

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham Əliyev yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir.

İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm.

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan xalqına müraciətdən

1 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham ƏLİYEVİN
təvsiyəsi ilə yazılmışdır.

Bizim tariximiz bizim böyük sərvətimizdir. Bizim tariximiz onu göstərir ki, azərbaycanlılar bu torpaqda əsrlər boyu yaşamışlar. Bugünkü Ermənistan tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılıb. Çox şadam ki, mənim təvsiyəmlə İrəvan xanlığı haqqında çox sanballı elmi əsər yaradılıb, bir neçə xarici dilə tərcümə edilibdir. Bu əsərlər faktlar, həqiqətlər üzərində yaradılır.

Hesab edirəm, vaxt gəlib çatıb ki, müstəqillik dövrünə həsr edilən sanballı elmi əsər də yaradılsın. Gələn il biz müstəqilliyimizin 25 illiyini qeyd edəcəyik. Hesab edirəm ki, o vaxta qədər əgər belə sanballı elmi əsər yaradılsa, bayramımıza çox yaxşı töhfə ola bilər.

Prezident İlham ƏLİYEV

AMEA-nın 70 illik yubileyinə
həsr olunmuş ümumi
yığıncaqda nitqindən
9 noyabr 2015

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

**AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ
TARİXİ
(2003-2016)**

2-ci cild

İLHAM ƏLİYEV DÖVRÜ

*Müstəqil Azərbaycanın
25 illiyinə həsr olunur*

Bakı – 2016

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur**

Elmi məsləhətçi:
Akademik Ak.A.Əlizadə

Layihə rəhbəri, elmi redaktor:
AMEA-nın müxbir üzvü Y.M.Mahmudov

Redaksiya heyəti:
**Ak.A.Əlizadə, İ.Ə.Həbibbəyli, N.Ç.Axundova,
Y.M.Mahmudov, C.Ə.Bəhramov, T.H.Nəcəfli,
İ.H.Əliyeva, Ə.Q.Qasımov (buraxılışa məsul),
E.Ə.Məhərrəmov, İ.V.Niftəliyev,
M.H.Xanbabayeva (texniki redaktor və dizayn)**

Korrektor: A.A.Orucova

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TARİXİ (2003-2016). 2-ci cild.
İlham Əliyev dövrü.**

Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016. - 716 səhifə.

Ölkə başçımızın tövsiyəsi ilə yazılan “*Azərbaycan Respublikasının tarixi*”-nin 2-ci cildi fundamental elmi araşdırma olmaqla müstəqillik dövrü tariximizin 2003-2016-cı illərini əhatə edir. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir Azərbaycan modelinin formalaşdığı və böyük quruculuq-abadlıq işlərinin həyata keçirildiyi bu dövr müstəqil Azərbaycanın tarixinə **İlham Əliyev dövrü** kimi daxil olmuşdur. “*Azərbaycan Respublikasının tarixi*”nin 2-ci cildi bu sahədə ilk akademik araşdırmadır. Əsər müstəqillik dövrü tariximizlə maraqlanan tədqiqatçılar, təhsil sistemi işçiləri və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-8028-8-7

©AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, 2016
©Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016

ELMİ REDAKTORDAN

Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutu *“Azərbaycan Respublikasının tarixi”* ikicildliyini elmi ictimaiyyətə və geniş oxucu kütləsinə təqdim edir.

İkicildlik *“Azərbaycan Respublikasının tarixi”* fundamental elmi araşdırma olmaqla müstəqil Azərbaycanın elmi həyatında mühüm hadisədir.

“Azərbaycan Respublikasının tarixi” son illərdə Tarix İnstitutunda nəşr olunmuş digər çoxsaylı sanballı əsərlər kimi Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə yazılmışdır. Ölkə başçısı Akademiyanın 70 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley toplantısında onun tapşırığı ilə tarixçilər tərəfindən aparılan tədqiqat işlərinə yüksək qiymət verməklə yanaşı qeyd etdi ki, *vaxt gəlib çatıb ki, müstəqillik dövrünə həsr edilən sanballı elmi əsər də yaradılsın. Gələn il biz müstəqilliyimizin 25 illiyini qeyd edəcəyik. Hesab edirəm ki, o vaxta qədər belə sanballı elmi əsər yaradılsa, bayramımıza çox yaxşı töhfə ola bilər.*

Geniş tədqiqatçılar heyəti tərəfindən yazılmış *“Azərbaycan Respublikasının tarixi”* ikicildliyi Azərbaycanın müstəqillik dövrü tarixinin akademik səviyyədə araşdırılması yolunda ilk təşəbbüsdür.

Əsərin *1-ci cildi* 1991-2003-cü illəri, daha doğrusu tariximizin Heydər Əliyev dövrünü, *2-ci cildi* isə 2003-2016-cı illəri – Prezident İlham Əliyevin başçılığı ilə əldə olunmuş tarixi nailiyyətləri və ölkədə aparılan böyük quruculuq, abadlıq işlərini əhatə edir.

“Azərbaycan Respublikasının tarixi” nəşrə hazırlanarkən bundan əvvəl institutda aparılmış elmi axtarışların nəticələri əsas götürülmüşdür. Belə ki, son illər ərzində Tarix İnstitutunda xalqımızın dövlətçilik tarixinə həsr olunmuş sanballı əsərlər yazılmış, müstəqillik tariximizə, Yeni Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin ömür

yoluna çoxsaylı monoqrafiyalar həsr olunmuş, Ulu Öndərin irsini araşdıran «Əliyevşünaslıq» elmi tədqiqat şöbəsi fəaliyyət göstərmiş, Prezident İlham Əliyevin müdrik və qətiyyətli siyasəti sayəsində ölkəmizin əldə etdiyi tarixi nailiyyətlərə, o cümlədən böyük quruculuq və abadlıq işlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar aparılmışdır.

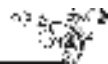
“Azərbaycan Respublikasının tarixi”nin 2-ci cildi Azərbaycanın müstəqillik dövrü tarixinin 2003-2016-cı illərini əhatə edir.

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi müdrik, qətiyyətli və milli maraqların təmin olunmasına yönəlmiş daxili və xarici siyasət sayəsində bu dövr xalqımızın tarixinə sosial-iqtisadi, siyasi, milli-mənəvi həyatın bütün sahələrində sürətli inkişaf və böyük quruculuq illəri kimi daxil olmuşdur. Dünyanı bürüyən ağır maliyyə-iqtisadi böhranlar şəraitində Azərbaycan Respublikası davamlı olaraq ən sürətlə inkişaf edən ölkəyə çevrilmiş, sosial-iqtisadi inkişafın müasir Azərbaycan modeli formalaşmışdır. Müəllifi Prezident İlham Əliyev olan bu inkişaf modeli dünyada geniş maraq doğurmağa başlamışdır. Bu model çağdaş dünyanın "Azərbaycan möcüzəsi" kimi də qiymətləndirilir.

“Azərbaycan Respublikasının tarixi”nin 2-ci cildi Giriş məqaləsi və 11 fəsildən ibarətdir. Cildin əvvəlində verilmiş *“Müstəqillik tariximizin İlham Əliyev dövrü”* adlı Giriş məqaləsində dövlət başçısının mürəkkəb tarixi şəraitdə həyata keçirdiyi islahatlar nəticəsində Azərbaycanın dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkəsinə və Cənubi Qafqazın lider dövlətinə çevrilməsindən bəhs olunur.

“Azərbaycan Respublikasının tarixi”-nin 2-ci cildində 2003-2016-cı illərdə ölkədə aparılmış geniş islahatlar proqramının icrasına, böyük quruculuq və abadlıq işlərinə, xarici siyasət sahəsində əldə olunmuş uğurlara, Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinə ayrı-ayrılıqda fəsilər həsr olunmuşdur. Cildin bütün materialları Tarix İnstitutunda son illərdə aparılan tədqiqatlar əsasında yazılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının tarixi”-nin 2-ci cildi müstəqillik dövrü tariximizin ayrı-ayrı problemləri üzərində tədqiqatlar aparan

tarixçi alimlər tərəfindən yazılmışdır. *2-ci cildin "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti"* fəslə ölkəmizin xarici siyasət tarixi sahəsində görkəmli mütəxəssis olan prof. Ə.M.Həsənov tərəfindən yazılmışdır.

Ayrı-ayrı fəsillərin və paraqrafların müəllifləri mündəricatda göstərilmişdir.

Cild istifadə olunmuş mənbələr və ədəbiyyat siyahısı ilə təmamlanır.

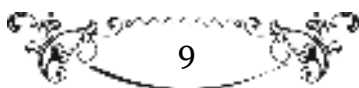
"Azərbaycan Respublikasının tarixi"-nin *2-ci cildi* nəşrə hazırlanarkən Ulu Öndər Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin əsərləri, nitqləri, çıxışları, dövlət başçısının fərmanları və sərəncamları, Milli Məclisin nəşr etdiyi qanun toplusları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, rəsmi dövlət saytlarının materialları, müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş digər mənbələr və ədəbiyyatla yanaşı ayrı-ayrı nazirliklər, komitə və şirkətlərin cari arxivlərində saxlanılan sənədlərdən, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2004-2015-ci illərə dair statistik məlumatlar toplusundan və digər ilk mənbələr və elmi ədəbiyyatdan, habelə dövrü mətbuat materiallarından geniş istifadə olunmuşdur.

A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu *"Azərbaycan Respublikasının tarixi"*-nin *2-ci cildinin* nəşrə hazırlanmasına köməkliyini əsirgəməmiş bütün müəssisə, təşkilat, struktur rəhbərlərinə və bu nəcib işdə əməyi olan hər kəsə dərin minnətdarlığını bildirir.

Ümid edirik ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun nəşri olan *"Azərbaycan Respublikasının tarixi"*-nin *2-ci cildi* tarixşünaslığımıza dəyərli töhfə olacaq, elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

Yaqub Mahmudov

*Əməkdar elm xadimi,
Dövlət mükafatı laureatı,
AMEA-nın müxbir üzvü*

MÜSTƏQİLLİK TARİXİMİZİN İLHAM ƏLİYEV DÖVRÜ

Müstəqil Azərbaycan bu gün öz tarixinin ən şanlı dövrünü yaşayır. İnkişafın bütün sahələrində ardıcıl, məqsədyönlü, müdrik və gələcəyə yönəlik islahatlar keçirilən Azərbaycan Respublikası dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkəsidir.

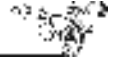
Müstəqilliyinin 25 illiyi tamam olan Azərbaycan Respublikasının tarixən çox qısa zaman kəsiyində əldə etdiyi böyük nailiyyətlər bütün dünyanı heyran etməkdədir. Artıq dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri də sosial-iqtisadi inkişafın müasir Azərbaycan modeli ilə maraqlanmağa başlamışlar. Cəsarətlə demək olar ki, inkişafın bir çox sahələrində, artıq, Azərbaycanın öz standartları formalaşmışdır. Və bizim öz standartlarımızla qürurlanmağa tamamilə haqqımız çatır.

XXI yüzilliyin başlanğıcından bəri Azərbaycan davamlı olaraq sürətlə inkişaf edən ölkədir. Bu illər ərzində ölkənin iqtisadiyyatı 3,4 dəfə, büdcə gəlirləri 20 dəfədən də çox artmışdır. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 5,5 faizə endirilmişdir. Ötən illər ərzində ölkədə 1 milyon 200 mindən çox vətəndaşımız üçün yeni iş yerləri açılmışdır. İndi ölkədə işsizlərin sayı 4,8 faizdən də aşağıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı özünün rəqabət qabiliyyətinə görə dünya ölkələrinin ön sıralarında möhkəmlənmişdir. Bütün dünyanı, o cümlədən ən inkişaf etmiş böyük dövlətləri bürüyən maliyyə-iqtisadi böhranlar Azərbaycan iqtisadiyyatını sarsıda bilməmişdir.

Azərbaycan Respublikası müasir mərhələdə regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası bu gün ən müasir informasiya texnologiyalarının yüksək inkişaf etdiyi ölkələrdən biridir. Ölkə əhalisinin 70 faizindən çoxu internet istifadəçisidir.

Son illərin ən mühüm uğurlarından biri də budur ki, Azərbaycan Respublikası artıq dünyanın kosmik dövlətləri sırasına daxil

olmuşdur. Kosmik səmada Azərbaycanın öz peyki vardır. Və növbəti peyklərin buraxılması üçün də hazırlıq işləri görülür.

Qədim tolerantlıq və multikulturalizm tarixinə malik olan Azərbaycan bu gün sivilizasiyalararası dialoq mərkəzidir. Sabitlik və əminamanlıq diyarı olan Azərbaycan çağdaş dünyamızda çox mühüm beynəlxalq forumlara, rəsmi zirvə görüşlərinə, dünya miqyaslı idman yarışlarına, çoxsaylı kütləvi mədəniyyət tədbirləri və yarışlarına ev sahibliyi edir.

Müstəqil Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi ötən 13 il ərzində regionun lider dövlətinə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycanın razılığı və iştirakı olmadan Cənubi Qafqaz regionunda heç bir iqtisadi layihənin həyata keçirilməsi mümkün deyildir.

Müdrək, balanslaşdırılmış, müstəqil, qətiyyətli və ölkənin milli maraqlarının təmin olunmasına yönəlmiş siyasət yeridən Azərbaycan bütün dünyada etibarlı və səmimi tərəfdaş kimi böyük nüfuz qazanmışdır. Məhz buna görə də 155 dövlətin səsverməsi ilə Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilmişdir...

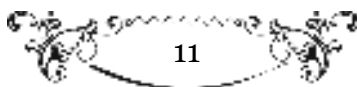
Diqqətəlayiq haldır ki, bütün bu tarixi nailiyyətlər erməni təcavüzkarlarına qarşı müharibə vəziyyətində olan ölkədə, ərazisinin 20 faizindən çoxu işğal altında qalan və əhalisinin 1 milyondan çoxu qaçqın düşərgələrində yaşayan ölkədə qazanılmışdır!..

Ölkəmizdə vur-tut 13 il ərzində əldə olunmuş bu cəhanşümul tarixi nailiyyətlərin bir adı var: **Çağdaş dünyanın Azərbaycan möcüzəsi!**

Azərbaycan möcüzəsinin müəllifi yaşadığımız son dərəcə mürəkkəb, gözlənilən və gözlənilməz risklərlə dolu dünyada Vətəninə, doğma xalqını zəfərdən-zəfərə qovuşduran böyük dövlət xadimi İlham Əliyevdir.

*Azərbaycan bu gün öz tarixinin **Qurucu İlham dövrünü** yaşayır.*

Bu inkarolunmaz bir tarixi həqiqətdir ki, ölkəmizdə az vaxt içərisində əldə edilən böyük nailiyyətlər Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi dirçəliş və inkişaf strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu strategiyanın gerçəkliyə çevrilməsində Prezident İlham Əliyevin müdrək, qətiyyətli və

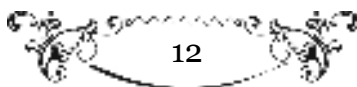
cəsarətli siyasəti, ölkə başçısı ilə xalq arasında yaranmış sarsılmaz birlik həlledici rol oynayır.

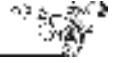
Azərbaycan xalqı böyük razılıqla qarşılayır və haqlı qürur hissi keçirir ki, onun Prezidenti İlham Əliyev bugünkü sürətlə dəyişən, dinamik dünyanın nəbzini əlində saxlayır, müasir, çevik və cəsarətli dövlət xadimi kimi beynəlxalq münasibətlərdə sürətlə baş verən dəyişikliklərdən öz Vətəninin və xalqının xeyrinə məharətlə istifadə edir, müstəqil siyasət yeridir, yurduğunu gözlənilməz və gözlənilən risklərdən uğurla qoruyur.

Ölkə başçımız müasir dünyada gedən siyasi və iqtisadi proseslərə dərinlən bələddir, qloballaşma və integrasiya nəticəsində dünya meydanında baş verə biləcək bütün dəyişiklikləri irəlilədən görür və Azərbaycanı bu dəyişiklikləri qarşılamaq üçün qabaqcadan hazırlayır, öz Vətəni həyatın bütün sahələrində qələbədən-qələbəyə qovuşdurur. *Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanda yaşayır və qalib gəlir. Bu siyasəti həyata keçirən siyasi varisin - Qurucu Prezident İlham Əliyevin zəfər yürüşü davam edir!..*

...İlham Əliyevin prezident sükanı arxasına keçməsindən tarixən o qədər də çox vaxt keçməyib. 2003-cü ilin oktyabr günləri tarixin yaddaşı üçün lap dünənki gün qədər yaxındır. O zaman müdrik xalqımız ayağa qalxıb, 1993-cü ildə olduğu kimi, ölkəni anarxiya və hərcmərclik dövrünə qaytarmaq istəyənlərə yekdilliklə və qətiyyətlə «Yox!» dedi. Və ölkənin ali rəhbərliyini, həm də öz müqəddəratını İlham Əliyevə etibar etdi. Bununla, xalqımız həm özünə yeni Prezident seçdi, həm də müstəqillik tariximizdə, qəti şəkildə və birdəfəlik, hakimiyyəti zorakılıq yolu ilə ələ keçirmək düşüncəsinə son qoydu. Demokratik yolla hakimiyyətə gəlmək ənənəsi möhkəmləndi, bir-birini inkar etmək, əvvəlki hakimiyyətdən nə qalıbsa qırıb-dağıtmaq, necə deyərlər, keçmişə daş-qalaq etmək «təcrübəsi» aradan qalxdı.

Xalqımız o zaman – 2003-cü ildə dahi Heydər Əliyevdən sonra özünə Prezident seçərkən əmin idi ki, irəli sürülən namizədlər içərisində məhz İlham Əliyev Ulu Öndərin qoyduğu yolla gedəcək, onun müqəddəs işini uğurla davam etdirəcək, Azərbaycanı tutduğu yolla daha da irəli aparacaq...

... Müdrik xalqımız yanılmadı. 2003-cü il seçkilərindən keçən zaman kəsiyi ərzində Azərbaycan prezidenti nəinki öz ölkəsini sürətlə və iri addımlarla irəli apardı, eyni zamanda, onun özü də bu mürəkkəb, keşməkeşli dünyanın ən sayılıb-seçilən, sözü keçən görkəmli dövlət xadimi kimi qlobal miqyasda böyük nüfuz qazandı. *Bu gün xalqımız haqlı qürur hissi keçirir ki, onun prezidenti dünya siyasətinin böyük şahmat taxtası arxasında öz ölkəsinə, doğma xalqına böyük hörmət və nüfuz qazandırır, Vətənimiz uğur dalınca uğura qovuşur, ölkə başçısı doğma xalqının, el-obasının qayğıları ilə yaşayır...*

İlham Əliyev xalqın sevdiyi və xalqını sevən Qurucu Prezidentdir. Ömrünün gənc çağında Prezident sükanı arxasında əyləşən İlham Əliyev Azərbaycan kimi çox mühüm geosiyasi mövqeyə və əhəmiyyətə malik olan, qlobal maraqların və ziddiyyətlərin kəsişdiyi məkanda yerləşən bir ölkəyə başçılığını davam etdirir. Etiraf edək ki, bu olduqca çətin tarixi missiyadır. Lakin buna baxmayaraq, gənc Prezident seçkilərdən sonra keçən çox qısa bir zaman kəsiyində bütün dünyada böyük hörmət və nüfuz qazandı. Bu, dövlətçilik tariximizin çox mühüm və nadir faktlarından biridir.

Haradan və nələrdən qaynaqlanır ölkə başçımızın xalqımıza şərəf gətirən bu uğurları?!

Prezident İlham Əliyev, hər şeydən əvvəl, çoxlarına nəsib olmayan nadir bir siyasi məktəbin – dahi Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyi məktəbinin yetirməsidir. Bu məktəbdə o dahi siyasətçidən məğlubedilməzlik dərsi almış, onun siyasət dünyasının bütün incəliklərinə yiyələnmiş, eyni zamanda, atasına qarşı baş vermiş haqsızlıqlar, təqiblər və xəyanətlərin də şahidi olmuşdur. Təkcə şahidi olmaqla qalмайıb çox gənc yaşlarından dahi rəhbərin üzləşdiyi haqsızlıqlara, xəyanətlərə qarşı mübarizəyə qalxmış, doğma xalqına xidmət etmək üçün atası ilə birlikdə çiyin-çiyinə addımlamış, şərəfli mübarizə yolu keçmişdir.

Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin yolu ilə gedərək, həm də mükəmməl siyasi təhsil almışdır. Onların hər ikisi, həm ata, həm də oğul doğma Vətənin və dünyanın tarixini öyrənməyə xüsusi maraq göstərmiş, dərin və hərtərəfli tarixi biliklərə yiyələnmiş, ali tarix

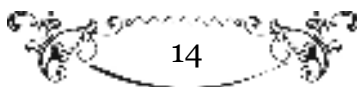

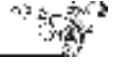
təhsili almışlar: ata – Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsini bitirmiş, oğul – İlham Əliyev isə dünyanın ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrindən biri olan Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda təhsil almış, elmi tədqiqat işləri aparmış, dissertasiya müdafiə etmişdir. Beləcə, Azərbaycan xalqına başçılıq edən və dünyanın görkəmli dövlət xadimi olan **Prezident İlham Əliyev dərin nəzəri biliklərə və Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi praktikasına yiyələnmiş peşəkar siyasətçidir...**

Prezident kürsüsünə əyləşərkən İlham Əliyev, artıq dünyada tanınmış və qəbul olunmuş təcrübəli, sayılıb-seçilən dövlət xadimi idi. O, yeni və müstəqil Azərbaycan uğrunda ən ağır mübarizələrdə dahi rəhbərin ən yaxın silahdaşı olmuş, həyata keçirilən bütün islahatlarda fəal iştirak etmiş, sərbəst iqtisadiyyatın qanunauyğunluqlarına və incəliklərinə mükəmməl surətdə yiyələnmiş, Heydər Əliyev neft strategiyası və gənclər siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsində öncül rol oynamış, Milli Olimpiya Komitəsinə başçılıq etmiş, Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti və birinci vitse-prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin birinci müavini kimi çox məsul vəzifələrdə çalışmış, ölkənin Baş naziri vəzifəsində də yüksəlmişdi. Üstəlik, İlham Əliyev Prezident seçilərkən, yuxarıda deyildiyi kimi, çoxlarından fərqli olaraq, həm təhsilinə, həm də konkret ictimai-siyasi fəaliyyət təcrübəsinə görə peşəkar siyasətçi idi. Azərbaycanın ötən illər ərzində əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyətlər bunu parlaq surətdə sübut etdi.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanması və yeni Azərbaycanın qurulmasında Heydər Əliyevin ən yaxın silahdaşı olmuşdur.

İlham Əliyev müəllifi Heydər Əliyev olan neft strategiyasının hazırlanmasında, bu siyasətin dünya meydanında uğur qazanmasında və gerçəkləşdirilməsində, həmin sahədə müxtəlif layihələrin hazırlanmasında, çox çətin diplomatik tapşırıqların yerinə yetirilməsində fəal iştirak etmiş, ölkəyə investisiya axınında mühüm rol oynamışdır. Onun ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində,

müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrinin daha da genişlənməsində, xüsusilə neft-qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə danışıqlar aparılmasında, bu sahədə tarixi müqavilələrin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri haqqında müqavilənin bağlanması və reallaşdırılmasında, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının bütün sahələrdə dünyaya integrasiyasında böyük xidmətləri vardır. İlham Əliyevin böyük əməyi olan neft strategiyasının həyata keçirilməsi, beynəlxalq şirkətlərlə neft müqavilələrinin imzalanması nəticəsində, 1994-2000-ci illərdə xarici şirkətlər Azərbaycana 800 milyon ABŞ dolları məbləğində bonus vermişlər. Azərbaycanın neft sektorunda 30 mindən artıq iş yeri açılmışdı.

Prezident seçilməzdən əvvəlki dövrdə də Azərbaycanda demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunda fəal iştirak edən İlham Əliyev, artıq həm də görkəmli partiya xadimi idi. O, ölkənin aparıcı siyasi partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyasında (YAP) böyük nüfuz sahibi idi. İlham Əliyev YAP-ın I qurultayında (1999-cu il) partiya sədrinin müavini, II qurultayında (2001-ci il) isə birinci müavini seçildi. Bu mühüm vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələn İlham Əliyev xalqımızın Yeni Azərbaycanın quruculuğuna səfərbər olunmasında olduqca səmərəli fəaliyyət göstərirdi. 2000-ci ildəki parlament seçkilərində YAP-ın seçki kampaniyasına məhz İlham Əliyev başçılıq etdi. Məhz onun rəhbərliyi ilə YAP həmin seçkilərdə parlaq qələbə çaldı və Milli Məclisdə böyük əksəriyyəti qazandı.

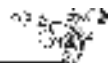
İlham Əliyev Milli Məclisin deputatı olduğu dövrdə geniş və çoxşaxəli fəaliyyət göstərmişdir. O, daim doğma xalqın içərisində olmuş, sadə əmək adamlarının həyatı ilə dərindən tanış olmuş, onların problemlərini öyrənmiş, əhalinin sosial müdafiəyə ehtiyacı olan təbəqələrinə müntəzəm qayğı göstərmişdir. Həmin dövrdə İlham Əliyevin əhalinin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinə, qaçqınlara, məcburi köçkünlərə və Qarabağ müharibəsinin əlillərinə qayğısı, ölkənin müxtəlif bölgələrində apardığı böyük quruculuq işləri doğma xalqa göstərilən bu qayğının parlaq təzahürləridir.

Milli Məclisin Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr daimi komissiyasının üzvü olduğu zaman İlham Əliyevin Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında (AŞPA) Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi qətiyyətli və cəsarətli çıxışları Azərbaycanın Avropa məkanında nüfuzunun daha da artmasına çox güclü təsir göstərmişdir. Məhz İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti, qətiyyətli çıxışları sayəsində erməni təcavüzkarları Avropa Şurasında ifşa olunmuş, Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Dağlıq Qarabağ haqqında, qondarma «Dağlıq Qarabağ problemi» barədə Qərb dünyasında obyektiv rəy formalaşmasında dönüş yaranmış, həmin münaqişəyə düzgün siyasi qiymət verilmiş, onun həlli yolunda mühüm addımlar atılmışdır. Avropa Şurasında Ermənistanın təcavüzkar, işğalçı dövlət kimi tanınmasında, erməni terrorçuluğunun beynəlxalq terrorizmin tərkib hissəsi olmasının sübuta yetirilməsində, nəzarətdən kənarda qalan Dağlıq Qarabağın narkotiklərin tədarükü və ötürücü məntəqəsinə, həm də terror yuvasına çevrilməsinin Avropa və dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında İlham Əliyevin böyük xidmətləri olmuşdur. Avropa Şurasındakı fəaliyyəti, AŞPA-dakı obyektiv və konstruktiv çıxışları İlham Əliyevə qərb siyasətçiləri arasında böyük hörmət və nüfuz qazandırdı. Bunun nəticəsində o, AŞPA-nın vitse-spikeri və Büro üzvü seçildi (yanvar 2003-cü il).

İlham Əliyev Prezident Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində misilsiz fədakarlıq göstərmişdir (və bu sahədə fəaliyyətini ölkə Prezidenti olduğu indiki dövrdə daha böyük uğurla davam etdirir!). 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti təyin olunan İlham Əliyev az vaxt içərisində həmin sahədə də yüksək təşkilatçılıq istedadına malik olduğunu sübut etdi. Onun yorulmaz və gərgin əməyi sayəsində qısa müddət ərzində Azərbaycan idmanı ayağa qaldırıldı, dünya şöhrəti qazandı. Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda qazandığı parlaq uğurlar İlham Əliyevin başçılıq etdiyi idman hərəkatının, hər şeydən əvvəl, böyük siyasi qələbəsidir.

İlham Əliyev uzaqgörən dövlət xadimi və siyasətçi kimi sağlam

gənclik yetişdirmək, bununla da, xalqımızın sağlam gələcəyini təmin etmək üçün idmanı ümumxalq hərəkətinə çevirmək xətti yeridir. Onun təşəbbüsü ilə təkcə paytaxt Bakıda deyil, eyni zamanda ölkənin bütün regionlarında da olimpiya idman – sağlamlıq komplekslərinin tikilib istifadəyə verilməsi, idmanın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün güclü maddi-texniki baza yaradılması xalqın sağlam gələcəyinə yönəlmiş müdrik və uzaqgörən siyasətin parlaq təzahürləridir.

Hazırda Azərbaycanın beynəlxalq yarışlarda idmanın müxtəlif sahələrində ön mövqelərə çıxması, Bakının dünya üzrə mühüm beynəlxalq yarışların keçirildiyi mərkəzə çevrilməsi Azərbaycanın şöhrətini daha da artırır, onun beynəlxalq nüfuzuna müsbət təsir göstərir. Bu, İlham Əliyevin gənclər siyasətinin ən böyük uğurlarından biridir.

Beləliklə, İlham Əliyev 2003-cü ilin prezident seçkilərinə qədər də beynəlxalq münasibətlər tarixi sahəsində dərin biliyə və təcrübəyə malik olan peşəkar siyasətçi kimi dünya miqyasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdı. O, dünyanın bir çox ölkələrində dəfələrlə rəsmi səfərlərdə, o cümlədən dövlət səfərlərində olmuş, çoxsaylı beynəlxalq konfranslarda, konqreslərdə və nüfuzlu forumlarda məruzələrlə çıxış etmiş, ölkəmizin iqtisadi və siyasi maraqlarını qətiyyətlə müdafiə etmişdir.

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (I, II çağırışlar) deputatı olmuş, artıq qeyd olunduğu kimi, AŞPA-da Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin başçısı və AŞPA-nın vitse-spikeri və Büro üzvü vəzifələrində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətləri nəzərə alınaraq İlham Əliyev 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri təyin olunmuşdu...

Bununla belə, inkar olunmaz həqiqətdir ki, o zaman – 2003-cü ildə yeni Prezidentin qarşısında çox böyük çətinliklər dururdu. Azərbaycan kimi hər tərəfdən – bütün coğrafi istiqamətlərdən ağır təzyiqlərə məruz qalan, zəngin sərvətlərinə böyük güc mərkəzlərinin göz dikdiyi strateji bir məkanın dövlət başçısı olmaq asan məsələ deyildi. Digər tərəfdən, İlham Əliyevin prezidentliyə başlamasından

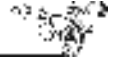
cəmi 2 ay sonra ümumdünya tarixinin dahi şəxsiyyəti, bütün dünya azərbaycanlılarının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev əbədiyyətə qovuşdu. Planetimizin siyasət aləmində, diplomatiya dünyasında böyük bir boşluq yarandı. Son dərəcə ağır itki bütün xalqımızı, bütün Azərbaycanımızı silkələdi. *Dahi Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyət sükanını onun kimi əldə möhkəm saxlamaq, sərrast siyasəti gedişlər etmək, müstəqilliyimizi, milli mənafeyimizi onun kimi qorumaq (özünü də belə sürətlə dəyişən dünyada!), çətin sınaq məqamlarında onun kimi əlverişli çıxış yolları tapmaq, əlbəttə, asan məsələ deyildi! Beləliklə, o zaman yeni prezidenti irəlində çox çətin və çox ağır sınaqlar gözləyirdi. Bir sözlə, İlham Əliyev çox güclü tarixi şəxsiyyət olan Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyətə başlayırdı...*

...Dövlət başçımız İlham Əliyevin prezidentliyə başlamasından keçən zaman kəsiyi tarix baxımından, əlbəttə, yeni rəhbərin bütün sahələrdə özünü təsdiqləməsi üçün o qədər də böyük vaxt deyil! Lakin ötən müddət Prezident İlham Əliyevə kifayət etdi ki, o hələ Baş nazir təyin olunarkən bəyan etdiyi kimi, Heydər Əliyev yolu ilə getdiyini, ulu rəhbərin bütün vəsiyyətlərinə sadıq olduğunu konkret fəaliyyəti ilə, gördüyü böyük quruculuq-abadlıq işləri ilə sübuta yetirsin!

Azərbaycan Respublikası bütün ötən illər ərzində Prezident İlham Əliyevin başçılığı altında əzmlə, sarsılmadan, səndələmədən, necə deyərlər, düşmənləri sevindirmədən Heydər Əliyevin qoyduğu yolla getdi və uğurdan-uğura qovuşdu. Bir sözlə, xalqımız Heydər Əliyevsiz yaşadığı ötən illər ərzində Heydər Əliyev siyasətinin yeni-yeni qələbələrinin şahidi oldu, ölkəmiz ağır sınaqlardan üzüağ çıxdı! Dünya gördü ki, Azərbaycanda Heydər Əliyev zamanında olduğu kimi, yenə qüvvətli siyasəti rəhbərlik var, ölkədə yenə sabitlikdir, əmin-amanlıqdır, bu ölkə ilə əməkdaşlığı davam etdirmək olar!

Bu gün dünya ölkələri öz inkişaf sürətinə görə hamıdan irəlində olan Azərbaycanla əməkdaşlığa can atır. Bu qısa zaman kəsiyində qazanılmış çox böyük nailiyyətdir. Əslində, nailiyyət yox, sıçrayışdır. Bu sıçrayış ölkə başçısının çox böyük qələbəsidir!

Prezident İlham Əliyev müdrik, qətiyyətli, səmimi və milli maraqları uca tutan siyasətçidir. Ötən illər ərzində ölkə başçısının

uzaqgörən xarici siyasət potensialı çox çətin sınaqlardan çıxdı. Ölkəmizin başçısı dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin dərinə-dərinə ölçüb-biçərək uzun müddət üçün hazırladığı və heç bir alternativ olmayan xarici siyasət strategiyasını zərgər dəqiqliyi ilə həyata keçirdi. Ağır çətinliklərlə qarşılaşdı, lakin yolundan dönmədi və qələbə çaldı. Bəzi dövlətlər Heydər Əliyevdən sonra Azərbaycanı asılı vəziyyətə salmaq üçün yeni-yeni cəhdlər göstərsələr də, İlham Əliyevin qətiyyətli, prinsipial və cəsarətli gedişləri nəticəsində geri çəkilməyə məcbur oldular. Azərbaycanı tutduğu yoldan döndərə bilmədilər. Yurdumuz heç bir dövlətin forpostuna çevrilmədi!

Azərbaycan dövlətinin başçısı ötən illər ərzində qarşısına çıxan bütün problemlərin həllində müdriklik, qətiyyət, cəsarət, milli maraqlara sədaqət, siyasətdə səmimilik və bütövlük nümayiş etdirdi. Xalqımız və Azərbaycanımız üçün lazım olan da elə bu idi!

Prezident İlham Əliyevin xarici siyasət sahəsindəki uğurlarının əsas səbəbi budur ki, o, müasir dünyada gedən siyasi və iqtisadi proseslərə dərinə-dərinə bələddir, qloballaşma və inteqrasiya nəticəsində dünya meydanında baş verə biləcək bütün dəyişiklikləri qabaqcadan görür və Azərbaycanı bu dəyişiklikləri qarşılamaq üçün hazırlaya bilir.

Azərbaycan xalqının gələcəyi üçün böyük inam və etibarlı təminatdır ki, onun Prezidenti bugünkü sürətlə dəyişən, dinamik dünyanın nəbzini əlində saxlaya bilir, müasir səviyyəli, çevik və cəsarətli dövlət xadimi kimi beynəlxalq münasibətlərdə sürətlə baş verən dəyişikliklərdən öz Vətəninin və xalqının xeyrinə məharətlə istifadə etməyi bacarır. Bununla, ona «özü qədər inanan» Ulu öndərin siyasi vəsiyyətini, etimadını şərəflə doğruldur!

Prezident İlham Əliyev «Dağlıq Qarabağ münaqişəsi» ilə bağlı olaraq özünün prinsipial mövqeyini hələ Avropa Şurasının Parlament Assambleyasındakı fəaliyyəti zamanı nümayiş etdirmişdir. Azərbaycanın bu məsələdə haqlı tərəf olduğunu, ölkəmizin təcavüzə məruz qaldığını, 20 faizdən çox torpaqlarımızın işğal olunduğunu, 1 milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünün öz Vətəninə doğma yurd-yuvasından didərgin salındığını Avropa cəmiyyətinə,

bütün dünyaya çatdırmaqda İlham Əliyev misilsiz rol oynamışdır.

Azərbaycan Prezidentinin mövqeyi Azərbaycan xalqının mövqeyidir. Biz torpaqlarımızın düşmən tapdığı altında qalmasına yol verməyəcəyik! Prezident İlham Əliyev Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı öz prinsipial və ardıcıl mövqeyini hələ hakimiyyətə gəldiyi ilk vaxtlarda bütün kəskinliyi ilə bir daha vurğulamışdı: Biz ərazi bütövlüyümüz və suverenliyimizlə bağlı heç zaman, heç bir kompromisə getməyəcəyik və beynəlxalq birlik Dağlıq Qarabağdakı hərbi rejimi heç zaman özünün bir hissəsi kimi tanımayacaqdır. Biz torpaqlarımızın işğal olunması faktı ilə heç zaman razılaşa bilmərik və bizim səbrimizin də həddi vardır...

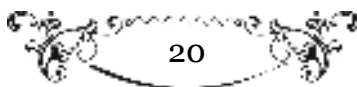
Yeri gəlmişkən, Azərbaycanın dövlət başçısı xalqın iradəsini ifadə edərək özünün bu haqlı və prinsipial mövqeyini keçirdiyi bütün yüksək səviyyəli görüşlərdə, iştirak və çıxış etdiyi bütün beynəlxalq məclislərdə bütün kəskinliyi ilə bəyan edir, dünyada gedən **ikili standart** oyunlarını cəsarətlə ifşa edir.

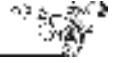
Tarixçi prezident bütün dünyaya bəyan edir ki, ermənilər Cənubi Qafqaza XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq köçürülüb gətirilmişlər. Bu gün Ermənistan Respublikası adlanan dövlətin yerləşdiyi ərazi tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır, keçmiş İrəvan xanlığının ərazisidir, bizim ərazimizdir. Biz ermənilərə öz torpaqlarımızda ikinci erməni dövləti yaratmağa imkan verməyəcəyik.

Düşməne bu imkanı verməmək üçün Prezident İlham Əliyev böyük çətinlikləri dəf edərək mükəmməl sürətdə silahlanmış qüdrətli Milli Ordu yaratmışdır. Bu ölkə başçısının xalq qarşısında böyük xidmətidir!

Xalqımızın milli mənafeyini qətiyyətlə müdafiə edən Azərbaycan prezidentinin Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı göstərdiyi cəsarətli təpkilər sayəsində dünyanın böyük güc mərkəzləri də öz ermənipərəst mövqelərindən çəkilməyə məcbur oldu.

Bütün xalqımız «Dağlıq Qarabağ problemi» ilə bağlı dönməz və ardıcıl siyasi iradə nümayiş etdirən Prezident İlham Əliyevin bu

qətiyyətli və cəsarətli mövqeyini böyük razılıqla alqışlayır...

2016-cı il aprelin ilk günlərində erməni təcavüzkarlarının növbəti təxribatı zamanı Ali Baş Komandanı Prezident İlham Əliyev olan Milli Ordumuzun düşməyə vurduğu sarsıdıcı zərbələr erməni işğalçılarının Qarabağdan qovulub çıxarılacağı günün uzaqda olmadığını sübut edir!!!

Prezident İlham Əliyev, eyni zamanda, bu gün bütün türk dünyasının öndə gedən böyük siyasətçisidir.

Yeri gəlmişkən, ölkə başçımızın «Dağlıq Qarabağ münaqişəsi» ilə bağlı ardıcıl və cəsarətli mövqeyini onun Azərbaycan və türk diasporlarının fəaliyyətlərini əlaqələndirmək təşəbbüsü ilə çıxış etməsi və 2007-ci ilin 9 martında Bakı forumunun keçirilməsinə nail olması da parlaq nümayiş etdirir. Onun bu sahədəki fəaliyyəti türk dünyası ölkələrinin öz problemlərini birləşərək həll edəcəyinə, bütün türk dünyasının parlaq gələcəyinə ümidləri daha da artırır.

Azərbaycan xalqı öz prezidentinin ölkənin enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə çox qüdrətli xarici ölkələrin təzyiqləri qarşısında geri çəkilməməsini, əksinə təzyiqlərə eyni dərəcədə qətiyyətli və cəsarətli təpkiylə cavab verməsini böyük rəğbətlə qarşılayır...

Çox güclü beynəlxalq təzyiqlərə baxmayaraq, yaxın qonşularla tarixi münasibətlərin, mehriban qonşuluq əlaqələrinin qorunub saxlanılması, dövlətimizin müstəqil siyasət yeritməsi də dövlət idarəçiliyi, qətiyyət və cəsarət nümunəsidir.

Daha bir kərə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanı idarə etmək, çoxlarının düşündüyünün əksinə olaraq, asan məsələ deyil. Unutmayaq ki, biz müasir dünyada tam oturuşmuş idarəçilik-qanunçuluq ənənələrinə təzə-təzə yiyələnirik. Digər tərəfdən, Azərbaycan, necə deyərlər, Yer kürəsinin uzaq bir guşəsində «yaddan çıxıb qalan» ölkələrdən də deyil! *Bizim ölkəmiz həm hərbi-strateji əhəmiyyətinə, həm əlverişli coğrafi mövqeyinə, həm də zəngin sərvətlərinə (xüsusilə enerji ehtiyatlarına!) görə geosiyasi ziddiyyətlərin, böyük maraqların diüynləşdiyi məkandır, illah da bugünkü qloballaşan dünyada! Odur ki, bu diyarda uğurlu xarici siyasət hər şey deməkdir! Daha dəqiq söyləsək, uğurlu xarici siyasət yeritmədən Azərbaycanda sabitliyi, da-*

xili tərəqqini, iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün deyil. Bu, Azərbaycanın keçmiş olduğu bütün tarixi inkişaf mərhələlərində, ölkəmizin bütün tarixi boyu sübut olunmuş həqiqətdir! Bu reallığı, bu həqiqəti Ulu Öndər heç zaman unutmurdu. Bunu Prezident İlham Əliyev də unutmur, hər bir addımında, hər bir siyasi gedişində nəzərə alır.

Prezident İlham Əliyevin yorulmaz və məqsədyönlü fəaliyyəti aydın sübut edir ki, Böyük Öndərimiz Heydər Əliyev kimi, o da bu sahəni – xarici siyasəti daim diqqət mərkəzində saxlayır, Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrini məharətlə tənzimləyir, ölkəmizdə uğurlu – milli maraqlarımıza cavab verən xarici siyasət yeridilməsinə üstünlük verir. Başqa sözlə, yaşadığımız dünyada **müstəqilliyimizin və milli mənafeyimizin qorunub saxlanılmasında xarici siyasət aparıcı rol oynayır.** Bu, artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın bütün tarixi boyunca sübut olunub, imtahandan çıxıb. Əbəs yerə deyil ki, **Prezident İlham Əliyev həmişə xüsusi olaraq vurğulayır: Azərbaycan öz milli maraqlarına uyğun və maraqlarının qorunmasına yönəlmiş siyasət həyata keçirir.** Bu cür siyasəti xalqımız bəyənir və dəstəkləyir. Çünki belə siyasət Azərbaycanımıza hava-su kimi gərəkdir!

Azərbaycanın Prezidenti yaradıcı və yenilikçi prezidentdir. Ölkə başçısının bütün fəaliyyəti aydın sübut edir ki, ehkamçılıq ona yaddır. Bizim prezidentimiz dünyada sürətlə gedən dəyişikləri diqqətlə izləyir, dövlət idarəciliyini zamanın tələblərinə uyğun olaraq daim təkmilləşdirir, Ulu Öndərin qoyub getdiyi zəngin dövlət idarəciliyi irsini daim yaradıcılıqla inkişaf etdirir, daha da zənginləşdirir. Məhz Prezident İlham Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə qanunlarımız real həyatdakı dəyişikliklərə daim uyğunlaşdırılır, təməl qanunumuz olan Heydər Əliyev Konstitusiyası daha da zənginləşdirilir və təkmilləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yurduumuzun bütün vətəndaşlarının, bütün bölgələrinin, bütün regionlarının prezidentidir.

Prezident İlham Əliyev hələ ilk seçkilər zamanı, seçkiqabağı görüşlərdə xalqa vəd etmişdi ki, mən Azərbaycanın hər bir vətən-

daşının prezidenti olacağam! Dövlət başçımız ötən illər ərzində bütün konkret fəaliyyəti ilə, gördüyü əməli işlərlə vədinə sadıq qaldığını sübut etdi. O zaman ölkənin maliyyə-iqtisadi imkanlarının o qədər də geniş olmamasına baxmayaraq, yeni Prezident dərhal əhalinin ən aztəminatlı təbəqələrindən, qaçqınlardan, köçkünlərdən, tələbələrdən, aspirantlardan, müəllimlərdən, həkimlərdən başlayaraq dövlət qulluqçularınadək – hamının təqaüdünü, müavinətini, əməkhaqqını artırdı, güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün təcili və təsirli tədbirlər gördü. Ölkəmizin dövlət büdcəsinin sosial yönümlü büdcə olması qayğısına qaldı. Ulu Öndərin hələ öz sağlığında «**xalqın milli sərvəti**» adlandırdığı neftdən gələn maliyyə vəsaiti artdıqca İlham Əliyev xalqın, demək olar, bütün təbəqələrinin əməkhaqlarını muntəzəm olaraq artırdı. Həmin siyasət bu gün də davamlı olaraq həyata keçirilir. *Bu gün dövlət başçımızın müdrik idarəçilik fəaliyyətini ölkənin bütün vətəndaşları öz güzəranlarının yaxşılaşmasında hiss edir. Bu, xalq qarşısında konkret xidmətdir, böyük nailiyyətdir, daha doğrusu, hər bir vətəndaşın, hər bir ailənin yaxşı yaşaması bütün ölkədə əmin-amanlıq, sabitlik deməkdir. Fikrimizcə, bu yol ədalətli vətəndaş cəmiyyətinin qurulması üçün ən doğru yoldur. Daha doğrusu, dövlət xalqına o halda yaxşı xidmət edə bilər ki, o, milliyətindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın yaxşı yaşaması qayğısına qalmış olsun.*

Daha bir məsələ haqqında. Ən firavan xalq, ən qüdrətli dövlət o xalqdır, o dövlətdir ki, orada **orta təbəqə üstünlük təşkil edir, ölkənin sərvəti bir ovuc inhisarçı qrupların əlində cəmlənmiş olmur, xırda və orta biznes maneəsiz surətdə tərəqqi edir, dövlət xəzinəsinə vergi verənlərin sayı artır...**

Tarixi həqiqət belədir ki, keçid dövrlərində, demək olar ki, bütün ölkələrdə, adətən, bəzi «zirək» adamlar, ixtiyar sahibi olan məmurlar, ayrı-ayrı qruplar «önə çıxır», külli miqdarda sərvət toplayıb iqtisadi həyatda “təşəbbüsü ələ keçirir”, inhisarçı mövqelər tuturlar. Necə deyirlər, «**nəhəng balinalar xırda balıqları kütləvi surətdə udub tələf edir**»...

Bu baxımdan təqdirəlayiq haldır ki, *Azərbaycan Prezidenti* öz ölkəsində orta təbəqənin xüsusi çəkisini və rolunu artırmaq yolunu tutub. Ölkə başçısı daim müxtəlif xarakterli güzəştlər, yardımlar, subsidiyalar, müavinətlərlə aztəminatlı əhaliyə yardım göstərir, xırda və orta biznesin inkişafı qayğısına qalır. Deməli, yaxın gələcəkdə Azərbaycanda xalqın böyük əksəriyyəti daha da yaxşı yaşayacaq!

Azərbaycan ziyalılarının bir nümayəndəsi kimi mən böyük qürur hissi keçirirəm ki, Prezident bu mühüm sahəni – orta təbəqənin yaradılması kimi mühüm bir məsələni diqqət mərkəzində saxlayır. Ölkə başçısı öz xalqına elan etmişdir: *İndi bizim qarşımızda duran vacib məsələlərdən biri də güclü orta sinfin yaradılmasına kömək göstərməkdən ibarətdir.* Gözəl düşünülüb. İqtisadi sıçrayışın və firavanlığın açarı məhz budur!

Azərbaycan dövlətinin başçısı iqtisadi siyasətdə qeyri-neft sektorunun inkişafını gündəlik nəzarəti altında saxlayır. Prezident daxili siyasətdə olduğu kimi, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə də, biznes forumlarındakı çıxışlarında da bu sahənin tərəqqisinə xüsusi önəm verir. Ölkə rəhbərinin bu istiqamətdə apardığı islahatlar, yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına diqqətin artırılması, insan kapitalının yaradılmasına xüsusi önəm verilməsi ölkənin gələcəyinə istiqamətlənmiş strateji inkişaf baxışının konkret nəticələridir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın tarixi inkişafında yeni və olduqca gərəkli bir proqramın yerinə yetirilməsini qarşıya əsas məqsəd qoyub: *təbii-tarixi xüsusiyyətlərinə və ənənələrinə uyğun olaraq Azərbaycanın bütün regionlarının iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirilməsinə nail olmaq!* Bu siyasəti bütün xalqımız alqışlayır! Müəllifi İlham Əliyev olan bu dövlət proqramının yerinə yetirilməsi nəticəsində bölgələrimiz inkişaf etməklə yanaşı, sərhədboyu torpaqlarımızın boşalmasının qarşısı alınır, bölgələrdə yeni-yeni iş yerləri açılır, xalqın bütövlükdə vəziyyəti daha da yaxşılaşır, əhalimizin sayı artır, ağır demoqrafik duruma düşmüş Bakıya axın azalır, bir sözlə, yurdumuzda demoqrafik tənzimlənmə gedir, ölkənin sağlam işçi

qüvvəsi – gənclərimiz xaricə axırmır, Azərbaycan başdan-başa ahəngdar inkişaf etmiş firavan və gözəl bir ölkəyə çevrilir. Bu müdrik siyasətin bəhrələri göz önündədir...

Bütün bunlardan əlavə, həmin müdrik siyasətin həyata keçirilməsi sayəsində xalq bütövləşəcək, öz dövləti ətrafında daha sıx birləşəcək, həmrəyliyimiz, birliyimiz daha da artacaq, məmləkətimiz daha qüdrətli və basılmaz olacaqdır!

Bölgələrimizin iqtisadi yüksəlişi, burada ən müasir mədəni-məişət obyektlərinin istifadəyə verilməsi, tarixi abidələrimizin bərpa olunması Azərbaycanı yaxın gələcəkdə turizmin ən inkişaf etmiş olduğu ölkələrdən birinə çevirəcək. Əhalinin gəlirləri sürətlə artacaq, xalqımız daha firavan, daha rahat yaşayacaq...

Yeri gəlmişkən, Prezident İlham Əliyev bölgələrin inkişaf etdirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsinə, əslində hələ Milli Olimpiya Komitəsinin rəhbərliyinə təyin olunarkən başlamışdı. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində olimpiya-idman komplekslərinin tikilməsi, bütün Azərbaycan gəncliyinin, o cümlədən bölgələrdə yaşayan gənclərin kütləvi idman hərəkətinə cəlb olunması, Vətənin gələcəyi üçün sağlam gənclik yetişdirilməsi siyasətini ələ götürməklə İlham Əliyev hələ Milli Olimpiya Komitəsinə başçılıq edərkən sübut etmişdi ki, o bütün Azərbaycanı düşünür, ölkənin bütün bölgələrini inkişaf etdirmək istəyir. Bu gün həmin müdrik siyasətin bəhrələri göz qabağındadır. Azərbaycan idmanı bütün sahələrdə dünyanı fəth edir. Bakı dünyanın idman mərkəzinə, Azərbaycan Respublikası isə inkişaf etmiş idman dövlətinə çevrilib!

Dövlətimizin başçısı prezidentliyə başladığı ilk günlərdən etibarən Azərbaycanın bölgələrinə səfərlər etməyə, xalqla birbaşa ünsiyyətə girməyə, prezidenti olduğu vətəndaşların qayğıları ilə şəxsən tanış olmağa başladı. Ötən illər ərzində ölkə başçısı, demək olar ki, Azərbaycanın bütün bölgələrində dəfələrlə olmuş, hər dəfə yeni istehsal və mədəni-məişət obyektlərinin təməlini qoymuş, müəyyən etdiyi vaxtda onların açılışında şəxsən iştirak etmişdir. *İlk Prezident seçkiləri ərafəsində xalqımıza 600 minlik yeni iş yerləri*

açmağa söz vermiş Prezident vədinə əməl etdi. Bu gün isə ölkə başçısının müdrik siyasəti və həyata keçirdiyi ardıcıl islahatlar nəticəsində, artıq məmləkətimizdə 1 mln. 200 mindən çox yeni iş yeri açılıb ki, bunun da xeyli hissəsi bölgələrin payına düşür...

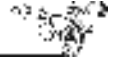
Azərbaycan prezidenti minillərlə əlçatmaz dağlar zirvəsində təcrid olunmuş halda qalmış Xınalığa yol çəkdirən, uzaq Lerikə qaz xətti çəkdirən və yol saldıran, yeni modul tipli elektrik stansiyaları tikdirməklə regionları nura qərş edən, çaylarımız üzərindən möhtəşəm körpülər saldıran, paytaxtımız Bakını dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirən prezidentdir. Hər an xalqını və məmləkətini tərəqqiyə qovuşdurmaq eşqi ilə yaşayan ölkə başçısının gördüyü və görəcəyi işləri saymaqla qurtaran deyil, illah da bir Giriş məqaləsində!

Bölgələrimiz içərisində Naxçıvana xüsusi diqqət və qayğı göstərilir. Torpaqlarımızın erməni-daşnak təcavüzkarları tərəfindən işğalı nəticəsində ana Vətəndən ayrı salınmış Naxçıvan ağır blokada şəraitində yaşayır. Yaşayır və tərəqqi edir. Bu gün sürətlə inkişaf edən, gündən-günə abadlaşan, gözəlləşən Naxçıvan erməni millətçiləri üçün göz dağı, Azərbaycandan ötrü isə Qeyrət Qalasıdır.

Tanrıdangəlmə xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirən Heydər Əliyev Vətənin bu müqəddəs parçasını düşməndən qoruyub saxladı.

Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin Naxçıvanla bağlı siyasətini də eyni ardıcılıqla həyata keçirir. Ölkə başçısı hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Naxçıvana dəfələrlə səfər etdi, yurdun bu Qeyrət Qalasına dövlət qayğısı və diqqətini daha da artırdı, burda türk dövlətləri başçılarının zirvə görüşünü keçirdi, bu diyarın ağır blokada şəraitində böyük quruculuq, abadlıq işləri aparan vətənpərvər oğullarına qol-qanad verdi. Naxçıvanımız daha da inkişaf etdi, abadlaşdı, gözəlləşdi. İlham Əliyev bununla sübut etdi ki, Vətənin ayrılmaz parçası olan Naxçıvan daim onun diqqət mərkəzindədir. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Naxçıvanımız sözün əsl mənasında özünün yeni intibah dövrünü yaşayır...

Prezident İlham Əliyev ardıcıl surətdə, dönmədən vətəndaş həmrəyliyi möhkəmləndirmək siyasəti yeridir. O, cəmiyyətdə

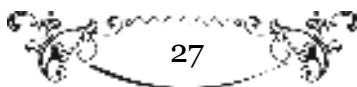

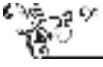
qarşıdurmanın, gərginliyin, soyuq münasibətlərin qəti əleyhdarıdır, Azərbaycanın parlaq gələcəyi naminə bütün xalqımızı daha sıx birləşdirməyə çalışır. **Ölkə başçısı ilə xalqın sıx birliyi məhz bu siyasətin nəticəsidir!**

Bu bir həqiqətdir ki, ötən illər ərzində dövlət başçısının dəfələrlə verdiyi əfv fərmanları nəticəsində çoxsaylı vətəndaşlarımız cəzaçəkmə müəssisələrindən azadlığa buraxılıb. Xalqımız ölkə başçısının bu humanist addımlarını böyük razılıq və sevinclə qarşılayır. Prezident İlham Əliyevin əfv fərmanları, eyni zamanda, sadəcə humanizm və mərhəmət aktları olaraq qalmayıb, cəmiyyətimizin mənaəvi-siyasi iqliminə də çox ciddi təsir göstərmiş, vətəndaş həmrəyliyi daha da möhkəmlənməsinə, ölkədə ümumi bir insani istiləşməyə səbəb olmuşdur. Ən başlıcası isə budur ki, xalqımızın öz dövlətinə məhəbbəti, ölkə başçısına inamı daha da artmışdır.

Azərbaycan Prezidenti bütün yuxarıda göstərilənlər barədə öz prinsipial mövqeyini xalqımıza konkret və birmənalı şəkildə bəyan etmişdir: *«Hər bir vətəndaş mənim üçün əzizdir. Mən keçmişlə bu günün arasında görünməyən bir xətti görürəm. Keçmişdə çox səhvlər olub, Azərbaycan vətəndaş müharibəsi həddində olubdur. Mən cinayət törətmiş şəxsləri də azad etmişəm. Ona görə yox ki, hesab edirəm, onlar siyasi məhbusdur. Yox, mən öz fikrimdə qalıram və Avropa Şurasının nümayəndələrinə də demişdim ki, əfv etdiyim insanların bəziləri siyasi məhbus deyillər. Mən Azərbaycanda qarşıdurma əhval-ruhiyyəsinin aradan götürülməsini istəyirəm. Bizim qarşımızda yeni vəzifələr durur, ölkəmizi inkişaf etdirməliyik, insanlarımızı səfərbər etməliyik. Biz milli barışıqə nail olmuşuq və gərək bunu gücləndirək. Ona görə bu mənim təklifimdir ki, keçmiş ədavət və ziddiyyətlər tarixdə qalsın. Bu, mənim niyyətimdir. Əgər qarşı tərəf bunu eşidirsə, mən şadam, əgər eşitmirsə, günah qarşı tərəfdədir».*

Prezidentin korrupsiyaya, məmurların özbaşınalıqlarına, süründürməçiliyə qarşı daim sadə insanların yanında olması cəmiyyətdə böyük razılıqla qarşılanır. Ölkə başçısının şəxsi təşəbbüsü ilə yara-

dılan, getdikcə inkişaf edən **Asan xidmət** bütün dünyada rəğbətlə qarşılanan Azərbaycan nümunəsinə çevrilmişdir.

Ölkə başçısının göstərişinə əsasən bütün nazirlər, yüksək vəzifəli dövlət adamları müntəzəm olaraq bölgələrə gedir, əhalinin arzu və şikayətlərini yerlərdə dinləyir, müvafiq tədbirlər görürlər.

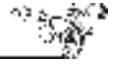
Bölgələrdə əhaliyə səhiyyə xidməti göstərilməsi, əmlak məsələləri ilə bağlı çıxarışların və digər sənədlərin vətəndaşlara yerlərdə paylanması ənənəvi hal almışdır.

Prezident İlham Əliyev dünya miqyasında insan haqları və hüquqlarının ən fəal müdafiəçisi olan, bu sahədə qanunvericiliyin daim inkişaf etdirilməsi və zənginləşdirilməsi qayğısına qalan dövlət başçısı kimi tanınır.

Bu gün Azərbaycan Respublikası kütləvi informasiya vasitələrinin ən sərbəst, azad fəaliyyət göstərdiyi dünya ölkələrindən biridir. Prezident İlham Əliyev KİV-ə daim dövlət dəstəyi göstərir, jurnalistlərin qarşılaşdıqları bütün problemlərin, o cümlədən mənzil-məişət problemlərinin həllinə gündəlik qayğı göstərir.

Prezident özünün kadr siyasətində də xalqımızın və dövlətimizin mənafeyini əsas tutaraq Vətənimizin tərəqqisi naminə peşəkarlığa üstünlük verir. Onun bu istiqamətdə fəaliyyəti, atdığı konkret addımlar, ölkənin bütün bölgələrindən bacarıqlı kadrların irəli çəkilməsi cəmiyyətdə böyük razılıq doğurur.

Ölkə prezidenti Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub-saxlanılması və daha da inkişaf etdirilməsi kursunu da uğurla həyata keçirir. Onun «Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında» və «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» sərəncamları, Milli Ensiklopediyanın nəşrinə rəhbərliyi şəxsən öz üzərinə götürməsi və bununla bağlı imzaladığı sərəncamlar, alimlərə elmi dərəcələrə görə verilən əlavə əməkhaqqını, tələbələr, magistrələr və aspirantların təqaüdlərini müntəzəm olaraq artırması, sənət adamlarına, elm və mədəniyyət xadimlərinə qayğı göstərilməsini, muzeylərin, tarixi abidələrin, hətta, bütövlükdə tarixi şəhər-

lərin bərpasını şəxsi nəzarəti altında saxlaması milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə dövlət qayğısının parlaq təzahürləridir.

İlham Əliyev Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinə xüsusi qayğı və diqqət göstərir. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik tariximizdəki roluna yüksək qiymət vermişdir: **«Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması tariximizdə çox əlamətdar və önəmli hadisə idi. İlk dəfə müsəlman aləmində demokratik respublika yaranırdı, Azərbaycan xalqı müstəqilliyə qovuşurdu. Ölkəmiz dünya birliyinə üzv olurdu. Bu, çox əlamətdar hadisə idi».**

Prezidentin təşəbbüsü, çağırışları və tapşırıqlarının icrası sayəsində tarix elminin inkişafında baş vermiş dirçəliş, o cümlədən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda mükəmməl «Qarabağ tarixi»nin, «Naxçıvan tarixi»nin, «İrəvan xanlığı tarixi»nin, xalqımıza qarşı erməni təcavüzkarları və quldurlarının həyata keçirdikləri soyqırımları tarixinə dair çoxsaylı tədqiqatların və digər sanballı nəşrlərin işıq üzü görməsi, həmin tədqiqatların dünyanın müxtəlif dillərində nəşr olunması, ölkə başçısının himayəsi altında davamlı olaraq dünya tarixçilərinin beynəlxalq elmi konfranslarının, o cümlədən beynəlxalq soyqırımı simpoziumlarının keçirilməsi ermənilərə qarşı informasiya müharibəsində mühüm uğurlardır.

Bu gün Azərbaycan tarix elminin əldə etdiyi bütün uğurlar, tarixi tədqiqatların keçmiş antiazərbaycan konsepsiyalarından uzaqlaşması, onillərlə məqsədyönlü surətdə həyata keçirilmiş saxtalaşdırılmalardan və təhriflərdən təmizlənməsi, Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun tarixi keçmişimizin Azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında araşdırılmasında nail olduğu əsaslı dönüş, milli-mənəvi oyanış Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və hərtərəfli dəstəyi sayəsində qazanılmış və xalqımızın gələcəyinə istiqamətlənmiş böyük elmi nailiyyətlərdir.

Ölkə başçısının **insan kapitalına** xüsusi önəm verməsi onun dövlət idarəçiliyi praktikasında irəliyə doğru atdığı çox böyük addımdır. *Azərbaycanın gələcəyi olan gənc nəslə ən müasir səviyyəli kadr korpusu kimi dünya meydanında uğurlu rəqabətə hazırlamaq*

siyasəti – bu dövlət müdrikliyi və siyasi uzaqgörənliyin olduqca parlaq nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın parlaq gələcəyinə yönəlik müdrik, uzaqgörən və qətiyyətli siyasətinin həyata keçirilməsində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri xanım Mehriban Əliyeva fəal iştirak edir. Ölkənin Birinci xanımı özünün çoxşaxəli və xeyirxah əməli fəaliyyətinə görə doğma xalqı arasında və bütün dünyada dərin hörmət və böyük nüfuz qazanmışdır. O, ölkəmizin qarşılaşdığı ən mürəkkəb məqamlarda daim dövlət başçısının yanındadır!

Prezident İlham Əliyevin dərinəndən-dərinə ölçüb-biçərək həyata keçirdiyi çoxsaylı və çoxşaxəli islahatlar, ölkəmizdə günü-gündən genişlənən böyük quruculuq və abadlıq işləri, əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün görülən təsirli tədbirlər ona xalq arasında böyük şöhrət qazandırmışdır.

Ölkə başçımız, eyni zamanda, Heydər Əliyevin yaratdığı Yeni Azərbaycan Partiyasına başçılıq edir, böyük bir siyasi qüvvəni də öz arxasınca aparır. Xalqımız əmindir ki, ölkə rəhbərinin müdrik, qətiyyətli və milli maraqların təmin olunmasına yönəlmiş uzaqgörən siyasəti Azərbaycanımızı daha parlaq gələcəyə qovuşduracaqdır.

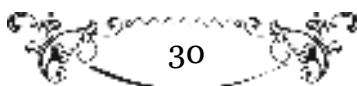
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin «**özü qədər inandığı və gələcəyinə böyük ümidlər bəslədiyi, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyət**» olan Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin *axıra çatdırma bilmədiyi taleyüklü məsələləri, planları böyük uğurla həyata keçirərək*, artıq Azərbaycanın tarix salnaməsinə **Qurucu Prezident** kimi daxil olmuşdur. Qurucu Prezident bu gün gələcək tariximizin ən şanlı səhifələrini – **Qurucu İlham** səhifələrini yazır...

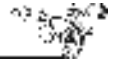
Yaqub Mahmudov

Əməkdar elm xadimi,

Dövlət Mükafatı Laureatı,

AMEA-nın müxbir üzvü

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ və İQTİSADİ İSLAHATLAR

1.1. Siyasi və hüquqi islahatlar

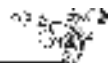
2003-cü il avqustun 4-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Baş naziri təyin edildi. Belə bir qərarın qəbul edilməsi 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının dünyəvi, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu kursunun davam etdirilməsinin təsdiqi idi. Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş milli dövlət quruculuğu prinsiplərinin davam etdirilməsi, ilk növbədə, Azərbaycan xalqı tərəfindən, o cümlədən beynəlxalq səviyyədə böyük razılıqla qarşılandı. İlham Əliyevin Baş nazir təyin edilməsi Cənubi Qafqaz regionunda böyük marağı olan ABŞ, Türkiyə, RF, İİR və Avropa dövlətləri tərəfindən böyük razılıqla qarşılandı. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusunun həyatdan getməsi Azərbaycan cəmiyyətində böyük sarsıntı, müəyyən gərginlik yaratsa da, 2003-cü il oktyabrın 15-də Baş nazir İlham Əliyevin prezident seçkilərində uğurla qələbə çalması bu gərginliyi aradan qaldırdı və xalq Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasətinin, ölkənin bazar iqtisadiyyatı, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə gedəcəyinə əmin oldu.

Azərbaycan Respublikasının ötən illərdə ictimai həyatın bütün sahələrində qazandığı nailiyyətlər xalqın prezident seçkilərində etdiyi seçimin bir daha doğru olduğunu təsdiq etdi. Xalq Azərbaycan Respublikasında ictimai-siyasi sabitliyin, davamlı sosial-iqtisadi inkişafın, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasına təminat yaratmış demokratikləşmə xəttini müdafiə etdi. «Azərbaycanda demokratiya daha da inkişaf edəcək, siyasi plüralizm, söz azadlığı təmin olunacaqdır»[268] – deyən Dövlət başçısı İlham Əliyev haki-

miyyəyə xalqa təmənnasız xidmət vasitəsi kimi yanaşaraq hər bir fərdin maraq və mənafeyini uca tutacağını bəyan etmişdir.

Bütün müasir siyasi sistemlər kimi Azərbaycan Respublikasının siyasi sistemində də çoxpartiyalılıq, demokratiya və plüralizm mövcuddur. Siyasi partiyalar qanunverici və yerli özünüidarəetmə orqanlarında təmsil olunmaq vasitəsilə dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək imkanı qazanmışlar. Hazırda Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatdan keçmiş 55 siyasi partiya fəaliyyət göstərir [278]. 2003-cü ildə İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş siyasi və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində yeni mərhələ başlandı. Siyasi və iqtisadi islahatlar həyata keçirilərkən hər bir sahədə onların bir-birini tamamlaması, dövlətin və cəmiyyətin gələcək sürətli inkişafını təmin etmək üçün şəraitin yaradılması prinsipi əsas götürüldü. Bu isə Azərbaycan Respublikasında siyasi və iqtisadi islahatların paralel şəkildə həyata keçirilməsinin vacibliyi barədə Prezident İlham Əliyevin irəli sürdüyü fikir idi. Buna görə də o, 2006-cı ilin oktyabrında Milli Məclisdə söylədiyi nitqində: «...Vətəndaş Cəmiyyətinin yaradılması və möhkəmlənməsi, demokratikləşmə prosesinin möhkəmlənməsi, hüquqi dövlətin qurulması, sadəcə olaraq, bir şüar, yaxud da bir niyyət deyil, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün başlıca şərtidir. Bizim təcrübəmiz göstərir ki, Azərbaycanın seçdiyi yol düzgün yoldur. İqtisadi, siyasi və sosial islahatların paralel şəkildə aparılması Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etdirir və ölkəmiz üçün çox lazım olan sabitliyi möhkəmləndirir, ictimai-siyasi vəziyyətə də müsbət təsir göstərir. Ona görə siyasi və iqtisadi islahatların davam etdirilməsi zamanəmizin tələbidir. Əgər biz, doğrudan da, müasir, güclü ölkə yaratmaq istəyiriksə, bunu etməliyik» [304, s.47]. Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi demokratik inkişaf yolu Azərbaycan Respublikasında hər bir vətəndaşın özünü güclü, demokratik, sosial və hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin iştirakçısı kimi davamlı və əsaslı demokratik sistemin yaradılmasına yönəltdi. Daxili siyasi

həyatın liberallaşdırılması sahəsində daha bir mühüm amil ölkə tarixində ilk dəfə olaraq əfvlə bağlı hakimiyyət nümayəndələrindən və qeyri-hökumət təşkilatlarının təmsilçilərindən ibarət işçi qrupunun yaradılması oldu. İqtidarla QHT-lərin birgə qərarlar qəbul etmək mexanizminin yaradılması Azərbaycan Respublikasında demokratiyanın inkişafına güclü təkan verdi.

2003-cü ilin mayında Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi Qanunla qəbul edildi. Qəbul olunan bu qanun Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası və ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) tərəfindən də müsbət qiymətləndirilmişdi. Qanunda respublikanın seçki sistemi haqqında yazılmışdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyətinin əsasını Azərbaycan xalqının iradəsi təşkil edir. Azərbaycan xalqının iradəsi ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə azad və mütəmadi keçirilən seçkilərdə, habelə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə keçirilən ümumxalq səsverməsində – referendumda öz təzahürünü tapırdı. Azərbaycan dövləti ölkə vətəndaşlarının iradəsinin azad ifadə edilməsinə seçki hüququnun prinsip və normalarının müdafiə edilməsi yolu ilə təminat verdi. Bu Məcəllə Azərbaycan Respublikası parlamentinin Milli Məclisin deputatlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və bələdiyyə seçkilərinin, həmçinin ümumxalq səsverməsinin – referendumun təşkili və keçirilməsi qaydalarını müəyyən etdi.

Azərbaycan hökuməti ölkədə demokratik və dünya standartlarına cavab verən seçkilərin keçirilməsinə mühüm önəm verir, bu istiqamətdə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir və daim bu əməkdaşlığın davam etdirilməsinə səy göstərir.

2003-cü il oktyabrın 15-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sayca 5-ci seçkiləri keçirildi. Bu seçkilərdə Yeni Azərbaycan Partiyasından, partiya sədrinin birinci müavini, Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyevin namizədliyi irəli sürüldü. Azad, ədalətli və şəffaf şəkildə keçirilən seçkilərdə İlham Əliyev ümumi seçicilərin 76%-dən çox səsini toplayaraq Azərbaycan Respublikasının

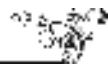

Prezidenti seçildi [274]. Seçki kampaniyası zamanı prezidentliyə namizədlərə öz seçki kampaniyalarını qanunamüvafiq şəkildə aparmaq üçün lazımi mühit və bərabər imkanlar yaradıldı. Ölkədə fəal seçki kampaniyasının aparılması, seçkilərə texniki hazırlığın yüksək səviyyədə təşkili, MSK və dairə seçki komissiyalarının işi Avropa Şurası və ATÖT parlament assambleyalarından ibarət Beynəlxalq Seçki Müşahidəsi Missiyası tərəfindən müsbət qiymətləndirildi.

2005-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə 3-cü çağırış seçkilər keçirildi. Əvvəlkilərdən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları yalnız majoritar seçki sistemi üzrə seçilirdi. İlk dəfə idi ki, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisi üzrə yaradılmış 122 sayılı Xankəndi seçki dairəsində də səsvermə təşkil olunmuşdu. Dairənin tərkibinə Xankəndi şəhəri, Kərkicahan, Bəhlulun, Xanyurdu, Kosalar, Quşçular və Əsgəran yaşayış məntəqələri daxil idi. Bu seçki dairəsindən 1 nəfər səsçoxluğu ilə millət vəkili seçilmişdir.

2008-ci il 15 oktyabrda Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifəsini tutmaq üçün seçkilər keçirildi. Bu zaman Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkilərinin beynəlxalq standartlara uyğun, azad, demokratik və şəffaf keçirilməsi üçün geniş imkan və demokratik şərait yaradıldı. Nəticədə, ölkə başçısı İlham Əliyev 88.73% (3232259 səs) [315] səslə yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi.

Demokratikləşmə və siyasi-hüquqi islahatların davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 dekabr 2008-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar 2009-cu il martın 18-nə təyin edilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) hazırlanması və keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyası tərəfindən qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görüldü. İlin əvvəlindən respublika üzrə seçicilərin siyahısı tərtib edilərək dəqiqləşdirmək üçün internet vasitəsilə ictimailəşdirildi və nəticələrlə seçicilərin tanış olmaları üçün vaxtında

KİV-də nümayiş etdirildi. Referenduma hazırlıq və onun keçirilməsi prosesi sistemli, mütəşəkkil, Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş «Təqvim planı» əsasında aparıldı. Bu işlərə əsasən seçki təsisatlarının beynəlxalq qurumlarla yanaşı və onların təklifi ilə respublikanın aidiyyəti üzrə müxtəlif orqanları da cəlb edilmişdi.

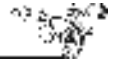
«Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Referendum Aktının layihəsi 2008-ci il dekabrın 26-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edildikdən sonra seçicilərin maarifləndirilməsi, təklif edilən düzəlişlərin mahiyyətinin vətəndaşlara izah edilməsi istiqamətində çoxsaylı tədbirlər həyata keçirildi. 2009-cu il martın 18-də respublikada keçirilən referendumla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29 maddəsinə ümumilikdə 41 əlavə və dəyişiklik edildi [290]. Bu dəyişikliklərdə qanunla Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin seçkilərin (referendumun) gedişinə qanunsuz müdaxiləyə yol verilməməsi üçün təminatlar nəzərdə tutan 111-ci maddəsinə əlavələr edilməklə, «seçkinin (referendumun) nəticələrinə təsir məqsədilə vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi» cinayət məsuliyyətinə səbəb olan qanun pozuntuları siyahısına daxil edildi. Bundan başqa, Seçki Məcəlləsinin vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutan 115-ci maddəsində dəyişiklik və əlavələr edilərək, «seçkinin (referendumun) nəticələrinə təsir məqsədilə vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edənlər», «seçkilərdə iştirak etdiyi müddətdə xidməti vəzifələrinin icrasını dayandırmayan dövlət və bələdiyyə xidmətində olan qeydə alınmış namizədlər» və «seçici imzalarının toplanmasında iştirak edən hüquqi şəxslər, dövlət və bələdiyyə orqanlarının, qurumların və təşkilatların vəzifəli şəxsləri» Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləsinə və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq cinayət, mülki və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilə bilən şəxslərin siyahısına daxil edildilər.

Göründüyü kimi, Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklər nəticəsində siyasi-hüquqi normalar təkmilləşdirildi, hüquqi baza daha da möhkəmləndirildi.

2010-cu il noyabrın 7-də 4-cü çağırış Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər keçirildi. Seçkilər xarici müşahidəçilərin nəzarəti ilə keçirildi və seçkilərdə «ELS» Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi, «RƏY» Monitoring Mərkəzi, o cümlədən Azərbaycan Gənclərinin Hüquqlarının Müdafiə Mərkəzi, Fransanın «Opinion Way» Sosioloji Tədqiqatlar İnstitutu ilə birgə, «Vətəndaşların Ömək Hüquqlarını Müdafiə Liqası» ABŞ-ın «AJF&Associates Inc.» təşkilatı ilə birgə rəy sorğusu («exit-poll») təşkil olundu. Mərkəzi Seçki Komissiyasında uzun və qısamüddətli müşahidə məqsədilə 19 beynəlxalq qurumu təmsil edən mindən artıq xarici müşahidəçi akkreditə olunmuşdu ki, bunlara da AŞPA, Avropa İttifaqının Azərbaycan üzrə Nümayəndəliyi, Avropa Parlamenti, Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, MDB, GUAM, eyni zamanda, ABŞ, Böyük Britaniya, Norveç, Bolqarıstan, Polşa, Yaponiya, Belçika səfirlikləri, eləcə də Avropa Seçki Müşahidə Akademiyası daxil idi.

Ölkədə siyasi islahatların tərkib hissəsi kimi seçki sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində atılan addımlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şəffaflıq və çevik informasiya yayımını təmin etmək üçün seçkilər zamanı ölkə üzrə bütün seçki məntəqələrindən səsvermənin yekunlarına dair məntəqələr üzrə ilkin məlumatlar «Seçkilər» informasiya şəbəkəsi vasitəsilə birbaşa MSK-nın internet sahifəsinə ötürülərək oradan yerli və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə mütəmadi olaraq təqdim olunur. Eyni zamanda, seçicilərin və iddiaçıların hüquqlarının qorunması hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılır. Seçkilər zamanı seçki komissiyasına daxil olan müraciət və şikayətlər Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi və Avropa Şurası Veneziya Komissiyası ilə birgə işlənib hazırlanmış «Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasına və dairə seçki komissiyalarına seçki hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar şikayət və müraciətlərin verilməsi və onlara baxılması qaydaları haqqında Təlimat»a əsasən ekspert qrupu tərəfindən araşdırılaraq Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müvafiq qərarlar qəbul olunmuşdur [277].

2013-cü il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasında növbəti prezident seçkiləri keçirildi. Seçkilərdən öncə ölkənin Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən müəyyən tədbirlər keçirildi, beynəlxalq təşkilatlarla bu sahədə əməkdaşlıq gücləndirildi və birgə tədbirlərin keçirilməsi sahəsində fəaliyyət aparıldı. Azərbaycan Respublikasının siyasi və iqtisadi nüfuzu beynəlxalq aləmin ölkədə keçirilən prezident seçkilərinə marağının və diqqətinin artmasına səbəb oldu. Bu səbəbdən də seçkiləri müşahidə edən beynəlxalq ekspertlər və xarici mətbuat orqanlarının nümayəndələri ölkənin, demək olar ki, bütün bölgələrində seçki prosesində yaxından iştirak etdilər.

Azərbaycan Respublikası hökuməti və parlamenti tərəfindən dəvət olunan və 100 ölkəni, ATƏT, Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA), Avropa Parlamenti, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB), Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat – GUAM, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) və s. təşkilatları və müxtəlif QHT-ləri təmsil edən 1300 beynəlxalq müşahidəçi də seçkiləri müşahidə etmişdilər [299].

AŞPA və Avropa Parlamenti müşahidəçilərinin birgə bəyana-tında seçki prosesinin azad, ədalətli və şəffaf keçdiyi və seçki proseduralarının seçki ərəfəsində və seçki günü peşəkar və dinc şəkildə həyata keçirildiyi qeyd olunmuşdu. ATƏT-in Parlament Assambleyası (ATƏT PA) və ATƏT-in DTİHB müşahidə missiyasının məlumatında isə Mərkəzi Seçki Komissiyasının seçki üçün texniki hazırlığının effektiv olduğu göstərilmişdi. MDB seçki müşahidə missiyası seçkilərin demokratik, obyektiv və legitim olduğunu bildirmişdi. İƏT müşahidə missiyası da seçkiləri uğurlu, azad və ədalətli kimi qiymətləndirmişdi [315].

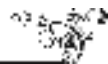
Dünyanın nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələri də Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkilərinə xüsusi yer vermişdilər. ABŞ-ın «The Washington Post», Böyük Britaniyanın «Financial Times» qəzetlərində, Almaniyada fəaliyyət göstərən «Presseportal» internet saytında, «News aktuell» portalında Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkiləri haqqında məqalələr yerləş-

dirilmişdi. Məqalələrdə seçkilərin şəffaf keçirilməsi üçün məntəqələrdə hər cür şərait yaradıldığı bildirilirdi. Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkiləri ilə bağlı «Al Jazeera» televiziya kanalında reportaj yayımlanmış, səsvermənin gedişinin çoxsaylı beynəlxalq və yerli müşahidəçilər tərəfindən izlənildiyi diqqətə çatdırılmışdı. Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkiləri ilə bağlı daha bir məqalə «New Europe» portalında yerləşdirilmişdi. Məqalədə bildirilirdi ki, səsvermənin normal qaydada keçirilməsi üçün məntəqələrdə hər cür şərait yaradılmışdır. Qeyd olunurdu ki, səsvermə prosesini çoxsaylı yerli və xarici müşahidəçilər də izləmişdilər.

2015-ci il noyabrın 1-də 5-ci çağırış Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər keçirildi. Beynəlxalq müşahidəçilərin seçkilərdə iştirakının təmin edilməsi məqsədilə Milli Məclis və Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən AŞPA, MDB İcraiyyə Komitəsi və MDB Parlament Assambleyası, İOT, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası (TDƏŞ) və Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyası (TÜRKPA), GUAM-ın Parlament Assambleyası, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament Assambleyası, eləcə də ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu və Parlament Assambleyasına müvafiq dəvət məktubları göndərilmişdi.

Azərbaycan Respublikasında aparılan siyasi-hüquqi islahatların ölkənin beynəlxalq nüfuzuna təsiri danılmazdır. Son illərdə regionda geosiyasi mühitin dəyişkənliyin ölkə daxilində gedən ictimai-siyasi və iqtisadi proseslərə təsiri məlumdur və bu təsiri minimum səviyyədə saxlamaq üçün ölkə başçısı tərəfindən güclü siyasi, iqtisadi və hərbi potensial yaradılmışdır. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev iqtisadi inkişaf və demokratik-siyasi islahatları ölkənin konseptual inkişaf strategiyasının mühüm prioritet istiqamətləri kimi önə çəkərək demişdir: «Siyasi islahatlar iqtisadi islahatlarla tamamlanmalıdır. Azərbaycanda həm siyasi, həm də iqtisadi islahatlar paralel şəkildə aparılır və hesab edirəm ki, bizim uğurumuzun əsas səbəbi məhz bundan ibarətdir. Biz siyasi islahatları artıq yaranmış çox güclü iqtisadi təməl üzərində qururuq. Əgər bu iqtisadi təməl

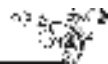
olmasa, siyasi islahatları aparmaq o qədər də asan olmayacaq. Əgər demokratik inkişaf baxımından ən öndə gedən ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, onların tam əksəriyyətində iqtisadi inkişaf çox yüksək səviyyədədir» [273].

Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi və müasirləşdirilməsi məqsədilə Prezident tərəfindən imzalanmış bir sıra mühüm dövlət proqramları, fərman və sərəncamlar ölkənin demokratikləşməsi prosesinin sürətlənməsinə əsaslı təkan verdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramının (2004-2006-cı illər) təsdiq edilməsi haqqında» 3 sentyabr 2004-cü il tarixli [320], «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 19 yanvar 2006-cı il tarixli [285], «Ədliyyə orqanlarının inkişafı haqqında» 17 avqust 2006-cı il tarixli [295], habelə «Azərbaycan Respublikası məhkəmələri hakimlərinin sayının artırılması və məhkəmələrin ərazi yurisdiksiyasının müəyyən edilməsi haqqında» 9 avqust 2010-cu il tarixli [310], «Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı»nın təsdiq edilməsi haqqında» 28 dekabr 2006-cı il tarixli [279], «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanın təsdiq edilməsi barədə» 28 iyul 2007-ci il tarixli [321], «Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında» 27 iyul 2007-ci il tarixli [288], «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması haqqında» 13 dekabr 2007-ci il tarixli [289] fərman və sərəncamları siyasi və hüquqi mühitin liberallaşması prosesində müstəsna rol oynadı. «Prokurorluq haqqında», «Dövlət qulluğu haqqında», «Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında», «Polis orqanlarında qulluq keçmə haqqında» və digər qanunlara mütərəqqi əlavə və düzəlişlərin edilməsi, «Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında» və digər qanunların qəbulu bu baxımdan xüsusi siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə Prezidenti tərəfindən dövlət əhəmiyyətli sənədlərin imzalanmasında əsas məqsəd keyfiyyətə yeni mərhələdə hüquq sistemini liberal iqtisadi islahatlara uyğunlaşdırmaq, habelə inkişafın sürətli tempi ilə əlaqədar vətəndaşlara göstərilən hüquqi yardımın səviyyəsini yüksəltmək və həllini gözləyən problemləri aradan qaldırmaq idi. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 19 yanvar 2006-cı il tarixli «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə fərmanı bu baxımdan mühüm rol oynadı. Bu fərmanın imzalanması bölgələrin sürətlə inkişaf etdiyi bir zamanda rayonlarda yaşayan vətəndaşlara göstərilən hüquqi yardımın səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, onlarda haqlı narazılıq doğuran sui-istifadə, süründürməçilik hallarını, eləcə də digər nöqsanları aradan qaldırmaq, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyini yüksəltmək, məhkəmələrə inamı artırmaq, müraciət imkanlarını asanlaşdırmaq, məhkəmələrin fəaliyyətində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinə nail olmaq, məhkəmə aparatlarının strukturunu və işini daha optimal şəkildə qurmaq, habelə hakimlərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyırdı.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi, siyasi və hüquqi islahatların paralel şəkildə aparılması prinsipi ölkədə ictimai-siyasi mühitin demokratikləşməsi və ümumən cəmiyyətin liberal dəyərlərə alışması prosesinin əsasını təşkil edir. Prezident İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir ki, demokratik proseslərin davamlı şəkildə aparılmadığı dövlətin, iqtisadi sahədə yüksək nəticələr əldə etməsi, beynəlxalq aləmdə layiqli yerini tutması, dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası mümkün deyildir. Digər tərəfdən, iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş hər hansı bir dövlətdə demokratik vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu istiqamətində uğurlu nəticə əldə etmək mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikasının dünya siyasi memarlığının tələblərinə maksimum dərəcədə cavab verən mütərəqqi siyasi, sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası kifayət qədər təkmil səciyyə

daşımaqla bərabər həm də inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin təcrübəsindən istifadə edilməklə işlənib hazırlanmışdır. «İnkişaf etmiş ölkələrin uğurlarını təbii resurslar deyil, elm, elmi-texniki tərəqqi, bilik təmin edib. Bizdə də belə olmalıdır. Bizdə təbii resurslar, sadəcə olaraq, bir vasitə idi ki, ölkəmizin inkişafına təkan verilsin. Bundan sonra Azərbaycanın dayanıqlı inkişafı elmi-texniki tərəqqi, müasir texnologiyalar, azad, demokratik cəmiyyət üzərində qurulmalıdır. Ölkəmizdə bu istiqamətdə böyük addımlar atılır. Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı, insan hüquqlarının qorunması, azad cəmiyyətin formalaşması istiqamətində çox ciddi islahatlar aparılmışdır. Azərbaycanda siyasi və iqtisadi islahatlar paralel şəkildə aparılır» [266, s.1-2] – deyən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev belə hesab edir ki, demokratik-hüquqi inkişaf prosesi insanların sosial-siyasi, mədəni və iqtisadi rifahına adekvat olmalı, cəmiyyətin siyasi şüur səviyyəsinin yüksəlməsinə paralel şəkildə həyata keçirilməlidir.

2004-2015-ci illərdə ölkənin sürətli sosial-iqtisadi inkişaf yolunda olması demokratik proseslərin dərinləşdirilməsinə, qanunçuluğun gücləndirilməsinə və cəmiyyətin liberallaşması işinə xidmət edən hüquqi-siyasi və demokratik islahatlar kursunun genişləndirilməsi prosesi həyatı zərurətə çevrildi. Azərbaycan Respublikasının aktiv inkişaf mərhələsinə daxil olduğu müasir dövrdə demokratik hüquqi normaların ictimai şüurda möhkəmlənməsinə və qəbul edilməsinə daha yaxşı imkanlar yaranmışdır. Prezident İlham Əliyevin yeritdiyi çoxşaxəli siyasətin ölkə vətəndaşları tərəfindən dəstəklənməsini təmin edən mühüm amillərdən biri də son beş ildə ölkədə məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmini, ədalət mühakiməsinin çevik və səmərəli təşkili məqsədilə atılan addımlardır.

2003-cü ildən uğurla gerçəkləşdirilən hüquqi islahatlar ölkənin məhkəmə, ədliyyə, polis, prokurorluq orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı təminatına imkan yaradan çevik mexanizmlərin formalaşdırılmasına xidmət etməklə respublikamızın beynəlxalq imicini daha möhkəmləndirdi. Prezident İlham

Əliyev qanunvericilik təşəbbüsü əsasında, xüsusən də məhkəmələrin cəmiyyətdə inam və etimad qazanması, nüfuzlu təsisat kimi formalaşması üçün bir sıra qanun layihələrini Milli Məclisin müzakirəsinə göndərdi, onların yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasını vacib saydı. Bu baxımdan, «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» [302], «Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında» [309], «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» [311], «Polis haqqında» [316], «Prokurorluq haqqında» [317], «Dövlət qulluğu haqqında» [293] və digər qanunlara mütərəqqi əlavə və dəyişikliklərin edilməsi bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

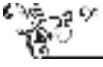
Azərbaycan Respublikası 2003-2008-ci illərdə onlarla beynəlxalq hüquqa dair konvensiya və sazişə, o cümlədən «İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzaların qarşısının alınması haqqında», «İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında», «Ekstradisiya haqqında», «Cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında», «Cinayət fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin ləqallaşdırılması, aşkar olunması, götürülməsi və müsadirə edilməsi haqqında», «Soyqırımı cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında», «Hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında», «Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında» konvensiyalara qoşuldu. Bu konvensiya və sazişlərə qoşulma ölkə qarşısında bir çox vəzifələr qoymaqla bərabər, insan və vətəndaş hüquqlarının qorunması, təmin edilməsi istiqamətində yeni səhifə açdı.

Ölkə Prezidentinin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında son illərdə Milli Məclisdə qəbul edilmiş qanunlar isə ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə etməklə, bütün məsələlərdə vətəndaşa həssas və qayğıkeş münasibəti təşviq edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində və Cinayət-Prosesual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında 2008-ci il 28 oktyabr tarixli [286], o cümlədən «Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinə dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə» 2008-ci il 16 dekabr

tarixli [287], «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında», «Vətən uğrunda həlak olanların xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında» [312] və «Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarında dəyişikliklər edilməsi barədə» 2008-ci il 16 dekabr tarixli, «Notariat haqqında» və «Dövlət rüsumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarında dəyişikliklər edilməsi barədə» 2008-ci il 2 dekabr tarixli, «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə» 2008-ci il 30 dekabr tarixli, «Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə» 2009-cu il 3 mart tarixli, «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavə edilməsi barədə» 2009-cu il 6 mart tarixli, «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» 2009-cu il 2 fevral tarixli və digər onlarla qanunun qəbulu xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

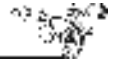
Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya olunmuş beynəlxalq konvensiya və sazişlər də ölkədə insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin möhkəmləndirilməsi məqsədinə yönəlmişdir. Bu baxımdan, Prezident İlham Əliyevin 28 dekabr 2006-cı il tarixdə imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı» [281] haqqında Sərəncam Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması işində mühüm addım oldu. Milli Fəaliyyət Planı insan hüquqlarının təmin edilməsi prosesinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə, universal və regional səviyyədə əməkdaşlıq strategiyasının qurulmasına, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılması məqsədilə qəbul edilmişdir. Bu sərəncamla İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilə proqramın həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsi üzrə işçi qrupunun fəaliyyətinə rəhbərlik etmək tövsiyə olundu. Genişmiqyaslı və konseptual xarakter daşıyan Milli Fəaliyyət Planı «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının hazırlan-

ması istiqamətində atılan ilk ciddi addımlardan biri oldu. Bu sənəd insan hüquqlarının müdafiəsinin Azərbaycan Respublikası üçün strateji əhəmiyyətli məsələ olduğunu bir daha təsdiq etdi. Milli Fəaliyyət Planı ölkədə insan hüquqlarına dair normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində tədris, elmi-analitik və maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsi kimi vəzifələrin həlli istiqamətində mühüm tədbirləri özündə əks etdi [282].

Milli Fəaliyyət Planında dövlətin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətinin konsepsiyası müxtəlif istiqamətlər üzrə müəyyən olunmuş, həmçinin həyata keçiriləcək tədbirlərin icrası, əlaqələndirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsi mexanizmi göstərilmişdir. Planda respublikada insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının daha səmərəli təmini istiqamətində konkret vəzifələrin icrası nəzərdə tutulmuşdur. Sənəddə qanunvericilik aktları qəbul olunarkən insan hüquqları meyarının rəhbər tutulması, Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrə qoşulması prosesinin davam etdirilməsi, yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu, korrupsiya ilə mübarizənin gücləndirilməsi, şəffaflığın artırılması, əhaliyə göstərilən elektron xidmətlərin inkişaf etdirilməsi əsas vəzifə kimi nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, sənəddə bu tədbirlərin vətəndaş cəmiyyəti institutları və media ilə sıx əməkdaşlıq müstəvisində həyata keçirilməsinin vacibliyi önə çəkilir.

Milli Fəaliyyət Planına əsasən gələcəkdə insan hüquqları sahəsində maarifləndirmə, elmi-analitik tədbirlərin davam etdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən BMT-nin insan hüquqları sahəsində ixtisaslaşan qurumları – Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlıq, YUNESKO, YUNİSEF, Dünya Bankı, habelə Avropa Şurası, Avropa

İttifaqı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər regional təşkilatlar ilə birgə əməkdaşlıq proqramlarının həyata keçirilməsi planlaşdırılır. «Əlillərin hüquqları haqqında» Konvensiyanın Fakültativ Protokoluna qoşulmaq barəsində» 2008-ci il 2 oktyabr tarixli [296], «İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya»nın Fakültativ Protokolunun təsdiq edilməsi haqqında» [301], habelə «Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulma barədə 2008-ci il 2 dekabr tarixli [314] Azərbaycan Respublikası qanunları da böyük əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, son beş ildə Milli Məclisdə Azərbaycan Respublikasının Almaniya Federativ Respublikası, Slovakiya, İndoneziya, Meksika, Cənubi Koreya və digər dövlətlərlə hüquqi sahədə əməkdaşlığını nəzərdə tutan sazişlər rəti-fikasiya olundu.

Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında yarana biləcək hüquqi boşluqları aradan qaldırmaq məqsədilə Milli Məclis tərəfindən «Məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında informasiya əldə etmək barədə», «İctimai asayişin təmin edilməsində vətəndaşların iştirakı haqqında», «Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında», «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında», «İstehsalatda bədbəxt hadisələrdən və peşə xəstəliklərindən icbari sığorta haqqında», «İnsanın immun çatışmazlığının profilaktikası haqqında», «Elm və dövlət elmi-texniki siyasəti haqqında», «Ali təhsil haqqında», «Kəşflərin hüquqi qorunması haqqında» qanunlar qəbul edildi.

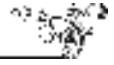
Azərbaycan Prezidentinin məhkəmə və ədliyyə sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə imzaladığı ən mühüm sənədlərdən biri 2009-cu il 6 fevral tarixli «Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009-2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı» [276] oldu. Dövlət Proqramının imzalanması ədliyyə orqanlarının və məhkəmələrin dinamik inkişafının təmin edilməsi, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, normativ-hüquqi və maddi-texniki təminatın yaxşılaşdırılması, kadr potensialının gücləndirilməsi məq-

sədi daşıyır. Eyni zamanda, bu qanun sırası vətəndaşların hüquqlarının təmin olunmasında qarşıya çıxacaq hüquqi boşluqların, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması üçün zəmin yaratdı.

Dövlət Proqramında məhkəmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və infrastrukturunun yaxşılaşdırılması sahəsində bir sıra tədbirlər nəzərdə tutulmuşdu. Proqrama əsasən 2009-2013-cü illərdə məhkəmələrin fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar külliyyatının və onların şərhinə dair vəsaitlərin hazırlanması, «Ədliyyə sisteminin müasirləşdirilməsi» layihəsi çərçivəsində məhkəmə fəaliyyətində, o cümlədən işlərin qeydiyyatı və hərəkətində, məhkəmə proseslərinin aparılmasında yeni texnologiyaların tətbiqi, habelə məhkəmələrin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması və onlar üçün lazımı iş şəraitinin təmin edilməsi, yeni yaradılmış Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şirvan və Şəki apelyasiya məhkəmələrinin inzibati binalarla təmin edilməsi ilə bağlı müvafiq qərarlar qəbul olundu. Ümumilikdə, Dövlət Proqramı ədliyyə orqanları ilə yanaşı, məhkəmələrin də fəaliyyətinin müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində yeni imkanlar açır. Bu isə hüquqi islahatların bir hissəsi kimi vətəndaşlara hüquqi cəhətdən xidmət göstərilməsi, onların şikayətlərinin təmin edilməsi sahəsində müasir dünya təcrübəsinin tətbiqinə şərait yaratdı.

2009-cu ilin mayında Dövlət başçısı İlham Əliyevin iştirakı ilə Ali Məhkəmənin yeni binasının açılış mərasiminin keçirilməsi də məhkəmələrin müasirləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlardan biri kimi yadda qalmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev açılış mərasimindəki çıxışında binanın ən müasir standartlara cavab verdiyini, burada ən müasir texnologiyaların tətbiq edildiyini razılıqla qeyd etdi. Dövlət başçısı bununla yanaşı, hakimlərin fəaliyyəti ilə bağlı tövsiyələrini, arzu və niyyətlərini də ifadə etdi: «Mən binanın təməl daşının qoyulması ilə əlaqədar keçirilmiş mərasimdə demişdim ki, bu bina – Ali Məhkəmə ədalət sarayı olmalıdır və artıq biz bunu əyani şəkildə görürük. Çox vacibdir ki, burada qəbul edilmiş bütün qərarlar ədalətli olsun. Çünki ədalət hər

bir cəmiyyətin inkişafı üçün başlıca amillərdən biridir. Hər yerdə ədalət olmalıdır, ilk növbədə, məhkəmə sistemində. Çünki burada qəbul edilmiş qərarlar insanların taleyinə təsir göstərir. Bir də demək istəyirəm ki, heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır, ancaq günahsız insanlar da cəzalandırılmamalıdır. Ona görə hakimlərin üzərinə çox böyük və şərəfli missiya düşür» [267, s.6].

Ölkədə beynəlxalq tələblər səviyyəsində həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları respublikada hüquq sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi işinin uğurla təmin edilməsinə nail oldu və ölkənin məhkəmə-hüquq sisteminin yüksək dinamizmlə inkişaf etməsinə əsaslı şərait yaratdı.

Dövlət başçısının «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin yaradılması haqqında» 2014-cü il 13 fevral tarixli Sərəncamı [294] ilə məhkəmə fəaliyyətində texnoloji yeniliklərin tətbiqi sahəsində strateji istiqamətlər müəyyən edildi. Bu sistemin yaradılması məhkəmə-yə müraciət imkanlarının daha da genişlənməsinə, süründürməçilik və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, şəffaflıq və operativliyin, elektron kargüzarlığın və sənəd dövriyyəsinin təmin olunmasına şərait yaratdı. Ölkədə «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin tətbiqi, hakimlər arasında ixtisaslaşmanın aparılması, yuvenal ədliyyənin inkişafı və digər mühüm istiqamətlərdə işlər müsbət beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmaqla davam etdirilir.

Ümumilikdə, ölkədə kadr siyasəti və dövlət idarəçiliyi məsələlərində Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarının iştirakının təmin olunması, müxalifətin sağlam, konstruktiv dialoqa dəvət olunması, əldə edilən iqtisadi nailiyyətlərdən hamının öz bacarıq, zəhmət və əqli imkanlarına görə bəhrələnməsi ölkə Prezidenti İlham Əliyevin milli birliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində atdığı mühüm addımlardır. Dövlətə qarşı ağır cinayətlərdə iştirak etməsinə rəğmən, adı qərəzli şəkildə qondarma siyasi məhbus siyahılarına salınan cinayətkarların əfv olunması böyük humanizm aktı kimi qiymətləndirildi. Həbsdən azad olunmuş məhkumlar arasında vaxtilə ağır dövləti cinayətlər törətmiş bir sıra şəxslərin olması Prezident

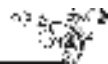
İlham Əliyevin əfv siyasətini hansısa siyasi mülahizələr əsasında həyata keçirmədiyini bir daha sübut etdi. Dövlət başçısının ağır dövləti cinayətlərdə iştirak etmiş bir sıra şəxsləri bağışlaması, həm də seçkiabağı platformasında irəli sürdüyü siyasi barışıq və həmrəylik ideyasını əməli surətdə həyata keçirdiyini təsdiq etdi.

Ulu Öndərin möhkəm təməllər üzərində əsasını qoyduğu bu siyasətin varisliyini bütün sahələrdə uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ötən dövrdə əfv etmə institutunun çevik və işlək mexanizmlər əsasında fəaliyyətini də təmin edə bildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin minlərlə məhkumu cəzasının çəkilməmiş hissəsindən tam və yaxud qismən azad etməsi olduqca böyük humanizm aktı idi. Buna görə də son 10 il ərzində Azərbaycan Respublikasında əfv olunmuş məhkumların təxminən 60 faizi azadlığa çıxdı. Eyni zamanda, bu, respublikada insan hüquqlarının etibarlı şəkildə təmin olunduğunu və demokratik cəmiyyət quruculuğuna xidmət edən strateji siyasi kursun layiqincə davam etdirildiyini bir daha təsdiq etdi.

Azərbaycan Respublikasında Dövlət başçısının rəhbərliyi altında həyata keçirilən islahatların əsasında insan və vətəndaş amili dayanır. Yeni dövrün tələblərinə uyğun davam etdirilən bu mütərəqqi islahatlar respublikada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin sürətləndirilməsi üçün yeni əlverişli şərait yaratdı.

1.2. İqtisadi islahatların davam etdirilməsi

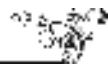
2003-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi həyatında əldə edilən uğurlar ölkənin dinamik inkişafının göstəricisidir. Bu dövrdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar siyasəti «Güclü dövlət, yüksək rifah» prinsipinə əsaslanırdı. 2003-cü il oktyabr ayının 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən İlham Əliyev Respublika sarayında keçirilən andıçmə mərasimində etdiyi çıxışında ölkənin müstəqillik illərində

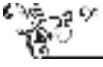
keçdiyi iqtisadi inkişaf yoluna nəzər salaraq, Azərbaycanın gələcək iqtisadi strategiyasının əsas istiqamətlərini və qarşıda duran vəzifələrini müəyyən etdi. Prezident çıxışında xüsusilə qeyd etdi ki, son 10 ildə Azərbaycan Respublikası hərtərəfli inkişaf edərək güclü iqtisadiyyata malik olan dövlətə çevrildi. Aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasında özəl sektor uğurla inkişaf etmiş, sahibkarlar sinfi formalaşmışdır. Prezident nitqində qeyd etdi ki, ölkədə genişmiqyaslı özəlləşdirmə proqramı, torpaq islahatı aparılmışdır. Torpağın kəndlilərin özəl mülkiyyətinə verilməsi kənd təsərrüfatı istehsalını artırmışdır. İlham Əliyev bütün bunları Azərbaycan Respublikasında 1993-2003-cü illərdə Prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan iqtisadi islahatların uğurlu nəticəsi kimi qiymətləndirmişdi. Prezident İlham Əliyev çıxışında ölkə iqtisadiyyatında islahatların davam etməsini və bu sahədə əsas prioritet istiqamətləri göstərdi: «...Gələcəkdə Azərbaycan öz iqtisadi potensialını inkişaf etdirəcək. Neft strategiyasını davam etdirərək qısa müddət ərzində ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik. Xüsusilə qeyri-neft sektoruna böyük diqqət göstəriləcəkdir. Yeni zavodlar, fabriklər istifadəyə veriləcəkdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər planı, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanır. Bu çoxşaxəli inkişaf proqramı Azərbaycanı qısa müddət ərzində zəngin dövlətə çevirməyə imkan verəcəkdir. Bizdə bütün imkanlar – təbii sərvətlər, insan potensialı və ən önəmlisi, xalqın iradəsi vardır. Biz hamımız birləşərək və bir nöqtəyə vuraraq Azərbaycanı zəngin, qüdrətli dövlətə çevirəcəyik» [323, s.13-15]. Beləliklə, Prezident İlham Əliyev çıxışında Azərbaycan Respublikasında son illər ərzində aparılan iqtisadi siyasətin çox uğurlu olduğunu və ölkənin gələcək inkişafı üçün də gözəl təməl yaratdığını xüsusi qeyd etdi. Prezident seçkilərindən sonra Azərbaycan hökumətinin 2003-cü il 17 noyabr tarixli ilk iclasında Prezident İlham Əliyev aparılacaq islahatlara yenidən toxunaraq uğurlarla yanaşı, həllini gözləyən problemləri müəyyən etmiş və onların həlli yollarını göstərmişdir: «Gələcəkdə böyük işlər görməliyik, mövcud problemləri aradan qaldırmalıyıq.

Problemlər var və biz bunları bilirik. Əlbəttə, onların həlli istiqamətində yaxın gələcəkdə tədbirlər görülməkdir. İlk növbədə, yoxsulluğun aradan qaldırılması istiqamətində ciddi tədbirlər görülməlidir. Artıq bu istiqamətdə işlər aparılır. Azərbaycan üçün ən böyük problem işsizlik problemidir. Bu istiqamətdə görülmək tədbirlərin nəticəsində, əminəm ki, həmin problem də aradan qaldırılacaqdır. Mən seçkilərdən əvvəlki çıxışlarımda bu barədə öz fikirlərimi bildirmişdim. Bəyan etmişdim, məqsədimiz odur ki, növbəti beş ildə Azərbaycanda 600 min iş yeri açılsın. Bu, sadəcə olaraq, seçkiabağı vəd deyildir. Bu proqramdır. Yəni mən əminəm ki, həm dövlət tərəfindən, eyni zamanda, özəl sektor tərəfindən görülmək tədbirlərin nəticəsində biz buna nail olacağıq. Bütün gələcək planlarımızı həyata keçirmək üçün Azərbaycanda, ilk növbədə, maliyyə intizamı olmalıdır. Bu istiqamətdə böyük işlər aparılıbdır. Sahibkarlığa kömək davam etdirilməlidir. Bu, bizim strateji məqsədimizdir. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunun böyük hissəsi özəl sektorun hesabına formalaşır. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar öz nəticələrini verməkdədir və Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir. Həm dövlət tərəfindən göstərilən və gələcəkdə göstəriləcək qayğı, eyni zamanda, özəl sektor üçün yaradılmış şərait əminəm ki, yaxın gələcəkdə imkan verəcək ki, Azərbaycanda sahibkarlıq daha sürətlə inkişaf etsin, sahibkarlar Azərbaycan iqtisadiyyatında daha fəal rol oynasınlar. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün regional proqramlar həyata keçirilməlidir. Sizə bildirməliyəm ki, Azərbaycanın iqtisadi potensialının üçdə iki hissəsi Bakıda və Abşeron yarımadasında formalaşıbdır. Bu onu göstərir ki, regionlarda iqtisadi inkişaf ləng gedir. Əlbəttə, bunun da obyektiv səbəbləri vardır. Amma bu istiqamətdə dönüş yaratmaq üçün regional proqramlara böyük diqqət göstərilməlidir. Azərbaycan təkcə Bakıdan və Abşerondan ibarət deyildir. Azərbaycanın hər bir regionu inkişaf etməlidir, hər bir bölgəsi inkişaf etməlidir. Əlbəttə, biz bu məsələyə böyük diqqət göstərməliyik. Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların nəticəsində bö-

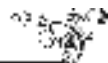

yük uğurlar qazanılıbdir. Torpaq özəl mülkiyyətə verilibdir. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalında böyük uğurlar vardır. Bu ənənə davam etməlidir və kənd təsərrüfatında islahatların ikinci mərhələsi başlamalıdır. Dövlətin öhdəsinə nə düşürsə, biz bunu edəcəyik. Amma, eyni zamanda, yerlərdə də bu məsələyə böyük diqqət göstərməlidir. Hesab edirəm ki, aqrar sektorda texniki servis mərkəzləri yaradılmalıdır. Fermerlər texnika ilə daha böyük həcmdə təmin olunmalıdır. Toxumçuluq bazası inkişaf etməlidir və əlbəttə, emal sənayesi yaranmalıdır. Bu istiqamətdə artıq çox uğurlu addımlar atılıbdir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yeni, müasir, dünya standartlarına cavab verən emal müəssisələri yaranmaqdadır. Bu həm işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına kömək göstərir, həm də, eyni zamanda, yerli istehsalın inkişafı üçün gözəl zəmin yaradır. Bizim də məqsədimiz budur ki, Azərbaycanda yerli istehsal inkişaf etsin, idxal azalsın və Azərbaycan öz daxili bazarını ölkəmizdə istehsal olunan məhsullarla təmin etsin. Hesab edirəm ki, əgər kənd təsərrüfatında bu vaxta qədər görülən tədbirlərin davamı olarsa, biz buna da nail ola biləcəyik. Əhalini tam şəkildə təbii qazla təmin etmək üçün, Azərbaycanda elektrik stansiyalarına qazın verilməsini tam şəkildə təmin etmək üçün mövcud qaz anbarları təmir olunmalıdır. Biz buna nail olacağıq və gələcəkdə ölkəmizin qazla təminatı üçün heç bir problem olmayacaqdır». Prezident gələcəkdə işə düşəcək beynəlxalq əhəmiyyətli neft və qaz kəmərlərinin ölkəyə gətirəcəyi böyük məbləğdə vəsaitlərin səmərəli şəkildə xərclənməsi üçün müxtəlif sosial-iqtisadi proqramların hazırlanmasının vacibliyini qeyd etmişdir: «İlk növbədə, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi üçün proqramlar təqdim olunmalıdır. Bu sahədə işlər artıq gedir və bilirsiniz ki, Azərbaycanda elektrik stansiyalarının tikintisi nəzərdə tutulur. Qısa müddət ərzində biz buna nail olmalıyıq və beləliklə, Azərbaycanda, ümumiyyətlə, elektrik enerjisinin verilməsi ilə bağlı heç bir problem olmayacaq. Gələcəkdə bəlkə də Azərbaycan lazımı qədər elektrik enerjisi ixrac edə biləcəkdir. Digər infrastruktur layihələr də həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, ölkənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi üçün

əhəmiyyətli olan avtomobil yollarının tikintisi aparılmalıdır. Bilirsiniz ki, qərb istiqamətində işlər aparılır. Eyni zamanda, digər istiqamətlərdə də buna oxşar səviyyədə yolların tikilməsi vacibdir. Bütün sahələrdə nəticələr olmalıdır. Mən çıxışımın əvvəlində demişdim ki, yüksək nəticələr əldə etmək üçün gözəl şərait vardır. Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanda yaradılmış bu iqtisadi iqlim o qədər gözəldir ki, yeni nəticələr əldə etmək üçün çox yaxşı şərait vardır. Beləliklə, biz hamımız yaxın zamanlarda Azərbaycanı zəngin, qüdrətli dövlətə çevirəcəyik» [323, s.51-54].

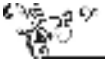
Ötən 12 il ərzində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin mənafeələrini özündə ifadə edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyəti mövcud iqtisadi strategiyanın alternativsiz olduğunu sübuta yetirdi. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatların üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bütün tədbirlər ölkənin real potensialı, dünya iqtisadiyyatının inkişaf meyilləri nəzərə alınmaqla və konkret proqramlar əsasında reallaşdırılmışdı. 2003-2015-ci illər ərzində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə bütün sahələri əhatə edən çoxsaylı dövlət proqramları qəbul edildi. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar içərisində regionların sosial-iqtisadi proqramı öz miqyasına və maliyyə xərclərinin tutumuna görə ən iri layihə idi. Dövlət başçısının 2004 (11 fevral), 2009 (14 aprel), 2014-cü (27 fevral) illər tarixli sərəncamları ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi bölgələrin potensial inkişafına, o cümlədən infrastrukturların genişlənməsinə, yeni istehsal və emal müəssisələrinin, sosial obyektlərin yaradılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına səbəb oldu. Bu illərdə həyata keçirilən islahatlara qiymət verən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdi: «2004-2008 və 2009-2013-cü illəri əhatə edən iki dövlət proqramının qəbul edilməsi, həmin proqramlara əlavə olaraq 250-yə yaxın sərəncamın imzalanması və icrası bölgələrdə böyük dönüş yaratmış, regionların sosial-iqtisadi mənzərə

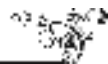
rəsini tamamilə dəyişmişdir. Nəticədə, bölgələrdə kommunal xidmətlərin və sosial infrastrukturların keyfiyyəti yüksəlmiş, sahibkarlıq mühiti yaxşılaşmış, investisiya qoyuluşu artmış, minlərlə yeni müəssisə fəaliyyətə başlamış, 900 mini daimi olmaqla, 1,2 milyondan çox iş yeri yaradılmışdır. Son 10 il ərzində regionlarda ümumi məhsul buraxılışı 3,2, sənaye istehsalı 3,1 dəfə artmışdır. Azərbaycanın bölgələri, bütün yaşayış məntəqələri abadlaşmış və müasirləşmişdir. Deyə bilərəm ki, regionların inkişafında, ümumiyyətlə, Azərbaycanın iqtisadi potensialının gücləndirilməsində bu proqramların çox böyük rolu olmuşdur» [329]. Dövlət başçısı İlham Əliyev regionların sosial-iqtisadi inkişafında davamlılığın təmin edilməsi məqsədilə 27 fevral 2014-cü il tarixində «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nı təsdiq etdi. Dövlət Proqramı çərçivəsində təkcə 2015-ci il ərzində 170-dən artıq sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət və ticarət müəssisəsi fəaliyyətə başladı, 430-dan artıq müəssisənin işə tikintisi davam etdirildi.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi, 2014-cü ilin sənaye, 2015-ci ilin kənd təsərrüfatı ili elan edilməsi, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin artırılması və bütün bunların nəticəsi olaraq ölkə miqyasında sənaye məhəllələrinin sürətlə yaradılması, aqroparkların qurulması, sonda qeyri-neft sektorunda ixracın həcmnin böyük sürətlə artmasına zəmin yaratdı. Dövlət tərəfindən sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına nail olmaq üçün dövlət proqramları hazırlanmışdır. 2009-cu il 14 aprel tarixli «Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında» Qanun ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətlənməsinə yeni təkan vermiş oldu.

Ölkə başçısının 3 mart 2013-cü il tarixli «Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» Fərmanına uyğun olaraq sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində sistemli tədbirlər davam etdirildi, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla daha mütərəqqi normativ-hüquqi baza formalaşdırıldı. Sahibkarlıq sahəsində görülmüş tədbirlər nəticəsində ölkənin ticarət və xidmət obyektləri müasir tələblərə uyğun ge-

niş çeşiddə yerli ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları ilə təmin edildi, ölkədən ixrac olunan mal çeşidi dəfələrlə artdı. Müasir texnologiyalara və qabaqcıl təcrübəyə əsaslanan yeni müəssisələrin yaradılması ilə Azərbaycanda istehsal edilən sənaye məhsullarının çeşidi və rəqabət qabiliyyətliliyi artdı. Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrində ərzaq məhsulları, müxtəlif tikinti materialları, avtomobil, kompüter, günəş batareyaları, elektrik avadanlıqları, mebel və s. istehsal olunur və bir çox sənaye məhsulları üzrə Azərbaycan Respublikası özünü təmin edir. Rəqabətə davamlı məhsul istehsalı, beynəlxalq standartlara cavab verən markalanma və qablaşdırmanın aparılması ixracın genişlənməsinə yeni imkanlar yaradır, Azərbaycan Respublikasının bir sıra sənaye müəssisələrinin məhsulları xarici bazarlara çıxarılır. Sumqayıt Kimya, Balaxanı, Mingəçevir və Qaradağ sənaye parklarının, regionlarda sənaye məhəllələrinin yaradılması qeyri-neft sənayesinin davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratdı. Dövlət başçısının 26 dekabr 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı» ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və hazırda Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planında nəzərdə tutulmuş işlər uğurla icra olunur. Beləliklə, davamlı dövlət dəstəyinin sayəsində Azərbaycan Respublikası sənaye quruculuğu sahəsində diqqətəlayiq uğurlara nail olub. Ümumiyyətlə, son 12 ildə Azərbaycan Respublikasında sənaye istehsalının 2,7 dəfə artması ölkəmizin müasir mənzərəsini səciyyələndirir. Bu illərdə Azərbaycan Respublikası təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçı ölkəyə çevrildi, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında etibarlı tərəfdaş statusunu qazana bildi. Ölkədə elektrik stansiyalarının enerji gücləri 50 faizdən çox artırıldı. Respublikada ənənəvi istehsal sahələrinin fəaliyyətinin genişlənməsi ilə paralel surətdə yeni istehsal sahələri yaradıldı, əsas qida məhsulları və inşaat materialları ilə özünütəminat səviyyəsi xeyli yüksəldi. Sənayenin ümumi daxili məhsul istehsalında xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 38 faizdən 2015-ci ildə 50 faizədək yük-

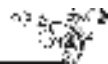
səldi. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən dövlət proqramları və konkret tədbirlər iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yeni sənaye sahələrinin inkişafı üçün geniş imkanlar açdı.

2003-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında çox böyük inkişaf prosesləri baş verdi. Belə ki, 2003-cü ildən Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların yeni mərhələsi başlandı. Bu mərhələnin başlıca müddəaları «Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» (28 noyabr 2003-cü il), «Baytarlıq haqqında» (31 may 2005-ci il), «Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında» (14 iyun 2005-ci il), «Damazlıq haqqında» (18 dekabr 2007-ci il), «Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında» (1 aprel 2008-ci il) «Aricılıq haqqında» (2 fevral 2009-cu il) və s. dövlət sənədlərində öz əksini tapdı [338, s.22]. Bu dövr ərzində kənddə böyük dəyişikliklər - minlərlə özəl təsərrüfatlar yaradılmış, onlara dövlət dəstəyinin artması nəticəsində aqrar sektorun inkişaf göstəriciləri xeyli yaxşılaşmışdı. Ölkədə həyata keçirilən infrastruktur layihələri, o cümlədən enerji-qaz təchizatının yaxşılaşması, istifadəyə verilmiş yeni yollar, müasir suvarma sistemləri, aqroservis sisteminin təşkilindəki yeniliklər, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin artması aqrar sektorun davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır [334]. Regionlarda təkə dövlətin maliyyə dəstəyi ilə müasir texnologiyalara əsaslanan 43 quşçuluq təsərrüfatı, 23 cins heyvandarlıq kompleksi, 8 süd və 6 ət emalı müəssisəsi, 39 intensiv bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatı, 43 müasir istixana kompleksi, 16 meyvə-tərəvəz emalı müəssisəsi, 51 logistik mərkəz və 22 taxıl anbarı kompleksi yaradıldı ki, bu da istehlak bazarının sabitləşməsində, ixrac potensialının artmasında, idxaldan asılılığın azalmasında, ümumilikdə ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsində əhəmiyyətli rol oynadı. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq, müəssisələrin maddi-texniki bazasını müasirləşdirmək məqsədilə ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 30 mart 2006-cı il tarixli Sərəncamına əsasən «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradıldı. Bununla yanaşı, hazırda aqroparkların və intensiv metodlara əsaslanan yüksək məhsuldarlığa

malik müasir iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması tədbirləri də davam etdirildi. Ümumi dəyəri 162,4 milyon manat olan bu təsərrüfatların yaradılmasına İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 61,6 milyon manat güzəştli kredit verildi [328]. Nəticədə son 5 il ərzində ÜDM-in tərkibində qeyri-neft sektorunun payı 20 faizə qədər artaraq ümumilikdə 70 faizə yaxınlaşdı. Elə bunun nəticəsidir ki, son 5 ildə qeyri-neft sektorundan ixracın həcmi 65 faiz artdı ki, bu da orta illik 13 faiz artım demək idi [328]. Təsadüfi deyil ki, Ümumdünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti hesabatında Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 140 ölkə arasında 40-cı yerdə qərarlaşmış, MDB məkanında isə 7-ci ildir ki, lider mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdir [340].

Ölkənin bütün ərazisində istehsal və bazar infrastrukturunun yenidən qurulmasına və təkmilləşdirilməsinə (yol və enerji infrastrukturunun yenidən qurulması, bütün kəndlərin qaz və rabitə ilə təmin edilməsi, rayonlarda bank filiallarının açılması və s.) başlanıldı, sahibkarlığın inkişafında hər cür maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində ciddi qərarlar verildi. Təcrübə göstərir ki, rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün müasir texnologiyaların tətbiqi başlıca şərtlərdən biridir. Buna görə də ölkədə təkcə iqtisadi deyil, bütün digər sahələrdə də innovasiyalardan geniş istifadə olunur. 2013-cü il Azərbaycan Respublikasında «informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili» elan edilmiş və ölkə İKT sektorunun inkişafında böyük nailiyyətlərə imza ata bilmişdir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sürətlə inkişaf edən və böyük perspektivi olan sahədir. 2003-cü ildə İKT üzrə Milli Strategiyanın, sonrakı illərdə isə «Elektron Azərbaycan Dövlət Proqramı»nın qəbul edilməsi və icrası bu sahənin inkişafına güclü təkan verdi. 1993-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında İKT-nin inkişafına bütövlükdə 3 milyard dollardan artıq sərmayə yatırılmışdır. Bunun nəticəsidir ki, son 2004-2015-ci illərdə informasiya və rabitə sahəsinin inkişafı 8,2 dəfə artıma nail oldu. 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının ilk telekommuni-

kasiya peykinin orbitə çıxarılması, kosmik sənayenin əsasının qoyulması ölkə üçün tarixi əhəmiyyət kəsb edən hadisə oldu. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasında son on ildə internet sürətlə inkişaf etmişdir. Ümumdünya Telekommunikasiya Təşkilatının hesabatına əsasən bu gün ölkə əhalisinin 70 faizi internet istifadəçisidir [324].

Azərbaycan Respublikası təkcə dünyadakı mövcud innovasiyaları tətbiq etməklə kifayətlənməyərək, həm də bir sıra yeniliklərin təşəbbüskarı kimi çıxış edir. Bu mənada, 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının kəşfi hesab oluna biləcək Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyini və onun tabeliyində yaradılan «ASAN xidmət» mərkəzlərinin açılışını xüsusi qeyd etmək lazımdır [325]. Ölkədə korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri çərçivəsində yaradılmış «ASAN xidmət» mərkəzləri qısa müddətdə ictimaiyyətin böyük inam və etimadını qazandı. Bu təşəbbüs vətəndaşların dövlətə olan inam və etimadını, etibarını daha da artırmaqla yanaşı, ölkə başçısının neqativ hallara qarşı mübarizədə prinsipial siyasi iradə nümayişinin bariz təcəssümü oldu, respublikanın beynəlxalq arenada nüfuzu daha da yüksəltdi. Eyni zamanda, «ASAN xidmət»in fəaliyyət dairəsinə dövlət orqanları əməkdaşlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, nəzarət və qiymətləndirmənin aparılması, dövlət qurumlarının informasiya bazalarının qarşılıqlı inteqrasiyası, elektron xidmətlərin təşkili prosesinin sürətləndirilməsi və bu sahədə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesi də daxildir. Bu xidmət dövlət-vətəndaş münasibətlərinə yeni yanaşmanın mütərəqqi modelidir və onun xidmət funksiyalarını daha da genişləndirməsi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən Azərbaycan Respublikasının iqtisadi yüksəlişi strategiyasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən inamla və ardıcılıqla davam etdirilməsi onun sürətli inkişafına, ölkədə liberal, ünvanlı və kompleks dövlət proqramlarına əsaslanan sosial siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə imkan yaratdı.

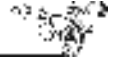

1.3. Kadr siyasəti

Müasir dövrdə milli dövlət quruculuğu işində kadr siyasəti səmərəli idarəçilik sisteminin ən vacib elementlərindən biri hesab edilir. İnsan amilinin ölkənin və cəmiyyətin inkişafına təsiri artdıqca kadr siyasətinin də rolu artır. Hər bir dövlətin kadr siyasətinin əsas məqsədi ölkənin intellektual resurslarını təşkil edən, onun sosial-iqtisadi inkişafını, təhlükəsizliyini, dünyada rəqabətə davamlılığını təmin edən professional kadr potensialının formalaşdırılmasıdır. Zəngin milli intellektual irsə, mütərəqqi bəşəri dəyərlərə, elmin, texnologiyanın, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin müasir nailiyyətlərinə əsaslanan mükəmməl kadr sisteminin mövcudluğu hər bir ölkənin inkişafının ən mühüm şərtidir. Kadr siyasəti, hər şeydən əvvəl, konkret kadr, insan potensialından səmərəli istifadə, həm də geniş mənada işçi qüvvəsinin, əhalinin təkrar istehsalı ilə bağlıdır. Kadr problemi, xüsusilə idarəçilik üzrə kadrların hazırlanması, yerləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, bütövlükdə, cəmiyyət və dövlət üçün ən vacib məsələləri özündə ehtiva edir. Təsadüfi deyildir ki, kadr siyasətini, kadr potensialını bir sıra hallarda ölkənin, dövlətin əsas milli prioriteti adlandırırlar.

Müasir şəraitdə cəmiyyətdə kadr siyasəti effektiv sosial idarəçiliyin ən mühüm amilinə çevrilmişdir. İnsan amilinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə təsiri artdıqca kadr siyasətinin də rolu artır. Sosial institut kimi kadr siyasətinin əsas məqsədi xalqa və cəmiyyətə xidmət etmək üçün zəruri keyfiyyətlərə malik olan peşəkar dövlət qulluqçularının, kadr heyətinin formalaşdırılması yolu ilə dövlət idarəçiliyi sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır.

Kadr potensialının formalaşdırılması və hazırlığı keyfiyyəti, ictimai və dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin effektiv kadr təminatı, iqtisadi səmərəliliyin artırılması ilə birbaşa əlaqədardır. Buna görə də Azərbaycan dövlətinin son illərdə hazırlayaraq həyata keçirdiyi bütün sosial-iqtisadi inkişaf proqramları kadrların inkişafı proqramları ilə qırılmaz sürətdə bağlıdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında kadr siyasəti peşəkarlığa, müasirliyə, milli mənəvi dəyərlərlə ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə əsaslanan elmi, təşkilati, hüquqi aspektlərə söykənir. Kreativ, yüksəkixtisaslı, geniş dünyagörüşlü, vətənpərvər və peşəkar kadrların dövlət qulluğuna cəlb olunması üçün kompleks işlər həyata keçirilir. Lakin bununla yanaşı, digər sahələrdə olduğu kimi idarəçilik sistemlərində də həmişə ortaya həlli vacib vəzifələr çıxır. Bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək üçün professional idarəçilik kadrlarına ehtiyac daim hiss olunur. Deməli, dövlət orqanlarını yüksək mənəvi və peşəkar keyfiyyətlərə malik kadrlarla təmin etmək üçün kadr siyasətinin və kadr hazırlığının günün tələblərinə uyğun təşkili də öz aktuallığını saxlayan məsələ olaraq qalacaqdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən kadr siyasətinin əsas istiqamətləri Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin intellektual kadr potensialının yaradılması və ondan səmərəli istifadə olunması üçün ardıcıl işlər görmüş və o, dəfələrlə qeyd etmişdir ki, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq hər bir mütəxəssisi, kadri dövlət idarəçiliyinə cəlb etməyə hazırdır. Onun üçün birinci növbədə insanların mənəvi və işgüzar keyfiyyətləri, xalqa və dövlətə sədaqəti, tapşırılan işə məsuliyyəti əsas rol oynayır. Bu məqsədlə də o, mütəxəssisləri, ziyalıların nümayəndələrini, bitərəfi və hətta müxalifətçiləri belə ən yüksək vəzifələrə irəli çəkərək, onların öz intellektual və yaradıcı potensialını reallaşdırmaq üçün şərait yaradırdı. Bunun nəticəsində ixtisaslı mütəxəssislərin, idarəetmə kadrlarının, yaradıcı ziyalıların əksəriyyəti dövlət işinə, nəhəng iqtisadi və energetika layihələrinin həyata keçirilməsinə cəlb olundular, xalqın əsas intellektual, kadr və idarəetmə potensialı hakim komandada cəmləşməyə başladı.

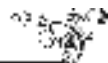
Prezident Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə 1996-cı ildə Hüquqi İslahatlar Komissiyasının təşkili kadr siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addım oldu. Komissiyanın işləyib hazırladığı yeni qanunvericilik aktlarının böyük

qismi bilavasitə dövlət idarəçiliyi sisteminin inkişafına, dövlət qulluğunun təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdi. Bununla da ölkədə dövlət qulluğunu və dövlət kadr siyasətini tənzimləyən qanunvericilik bazası formalaşdırıldı. 2000-ci il iyulun 21-də «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulundan sonra dövlət qulluğu və kadr məsələləri ilə bağlı bir necə qanun, fərman, sərəncam imzalanmış, müxtəlif əsasnamələr, qaydalar, nümunələr təsdiq edilmişdi.

«Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri tənzimləyərək, həyata keçirilən kadr siyasətinin əsas prinsiplərini, dövlət qulluqçularının cəmiyyətdəki yerini, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Bu Qanun dövlət orqanlarının üzərinə düşən funksiyaların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsinə xidmət edən təcrübəli, peşəkar və etibarlı işçi korpusunun formalaşdırılmasını və inkişafını stimullaşdırır. Qanunu səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri də onun beynəlxalq standartlara tam uyğun olması, beynəlxalq hüquq normalarının başlıca prinsiplərini özündə əks etdirməsi və bununla da dövlətçiliyə, idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə layiqli töhfə verməsidir. «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda dövlət qulluğunun mahiyyəti izah edilir, onun əsas vəzifələri, prinsipləri, dövlət qulluğunu idarəetmə orqanları müəyyən edilir, dövlət orqanlarında vəzifələrin təsnifatı, dövlət qulluqçusu anlayışı, onların ixtisas dərəcələri, vəzifələri, hüquqları, dövlət qulluğuna qəbul və s. məsələlər tənzimlənir [359].

Heydər Əliyevin kadr siyasətinin mühüm istiqamətini ölkəni idarə edəcək milli elitanın formalaşdırılması təşkil edir. Akademik Ramiz Mehdiyev 1993-2003-cü illərdə milli elitanın rolunu təhlil edərək göstərir ki, bu dövrdə milli elitanın rolu ölkəni tam parçalanmaqdan qorumaq məqsədilə mürəkkəb qeyri-standart qərarlar qəbul etməkdən, sabitliyə nail olmaqdan, asayışı və qanunçuluğu bərpa etməkdən, ölkənin idarə olunmasında dövlət təsisatlarının rolunu artırmaqdan, cəmiyyətin siyasi konsolidasiyasını təmin etməkdən iba-

rətdir. Buna müvafiq olaraq, o dövrdə milli elitanın formalaşması məhz bu taleyüklü və məsul vəzifələrin həlli nəzərə alınmaqla baş verirdi, bunun üçün bəzən hədsiz səylər, siyasi iradə, çeviklik, həssaslıq, yüksək məsuliyyət duyumu, müdriklik və istedad tələb olunurdu [364, s.79]. Bütün bunlar müstəqil dövlət yaradılması xəttini düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verdi. Heydər Əliyevin dövründə ölkənin ali idarəedici təbəqəsi olan elita bütünlüklə dövlət hakimiyyətinin bərpa olunmasına, dövlətə zidd silahlı qruplaşmalara, hakimiyyətsizlik, anarxiya və özbaşınalıq dövrünün mənfi nəticələrinə qarşı mübarizəyə səfərbər edilmişdi. Heydər Əliyev dövlətçilik məsələlərində, o cümlədən kadr hazırlığı məsələsində milli-mənəvi dəyərlərimizə çox önəm verən dövlət xadimi idi. O, Azərbaycan xalqına mükəmməl dövlət idarəçilik nəzəriyyəsini irs qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikasında dövlət kadr siyasətinin hüquqi əsasını 1995-ci ildə qəbul edilmiş ölkənin Əsas Qanunu – Konstitusiyası, əmək və sosial qanunvericiliyi, həmçinin ölkəmizin qoşulduğu müvafiq beynəlxalq hüquqi aktlar təşkil edir. Dövlət kadr siyasətinin əsas prioritetləri, həyata keçirilmə mexanizmləri müxtəlif sahələrin inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş strategiyalarda və konsepsiyalarda, proqramlarda öz əksini tapmışdır. Belə sənədlər arasında «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası», «Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsilinin inkişaf Konsepsiyası (2007-2012-ci illər)», «Azərbaycan gəncliyi» Dövlət Proqramı, regionların inkişaf proqramları, «Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafı Strategiyası (2003-2005)», «Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyası (2012-2020-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında məşğulluq Strategiyası (2006-2015)», eləcə də müxtəlif dövlət strukturlarının qəbul etdikləri kadr siyasəti konsepsiyalarını göstərmək olar. Bu sənədlərin bir çoxu Dövlət başçısı tərəfindən təsdiq edilmiş, digərləri isə, əsasən, sahələr üzrə kadr siyasəti konsepsiyaları, aidiyyəti üzrə dövlət qrupları ilə razılaşdırılaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq olunmuşdur.

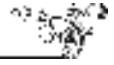

Qanunvericilik zəminində kadr siyasətinin həyata keçirilməsini tənzimləyən bir sıra qanunlar qəbul edildi. Bu sahədəki milli qanunvericilik aktları aşağıdakılardan ibarətdir:

- əmək münasibətlərinin ümumi qaydalarını tənzimləyən aktlar (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi, «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və s. Konstitusiyaya ali vəzifəli şəxslərin hüquqi vəziyyəti, dövlət sistemində yeri, hakimiyyət bölgüsünün həyata keçirilmə mexanizmlərini tənzimləyir. Əmək Məcəlləsi dövlət kadr siyasətinin konseptual məsələlərini müəyyən edir, bütün işçilərin əmək münasibətlərini tənzimləyir. «Dövlət qulluğu haqqında» Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyəti ilə bağlı məsələləri tənzimləyir və onunla bağlı digər hüquqi aktlar, digər qanunlar (Prezidentin fərmanları, sərəncamları, Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyanın normativ aktları) dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını təşkil edir.

- dövlət quruculuğu sistemində ali vəzifəli şəxslərin və orqanların yerini müəyyən edən qanunlar (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti haqqında Əsasnamə, Milli Məclis deputatının statusu haqqında, məhkəmələr, hakimlər, Konstitusiyaya məhkəməsi haqqında və çoxlu digər qanunlar).

- fəaliyyətləri «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunla tənzimlənməyən qulluqçuların (prokurorluq, ədliyyə, milli təhlükəsizlik, müdafiə, daxili işlər, miqrasiya xidməti, gömrük, vergi, xarici işlər orqanları və s. qulluqçuların) fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar (polis, prokurorluq, milli təhlükəsizlik, hərbiçilərin statusu, sərhəd qoşunları, daxili qoşunlar, diplomatik xidmət haqqında qanunlar). Bu qanunlarda həmin kateqoriyadan olan qulluqçuların kadr xidməti məsələləri təfəsilatı ilə öz əksini tapmışdır.

- yerli özünüidarəetmə orqanlarının - bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar (Bələdiyyələrin statusu, Bələdiyyə qulluğu, Bələdiyyə üzvünün statusu haqqında qanunlar və b.). Bu qanunlar kadr siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Onlar Konstitusiyanın müvafiq maddələri ilə birgə yerli özünüidarəetmə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət kadr siyasətini, o cümlədən kadr hazırlığı prosesini tənzimləyən inkişaf etmiş normalar sistemi yaradılmışdır. Buraya müxtəlif səviyyədə, Konstitusiya və qanunvericilik səviyyəsindən ayrı-ayrı sahələr səviyyəsində normativ-hüquqi aktlar daxildir.

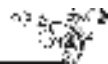
Əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş milli kadr siyasəti bu gün yeni şəraitdə uğurla davam etdirilir. «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunun qəbulundan sonra ölkədə dövlət qulluğunu tənzimləyən daha 23 qanun, 26 fərman, 12 sərəncam imzalanmış, müxtəlif əsasnamələr, qaydalar, nümunələr təsdiq edilmişdir. Bu normativ sənədlərdən 17 qanun, 6 fərman və 12 sərəncam bilavasitə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır [365, s.574-577]. «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarını tətbiq etmək və idarəçiliyi beynəlxalq standartlara daha uyğun şəkildə həyata keçirmək məqsədilə bir sıra qanun və 30-a yaxın digər normativ-hüquqi akt qəbul olunmuşdur. Həmin qanunlar əsasında «Dövlət qulluqçularının pensiya təminatı haqqında», «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında», «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunun İdarəetmə Şurası haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə», «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında», «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» və «Dövlət qulluqçularının vəzifə maaşlarına bir sıra əlavələrin və əmsalların müəyyən edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarını göstərmək olar. Bu isə kadr siyasəti, kadr potensialının inkişafı ilə bağlı məsələlərin yaradıcılıqla davam etdirildiyini təsdiq edir. Bu baxımdan, AR Prezidentinin 2006-cı il 13 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Mərkəzi icra hakimiyyəti

orqanlarının nümunəvi Əsasnaməsi» xüsusi qeyd edilməlidir. Həmin Fərman imzalandıqdan sonra bir sıra nazirlik və komitələrin yeni əsasnamə və strukturları təsdiq edildi ki, bu sənədlərdə kadr hazırlığına dair xüsusi müddəalar öz əksini tapmışdır.

Dövlət qulluğuna qəbulu şəffaflıq və müsabiqə əsasında həyata keçirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən bir sıra fərmanlar imzalanmışdır. Bunlardan «Dövlət orqanlarında dövlət qulluğuna qəbul üçün keçirilən test imtahanlarından nümunələrin hazırlanması və qəbul edilməsi Qaydaları»nın təsdiq edilməsi barədə», «Dövlət orqanlarında dövlət qulluğuna müsabiqə vasitəsilə qəbul qaydalarının təsdiq edilməsi barədə» fərmanları göstərmək olar. «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş ixtisas dərəcələrinin verilməsi, artırılması, saxlanılması və rəsmiləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə «Dövlət orqanlarında dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələrinin verilməsi Qaydaları» təsdiq olunmuşdur. Bu qaydalar təsdiq edildikdən sonra dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələri verildi və onların əməkhaqqına ixtisas dərəcələrinə uyğun olaraq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əlavələr edildi.

Dövlət qulluğunun daha yaxşı təşkili və idarə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası yaradıldı. Dövlət qulluğu sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılması, dövlət qulluqçularının ixtisas dərəcələrinin artırılması və treninqlərin keçirilməsi, dövlət qulluğuna qəbulun müsabiqə və şəffaflıq əsasında həyata keçirilməsi üçün Prezidentin Fərmanı ilə 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya yaradıldı, onun Əsasnaməsi təsdiq edildi [361, s.578-579]. «Dövlət qulluğu haqqında» Qanuna və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 4 avqust tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «İnzibati və yardımçı vəzifələrin Təsnifat Toplusu»na görə dövlət orqanları və həmin orqanlardakı vəzifələr müəyyən təsnifata bölünmüşdür. Səlahiyyətlərindən asılı olaraq, dövlət orqanlarının yeddi kateqoriyası müəyyən edilmişdir.

Kadr siyasətinin mühüm hissəsini kadrların, o cümlədən rəhbər kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisasının artırılması məsələsini təşkil edir. Bu iş Azərbaycan Respublikasında «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, Əmək Məcəlləsi və digər normativ-hüquqi aktlar əsasında həyata keçirilir. Rəhbər kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sisteminin fəaliyyət göstərməsini təmin edən idarəetmə orqanlarına AR Prezidentinin Administrasiyası, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, nazirlik və komitələr daxildir. Hər bir nazirlik və idarədə rəhbər kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması həmin qurumun hazırladığı və Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi qaydalar əsasında həyata keçirilir.

Bu istiqamətdə digər mühüm normativ akt Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 dekabr 2010-cu il tarixli 163 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası»dır. Bu qayda Azərbaycan Respublikasında əlavə təhsil, ixtisasartırma kadrların yenidən hazırlanması, staj keçmə və kadrların təkmilləşdirilməsi, təkrar ali təhsil və orta ixtisas təhsili, dərəcələrin yüksəldilməsi və yaşlıların təhsili istiqamətlərini əhatə edir. Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluqçularının peşə hazırlığı və əlavə təhsili sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək, bu sahədə işlərin vəziyyətini təhlil etmək, təkliflər hazırlamaq vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 iyun 2005-ci il tarixli 247 №-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyaya həvalə edilmişdir. Komissiya müvafiq sahədə kadr hazırlığını təmin etmək, həmçinin mütəxəssislərin hazırlanması və əlavə təhsili üçün tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir. Komissiya, həmçinin kadrların peşə hazırlığı və əlavə təhsil müəssisələri üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək funksiyasını həyata keçirir [358].

Kadrların ixtisasartırma və yenidən hazırlanma sistemini həyata keçirən elm və təhsil mərkəzi Azərbaycan Respublikası Prezidenti ya-

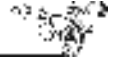

nında Dövlət İdarəçilik Akademiyasıdır. Akademiyada ayrıca kadrların ixtisasartırma və yenidən ixtisaslaşması fakültəsi fəaliyyət göstərir. 2004-2015-ci illərdə ölkədə kadr potensialını yeniləşdirmək istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında DİA tərəfindən çox işlər görülmüşdür. Həyata keçirilən strategiya kadr hazırlığının planlaşdırılmasından tutmuş onların işə qəbulu və öyrədilməsi, qulluq pillələrində irəliləməsi, attestasiyası və fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması, yenidən hazırlanması, ixtisaslarının artırılması, kadrlar haqqında vahid informasiya bazasının yaradılması və s. məsələləri əhatə edir.

Ölkə Prezidenti tərəfindən qarşıya qoyulan vəzifələrin peşəkarlıqla yerinə yetirilməsi, ilk növbədə, peşəkar kadrların hazırlanmasından asılıdır. Bu gün həyat idarəçi kadrlar qarşısında yüksək tələblər qoyur. Azərbaycan dövlətinin gələcəyi də məhz peşəkar və səriştəli kadrlardan bilavasitə asılıdır. Hazırda dövlət idarəçiliyində insan potensialının üstünlüyünə, kadrların işgüzar mənəvi və intellektual keyfiyyətlərinə daha çox diqqət yetirilir.

Kadrların peşəkarlığının artırılmasına təkan verən amillərdən biri də müasir mövcud idarəetmə formaları və sistemlərinin tətbiqi-dir. Tətbiq olunan yeni idarəetmə formaları işçilərin həmin forma və metodları mənimsəməsinə, öz bilik və bacarığını artırmasına, karyera qazanmasına təsir göstərir.

Dövlət qulluğunun düzgün təşkili kadrların peşəkarlıq səviyyəsini daim yüksəltməyə zəmin yaradır. Hazırda ölkədə bu istiqamətdə də böyük işlər aparılır. Kadrların peşəkarlığını təmin etmək üçün işlək mexanizmlər yaradılmışdır. Bu məqsədlə xüsusi hazırlıq tələb edən fəaliyyəti təmin etmək sahəsində səmərəli norma və qaydalar işlənib hazırlanmış, peşəkar fəaliyyət sahələrində şəffaflıq, rəqabət və bazar münasibətləri prinsipi gücləndirilmişdir. Peşəkar fəaliyyət növlərinə müvafiq səriştəsi olan kadrların gətirilməsi, əsasən, təmin edilmiş və kadr xidmətlərinin məsuliyyət sistemi müəyyən edilmişdir. Peşəkar fəaliyyət növlərində vətəndaşların məşğulluğu məsələlərində dövlət strukturları və peşəkar qurumlar arasında tərəf-müqabil münasibətləri inkişaf etdirilmişdir [361, s.133].

Son vaxtlar idarəetmə sistemində kadrların cavanlaşması prosesi gedir və xarici dilləri yaxşı bilən, yaxud xaricdə təhsil almış gənclərin dövlət qulluğuna gətirilməsi müsbət hal kimi qəbul edilsə də, hər bir qurumun, hər bir kollektivin uğurla idarə olunması, vacib məsələlər barədə optimal qərarlar qəbul edilməsi ona rəhbərlik edən şəxsin səriştəsindən də asılı olması amili nəzərə alınır.

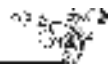
Dövlət qulluğunda peşəkarlığın yüksəldilməsinin əsas şərtlərindən biri də savadlı kadrların seçilməsidir. Öz seçdiyi ixtisas üzrə zəngin biliyə, nəzəri hazırlığa malik olmayan işçinin peşəkar kadrə çevriləcəyini əvvəlcədən demək olmaz. Respublikada həyata keçirilən kadr siyasətində ölkənin bütün sosial təbəqələri nəzərə alınaraq kadr potensialı hərtərəfli təhlil olunur, hamının maraqlarının təmin edilməsinə səy göstərilir. Eyni zamanda, qadınlar və kişilər arasında bərabər imkanlar yaradılması unudulmur. Bu baxımdan, son illərdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyanın xətti ilə keçirilən müsabiqə və müsahibələri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Komissiya tərəfindən dövlət qulluğuna qəbulun obyektivliyini, hamı üçün bərabər şərait yaradılmasını təmin etmək və ən hazırlıqlı şəxsləri bu sahəyə cəlb etmək üçün ciddi işlər aparılır. İndi hər bir dövlət orqanında olan vakant yerləri doldurmaq üçün çox ciddi seçim aparılır, test imtahanları və müsahibələr əsasında ən yaxşılari dövlət qulluğunda işə cəlb edilir. 2005-ci ilin yanvarından işinə başlamış Komissiyanın fəaliyyəti dövründə 140-dan artıq dövlət orqanında 6872 vakant vəzifə üzrə elan edilmiş müsabiqə və müsahibələrdə 24375 namizəd iştirak etmiş, 6067 nəfər test imtahanından müvəffəqiyyətlə keçmiş və müsahibəyə buraxılmışdır. Müsahibədə iştirak etmiş 5073 namizəddən 2594 nəfəri uğur qazanmış və onların 1928 nəfəri vakant dövlət qulluğu vəzifələrinə təyin edilmiş, 666 nəfəri ehtiyat kadrlar sırasına daxil olunmuşdur. Bundan başqa, ehtiyatda olan 167 nəfər vakant dövlət qulluğu vəzifələrinə təyin edilmişdir [361, s.113-114]. Dövlət qulluğuna qəbulun şəffaflığının və səmərəsinin artırılması və müsabiqə mərhələsinə iştirakçıların daha yaxşı hazırlaşması üçün Komissiya tərəfindən müsabiqə-

nin şərtləri və testlərə daxil edilməsi nəzərdə tutulan proqramlar barədə onlara geniş məlumat verilir. Eyni zamanda, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında müsahibə və attestasiya komissiyalarının işinin təşkili üçün zəruri olan qaydalar və normalar barədə izahat verilir, müxtəlif trening və təlimlər keçirilir. Komissiya tərəfindən dövlət qulluğuna qəbulu yaxşılaşdırmaq üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi barədə vaxtaşırı təkliflər verilir.

Kadrların təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq, pragmatizm ruhunda yetişdirilməsi ölkənin təhsil sistemi qarşısında yeni tələblər qoyur. Son on ildə bu sahədə həyata keçirilən islahatlar məhz bu tələblərdən irəli gəlir. Təhsilin Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişaf strategiyasının ən prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu, «qara qızılın» insan kapitalına çevrilməsinin zəruriliyini önə çəkən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2004-2015-ci illərdə təhsillə bağlı 10-dan çox proqram icra olunmuş və olunur. Təhsil sektoruna yönəldilən vəsaitlərin həcmi ildən-ilə artırılır. Təhsil xərcləri ölkə büdcəsində ən öncül yerlərdən birini tutur. 2003-2013-cü illər ərzində təhsil xərcləri 5 dəfə artaraq 1,5 milyard manat təşkil etmişdir.

«2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqının gələcəyi üçün zəruri olan və müasir dünya standartları səviyyəsində təhsil alan gənc kadrların hazırlanması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq dövlət proqramı və digər təqaüd proqramları üzrə, demək olar ki, Avropa ölkələrinin əksəriyyətində, ABŞ, Kanada, Rusiya Federasiyası, Türkiyə Cümhuriyyəti, Çin Xalq Respublikası, Yaponiya, Cənubi Koreya və b. ölkələrdə minlərlə Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təhsil alır. Bu proqram çərçivəsində təhsilin əsas istiqamətləri arasında magistratura və doktorantura pillələri üzrə dövlət idarəçiliyi və sosial elmlər üzrə kadr hazırlanır. Proqram Prezident İlham Əliyevin «Qara qızılı insan qızılına çevirək» strategiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi diqqəti cəlb edir. 2015-ci ildə xaricdə təhsil almağa göndərilən gənclərin sayı 15 min nəfərə çatdırılmışdır. 2007-ci ildən bu yana Dövlət Neft Fondunun

xətti ilə 1200-dən çox tələbə nüfuzlu xarici ali məktəblərin tələbəsi olmuşdur. 2013-cü tədris ilinin əvvəlində xaricdə 10700-dən çox azərbaycanlı qız və oğlan təhsil almışdır.

Son illərdə kadr potensialının yeniləşdirilməsi, kreativ, bilikli kadrların idarəçiliyə cəlb olunması sahəsində çoxlu işlər görülür. Həyata keçirilən strategiya kadr siyasətinin və kadr hazırlığının bütün sahələrini və pillələrini əhatə edir. Kadr strategiyasının əsasını isə təhsil sisteminin islahatları təşkil edir.

Ölkənin kadr potensialının təşəkkül tapmasının ən prioritet obyektə peşəkar təhsil sistemi sayılır. Buna görə də təhsil sistemi milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin, ölkənin və onun vətəndaşlarının rifah halının yüksəldilməsinin mühüm amili olaraq qalır. Bu gün Azərbaycan Respublikasında təhsil siyasətinin əsas vəzifəsi təhsilin müasir keyfiyyətinin təmin edilməsi, onun şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin aktual və perspektiv tələbatlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında öz əksini tapmışdır. Strategiyada insan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın global sistemə uğurlu integrasiyasının və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən biri olduğu və ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil etdiyi qeyd olunmuşdur [357]. Strategiyada təhsil sisteminin başlıca vəzifələri sırasında ölkənin modelləşdirilməsi üçün zəruri olan insan kapitalının inkişaf etdirmək və bununla Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli kadrlar hazırlamaq kimi vəzifələr də müəyyənləşdirilmişdir.

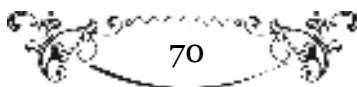
Kadr siyasətinin, kadr hazırlığının mühüm istiqamətlərindən birini ehtiyat kadrların formalaşdırılmasıdır. Dövlət orqanlarının rəhbər kadr ehtiyatı həm ölkə, həm də yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən formalaşdırılır və kadr reyestrinə daxil edilir. Azərbaycan

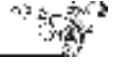

Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 27 iyul tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanlarında dövlət qulluğunun rəhbər vəzifələrinin tutulması üçün ehtiyat kadrların formalaşdırılması Qaydaları» ehtiyat kadrların formalaşdırılması işinin prinsiplərini, qaydalarını, ehtiyat kadrlarla işin təşkilini, ehtiyat kadrların formalaşdırılmasına cavabdeh şəxslərin və qurumların vəzifələrini, ehtiyat kadrların formalaşdırılması işinin maliyyə mənbələrini müəyyən edir [356]. Bu Qaydalardan irəli gələrək, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu məsələləri üzrə Komissiyanın sədrinin əmri ilə dövlət orqanlarında inzibati vəzifələrin təsnifatlarına uyğun olan vəzifələrin tutulması üçün ehtiyat kadrların formalaşdırılması Qaydaları da təsdiq edilmişdir [370].

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən dövlət quruculuğu siyasətinin mühüm amillərindən biri də dövlət idarəçiliyi sahəsində keyfiyyətə və səmərəliliyə nail olunması məqsədi daşıyan struktur və kadr islahatlarının aparılmasıdır.

Prezident İlham Əliyev dövlət məmurlarının öz vəzifə səlahiyyətlərini vicdanla yerinə yetirmələrinə xüsusi diqqət yetirir. Ölkə başçısı dəfələrlə öz çıxışlarında layiqli məmuru səciyyələndirən keyfiyyətləri xarakterizə edərək, fəaliyyətində ciddi nöqsanlara yol verən şəxsləri törətdikləri əməllərdən çəkinməyə çağırır. Dövlət başçısı 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının icrasına həsr olunan konfransda çıxışı zamanı məmur məsuliyyətindən geniş bəhs edərək demişdir: «Hər bir dövlət məmuru öz məsuliyyətini dərk etməlidir. Hər bir dövlət məmuru təmiz işləməlidir, xalqla bir yerdə olmalıdır, təvazökar, işgüzar və vətənpərvər olmalıdır, rüşvət almamalıdır, özünü xalqdan üstün tutmamalıdır, işlədiyi bölgələrdə, sahələrdə hörmət qazanmalıdır və Vətənə sadıq, sədaqətli olmalıdır. Heç bir xarici dairənin təsiri altına düşməməlidir. Bax, budur əsas prinsiplər. Hər bir dövlət məmurundan tələb edirik ki, bu prinsiplərə əməl etsin» [369]. Bununla, Dövlət başçısı nümunəvi məmur simasının əsas konturlarını aydın cızmışdır.

Dövlət başçısı öz şəxsi həyatı, fəaliyyəti ilə bütün məmurlara nümunə olduğunu daim təkrar edir: «Dövlət məmuru xalqın xidmətçisidir. Xalqın birinci xidmətçisi mənəm və bütün dövlət məmurları belə işləməlidirlər» [369].

Buna görə də ölkə başçısı tərəfindən öz işinin öhdəsindən gələ bilməyən, xəbərdarlıqlardan nəticə çıxarmayan, xalqa və dövlətə xəyanət yolunu tutan məmurlara qarşı ən ciddi tədbirlər görülür. Cəza tədbirləri vəzifəsindən asılı olmayaraq, nöqsanlara yol vermiş, dövlət maraqlarına xəyanət etmiş, xalqdan üz çevirmiş hər bir məmura tətbiq olunur. Dövlət başçısı öz çıxışlarında dəfələrlə sırayı vətəndaşları, ölkə ictimaiyyətini korrupsiyaya, rüşvətxorluğa, digər qanunsuz əməllərə qarşı birgə mübarizə aparmağa dəvət etmişdir. Ölkə Prezidentinin həyata keçirdiyi kadr dəyişiklikləri və islahatları cəmiyyət tərəfindən daim müsbət qarşılanır və ölkə rəhbərinə olan etimadı daha da artırır. Bu onu deməyə əsas verir ki, ölkə başçısı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi həm kadr islahatları, həm də institusional islahatlar öz müsbət nəticələrini verir və bu siyasət davam edəcək.

Hazırda milli-mənəvi dəyərlərə bağlı, dövlətini və millətini se-vən, müasir və yaradıcı təfəkkürlü, geniş dünyagörüşlü, peşəkar kadrların dövlət qulluğuna cəlb olunması, həmçinin kadr potensialının, insan resurslarının intellektual bazasının yenilənməsi və genişləndirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında kadr siyasəti peşəkarlığa, kreativliyə, milli-mənəvi dəyərlərlə ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə əsaslanan elmi, təşkilati, hüquqi əsaslara söykənir.

II FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİ İNKİŞAFI

2.1. Sənaye sahələrinin inkişafı

Azərbaycanda ictimai-siyasi və iqtisadi sabitliyin bərqərar olması ilə 1997-ci ildən başlayaraq ölkənin sənaye istehsalında artım müşahidə edilməyə başladı. 1994-cü ildən sənayenin inkişafına, ilk növbədə, neft-qaz sektoruna cəlb edilən xarici investisiyalar həlledici rol oynamaqla, bu sahənin inkişafı istər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə sənayenin digər sahələrinin yenidən canlanmasına təkan verdi. 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında Dövlət Proqramı»na əsasən 1996-cı ildən başlayaraq sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesi həyata keçirilmiş və bununla, bazar iqtisadiyyatı institutlarının əsası qoyulmuşdu [390]. 2003-cü ildən etibarən Nazirlər Kabineti tərəfindən neft gəlirlərinin müəyyən hissəsinin ölkə sənayesinin mühüm strateji sahələrinin inkişafına ayrılması haqqında qərar qəbul edildi. 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən olundu, sənaye istehsalı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən enerji təminatı məsələlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirildi, respublika təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçısına çevrildi, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı. Ölkədə sənayenin inkişafı ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev cari ildə qarşıda duran vacib vəzifələrdən danışarkən demişdir: «Bu il ölkəmizin gələcək inkişaf dinamikasını müəyyən edən sənaye sahəsinə daha da böyük diqqət yetiriləcəkdir. Texnopark-

lar, yeni sənaye müəssisələri, ixrac yönümlü sənaye məhsullarının istehsalı, emal müəssisələrinin, böyük sənaye komplekslərinin yaranması - bütün bu işlər ölkəmizin gələcək inkişafını təmin edəcək, neft-qaz amilindən asılılığı daha da azaldacaq və ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı şəkildə inkişafını müəyyən edəcəkdir».

2004-2015-ci illərdə infrastruktur layihələri ilə yanaşı, dövlət investisiyaları bir sıra istehsal təyinatlı layihələrə yönəldilərək, ölkədə əlverişli biznes investisiya mühiti yaradıldı, özəl sektor tərəfindən icra edilən layihələrin güzəştli şərtlərlə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi və zərurət yarandığı halda dövlətin bu layihələrdə pay iştirakı təmin edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən Azərbaycan Respublikası sənayesinin mövcud vəziyyəti analiz edilərək, onun gələcək inkişaf istiqamətləri müəyyən edildi.

2004-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində yeni sənaye sahələrinin yaranması prosesi daha da sürətləndi. Düşünülmüş neft-qaz strategiyasının reallaşdırılması ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalaşmasına və bununla da mövcud sənaye potensialından səmərəli istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaratdı. Nəticədə son 10 ildə sənaye istehsalı 2,7 dəfə, o cümlədən tikinti məmulatlarının istehsalı 2,5 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 2,1 dəfə, metallurgiya sənayesi 2,2 dəfə, geyim istehsalı 2,5 dəfə artdı [383, s.27].

2013-cü ildə sənayedə 33,7 milyard manatlıq məhsul və xidmətlər istehsal olunmuş, ümumi istehsalın 74 faizi mədənçıxarma, 20,1 faizi emal, 5,2 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,7 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrinin payına düşdü. Ötən dövr ərzində sənaye müəssisələrində istər əsas fondların, istərsə də əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların həcmində dinamik artım müşahidə olundu. Sənaye sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə 2,2 dəfə artaraq 7 milyard manatı keçmiş və iqtisadiyyat üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyanın

39,6 faizini təşkil etmişdir. 2013-cü ildə sənaye üzrə əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 66,2 faizi mədənçıxarma sənayesinə, 13,8 faizi emal sənayesinə, 14,5 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsinə, 5,5 faizi isə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinə yönəldildi. 2012-ci ilin göstəricilərinə əsasən sənaye sektoruna qoyulmuş investisiyanın 44,2 faizi xarici investisiyaların, 55,8 faizi isə daxili investisiyaların payına düşmüş, sənaye üzrə əsas fondların dəyəri 13 faiz artaraq 46,8 milyard manat və ya iqtisadiyyatda mövcud olan əsas fondların 56,9 faizini təşkil etdi [383, s.28].

2013-cü ildə sənayedə çalışanların sayı 183,1 min nəfər olmuş və onların 51,9 faizi dövlət, 48,1 faizi isə qeyri-dövlət sektorunda olmaqla, 20,5 faizi və ya 37,5 min nəfəri mədənçıxarma sənayesində, 49,9 faizi və ya 91,4 min nəfəri emal sənayesində, 16,6 faizi və ya 30,3 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində, 13 faizi və ya 23,9 min nəfəri isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində fəaliyyət göstərir. Sənaye müəssisələrində orta aylıq nominal əməkhaqqı son 10 ildə 4,7 dəfə artaraq 648,5 manata, o cümlədən qeyri-dövlət bölməsində 753,2 manata çatdı. 2013-cü ildə orta aylıq əməkhaqqı mədənçıxarma sənayesində 1516,3 manat, emal sənayesində 438,5 manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 467,2 manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində 319,4 manat təşkil etdi [383, s.28].

2004-2015-ci illərdə həyata keçirilən sənayeləşmə tədbirləri çərçivəsində neft-qaz, qızıl və digər hasilat sahələrində əldə edilmiş uğurlarla yanaşı, sənayenin diversifikasiyası genişləndirildi, yeni istehsal gücləri istifadəyə verildi, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabət qabiliyyətli müəssisələr yaradıldı. Sumqayıt Texnologiyalar Parkının, Alüminium İstehsalı Kompleksinin və Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması, Bakıda Gəmiqayırma Zavodunun fəaliyyətə başlaması, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl-mis emalı zavodlarının qurulması, Sumqayıtda Neft-Kimya sənayesində moder-

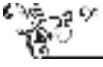

nizasiya işlərinə başlanılması və Karbamid Zavodunun inşası, Qaradağda Sement Zavodunun istehsal gücünün artırılması və yeni zavodun inşası, Qazaxda, Naxçıvanda yeni sement zavodlarının tikilib istifadəyə verilməsi qeyri-neft sənayesinin növbəti mərhələdə daha dərin şaxələndirilməsi üçün geniş imkanlar yaratdı.

Ötən dövr ərzində ölkədə qeyri-neft sənayesinin əsas halqalarını formalaşdıran maşınqayırma, avadanlıq istehsalı, cihazqayırma və tikinti materiallarının istehsalı sahələrində yeni rəqabət qabiliyyətli müəssisələr yaradılmış, o cümlədən Gəncədə Traktor və Kənd Təsərrüfatı texnikası, Naxçıvanda Avtomobil, Mingəçevirdə elektron avadanlıqlar, Sumqayıtda Günəş panellər, Qaradağda Metal Konstruksiyalar, Hacıqabulda Seramik plitələr istehsalı müəssisələri inşa edilmişdir. Bununla yanaşı, son illərdə güclü müdafiə sənayesinin qurulması istiqamətində mühüm layihələr icra olunmuş, qısa müddətdə bu sahədə 50-yə yaxın yeni istehsal sahəsi yaradılmışdır. Müdafiə sənayesi müəssisələri tərəfindən hərbi təyinatlı məhsullarla yanaşı, mülki məmulatların da istehsalı təşkil olunmuşdur ki, onların həcmi son illərdə 2 dəfə artırılmışdır.

2005-2015-ci illərdə Bakıda və regionlarda toxuculuq, geyim istehsalı, dəri məmulatları və ayaqqabı istehsalı, kağız və karton istehsalı, mebel istehsalı və digər qeyri-neft emalı sənayesi sahələrində fəaliyyət göstərən yeni müəssisələr tikilib istifadəyə verilmişdir. Bir tərəfdən kənd təsərrüfatının inkişafı, digər tərəfdən regionlarda infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması son illərdə ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində rəqabət qabiliyyətli yeni müəssisələrin yaradılmasına təkan vermişdir. Ötən dövr ərzində İmişlidə Şəkər Zavodu, Abşeronda Duz Zavodu, Sumqayıtda Bitki Yağları Emalı Zavodu, Oğuzda Qarğıdalı Emalı və Qlükoza İstehsalı Zavodu, müxtəlif bölgələrdə süd istehsalı kombinatları, konserv zavodları və digər ərzaq məhsulları istehsalı müəssisələri istismara verilmişdir.

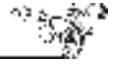
Görülən işlər nəticəsində sənayenin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2014-cü ili «Sənaye ili» elan etmişdi. Sənayeləşmənin

yeni mərhələsində mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının regionda güclü sənaye mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək məqsədilə «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmaqla, «Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı» hazırlandı [389].

2004-2015-ci illərdə rəqabət qabiliyyətli müasir sənaye sahələrinin yaradılması, sənayenin infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində çoxsaylı layihələr icra edilmiş, yeni iş yerləri açılmış, ölkə sənayesi yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatında əldə olunmuş makroiqtisadi sabitlik, dinamik iqtisadi artım, yoxsulluğun azaldılması və əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsi sahəsində qazanılan uğurlar respublikada həyata keçirilən sistemli və ardıcıl fəaliyyətin nəticəsidir. Dövlət başçısının 2014-cü ili «Sənaye ili» elan etməsi Azərbaycan Respublikasının inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə yüksəlməsi istiqamətində aparılan məqsədyönlü fəaliyyətin məntiqi davamıdır. Sənayeləşmə siyasətinin reallaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən hazırlanan müvafiq tədbirlər planında əsas tezlər öz əksini tapmışdır. Bunlar müasir mərhələdə müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla, sənayenin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesi sektorunun şaxələndirilməsi, mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması və regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsindən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sənayeləşmə prosesi iqtisadiyyatda bu aparıcı sahənin xüsusi çəkisinin artırılması yolu ilə yeni mərhələyə sürətli sosial-iqtisadi keçid prosesidir. Bu proses xüsusilə metallurgiya, maşınqayırma, cihazqayırma, energetika kimi sənaye sahələrində yeni texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədardır.

2010-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında bir sıra iri sənaye müəssisələri - Gəmiqayırma Zavodu, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, Naxçıvan Avtomobil Zavodu, Bərk Məişət Tullantılarının

Yandırılması Zavodu, Qaradağ Metal Konstruksiyalar Zavodu, Gə-dəbəy Qızıl-mis Emalı, Gəncə Alüminium, Mingəçevir Elektron Ava-danlıqlar Zavodları, Qaradağ Sement Zavodunun yeni istehsal xətti, «Azbentonit» müəssisəsi, «Qəbələ piano», «M-Line», «AZMDF», «EMBAWOOD» mebel fabrikləri və digər müəssisələr istifadəyə verilmişdir. Gəmiqayırma Zavodunun və Sumqayıt Texnologiyalar Parkının fəaliyyəti ölkənin sənaye potensialının daha da artırılma-sına böyük töhfə olmaqla yanaşı, müasir texnologiyaların cəlb edilmə-sinə, idxaldan asılılığın azalmasına, qeyri-neft sənayesi sahələrinin inkişafına ciddi təkan verəcəyinə şərait yaradacaqdır.

Sənayenin inkişafında mühüm məqamlardan biri də ölkədə müasir nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasıdır. Ötən illər ər-zində Azərbaycan Respublikasında ən müasir texnika ilə təchiz olun-muş 7 təyyarə limanı tikilmiş və yenidən qurulmuş, 10 min kilometrə yaxın avtomobil yolu inşa olunaraq istifadəyə verilmişdir. Bu baxım-dan, Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri üzrə avtomobil və dəmir yollarının tikintisi və yenidən qurulması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun və Xəzər sahilində ən iri dəniz limanının inşası layihələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünyanın nəhəng enerji layihələrindən olan «Şahdəniz-2», TANAP və TAP layihələrinin reallaşdırılması uzunmüddətli perspektivdə ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə sənayenin inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası kosmik sənayeyə malik ölkələr sırasına daxil oldu. Azərbaycan Respublikasının öz kosmik peyki vardır və bu, tarixi nailiyyətdir. Həmçinin ölkədə 2005-2015-ci illərdə ilk dəfə olaraq müdafiə, kosmik və alternativ enerji sənaye sahələri yaradılması haqqında qərarlar qəbul olunmuş və həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Sənayesi Nazir-liyi müəssisələrinin elm tutumlu texnologiyalar əsasında inkişafı dövlətin yüksək prioritetlərindən biridir və müdafiə sənayesi kom-pleksi qarşısında qoyulmuş məsələlərin reallaşdırılmasında səmərəli iştirak edə bilən yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin yeni nəslinin hazır-lanmasını tələb edir. Respublika Müdafiə Sənayesi kompleksinin in-

kişaf səviyyəsi ölkənin milli təhlükəsizliyinin qarantı olmaqla bərabər, iqtisadiyyatın maşınqayırma, cihazqayırma, nəqliyyat, rabitə, yanacaq-enerji kompleksi kimi vacib sahələrində də elmi-texniki səviyyənin inkişafına təsir göstərir. Bakının Qaradağ rayonu ərazisində istifadəyə verilən Gəmiqayırma Zavodu ölkənin Xəzər regionunda iqtisadi və strateji mövqelərinin güclənməsinə xidmət edir. Bu zavodda həm Azərbaycan Respublikası, həm də bölgədəki digər ölkələr üçün gəmi və müvafiq avadanlıqların istehsalı nəzərdə tutulmuşdur. Yaxın illərdə inşa ediləcək neft-qaz və neft-kimya komplekslərində müasir texnologiyalar əsasında istehsal olunacaq məhsulların xarici bazarlara çıxarılması gözlənilir. Aparılan ilkin hesablamalara əsasən bu komplekslərə 14-15 milyard dollar həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur. Yeni texnologiyalar əsasında həyata keçirilən bu strateji layihə Azərbaycan Respublikasına çox böyük iqtisadi dividendlər gətirəcəyi gözlənilir.

Aqrar sektorun inkişafına yönəlmiş Karbamid Zavodunun tikintisinə başlanılması da ölkənin iqtisadi həyatında mühüm hadisə oldu. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi proqramı çərçivəsində inşa olunan bu zavod kənd təsərrüfatının yüksək keyfiyyətli gübrəyə tələbatını tam ödəmək məqsədilə tikilib istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafının bariz nümunəsi olan Sumqayıt Texnologiyalar Parkının ümumi sahəsi 250 hektar təşkil edir və texnoparkda 4500-dən artıq iş yeri açılmışdır. Buradakı müəssisələrin ən böyüyü 6500 çeşiddə məhsul istehsal edən Kabel Zavodudur. Zavodun məhsullarından məişət avadanlıqlarında, kontakt sistemində geniş istifadə olunur. Yüksək gərginliyə davam gətirən güc kabellərinin MDB məkanında, qonşu Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası, hətta bir sıra Avropa ölkələrində analoqu yoxdur. Sumqayıt Texnologiyalar Parkının ikinci ən böyük müəssisəsi olan Polimer Məmulatlar Zavodunda su və kanalizasiya polimer boruları, onların fitinqləri istehsal edilir. Gündə 500 ton polimer məhsulları istehsal etmək gücünə ma-

lik müəssisədə 50-dən çox istehsal xətti fəaliyyət göstərir.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkının Ağır Maşınqayırma Zavodunda tikinti-quraşdırma, elektroenergetika, maşınqayırma və digər sahələrdə istifadə olunan metal konstruksiyalar, ağır tonnajlı, körpülü kranlar, hidroturbinlər, külək generatorları, dəqiq mexanika zavodunda qeyri-standart avadanlıq və mürəkkəb konstruksiyalı maşın-mexanizm elementləri və digər məhsullar hazırlanır. Texnoparkda günəş kollektoru qazanları, həmçinin bir çox sahələrdə tələbat duyulan yüksək keyfiyyətli, standartlara uyğun məhsullar istehsal edən digər zavodlar da fəaliyyət göstərir. Bu gün Sumqayıt Texnologiyalar Parkı Azərbaycan Respublikasının istənilən guşəsində tikilən elektrik stansiyalarını, yarımstansiyaları yüksək gərginlik kabelləri və digər zəruri məmulatlarla təmin edir. Texnologiyalar parkında dəmir yolu vaqonları zavodunun tikintisi başa çatmışdır. Hazırda sınaq işləri yekunlaşmaq üzrədir. Yaxın gələcəkdə Rusiya Federasiyası, Ukrayna üçün vaqonlar istehsal etmək məqsədilə bu dövlətlərlə danışıqlar aparılır. Heç şübhəsiz, bu zavod da Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə böyük gəlir gətirən bir müəssisə kimi nəzərdə tutulmuşdur. Yaxın vaxtlarda alkapon və transformator istehsal edən zavodların da işə salınması nəzərdə tutulmuşdur.

«Holcim-Azərbaycan» şirkəti dünyanın aparıcı sement təchizatçılarından olan «Holcim qrupu»nun bir hissəsidir. 1912-ci ildə İsveçrədə təsis edilmiş bu qrup 70-dən çox ölkədə böyük və kiçik sərmayə paylarına malik aparıcı qlobal şirkətə çevrilmişdir. Bu şirkətin yerli və beynəlxalq standartlara cavab verən yüksək keyfiyyətli məhsulları ölkədaxili tələbatın əksər hissəsini ödəyir. Hazırda «Holcim-Azərbaycan»ın istehsal etdiyi sementdən irimiqyaslı tikinti işlərində və qlobal enerji layihələrinin həyata keçirilməsində geniş istifadə olunur.

«Holcim-Azərbaycan» şirkəti respublikada yeganə klinker istehsalçısıdır. Sement istehsalı üçün yüksək keyfiyyətli klinker tələb olunur və şirkət istehsal prosesi zamanı ətraf mühit amilini diqqət mərkəzində saxlayır. Bu məqsədlə «Holcim-Azərbaycan» ənənəvi istehsal prosesi ilə yanaşı, daim alternativ mənbələr axtarışındadır. Məsələn,

əsas xammal kimi yararsız əhəngdaşından istifadə edilir və bu, daş karxanalarında yaranan tullantıların təmizlənməsinə, eləcə də təbii resursların qorunmasına öz müsbət təsirini göstərir. Şlam, dəmir filizi, dəmir yanığı, boksit tullantıları, çirkab və kanalizasiya suları da potensial alternativ xammal resursları sırasındadır. Bu fəaliyyətlər Azərbaycanda ətraf mühitə müsbət təsir göstərir və təbii resurslara qənaət etməklə cəmiyyətə tullantıların təkrar istifadəsini təşviq edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 12 mart tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2014-cü ilin «Sənaye ili» elan edilməsi ilə bağlı təsdiq edilən Tədbirlər Planında ölkədə sənaye potensialının artırılması, təşkilati tədbirlər, sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının gücləndirilməsi, normativ-hüquqi baza və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, təbliğat və təşviqat işləri ilə bağlı tədbirlər öz ifadəsini tapmışdır [373]. Ölkədə sənayeləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bir sıra tədbirlərin reallaşdırılmasının vacibliyi göstərilmişdir. Buraya daxili bazarı xarici inhisarın müdaxiləsindən qorumaq, sənaye məhsullarının ixracına şərait yaratmaq, xarici texnologiyaların transferində yerli istehsalçıların maraqlarının müdafiəsini təşkil etmək, yeni texnologiyaların alınması, təcrübi-konstruktor işləmələrinin birbaşa maliyyələşdirilməsi və onlardan istifadə hüququnun istehsalçıya verilməsi, müasir texnoloji durumun tələbləri səviyyəsində elmi, mühəndis-texniki, ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığını həyata keçirmək və digər tədbirlər daxildir. 2014-cü ilin «Sənaye ili» elan edilməsində başlıca məqsəd ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, xarici dövlətlərdən iqtisadi asılılığını minimuma endirmək, habelə idxalı azaltmaq, istehsal edilən məhsulların rəqabətə davamlılığını təmin etmək və ixracatı çoxaltmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, xammal və yarım-fabrikat ixracatı mümkün qədər azaldılmalı, hazır məhsul istehsalına üstünlük verilməsi əsas məqsədlərdən sayılmalıdır.

2.2. Tikinti və infrastrukturun genişlənməsi

2004-2015-ci illərdə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasəti sayəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il fevralın 11-də imzaladığı Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» Fərmanı Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan, Mingəçevir kimi iri şəhərlərlə yanaşı, respublikanın bütün regionlarında da tikinti sektorunun və digər infrastruktur sahələrinin yaradılması və inkişafı üçün geniş hüquqi və maddi zəmin yaratdı. Həqiqətən də tikinti sektorunun inkişaf səviyyəsi dövlətin iqtisadi yüksəlişinin ən mühüm göstəricilərindən biridir. Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunun dinamik təkamülü neft sektorunun inkişafına və ölkənin bütövlüklə sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş planlı və ardıcıl islahatların nəticəsidir [406].

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi siyasət tikinti sektorunda da uğurların qazanılmasına təkan vermişdir. Hazırda tikinti sektoru ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biridir. Tikinti ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələri ilə əlaqədardır və yerli sənayenin sürətlə inkişafından xeyli asılıdır. Tikintinin son məhsulu öz texniki-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə xalq təsərrüfatının digər sahələrindən fərqlənir. Bu, tikinti məhsulunun xüsusi xarakter, pul vəsaitinin qoyuluş şərtləri, onların istifadəsi, ödənilməsi, inşaat prosesinin təşkili və idarə olunması üsulları, tikintinin istehsal texnologiyasının xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Azərbaycan Respublikası hazırda ən mürəkkəb tikinti layihəsini həyata keçirməyə qadirdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətlənmiş siyasət, xarici və daxili investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılması, əsaslı kapitala qoyulan investisiyaların dəfələrlə artırılması nəticəsində Azərbaycan Respublikasında tikinti sektoru genişlənməmişdi. Böyük vüsət alan inşaat işləri bir yandan dövlət tərəfindən ölkə əhəmiyyətli irimiqyaslı infrastruktur layihələrin reallaşması və sosial obyektlərin inşa edilməsi, digər tərəfdən özəl sektorda həyata keçirilən müxtəlif təyinatlı tikintilər hesabına baş verir.

Dövlətin tikinti sektoruna qoyduğu investisiyalar ildən-ilə artmışdır. Belə ki, 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında tikinti sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi 1,7 milyard manat təşkil etmişdir. Ölkə üzrə dövlət və özəl tikinti müəssisələrinin həyata keçirdiyi tikinti işlərinin həcmi isə 900 milyon manat olmuşdur. 2012-ci ildə tikinti kompleksində aparılan inşaat işlərində bütün maliyyə mənbələrindən ayrılan 15,3 milyard manat vəsaitdən istifadə edilərək təqribən 7,6 milyard manata yaxın tikinti-quraşdırma işləri görülmüşdür. Beləliklə, 2003-2012-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən tikinti işlərinin həcmi 7 dəfə artmış və nəticədə iqtisadiyyatın həmin sektoru sürətlə inkişaf edən sahələrdən birinə çevrilmişdir [403].

2004-2013-cü illər, həmçinin tikintidə yeni texnologiyaların tətbiqi ilə də fərqlənir. Bu dövr həm də Azərbaycan Respublikasında tikinti sənayesində yeni sahələrin yaranmasına səbəb oldu. Qeyri-neft sektorunun inkişafı, tikinti sektorunda müşahidə edilən yüksəliş, ilk növbədə, tikinti materialları sənayesinin yaranması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasında yeni texnologiyalar əsasında işləyən sement zavodları tikilmiş, metal konstruksiyaların istehsalına başlanmış, habelə müasir tikinti materialları istehsal edən müəssisələr yaradılmışdır. Belə ki, yalnız 2000-2010-cu illərdə bu sahə üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın həcmi 380 mln. manatdan artıq olmuşdur. Bunun nəticəsində Bakı şəhərində illik istehsal gücü 528 km. olan «Boru betonlaşdırma» Zavodu, Abşeron rayonunda bentonit istehsal edən, saatda gücü 60 ton olan «Azbentonit» zavodu, Qazax rayonunda isə gücü ildə 300 min ton bentonit istehsal edən zavod, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayonunda gün ərzində 500 kubmetr məhsul istehsal edən beton zavodu, ildə 3,5 mln. ədəd kərpic istehsal edən Quba, Şəki, Xaçmaz, Siyəzən, Ələt və digər rayonlarda kərpic zavodları, Sumqayıt şəhərində ildə 29 min ton şüşə lifli boru istehsal edən müəssisə, Qaradağ rayonunda sement zavodunda quru üsulu ilə istehsal olunan, gücü 400 min ton sement xətti və s. istifadəyə verildi. 2011-ci ildə ölkədə Qafqazın ilk

müasir tikinti materialları zavodu istifadəyə verildi. Bu müəssisə innovasiya texnologiyaları əsasında qurulduğundan müasir standartlara tam cavab verir. Bu cür tanınmış əmtəə nişanı altında keyfiyyətli inşaat materialları istehsal edən zavodların istifadəyə verilməsi ölkədə sahibkarlığın inkişafına yaradılan şəraitin və tikinti sektorunun inkişafına göstərilən qayğının nəticəsidir.

2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında 68 milyon manatlıq tikinti materialları istehsal edilmişdisə, 2007-ci ildə - ölkədə tikinti sektorunun geniş vüsət aldığı, ümumi daxili məhsul istehsalının ən yüksək göstəriciyə çatdığı bir vaxtda bu rəqəm sürətlə artaraq 253 milyon , 2008-ci ildə isə 352 milyon manata çatdı. Hətta dünyada qlobal iqtisadi böhranın hökm sürdüyü 2009-cu ildə də Azərbaycan Respublikasında tikinti materiallarının istehsalında azalma baş verməmiş, əksinə, istehsal edilən məhsulun həcmi artaraq 452 milyon manatı ötmüşdü. İndi ölkədə 2003-cü illə müqayisədə dəfələrlə çox tikinti materialı istehsal olunur. Bu həm də tikinti materialları sənayesində minlərlə yeni iş yerinin açılmasına, ölkənin tikinti materiallarına tələbatının çox hissəsinin yerli istehsal hesabına təmin edilməsinə imkan yaratdı, eləcə də bütün ölkə boyu təzə yaşayış binalarının, fərdi və bağ evlərinin inşası ilə yanaşı, yeni tikinti və mənzil satışını həyata keçirən çoxsaylı yerli şirkətlərin yaranması ilə nəticələndi [403]. Əgər 2003-cü ilə qədər iri və mürəkkəb tikinti layihələri, əsasən, xarici şirkətlərlə ortaqlıq şəraitində həyata keçirilirdisə, sonrakı illərdə bu vəziyyət yerli şirkətlərin xeyrinə dəyişdi. Bu gün Azərbaycan Respublikasının inşaat şirkətləri dünya bazarına çıxmaq istiqamətində uğurlu addımlar atırlar. Müasir tikinti bazaları yaranan və elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərini tətbiq edən Azərbaycan şirkətləri Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Liviya və başqa ölkələrdə həyata keçirilən layihələrin tenderlərində qalib gələrək layihələndirmə və tikinti işləri aparırlar. Sözsüz ki, bütün bu nailiyyətlərin təməlinə Prezident İlham Əliyevin tikinti sektorunun inkişafına göstərdiyi diqqət və bu sahədə çalışanların əməyini yüksək qiymətləndirməsi dayanır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında mürəkkəb yol-nəqliyyat infrastrukturunun, iri sənaye müəssisələrinin və müasir memarlıq üslubuna malik binaların tikintisini yerli şirkətlər həyata keçirirlər. Bu isə o deməkdir ki, indi Azərbaycan Respublikası öz daxili potensialı hesabına istənilən iri tikinti layihəsini həyata keçirən bir ölkədir. 2001-ci ildən başlayaraq ölkədə tikinti təşkilatlarının makroiqtisadi göstəriciləri xeyli yaxşılaşdırılmışdır. Belə ki, tikinti təşkilatları tərəfindən öz gücləri ilə yerinə yetirilmiş işin həcmi 2009-cu ildə 2000-ci ilə nisbətən 10,7 dəfə, 2003-cü ilə nisbətən isə 3,9 dəfə artmışdı. Əgər 2000-ci ildə sahənin əsas fondlarının dəyəri 672,2 mln. manat təşkil edirdisə, 2009-cu ildə bu rəqəm 2200,2 mln. manata çatmış və yaxud 3,3 dəfə artmışdı. Tikintidə çalışan işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı bu dövr ərzində 5,4 dəfə artdı və tikinti təşkilatları gəlirlə işləməyə başladılar. Ölkədə aparılan yeni iqtisadi islahatlar nəticəsində tikinti təşkilatlarının böyük bir hissəsi özəlləşdirildi və onların xüsusi çəkisi tikinti təşkilatlarının ümumi sayında xeyli artdı. Tikinti təşkilatlarının ümumi sayında 2000-ci ildə dövlət təşkilatlarının xüsusi çəkisi 54,2 faiz idisə, qeyri-dövlət təşkilatlarının xüsusi çəkisi 45,8 faiz təşkil edirdi. 2008-ci ildə isə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 15 faiz və 85 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-dövlət təşkilatlarına daxil olan özəl tikinti müəssisələrinin xüsusi çəkisi 67,2 faiz, xarici və müştərək müəssisələrin xüsusi çəkisi isə 17,8 faiz olmuşdur. Qeyri-dövlət tikinti təşkilatları tərəfindən görülən tikinti işlərinin həcmi 2009-cu ildə 2000-ci ilə nisbətən 10,7 dəfə artdı və 3,5 mlrd. manat təşkil etdi. Bu isə tikinti təşkilatları tərəfindən 2010-cu ildə öz gücləri ilə yerinə yetirilmiş tikinti işlərinin (xidmətlərin) ümumi həcmnin 85 faizini təşkil etdi.

Ölkə üzrə 2010-cu ildə tikinti təşkilatlarının öz gücləri ilə yerinə yetirdikləri işlərin və xidmətlərin həcmi 4,4 mlrd. manat təşkil etdi ki, bu da 2009-cu ilə nisbətən 122,7 faiz təşkil edir. Bu göstərici Bakı şəhəri üzrə 130,3 faiz, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 2 dəfə, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 129,3 faiz, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 134,3 faiz, Aran iqtisadi rayonu üzrə 109,2 faiz artmışdır. 2010-cu ildə tikintidə fəaliyyət göstərən 1619 təşkilatdan fəaliyyət

yət növlərinə görə 1194-ü sahibkarlıq subyekti və yaxud ümumi sayının 74 faizi, iri və orta müəssisələrin sayı isə 425 ədəd olmuşdur, bu da 26 faiz təşkil edir.

Tikinti sektorunda baş vermiş inkişaf yeni iş yerlərinin yaranmasına və çalışanların aylıq gəlirlərinin ciddi artımına səbəb olmuşdur. Əgər 2003-cü ildə tikinti sektorunda 52,5 min müddətli işçinin orta aylıq əməkhaqqı 109 manat məbləğində olmuşdursa, ötən 10 il ərzində isə müddətli çalışanların sayı təxminən 55 faiz artaraq 80 min nəfərə, orta aylıq əməkhaqqı isə 5,2 dəfə artaraq 574 manata çatmışdır [394].

İlham Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə yol infrastrukturunu genişləndi, yeni körpülər salındı. 2004-2013-cü illər ərzində 8332 kilometr, o cümlədən 2622 kilometr respublika əhəmiyyətli, 5710 kilometr yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları çəkilmiş və təmir olunmuşdur. Bu dövrdə 222 körpü və yol ötürücüsü tikilmiş, 85 körpü əsaslı təmir edilmişdir. Bundan başqa, 400 kilometrə çox dəmir yolu əsaslı təmir olunmuş, regionlarda 4 yeni hava limanı tikilmiş, 2 liman tam yenidən qurularaq istismara verilmişdir. Dövlət başçısının mühüm vəzifə kimi müəyyən etdiyi və xüsusi diqqət göstərdiyi kənd yollarının yenidən qurulması məqsədilə təkcə son 5 ildə 1,1 milyon nəfər əhalisi olan 26 rayonun 702 yaşayış məntəqəsi müasir yol infrastrukturunu ilə təmin edilmişdir. Təkcə Bakıda onlarla yol qovşağı, piyada keçidi tikilmiş, ümumilikdə ölkədə 100-ə yaxın avtomobil körpüsünün və yol ötürücüsünün, onlarla avtomobil yolu və yol qurğusunun istismara verilməsi inşaat sektorunda həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətin bəhrəsidir [399].

Son 10 il ərzində Azərbaycan Respublikasının regionlarında 500-dən çox sənaye müəssisəsi, o cümlədən Sumqayıt şəhərində Texnologiya Parkı, Tekstil Parkı, Naxçıvan şəhərində marmar və avtomobil, Gəncə şəhərində alüminium, Goranboy şəhərində gips və gips məhsulları, Mingəçevir şəhərində polietilen borular, elektron avadanlıqları, Sumqayıt şəhərində kağız emalı, bitki yağları, Günəş panellər, Masallıda və Abşeron şəhərində kərpic, Hacıqabul rayonunda saxsı plitələr, Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarında qızıl emalı, Oğuz

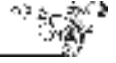
rayonunda qarğıdalı emalı və qlükoza, İmişli rayonunda şəkər, bitki yağları və qarışıq yem zavodları, Masallı rayonunda mebel fabriki, yüzlərlə digər tikinti materialı, mebel, emal, çörək və digər müasir müəssisələr fəaliyyətə başlamışdır [399].

Ölkədə turizm infrastrukturunun inkişafı istiqamətində görülən işlər də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ötən müddətdə Qəbələ, Qusar, Quba, Naxçıvan, Mingəçevir, Şəki, Tovuz, Salyan, Lerik, Şəmkir, Göygöl və digər regionlarda turizm komplekslərinin, hotellərin, istirahət mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına, əhalinin istirahətinə, idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olmağa geniş imkanlar yaratmışdır. Son 10 ildə regionlarda müasir tələblərə cavab verən 14 mehmanxana tikilmiş, beləliklə, ölkədəki 5 ulduzlu mehmanxanaların sayı 35-ə çatmışdır [399].

Təhsil müəssisələrinin tikintisi, əsaslı təmiri və maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğun qurulması dövlət proqramlarının prioritet istiqamətlərindən olmuş, son 10 il ərzində 2708 məktəb tikilmiş və əsaslı təmir edilmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində, həmçinin 700-ə yaxın mədəniyyət, 250-dən çox idman və gənclər obyekti tikilmiş və ya yenidən qurulmuşdur [399]. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilən I Avropa oyunları ilə bağlı Bakı şəhərində dünya standartlarına cavab verən yeni idman qurğuları istifadəyə verildi. Onların sırasında Bakı Olimpiya Stadionu, Su İdmanı Sarayı, Atıcılıq Mərkəzi, Velopark, Avropa Oyunları Parkı, Atletlər və Media kəndini qeyd etmək lazımdır.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış fərman və sərəncamlarda yeni tələblərə cavab verən səhiyyə müəssisələrinin tikilməsi, mövcud tibb ocaqlarının təmiri və yenidən qurulması məsələləri geniş əksini tapmışdır. 2005-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında 586 səhiyyə müəssisəsi tikilmiş, əsaslı təmir olunmuş, müasir avadanlıqla təchiz edilmişdir [395].

Dövlət tərəfindən qoyulan kapitalla bərabər, əhalinin gəlirlərinin artması da tikintinin geniş miqyas almasına təkan verən amillərdən biridir. Məlum iqtisadi durğunluğun sona çatması və neft gəlir-

lərinin ölkəyə daxil olması 2003-cü ildən başlayaraq ölkədə tikinti sektorunun sürətli inkişafına səbəb oldu. Xüsusilə də illərlə əhalinin mənzilə olan güclü tələbatı iqtisadi dirçəlişin nəticəsi olaraq bu sektorun sürətlə inkişafına səbəb oldu. Bu sektorda yaradılan əlavə dəyər 2003-cü ilə nisbətən 3,4 milyard manat və yaxud da 5,2 dəfə artaraq 5 milyard manat təşkil etdi. Həmçinin 2002-ci ildə hər min nəfərə düşən istifadəyə verilmiş mənzillərin sayı 1, yaşayış sahəsi isə 99 km² olmuşdusa, bir il sonra, yəni 2003-cü ildə müvafiq göstərici 1,7 və 163 km²-dək artmışdı. Bu təxminən bir il ərzində 70 faiz artım demək idi. 2003-cü ildə tikilən 1 milyon 339 min km² yaşayış sahəsinin 757 min km²-i vətəndaşların şəxsi vəsaitləri hesabına başa gəlmişsə, 2011-ci ildə həmin rəqəm 1 milyon 600 min, 2012-ci ildə isə 1 milyon 748 min km² təşkil etdi. Ümumilikdə, təkcə 2004-2012-ci illər ərzində ölkədə 15 milyon 137 min kvadratmetr yaşayış sahəsi tikilmişdir ki, bunun da 10 milyon kvadratmetrdən çoxu vətəndaşların şəxsi vəsaitləri hesabına inşa edilən yaşayış sahələridir. Yaşayış evlərinin tikintisində keyfiyyət dəyişiklikləri də müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə istifadəyə verilən yaşayış sahəsinin 34,8%-i kənd yerlərində, 65,2%-i isə şəhər yerlərində olmuşdur [400, s.69]. Hazırda isə hər min nəfərə düşən il ərzində yeni istifadəyə verilmiş yaşayış sahəsi 225 km² təşkil edir [394].

Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan təbəqəyə, o cümlədən əlillərə, müharibə veteranlarına, aztəminatlı vətəndaşlara, qaçqın və məcburi köçkünlərə xüsusi diqqətin yetirilməsidir. Bunun nəticəsidir ki, 2003-2013-cü illər ərzində məcburi köçkün və qaçqınların mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 12 çadır şəhərciyi ləğv olunaraq 94 qəsəbə salınmış, burada 37 min ailə yerləşdirilmişdir. Eyni zamanda, əlil və şəhid ailələri üçün 2788, o cümlədən regionlarda 2041 mənzilli yaşayış binaları və 450-dən çox fərdi ev tikilmişdir [399].

Azərbaycan Respublikasının tarixində ilk dəfə olaraq Dövlət başçısı İlham Əliyevin 2009-cu il 16 dekabr tarixli Sərəncamı ilə hər il

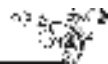

aprelin 10-u ölkədə «İnşaatçılar günü» kimi qeyd olunması dövlətin tikinti sektorunun inkişafına, bu sahədə çalışan insanların çətin və şərəfli əməyinin layiqincə qiymətləndirilməsinə diqqət və qayğısının bariz nümunəsidir.

2.3. Kənd təsərrüfatında dinamik dəyişikliklər

2003-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar siyasət xəttinin sürətləndirilməsi, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, şəhərlə kənd arasındakı başlıca fərqlərin aradan qaldırılması məsələlərinin həlli prioritet inkişaf istiqaməti kimi seçildi. Aqrar bölmənin idarə edilməsində mövcud pərakəndəliyi aradan qaldırmaq, bu sahənin davamlı inkişafını təmin edən idarəetmə sistemini yaratmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yenidən təşkil edildi və onun yanında yeni qurumlar yaradıldı. Həmin Sərəncamla Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi ləğv edildi [412] və onun yerinə Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi yaradıldı. Bundan əlavə, ölkədə aqrar sahənin effektiv fəaliyyəti üçün Dövlət Baytarlıq Xidməti, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldı. Nazirlər Kabinetinin 2003-cü ilin 17 noyabrında keçirilmiş ilk iclasında Prezident İlham Əliyev qeyd etdi ki, ölkədə torpaq özəl mülkiyyətə verilmişdir və bunun nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalında böyük uğurlar qazanılmışdır. Bu ənənə davam etdirilməlidir [413].

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin bu çıxışından sonra 2003-cü ildən Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların yeni mərhələsi başlandı. Bu mərhələnin başlıca müddəaları «Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» (28 noyabr 2003-cü il), «Baytarlıq haqqında» (31 may 2005-ci il), «Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında» (14 iyun 2005-ci il), «Damazlıq haqqında» (18 dekabr 2007-ci il), «Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında»

(1 aprel 2008-ci il) «Aricılıq haqqında» (2 fevral 2009-cu il) və s. dövlət sənədlərində öz əksini tapmışdır [424, s.22].

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Fərmanı və ondan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» ölkədə aqrar siyasətin uğurlu davamı kimi qiymətləndirilməlidir [414]. 2008-ci ilədək həyata keçirilmiş fəaliyyət proqramında regionların iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, bölgələr üzrə taxılçılığın, üzümçülüyn, pambıqçılığın, bostan-tərəvəz bitkilərinin və heyvandarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması, yerli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi yolu ilə əhalinin həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması ön plana çəkildi [423].

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün 2003-2013-cü illərdə ayrılan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin artım dinamikası bu tədbirlərin miqyası ilə bağlı əyani təsəvvür yaradır. Belə ki, meliorasiya-irriqasiya sisteminin yenidən qurulması, baytarlıq və fitosanitar xidmətlərinin göstərilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, vergi güzəştlərinin tətbiqi, subsidiyaların verilməsi və digər məqsədlər üçün yönəldilən dövlət dəstəyinin həcmi 2007-ci ildə 328 milyon manatdan 2013-cü ildə 657 milyon manata qədər, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına birbaşa subsidiya formasında verilən dövlət büdcəsi vəsaitinin həcmi 66 milyon manatdan 110 milyon manata qədər artdı [409].

Dövlət Proqramında özəl bölmənin inkişafına xüsusi diqqət ayrılması sayəsində respublikada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı 15669-a çatmışdır və onlardan 9521-i bilavasitə kənd təsərrüfatı ilə, 6148-i isə emal sahəsində fəaliyyət göstərən şəxslərdir [407]. Dövlətin aqrar siyasət xəttinin nəticəsində 1.391.716 ha torpaq fondu özəlləşdirilərək vətəndaşların xüsusi mülkiyyətinə verildi [415, s.9].

Kənd təsərrüfatı torpaqlarında kollektor-drenaj şəbəkələri, su-

varma kanalları tikilmiş və yenidən qurulmuş, torpaqların su təminatı, meliorativ vəziyyəti xeyli yaxşılaşdırılmışdır. Bundan əlavə, 2013-cü ildə istifadəyə verilmiş Taxtakörpü Su Anbarı, son 10 ildə tikinti və yenidənqurma işləri aparılmış Naxçıvan MR-da Vayxır, Cəlilabad rayonunda Göytəpə, Hacıqabul rayonunda Pirsaat, Şamaxı rayonunda Zoqalavaçay su anbarları, Türyançay və Bəhrəmtəpə hidroqovşaqları, Taxtakörpü, Ceyranbatan, Yuxarı Qarabağ, Yuxarı Şirvan, Yuxarı Mil kanalları regionların su təminatının daha da yaxşılaşdırılmasında, əlavə torpaq sahələrinin dövrüyyəyə cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır [428].

İstehsalçıların müvafiq istehsal vasitələri və xidmətlərlə təchizatı aparılan islahatların diqqət mərkəzindədir. Aqrotexniki xidmət işlərinin yerinə yetirilməsinin keyfiyyətini yüksəltmək, sahibkarların əməyini yüngülləşdirmək və onların tələb olunan kənd təsərrüfatı texnikaları ilə təmin edilməsini sürətləndirmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli 468 nömrəli Sərəncamına əsasən «Aqrolizing» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış və Dövlət başçısının müvafiq sərəncamları ilə səhmdar cəmiyyətin fəaliyyət dairəsi ildən-ilə genişləndirilmişdir [409]. Təkcə 2014-cü ildə «Aqrolizing» ASC tərəfindən müasir aqrotexniki tələblərə cavab verən və əsasən, Avropa istehsalı olan 2765 kənd təsərrüfatı texnikası, o cümlədən 209 taxılıyğan kombayn, 1074 traktor və 1482 digər kənd təsərrüfatı texnikası kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları olan 1587 nəfər hüquqi və fiziki şəxsə lizinqə verilmiş və ya lizinq qaydasında satılmışdır. Bu göstərici 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 13,2 faiz çoxdur. Əlavə olaraq, Avropa ölkələrinin istehsalı olan 200 kombaynın, eləcə də digər texnikaların alınması üçün istehsalçı şirkətlərlə yeni müqavilələr bağlanmışdır [419].

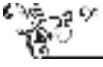
Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına yardımlar, subsidiyalar, vergi güzəştləri, güzəştli kreditlərin verilməsi mütəmadi olaraq davam etdirilir və digər sahələrdə dəstəklər göstərilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında» 23 yanvar 2007-

ci il tarixli 1907 nömrəli Sərəncamının icrası ilə əlaqədar hər il kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara dövlət büdcəsi tərəfindən ayrılan vəsaitin həcmi artırdı [409]. Bunun nəticəsində 2004-2013-cü illərdə müasir texnologiyalara əsaslanan 43 quşçuluq təsərrüfatı, 23 cins heyvandarlıq kompleksi, 8 süd və 6 ət emalı müəssisəsi, 39 intensiv bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatı, 43 müasir istixana kompleksi, 16 meyvə-tərəvəz emalı müəssisəsi, 51 logistik mərkəz və 22 taxıl anbarı kompleksi yaradılmışdır ki, bu da istehlak bazarının sabitləşməsində, ixrac potensialının artmasında, idxaldan asılılığın azalmasında, ümumilikdə ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsində əhəmiyyətli rol oynadı [428].

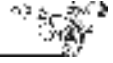
Respublikada aqrar islahatların ardıcıl aparılması kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı üçün möhkəm təməl yaratdı. Məsələn, islahatların başladığı 1995-ci ildə taxıl istehsalı 921 min tondan 2013-cü ildə 2 milyon 955 min tona, kartof istehsalı 155 min tondan 993 min tona, tərəvəz istehsalı 424 min tondan 1 milyon 236 min tona, bostan məhsulları 42 min tondan 430 min tona, ət istehsalı 109 min tondan 298 min tona, süd istehsalı 826 min tondan 1 milyon 820 min tona, yumurta istehsalı 455 milyon ədəddən 1 milyard 401 milyon ədədə çatdı. Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların nəticəsidir ki, hal-hazırda respublikamızda ət və ət məhsullarının özünü təmin etmə səviyyəsi 94 faizdir, quş əti ilə 92 faiz, yumurta ilə 96,5 faiz, süd və süd məhsulları ilə 75 faiz, taxılla 65 faiz, üzümlə 94 faiz, kartofla 98 faiz, bostan məhsulları ilə 100 faiz təmin edirik [420]. Azərbaycan Respublikasının ənənəvi olaraq ixrac etdiyi meyvə-tərəvəz məhsullarının ixrac həcmi də ilbəil artır [419].

Son illər ölkədə irimiqyaslı heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması və xarici ölkələrdən lizinq yolu ilə güzəştli şərtlərlə damazlıq heyvanların idxal edilməsi nəticəsində süni mayalama işinə tələbat çoxalmış, kənd yerlərində bu sahəyə maraq daha da artmışdır. Buna uyğun olaraq, yerlərdə ixtisaslı süni mayalama mütəxəssislərinə olan ehtiyac da artmışdır. Heyvandarlığın cins tərkibinin başqa ölkələrdən gətirilən cins heyvanlar hesabına yaxşılaşdırılması

tədbirləri ilə yanaşı, hazırda bu işin daha böyük miqyasda aparılması üçün ölkənin özündə müvafiq maddi-texniki və elmi bazanın gücləndirilməsi siyasətinə üstünlük verilir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» 6 iyun 2014-cü il tarixli Sərəncamı ölkədəki heyvandarlıq təsərrüfatlarında cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və məhsuldarlığın artırılması üçün görülən işlərin davamlılığı və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addım oldu.

Aqrar sahədə aparılan islahatların mühüm istiqamətlərindən biri də məhsul istehsalçılarının bazara çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması idi. Aqrar islahatların müasir mərhələsində Dövlət başçısı tərəfindən qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biri də ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının daha da təkmilləşdirilməsi və bazar şərtlərinin fermerlər üçün daha əlverişli səviyyədə qərarlaşmasının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının topdan və pərakəndə satış bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində yarmarkalar təşkil edilir, onların fəaliyyətinə normal şərait yaradılır, əhali və fermerlər üçün əlverişli ticarət mühitinin formalaşdırılması, yarmarkalarda sui-istifadə hallarının aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülürdü. Özəl tədarük-satış bazalarının, ticarət (trejder) şirkətlərinin, logistik mərkəzlərin, qablaşdırma və tara təsərrüfatının, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının daşınmasına xidmət edən xüsusi nəqliyyat vasitələri, o cümlədən avtorefrigerator parkının yaradılması işi dövlət tərəfindən dəstəklənmişdir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı bazarının inkişaf etdirilməsi siyasəti çərçivəsində, bir tərəfdən müvafiq infrastrukturun gücləndirilməsi, digər tərəfdən isə müvafiq institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məsələləri kompleks şəkildə əhatə edilmişdir. Bakıda və Abşeronda kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, saxlanması, daşınması, ixracı və satışını təmin edəcək və tutumu 110 min ton olan 3 logistik mərkəzin və daxilində «fermer mağazaları» da fəaliyyət göstərəcək «yaşıl mar-

ket» kompleksinin layihələri razılaşdırılmış, tikintisi güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilmişdir. Həmin obyektlər 2014-cü ilin sonunda istifadəyə verildi. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracının artırılması məqsədilə Qazaxıstanın Aktau şəhərində logistik mərkəzin tikintisinə başlanılmışdır. Belə mərkəzlərin digər ölkələrdə də yaradılması istiqamətində tədbirlər davam etdirilir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satış infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi tədbirləri çərçivəsində baytarlıq-sanitariya və sanitariya-epidemioloji tələblərə uyğun ət kəsimi və satışı mərkəzlərinin də yaradılmasına başlanılmışdır.

Ölkə rəhbəri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının hər bir rayon üzrə daha dərinlən ixtisaslaşması və buna uyğun olaraq müvafiq layihələrin hazırlanması ilə bağlı tapşırıqlar vermişdir. Bu tapşırıqların icrası məqsədilə Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən dünya təcrübəsində geniş istifadə edilən peşəkar tədqiqat metodları əsasında ölkənin bütün regionlarını əhatə edən qiymətləndirmənin aparılması üçün müvafiq işlərə başlanılmışdır. Bu iş cəlb edilmiş elmi-tədqiqat institutlarının mütəxəssisləri tərəfindən hər bir bölgə üzrə ənənəvi olaraq yetişdirilən bitki və heyvan sortları haqqında məlumatlar sistemləşdirilir. Bunun əsasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan istehsalçıları, habelə emal sənayesi müəssisələrini, kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ticarətçiləri və müvafiq daşıma şirkətlərinin nümayəndələrini əhatə etməklə müvafiq tədqiqatlar aparılır. Bu tədqiqatlar əsasında hər bir bölgənin təbii-iqlim şərtləri nəzərə alınmaqla, müvafiq bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının iqtisadi səmərəliliyi köklü şəkildə müəyyən olunur. Hər bir bölgə üzrə ixtisaslaşma istiqamətləri müəyyən edildikdən sonra müvafiq dövlət dəstəyi tədbirləri və digər stimullaşdırma mexanizmləri hesabına kənd təsərrüfatı istehsalının sahəli strukturunun optimallaşdırılmasına nail olunacaq [419].

Azərbaycan Respublikasında Avropa ölkələrində olduğu kimi qabaqcıl aqrotexniki metodları tətbiq etmək və iri taxılçılıq təsərrüfatları yaratmaqla məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına taxıl isteh-

salının artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. 2014-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq respublikanın 12 rayonunun ərazisində ümumilikdə 30 min hektaradək sahədə 15 sahibkarlıq subyektinə məxsus 19 iri fermer təsərrüfatının yaradılması və zəruri infrastrukturla təmin olunması istiqamətində işlər davam etdirilmişdi. Həmçinin təbii otlaq sahələrinin məhdudluğu nəzərə alınaraq, birbaşa dövlət dəstəyi hesabına məhsuldar cinslər əsasında həm iri heyvandarlıq komplekslərinin, həm də süd istehsalı ilə məşğul olan ailə təsərrüfatlarının yaradılmasına başlanılmışdır.

Aqrar islahatların mühüm istiqamətini struktur dəyişiklikləri təşkil edirdi. Hər bir inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi bu sahə üzrə rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin zəruri vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı istehsalının həm sahəvi strukturunun, həm də institusional strukturunun yeni tələblərə uyğun olaraq optimallaşdırılması aqrar islahatların əsas vəzifələrindən birini təşkil edirdi. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanan «Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında» 16 aprel 2014-cü il tarixli Fərman bu sahədə bir sıra tarixi əhəmiyyətli qərarların verilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İlk növbədə, rayonlar üzrə aqrar siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirlərinin təşkili, aqrar sahə ilə bağlı problemlərin həllində müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının yerli struktur bölmələri ilə səmərəli əməkdaşlığın qurulması məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon və şəhər idarələrinin yaradılmasına başlandı. Buna uyğun olaraq Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyindəki laboratoriyaların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə onların yenidən qurulması həyata keçirilir. Hazırda Respublika Baytarlıq Laboratoriyasının, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətinin, Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasının və Dövlət Toxum Müfəttişliyinin, habelə aqrar sahəyə aid elmi-tədqiqat institutlarının

nəzdində fəaliyyət göstərən laboratoriyaların və Aqrokimya Laboratoriyasının modernləşdirilməsi və yeni avadanlıqlarla təchizatı işləri aparılır. Eyni zamanda, aqrar sahədə kadr hazırlığı və təminatı sisteminin yaxşılaşdırılması və aqraryönümlü orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 oktyabr 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsasında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə edilməsi üzrə Dövlət Xidmətinin yaradılması, nazirliyin institusional potensialının gücləndirilməsi və funksiyalarının effektiv şəkildə icrası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Dövlət Xidmətinin yaradılması kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən inkişaf layihələrinin səmərəli şəkildə idarəetməyə, o cümlədən aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara bilik və vərdislərinin artırılması üçün nazirlik tərəfindən göstərilən informasiya və məsləhət xidmətlərini genişləndirməyə imkan verdi [419].

İdarəetmədə şəffaflığın və səmərəliliyin artırılmasının mühüm vasitəsi kimi elektron hökumətin genişləndirilməsi siyasətinə əsasən «Elektron kənd təsərrüfatı» sisteminin yaradılması istiqamətində qısa müddət ərzində genişmiqyaslı işlər həyata keçirildi. «Elektron kənd təsərrüfatı» sistemi, torpaqların və fermerlərin reyestri, habelə heyvanların identifikasiyası komponentləri də daxil olmaqla, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə real və dürüst məlumatların əldə edilməsinə imkan verir.

Ümumiyyətlə, 2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının, demək olar ki, bütün inkişaf göstəriciləri üzrə yüksək artım dinamikası müşahidə olunmuşdur. Məqsədli dövlət proqramları çərçivəsində müəyyən olunmuş tədbirlər üzrə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün göstərilən dövlət dəstəyi bu sahə üzrə müəyyən olunmuş hədəflərin də uğurla reallaşmasına əsas yaratdı. Hazırda ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq

məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı»nda 2015-ci il üzrə müəyyən olunmuş hədəf göstəricilərinə uyğun səviyyədədir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2015-ci il «Kənd təsərrüfatı ili» elan edilmişdir. İstehsalçılar vergilərdən azad edilməklə (torpaq vergisi istisna olmaqla) bərabər, onlara güzəştli şərtlərlə kredit, toxum, gübrə, texnika almaq imkanı yaradılmışdır, əkin sahələrində istifadə olunan yanacaq üçün subsidiyalar verilmişdir. Görülmüş işlər və aqrar sahəyə göstərilən dövlət dəstəyi tədbirləri nəticəsində bir sıra ərzaq məhsullarının istehsalı artdı, ölkəmizin özünü təmin etmə səviyyəsi yüksəldi [427]. Göründüyü kimi, 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı böyük inkişaf yolu keçmiş və Dövlət başçısı tərəfindən ölkədə aqrar sahənin dinamik inkişafı təmin edilmişdir.

2.4. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafını fərqləndirən cəhətlərdən biri də informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə dərin nüfuz etməsidir. İKT sektoru neftdən sonra ölkə iqtisadiyyatında ikinci prioritet sahə hesab olunur və ölkəmizdə informasiya texnologiyalarının kütləviləşməsi, geniş tətbiq edilməsi və informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması istiqamətində sistemli fəaliyyət aparılır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 20 fevral tarixli 94 nömrəli Sərəncamı ilə Rabitə Nazirliyinin əsasında Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yaradılması da bu sahədə idarəçiliyi gücləndirmək məqsədi daşıyırdı. «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)» [435] və Prezidentin 2005-ci il 21 oktyabr tarixli 1055 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)» qəbul edildi. «Elektron hökumət» mühitində münasibətləri

tənzimləyən bir sıra mühüm sənədlər, o cümlədən «Elektron hökumət və elektron sənəd haqqında», «Telekommunikasiya haqqında», «İnformasiya və informasiyalasdırma haqqında» və «İnformasiya əldə etmək haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edildi. «Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı», «Elektron kargüzarlıq», «Azərbaycan dilinin informasiya məkanında işlədilməsi», «Milli informasiya resurslarının yaradılması», «İKT sahəsində kadr hazırlığı», «Rəqəmli bərabərsizliyin ləğvi», habelə təhsil sahəsində bir çox Avropa ölkələrində analoqu olmayan «Mənim məktəbim», «On-line rejimində hazırlıq kursları», «Poliqlot» elektron lüğətlər sistemi və digər layihələr həyata keçirildi [433, s.399-406].

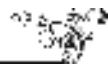
İKT-nin inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət siyasətinin davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının («Elektron Azərbaycan») təsdiq edilməsi haqqında» 11 avqust 2010-cu il 1056 nömrəli Sərəncam imzaladı. Sənəddə qeyd olunurdu ki, müasir mərhələdə Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişafı siyasətinin prioritet istiqamətlərindən elan olunan informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sosial-iqtisadi sistemin bütün sahələrinə və insanların gündəlik fəaliyyətinə sürətlə nüfuz edərək, ictimai-iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi [434].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Elektron hökumət» portalı haqqında Əsasnamə»nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə» 2013-cü il 5 fevral tarixli Fərmanı e-hökumətin yaradılması istiqamətində mühüm addım idi. «Əsasnamə»nin 1.2 maddəsində göstərilirdi ki, portal dövlət orqanlarının elektron xidmətlərinin mərkəzləşdirilmiş qaydada təqdim olunmasına, istifadəçilərin onlardan istifadəsinə, dövlət orqanlarının portala qoşulmuş informasiya sistemləri və ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) qanunla müəyyən edilmiş qaydada informasiya əldə edilməsinə xidmət edir [436].

Ölkədə elektron imzadan istifadənin təşkili üçün Açıq Açar İnfrastrukturunu və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanı dövlət idarəçiliyinin müasir prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində səmərəliliyin və şəffaflığın artırılması, korrupsiyaya şərait yaradan halların qarşısının alınmasında elektron xidmətlərin təşkilinin əhəmiyyətini önə çəkərək bu istiqamətdə işlərin sürətləndirilməsinə ciddi təkan verdi. Nazirlər Kabineti tərəfindən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsi üçün beynəlxalq təcrübə əsasında hazırlanan qaydalar və xidmət növləri müəyyənləşdirildi. Dövlət orqanları tərəfindən əhali ilə bilavasitə təmasda həyata keçirilən xidmətlərin, o cümlədən fərdi sahibkarların və yerli investisiyalı məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin qeydiyyatı, daşınmaz əmlaka dair çıxarışların və arayışların verilməsi, ölkəyə gətirilən və aparılan malların bəyan edilməsi, məcburi dövlət sosial sığortası üzrə hesabatların və sığorta olunanlar barədə məlumatların təqdim olunması, ünvanlı sosial yardım və pensiya təyinatı üçün ərizələrin, telefon çəkilişi və internetə qoşulmaq üçün müraciətlərin qəbulu və s. müraciətlərin elektron formada göstərilməsi təmin edildi. Bir sıra dövlət orqanlarında göstərilən xidmətlərə görə nəzərdə tutulan rüsumların və digər ödənişlərin real vaxt rejimində elektron formada ödənilməsinə şərait yaradıldı.

2010-2012-ci illəri əhatə edən ikinci «Elektron Azərbaycan» Dövlət Proqramı və «Azərbaycan Respublikasında «Elektron hökumət»in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı»na uyğun olaraq elektron imzanın tətbiqi keyfiyyətli və təhlükəsiz xidmətlərin göstərilməsinə, habelə elektron hökumətin və elektron ticarətin geniş yayılmasına xidmət etdi. Bu proqramlarla yanaşı, iqtisadi və sosial sahələr üzrə təsdiq edilmiş 20-dək dövlət proqramı çərçivəsində «elektron hökumət» layihələri həyata keçirildi. 2011-ci ilin sentyabrından başlayaraq, Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi tərəfindən dövlət orqanlarına, vətəndaşlar və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlə-

rinə elektron imzaların verilməsinə başlandı. «Elektron hökumət»in fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan normativ-hüquqi baza və infrastruktur formalaşdı. Elektron ödəmə sistemlərinin tətbiqi əhalinin dövlət orqanları ilə təmaslarının sadələşdirilməsinə, daha münasib və çevik formada həyata keçirilməsinə, yüksək keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsinə və biznes fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğun qurulmasına əlverişli imkanlar yaratdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılan İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinə xidmət edir. Fondun vəsaitləri, əsasən, investisiya və müsbəqə layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, o cümlədən müddətli investisiya qoyuluşuna yönəldilir [437].

Azərbaycan Respublikasında geniş zolaqlı xidmətlərin göstərilməsinə 2006-cı ildən başlanılmışdır və son illərdə istifadəçilərin sayında ciddi sıçrayış müşahidə olunmaqdadır. 2006-cı ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında internetin qiymətinin ardıcıl olaraq aşağı salınması üçün tədbirlər görülür. İnternetə çıxış imkanları keyfiyyətli olduğu halda insanların informasiya tələbatlarının ödənilməsinə, dövlət hakimiyyəti orqanlarının vətəndaşlar üçün elektron xidmətlər göstərməsinin təmin edilməsinə şərait yaradılmışdır [449].

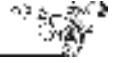
2012-ci ilin dekabrında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 67-ci Baş Məclisi Azərbaycan Respublikasının əlaqələndiricisi olduğu «Avrasiya Transmilli Böyük İnformasiya Magistralı» (TASİM) layihəsinə xüsusi qətnamə ilə və layihə üzrə xüsusi alyansın yaradılmasını tövsiyə etmişdir. Beləliklə, Avropa Yaxın Şərq Yüksəksürətli İnformasiya Şəbəkəsinin (EPEG) ölkəmizdə əsas qovşaqlarının quraşdırılması başa çatmışdır. İnternet şəbəkəsinin regional resurslar və xidmətləri serverlərinin ünvanlarının idarə olunması üçün regional sisteminin ölkəmizdə qurulması region ölkələrinə internet xidmətlərinin ixracını xeyli artırmışdır. Elektron xidmət növünün bir çoxu, o cümlədən rəsmi sənədlərin verilməsi, vergi və gömrük bəyannamələrinin, statistik hesabatların təqdim olunması, məşğulluq orqanları vasitəsilə iş axtarışı, ali məktəblərə və dövlət qulluğuna qəbul üzrə test imtahan-

larında iştirak etmək üçün elektron ərizələrin qəbulu və s. ölkəmizdə də tətbiq edilməkdədir. Ölkəmiz internet istifadəçilərinin sıxlığına görə MDB ölkələri arasında liderə çevrilmiş, internet xidmətlərinin 2014-cü ildə xaricə çıxış tutumu 2011-ci illə müqayisədə 2,2 dəfə artsa da, əksinə, qiymətlər təxminən 35 faiz azalmışdır. «Evlərə optika» modeli üzrə ölkənin bütün yaşayış məntəqələrinə yüksəksürətli, genişzolaqlı internet xidmətlərini verən optik şəbəkənin qurulması üçün işlər aparılır. Layihənin əsas hədəfi ucqar kəndlər də daxil olmaqla, sürəti 10-100 meqabit-saniyə arasında olan genişzolaqlı internetə çıxışı təmin etmək, internet istifadəçilərinin sayını isə təxminən 85 faizə çatdırmaqdır. Bütün bu işlər 2017-ci ildə inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə bərabər olmağa imkan verəcəkdir.

Dövlət orqanlarının informasiya sistemləri arasında informasiya mübadiləsinin təşkilinə və vətəndaşların dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlərdən «bir pəncərə» prinsipi əsasında istifadəsinə şərait yaratmaq məqsədilə www.e-gov.az «elektron hökumət» portalı yaradılmışdır. Artıq 2015-ci ildən «elektron hökumət» portalına 39 dövlət orqanının informasiya sistemlərinə xidmətlərin portal vasitəsilə həyata keçirilməsinə başlandı. «Elektron hökumət» şlüzü dövlət orqanlarında mövcud olan informasiya sistemlərindən səmərəli istifadəni təşkil etməyə, onların arasında təhlükəsiz əlaqələrin yaradılması, sorğuların verilməsi, cavablandırılması və elektron xidmətlərin göstərilməsi zamanı informasiya sistemlərində mövcud olan sənədlərin vətəndaşlardan istənilməməsinə imkan verdi [443]. «Elektron hökumət» portalına 35 yeni e-xidmət inteqrasiya olunmaqla, xidmətlərin sayı 422-yə çatdırıldı. Yerli icra hakimiyyətləri orqanlarında vətəndaşların müraciətləri üzrə vahid informasiya sistemi yaradıldı. Açıq hökumət Məlumatları E-Gov 3 mərhələsində 9 növ arayışın elektron formada verilməsinə başlandı [448].

Azərbaycan Respublikasında informasiyalaşmış cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərinə qlobal informasiya mühitinin yaradılması, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (distant təhsil, elektron ticarət, teleiş, elektron demokratiya, elektron hökumət və s.) mey-

dana gəlməsi, informasiya və bilik bazarının yaradılması, müxtəlif səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin inkişafı, vətəndaş və təşkilatların istənilən məlumatı almaq, onu yaymaq və ondan istifadə etmək kimi hüquqlarının tam təmin edilməsi və s. aiddir. 2009-cu ilin aprelindən «Xalq kompüter» layihəsi həyata keçirilməyə başlanmışdır. İlk mərhələdə bu layihə «HP» şirkətinin kompüter təchizatı, «Microsoft» şirkətinin lisenziyalı proqram təminatı, yerli «Best Comp Group» şirkətinin operatorluğu və Təhsil Nazirliyinin dəstəyi sayəsində orta məktəb müəllimləri üçün keçirildi. Sonradan layihəyə məktəblilər, tələbələr və ali məktəb müəllimləri qoşuldu. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində səmərəliliyin artırılmasına, qiymətlərin endirilməsinə, dövlət orqanlarında elektron sənəd mübadiləsinin, elektron ticarət sistemlərinin tətbiqinə, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir [447].

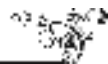
Ölkədə rəqəmli televiziya yayımına keçidi zəruri edən başlıca amil televiziya yayımında keyfiyyətə olan tələbat, məhdud tezlik resurslarından səmərəli istifadə olunması və mobil televiziya ehtiyacının olmasıdır. 2006-cı ilin may ayında İsveçrənin Cenevrə şəhərində keçirilmiş Regional Radiorabitə Konfransında Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) bu sahə üzrə apardığı araşdırmaların nəticəsi olaraq rəqəmli televiziya yayımına keçidin başa çatdırılması barədə razılıq əldə olundu. 2015-ci ildə ölkədə dövlət televiziya və radio proqramlarının əhali üzrə əhatə dairəsi 100 faizə yaxın, ictimai, özəl TV və radio yayımlarının əhatəsi isə təxminən 85-95 faiz təşkil etdi. Analox yayımla paralel olaraq, respublika ərazisində DVB-T standartlı rəqəmli TV yayımı təşkil olundu.

Kosmik fəzanın fəth edilməsi iqtisadi inkişafın və milli təhlükəsizliyin səviyyəsini müəyyənləşdirən amillərdəndir. «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli 27 nömrəli Sərəncamı ölkəmizdə yüksək texnologiyaların tətbiq olunması və kosmik sənə-

yenin yaradılması işinə təkən verdi. Bu istiqamətdə görülən işlərin ardıcılığını və sistemliliyini təmin etmək, qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə nail olmaq üçün müvafiq idarəetmə strukturunun yaradılması, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı, telekommunikasiya peykinin hazırlanaraq orbitə çıxarılması ilə telekommunikasiya peyk şəbəkələrinin yaradılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı üzrə çoxfunksiyalı superkompüter mərkəzinin yaradılması, kadrların hazırlanması vacib sayılırdı. «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 17 avqust tarixli 443 nömrəli Sərəncamı ilə bu sahədə strateji istiqamətlər müəyyənləşdirildi. Dövlət Proqramında qeyd edildiyi kimi, əsas məqsəd kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, dövlət strukturlarının peyk rabitəsinə olan tələbatının ödənilməsi, regionlarda əhalinin teleradio yayımına artan tələbatının təmin edilməsi, ölkənin beynəlxalq rabitə kanallarının artırılması və kosmik fəzadan səmərəli istifadə etməklə iqtisadi, sosial, elmi, mədəni, təhlükəsizlik və s. sahələrin inkişaf etdirilməsi idi. Kosmik sənaye sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, kosmik sənaye potensialının möhkəmləndirilməsi, kosmik sənaye texnikasının inkişafı, yeni rabitə xidmətlərinin təşkili, teleradio yayımı, Yer məsafədən zondlanması, hidrometeorologiya, ekoloji monitoring, fəvqəladə hallara nəzarət, kosmik tədqiqatlar, axtarış və xilasetmə üzrə proqramlar və s. bu sahənin inkişafına geniş perspektivlər açdı. Proqram kosmik sənaye sahəsində istehsalın təşkili, telekommunikasiya peykinin idarə edilməsi, kosmik məlumatların qəbulu və emalı üzrə xarici ölkələrdə, sonradan isə ölkəmizdə yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması işlərini əhatə edir [439].

Azərbaycan dövlətinin ilk peyki olan və «Orbital Sciences» korporasiyasında (ABŞ) istehsal olunan «Azerspace-1» telekommunikasiya peyki 7 fevral 2013-cü il tarixdə Fransanın «Ariane-5» raketdaşıyıcısı ilə orbitə buraxıldı. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının ilk peyki - «Azerspace-1»in uğurla orbitə buraxılması

münasibətilə xalqımızı təbrik etdi. Ölkə başçısının nitqində deyilirdi: «İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsi həm bilik, zəka, intellekt, eyni zamanda, biznes sahəsidir. Peykin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan dövləti, eyni zamanda, maliyyə məsələlərini həll edəcəkdir. Yəni bu peykin fəaliyyəti iqtisadi cəhətdən də səmərəli olacaqdır. Eyni zamanda, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ümumən hər bir ölkənin inkişafını müəyyən edir. Gələcəkdə bu sahənin hər bir ölkə üçün nə qədər vacib olduğunu, əminəm ki, hər kəs görəcəkdir. Hər bir ölkənin uğurlu, dayanıqlı inkişafı üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsi həlledici rol oynayacaqdır. Mən buna əminəm. Mən çox şadam ki, biz bu istiqamətdə bütün işləri planlı, məqsədyönlü şəkildə aparırıq. Bütün addımları atırıq ki, ölkəmiz daha da güclənsin, Azərbaycan daha da müasir dövlətə çevrilsin» [446].

2014-cü il iyul ayının 1-nə olan məlumata görə, peyk üzərindən 100-ə yaxın televiziya və 20-dək radio kanalı yayımlanırdı. Milli Kosmik Sənayenin inkişafı məqsədilə qarşıdakı illərdə ölkənin daha bir neçə süni peykinin hazırlanaraq orbitə buraxılması üçün «Azər-kosmos» ASC tərəfindən işlər davam etdirilirdi. Belə ki, ölkədə kosmik müşahidə geoinformasiya xidmətləri sahəsinin yaradılması və inkişafı məqsədilə ilk aşağıorbitli Yerin kosmosdan müşahidəsi peykinin ərsəyə gətirilməsi məqsədilə dünyanın bu sahədə ixtisaslaşmış şirkətləri ilə müvafiq danışıqlar aparılır. Azərbaycan Respublikasının ikinci telekommunikasiya peyki olan «Azerspace-2» layihəsi üzərində işlər başa çatdıqdan sonra, hər iki peykin müvafiq olaraq 2016 və 2017-ci illərdə orbitə buraxılacağı gözlənilir [451, s.65-66].

İKT-nin ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dəfələrlə bəyan edilmişdir. Ölkə rəhbərliyinin bu məsələyə müstəsna əhəmiyyət verməsinin nəticəsidir ki, dövlət idarəçiliyi və ictimai həyatın bütün sahələrində «elektron hökumət» ideyalarının tətbiqi ilə vətəndaş-məmur münasibətləri yeni müstəvidə qurulur, şəffaflığın təmin olunması və informasiya tələbatının dolğun ödənil-

məsi üçün müvafiq işlər aparılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 7 mart tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yaradıldı. Prezidentin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya» təsdiq edildi.

«Milli Strategiya»da qeyd olunur ki, «İKT respublikanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, biznesin irəliləməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnternet mediasının inkişafı, internetdə fikir və söz azadlığının mövcudluğu, elektron qəzet və jurnalların, xarici və daxili sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır» [438].

Azərbaycan Respublikasının davamlı və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyinin müasir prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi məqsədilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə olunması dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilib. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən dövlət proqramları və konkret əməli tədbirlər iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yeni sənaye sahələrinin inkişafı üçün geniş imkanlar açmışdır. İKT-nin tətbiqinin səviyyəsi hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə yanaşı, onun intellektual və elmi potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və səmərəliliyin, həmçinin cəmiyyətin inkişafının əsas göstəricilərindən biri hesab olunur.

Elektron xidmətlərin göstərilməsinə hazırlıqla bağlı görülmə işlər ölkəmizdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasını təmin etməklə bərabər, Azərbaycan Respublikasının elektron idarəçiliklə bağlı beynəlxalq miqyasda mövqeyinin və nüfuzunun daha da yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Göründüyü kimi, informasiya cəmiyyətinin forma-

laşması istiqamətləri çox genişdir və İKT-nin hərtərəfli tətbiqi onu deməyə əsas verir ki, ölkəmizdə bu cəmiyyətin texnoloji özüylə yüksək səviyyədə formalaşır. Bu da onun üzərində qurulan internet infrastrukturunun inkişafına, Azərbaycan Respublikasının bütün bölgələrinin keyfiyyətli internetlə təmin olunmasına imkan verir. Ölkədə İKT-nin neft sahəsindən sonra Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının ən inkişaf etmiş sektoru olacağı gözlənilir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət etməklə yanaşı, informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə görülən işlər, əldə edilən nailiyyətlər təqdirəlayiqdir. Beynəlxalq səviyyədə bu sahə ilə məşğul olan qurumların rəyləri və hesabatları da bunu təsdiq edir [445].

Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya qitələri arasında əlverişli geoiqtisadi, coğrafi, eləcə də informasiya magistrallarının kəşşidiyi məkanda yerləşməsi informasiya mübadiləsinin xarici ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması, iqtisadi və informasiya təhlükəsizliyinin əsas komponentlərindən olan telekommunikasiya peykələrinin hazırlanması və orbitə çıxarılması Azərbaycanın regionda informasiyanın ötürülməsi sahəsində lider ölkəyə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin qurulması sürətlə davam edir.

2.5. Gömrük siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi

Müasir Azərbaycan dövləti öz milli maraqlarını ən yüksək səviyyədə qorumaq üçün gömrük işinə və dövlətlərarası gömrük münasibətlərinin beynəlxalq hüquq əsasında inkişaf etdirilməsinə mühüm əhəmiyyət verir. Təməli Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan milli gömrük siyasəti müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi-ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsinə yönəldilən siyasi, iqtisadi və təşkilati tədbirlərin məcmusu olmaqla bərabər, iqtisadi təhlükəsizliyimizin qarantıdır. Dövlətlərarası iqtisadi-ticarət

əlaqələrinin genişlənməsi məhz gömrük siyasətinin inkişafı ilə müşayiət olunur. Gömrük siyasətinin əsas məzmunu gömrük işinin qanunauyğunluqlarında və meyillərində, ticarət mübadiləsində iştirak edən insanların münasibətlərində təzahür edir, bu prosesdə onun məqsədləri, istiqamətləri və vəzifələri formalaşır. Gömrük idxal-ixrac mallarının tənzimlənməsi vəzifələrini həll edərək milli istehsalın rəqabətə davamlı olmasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzası ilə təsdiq edilən proqram xarakterli sənədlər əsasında ölkənin davamlı iqtisadi inkişafını təmin edə bilən gömrük siyasəti daha da təkmilləşdirilir, milli gömrük sisteminin ümumdünya gömrük sisteminə integrasiyası istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti konkret olaraq iki iqtisadi məsələnin həllinə: 1) gömrük gəlirlərinin mümkün qədər artırılması; 2) ölkənin müsbət xarici ticarət balansının formalaşmasına yönəldilmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının gömrük işinin inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətlərini gömrük qanunvericiliyi pozuntularının qarşısının alınması, başqa hüquq-mühafizə orqanları ilə birlikdə qaçaqmalçılıq hallarının qarşısının alınması, gömrük ödənişləri texnologiyasının və onların büdcəyə daxil olmasına nəzarət və valyuta nəzarətinin gücləndirilməsi, gömrük nəzarətində müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi təşkil edir [453, s.164-181].

Gömrük işi sahəsində son illər ərzində toplanan təcrübə göstərir ki, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmnin artması və beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyasının güclənməsi gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindən birbaşa asılıdır. Milli gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi, eləcə də gömrük işi sahəsində beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi işi ardıcıl olaraq davam etdirilir. Bu məqsədlə gömrük-tarif tənzimlənməsinin və gömrük nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl işlər aparılır. Respublikanın gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti, gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı hüquqi-normativ məsələlər Respublika

Prezidenti İlham Əliyevin 2011-ci il 15 sentyabr tarixli Fərmanı ilə yeni «Gömrük Məcəlləsi»ndə təsdiq olundu. 2012-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən, 21 bölmə, 58 fəsil və 334 maddəni əhatə edən «Gömrük Məcəlləsi» 1997-ci il Məcəlləsindən fərqli olaraq, beynəlxalq gömrük hüququnun müddəalarını özündə əks etdirən daha mükəmməl bir sənəd hesab edilir [463].

Gömrük işi sahəsində vahid dövlət siyasətini Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamənin və Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi barədə» 2012-ci il 4 iyun tarixli Fərmanının milli gömrük xidmətinin təşkilati cəhətdən möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. «Əsasnamə»də göstərilir ki, Gömrük Komitəsi gömrük işi sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak edir və bu siyasətin həyata keçirilməsini və onun inkişafını təmin edir; gömrük işini təşkil edir, gömrük işi sahəsində normayaratma fəaliyyətini və hüquq-mühafizə fəaliyyətini həyata keçirir; Azərbaycan Respublikasında qabaqcıl gömrük tənzimlənməsi vasitələrinin tətbiqini təşkil edir [469, s.63].

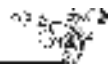
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 1 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən «Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair «Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük sisteminin rolu artırıldı, gömrük sisteminin maddi-texniki bazası daha da möhkəmləndirilərək müasir tələblərə uyğun şəkildə quruldu. Gömrük sərhədindən buraxılan mal və nəqliyyat vasitələrinə nəzarətin və gömrük anbarlarında və terminallarında malların uçotu, saxlanması, hərəkəti prosesinin və risklərin idarə edilməsinin avtomatlaşdırılmış sistemi yaradıldı. Gömrük tənzimləmə vasitələri mövcud beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq yüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsi daha da sadələşdirildi [459].

Gömrük xidmətinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə yüksək qayğı ilə yanaşılır, gömrük orqanları üçün yeni inzibati bina-

lar tikilir. Son illərdə Bakı Baş Gömrük İdarəsinin gömrük postları, idarənin inzibati binası, Tovuz Gömrük İdarəsinin sərhəd-keçid məntəqələrindəki gömrük postları, Astara, Balakən gömrük idarələri, Xəzər Dənizində Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Mənafehlərinin Müdafiəsi İdarəsinin inzibati binası və postları, Sumqayıt Baş Gömrük İdarəsi, Regional Tədris Mərkəzi və Kinoloji Mərkəz üçün dünya standartlarına uyğun binalar, Dövlət Gömrük Komitəsinin inzibati binası, Enerji Gömrük İdarəsi, Lənkəran dəniz nəzarəti postu (2005-ci il), Xaçmaz Gömrük İdarəsinin «Samur» gömrük terminalı, «Samur» və Şirvanovka» gömrük postlarının inzibati binaları, Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi (2006-2007-ci illər), DGK-nın Tibb Xidməti İdarəsi, Gömrük Hospitalı, Yevlax Gömrük İdarəsi (2008-ci il), Tovuz Gömrük İdarəsinin «Sınıq körpü» gömrük buraxılış məntəqəsi, Biləsuvar Gömrük İdarəsinin «Biləsuvar» gömrük buraxılış məntəqəsi, Astara Gömrük idarəsinin «Astara» gömrük buraxılış məntəqəsi, Balakən Gömrük idarəsinin «Mazımçay» gömrük postu, Xaçmaz Gömrük İdarəsinin «Samur» gömrük postu (2010-cu il), Avtonəqliyyat Gömrük İdarəsi, DGT-nın Potensialının Gücləndirilməsi üzrə Avropa Regional Bakı ofisinin inzibati binaları (2011-ci il) istifadəyə verildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» 2008-ci il 11 noyabr tarixli Fərmanının tələblərinə görə sərhəd-keçid məntəqələrində «bir pəncərə» prinsipinin həyata keçirilməsinə məsul tərəf kimi DGK müəyyən edildi [458].

2007-ci ilin avqustunda Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə İİR hökuməti arasında «Şahtaxtı və Poldəşt sərhəd-keçid məntəqələrinə beynəlxalq statusun verilməsi haqqında Memorandum» imzalandı. Bütövlükdə, 5,7 hektar ərazini əhatə edən və tikintisinə 2008-ci ilin mart ayında Şahtaxtı sərhəd-keçid məntəqəsində inzibati bina, yük xətti və köməkçi infrastrukturlardan ibarət mükəmməl bir kompleks yaradıldı. 2011-ci il aprel 15-də infrastrukturu yenilənən As-

tara gömrük sərhəd-keçid məntəqəsinin buraxılış qabiliyyətini dörd dəfə artırılmasına imkan verdi. Xəzər dənizində gömrük nəzarətini həyata keçirmək üçün müasir nəqliyyat vasitələri alındı, gömrük idarələrinin fəaliyyət zonalarında laboratoriyaların geniş şəbəkəsi yaradıldı. 2012-ci ilin may ayında İlham Əliyevin iştirakı ilə Naxçıvan Şəhər Gömrük İdarəsinin yeni inzibati binası istifadəyə verildi. Burada narkotik və partlayıcı maddələrin, həmçinin gizli saxlanılacaq yerlərinin aşkarlanması, metal və kimyəvi maddələrin tərkibini və radioaktiv sızıntıları müəyyən edən qurğular, baxış alətləri və digər müasir avadanlıq gömrük işini ən yüksək səviyyədə həyata keçirməyə imkan verir. Müstəqillik illərində Naxçıvan MR-də gömrük işi daha da inkişaf etdirilmiş, beynəlxalq standartlara uyğun gömrük infrastrukturunu qurulmuşdur. Muxtar Respublika ərazisində fəaliyyətdə olan 3 gömrük-buraxılış məntəqəsi sutkanın 24 saati ərzində işləyir. Həm yük, həm də sərnişin keçidi ildən-ilə artmaqdadır [455].

Tarixi İpək Yolunun bərpa edilməsində gömrük xidmətinin rolu isə son dərəcə mühümdür. Azərbaycan Respublikasının həyata keçirməkdə olduğu nəhəng infrastruktur layihələri Böyük İpək Yolunun bərpası istiqamətində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin tərkib hissəsidir. Tarixi İpək Yolunun bərpa edilməsində gömrük xidmətinin rolu isə son dərəcə mühümdür. 2009-cu il noyabrın 11-12-də Bakıda «İpək Yolu ölkələri arasında ticarətə yardım və onun asanlaşdırılması üzrə gömrük idarələrinin rolu» adlı 2-ci Beynəlxalq Forumda bu marşrut üzərində yerləşən ölkələrin gömrük idarələri arasında ümumi anlayışın formalaşdırılması və bunun ardınca gömrük idarələrinin bilavasitə fəaliyyət göstərdikləri sərhəd-keçid məntəqələrində hərəkətin asanlaşdırılması məsələləri müzakirə olundu. 2012-ci il iyunun 11-15-də Bakıda DGT-nin Bakıdakı Avropa regional ofisində təşkilatın «Qlobal qalxan» Proqramı çərçivəsində təlim keçirildi. ABŞ Dövlət Departamentinin maliyyə dəstəyi ilə keçirilən tədbirdə Azərbaycan Respublikası, Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Avstriya, Özbəkistan, Pakistan, Əfqanıstan, Qırğızıstan və Türkmənistandan gəlmiş gömrükçülər və hüquq-mühafizə orqanla-

rının nümayəndələri iştirak etdi [466].

Tarixi İpək Yolunun ticarət iştirakçıları üçün uyğun hala gətirilməsi, ticarətin həcmnin genişləndirilməsi istiqamətində addımlar atılır. Keçid məntəqələrinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, həm də ticarətin və sərhəd keçidlərində hərəkətin asanlaşdırılması ilə əlaqədar əsas beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaqla sərhəd keçidlərində gözləmə müddətlərinin azaldılması, sərhəd-keçid əməliyyatlarının uyğunlaşdırılması və gömrük proseduralarının tətbiqində ümumi konsepsiyanın hazırlanması qarşıya qoyulmuş bir hədəfdir.

Ölkənin gömrük işi sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə 25-dən çox dövlətlə hökumətlərarası beynəlxalq sənədlər imzalanmışdır. Bu istiqamətdə Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti, Qazaxıstan, Türkmənistan, Gürcüstan, Avstriya, ABŞ, Belçika, Bolqarıstan, Böyük Britaniya, Estoniya, Fransa, Litva, Livan, Moldova, Niderland, Özbəkistan, Pakistan, Qırğızıstan, Ukrayna, Yunanıstan, İtaliya, Çin, Polşa və digər dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər, memorandumlar, habelə işçi protokollar imzalanmış və birgə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Xidməti ilə Rusiya Gömrük Akademiyası arasında kadr hazırlığı sahəsində sıx əlaqələr yaranmışdır. Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 22 may tarixli 338-IIIQ nömrəli Qanunu ilə «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Amerika Birləşmiş Ştatları arasında gömrük məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında» Sazişin imzalanması ixraca nəzarət sistemi, kadr hazırlığı və təcrübə mübadiləsi istiqamətləri üzrə əməkdaşlıq münasibətlərini daha da genişləndirdi. Azərbaycan Respublikası - Türkiyə Cümhuriyyəti gömrük əməkdaşlığının yaranması və durmadan inkişaf etdirilməsi dövlətimizin gömrük siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu əməkdaşlığın yaranması, əslində, Azərbaycan Respublikası Milli Gömrük Xidmətinin formalaşması dövrü ilə üst-üstə düşür [464].

Respublikanın gömrük işi sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı, əsasən, 4 istiqamət üzrə inkişaf etməkdədir: 1) beynəlxalq

təşkilatlar, o cümlədən DGT ilə əməkdaşlıq; 2) MDB üzv dövlətlərinin gömrük təşkilatları ilə əməkdaşlıq; 3) İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq və 4) ikitərəfli münasibətlər əsasında ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları ilə əməkdaşlıq [465].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 15 mart tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı arasında potensialın gücləndirilməsi üzrə Ümumdünya Gömrük təşkilatının Bakı şəhərində regional ofisinin yaradılması ilə əlaqədar Anlaşma Memorandumu» təsdiq edildi. Bu ofis Avropa regionunda potensialın gücləndirilməsi mərkəzi olaraq koordinasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini, milli gömrük xidmətlərinə yardımın göstərilməsini və donor təşkilatlarla əlaqələri təmin edir [465].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində proseduraların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında» 2011-ci il 25 fevral tarixli Fərmanında gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində proseduraların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması kimi irəli sürülən vəzifələrin həll edilməsi gömrük işinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynadı [456].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci il 24 yanvar tarixli 1972 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi üçün yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, əməkdaşların ixtisaslarının artırılması və gömrük işi sahəsində elmi tədqiqatların aparılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası DGK-nın Tədris Mərkəzinin bazasında xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisəsi - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası təsis edildi. 2012-ci il oktyabrın 5-də Naxçıvanda, türkdilli dövlətlərin gömrük xidməti rəhbərlərinin görüşü keçirildi. Görüşdə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv ölkələrin gömrük xidməti nümayəndələri iştirak etdi. 2014-cü il

yanvarın 22-də Bakıda Dünya Gömrük Təşkilatının Avropa regionu üzrə milli tədris mərkəzləri rəhbərlərinin birinci konfransı keçirildi. Konfransda Azərbaycan da daxil olmaqla, 42 iştirakçı və 5 müşahidəçi ölkənin, bir sıra beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə insan resurslarının inkişafı və gömrük işi sahəsində qabaqcıl təcrübənin təqdimatı keçirildi. Konfransda «Aktual məsələlər və gömrük tədrisi üzrə fikir mübadiləsi» və «Gömrük tədrisində qabaqcıl yanaşmalar» bölmələri üzrə «Gömrük peşəkarlığı və bacarıqlar», «Milli insan resurslarının inkişafı və tədris strategiyaları: işçi heyətinin təkmilləşdirilməsi, bacarıqlar və fəaliyyət», «Milli tədris proqramları», «Milli Tədris Mərkəzi təşkil edilərkən infrastruktur və təşkilati çətinliklər» və digər mövzularda müzakirələr aparılmışdır.

Respublika gömrük xidməti orqanlarının xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları olan sahibkarlarla əməkdaşlığı da çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə əməkdaşlıq fiziki şəxsləri idxal-ixrac əməliyyatlarının beynəlxalq qaydalarında baş verən dəyişikliklər barədə məlumatlı olmağa imkan verir, beynəlxalq ticarət mexanizmi üçün əhəmiyyətli məlumatları təqdim edir və gömrük qanunvericiliyinə könüllü riayət olunmasının inkişaf etdirilməsinə potensial şərait yaradır. Digər tərəfdən isə sahibkarlar ticarətin asanlaşdırılmasına yardım məsələsinə təsərrüfatçılığın əsas strateji məqsədlərindən biri kimi baxmalı, gömrük qaydalarına riayət etməli, hüquqi bilik səviyyələrini artırmalı, gömrük xidməti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə təsərrüfatçılığın yeni tələblərinə, eləcə də gömrük nəzarətinin tələblərinə cavab verən yeni idarəetmə modelinə uyğunlaşmalıdır. «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 2012-2016-cı illər üzrə inkişafına dair Fəaliyyət Planı»na uyğun olaraq vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi yaradıldı, məlumatların yoxlanılması və emalı, informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində işlər davam etdirilərək «e-gömrük ödənişləri» elektron gömrük xidməti istifadəyə verildi və gömrük nəzarətçiləri «elektron imza» kartları ilə təmin edildi. Respublikanın gömrük ərazisinə idxal və tranzit rejimdə daxil olan yük avtomobilləri GPS sistemi ilə təmin olunan xüsusi mexaniki-elektron kilidlə - elektron plombla bağlanır və

bu sistemlə yüklərə təyinat gömrük orqanına çatana qədər nəzarət edilir. 2014-cü il aprelin 30-da Bakıda Xəzər-Avropa Klubunun (CEIBC) təşkilatçılığı ilə keçirilən biznes forumda ölkəmizin «Gömrük şəffaflığı indeksi» göstəricisi üzrə 138 ölkənin gömrük xidmətləri arasında 39-cu yerdə olması və dünyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası gömrük xidmətində gömrükdən keçmə vaxtının müəyyən edilməsi üzrə «Stadi-taym» proqramının tətbiq edilməsi qeyd olunmuşdur. Göründüyü kimi, fəal və çevik gömrük tənzimləmə mexanizminin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının təmin edilməsinin əsas şərtidir [471].

Bütövlükdə, respublikanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər və gömrük gəlirlərinin artması hesabına ölkənin büdcə imkanları genişlənir. Statistik göstəricilərin təhlili göstərir ki, 2004-cü ildən başlayaraq gömrük tarif tənzimlənməsi sistemi vasitəsilə dövlət büdcəsinə toplanulan gömrük vergi və rüsumlarının da həcmi dinamik xətlə artır və büdcə gəlirlərində gömrük ödənişlərinin xüsusi çəkisi ilbəil yüksəlir. Əgər 2003-cü ildə dövlət büdcəsinə cəmi 212246,9 min manat gömrük ödənişləri toplanmışdısa, bu göstərici artaraq 2004-cü ildə 260666,2 min, 2006-cı ildə 515 959,4 min, 2008-ci ildə 1110 373,8 min, 2011-ci ildə 1141528,5 min, 2014-cü ildə 1 milyard 510,76 milyon manata çatdı. 2014-cü ildə nəzərdə tutulan 1 milyard 510,0 mln. manat illik büdcə proqnozuna qarşı gömrük vergi və rüsumu yığılaraq proqnoza 100,05 faiz əməl edildi [465]. Eyni zamanda, 2015-ci və növbəti üç il üçün proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsi gəlirlərinin layihəsinin hazırlanması məqsədilə geniş iqtisadi təhlillər aparılmışdır. 2015-ci ildə Dövlət Gömrük Komitəsi xətti ilə təmin edilən daxilolmalar 100,1 faiz səviyyəsində icra olunmuş və müvafiq olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərinin 9,3 faizini, mütləq ifadədə isə 1 milyard 592 milyon manat təşkil etmişdir [475].

Ölkəmiz iqtisadi cəhətdən real rəqabət üstünlüklərinə malikdir və bu da ona bərabərhüquqlu iştirakçı kimi XXI yüzilliyin dünya iqtisadi məkanına daxil olmağa imkan verir. Çevik gömrük siyasəti həyata keçirməklə ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin möh-

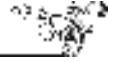

kəmləndirilməsində gömrük siyasətinin rolu prioritet təşkil edəcəkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu məqsədlə, «gömrük rəsmiləşdirilməsi və bütün idxal-ixrac əməliyyatları tam şəffaf aparılmalıdır. İnhisarçılığa qarşı daha da ciddi mübarizə aparılmalıdır» [452].

Düzgün aparılan gömrük-tarif siyasəti dövlət büdcəsinə köçürülən gömrük ödənişlərinin dinamikasında daimi artımı təmin etməyə imkan verir. Buna görə də gömrük rüsum dərəcələri hazırlanıb tətbiq edilərkən güclü iqtisadi təhlil aparılır, iqtisadi sahələrin inkişaf səviyyəsi, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri, daxili bazar qiymətlərinin hədləri, əhalinin sosial vəziyyəti nəzərə alınır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi sənədləri beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmaqla tarif tənzimləmə tədbirlərinə nəzarət texnologiyası daha da təkmilləşdirilir. Boru kəməri nəqliyyatı və elektrik enerjisi ötürücü xətləri ilə keçirilən mallara gömrük nəzarətinin metodları, əqli mülkiyyət obyektlərinin bir yerdən başqa yerə keçməsinə nəzarətin təşkilatı-hüquqi şərtləri yaradılır. Bütün bu amillər zəngin dövlətçilik ənənələrinə söykənən gömrük işinin inkişafına müsbət təsirini göstərir. Son illərin təcrübəsi bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasının davamlı iqtisadi inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyi ölkədə aparılan düşünülmüş gömrük siyasəti ilə bilavasitə bağlıdır. Məhz buna görə də Azərbaycan dövləti xarici iqtisadi əlaqələrinin həyata keçirilməsi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi prosesində gömrük xidməti orqanlarının potensial imkanlarını əsas və müəyyənəddici amillərindən biri kimi qəbul edir.

2.6. Vergi siyasəti

Vergi siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla, ölkədə bazar münasibətlərinə keçirməsində, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında, iqtisadiyyatın inkişaf etməsində və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın vergi sistemi inkişaf etmiş

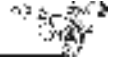

ölkələrin vergi sistemi ilə müqayisədə kifayət qədər «gənc» hesab olunur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi ləğv edilərək onun bazasında ölkədə dövlətin vergi siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı - Vergilər Nazirliyi yaradıldı. Vergilər Nazirliyinin strukturuna Naxçıvan Muxtar Respublikasının Vergilər Nazirliyi, Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələr ilə iş üzrə Departament, Vergi cinayətlərinin ibtidai araşdırılması Departamenti, Bakı şəhəri Baş Vergilər İdarəsi, ərazi vergilər idarələri, respublikanın şəhər və rayonları üzrə vergilər idarələri və şöbələri daxildir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasında vergi xidmətinin modernləşdirilməsi istiqamətində növbəti islahatlara start verildi. Belə ki, 2003-cü ildə ABŞ Dövlət Xəzinədarlığının vergi inzibatçılığı üzrə məsləhətçisinin iştirakı ilə «Vergi ödəyicilərinə xidmət işinin Konsepsiyası» hazırlandı. Konsepsiyada vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin bütün spektri müəyyənləşdirildi. Bu islahatların həyata keçirilməsi nəticəsində vergi inzibatçılığının modernləşdirilməsi və vergi sistemi texnoloji baxımdan təkmilləşdirildi, elektron hökumətin qurulması ilə əlaqədar biznes və dövlət arasında yeni tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılmasına başlandı. Vergi sisteminin inkişafına Respublika Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» 2005-ci il 12 sentyabr tarixli 992 nömrəli Sərəncamı yeni istiqamət verdi. Məqsəd ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında vergilərin mühüm rolunu nəzərə alaraq vaxtında və tam ödənilməsinə təmin etmək, vergi bazasını genişləndirmək, vergi ödəyicilərinə xidmət işini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq və vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətləri daha da təkmilləşdirilmək idi.

Dövlət Proqramına əsasən ölkədən vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün MDB məkanında ilk dəfə olaraq vergi ödəyiciləri üçün xidmət mərkəzlərinin yaradılmasına başlanıldı. 2006-cı ildə Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin (AVİS) köməyi ilə müxtəlif istiqamətlərdə qiymətləndirmənin həlli xeyli asanlaşdı. «195» telefon məlumat xidməti bütün ölkə ərazisini əhatə etdi. 2007-ci il may ayının 10-da Xırdalan şəhərində vergi ödəyicilərinə ilk xidmət terminalının açılışı oldu. Həmin ildə İnternet Vergi İdarəsi fəaliyyətə başladı [498].

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, ölkədə işgüzar fəallıq artıqca vergidən yayınma halları və vergi hüquq pozuntuları da çoxalır. Ötən müddət ərzində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla, Vergi Məcəlləsinə bir sıra mütərəqqi dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Bütövlükdə, hazırda qüvvədə olan Vergi Məcəlləsi vergi bazasının genişlənməsini, vergi nəzarətinin tətbiqini və təkmil vergi yoxlamalarının aparılmasını özündə əks etdirir. Son illər vergi qanunvericiliyi ilə yanaşı vergi sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür. Qanunvericiliyin və vergi inzibatçılığının müntəzəm surətdə təkmilləşdirilməsinə baxmayaraq, vergi ödəyiciləri tərəfindən yayınma metodları və formaları dəyişir. Bu məqsədlə 2008-ci il mart ayının 7-də Vergi Apelyasiya Şurası, 2009-cu ildə Vergi Auditi Departamenti yaradıldı. 2010-cu ildə vətəndaşlar və vergi ödəyiciləri vergi orqanlarına «İnternet Vergi İdarəsi» vasitəsilə on-line müraciət etmək imkanı əldə etdi, elektron vergi hesab-fakturaları tətbiq edildi. Bu özünü həm də işgüzar mühitin aktivləşməsi və dinamikləşməsində, sahibkarlıq subyektlərinin sayının gündən-günə artmasında göstərir. Hər il yeni-yeni istehsal obyektləri istifadəyə verilir, bununla da, minlərlə hüquqi və fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayır. Respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası çərçivəsində çevik vergi siyasəti həyata keçirilir, bu proses vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi ilə müşayiət olunur. Azərbaycan Respublikasının

vergi xidmətində son illər aparılan çoxşaxəli islahatların əsas istiqamətlərindən biri vergi nəzarətinin daha da təkmilləşdirilməsidir. Sahibkarlığın inkişafına, iş adamlarının normal fəaliyyətinə əlverişli şərait yaratmaq üçün vergi nəzarəti, əsasən, vergi qanunvericiliyinə əməl etməyən, vergi ödənişindən və qeydiyyatından yayınan vergi ödəyicilərinə yönəldilir. Vergi nəzarətinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılması, əsassız yoxlamaların qarşısının alınması sahəsində tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan, vergi orqanları nəzarət işlərində əsas diqqəti səyyar vergi yoxlamalarının sayının azaldılması və kameral yoxlamaların səmərəliliyinin artmasına yönəldir.

Prezident İlham Əliyev 2011-ci il sentyabr ayının 13-də Şamaxı rayonunda Vergilər Nazirliyinin yüksək standartlara cavab verən Tədris Mərkəzinin yeni binasının açılışında iştirak etdi. O, vergi əməkdaşlarının təhsili, ixtisaslarının artırılması və işgüzar dairələrin iştirakı ilə faydalı müzakirələrin keçirilməsi üçün hər cür şərait yaradılmasını nəzərdə tutaraq demişdir: «... Vergilər Nazirliyində toplanan təcrübə çox qiymətlidir. Mən çox şadam ki, sizin nazirliyiniz müasir əsaslarla idarə olunur, müasir menecment tətbiq edilir, dünya praktikası öyrənilir. Biz elə etməliyik ki, dünya praktikasını, onun ən qabaqcıl nümunələrini Azərbaycanda tətbiq edək» [478].

2011-ci ildə qəbul edilmiş «2011-2015-ci illərdə vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin inkişafı Konsepsiyası»nda vergi ödəyicilərinə xidmətin genişləndirilməsi və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində görülən tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Burada əsas məqsəd vergi ödəyiciləri ilə əlaqələri partnyorluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsipləri əsasında, daha müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə qurmaq və vergi qanunvericiliyinə könüllü əmələtmə prosesini inkişaf etdirməkdir. Çevik nəzarət metodlarının tətbiqi ilə əlaqədar strateji məqsədə nail olmaq üçün elektron auditin aparılması üzrə qanunvericilik bazasının yaradılması və vergi ödəyicilərində mühasibat uçotunun elektron qaydada aparılmasına keçidin sürətləndirilməsi, audit sahəsində çalışan əməkdaşlara iş yerlərində ayrı-ayrı funksional sahələr

üzrə e-audit, e-mühasibat və informasiya texnologiyaları sahəsində təlim proqramlarının mənimsənilməsi məqsədilə və hüquqi şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti üçün İnternet Vergi İdarəsi vasitəsilə on-line rejimində elektron qeydiyyatına başlandı. 2011-2013-cü illərdə «Kompüterləşdirilmiş audit sahəsində Vergilər Nazirliyinə dəstəyin göstərilməsi» adlı tvinning layihəsi həyata keçirildi. 2013-cü ildə ASAN Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi akkreditasiyadan keçirilərək şəhadətnamə aldı. Ayrıca «Strateji araşdırmalar» modulu yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Vergi Partnyorluğu forması»nın və «Vergi Partnyorluğu Sazişinin bağlanması Qaydaları»nın təsdiq edilməsi barədə 2013-cü il 13 iyul tarixli 190 nömrəli qərarı vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin keyfiyyətə yeni mərhələsinə start verdi. Bu sənədlərin müddələrinin Vergi Məcəlləsinə daxil edilməsi ən mütərəqqi yeniliklərdən biri kimi vergi tariximizə düşdü, vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin qarşılıqlı etimada əsaslanmasına yardım etdi [496].

Azərbaycan Respublikasının neft gəlirlərinin azalması ilə büdcəyə vergi daxilolmalarının da azalmasına baxmayaraq, büdcəmizin sosial yönümlüyünün saxlanılması, nisbətən aztəminatlı təbəqələrə, kiçik və orta sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması, ümumi biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlər büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılmasını tələb edir. Ona görə də vergitutma bazasının genişləndirilməsi, mövcud vergi potensialından daha səmərəli şəkildə istifadə olunması üçün Vergilər Nazirliyi tərəfindən ciddi vergi-büdcə təhlilləri aparıldı, müvafiq dövlət qurumları ilə razılaşdırılmaqla Vergi Məcəlləsinə və bir sıra qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsi barədə konkret təkliflər verildi. Bu dəyişikliklər Milli Məclisdə müzakirə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 7 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edildi [483].

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərin böyük əksəriyyəti vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsinə, vergi yükünün

azaldılmasına, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergidən yayınma halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi yolu ilə büdcə daxilolmalarının artmasına xidmət edir. Dövlət büdcəsinin icrası ilə yanaşı, sahibkarlığın inkişafı, xüsusilə kiçik və orta biznesin fəaliyyətinin genişləndirilməsinin təşviqi də bu gün qarşımızda duran əsas vəzifələrdəndir. Vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi vergi siyasətinin mühüm şərtlərindən biridir. Bu mənada, qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun ixrac potensialının gücləndirilməsinə nail olmaq üçün bu sahələrdə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin monitorinqinin aparılması, onların bir qisminin ləğv edilməsi, yenilərinin tətbiq olunması zərurətini meydana çıxarır. Əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, gələcəyin intizamlı, savadlı vergi ödəyicilərinin formalaşdırılması işinin səmərəliliyinin artırılması üçün bu sahədə beynəlxalq təcrübənin araşdırılması, məlumatlandırma vasitələrinin, xüsusi dərslik və tədris vəsaitlərinin hazırlanması zəruridir. Məhz yüksək vergi mədəniyyəti şəraitində vergi yığımı, dövlət büdcəsinin gəlirləri artır. Burada əsas amil həmin istiqamətlərin düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Strateji plan çərçivəsində həyata keçirilən islahatlara informasiya dəstəyinin gücləndirilməsi, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin yaradılması, təbliğat-təşviqat işinin təşkili vergi siyasətini təkmilləşdirmənin başlıca istiqamətidir.

Məlumdur ki, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında vergi daxilolmaları mühüm rol oynayır. Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi, bütövlükdə 2010-cu ildə vergi daxilolmaları 2005-ci illə müqayisədə 3,0 dəfə, on il ərzində isə 4,9 dəfə artdı. Daxilolmaların əsas tərkib hissəsini təşkil edən ƏDV və mənfəət vergisi üzrə artım 12,2 dəfə oldu. Sonrakı illər ərzində bu göstəricilər davamlı olaraq yaxşılaşdı (bax: cədvəl 1).

Dövlətin apardığı sosial-iqtisadi siyasətə uyğun olaraq, hər il ölkə üzrə yaşayış minimumu və əməkhaqları davamlı olaraq artırılır. Buna müvafiq olaraq, Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərlə fiziki şəxslərin əməkhaqlarına verilən güzəştlərin əhatə dairəsi də geniş-

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat
(min AZN)

Vergi və digər ödənişlər	2005	2010	2012	2013	2014
ƏDV	346 057,5	1 271 462,7	1 483 585,3	1 723 917,5	2 048 656,7
Aksizlər	121 249,6	452 027,4	454 642,4	511 976,6	740 292,9
Mənfəət vergisi	356 957,5	1 429 824,9	2 252 223,2	2 374 791,6	2 302 887,7
Mədən vergisi	53 540,1	130 074,4	125 782,7	121 480,2	116 162,3
Torpaq vergisi	15 267,9	35 311,2	30 596,1	33 113,2	35 398,1
Əmlak vergisi	40 436,3	101 811,5	105 087,4	125 147,6	141 275,5
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319 211,9	590 235,1	812 958,4	859 656,6	980 233,3
Dövlət rüsumu	35 666,5	89 519,1	103 186,3	123 229,5	111 082,3
Yol vergisi	9 023,4	15 168,8	28 655,3	24 383,5	22 313,9
Sadələşdirilmiş vergi	18 824,8	65 525,0	111 423,2	119 526,3	153 396,7
Sair daxilolmalar	111 217,4	111 839,9	517 226,2	646 410,8	461 923,0
Cəmi:	1 427 452,9	4 292 800,0	6 025 366,5	6 663 633,4	7 113 622,4

Mənbə: Vergilər Nazirliyi.

<http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

ləndirilir. Vergi qanunvericiliyində buna qədər qüvvədə olan güzəştlərin tətbiqi mexanizmi elə idi ki, aylıq gəlirləri 250 manatdan az olan fiziki şəxslərin əməkhaqlarının artırılması, nəticə olaraq, həmin şəxslərin güzəşt dairəsindən çıxmasına səbəb olurdu. Nəticə etibarilə, muzdlu işçi həmin artımdan bəhrələnmirdi. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən əsas iş yerində aylıq gəliri 2500 manatadək və illik gəliri 30 min manatadək olan fiziki şəxslərin gəlirlərinin müvafiq olaraq ölkə üzrə yaşayış minimumunun 1 və 12 mislinədək olan hissəsinə gəlir vergisindən vergi güzəştinin tətbiqi nəzərdə tutulur və nəticə etibarilə bundan sonra işçi əməkhaqqı artımından tam bəhrələnəcək. Bu vergi güzəşti həm dövlət sektorunda, həm də özəl sektorda çalışan 500 mindən artıq insanı əhatə edir. Dəyişikliklərin mühüm bir qismi sadələşdirilmiş vergi ilə bağlıdır. ƏDV-nin məqsədləri üçün ərizə vermə öhdəliyini yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120 min manatdan 200 min manatadək artırılıb. Digər mühüm məsələ, ticarət və ictimai iaşə sektorunun vergiyə cəlb edilməsindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə dövryyəsiindən asılı olmayaraq sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququ verilir. Bu dəyişikliklər vergi inzibatçılığını sadələşdirməklə yanaşı, adıçəkilən vergi ödəyicilərinin vergi yükünün əhəmiyyətli şəkildə azaldılması, eyni zamanda, ticarət dövryyələrinin şəffaflaşması və vergitutma bazasının genişlənməsi ilə nəticələnir. Davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının nəticəsi olaraq dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları və digər gəlirlərin həcmi 14 dəfəyədək – 2000-ci ildəki 510, 4 milyon manatdan 2014-cü ildə 7 milyard 113,6 milyon manata qədər artmışdır. O cümlədən qeyri-neft sektorundan daxilolmalar 14,4 dəfə artaraq 211, 1 milyon manatdan 4 milyard 306,5 milyon, regionlardan daxilolmalar isə 14,8 dəfə artaraq 40 milyon manatdan 591,8 milyon manata çatmışdır [490]. 2015-ci ildə isə Vergilər Nazirliyi xətti ilə təmin edilən daxilolmalar 100,1 faiz səviyyəsində icra olunub və müvafiq olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərinin 41,5 faizini, mütləq ifadədə isə 7 milyard 118 milyon manat təşkil edib [493].

2004-2014-cü illərdə baş verən müsbət dəyişiklikləri aşağıdakı cədvəldən müşahidə etmək olur (bax: cədvəl 2).

Cədvəl 2.

2004-2014-cü illər üzrə dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində vergilərin xüsusi çəkisinin dinamikası (faizlə)

Göstəricilər	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Digər gəlirlər	18.4	14.5	21.2	13.2	37.5	50.3	53.8	59.3	59.6	60.8	54.5
Sair gəlirlər	1.1	1.4	1.1	1.1	0.9	0.9	0.8	0.9	1.0	0.8	1.1
ƏDV	30.0	29.2	19.1	19.6	17.8	19.5	18.3	14.2	13.7	13.9	17.0
Aksiz vergisi	4.8	6.9	4.8	6.7	4.5	4.7	4.5	3.0	3.1	3.0	4.3
Mənfəət vergisi	14.8	17.3	35.2	40.9	26.6	12.9	12.5	13.6	13.0	12.2	12.5
Torpaq vergisi	0.9	0.7	0.5	0.5	0.3	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2
Əhalidən tutulan gəlir vergisi	14.7	15.4	10.5	9.8	5.8	5.6	5.2	4.5	4.7	4.4	5.3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	6.7	10.0	3.6	4.9	4.2	4.0	2.6	2.8	3.4	3.5	3.7
Mədən vergisi	6.5	2.6	2.6	2.1	1.4	1.2	1.1	0.8	0.7	0.6	0.6
Əmlak vergisi	2.1	2.0	1.4	1.2	1.0	0.6	0.9	0.7	0.6	0.6	0.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı, <http://www.azstat.org/ME Search/details>

Azərbaycan Respublikasında formalaşan vergi sistemi bütövlükdə global çağırışlara cavab verir. Respublikamızda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun vergi sisteminin təşəkkül tapmasından

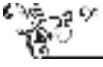
20 il keçməsinə baxmayaraq, onun təkmilləşdirilməsi məqsədilə davamlı islahatlar həyata keçirilir.

2015-ci ildə neft gəlirlərinin sürətlə azalmasına baxmayaraq, Vergilər Nazirliyinin xətti ilə yığılan vergilər nəinki azalmadı, əksinə, qeyri-neft sektorunda müsbət meyillər davam etdirildi. Aktiv vergi siyasətimizin beynəlxalq qanunvericiliyə harmonizasiya etməsi sahəsində mühüm işlər görülür. Bu sahədə BMT, Dünya Bankı, Avropa Birliyi ilə yaxından əməkdaşlıq edilir. Vergi qanunvericiliyi sahibkarlıq fəaliyyəti üçün cəlbədidir, vergi yükü rəqabətə davamlıdır. 2015-ci il yanvarın 1-dən Vergi Məcəlləsinə aksizlərlə bağlı edilən dəyişikliklərdə Avropa İttifaqının dolayı vergitutma sahəsində 7 direktivi nəzərə alınır [490].

Bu gün Azərbaycan Respublikasının vergi siyasəti tam elmi əsaslar üzərində qurulub. Vergi borclarının alınması mexanizmlərində əsaslı dəyişikliklər aparılır. Bu sahədə yeni üsulların müəyyən edilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə öyrənilir, kiçik məbləğli vergi borclarının səmərəli idarə edilməsi mexanizmlərinin tətbiqi üçün təkliflər hazırlanır.

Beynəlxalq metodikaya əsaslanmaqla vergi öhdəliklərinin icra edilməsi vəziyyəti qiymətləndirilir. Könüllü vergi ödəmənin təşviqi, siyahıya alınmış əmlakların elektron hərraclar vasitəsilə satışı, dövlət büdcəsinə borcu olan şəxslərin borclarının əlaqələndirilməsi məqsədilə borclar üzrə vahid portalın yaradılması ilə bağlı işlər aparılır. Bu istiqamətdə islahatların aparılması üçün nazirlik tərəfindən «Vergi sisteminin inkişafı üzrə strateji plan» hazırlanıb. Bu plan çərçivəsində daha mütərəqqi, mükəmməl və beynəlxalq standartlara cavab verən vergitutma sistemi formalaşdırılır.

Bütün bu nailiyyətlərin arxasında Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu sistemdə həyata keçirilən mütərəqqi islahatlar, vergi orqanlarının texniki resurslarının artırılmasına göstərilən dövlət dəstəyi dayanır. Prezidentin Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasındakı nitqində vergi bazasının genişləndirilməsi üçün

kifayət qədər ehtiyatların olmasını əsas götürərək, vergi sisteminin daim təkmilləşməsinə və bu yolla qeyri-formal iqtisadi fəaliyyəti leqal müstəviyə gətirməyi tövsiyə etmişdir [477].

Dünya bankının qiymətləndirmələrinə görə, ölkəmiz vergi ödəyicilərinin elektron qeydiyyatı sisteminin uğurlu tətbiqi üzrə dünyanın 12 aparıcı dövləti sırasındadır. Son bir neçə ildə yeni nəsil texnologiyalara söykənən «Elektron audit» və «Asan imza» layihələri həyata keçirilir. Ölkənin «Asan imza» təcrübəsi 2014-cü ildə Avropa Parlamentində uğurla təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının global dünya iqtisadiyyatına integrasiyası onun vergi qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə və Dünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu məqsədlə aksizli malların idxalına və daxildə istehsalına tətbiq olunan aksiz dərəcələrinin eyniləşdirilməsi, ölkənin vergi qanunvericiliyi bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə işlər davam etdirilir [481].

2.7. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr

Davamlı iqtisadi inkişaf və daha da geniş xarakter alan beynəlxalq iqtisadi əlaqələr ölkədə sabit makroiqtisadi vəziyyəti təmin etməyə, xarici kapital və investisiya üçün əlverişli mühiti qoruyub saxlamağa, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməyə, inflyasiyanı idarə etməyə, xarici borcların səviyyəsini nəzarətdə saxlamağa və neft gəlirlərindən asılılığı aradan qaldırmağa əlverişli imkanlar yaradır. Müstəqillik illərində yaxın və uzaq ölkələrlə, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin yaradılması Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasına əsaslanan düşünülmüş və uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkəmizin iqtisadi qüdrəti və beynəlxalq nüfuzunun getdikcə artması, öz növbəsində, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə təkan vermişdir. Dünya iqtisadiyyatına integrasiya proseslərinin güclənməsi, beynəlxalq və regional iqtisadi qurumlarla real əmək-

daşlığın səmərəli təşkili, strateji tərəfdaş ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin yeni keyfiyyət müstəvisinə yönəldilməsi istiqamətində görülmən əməli tədbirlər xarici ticarət dövriyyəsinin əsaslı şəkildə artmasını, xarici iqtisadi əlaqələrin coğrafiyasının genişlənməsini və strateji tərəfdaş ölkələrlə aparılan ticarət əməliyyatlarında sıçrayışlı inkişafı təmin etmişdir. Bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizin təcrübəsində də xarici ticarətin inkişaf etmiş geniş tətbiq olunan vasitə və üsullarına əsaslanan liberal dövlət tənzimlənməsi sistemi formalaşmışdır. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin ümumi həcmnin 80-85 faizi xarici ticarətin payına düşür. Son onillik ərzində xarici ticarət dövriyyəsinin həcmində və idxal-ixrac əməliyyatlarının strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Müasir texnologiyalara əsaslanan və rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal edən yüzlərlə müəssisənin fəaliyyətə başlaması təbii ki, ölkənin xarici ticarətində də müsbət meyillərə təkan vermişdir: xarici ticarətin coğrafiyası genişlənməmiş və onun əmtəə strukturu təkmilləşmişdir. Əgər 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən 123 ölkə ilə aparılmış ticarət dövriyyəsinin həcmi 7119,04 milyon ABŞ dolları olmuş və 3615449,8 min ABŞ dolları həcmində mal ixrac edilmiş, 351593,0 min ABŞ dolları həcmində isə idxal olunmuşdusa, 10 il sonra, 2014-cü ildə ticarət dövriyyəsinin həcmi 39462102,0 min, o cümlədən idxalın həcmi 9187697,6 min ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 30274404,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdi [509, s. 612]. 2014-cü ilin yekunlarına əsasən xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının ümumi sayı 6372, o cümlədən fiziki şəxslər üzrə 2645, hüquqi şəxslər üzrə 3727-ə çatmışdı. Statistik məlumatlara əsasən 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası dünyanın 150 ölkəsi ilə ticarət əlaqəsi yaratmışdı [507, s.30-33]. Ticarət dövriyyəsində əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisində ilk onluqda İtaliya 1-ci, Almaniya 2-ci, İndoneziya 3-cü, Rusiya Federasiyası 4-cü, İsrail 5-ci, Türkiyə Cümhuriyyəti 6-cı, Fransa 7-ci, ABŞ 8-ci, Birləşmiş Krallıq 9-cu və Tailand 10-cu yeri tuturdu. 2014-cü ilin yekunlarına əsasən xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının ümumi sayı 6372, o

cümlədən fiziki şəxslər üzrə 2645, hüquqi şəxslər üzrə 3727-ə çatdı. Bir il ərzində neft və neft məhsulları, təbii qaz və elektrik enerjisinin ixrac göstəriciləri gömrük bəyannamələrinə əsasən aşağıdakı həcmdə olmuşdur: xam neft - 23611888.95 ton (dəyəri – 18404936.62 min ABŞ dolları), neft məhsulları – 2105061.51 ton (dəyəri 1365020.84 ABŞ dolları), təbii qaz – 1825686.76 min m³ (dəyəri 304684.00 min ABŞ dolları), elektrik enerjisi – 588316.58 min Kvt/s (dəyəri 31261.38 min ABŞ dolları). Ticarət əməliyyatlarının həcmi 2013-cü il səviyyəsini 10,58 faiz ötərək 31016305.75 min ABŞ dolları oldu. Müsbət haldır ki, idxal əməliyyatları üzrə göstəricilər 2013-cü ilə nisbətən 14,22 faiz azalaraq 9187696.87 min ABŞ dolları, ixrac əməliyyatları üzrə 8,95 faiz azalaraq 21 828 608,8 min ABŞ dolları oldu. İdxal əməliyyatlarında Aİ ölkələri 33 faiz (3103587,6 ABŞ dolları), MDB ölkələri 23 faiz (2083187,8 min ABŞ dolları) və digər ölkələr qrupu 44 faiz yer tuturdu (4000921,4 min ABŞ dolları) [504].

MDB dövlətlərinin 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində idxal üzrə payı 22,7 faiz, ixrac üzrə isə cəmi 3,8 faiz təşkil etmişdir. Həmin göstəricilər Avropa İttifaqı (Aİ) üzrə müvafiq olaraq idxalda - 33,8, ixracda – 53,0; Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) üzrə idxalda – 36,0, ixracda – 9,7; İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) üzrə idxalda - 18,5, ixracda - 4,4; İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) üzrə idxalda - 20,0, ixracda – 17,4 faiz olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Şərq ölkələri ilə üzrə ticarət sahəsində əməkdaşlığı, əsasən, İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) vasitəsi ilə həyata keçirilir [504].

Azərbaycan Respublikası İƏT daxilində regional iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, nəqliyyat, energetika, ticarət və investisiya üzrə iqtisadi layihələrdə aparılan danışıqlarda iştirak edirdi. Belə ki, üzv dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası 10 müxtəlif saziş, o cümlədən «İƏT üzv dövlətləri arasında Ticarət Əməkdaşlığına dair Çərçivə Saziş», «İƏT regionunda Tranzit Nəqliyyatı haqqında Saziş», «İƏT re-

gionunda investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş» imzalamışdır. Respublikanın İƏT dövlətləri ilə ticarət əlaqələri müvafiq olaraq 2003-cü ildə 787 milyon ABŞ dollarından 2014-cü ildə 2648 milyon ABŞ dollarına qədər artmışdır [543].

Ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olması, investorların hüquqlarının etibarlı qorunması, əlverişli coğrafi mövqe, zəngin təbii ehtiyatlar, yüksəkixtisaslı işçi qüvvəsi Azərbaycan Respublikasını xarici investisiyalar üçün ən cəlbedici ölkələrdən birinə çevirdi. Hazırda ölkədə 6857 xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərin 2464-ü Türkiyə, 570-i Rusiya, 541-i Böyük Britaniya mənşəli investisiyalar hesabına yaradılmışdır. Xarici şirkətlər Azərbaycan Respublikasında dövlət əsaslı vəsait hesabına həyata keçirilən infrastruktur və digər layihələrdə podratçı və subpodratçı qismində fəal iştirak edirlər: Türkiyə Cümhuriyyəti şirkətləri müqavilə dəyəri 10,4 milyard ABŞ dolları təşkil edən 153, Çexiya şirkətləri müqavilə dəyəri 2 milyard dollar olan 6, Fransa şirkətləri müqavilə dəyəri 1,8 milyard dollar olan 22 layihənin həyata keçirilməsinə cəlb olunmuşlar [513].

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilərək hüquqi baza yaradılmış, bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikasında özəl sektorun inkişafı onu eyni investisiya ixracatçısına çevirmişdir. Yerli sahibkarlar Türkiyə Cümhuriyyəti, Gürcüstan, Rusiya, Monteneqro, Serbiya, İsveçrə və digər ölkələrə əhəmiyyətli həcmələrdə investisiya yatırmış, mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında aktiv fəaliyyət göstərməyə başlamışlar. Bütövlükdə, 2004-2014-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatına 182,8 milyard ABŞ dolları həcmində xarici investisiya qoyulmuşdur [544].

Xarici iqtisadi əlaqələrin infrastrukturunun yaradılması sahəsində də mühüm işlər həyata keçirilir: yeni yük terminalları, saxlanc anbarları istifadəyə verilir, beynəlxalq standartlara cavab verən logistik mərkəzlər yaradılır. Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə 2004-cü il noyabrın 9-da Astarada «Azər Cənub» MMC Beynəlxalq Yük Terminalı açılmışdır. Nəhəng terminal avtomatlaşdırılmış lokal şəbəkə sistemi, 120 tonluq elektron tərəzi, 5400 kv. metr sahəsi olan 4 müvəqqəti saxlanc anbarı və mənfi 40 dərəcəyədək soyutma qabiliyyəti olan 900 kv. metrlik soyuducu anbar kimi texniki imkanlara malik idi. 2010-cu il noyabrın 3-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kompleksinin təməlqoyma mərasimi və kompleksin layihəsinin təqdimatında iştirak etdi. Prezident həmin mərasimdə qeyd etmişdi ki, bu layihə Bakını Xəzər hövzəsində çox müasir və böyük logistika, nəqliyyat mərkəzinə çevirəcək, Xəzəryanı ölkələr arasındakı əməkdaşlığı dərinləşdirəcək və nəticədə. Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin tam gücü ilə işləməsinə şərait yaradacaq. Ötən müddətdə Bakı Limanının Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevrilməsi istiqamətində beynəlxalq standartlara əsaslanan işlər görüldü. Azərbaycan Respublikası Prezidentin 2015-ci il 18 mart tarixli Sərəncamı ilə «Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı» QSC yaradıldı. Xəzər dənizində ən böyük liman olan Bakı Limanının Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində tikilməkdə olan yeni kompleksinin hər üç tikinti mərhələsinin yükəşırma qabiliyyəti 25 milyon tona çatmalıdır [512].

ABŞ-ın məşhur «Journal of Commerce» jurnalının redaktoru Turlok Muninin «Çin-Avropa yerüstü əlaqələri üçün imkanlar açır» adlı məqaləsində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanını «Xəzər dənizinin ən qədim və böyük limanı» adlandıraraq, Çindən tutmuş Mərkəzi Asiya və Avropayadək 11,5 milyon ton yük və 50000 ədəd konteyner aşırma gücünə malik olacağını yazmışdır [500].

Bakı şəhərindən 70 kilometrlik məsafədə - Ələt qəsəbəsində yerləşən Yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Azərbaycan hökumətinin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində yeni çağırır-

şıdır. Bu limanın Çinin «Belt and Road» investisiya planından irəli gələn Çin, Mərkəzi Asiya və Avropa ölkələri arasında yeni quru yollarının inkişafından böyük fayda qazanacağı gözlənilir. Azərbaycanın Yaxın Şərq, Asiya, Amerika ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri genişlənilir və bu regionlarla iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. TAP, TANAP, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələrinin, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb magistral avtomobil yollarının tikintisi davam etdirilir, yeni hava limanları istifadəyə verilir.

Qazaxıstan Respublikasının Aktau şəhərində logistik mərkəzin tikintisinə başlanmışdır. Azərbaycan Respublikasının artan tranzitindən xarici tərəfdaşlarının faydalanması, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı iş adamlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi iqtisadi əlaqələrimizin genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərir. Yerli məhsulların xaricə, o cümlədən qeyri-ənənəvi bazarlara ixracının genişləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər görülür [514].

Dünya İqtisadi Forumun «Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014» hesabatında Azərbaycan Respublikası 7 pillə irəliləyərək 148 ölkə arasında 39-cu, «makroiqtisadi vəziyyət» göstəricisi üzrə 8-ci, «əmək bazarının səmərəliliyi» göstəricisi üzrə 30-cu, «inflyasiyanın illik səviyyəsi» üzrə 1-ci, «işə götürmə və işdən azad etmə praktikası» üzrə 8-ci, «ümumi milli yığımın ÜDM-ə nisbəti» göstəricisi üzrə 10-cu, «ümumi dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti» üzrə 13-cü, «qabaqcıl texnoloji məhsulların dövlət satınalması» üzrə isə 14-cü yerdə qərarlaşdı. Əgər 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası hesabatda 117 ölkə arasında 69-cu yeri tuturdusa, sonuncu hesabatda 148 ölkə arasında 39-cu yerə yüksəldi və MDB ölkələri arasında liderliyini qoruyub saxladı [542].

Həyata keçirilən iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri xarici investisiyaların, qabaqcıl texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasıdır. Azərbaycan Respublikası xarici investisiyalar üçün ən cəlbedici ölkələrdən birinə çevirmişdir. 2004-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə xarici dövlətlər arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında 40-

dan çox saziş imzalanmışdır. Xarici şirkətlər, eyni zamanda, Azərbaycanı dövlət əsaslı vəsait hesabına həyata keçirilən infrastruktur və digər layihələrdə podratçı və subpodratçı qismində fəal iştirak edirlər. Maliyyə imkanlarının artması Azərbaycan Respublikasını, eyni zamanda, investisiya ixracatçısına çevirmiş, Türkiyə Cümhuriyyəti, Gürcüstan, Rusiya Federasiyası, Monteneqro, Serbiya, İsveçrə və digər ölkələrə əhəmiyyətli həcmlərdə investisiya yaratmağa imkan vermişdi.

İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) xarici ölkələrdə Azərbaycan şirkətlərinin potensialı və peşəkarlığı xeyli artmış, bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Avropada mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında özəl şirkətlərimiz aktiv fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikasında investisiya mühitinin tanıdılması, xaricə ixracın təşviqi ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Təkcə 2014-cü ildə beynəlxalq tərəfdaşların iştirakı ilə 119-u ölkəmizdə, 77-si isə xaricdə olmaqla, ümumilikdə 196 biznes forum, sərgi, konfrans və digər işgüzar tədbirlər təşkil edilmişdir. AZPROMO indiyədək 36 ölkədən 67 xarici tərəfdaşla əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumu imzalamışdır. Azərbaycan Respublikasında 50-dən çox ölkə ilə iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinin müzakirə edildiyi Hökumətlərarası Komissiyalar fəaliyyət göstərir [545].

Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqaməti milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunması, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlığın qurulmasından asılıdır. Bu əməkdaşlıq, əsasən, aşağıdakı istiqamətlər üzrə inkişaf etdirilir: çoxtərəfli iqtisadi əlaqələr (MDB, Qara Dəniz İqtisadi Təşkilatı, GUAM, yaxın perspektivdə Dünya Ticarət Təşkilatı və s.); beynəlxalq maliyyə institutları və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq (Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s.); ikitərəfli iqtisadi əlaqələr (ayrı-ayrı ölkələrlə), tranzit ölkə olaraq (Böyük İpək Yolu); neft hasilatı və ixracatçısı kimi qurulan əlaqələr. Ölkəmiz BMT-nin müxtəlif ixtisaslaşmış qurumlarının fəaliyyətində yaxından iştirak edir və ekspertlər

səviyyəsində təşkilatın Baş Assambleyasında işçi qurumlarına qədər geniş təmsil olunur. 2014-cü il noyabrın 26-27-də Bakıda «XXI əsrdə sənaye siyasətinin əsas trendləri, müasir yanaşma və təcrübələr» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda iqtisadi əlaqələrin yeni prioritetləri haqqında məruzələr dinlənildi. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi əlaqələrinin inkişafında BMT-nin qurumlarına inteqrasiyası, xüsusilə Sənaye və İnkişaf Təşkilatı, BMT-nin İnkişaf Proqramı və Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üçün Xüsusi Proqramında (SPECA) iştirakı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasının fəal əməkdaşlıq etdiyi MDB-nin bütün üzv dövlətləri ilə (Ermənistanı başqa) sərbəst ticarət sazişləri imzalanmışdır. Prezident İlham Əliyev 2013-cü ilin oktyabr ayında MDB Dövlət Başçıları Şurasının iclasında qeyd etdiyi kimi «bu gün bizi iqtisadi və siyasi maraqlar birləşdirir və MDB çərçivəsində əməkdaşlıq, Azərbaycan Respublikası üçün xarici siyasətin əsas prioritetlərindəndir. MDB-də baş verən inteqrasiya proseslərində mövqeyimiz əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin və mehriban qonşuluq əlaqələrinin inkişafına yönəlmişdir». MDB-nin 2020-ci ilədək İqtisadi İnkişaf Strategiyasında müvafiq infrastrukturun yaradılması, logistik mərkəzlərin təşkil edilməsi vasitəsilə bu bazarlara ixracın genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında bir sıra istiqamətlər üzrə razılaşmaların əldə edilməsi və müvafiq sənədlərin imzalanması sübut edir ki, Rusiya Federasiyası Azərbaycan Respublikasının idxalında ən böyük xüsusi çəkiyə malik ölkədir.

Avropa İttifaqı ilə əlaqələrin daha da gücləndirilməsi, səmərəli və əlaqələndirilmiş işin təmin edilməsi məqsədilə Avropaya İnteqrasiya üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Son 10 ildə Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəlmiş xarici investisiyaların yarıdan çoxu, qeyri-neft sektoruna yönəldilən birbaşa xarici investisiyaların isə 35,3 faizi bu təşkilatın üzv dövlətlərinə məxsusdur. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin 44 faizindən çoxu Avropa İttifaqı ölkələrinin payına düşür. Xarici ticarətin beynəlxalq

normalar səviyyəsində təşkili üçün Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tamhüquqlu üzvü olmasına hazırlıq işləri görülür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planının təsdiq edilməsi barədə» 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamı da məhz bu məqsədi daşıyır. Tədbirlər Planının «Mallarla ticarətə təsir göstərən siyasətə dair tədbirlər» adlı 1-ci bölməsində digər dövlət orqanları ilə bərabər, DGK qarşısında aşağıdakı mövzular üzrə mövcud qanun və qaydaların ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə qanun layihələrinin hazırlanması tələb olunurdu [505]. Azərbaycan Respublikası ÜTT-yə üzv olma prosesində 19 dövlət ilə (ABŞ, Avropa İttifaqı, Kanada, Yaponiya, Norveç, Braziliya, Cənubi Koreya, Ekvador, Çin Xalq Respublikasının Tayvan əyaləti, Şri-Lanka, Hindistan, İsveçrə, Honduras, Malayziya, Dominikan Respublikası, Səudiyyə Ərəbistanı, Çin, Paraqvay, Vyetnam) ikitərəfli danışıqlar aparmışdır. Danışıqlar zamanı Azərbaycan Respublikasının mal və xidmətlər bazarına çıxışına dair məsələlər müzakirə olunmuşdur. İkitərəfli danışıqlar nəticəsində ilk protokol 2007-ci ildə Türkiyə ilə, növbəti protokollar isə 2008-ci ildə Oman və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə, 2010-cu ildə Gürcüstanla imzalanmışdır. Sonuncu ikitərəfli protokol isə 30 mart 2012-ci il tarixində Qırğızıstan Respublikası ilə imzalanmışdır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma prosesi çərçivəsində ikitərəfli danışıqların başa çatdırılması haqqında imzaladığı protokolların sayı 5-ə çatmışdır. Sonuncu dəfə ikitərəfli danışıqlar 3-6 mart 2015-ci il tarixlərində Cenevrədə ABŞ, Norveç, İsveçrə və Yaponiya ilə mallar və xidmətlər üzrə keçirilmişdir [535, s.169].

Əgər müstəqilliyin ilk illərində idxal və ixracın böyük hissəsi, əsasən, Türkiyə, İran və MDB ölkələri ilə aparılırdısa, sonrakı illərdə xarici ticarət dövriyyəsində inkişaf etmiş ölkələr üstünlük təşkil etməyə başladı. Daha çox ixrac potensialına malik olan, bizim məhsul-

lara daha əlverişli qiymət ödəyən, çoxsaylı ticarət əlaqələri aparan və çatdırılma prosesinə əlverişli şəraiti təmin edən ölkələri seçmək imkanımız genişləndi. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası dünyanın 148 ölkəsindəki tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirmiş, 97 ölkə ilə ixrac, 135 ölkə ilə idxal əməliyyatları aparmışdır [521]. Ticarət dövriyyəsinin 9,2 faizi MDB, 48,6 faizi Avropa İttifaqı üzv dövlətlərinin, məhsulların ümumi həcmində xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz, bitki və heyvan mənşəli piylər ondan hazırlanan məmulatlar, kimya sənayesi məhsullarının, idxal olunmuş və yağlar, şəkər, alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar, plastik kütlə və məhsulların həcmində isə ərzaq məhsulları, tütün və tütün məmulatları, əczaçılıq məhsulları, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və onların hissələrinin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmişdir [537, s.8]. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri ölkədə sabit makroiqtisadi vəziyyəti təmin etməyə, xarici kapital və investisiya üçün əlverişli mühiti qoruyub saxlamağa, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməyə, inflyasiyanı idarə etməyə, xarici borcların səviyyəsini nəzarətdə saxlamağa və neft gəlirlərindən asılılığı azaltmağa və aradan qaldırmağa əlverişli imkanlar yaradır. Məhz buna görə də, «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf Konsepsiyasında respublikanı beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminə yüksək rəqabətə davamlılığa malik olan iştirakçısı səviyyəsinə çatdırmaq vəzifəsi strateji hədəf kimi qarşıya qoyulub.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGIONLARININ İNKİŞAF STRATEGİYASI

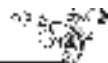
3.1. Regionların iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı

Konseptual əsasları Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanmış və hazırda ölkə Prezidenti İlham Əliyevin müasir şəraitə uyğun olaraq yeni keyfiyyətdə uğurla inkişaf etdirdiyi müasir Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf modeli ölkənin modernləşməsinə, iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlətə çevrilməsinə imkan yaradır. Azərbaycan Respublikasının dinamik inkişafı, ilk növbədə, ölkənin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsini, bütün şəhər və rayonlarımızda müasir infrastrukturun yaradılmasını zəruri edirdi.

Neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi, dövlət investisiyalarının həcmcə artımı regionların tarazlı və davamlı inkişaf tədbirlərinin reallaşdırılmasına geniş imkanlar açmışdır. Bu baxımdan, 2004-2008-ci illər regionların sosial-iqtisadi inkişafı da əsaslı dönüş mərhələsi kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş [559, s.337-338] qərarlar əhatə etdiyi vəzifələrə və miqyasına görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqram Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində və qeyri-neft sektorunun imkanlarından səmərəli istifadə edilməsində çox mühüm addım idi.

Qəbul edilmiş Dövlət Proqramına əsasən həyata keçirilməli tədbirlər üç səviyyədə müəyyən olunmuşdu: birincisi, makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi tədbirləri; ikincisi, iqtisadi rayonlar səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər; üçüncüsü, hər bir rayonun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun müəyyən edilmiş

tədbirlər. Proqramda konkret rayonlar üzrə görülməli tədbirlər, onların icrasına cavabdeh dövlət qurumları da müəyyən edilmişdi. Bütün bunlar, öz növbəsində, Dövlət Proqramının kifayət qədər əsaslandırılaraq tərtib olunduğunu və regionların inkişaf dinamikasını özündə tam əks etdirdiyini bariz şəkildə göstərdi [558, s.7].

Dövlət başçısı regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək məqsədilə, eyni zamanda, bir sıra iqtisadi rayonlara dair daha 17 sərəncam imzalamışdır. Bakı şəhərinin ətraf qəsəbələrinin abadlaşdırılmasını, onların resurslarından daha səmərəli istifadəni təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2006-cı il tarixli 1338 nömrəli Sərəncamı ilə «Bakı şəhərinin və qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı» təsdiq olundu [602, s.378]. Proqramda hər bir qəsəbə üzrə müxtəlif sahələrin inkişafını nəzərdə tutan kompleks tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Proqramda qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılması və davamlı inkişafın təmin edilməsinin normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində təkcə 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən 18, 2008-ci ildə isə 26 normativ-hüquqi akt hazırlanmış, mövcud olanlara əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramının yerinə yetirilməsində, Prezident İlham Əliyevin regionlara mütəmadi səfərləri və bununla bağlı həyata keçirilən tədbirlər mühüm rol oynamışdır. Belə ki, 2004-2008-ci illər ərzində Dövlət başçısı İlham Əliyev ölkənin bütün bölgələrinə səfərlər etmiş, mövcud problemlərin həlli üçün tədbirlər müəyyənləşdirilmiş və onlar icra olunmuşdu.

Dövlət Proqramının icra olunduğu müddət ərzində investisiya amilinə xüsusi diqqət yetirildi, bölgələrə çox böyük həcmdə vəsait qoyuldu. Belə ki, dövlət investisiya xərclərində regionlardakı layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılan vəsaitin məbləği 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 6 dəfə artırılaraq 3,9 milyard manata çatdı-

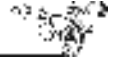

rıldı, ölkənin müxtəlif bölgələrinə 6,8 milyard manat həcmində dövlət investisiyaları qoyuldu. Regionlarda həyata keçirilən layihənin maliyyələşdirilməsinə beynəlxalq maliyyə qurumlarından 2,2 milyard dollar kredit cəlb edilmişdi. Bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların həcmi 33,5 milyard manat təşkil etdi və bunun 53,2 faizini daxili, 46,8 faizini isə xarici investisiyalar təşkil edirdi [553, s.11]. 2008-ci ildə istifadə edilmiş investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 3 dəfə artdı, adambaşına düşən investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 605,8 manat çox oldu. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi 2004-2008-ci illər ərzində 6,2 dəfə artmış, ümumi investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən 2008-ci ildə 60 faizə çatdı [601, s.378-379].

Ümumi iqtisadi inkişaf fonunda investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun tərəqqisinin sürətləndirilməsi məqsədilə fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin ümumi sayı azaldıldı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad edildi. Ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişdirildi. Bütün bunlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının müvəffəqiyyətlə icra olunmasına öz müsbət təsirini göstərmiş oldu [553, s.12].

Bu illər ərzində ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində regionların xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi. 2004-2008-ci illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramının uğurlu icrası nəticəsində regionlarda mühüm uğurlar əldə olundu, qısa zaman ərzində bölgələrin siması inanılmaz dərəcədə dəyişdi.

Dövlət Proqramının uğurla icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilər səviyyəsində yüksək artım əldə edildi. Proqramın əhatə etdiyi beş ildə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatdı, ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etdi. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artdı. 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-

dövlət sektorunun payı 84,5 faizə çatdı. Bu dövrdə ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım oldu [553, s.11].

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı I Dövlət Proqramının ən mühüm nəticələrindən biri bölgələrdə çoxlu sayda yeni müəssisələrin, iş yerlərinin açılması idi. 2003-2008-ci illər ərzində Azərbaycanda bütün regionları əhatə etməklə 27 min 500 yeni müəssisə və 766 mindən çox yeni iş yeri açılmışdı. Açılan yeni iş yerlərinin 547,5 mini daimi idi. Ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdı ki, bunun da 40 faizə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərirdi. Yeni yaradılmış müəssisələrin 88 faizindən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edirdi [553, s.12].

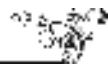
Dövlət Proqramının icrası dövründə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarların güzəştə təmin edilməsi mexanizmi olmuşdur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə 2004-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən sahibkarlığa kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə 6991 sahibkarlıq subyektinə 323,4 milyon manat kredit verilmişdir [553]. Bu dövrdə sahibkarların maliyyə mənbələrinə çıxışının sadələşdirilməsi məqsədilə ölkənin müxtəlif bölgələrində 567 filial və 99 bank şöbəsi fəaliyyət göstərmişdir. Bank filialının 47 faizi, bank şöbələrinin isə 57 faizi regionların payına düşürdü [553].

Ölkədə əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədilə aqrar bölmədə aparılan köklü islahatlar bu sahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri yanacaqın, motor yağının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi kənd təsərrüfatı istehsalına güclü təkan vermişdir. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı 21,4 faiz, kartof 40,1 faiz, tərəvəz 17,4 faiz, bostan məhsulları 14,3 faiz, meyvə və giləmeyvə 24,6 faiz, üzüm 78,1 faiz

artdı. Bu müddət ərzində ət istehsalı 30,6 faiz, süd istehsalı 18,3 faiz, yumurta istehsalı 47,9 faiz, yun istehsalı isə 22,3 faiz artdı [553, s.13].

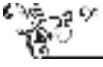
Dövlət Proqramında birinci növbədə istehsal və sosial infrastruktur sahələrinin inkişafına fikir verilməsi, əhaliyə mədəni-məişət xidmətinin, su, qaz, elektrik enerjisi təminatının, səhiyyə, nəqliyyat xidmətinin yaxşılaşdırılması, müasir yol şəbəkəsinin, idman komplekslərinin, istirahət mərkəzlərinin, turizm bazalarının yaradılması qarşıya mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən vəzifələr kimi qoyuldu. Beş ildə elektrik enerjisi ilə təminatın yaxşılaşdırılması üçün 7-si regionlarda olmaqla, 9 müxtəlif tipli elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi ölkə əhalisinin enerji təminatının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına imkan verdi [553, s.14]. Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasında bu illər ərzində təqribən 2400 min kvt gücündə enerji istehsal qurğuları işə salınmışdır. Respublika daxilində əhalinin və təsərrüfatların təbii qazla təchizatının yaxşılaşması üçün mühüm işlər görüldü. Görülmüş işlərin nəticəsi olaraq 13 illik fasilədən sonra Naxçıvan MR-ə mavi yanacağın verilməsi bərpa olundu, Lerik, Yardımlı rayonları, Füzuli rayonunun Horadiz şəhəri ilk dəfə, habelə Ağcabədi, Beyləqan rayonları, Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsi və digər rayonlar təbii qazla təmin edildi [553]. Proqramın icra olunduğu dövrdə regionlarda 1600 kvadratadək yeni qaz xətləri çəkilmiş, ölkədə qazlaşdırmanın səviyyəsi 85 faizə çatdırılmışdır. Su və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət investisiya xərcləri hesabına, eyni zamanda, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını cəlb etməklə müvafiq layihələr, o cümlədən Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin tikintisi, Gəncə, Ağdaş və Göyçay şəhərlərinin, habelə ölkədəki kiçik şəhərlərin su təchizatı və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı 210 km kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı işlər davam etdirildi, 720 km yeni su, 210 km kanalizasiya xətləri çəkilmiş, 23 su anbarı tikilmişdi, 214 artezian quyu su qazılmışdır. Regionlarda rabitə infrastrukturunun yaxşılaşdırılması məqsədilə 632 avtomat telefon stansiyası, 610 yeni poçt binası istifadəyə verildi. Nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi

məqsədlə regionlarda 1000 km-dən çox magistral yollar çəkilməmiş və ya əsaslı təmir edilmişdir. Bu dövrdə Bakı-Rusiya, Bakı-Astara beynəlxalq əhəmiyyətli yolların əsaslı təmiri və çəkilməsi davam etdirilmiş, respublika əhəmiyyətli Quba-Xınalıq, Masallı-Yardımlı, Lənkəran-Lerik yolları çəkilməmişdir. Kənd yollarının tikintisi və təmiri geniş vüsət aldı. Bakı şəhərində nəqliyyat xidmətini yaxşılaşdırmaq üçün əsaslı işlər görüldü, Xırdalan, Binəqədi-Balaxanı dairəvi yolu əsaslı təmir olundu, 21,5 km uzunluğunda Bakı dairəvi yolu çəkildi və ya əsaslı təmir edildi [553, s.14]. Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran və Zaqatala şəhərlərində müasir standartlara uyğun yeni hava limanları tikilib istifadəyə verilmişdir [553, s.14-15]. Dövlət Proqramına uyğun olaraq turizmin inkişafına böyük diqqət yetirilmiş, müasir mehmanxanalar, turizm kompleksləri inşa olunmuşdur. Bütün bunlar turizm sektorunun dünyaya standartları səviyyəsinə çatdırılmasına, Azərbaycan Respublikasının dünya turizm bazasına integrasiyasına, son nəticədə, ölkəyə turist axınının ildən ilə artmasına imkan verdi. Artıq 2008-ci ildə respublikaya gələn turistlərin sayı 1.0 milyon nəfəri ötüb keçdi [553, s.15].

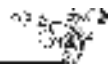
Təhsil ocaqlarının tikintisinə, onların maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğun qurulmasına xüsusi diqqət yetirildi. Ötən beş il ərzində 1600 təhsil müəssisəsi və ayrı-ayrı təhsil müəssisələri üçün əlavə korpuslar tikilib istifadəyə verildi. Bunların 636-sı rayonların payına düşürdü. Bunlardan başqa rayonlarda 192 məktəb əsaslı təmir olundu, 243 yeni sinif otağı tikilib istifadəyə verildi [553, s.16].

Proqramda qarşıya qoyulan ən mühüm vəzifə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması məsələsi idi. Dövlət Proqramı çərçivəsində sosial təminat sahəsində əlillərin və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı zəruri tədbirlər həyata keçirildi. 2004-2008-ci illər ərzində regionlarda əlillər və şəhid ailələri üçün 33 yaşayış binası, əlillər üçün 7 bərpa mərkəzi inşa edildi [553]. Birinci Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi nəticəsində qazanılmış müsbət dəyişikliklər, ikinci Dövlət Proqramının qəbul edilməsinə əlverişli şərait yaratmaqla ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının key-

fiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə təmin etdi. Əsas vəzifə bu inkişafı davam etdirərək onu daha dinamik hala gətirmək, regionların mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrini və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlığa dəstək olmaq, əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirməkdən ibarət idi. Bu vəzifələrin uğurlu həllinə nail olmaq üçün makroiqtisadi sabitliyin qorunması, dinamik inkişafın davam etdirilməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması tələb olunurdu. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2009-cu il 14 aprel tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı»nda öz əksini tapmışdır [561]. Dövlət Proqramında bütün regionlarda, eləcə də paytaxtda mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun inkişafı, kommunal xidmət və digər infrastruktur obyektlərinin, yeni istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, mövcud müəssisələrdə istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiqinin sürətləndirilməsi, sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması, o cümlədən müasir standartlara cavab verən təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və idman obyektlərinin inşası, yenidən qurulması, əlil və şəhid ailələri üçün yaşayış binalarının tikintisi üzrə kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdu [555, s.15-16; 17, 18]. Eyni zamanda, yeni Dövlət Proqramı mühüm prioritet kimi Bakı şəhəri və onun ətraf qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş tədbirləri də özündə əks etdirdi. Dövlət başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi bu Dövlət Proqramının icrası nəticəsində Azərbaycanda bütün infrastrukturun dünya səviyyəsinə çatmasına və Avropa Birliyinin meyarlarına bərabər olmasına şərait yaradacaq [562].

İkinci Dövlət Proqramının uğurlu icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin

təmin olunmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, infrastruktur, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yüksəlməsində, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində və əhəlinin rifah halının daha da yaxşılaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Proqramın reallaşmasının normativ-hüquqi bazasını təkmilləşdirmək, maliyyə, bank-kredit xidmətlərini yaxşılaşdırmaq istiqamətində tədbirlər görülmüş, yeni qanunlar, fərman və sərəncamlar qəbul edilmişdir. Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi gedişi nəzarətdə saxlanılmış, sosial-iqtisadi inkişafın yekunlarına aid hökumətin illik hesabatları Prezidentin sədrliyi ilə müzakirə edildi və gələcək inkişaf üçün qarşıda duran vəzifələr müəyyənləşdirildi.

Regionların inkişafına dair 2009-2013-cü illəri əhatə edən İkinci Dövlət Proqramı çərçivəsində dövlət tərəfindən bölgələrə yatırılan investisiyaların həcmi daha da artırıldı. Bu proqramın həyata keçirilməsinin dörd ili ərzində (2009-2012) regionların inkişafına 14,5 milyard manat investisiya yönəldildi. 2013-cü il üçün isə regionlara ölkə üzrə əsaslı vəsait qoyuluşunun 77 faizi və ya 5,3 milyard manat vəsait ayrıldı. Bütövlükdə, Dövlət Proqramının icrasına 34,7 milyard manat vəsait yönəldildi [563]. Kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan sahibkarlara müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaitinin verilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən 46,0 milyon manat məbləğində vəsait ayrıldı. Lizinq xidmətinin inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı texnikasının və texnoloji avadanlıqların hüquqi və fiziki şəxslərə lizinqə verilməsi və ya lizinq yolu ilə satılması və mineral gübrələrin güzəştə satılması üçün 2009-2013-cü illərin dövlət büdcəsindən 186,8 milyon manat həcmində vəsait ayrıldı [629]. İkinci Dövlət Proqramının icrası dövründə ölkə iqtisadiyyatının şaxələnməsi, onun neft sektorundan asılılığının minimuma endirilməsi istiqamətində ÜDM-in artımı, bütövlükdə, qeyri-neft sektoru hesabına təmin olunmuş, sənayeləşmə siyasətinin uğurla davam etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafını təmin etmişdi.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında aqrar sektora ayrılan diq-

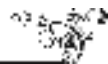

qət onun ölkə iqtisadiyyatında ümumi payının artması ilə yanaşı, əsas gəlirli sahələrdən birinə çevrilməsinə də səbəb oldu. 2008-2013-cü illərdə aqrar sektorda həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər dinamik inkişafı müşayiət edilməyə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında əhəmiyyətli irəliləyişlərin baş verməsinə səbəb oldu. 2013-cü ildə kənd məhsullarının faktik qiymətlərlə dəyəri 5224,6 milyon manat oldu ki, bu da 2008-ci illə müqayisədə 19,8 faiz çox idi. 2008-ci illə müqayisədə 2013-cü il üzrə dənli və dənli paxlalılar 18,6 faiz, dən üçün günəbaxan 9,6 faiz, meyvə və giləmeyvə 19,2 faiz, tütün 38,9 faiz, bostan məhsulları 5,4 faiz, yaşıl çay yarpağı 75,9 faiz artımla istehsal olundu. Heyvandarlıq məhsulları üzrə ət istehsalı 28,8 faiz, süd istehsalı 31,8 faiz, yumurta istehsalı 27,3, yun istehsalı 13,6 faiz artdı [554].

Dövlət Proqramına uyğun olaraq ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən istifadə edilməsində işlər də son beş ildə uğurlar davam etdirildi. Belə ki, 2009-2013-cü illərdə kəndlərdə əhalini təmiz içməli su ilə təmin edən mobil tipli təmizləyici qurğuların quraşdırılaraq istifadəyə verilməsi davam etdirildi, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində hesabat dövründə 322 min əhalisi olan 172 kənddə mövcud içməli su mənbələri üzərində mobil tipli su-təmizləyici qurğular quraşdırılaraq istifadəyə verildi [629].

Regionların inkişafında baş verən köklü dəyişikliklər nəqliyyat sektorunda da qabarıq şəkildə nəzərə çarpmış və bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər ümumi sosial-iqtisadi dinamika müsbət təsir göstərmişdi. Nəqliyyat sektorunda həyata keçirilən genişmiqyaslı tədbirlər çərçivəsində regionlarda avtomobil yollarının çəkilməsi və yenidən qurulması, körpülərin tikintisi, yol şəbəkəsinin bərpası işləri daha da sürətləndirildi. 2009-2013-cü illərdə regionlarda 5231,3 km respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları, 270 körpü və tunel tikilmiş və əsaslı surətdə təmir olunmuşdu [629].

Sənaye müəssisələrinin və əhalinin fasiləsiz elektrik enerjisi ilə təmin olunması ölkənin iqtisadi yüksəlişində mühüm rol oynadı. Regionlarda yeni elektrik stansiyalarının tikilib istifadəyə verilməsi əhali-

nin elektrik enerjisinə olan tələbatını, energetika sisteminin dayanıqlığını təmin etdi. II Dövlət Proqramının icrası nəticəsində rayonlarda 10 elektrik stansiyası tikilmiş, 23713,7 km elektrik verilişi xətləri çəkilmiş və əsaslı təmir olunmuş, 3118 transformator, 57 yarımstansiya quraşdırılmış və ya əsaslı surətdə təmir edilərək istifadəyə verilmişdi [629].

Dövlət Proqramının icrası ilə bağlı ölkədə qazlaşmanın yeni mərhələsi başlanılmış, qaz təsərrüfatının, paylayıcı sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər nəticəsində 2009-2013-cü illərdə 27 min km-dən çox qaz xətti çəkilmiş və ya təmir edilmiş, 53 rayon və şəhər üzrə 662 yaşayış məntəqəsi və 12 yaşayış massivi qazlaşdırılmışdı [629].

Rabitə xidmətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən işlər regionlarda bu xidmətin keyfiyyətini və əhatə dairəsini xeyli artırdı. 2009-2013-cü illərdə regionlarda 326 yeni ATS istismara verildi, 456 ATS rekonstruksiya edildi, 66 ATS-də genişlənmə işləri aparıldı. Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ölkənin telefon şəbəkəsinin elektronlaşma səviyyəsi 2013-cü ildə 100 faizə çatdı [629].

2009-2013-cü illərdə əhalinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün yeni su və kanalizasiya xətləri çəkildi, su anbarları istifadəyə verildi, bu sahədə əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirildi. Bu dövrdə ümumilikdə 2900 km-dən çox su, 1100 km-dən çox kanalizasiya xətti çəkildi, 70-dən çox su anbarı tikildi və yenidən quruldu, 17 şəhər və rayon mərkəzlərində həyata keçirilən su təchizatı və kanalizasiya layihələri başa çatdırıldı [604].

Ölkə vətəndaşlarının rifah halının yaxşılaşdırılması və aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulmuş tədbirlər Dövlət Proqramına uyğun olaraq ardıcılıqla davam etdirildi. 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramına əsasən əlil və şəhid ailələrinin mənzillə təmin olunmaları daim diqqət mərkəzində saxlanılmaqla, Bakı şəhərində və respublikanın digər şəhər və rayonlarında yeni binalar istifadəyə verildi.

Məcburi köçkünlərin yaşayış səviyyəsinin və mənzil-məişət şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində son beş il ərzində bütün zəruri infrastruktur və təminatı olan yeni məhəllələr salındı.

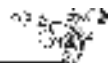
II Dövlət Proqramına uyğun olaraq 2009-2013-cü illərdə respublikamızın bütün bölgələrində mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, idmanın və digər sahələrin inkişafı ilə bağlı mühüm işlər görüldü. Dövlət Proqramının icrası dövründə bir çox rayonlarda Heydər Əliyev mərkəzləri mədəniyyət evləri, saraylar, muzeylər və digər əhəmiyyətli mədəniyyət obyektləri istismara verilmişdir. Təhsil və səhiyyənin infrastrukturunun inkişafı sahəsində regionlarda 903 məktəb və 147 uşaq bağçası, 304 səhiyyə müəssisəsi tikilib və ya əsaslı təmir edilib.

Ümumiyyətlə, II Dövlət Proqramının uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır.

Ümumilikdə, 2004-2015-ci illər ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində həyata keçirilən siyasət ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sürətlə artmasına səbəb oldu, ÜDM 3,2 dəfə, adambaşına ÜDM-in həcmi 2,8 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə artmış və iqtisadi artım 12,9 faiz təşkil etmişdi. 2004-2013-cü illərdə daxili investisiyalar 14,6 dəfə, qeyri-neft sektoruna investisiyalar 12,9 dəfə artdı, regionlara bütün mənbələr hesabına 50,7 milyard manat vəsait yönəldildi [628].

Son illər ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,2 milyondan çox yeni, o cümlədən 900 min daimi iş yeri açılmış, 55,6 min yeni müəssisə yaradılmışdır. Yeni açılmış iş yerlərinin 80 faizi regionların payına düşürdü [628].

Ölkədə növbəti illərdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafının davamlılığının təmin edilməsi, infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası region-

larının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» təsdiq edildi. Dövlət Proqramının əhəmiyyətindən bəhs edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev əmin olduğunu bildirdi ki: «... 2018-ci ilə qədər bu Proqramın icrası nəticəsində bölgələrdə əsas sosial infrastruktur, iqtisadi məsələlər öz həllini tapacaqdır» [564]. Bunu 2015-ci ildə «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» çərçivəsində görülmə işlər, həyata keçirilən layihələr, əldə edilən uğurlu nəticələr bir daha təsdiq edir. Hesabat ilində regionlarda infrastruktur layihələrin icrası, o cümlədən yol-nəqliyyat, elektrik, qaz və su təchizatı infrastrukturunun yeniləşməsi işləri davam etdirildi. 2014-cü ildə bütün mənbələr hesabına 4,5 milyard manat vəsait yönəldildi. Bu müddətdə 5 elektrik stansiyası istifadəyə verilmiş, regionlarda 3 min km. elektrik xətləri, 614 transformator, 20 yarımstansiya, 1450 km qaz kəməri inşa edilmiş və ya əsaslı təmir olunmuş, 24 rayon üzrə 58 yaşayış məntəqəsi təbii qazla təmin edilmiş, 26 yeni ATS, 42 poçt şöbəsi tikilmiş və əsaslı təmir olunaraq istifadəyə verilmişdir.

Beləliklə, regionların inkişaf strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəinki bölgənin, eləcə də ümumilikdə ölkənin inkişafında dönüş nöqtəsi olmuş, bütün regionlarda quruculuq işləri geniş vüsət almış, nəticədə Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarının gündəlik həyatında mütərəqqi dəyişikliklər baş vermişdir.

3.2. Naxçıvan Muxtar Respublikası yeni inkişaf mərhələsində

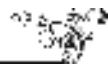
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə uğurla həyata keçirilən islahatlar sayəsində sürətli və davamlı inkişaf strategiyasının nəticəsi olaraq ölkənin şəhər və rayonlarında dinamik inkişafa və davamlı tərəqqiyə nail olunmuşdur. Regionlarda mövcud əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək, aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq

məqsədlə üç regional Dövlət Proqramının təsdiq olunması, onlardan ikisinin uğurla başa çatması, üçüncü Proqramın icrasına başlanması ölkəmizin bütün bölgələri ilə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının da inkişafında müstəsna rol oynadı.

Dövlət başçısının Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamlar, verdiyi tapşırıq və tövsiyələr Muxtar Respublika rəhbərliyinin gündəlik fəaliyyətinin əsasını təşkil etmiş və bu sahədə ardıcıl, məqsədyönlü proqramlar hazırlanmış, mühüm tədbirlər görülməklə uğurla həyata keçirilmişdir. Dövlət proqramlarının icrasını təmin etmək üçün Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri tərəfindən «Naxçıvan Muxtar Respublikasının Regionla İnkişaf Proqramı (2005-2008-ci illər)»; «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» və «Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» təsdiq olundu. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin uğurla reallaşması nəticəsində 2004-2014-cü illərdə Muxtar Məşverətinin iqtisadi, sosial və mədəni həyatında mühüm irəliləyişlər baş verdi. Bu dövrdə Muxtar Respublikanın inkişafını xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstərici – ümumdaxili məhsulun həcmi 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə 69 dəfə artaraq 5423 manata çatdı [642, s.76]. 2015-ci ildə bu göstərici 2467 mln. manatdan çox idi [639, s.4]. Həmin illərdə sənaye məhsulunun ümumi həcmi 34,9 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 4,6 dəfə, əsas kapitalla investisiyalar 11,5 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 13,2 dəfə, əhalinin gəlirləri 8,2 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı isə 5,8 dəfə artdı. Naxçıvan MR-də təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, infrastruktur və digər sahələrdə də əsaslı dəyişikliklər baş verdi.

Göstərilən dövrdə Muxtar Respublikada əldə olunan uğurlardan ən başlıcası regionun enerji təhlükəsizliyinin tam təmin olunmasıdır. Ötən illər ərzində bu sahədə intensiv tədbirlər həyata keçirildi, 9 elektrik stansiyası tikilib istifadəyə verildi, 4 elektrik yarımstansiyası isə yenidən quruldu. Muxtar Respublikada yaradılmış elektrik stansiyaları elektrik enerjisinə olan daxili tələbatı tam ödəməklə ya-

naşı, elektrik enerjisinin ixracına imkan yaratdı. Belə ki, 2003-cü ildə Muxtar Respublikaya 949 milyon kilovat-saat elektrik enerjisi idxal olunmuşdusa, 2013-cü ildə 339 milyon kilovat-saat elektrik enerjisinin ixracı təmin olunmuşdur [642, s.70].

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayış məntəqələrinin, istehsal müəssisələrinin daimi və dayanıqlı elektrik enerjisi ilə təminatı sırasında həyata keçirilən tədbirlərin son illərdə miqyası genişləndirildi, bunların ən əhəmiyyətli 2015-ci il dekabrın 1-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Günəş Elektrik Stansiyasının istifadəyə verilməsi oldu [657].

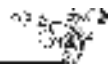
Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması Muxtar Respublikada sənayenin inkişafına geniş imkan yaratdı. Aparılan iqtisadi siyasətin davam etdirilməsini və sənayenin modernləşməsini təmin etmək məqsədilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrinin 2013-cü il 6 iyun tarixli Fərmanı ilə Sənaye parkları haqqında Əsasnamə təsdiq olundu [656]. Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi və yeni istehsal sahələrinin yaradılması bu sahədə məhsul istehsalının dinamik artımına səbəb oldu. Belə ki, 2013-cü ildə Muxtar Respublikada fəaliyyət göstərən 438 sənaye müəssisəsində 862 milyon 871 min manatlıq məhsul istehsal edildi ki, bu da 2003-cü illə müqayisədə 49 dəfə çox idi [642, s.77]. 2014-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında 891 milyon 486 min manat həcmində sənaye məhsulu istehsal olundu ki, bu da 2013-cü ilin müvafiq göstəricisindən 2,5 faiz çox idi. Sənaye məhsulu istehsalının 95,6 faizi malların, 4,4 faizi isə xidmətlərin payına düşdü. Dövlət sektorunda 65 milyon 536 min manatlıq, qeyri-dövlət sektorunda isə 825 milyon 950 min manatlıq sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. İstehsal olunan məhsulun 92,6 faizi özəl sektorun payına düşmüşdür [660]. Muxtar Respublikada sənayenin inkişafı sahəsində əldə olunmuş uğurların mühüm bir cəhəti bu sahədə səmərəli kreditləşmə mexanizminin formalaşdırılmasından ibarət idi. Təkcə 2005-2013-cü illər ərzində sənaye sahəsində sahibkarlığa dəstək məqsədilə 70 milyon manatdan artıq həcmdə güzəştli kreditlər verildi [642, s.77].

Göstərilən dövrdə ölkə başçısının tapşırıq və tövsiyələrini uğurla həyata keçirən Muxtar Respublika rəhbərliyi bütün sahələrdə olduğu kimi, tikinti-quraşdırma və abadlıq sahəsində də işləri uğurla davam etdirir. 2013-cü ildə əsas kapitala yönəldilən müvafiq investisiyanın həcmi 2003-cü ildəki göstəricidən 16,4 dəfə çox olmaqla, 1 milyard 37 milyon 748 min manatı ötdü. 2004-2013-cü illər ərzində Muxtar Respublikada 227 inzibati bina, mənzil təsərrüfatı üzrə 42 obyekt, 29 nasos stansiyası, 150 su artezian quyusu, 61 körpü, 119 elm və təhsil müəssisəsi, o cümlədən 26164 şagird yerlik 83 ümumtəhsil məktəbi, 159 mədəniyyət obyekti, 146 səhiyyə müəssisəsi, 18 idman obyekti, 590 istehsal və xidmət obyekti tikilərək istifadəyə verildi [642, s.81]. 2014-cü ildə Muxtar Respublikada infrastruktur quruculuğu istiqamətində əsas kapitala 924 milyon 629 min manat həcmində investisiya yönəldilmişdir ki, bunun da 806 milyon 94,3 min manatı və ya 87,3 faizi tikinti-quraşdırma işlərinin payına düşür [661]. Göstərilən dövrdə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması, güzəştli şərtlərlə kreditləşmə, kənd təsərrüfatı istehsalatının mineral gübrələrlə, texnika ilə təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində aparılan işlər Muxtar Respublikada aqrar sahədə mühüm irəliləyişlərin baş verməsinə səbəb oldu.

2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 4,7 dəfə, o cümlədən taxıl istehsalı 41 faiz, tərəvəz istehsalı 24,6 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 46 faiz artdı [642, s.83]. 2014-cü ildə 355 milyon 157 min kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olundu ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 6,1 faiz çoxdur [661].

Əhalinin heyvandarlıq məhsulları ilə etibarlı təminatı məqsədilə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirildi. 2014-cü ildə Muxtar Respublikanın bütün təsərrüfat kateqoriyalarında qaramalın sayı 106 min 215 baş, qoyun və keçilərin sayı isə 635 min 464 baş olmuşdur. 2014-cü ildə Muxtar Respublikada diri çəkiddə 19 882,3 ton ət, 78929,4 ton süd istehsal olundu ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə müvafiq olaraq 2 və 0,4 faiz çoxdur. Muxtar Respublikada rabitə və informasiya sistemlərinin, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı

fını təmin etmək məqsədilə reallaşdırılmış məqsədyönlü tədbirlər sosial-iqtisadi inkişafda bu sahənin rolunun daha da artmasına səbəb oldu. Bu dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının Naxçıvan Muxtar Respublikasında inkişafı üçün kifayət qədər imkanlar yaradıldı. 2002-2013-cü illərdə Muxtar Respublikada yeni elektron tipli avtomat telefon stansiyalarının və «Naztel» simsiz rabitə şəbəkəsi üzrə yeni baza stansiyalarının yaradılması ilə 31 min 710 ədəd yeni telefon nömrəsi istismara verildi. 1 yanvar 2014-cü il tarixində Muxtar Respublikada hər yüz ailəyə düşən stasionar telefon aparatlarının sayı 67-ə çatmış, əhalinin hər 100 nəfərinə düşən mobil telefonların sayı isə 104 ədəd olmuşdur [642, s.91]. Muxtar Respublikanın telekommunikasiya şəbəkəsi beynəlxalq Trans-Asiya-Avropa fiber-optik kabel magistralına qoşuldu, ilk dəfə Naxçıvan Muxtar Respublikasının tranzit telekommunikasiya imkanları yaradıldı.

Muxtar Respublikada poçt işinin müasir tələblər səviyyəsində qurulması və bu sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, «Naxçıvan poçt» MMC yaradılmış, onun rayon filiallarının təşkili üçün müvafiq işlərin icrası başa çatdırılmışdır [642, s.94]. Bu dövrdə Muxtar Respublika ərazisində beynəlxalq poçtdaşımaları həyata keçirmək üçün «Ekspress Mail Servis», «DHL» beynəlxalq ekspress poçt xidmətləri fəaliyyət göstərməyə başladı ki, bu da məktubların, sənədlərin və malların ən qısa zamanda ünvana etibarlı çatdırılmasına və elektron ticarətin inkişafına müsbət təsir göstərdi. Ümumilikdə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı bu sahə üzrə göstərilən xidmətlərin dinamik artımına zəmin yaratdı. Belə ki, 2013-cü ildə informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi 45 milyon 52 min manat oldu ki, bu da 2003-cü ildəki müvafiq göstəricidən 10,3 dəfə çoxdur. 2014-cü ildə informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi 46 milyon 86 min manat oldu [661].

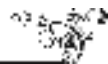
Qeyd olunan dövrdə Muxtar Respublikada yol-nəqliyyat kompleksinin yeniləşməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində də kompleks tədbirlər həyata keçirildi. 2004-2013-cü illərdə Muxtar Respublikada 1709 km uzunluğunda yeni

avtomobil yolları salındı və ya əsaslı təmir olundu, 61 körpü tikilib istifadəyə verildi. 2013-cü ildə Muxtar Respublikada nəqliyyat sektorunda yük daşınması 2003-cü illə müqayisədə 2,6 dəfə, sərnişin daşınması isə 2,5 dəfə artdı. 2014-cü ildə yük və sərnişin daşınmasından 47 milyon 570 min manat gəlir əldə edildi ki, bu da 2013-cü ildəki müvafiq göstəricidən 2,1 faiz çoxdur. Göstərilən dövrdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar milli sahibkarlığın, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığın yerlərdə inkişafına təkan verdi, iqtisadiyyatın inkişafında onun rolunu artırdı. Özəl sektora dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi nəticəsində bir sıra nailiyyətlər əldə edilmiş, sahibkarların fəaliyyət istiqamətləri, iqtisadi və maliyyə resurslarına çıxış imkanları xeyli genişlənmişdi. 2004-cü ildən 2014-cü ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Fondu tərəfindən 1161 layihənin maliyyələşdirilməsinə 100 milyon 295 min manat həcmində kredit verilmişdir [642, s.98]. Sahibkarlığın dinamik inkişafı nəticəsində 2013-cü ildə Muxtar Respublikada ÜDM istehsalında özəl bölmənin payı 87,2 faiz təşkil etdi.

Məşğulluq sahəsində Muxtar Respublikada kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş, yeni müəssisələr yaradılmış, səmərəli məşğulluq üçün mühüm layihələr reallaşdırılmışdır. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində 1 yanvar 2004-cü ildən 1 yanvar 2014-cü il tarixinədək Muxtar Respublika üzrə 58350 yeni iş yeri yaradıldı ki, bunun da 41891-i və ya 71,8 faizi daimi iş yerləri idi. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən uğurlu iqtisadi inkişaf strategiyası nəticəsində ölkədə, o cümlədən Muxtar Respublikada sosial islahatların miqyası getdikcə genişləndi, əhalinin rifah halı xeyli yaxşılaşdı. Muxtar Respublikada əhalinin gəlirləri 2013-cü ildə 1 milyard 737 milyon 58 min manat təşkil etdi ki, bu da 2003-cü ildəki müvafiq göstəricidən 10,2 dəfə çox idi. Bu dövr ərzində hər bir nəfərə düşən gəlirlər 8,8 dəfə, əmək haqqının məbləği 9,8 dəfə artdı.

Muxtar Respublikada sosial müdafiəyə ehtiyacı olan əhali qrupuna diqqət və qayğı Muxtar Respublika rəhbərliyinin gündəlik fəaliyyətinin prioritet məsələlərindən biri oldu. 2003-2013-cü illər ərzində

əlil və şəhid ailələrinə 141 mənzil və fərdi yaşayış evi, 287 nəfər müharibə əlilinə minik avtomobilləri verilmişdir. Ünvanlı dövlət sosial yardımın verilməsinə başlandı və 2006-2013-cü illərdə 22 milyon 331 min manatdan çox dövlət sosial yardımını ödənilirdi [642, s.101].

Göstərilən əhalinin yaşayış səviyyəsinə təsir göstərən mənzil-məişət, kommunal xidmət sisteminin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. 2013-cü ildə əhalinin şəxsi vəsaiti hesabına 358 min kvadratmetr yaşayış sahəsi tikildi ki, bu da 2003-cü illə müqayisədə 28,2 dəfə çoxdur.

2005-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial həyatında mühüm hadisə baş verdi. Muxtar Respublikaya mavi yanacağın verilməsi bərpa olundu. Artıq 2014-cü ildə Muxtar Respublikada 81 min 162 əhali abonentə təbii qazla təmin olundu [642, s.79].

Əhalinin keyfiyyətli içməli su ilə təmin edilməsi, kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması istiqamətində mühüm işlər görüldü, Naxçıvan şəhər Su Anbarı və Su təmizləyici qurğular Kompleksi istifadəyə verildi, Şərur, Babək, Ordubad, Culfa, Kəngərli, Şahbuz və Sədərək rayonlarının mərkəzləri və ətraf kəndlərinin içməli su təchizatı və kanalizasiya şəbəkələrinin tikintisi davam etdirildi. 2000-2013-cü illərdə 188 km uzunluğunda yeni içməli su xətləri çəkildi, 177 km içməli su xidmətində isə təmir, bərpa işləri görüldü [642, s.88].

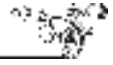
2004-2015-ci illərdə əhalinin sağlamlığının qorunması, tibbi profilaktikanın genişləndirilməsi, səhiyyə müəssisələrinin inşası, onların müasir tibbi avadanlıqlarla təchizinin yaxşılaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlər görüldü, ümumilikdə, 174 səhiyyə obyektinin tikintisi, 51 səhiyyə obyektinin isə yenidən qurulması və ya əsaslı təmiri başa çatdırıldı [642, s.147].

Göstərilən dövrdə bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafını təmin etməklə sağlam gəncliyin yetişdirilməsi Muxtar Respublika rəhbərliyinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Muxtar Respublikada idman qurğuları şəbəkəsinin genişlənməsi, onların texniki və kadr təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hazırda Muxtar Respublikada 12 stadion,

957 sadə idman meydançası, 129 idman zalı, 71 atçılıq tiri, 2 üzgüçülük hovuzu, 2 Olimpiya İdman Kompleksi, 1 Sağlamlıq Kompleksi, 1 şahmat mərkəzi, 7 uşaq-gənclər şahmat məktəbinin fəaliyyət göstərməsi bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üçün geniş imkanlar açdı [635, s.182-183].

Əhalinin yaşayış səviyyəsinin daha da yaxşılaşması, öz növbəsində, demoqrafik vəziyyətə də təsir göstərmişdir. 2014-cü ildə əhalinin sayı 436,6 min nəfər olmuşdur, halbuki 2003-cü ildə bu rəqəm 369,8 nəfər təşkil edirdi. 2004-2014-cü illərdə Naxçıvan MR-də təhsilin maddi-texniki bazasının və kadr potensialının möhkəmləndirilməsi, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və təhsillə bağlı digər məsələlər muxtar respublika rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmuşdur. 18 ildə (1995-2013-cü illərdə) Muxtar Respublikanın şəhər, qəsəbə və kəndlərində fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri hər cür avadanlıqlarla - yeni kompüter dəstləri ilə təchiz edildi, 303 təhsil müəssisəsi tikilərək və ya yenidən qurularaq şagirdlərin istifadəsinə verildi. 2014-cü ildə Muxtar Respublikada 220 ümumtəhsil məktəbi, o cümlədən 208 tam orta məktəb, 9 ümumi orta, 3 ibtidai məktəb, 44 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, 2 peşə liseyi və 2 peşə məktəbi fəaliyyət göstərmişdir. Ümumtəhsil və peşə məktəblərində təhsil alan 45161 şagirdin təlim-tərbiyəsi ilə 8089 müəllim məşğul olmuşdur. Təhsilə göstərilən diqqət və qayğı öz bəhrəsini vermişdir. Belə ki, son illərdə ümumtəhsil məktəblərini 81981 məzun bitirmiş, onlardan 46412 nəfəri ali təhsil müəssisələrinə sənəd vermişdir. Sənəd verənlərin 17854 nəfəri tələbə adını qazanmışdır [642, s.117-118]. Muxtar Respublikada pedaqoji kadrların hazırlanması sahəsində işin gücləndirilməsi məqsədilə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirildi və infrastrukturunu yeniləndi. Hazırda Naxçıvan şəhərində üç ali təhsil müəssisəsi – Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu və Naxçıvan Özəl Universiteti fəaliyyət göstərir. Muxtar Respublikanın ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alan tələbələrin tədris-təlim keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə

ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir.

2004-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının elmi idarə və müəssisələrində fundamental elmin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatlar aparıldı, faydalı elmi nəticələr əldə edildi. Elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri dünyanın müxtəlif ölkələrinin nüfuzlu jurnallarında dərc edilmişdir. 1995-2010-cu illərdə Muxtar Respublika alimlərinin 128 monoqrafiyası, 450-yə yaxın kitab, 280-dən çox dərslik, dərs və tədris vəsaiti, 8200-ə yaxın elmi məqaləsi çap olunmuşdur [635, s.169].

Tədqiq edilən dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qayğısı sahəsində Muxtar Respublikanın mədəni-maarif müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, onların avadanlıqlarla təchiz edilməsi, tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin qorunub saxlanılması sahəsində də çox işlər görüldü. Bu illərdə Muxtar Respublikada 260 mədəniyyət obyektinin tikintisi, 160 mədəniyyət obyektinin yenidən qurulması və bərpa başa çatdırıldı, 16 muzey, Naxçıvan Dövlət Uşaq Teatrı, Naxçıvan Dövlət Uşaq Filarmoniyası, 2 xalq teatrı, Naxçıvan Turizm İnformasiya Mərkəzi, «Naxçıvan Mətbəxi» Kulinariya Mərkəzi yaradıldı.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədrinin «Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili haqqında», «Nuh peyğəmbərin Naxçıvan şəhərində məzarüstü abidəsinin bərpa edilməsi haqqında», «Gülüstan türbəsinin bərpa və tədqiq olunması haqqında» və digər sərəncamlar tarixi abidələrimizə, maddi-mənəvi dəyərlərimizə diqqət və qayğının bariz nümunəsidir.

Muxtar Respublikada kitabxana işinin müasir standartlar səviyyəsində qurulması və elektron kitabxanaların yaradılması sahəsində işlər davam etdirildi, Naxçıvan MR Ali Məclisinin Naxçıvanşünaslıq Mərkəzində, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsində və Naxçıvan Dövlət Universitetində elektron kitabxanalar, eləcə də Naxçıvan Regional İnformasiya Mərkəzində məhdud fiziki imkanlılar üçün audio və elektron kitabxana xidməti yaradıldı [661]. Naxçıvan torpağının yetişdirdiyi şəxsiyyətlərin adının əbədiləşdirilməsi və yubileylərinin

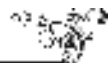

keçirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. M.T.Sidqinin, M.Şahtaxtinskiyin, B.Şahtaxtinskiyin, H.Cavidin, Ə.Cavidin, C.Məmmədquluzadənin, B.Kəngərlinin, M.S.Ordubadinin, İ.Səfərlinin, M.Arazın yubileyləri ölkədə və Muxtar Respublikada geniş qeyd olundu [642, s.143].

Bu illər ərzində Muxtar Respublikada kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı da diqqət mərkəzində saxlanılmış, «Şərq qapısı» qəzeti redaksiyası və «Əcəmi» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi üçün müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş yeni redaksiya-nəşriyyat kompleksi istifadəyə verilmiş, «Şərq qapısı», şəhər və rayon qəzetlərinin yüksək poliqrafik keyfiyyətdə nəşr olunması təmin edilmiş, Naxçıvan MR Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin maddi-texniki bazası gücləndirilmiş, efir vaxtı artırılmışdır. Mədəni quruculuq tədbirlərində Naxçıvan Muxtar Respublikası Yazıçılar Birliyinin və Rəssamlar Birliyinin üzvləri fəal iştirak edirlər. Son on ildə rəssamların 50-ə yaxın sərgidə 2500-dən çox rəsm əsəri nümayiş etdirilmişdir.

2004-2015-ci illərdə Muxtar Respublika üçün yeni sahə olan turizm sahəsinin inkişafı istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Yeni turizm komplekslərinin, o cümlədən Ağbulaq İstirahət Mərkəzinin, yeni çimərliklərin və digər bu kimi infrastruktur obyektlərinin istifadəyə verilməsi bu sahədə bir sıra irəliləyişlərə səbəb oldu. 2015-ci ildə Muxtar Respublikaya xarici ölkələrdən və respublikamızın digər bölgələrindən 389 min 823 turist gəlmişdir ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli çoxdur [642, s.138].

Beləliklə, 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının bütün regionlarında olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində dinamik inkişafa nail olundu.

IV FƏSİL

YANACAQ-ENERGETİKA SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFI

4.1. Neft siyasəti

2004-2014-cü illər Azərbaycan Respublikasının siyasi, sosial-iqtisadi inkişaf tarixində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bir dövrdür. Bu illər ərzində Azərbaycan dövləti tərəfindən əsasını «Əsrin müqaviləsi» təşkil edən neft strategiyasının reallaşdırılması öz müsbət nəticələrini verdi. Belə ki, neft strategiyası Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının, xüsusilə də neft sənayesinin müasirləşməsi üçün təməl daşı rolunu oynadı. Milli neft sənayesində aparılan genişmiqyaslı islahatlar, onun şaxələndirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti dünyanın ən iri və müasir texnologiyası ilə təchiz edilmiş şirkətinə çevrildi. Hazırda ARDNŞ-in təsisçiliyi ilə yaradılmış 37 birləşmiş müəssisə, 7 alyans, xarici ölkələrdə çoxsaylı törəmə şirkətlər və 13 nümayəndəliyin fəaliyyəti neft və qaz sənayesinin demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edir [669, s.16]. ARDNŞ 15 ölkənin 25 şirkəti ilə imzalanmış 17 Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişində (NPBS) Azərbaycan dövlətini uğurla təmsil edir [669].

1995-2013-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sektoruna ümumilikdə 47 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayə qoyulmuşdur. Görülən işlər nəticəsində ARDNŞ-in istismar etdiyi neft yataqlarından 2003-cü illə müqayisədə 2004-cü ildə 15,6 mln.t., 2005-ci ildə 22,3 mln.t., 2006-cı ildə 32,2 mln.t., 2007-ci ildə 42,0 mln.t., 2008-ci ildə 44,5 mln.t., 2009-cu ildə 50,41 mln.t., 2010-cu ildə 51 mln.t. neft hasil edilmiş, neftdən əldə olunan gəlir Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun hesabına köçürülmüş və ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi və hərbi qüdrətinin artırılmasına yönəldilmişdi.

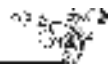
2012-ci ildə ARDNŞ-in istismar etdiyi yataqlardan hasil olunan 8289.8 min ton neftin 6203.6 min tonu emala yönəldilmişdi, 1996,8

min tonu isə ixrac edilmişdir. Bundan əlavə, 2012-ci ildə Azəri-Çıraq-Günəşli yatağından hasil olunan və ARDNŞ-in payına düşən 486 min ton məsrəf neftindən 1321.350 min ton ixrac olundu. 2012-ci ildə ARDNŞ-in pul daxilolmaları 21101.2 mln. manat oldu ki, bunun da 2757.0 milyon manatı xam neft, qaz, neft-qaz və kimya məhsullarının ixracından, 2215.6 milyon manatı isə daxili bazarda məhsul satışı hesabına əldə olundu. 2012-ci ildə dövlət büdcəsinə 1425.0 milyon manat, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna 157.5 mln. manat, Dövlət Neft Fonduna isə layihələrdən dövlətin payına düşən karbohidrogen məhsulların ixracı hesabına 12772.9 milyon manat köçürüldü.

ARDNŞ 2007-2012-ci illər üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçid dövrünü uğurla başa vurduqdan sonra maliyyə hesabatları barədə beynəlxalq səviyyədə tanınan «Ernst of Young» audit şirkətinin müsbət rəyini almışdır. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının və aparıcı proqram təminatının tətbiqi, eyni zamanda, şirkətin müxtəlif sahələrini əhatə edən Standartların, o cümlədən «Korrupsiya ilə mübarizə və şəffaflığın artırılması üzrə standartların», «Davamlı inkişaf haqqında» hesabatın hazırlanması üzrə standartların qəbulu və bu qəbuldan olan digər işlər ARDNŞ-in beynəlxalq şirkətə çevrilməsinə şərait yaratdı. Hal-hazırda ARDNŞ dünyanın ən qabaqcıl bankları ilə əməkdaşlıq edir. Bu banklar içərisində AFR-in «Dentshe», Fransanın «Natixis», «BNP Paribas» və «Societe Generale», Hollandiyanın «İNG», İsveçrənin «Kredit SİVİSS», Yaponiyanın «SMBS», ABŞ-in «CİTY», «İP Morgan» və TC-nin «Yapıkredi» banklarını göstərmək olar.

«Əsrin müqaviləsi» üzrə işlənmənin gedişində «AÇG» yataqlar blokunun karbohidrogen ehtiyatları iki dəfəyədək artırılmışdır. 1994-cü ildə müqavilənin imzalanması ərəfəsində bu yataqlardakı karbohidrogen ehtiyatlarının ümumi həcmi 511 milyon ton neft, 160 mlrd. kubmetr qaz səviyyəsində hesablanmışdı. Hazırda isə blokun çıxarıla bilən neft ehtiyatları 1 milyard ton, qaz ehtiyatları isə 350 milyard kubmetr həcmində müəyyən edilmişdir. 1997-ci ildən 2014-cü ilədək bu yataqlar blokundan 345 mln. ton neft və 100 milyard kubmetr qaz

hasil edildi [669, s.17].

2007-ci ildə BTC vasitəsilə nəql edilən neftdən 16,5 mln. dollar ilk gəlir əldə edildi və Neft Fondunun hesabına köçürüldü [683, c.341]. BTC ƏİBR-rinin açılış mərasimi 2006-cı il iyulun 13-də Türkiyənin Ceyhan limanında həyata keçirildi və ona Heydər Əliyevin adı verildi. Kəmərin ümumi uzunluğu 1768 km təşkil edir ki, onun 443 km Azərbaycan Respublikası, 249 km-i Gürcüstan, 1076 km-i isə Türkiyə ərazisindən keçir. BTC-nin istifadəyə verilməsi Azərbaycan dövlətinin uğurlu xarici siyasətinin və neft strategiyasının məntiqi nəticəsi idi. 2007-ci ildə «BP-Azərbaycan» beynəlxalq əməliyyat şirkəti dənizin «Azər-Çıraq-Günəşli» yatağından 33 mln. ton nefti hasil edərək onun imzalanmış müvafiq müqavilələr əsasında Hindistan, İsrail, Tailand, İtaliya və Çiliyə satışını təşkil etdi. 2008-ci il yanvarın 9-da isə Azərbaycan mənfəət nefti ilə yüklənmiş «Heydər Əliyev» tankeri ABŞ-a yollandı [683, c.343].

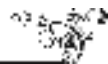
«Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsi həm də Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərməyə şərait yaratdı. ARDNŞ xarici ölkələrin bir neçə iri şəhərlərində öz nümayəndəliklərini açdı. Bu şəhərlər arasında İstanbul, Tehran, Astana, Buxarest, Frankfurt, Cenevrə, London, Vyana, Tbilisi, Kiyev şəhərləri vardır [668]. Rumıniyada isə ARDNŞ neft-kimya emalı kompleksi tikmək haqqında qərar qəbul etmişdir. Bu zavodda istehsal olunan məhsullar Avropa ölkələrinə ixrac ediləcəkdir. 2008-ci ildə İsveçrədə ARDNŞ-in törəmə şirkəti olan SOCAR Trading SA açıldı. Bu törəmə şirkətin əsas funksiyası Avropada Azərbaycan neftinin satışını təşkil etməkdir. Şirkətin maliyyə fondu 5 milyon İsveçrə frankıdır. 2007-ci ildə Türkiyə hökuməti ölkədə ən böyük neftayırma zavodlarından biri olan Petkim zavodunu özəlləşdirməyə çıxardıqdan sonra keçirilən tenderin qalibi ARDNŞ, Türkiyənin Turcas və Səudiyyə Ərəbistanının İnjas şirkətlərinin qurduğu konsorsium oldu. Müəssisənin özəlləşdirilməsinin dəyəri 1,6 milyard dollar təşkil edirdi. Konsorsium 2015-ci ilə qədər zavodun yerləşdiyi ərazidə daha böyük gücə malik ikinci bir neftayırma zavodu tikməyi və mövcud müəssisənin

emal gücünü artırmağı planlaşdırırdı. Konsorsium bu məqsədlə 10 milyard dollar xərcləməyi nəzərdə tuturdu [668]. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti 2011-ci ilin sonunadək Ukraynada 17, 2015-ci ilə qədər isə Rumıniyada 300 yanacaq doldurma məntəqəsi tikmək haqqında qərar qəbul etmişdir [677]. 16 noyabr 2011-ci ildə isə ARDNŞ «Exxon Mobil» şirkətinin İsveçrə filialı olan Esso Schweiz GmbH-ı satın aldı [668]. Enerji resurslarının dünya bazarlarına çıxarılması işində ixrac boru kəmərlərinin şaxələndirilməsi siyasətinə üstünlük verən Azərbaycan dövləti, neftin satışından əldə edilən gəlirlər hesabına Gürcüstanın Kulevi limanında böyük neft terminalını inşa etdirdi. Bu isə qərb istiqamətində Qara dəniz vasitəsi ilə dünya bazarlarına çıxış etmək idi.

BTC kəməri Azərbaycan Respublikasına siyasi baxımdan dünyaya səviyyəsinə qalxmağa, Qafqaz regionunda lider dövlətə çevrilməyə və dünya dövlətləri içərisində böyük nüfuz qazanmağa imkan verdi. Rəqəmlərə diqqət yetirdikdə isə Azərbaycan neftini birbaşa Aralıq dənizinə çıxaran bütöv kəmərlər sisteminin, ilk növbədə, BTC Əsas İxrac Boru Kəmərinin strateji, siyasi və iqtisadi cəhətdən Azərbaycan xalqı və dövləti üçün əhəmiyyət kəsb etməsi onun ötürücülük qabiliyyəti ilə bərabər verdiyi iqtisadi və siyasi üstünlüklər baxımından çox əhəmiyyətlidir. Kəmərin hazırda ötürücülük qabiliyyəti bir ildə 50-60 mln. ton təşkil edir. 2014-cü il sentyabrın 1-nə olan məlumata görə, mövcud ixrac boru kəmərləri vasitəsilə dünya bazarlarına 384 mln. tona yaxın, o cümlədən BTC ilə 254, 9 mln. ton, Bakı-Supsa kəməri ilə 69,1 mln. ton, Bakı-Novorosiyski kəməri ilə 39,1 mln. ton və dəmir yolu ilə 20,5 mln. ton neft ixrac edilmişdir. Həmin ildə BTC kəməri vasitəsi ilə 11,6 mln. ton Türkmənistan, 4,3 mln. tondan artıq isə Qazaxıstan nefti nəql edilmişdir [669, s.17].

Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Prezident Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən Azərbaycan Respublikasının neft siyasəti nəticəsində ölkə neft sənayesində neft hasilatı 1997-ci illə müqayisədə 9 mln. tondan 5,6 dəfə artaraq 2010-cu ildə 51 mln. tona çatdırıldı [669]. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda «Çıraq», «Azəri» və «Günəşli» yataqlarının dərinisulu hissəsində 80

hasilat quyusundan ayda orta hesabla 2,7 mln. ton neft və 1,5 mlrd. kubmetr səmt qazı hasil olunur [669, s.17]. Ümumilikdə isə XX əsrin 90-cı illəri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasının dünya bazarlarına xam neft ixracı 10 dəfədən çox artmış, ARDNŞ ölkənin ən böyük neft ixracatçısına çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikasından dünya bazarlarına ixrac olunan neftin 70%-i ARDNŞ-nin payına düşür.

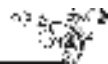
Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri ölkənin bütün əhalisinin qazla təmin edilməsidir. Məlumdur ki, «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan Respublikasını bir neft ölkəsi kimi dünyaya tanıtsa da, 1999-cu ildə Xəzər dənizində nəhəng «Şahdəniz» yatağının kəşf edilməsi və onunla bağlı layihənin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycana həm də dünyaya böyük miqdarda qaz ixrac etmək imkanına malik olan bir ölkəyə çevrilmək imkanı verdi. Azərbaycanda böyük qaz yataqlarının mövcud olması hələ XX əsrin 50-60-cı illərində geoloqlar tərəfindən müəyyən edilmişdi. Belə ki, hələ «Şahdəniz» (1970) yatağına qədər 1968-ci ildə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda ən böyük qaz yatağı olan «Bahar» yatağı aşkar edilmişdi. Lakin o zaman dənizin dərinliklərindən qazın hasil edilməsinə imkan verən texnika və texnologiya mövcud deyildi. Buna görə də bu iri yataqların istifadəyə verilməsi Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən 1994-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə «Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan və bundan sonra bu sahəyə qoyulan yeni texnika və texnologiya tətbiq edildikdən sonra mümkün oldu. Bunun bariz nümunəsi 1999-cu ildə «Şahdəniz» yatağının kəşf edilməsi və onun artıq istifadəyə verilməsidir.

«Şahdəniz» yatağı üzrə çıxarıla biləcək ehtiyatların ümumi həcmi 1 trilyon 200 milyard kubmetr qaz və 240 mln. tondan artıq kondensat təşkil edir [669]. Bu zəngin yatağı istismara vermək üçün onun işlənməsinin 1-ci mərhələsi çərçivəsində 12 hasilat quyusunun istismarına imkan verən SDA qazma və hasilat platforması tikilib istifadəyə verildi, dənizdən sahilədək 100 km. uzunluğunda sualtı bo-

ru kəmərləri çəkildi və 2006-cı ildən yataqdan qaz hasilatına başlandı. Hazırda burada orta gündəlik hasilatı 21 mln. kubmetr qaz və 5 min ton kondensat olan 4 quyu istismar edilir. 2006-cı il dekabrın 5-də ARDNŞ ilə ABŞ-ın «Mak Demort Kaspian Kontraktor İnk» şirkəti arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən «Günəşli» yatağı üçün qaz kəmərlərinin çəkilişi üzrə müqavilələr imzalandı və dekabrın 14-də «Şahdəniz» qazının ölkədaxili nəqli məqsədilə yeni qaz kəməri istifadəyə verildi. «Şahdəniz» yatağı üzrə ikinci quyunun istismara verilməsi nəticəsində «Şahdəniz» qazı Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri ilə Türkiyənin qaz kəmərləri sisteminə daxil oldu. Bu, 2006-cı ilin sentyabrında Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinin istifadəyə verilməsindən sonra baş verdi. «Azəri-Çıraq-Günəşli» və «Şahdəniz» yataqlarından hasil edilən qaz, bütövlükdə, respublika üzrə qaz hasilatı dinamikasını əsaslı şəkildə dəyişdi və 2004-2009-cu illər ərzində ölkədə qaz hasilatı 5,0 mlrd. kubmetrdən 23,7 mlrd. kub-metrə çatdı, yəni göstərilən dövr ərzində ümumi hasilat 4,8 dəfə artdı. Bunun üçün 2004-cü ildən 2009-cu ilədək neftin hər bir il üzrə hasilat göstəricisinə diqqət yetirmək kifayətdir. Belə ki, 2004-cü ildə 6,0, 2005-ci ildə 6,5 mlrd., 2006-cı ildə 6 mlrd., 2007-ci ildə 16,9 mlrd., 2008-ci ildə 23,4 mlrd., 2009-cu ildə 23,7 mlrd [669, s.71]. kubmetr oldu. Bu isə o deməkdir ki, göstərilən illər ərzində ölkədə neft-qaz sənayesində qaz hasilatı 4,8 dəfə artdı.

Bütövlükdə isə 2004-2014-cü illərdə neft hasilatı sahəsində əldə olunmuş nəticə Azərbaycan Respublikasında neft-qaz hasilatı sahələrinin əsaslı şəkildə inkişafını təsdiq edir. 1847-ci ildən başlayaraq 2014-cü ilədək keçən dövr ərzində quru və dəniz neft-qaz yataqlarından 1,8 mlrd. ton neft və 648,6 mlrd. kubmetr qaz hasil edilmiş, bundan 512,6 mln. ton neft və 250,8 mlrd. kubmetr qaz, yəni müvafiq olaraq 28,4% və 38,6%, məhz 1994-2014-cü illər ərzində Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa və BTC boru ixrac kəmərləri vasitəsilə dünya bazarlarına Azərbaycan Respublikasından 357,2 mln. ton neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ilə isə 34,4 mlrd. kubmetr qaz ixrac edilib [669]. «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində işlənən «Azəri», «Çı-

raq» və «Günəşli» yatağının dərin sulu hissəsindən 2014-cü ilədək 344,6 mln. ton neft, 100 mlrd. kubmetr qaz hasil edilmişdir ki, 65,5 milyard kubmetri ölkədaxili ehtiyaclara sərf edilmişdir.

Belə bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 2004-2014-cü illər ərzində görülməli məqsədyönlü işlər nəticəsində «Azəriqaz» İB tərəfindən əhali və digər istehsalçıların təbii qazla təmin olunması, yaşayış məntəqələrinin qazlaşdırılması və qaz təminatının bərpası, qaz təchizatı şəbəkəsinin yenidən qurulması və əsaslı təmiri sahəsində qazanılan nailiyyətlər ilbəil artır «Azəriqaz» İB-nin fəaliyyəti dövründə, yəni 2009-2014-cü illərdə 26210,5 km. uzunluğunda yeni qaz kəmərləri tikildi, 7873,6 km uzunluğunda qaz kəmərləri əsaslı təmir edildi, 687 yaşayış məntəqəsi qazlaşdırılaraq təbii-qaz verildi. Təbii qazla təmin olunan abonentlərin sayı 1,7 milyonu keçmişdir [669, s.99]. Görülməli işlərin nəticələri aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Bölgələr	Təbii qazla təmin olunan abonentlərin sayı
Bakı şəhəri üzrə cəmi:	718,518
O cümlədən: əhali	707927
Qeyri əhali	10591
Regionlar üzrə cəmi:	981567
O cümlədən: əhali	970856
Qeyri-əhali	10711
Yekun	1700 085
Əhali	1678,783
Qeyri-əhali	21 302

Azərbaycan Respublikasının 2004-2015-ci illərdə həyata keçirilən uğurlu neft siyasətinin kökündə, heç şübhəsiz, müasir elmi-texniki nailiyyətlərin birbaşa istehsala tətbiqi faktı dayanır. Azərbaycan

Neft Sənayesində elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi 1922-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Neftçıxarma İnstitutunun adı ilə bağlıdır. Müasir dövrdə isə bu və digər bu profilli 5 institut əsasında 2009-cu ildə yaradılmış «Neftqazəlmətdiqatlayihə» İnstitutu Azərbaycan Neft Sənayesində xüsusi çəkiyə malikdir.

2004-2015-ci illər ərzində ARDNŞ-in «Neftqazəlmətdiqatlayihə» İnstitutu kompleks elmi-tədqiqat işləri apararaq Xəzər dənizi akvatoriyasında və ölkənin quru ərazilərində axtarış-kəşfiyyat işlərinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən kompleks proqramı tərtib edildi. Azərbaycan Respublikası ilə yanaşı, Avropa və Asiya ölkələrində inşa edilib istifadəyə verilən neft-qaz məhsulları emalı müəssisələrinin böyük əksəriyyəti məhz ARDNŞ-in «Neftqazəlmətdiqatlayihə» İnstitutu tərəfindən layihələndirilmişdir. İnstitutun layihələri əsasında ümumi uzunluğu 400 km-i aşan estakada və estakadayanı meydançalar, 300-dən çox stasionar dəniz özülü, 84-160 m dəniz dərinliyi olan 14 dərin dəniz özülü tikilib istifadəyə verildi.

«Əsrin müqaviləsi»nin ən böyük möcüzəsi olan «Çıraq-1» platforması İnstitut tərəfindən layihələndirilmiş və bu günə kimi bu platformadan 86,5 mln. ton neft, 18,6 mlrd. m³ qaz hasil edilmişdir. 2015-ci ilin sonunadək bu platformada 15 quyu fəaliyyət göstərmişdir ki, onların gündəlik hasilatı isə 85000 ton neft və 2,4 mln.m³ qaz təşkil edir [669, s.141].

2004-2014-cü illər ərzində İnstitutun verdiyi təkliflər əsasında aparılmış axtarış-kəşfiyyat işləri nəticəsində Kürəvdağ, Mişovdağ, Kürsəngi, Qaradağlı, Zağlı-Zeyvə, Gürqan-dəniz, Neft Daşları, Darvin küpəsi, Qum-dəniz, Səngəçal-dəniz, Duvanni-dəniz, Xara-Zirə adası, Xara-Zirə-dəniz, Bahar, Muradxanlı və s. kimi yataqlar üçün işlənmə layihələri və texnoloji sxemlər işlənilib hazırlanmışdır.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından keçən 22 il ərzində Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən uğurlu siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi sahəsində görülən işlərdir. Bu müddət ərzində ARDNŞ ölkəmizi beynəlxalq miqyaslı layihələrdə təmsil

edən böyük inkişaf yolu keçmiş, texniki və kadr potensialını təkmilləşdirərək qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edərək müasir tələblərə cavab verən modern bir şirkətə çevrilmişdir. Şirkətin fəaliyyətində müasir istehsal subyektlərinin və insan resurslarının peşəkar şəkildə idarə edilməsində insan amili həlledici yer tutur. Buna görə də insan resursları, professional kadr hazırlığı ARDNŞ-in bütün uğurlarının əsasını təşkil edir. Böyük təcrübəyə, istehsal güclərinin inkişaf etmiş xidmət sektoruna, dəyərli elmi və texniki potensiala malik ARDNŞ-də bu gün neft sənayesinin bütün sahələri üzrə yüksəkixtisaslı mühəndis, texnik və fəhlə kadrları çalışır. Ötən dövr ərzində ölkə neft sənayesinin kadr heyətinin tərkibində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. 1995-ci il yanvarın 1-dək olan məlumata əsasən ARDNŞ-də 77 mindən çox işçi çalışdığı halda, 2014-cü ildə onların sayı 56,2 min təşkil edirdi. Onların 68%-i fəhlə, 31%-i isə rəhbər işçi və professional mütəxəssislərdir. Keçən müddət ərzində işçilərin ümumi sayında alitəhsilli işçilərin sayı 16%-dən 31%-ə çatdırılmış, kadr tərkibində gəncləşmə prosesi aparılmış və gənclərin sayı 17%-ə qədər artmışdır. Şirkətdə 2 akademik, 2 müxbir üzv, 28 elmlər doktoru və 226 fəlsəfə doktoru çalışır. Bundan əlavə, ARDNŞ-in ümumi işçilərinin sayından 120 nəfəri şəhid ailəsi üzvü, 2,7 min nəfəri Qarabağ müharibəsi iştirakçısı, 2,3 min nəfəri məcburi köçkün və qaçqındır. Bundan əlavə, şirkətin müəssisələrində 819 nəfər əlil işləyir. Şirkətdə çalışan qadınların sayı 10,1 min nəfər təşkil edir ki, onlardan 700 nəfərdən çoxu rəhbər işçi, 4 min nəfəri mütəxəssis, 6 min nəfəri isə fəhlə və texniki işçidir [669, s.64-65]. ARDNŞ-də kadrların seçilməsi, işə qəbul olunması, səmərəli yerləşdirilməsi və karyera yüksəlişinin planlaşdırılması, insan resurslarının idarə olunması üzrə 2011-ci ildə şirkətin Baş Ofisində İnsan Resursları Departamenti yaradılmışdır. İRD yarandığı vaxtdan bu günədək 3143 vakansiya elan olunmuş, 135171 ədəd daxil olmuş elektron müraciət müəlliflərindən 2345 nəfəri müsabiqədən keçərək ARDNŞ-də işləmək hüququ qazanmışdır. 1286 nəfər isə şirkətin kadr ehtiyatı bazasına daxil edilmişdir.

Neft sənayesi üçün yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədilə 2006-cı ildə ARDNŞ-də Xarici Təqaüd Proqramı qəbul edilmiş və bu sahədə məqsədyönlü işlər aparılmışdır. Bu günədək Proqrama 240 gənc qəbul olunmuş və onlardan 182 nəfəri təhsilini başa vuraraq ARDNŞ-in müxtəlif müəssisələrində işə qəbul olunmuşdur. Proqram çərçivəsində hər il müvafiq müsabiqə əsasında 50 nəfərədək gəncin dünyanın aparıcı universitetlərində təhsili ARDNŞ tərəfindən maliyyələşdirilir. Gənc kadrların hazırlanması sahəsində fəaliyyətin daha bir vacib istiqamətini Daxili Təqaüd Proqramı təşkil edir. 2005-ci ildən fəaliyyətə başlayan bu Proqram çərçivəsində Azərbaycan Respublikası ali təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisaslar üzrə hər kursdan 40 nəfər olmaqla, müsabiqə əsasında aylıq təqaüdlər verilir. 2005-2014-cü illərdə DTP üzrə ildə iki dəfə olmaqla (2012-ci ildən, ildə bir dəfə) 18 seçim müsabiqəsi keçirilmiş, 1707 nəfər təqaüdəçi seçilmişdir. Son 5 ildə isə ARDNŞ-in 156 təqaüdəçüsü şirkətin müxtəlif müəssisələrinə işə qəbul olunmuşdur. 2010-cu ildən etibarən yerli və xarici ali məktəblərin tələbələri üçün «Socar Yay Məktəbi» də təşkil olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 29 noyabr 2011-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunda Bakı Ali Neft Məktəbi yaradıldı. BANM-də tədrisin təşkili, onun gedişinə nəzarət, biliklərin qiymətləndirilməsi və s. proseslər Heroit-axt Universitetinin tələblərinə müvafiq həyata keçirilir. Hazırda BANM-də 360 tələbə təhsil alır.

ARDNŞ-də yüksəkixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması məqsədilə 2005-ci ildə Kadr Hazırlığının Təşkili Mərkəzi yaradıldı. ARDNŞ-in nəzdində fəaliyyət göstərən peşə məktəblərində 15 ixtisas üzrə 460 nəfərə yaxın şagird təhsil alır.

Bütün bunlar 2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən neft siyasətinin çox böyük uğurlar əldə etdiyini və Azərbaycan xalqının ən qiymətli təbii sərvətlərindən biri olan neftin onun milli mənafeələrinin təmin olunması məqsədinə yönəldildiyi fikrini təsdiq edir.

4.2. Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycan Respublikasının rolu

Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi uğurlu neft strategiyasının özülünü təşkil edən «Əsrin müqaviləsi»nin reallaşdırılması onu yenidən dünyaya enerji resursları ilə zəngin bir ölkə kimi tanıtdı. Azərbaycanın Xəzər neftinin və qazının Avropa bazarlarına birbaşa kəmərlər vasitəsilə nəqli məsələsi bu enerji resurslarının hasilatı qədər mühüm iqtisadi, siyasi və global əhəmiyyət kəsb edən məsələ olduğu üçün Azərbaycan hökuməti ölkəni ümumi böhrandan çıxarmaq, Ermənistanın hərbi təcavüzünə son qoymaq, ölkənin iqtisadi qüdrətini artırmaq və onun beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədilə milli mənafeələrə tam cavab verən sazişlərin imzalanmasına və strateji statusa malik çoxşaxəli ixrac boru kəmərlərinin çəkilməsinə nail oldu. Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş və çox yüksək səviyyədə inkişaf etmiş yanacaq-energetika infrastrukturuna malik olması ölkənin təkcə milli və regional səviyyədə deyil, həm də dünya enerji sistemində getdikcə həlledici bir amilə çevrilməsinə, beynəlxalq enerji bazarlarında özünəməxsus yer tutmasına və Avropanın enerji təhlükəsizliyində fəal iştirak etməsinə imkan yaratdı. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının enerji ehtiyatları həm də ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin dinamik inkişafına təsir etməklə bərabər, ölkənin ümumi daxili məhsulunun, əsas maliyyə-iqtisadi potensialının formalaşmasında həlledici amil rolunu oynayır. Enerji təhlükəsizliyi dedikdə, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının tam şəkildə yanacaq və enerji təchizatı vasitəsilə xarici və daxili təhdidlərdən müdafiəsi nəzərdə tutulur. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri isə aşağıdakılardır: 1) Ölkənin strateji və dövlət əhəmiyyətli obyektlərinin enerji resursları ilə fasiləsiz və təhlükəsiz təmin olunması; 2) Daimi təmin olunan enerji mənbələrinin müəyyən edilməsi; 3) Enerji resurslarının şaxələndirilməsinə nail olmaq; 4) Ekoloji tarazlığın pozulmasına yol verməmək; 5) Enerji

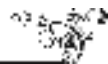
resurslarından səmərəli şəkildə istifadəsinə tam şəkildə nail olmaq;
6) Ölkədaxili və xarici bazarlara çıxarılan enerji resurslarının satışından maksimum gəlirlərin əldə olunmasına nail olmaq.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq və daxili enerji siyasəti, bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər, reallaşdırılan vəzifələr, 2003-2014-cü illərdə qəbul olunmuş bir çox dövlət sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində indiyədək 71 neft və qaz yatağı istifadəyə verilmişdir. Onlardan 43-ü quruda, 28-i Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizindəki milli sektorunda yerləşir. Hazırda 54, o cümlədən quruda 36, dənizdə 18 yatağın dövriyyəyə daxil edilməsi ilə bağlı işlər davam etdirilir, 9 yataq işə kəşfiyyat mərhələsindədir. Azərbaycan Respublikasında yataqların işlənməyə başlanmasından hazırkı dövrdə 1,5 milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 480 milyard kub metrədən artıq qaz hasil edilmişdir, o cümlədən dəniz sahəsindəki yataqlardan 0,5 milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 352 milyard kub metr qaz çıxarılmışdır [698, s.3-8].

Azərbaycan Respublikası çox uğurlu transmilli dünya ilə enerji tərəfdaşlığı münasibətlərini qura bilmişdir. Keçən müddət ərzində, xüsusilə 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizi sektorunda ona məxsus zəngin karbohidrogen ehtiyatlarını dünyanın aparıcı ölkələrinin ən iri neft və qaz şirkətləri ilə birgə yeni texnologiya əsasında istehsal etməsi və müstəqil marşrutlarla dünya bazarlarına çıxarması onun enerji təhlükəsizliyinə beynəlxalq səviyyədə dəstəyi artıraraq, dünya enerji sistemindəki rolunu xeyli möhkəmləndirdi.

Bütün bunlar ölkənin enerji təhlükəsizliyinin qorunmasına və təmin olunmasına həm də beynəlxalq dəstəyi gücləndirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərləri dünya dövlətləri ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasına və müvafiq olaraq onun iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsinə təkan verdi.

Xəzər dənizi hövzəsində qlobal enerji layihələrinin reallaşması

təkcə Azərbaycan Respublikasının deyil, həm də bütövlükdə, Avra-siya regionunun enerji təhlükəsizliyinə müsbət təsir etməklə bərabər, neft-qaz ixracı sahəsində uğurlu beynəlxalq tərəfdaşlıq münasibət-lərinin yaradılmasına imkan verdi. Azərbaycan dövlətinin ciddi səy-ləri nəticəsində Xəzər regionunun zəngin enerji ehtiyatlarından sə-mərəli istifadə, onun üzərində transmilli nəzarətin təmin olunması, neft və qazın təhlükəsiz marşrutlarla dünya bazarlarına çatdırılması sistemi yaradıldı ki, bu da qloballaşan dünyanın geosiyasi müstə-visində təkcə Azərbaycan Respublikasının deyil, həm də bütöv Xəzər regionunun geoiqtisadi rolunu artırdı. Azərbaycan Respublikası Av-ropanın müasir enerji təhlükəsizliyi sistemində mühüm yer tutaraq yeni-yeni transmilli layihələrin hazırlanması və həyata keçirilmə-sində arzuolunan və etibarlı tərəfdaşa çevrildi. Bu tərəfdaş ölkələrlə birgə reallaşdırılan layihələr, çəkilən neft və qaz kəmərləri ona öz ixrac və təchizat marşrutlarını şaxələndirməyə, əhalinin iqtisadi, so-sial və s. tələbatlarını daha dolğun ödəməyə lazımi imkanlar yaratdı.

Xəzər hövzəsində hasil edilən neft və təbii qazın Qara, Aralıq və Baltik dənizlərinin limanlarına, ətraf regionlara, habelə Mərkəzi Avropa ölkələrinə çatdırılması üçün transmilli enerji ixracının şaxə-ləndirilməsi siyasətini həyata keçirən Azərbaycan dövləti hazırda müxtəlif variantlı ixrac marşrutlarının və kəmərlərinin yaradılması işinə üstünlük verir. Bu, Azərbaycan Respublikasının müstəqil enerji siyasətini və ixrac təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, həm də re-gionun neft-qaz ölkələrinin maraqlarına, Avropanın enerji təhlükə-sizliyinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası bu gün regionda heç bir dövlətdən heç bir enerji asılılığı olmayan, bütün sahələr üzrə öz enerji tələbatını daxili imkanları hesabına tam ödəməyə qadir olan ölkədir. Azərbay-can Respublikasının həyata keçirdiyi enerji siyasətinin məqsədi ölkə-nin dünya bazarlarına çıxış imkanlarını daha da artırmaqdan və dünya ölkələri üçün alternativ enerji mənbəyi yaratmaqdan ibarət-dir. Azərbaycan Respublikasının 2004-2015-ci illərdə dünya enerji sa-tışı bazarında çəkisinin artması və rolunun xeyli dərəcədə güclən-

məsi Avropa dövlətlərinin Azərbaycan dövləti ilə əməkdaşlığa marağını daha da artırdı. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynaması dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri və aparıcı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən birmənalı şəkildə etiraf olunur.

2006-cı ilin noyabrında Brüsseldə «Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Birliyi arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu»nun imzalanması həm Azərbaycanın, həm də Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinə mühüm töhfə oldu. 2007-ci ilin may ayında Krakov şəhərində təşkil olunmuş enerji sammiti bu sahənin təhlükəsizlik məsələlərinin Avropa üçün getdikcə daha qlobal səciyyə daşdığını, mühüm geosiyasi reallıqlarla şərtləndiyini növbəti dəfə təsdiqlədi. Polşa, Azərbaycan, Gürcüstan, Litva və Ukrayna prezidentlərinin, eləcə də Qazaxıstanın dövlət nümayəndələrinin iştirak etdiyi bu sammitdə enerji sahəsində yeni subregional integrasiya modeli yaratmağın vacib olduğu vurğulandı. Sammit çərçivəsində müzakirə olunmuş Odessa-Brodı-Qdansk marşrutu Qara dənizə çıxarılan neftin Baltik dənizi sahilinə çatdırılmasını, oradan Avropa və dünya bazarlarına daşınmasını nəzərdə tutur.

1996-2014-cü illərdə bu kəmərlər vasitəsilə dünya bazarlarına 357 milyon ton neft, o cümlədən BTC kəməri ilə 255 milyon ton, Bakı-Supsa kəməri ilə 69 milyon ton, Bakı-Novorossiysk kəməri ilə 11,3 milyon ton və dəmir yolu ilə 20,4 milyon ton neft ixrac edilmişdir [704, s.36]. Lakin bu da məlumdur ki, buna nail olmaq Azərbaycan dövləti üçün heç də asan olmamışdır. Azərbaycanın zəngin enerji resurslarına malik olan bir ölkə olduğunu bilən region dövlətləri, ilk növbədə, Rusiya Federasiyası Azərbaycan dövlətinin öz təbii sərvətlərindən biri olan neft və qazdan sərbəst istifadə etmək faktı ilə heç bir şərtlə barışmaq istəmirdi. Lakin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu xarici siyasət, atdığı diplomatik addımlar özünün müəllifi olduğu neft strategiyasının reallaşdırılması ilə nəticələndi [699, s.684].

1999-cu ilin iyununda ehtiyatları bu günə 1,2 trilyon kubmetr

qazdan və 240 milyon ton kondensatdan ibarət olan nəhəng «Şahdəniz» yatağının kəşf edilməsi və «Şahdəniz» qaz layihəsinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasını həm də dünyaya böyük miqdarda qaz ixrac edən bir ölkə kimi tanıtdı. Azərbaycanın Şərq-Qərb enerji-nəqliyyat dəhlizində əhəmiyyətli coğrafi mövqe tutması, həm region, həm də Qərb ölkələri ilə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa təşəbbüs göstərməsi ona olan inamı gücləndirirdi. 2011-ci il yanvarın 13-də Bakıda Prezident İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının sədri Xose Manuel Barrozu «Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə»ni imzaladılar [684]. Bununla da Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxışı üçün mühüm siyasi razılaşma əldə olundu. Qarşılıqlı maraqlardan doğan bu sənəd əməkdaşlığın inkişafında yeni mərhələ açdı.

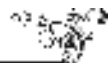
Qeyd etmək lazımdır ki, «Şahdəniz» yatağının istismara verildiyi vaxtdan 14 milyon ton kondensat və 54 milyard kubmetr qaz hasil edilmişdir [704, s.36]. 2014-cü il sentyabrın 1-dək «Şahdəniz-1» layihəsi üzrə Cənubi Qafqaz Boru Kəməri ilə Gürcüstana 4 milyard kubmetr və Türkiyə Cümhuriyyətinə 29 milyard kubmetr qaz verilmişdir [704, s.36].

2007-ci ilin iyul ayında istifadəyə verilmiş Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Bakı yaxınlığındakı Səngəçal terminalından başlanır, Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan ərazilərindən keçərək Türkiyə Cümhuriyyətinin Ərzurum şəhərinə çatır və burada bu ölkənin BOTAŞ şirkətinin kəmərlər sisteminə qoşulur. Kəmərin ümumi uzunluğu 971 kilometrdir ki, bunun da 443 km-i Azərbaycan Respublikası, 248 km-i Gürcüstan və 280 km-i Türkiyə Cümhuriyyəti ərazisindən keçir. Qaz kəmərinin diametri 1066 mm, ötürmə qabiliyyəti ildə 20 milyard kubmetr təşkil edir [704, s.36]. «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində hasil olunacaq qazın uzunmüddətli sazişlər əsasında Avropa Birliyi ölkələrinə ixrac edilməsi üçün mühüm siyasi və strateji addımlar atıldı. Avropaya qaz ixracı ilə bağlı layihənin reallaşması Türkiyə Cümhuriyyəti ilə danışıqların nəticəsindən asılı idi. Nəhayət, 2011-ci il oktyabrın 25-də Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyə Cümhuriyyətinə səfəri gedişində indiyədək gərgin müzakirələri yekunlaşdıran bir sıra sazişlər imzalandı. Bu sənədlərin imzalanması qazın alqı-satqısı və tranzitinə dair şərtləri tənzimləyərək, Azərbaycan qazının Türkiyə Cümhuriyyəti və Avropa ölkələrinə nəqli üçün əlverişli hüquqi baza yaratdı [685]. Belə ki, 2013-cü il iyunun 26-da İstanbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən Transanadolu Təbii Qaz Boru Kəməri layihəsi (TANAP) üzrə Hökumətlərarası Müqavilə imzalandı. Bu layihənin icrası Azərbaycan və Türkiyənin, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə vacib töhfə kimi qiymətləndirildi. Qeyd etmək lazımdır ki, bununla bağlı TANAP layihəsi Avropa Birliyi ölkələrinin «Nabukko» ətrafında apardıqları uzunmüddətli səmərəsiz danışıqların məntiqi nəticəsi olaraq meydana çıxdı. Təsədüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev deyirdi: «Biz görürdük ki, bu müzakirələr elə durmadan davan edir, amma ortada bir nəticə yoxdur. Həmişə olduğu kimi, ikitərəfli məsləhətləşmələr aparmaqla qərara gəldik ki, Türkiyə və Azərbaycan bu məsələdə liderliyi üzərinə götürməli və bu layihəni birlikdə icra etməlidirlər. Bu, sırf Türkiyə və Azərbaycanın layihəsidir» [701]. TANAP Xəzər qazının Avropa ölkələrinə nəqlini təmin etməklə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq satış bazarlarına çıxışına və orada möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, layihənin reallaşması Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin iqtisadi potensialının, enerji təhlükəsizliyinin və strateji rolunun artmasına xidmət edir. TANAP həm də Avropa ölkələrinin qaz təchizatında və bütövlükdə enerji təhlükəsizliyində tədricən mühüm amilə çevrildi. Belə ki, bu kəmər Avropa ölkələrinə enerji daşıyıcılarının idxalı marşrutlarının şaxələndirilməsinə imkan verdi.

TANAP-ın yalnız Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti üçün deyil, həm də Avropa ölkələrinə faydalı olacağını yazan ABŞ-ın «Forbes» jurnalı qeyd edirdi ki, «... əlverişli coğrafi vəziyyəti və etibarlı tərəfdaş adı Azərbaycana öz qaz ehtiyatlarından uğurla istifadə etməyə kömək göstərdi» [715]. 2012-ci il dekabrın 18-də Bakı-

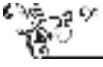

da SOCAR ilə imzalanmış ilkin çərçivə sazişinə görə, «BP» 12% pay əldə etməklə TANAP layihəsinə qoşuldu. Razılaşmanın bütün şərtlərini əks etdirən müqavilənin son variantı üzərində iş davam edirdi. Məsələ ilə bağlı yekun sənəd 2015-ci il martın 13-də Türkiyədə imzalandı [710]. «Şahdəniz» yatağının tammiqyaslı işlənilməsinin əhəmiyyətini nəzərə çarpdıran Azərbaycan Respublikasının Prezident İlham Əliyev bu layihəni «XXI əsrin müqaviləsi» adlandırdı [686]. Belə ki, karbohidrogen ehtiyatlarına, geoiqtisadi və geosiyasi əhəmiyyətinə görə «Şahdəniz» layihəsi «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqları üzrə ilk neft müqaviləsi ilə müqayisə oluna bilər. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti haqlı olaraq qeyd edir ki: «Bu layihə regionun və Avropanın enerji xəritəsini dəyişdirəcəkdir» [686].

Ümumi qiyməti 11-12 milyard ABŞ dolları, uzunluğu təqribən 2000 km. olan kəmərin çəkilib istifadəyə verilməsi vaxtı 2018-ci ilə nəzərdə tutulur. İlkin mərhələdə 16 milyard kubmetr qazın 6 milyard kubmetri Türkiyə Cümhuriyyətinə, 10 milyard kubmetri Avropa ölkələrinə ixrac ediləcəkdir.

2013-cü il iyunun 28-də Bakıda «Şahdəniz» Konsorsiumu «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində hasil olunacaq qazın Yunanıstan, İtaliya və Cənubi-Şərqi Avropa ölkələrinə çatdırılması üçün Trans-Adriatik Boru Kəmərinin (TAP) seçildiyini elan etdi və 2016-cı il mayın 17-də onun təməlqoyma mərasimi keçirildi [690]. Ümumi uzunluğu 870 km olan və ilkin olaraq 5,2 milyard ABŞ dolları məbləğində qiymətləndirilən TAP layihəsi Cənubi Qafqaz Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) və Transanadolu Qaz Kəmərinin (TANAP) davamı olub, «Şahdəniz-2» yatağındakı qazın Yunanıstan ilə İtaliyanın cənubuna, oradan isə Qərbi Avropa ölkələrinə nəqlini nəzərdə tutur. Avropa ölkələrinə Azərbaycan qazının bu kəmərlə 2019-2020-ci illərdə çatdırılması nəzərdə tutulur [704, s.36].

Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycan Respublikasının rolunu yüksək qiymətləndirən enerji məsələləri üzrə beynəlxalq statuslu ekspertlərin söylədikləri fikirlər əsasında, təsdiq etmək olar ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan dünya bazarında sa-

bitliyi təmin edəcək qarşıdakı illərdə dünyada gündəlik neft istehlakı 40 %-dən çox artaraq 2025-ci ildə 115 milyon barel olacağı gözlənilir. Hazırda Avropa ölkələrinin enerji ilə təminatının 30-40 %-nin Azərbaycan Respublikası enerji ehtiyatları hesabına ödənilməsi faktı öz təsdiqini tapmışdır. Bütün bunları nəzərə alan Avropa ölkələri, ilk növbədə, Yunanıstan Qaz Paylayıcı Sistemi şirkətində 66 % səhmlərin alınması üzrə Yunanıstan Respublikası tərəfindən elan edilmiş beynəlxalq tenderin qalibi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti oldu. Bundan sonra müvafiq beynəlxalq strukturlar tərəfindən Avropa İttifaqının qanunlarının tələblərinə cavab verən müvafiq sertifikatlaşdırma qərarının və Avropa İttifaqının Antiinhisar Komissiyasının müxtəlif qərarlarının əldə olunması üzrə işlər davam etdirilir. DESFA şirkətində 66 % səhmlərin ARDNŞ tərəfindən alınması Yunanıstana xarici investisiyaların cəlb edilməsi, Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxarılması Azərbaycan Respublikasının Avropanın enerji strategiyasına böyük töhfə olacaqdır. 2013-cü il dekabrın 17-də «Şahdəniz» layihəsinin ikinci mərhələsi üzrə yekun investisiya sazişinin imzalanması mərasimi keçirildi. Müqavilə «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində Xorvatiya, Azərbaycan, Albaniya və Monteneqro ölkələri arasında imzalandı. Qeyd etmək lazımdır ki, «Şahdəniz» yataqlarının ümumi ehtiyatları 1,2 trilyon kubmetrə bərabərdir. «Şahdəniz-2» yatağına qoyulacaq investisiya 25 milyard dollar həcmində qiymətləndirilmişdir. «Cənub Qaz Dəhlizi» region ölkələri üçün mühüm siyasi, iqtisadi, sosial və strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. Əvvəla, layihənin icrasına başlanılması həmin ölkələrin iqtisadiyyatına irihəcmli sərmayə qoyuluşuna yol açdı. Ümumiyyətlə, yatırılacaq investisiyaların həcmi 45 milyard dollar səviyyəsində qiymətləndirilir. Bu isə öz növbəsində marşrutun keçdiyi ölkələrdə 30 mindən çox iş yerinin açılmasına şərait yaradırdı. Bunun da 10 mini Azərbaycanın payına düşürdü [686]. Nəhəng «Şahdəniz» yatağından hasil edilən qaz Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Bolqarıstan və İtaliya-da milyonlarla istehlakçını enerji ilə təmin etmək üçün 3500 km uzunluğunda ərazilərdən keçərək daşınacaqdır. İlk qazın 2018-ci ilin

sonuna kimi Gürcüstan və Türkiyə üçün satışı nəzərdə tutulur, Avropa ölkələrinə isə nəqli 2020-ci ilə nəzərdə tutulur. «Şahdəniz» layihəsinin səhmləri aşağıdakı şirkətlərə məxsusdur: BP-28,83 %, CQD-6,67 %, Statoyl-15,5 %, Lukoyl-10 %, NİCO-10 % və TPAO-19 % [704, s.41].

TANAP şirkəti 2013-cü ilin dekabr ayında BOTAŞ və ŞD2 şirkətləri ilə də qaz nəqli müqaviləsi imzalandı. Bütün il ərzində TANAP layihəsi maliyyə komandası BMK, AYİB və AİB kimi çoxtərəfli agentlərlə, eləcə də ixrac krediti agentlikləri (ECA) ilə görüşmüş və bu görüşlər zamanı layihənin maliyyələşdirməsinə razılıq alınmışdır.

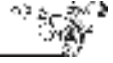
2013-cü ilin iyun ayında «Şahdəniz» qazının Türkiyə-Yunanıstan sərhədindən Avropa bazarlarına nəql edilməsi üçün TAP boru kəmərinin tikilməsi ilə bağlı qərar verildi. TAP-ın ilkin gücü 10 milyon kubmetr təşkil edəcək və gələcəkdə onun buraxılış gücünün 20 milyard kubmetrə çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. TAP-ın Türkiyə ilə Yunanıstan sərhədində TANAP kəmərinə qoşulması, şərqdən qərbə doğru Yunanıstan və Albaniyadan keçərək Adriatik dənizinin sahilinədək uzadılması razılaşdırılmışdır. Boru kəmərinin dəniz hissəsi Albaniyanın Fier şəhəri yaxınlığından başlayaraq və Adriatik dənizindən keçməklə, İtaliyanın Puglia rayonunda sahilə qədər uzanacaqdır. Burada İtaliyanın «İnam Rste Las» şirkəti tərəfindən idarə olunan qaz nəqli şəbəkəsinə birləşəcəkdir. TAP-ın ümumi uzunluğu təxminən 870 km olacaqdır ki, bunun 550 km-i Yunanıstanın, 210 km-i Albaniyanın, 105 km-i Adriatik dənizinin və qalan hissəsi İtaliyanın ərazisindən keçəcəkdir.

2013-cü ildə Albaniya, İtaliya və Yunanıstanda hökumətlərarası saziş («İLA») imzalanmış və iki dövlətin parlamentləri tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. TAP mart ayında «Şahdəniz» konsorsiumuna dəstək qərarı Paketini (DSP) və aprel ayında isə Kommersiya təklifini təqdim etmişdir. Buna əsasən iyun ayında «Şahdəniz-2» qazının Avropaya nəqli üçün TAP layihəsi seçildi. «Şahdəniz» Konsorsiumunun Yekun İnvestisiya qərarının ardınca TAP səhmdarları tərəfindən tikinti qərarı (RTC) elan edildi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 2014-cü il ta-

rixli Sərəncamına əsasən «Cənub Qaz Dəhlizi» Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti 31 mart 2014-cü ildə təsis edilmiş və şirkətin nizamnamə kapitalı maliyyələşdirildi. (49%-i) ARDNŞ (49 milyon), 51%-i isə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi (51 milyon) tərəfindən şirkət təsis olunduqdan sonra, «Şahdəniz» qaz kondensat yatağının istismarının 2-ci mərhələsi, Cənub Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi, Transanadolu Boru kəməri və Transadriatik Boru Kəməri layihələri bu şirkətin təbəçiliyinə verildi. «Şahdəniz-2» layihəsi üzrə yekun investisiya sazişi imzalandıqdan sonra Azərbaycan hökuməti bütün diqqətini «Cənub qaz dəhlizi» layihəsinin vaxtında və keyfiyyətlə həyata keçirilməsinə yönəltdi. Bu məqsədlə lazımi idarəetmə mexanizminin qurulması və maliyyə mənbələrinin təmin olunması üçün Azərbaycan Prezidenti 25 fevral 2014-cü ildə «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və «Cənub qaz dəhlizi»nin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» Sərəncam imzaladı [687]. Layihələrin Cənub Qaz Dəhlizi Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən maliyyələşdirilməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsi haqqında 9 iyul 2014-cü il tarixində Dövlət Komissiyasının imzaladığı qərara əsasən maliyyələşdirmə 2014-cü ilin sonuna kimi Cənub Qaz Dəhlizi Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən emissiya edilən istiqrazların ARDNŞ tərəfindən alınması yolu ilə, 2015-2019-cu illərdə isə Səhmdarlar tərəfindən CDQ QSC-nin nizamnamə kapitalının artırılması yolu ilə həyata keçiriləcəkdir. «Statoil» şirkətinin «Şahdəniz» və Cənub Qaz Boru Kəməri layihələrində olan 6,67% payları Cənub Qaz Dəhlizi QSC tərəfindən alındı. Bütün bu görülmə işləri yüksək qiymətləndirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü il iyunun 26-da Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə Transanadolu Təbii Qaz Boru Kəməri layihəsi (TANAP) üzrə Hökumətlərarası Müqavilənin imzalanma mərasimində çıxış edərkən demişdir: «... Bizim bərabər həyata keçirdiyimiz böyük layihələr bu gün dünya enerji xəritəsinə yeni çalarlar gətirmişdir. İndi bölgəni icra etdiyimiz layihələrsiz təsəvvür etmək mümkün

deyildir. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri Avropanın enerji xəritəsini böyük dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu gün bir yeni böyük tarixi əhəmiyyəti olan TANAP layihəsinə də start veririk. Əminəm ki, TANAP layihəsi eyni uğura nail olacaqdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum layihələri kimi TANAP layihəsi də vaxtında və keyfiyyətlə icra ediləcəkdir» [691]. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2015-ci il fevralın 12-də Bakıda «Cənub qaz dəhlizi» Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk iclası keçirildi. Layihəyə qoşulmuş ölkələrin energetika nazirlərinin, Aİ, ABŞ, Böyük Britaniya, habelə beynəlxalq maliyyə qurumları nümayəndələrinin iştirakı ilə təşkil olunmuş görüşdə «Cənub qaz dəhlizi»nin qrafikə uyğun şəkildə həyata keçirilməsi üçün qarşıda duran vəzifələr və onların həlli yolları müzakirə edildi [688].

Azərbaycan hökuməti «Cənub Qaz Dəhlizi»nə yalnız kommersiya layihəsi kimi yanaşmırdı. 2015-ci ildə dünya bazarında neftin bir barrelinin qiymətinin 50 dollardan aşağı düşməsi enerji layihələrinə maliyyə problemi yaradırdı. Lakin vaxtilə BTC İxrac Boru Kəmərinin tikintisi ilə bağlı məsələlərin həll olunduğu dövrdə neftin qiymətinin kəskin şəkildə enməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası və onun tərəfdaşlarının siyasi iradəsi nəticəsində layihəni reallaşdırmaq mümkün oldu. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Münhen Təhlükəsizlik Konfransında qeyd etdi ki: «... enerji daşıyıcılarının qiymətinin aşağı düşməsi «Cənub qaz dəhlizi» layihəsinin kommersiya baxımından dayanıqlı olmasını çətinləşdirsə də, ona iştirakçı ölkələrin enerji təhlükəsizliyinə və nəticə etibarilə milli təhlükəsizliyinə xidmət edən ideya kimi yanaşılmalıdır» [702].

Məsələlərin həlli ilə bağlı prinsipial və konstruktiv mövqeyini saxlayan Azərbaycan hökuməti «Cənub Qaz Dəhlizi»nin də gerçəkləşməsi sahəsində iştirakçı ölkələrdən qətiyyət və ardıcılıq göstərilməsinin tərəfdarı idi. 2016-cı il fevralın 29-da Bakıda keçirilən Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci toplantını qeyd etmək olar. Ötən il ərzində görülən işləri qiymətləndirən iclas növbəti dövr üçün fəaliyyət proqramını müəyyənləşdirdi. İştirakçılar layihənin

qrafik üzrə irəlilədiyini qeyd edərək, bundan sonra da birgə səylərin davam etdiriləcəyini bildirdilər [689].

Avropa ölkələrinin «Cənub Qaz Dəhlizi»-nə xüsusi diqqət yetirmələri və bütün maneələri dəf etmək əzmində olduqları nazirlərin çıxışından aydın görünürdü. Avropa İttifaqının xarici məsələlər və təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali nümayəndəsi, Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti F.Moqerini ümumi mövqeyi belə ifadə edirdi: «Həm Maroş Şevçoviç (Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə vitse-prezidenti – müəllif), həm də mən bu layihənin Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi strategiyasının zəruri elementi olduğunu və energetika diplomatiyasının bizim xarici işlər və təhlükəsizlik siyasətimizin əsas hissəsini təşkil etdiyini bildirmək üçün buradayıq» [689].

Beləliklə, Azərbaycan özünün iqtisadi və siyasi maraqları ilə Avropanın iqtisadi və geosiyasi mənafeələrini uzlaşdırmaq üçün bütün imkanlarından istifadə etməyə çalışdı. Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının vacibliyini dərk edirdilər.

Buna görə də beynəlxalq maliyyə qurumları da «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsinin həyata keçirilməsində iştirak etməyə maraq göstərirdilər. Azərbaycan hökuməti bu sahədə onlarla əməkdaşlıq istiqamətində konkret addımlar atırdı. 2016-cı ilin martında «Cənub Qaz Dəhlizi» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin nümayəndə heyəti Londonda və ABŞ-ın bir sıra şəhərlərində layihənin təqdimatını keçirərək, sərmayədarlar ilə müzakirələr apardı. Uğurla nəticələnən bu görüşlərin məqsədi layihənin maliyyələşdirilməsi üçün 1 mlrd. dollar məbləğində buraxılacaq istiqrazların yerləşdirilməsinə nail oldu [711]. Neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar layihənin məsrəfləri də azalmışdı. Belə ki, əgər TANAP layihəsi 2013-cü ildə 11,7 mlrd. dollar qiymətləndirilirdisə, 2016-cı ilin əvvəllərində bu qiymət 2,5 mlrd. dollar ucuzlaşaraq 9,2 mlrd. dollara bərabər hesab olunurdu [713]. Eyni vəziyyət, təbii olaraq, TAP və layihənin digər hissələrinə də şamil edilə bilərdi. 2016-cı ilin may ayında verilən məlumata görə, «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində həyata keçirilən bütün işlər – platformaların tikintisi, quyuların qazılması, Səngəçal Qaz Terminalı-

nın və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi sürətlə aparılırdı. Nəzərdə tutulan işlərin 70 faizi artıq yerinə yetirilmişdi [712].

TANAP-ın inşası qrafik üzrə gedirdi. Bu işə beynəlxalq maliyyə qurumlarının da mövqeyinə təsir göstərirdi. Belə ki, Dünya Bankı və Avropa İnvestisiya Bankı «Botaşa» hərəyə 1 mlrd. dollar kredit ayırmağa hazır olduqlarını bildirdilər [714].

«Cənub Qaz Dəhlizi»nin sonuncu hissəsi olan TAP layihəsi ilə bağlı məsələlər də ardıcıl həll olunurdu. Nəhayət, 2016-cı il mayın 17-də Yunanistanın Saloniki şəhərində Trans-Adriatik boru kəmərinin təməlqoyma mərasimi keçirildi [690].

Mərasimdə Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti, Gürcüstan, Yunanıstan, İtaliya, Albaniya, Bolqarıstan, ABŞ və Avropa Komissiyasının yüksək səviyyəli nümayəndə heyətləri iştirak etdilər.

Azərbaycan Respublikasının enerji strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi ölkəmizin iqtisadi və hərbi qüdrətinin güclənməsinə və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə səbəb oldu.

4.3. Digər enerji sahələrinin inkişafı

Ənənəvi enerji mənbəyi kimi karbohidrogen ehtiyatlarının məhdudluğu və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması dünyada alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına istehsal olunan enerjinin həcmnin artırılmasını zəruri edir. Artıq bu istiqamətdə müsbət təcrübə mövcuddur və bir sıra ölkələrdə günəş, külək və digər təmiz və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə ildən-ilə genişlənir. Neft-qaz ehtiyatlarının tükənməsi dünyada alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə zərurətini yaradır. Buraya müəyyən qurğuların yardımı ilə sudan, küləkdən, günəşdən, bioloji tullantılardan, hətta dənizin dalgalarından alınan, heç bir tullantısı olmayan enerji resursları daxildir. Artıq bu sahənin inkişafı Azərbaycan dövlətinin diqqətindədir. Azərbaycan Respublikası özünün əlverişli təbii şəraiti ilə kifayət qədər alternativ və bərpa olunan enerji potensialına malikdir. Yerləşdiyi əlverişli coğrafi möv-

qə və iqlim şəraiti dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ekoloji cəhətdən təmiz, alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsinə imkan verir. Bu, istilik elektrik stansiyalarında yandırılan böyük miqdarda yanacağa qənaətlə yanaşı, ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların miqdarının xeyli azaldılması deməkdir. Ölkənin təbii potensialından istifadə etmək, alternativ enerji mənbələrinin elektrik və istilik enerjisi istehsalına cəlb olunması elektroenergetikanın inkişafında mütləq dəyişikliklər etməyə imkan yaradır. Külək enerjisi digər alternativ enerji mənbələri olan günəş, hidroenergetika, geotermal və biokütlə enerjisi ilə müqayisədə özünün maya dəyərinə, ekoloji təmizliyinə və tükənməzliyinə görə daha sərfəli hesab olunur.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycanın bir çox rayonlarında külək və digər bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edilməsinin, bu yöndə müasir qurğuların qurulması və tətbiqinin böyük perspektivi vardır. Həmin perspektivi və mövcud imkanları nəzərə alan Azərbaycan hökuməti 2008-ci ildə «Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə» xüsusi Dövlət Proqramı qəbul etmiş və hazırda onun reallaşdırılmasına başlanıldı.

Hesablamalara görə, Azərbaycan Respublikası özünün coğrafi vəziyyətinə, təbii şəraitinə və iqtisadi infrastrukturuna görə 800 mvt-a yaxın illik külək enerji ehtiyatına malikdir. Həmin ehtiyat ildə 2,4 milyard kvt-saat elektrik enerjisinə bərabərdir. Bu isə, öz növbəsində, ildə 1 milyon tona yaxın şərti yanacağa qənaət, ən əsası isə külli miqdarda tullantıların, o cümlədən atmosfer üçün zərərli maddə olan karbon dioksidin qarşısının alınması deməkdir.

Ötən əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunda, Radiasiya Problemləri İnstitutunda, eləcə də Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutunda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində məqsədyönlü işlər aparılmışdır. Ölkəmizdə isə adı çəkilən enerji mənbələrindən hələlik istifadə edilməsə də, bu sahədə lazımi normativ-hüquqi sənədlər hazırlanmışdır.

Bu sahədə dünya təcrübəsindən geniş istifadə etməklə ölkədə mövcud olan alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına yeni enerji güclərinin yaradılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 21 oktyabr tarixli 462 sayılı Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı» qəbul edildi. Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin əlaqələndiricisi Azərbaycan Respublikasının Sənaye və Energetika Nazirliyi müəyyən edildi [716]. Dövlət Proqramı «Enerji resurslarından istifadə haqqında», «Elektroenergetika haqqında», «Energetika haqqında», «Elektrik və istilik stansiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 20 fevral tarixli 854 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı», 2002-ci il 25 mart tarixli 893 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Enerji və su sektorlarında maliyyə intizamının gücləndirilməsi tədbirləri haqqında», «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» 2003-cü il 24 noyabr tarixli 4 nömrəli Fərmanı, 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)», habelə «Azərbaycan Respublikasının Yanacaq və Energetika Nazirliyinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 18 aprel tarixli 458 nömrəli Fərmanı və s. normativ-hüquqi sənədlər əsasında hazırlanmışdır.

Dövlət Proqramında aşağıdakı əsas vəzifələr qoyulmuşdur:

- elektrik enerjisinin istehsalında alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrinin potensialını müəyyənləşdirmək;
- bərpa olunan enerji mənbələrini istismara cəlb etməklə, ölkənin enerji resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək;
- yeni enerji istehsalı sahələrinin yaradılması hesabına əlavə iş yerlərinin açılmasını təmin etmək;
- Azərbaycan Respublikasında ənənəvi enerji mənbələrinin

mövcud ümumi gücü nəzərə alınmaqla, alternativ enerji mənbələrinin hesabına enerji gücünün artırılması və bununla da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatının yüksəldilməsinə nail olmaq.

«Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı»ndan irəli gələn məsələlərin ardıcıl və səmərəli həyata keçirilməsini sürətləndirmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev 2009-cu il iyulun 16-da Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması haqqında Fərman imzaladı. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»na əsasən Sənaye və Energetika Nazirliyinə ölkənin alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri potensialının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində elmi-tədqiqat və layihə-axtarış işlərinin təşkili, eləcə də sözügedən mənbələrdən səmərəli istifadə məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi həvalə olunmuşdur. Adı çəkilən sənəddə ölkənin ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarının hər biri üzrə ümumi gücü 20 meqavat olan kiçik su elektrik stansiyalarının tikintisi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında Dövlət başçısı alternativ enerji mənbələrindən çox səmərəli şəkildə istifadə edilməsinin vacibliyini vurğulayaraq demişdir: «Hesab edirəm ki, ilin əvvəlindən bərpa olunan enerji növlərini təmin edən stansiyalar yaradılmalıdır. Su, günəş, külək. Bu məqsədlər üçün investisiya proqramında vəsait nəzərdə tutulmalıdır və yubanmadan biz bu məsələlərlə məşğul olmalıyıq. Bilirsiniz ki, bərpa olunan və alternativ enerji mənbələrinin yaradılması Azərbaycanda prioritet istiqamət kimi qiymətləndirilir. Biz əvvəlki illərdə öz enerji təhlükəsizliyimizi təmin etdik. Növbəti illərdə bərpa olunan enerji mənbələrini yaratmalıyıq, həm itkilər azalacaq, eyni zamanda, ixrac potensialımız daha da artacaqdır».

Hazırda ölkədə külək və günəş enerjisinin istehsalı üçün əməli işlər həyata keçirilir. Artıq bu istiqamətdə ilkin təcrübə də əldə olun-

muşdur. Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi bununla bağlı konkret layihələr hazırlamışdır. Yaxın vaxtlarda həmin layihələr təhlil edilərək bu sahədə konkret işlərə başlanacaqdır. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası regionda ən böyük karbohidrogen ehtiyatları istehsalçısı olaraq, yanacaq-energetika kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəni əsas hədəflərdən biri kimi nəzərdə tutur. Ənənəvi enerji mənbələrinin tədricən tükənməsi və onlardan istifadə zamanı ətraf mühitə vurulan ziyan nəzərə alınaraq ekoloji cəhətdən təmiz olan alternativ enerji mənbələrindən geniş istifadəni təmin etmək məqsədilə günəş və külək enerjisi istehsal edən stansiyaların, kiçik SES-lərin, eləcə də biokütlə və termal sulardan istifadəyə imkan verən qurğuların inşası önə çəkildi. Azərbaycan Respublikasının alternativ enerji potensialı olduqca yüksəkdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası enerji sisteminin ölkənin əsas enerji sistemi ilə əlaqəsinin olmadığını nəzərə alaraq, orta, kiçik, mikro su-elektrik stansiyalarının, ilk növbədə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında tikintisi həyata keçirildi.

2004-2015-ci illər ərzində gücü 87 meqavat olan Naxçıvan Modul Elektrik Stansiyası, gücü 22 meqavat olan Biləv Su Elektrik Stansiyası, gücü 20,5 meqavat olan «Arpaçay-1» SES, Heydər Əliyev Su Anbarı üzərində gücü 4,5 meqavat olan Naxçıvan Qaz-Turbin Elektrik Stansiyası yenidən quruldu. Bundan əlavə, bu sahədə tədbirlərin sürətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2014-cü il 14 mart tarixdə Sərəncam imzaladı. Sərəncam, əsasən, Naxçıvan MR-in «Arpaçay-2» SES-nin tikintisini başa çatdırması üçün Azərbaycan Respublikasının ehtiyat fondundan Naxçıvan MR-in Nazirlər Kabinetinə 4 milyon manat vəsait ayrıldı. Ötən dövr ərzində Muxtar Respublikada 4 elektrik yarımstansiyası yaradıldı, 4 elektrik yarımstansiyası isə yenidən quruldu [720, s.78].

Abşeron yarımadası, Xəzər dənizinin sahilıyanı zolağı və dəniz akvatoriyasının şimal-qərb hissəsi, həmçinin Azərbaycanın Gəncə-

Daşkəsən bölgəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur-Culfa ərazisi külək enerjisi istehsal edən qurğuların quraşdırılması üçün son dərəcə əlverişlidir. Bütövlükdə isə Azərbaycan Respublikası özünün coğrafi vəziyyətinə, təbii şəraitinə və iqtisadi infrastrukturuna görə 800 MVt-a yaxın illik külək enerji ehtiyatına malikdir. Bu da ildə təxminən 2,4 milyard kilovat-saat elektrik enerjisi deməkdir. Ölkənin təbii iqlim şəraiti mühüm alternativ enerji mənbələrindən sayılan günəş enerjisindən istifadəyə də geniş imkanlar açır. Çoxillik müşahidələrə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində illik günəşli vaxtın miqdarı 2400-3200 saat təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının ümumi enerji sistemində su-elektrik stansiyaları xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, hazırda ölkədə istehsal olunan elektrik enerjisinin 12,5 faizi məhz bu stansiyaların payına düşür. Bununla belə, ölkəmizdə hidroenergetika ehtiyatları daha zəngindir. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqat işləri nəticəsində məlum olmuşdur ki, hazırda Azərbaycandakı çayların tam hidroenerji potensialı 40 milyard kilovat-saata yaxındır ki, bunun da 16 milyard kilovat-saatı texniki cəhətdən əlverişlidir. Mütəxəssislərin fikrincə, ölkəmizdəki çaylar üzərində və su təsərrüfatı obyektlərində onlarca kiçik su-elektrik stansiyaları quraşdırmaq mümkündür ki, bu da ildə 3,2 milyard kilovat-saat elektrik enerjisi istehsal etməyə imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikasında əsas alternativ enerji mənbəyi hesab edilən günəş enerjisindən istifadə sahəsində həyata keçirilən tədbirlər son illərdə geniş vüsət alıb. Buna da səbəb Azərbaycan Respublikası ərazisində günəşli günlərin sayının çox olmasıdır. Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin sahilboyu ərazisində günəş işığının müddəti il ərzində 2500, Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə 2900 saat təşkil edir. Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzinin yaradılması bu sahədə atılan uğurlu addımlardan biridir.

Günəş enerjisindən istifadə sahəsində həyata keçirilən tədbirlərdən biri də 2014-cü ildə Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin nəzdində «Azalternativenerji» MMC-nin Suraxanı Günəş Elektrik Stansiyasının tikilib istifadəyə verilməsi

oldu. Altı hektar sahədə yaradılan stansiyada 8 min günəş paneli quraşdırılıb. Bu panellər gündə təqribən 12 min kilovat-saat elektrik enerjisi istehsal etmək iqtidarındadır. Yaxın gələcəkdə Sumqayıt, Samux, Səngəçal və Pirallahıda günəş elektrik stansiyalarının istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında külək enerjisindən istifadə də perspektivli sahə hesab olunur. Belə ki, Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin sahilboyu ərazisində il ərzində 270 gündən artıq güclü külək əsir. Abşeron yarımadasında külək qurğularının geniş tətbiqi ölkə iqtisadiyyatına mühüm töhfə verə bilər. Bu ərazidə külək enerjisindən genişmiqyaslı istifadə olunması ümumi enerji balansının 20 faizini təmin etmək imkanına malikdir.

Azərbaycan Respublikasında sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial xidmət sahələrinin sürətli inkişafı biokütlədən istifadə etməklə, eləcə də ölkədə mövcud termal suları mənbələrini istismara cəlb etməklə məişətdə və digər sahələrdə istilik enerjisinə olan ehtiyacın müəyyən bir hissəsini ödəmək mümkündür. Bəzi alternativ enerji mənbələrindən alınan enerjinin maya dəyərinin xeyli yüksək olması sahənin inkişaf etdirilməsinə ciddi əngəl törətsə də, ölkəmizdə bu istiqamətdə artıq konkret işlərə start verilmişdir. Beynəlxalq kurort kompleksinin tikintisi planlaşdırılan Böyük Zirə (Nargin) adasında külək enerjisi istehsal edən 16 qurğunun inşası nəzərdə tutulur. ARDNŞ-in alternativ energetika inkişaf proqramına əsasən Çilov adasında analoji qurğuların quraşdırılması planlaşdırılır. Ölkənin əsas enerji istehsalçısı olan «Azərenerji» ASC-nin perspektiv planında isə dağ çayları üzərində onlarca kiçik su-elektrik stansiyasının tikintisi ilə bağlı qərarlar öz əksini tapmışdır [722].

Alternativ enerji mənbələrinin hərəkətə gətirilməsi ölkəmizin gələcək enerji təhlükəsizliyinin təminatında mühüm rol oynamaqla bərabər, ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasına, ekoloji tarazlığın qorunmasına da əvəzsiz töhfələr verəcəkdir. 2010-cu il fevralın 18-də Dövlət başçısı İlham Əliyev ekoloji problemlərə həsr olunmuş müşavirədə bu vacib məqama toxunaraq demişdir: «Bərpa olunan enerji növ-

lərinin yaradılması işində ciddi addımlar atılır və bu istiqamətdə artıq ilkin layihələr müzakirə olunur. Azərbaycan Respublikasında su, günəş, külək enerji növlərinin yaradılması işləri aparılmalıdır, müxtəlif xəritələr var, bütün su mənbələrimiz artıq bəllidir... Beləliklə, biz Azərbaycanda ekoloji cəhətdən təmiz enerji növlərinin yaradılmasına nail olacağıq... Çalışmalıyıq ki, bərpa olunan enerji növlərindən istifadə edərək, həm ucuz enerji əldə edək, eyni zamanda, ekologiyamızı daha da yaxşı qoruyaq» [720]. 2011-ci ildə Qobustan rayonu ərazisində ölkədə ilk külək elektrik stansiyasının işə salındı. Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzi 38 hektar ərazidə inşa olunmaqla külək, günəş və bioqaz stansiyaları ilə təchiz edilib. Bu, ölkədə alternativ enerjinin hər üç yolla əldə edilməsi istiqamətində görülən işlərin real nümunəsidir. Poliqon ərazisində hər birinin gücü 0,9 meqavata çatan üç külək turbini, 1,8 meqavat gücündə günəş enerjisi stansiyası və 1 meqavat gücündə bioenerji qurğusu yaradılıb. Prezident İlham Əliyev mərkəzin açılışında söylədiyi nitqində bunu əhəmiyyətli hadisə kimi dəyərləndirərək pilot layihənin gələcəkdə başqa regionlarda da reallaşdırılacağına mümkünliyünü nəzərə çatdırdı: «Biz birinci mərhələdə Qobustan şəhərini tam şəkildə alternativ, yəni bərpa olunan enerji ilə təmin etməliyik. Əgər bu layihə uğurlu olarsa, - mən şəxsən buna şübhə etmirəm, - ondan sonra biz bu gözəl təcrübəni başqa şəhərlərdə və rayonlarda tətbiq edə biləcəyik» [717].

Azərbaycan Respublikasının alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri sahəsindəki potensialı beynəlxalq qurumların da diqqət mərkəzindədir. Azərbaycan 2009-cu il iyunun 10-da yeni yaradılmış Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinə qoşuldu. Bu təşkilatla əməkdaşlıq ölkəmizdə dünya ölkələrinin bu sahədə qabaqcıl təcrübələrini mənimsəməyə imkan yaratdı. 2010-cu il aprelin 6-da Bakıda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinə dair beynəlxalq konfransın keçirilməsi də bunu təsdiqləyir. Bir çox dünya ekspertləri və mütəxəssislərin iştirak etdikləri bu tədbirdə enerji resurslarına tələbatın ildən-ilə artdığı müasir şəraitdə alternativ və bərpa olunan

enerji mənbələrinin aşkara çıxarılıb istismara verilməsinin əhəmiyyəti qeyd olundu, Azərbaycan Respublikasının neft və qaz ixrac edən ölkə kimi alternativ enerji mənbələri sahəsindəki potensialı yüksək dəyərləndirildi. Ölkədə alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldı. 2015-2018-ci illər üçün agentliyin strateji planı hazırlandı. Əsas hədəf alternativ və bərpa olunan enerji resurslarının istehsalının artırılması və ondan səmərəli istifadə, bərpa olunan enerji potensialının müəyyən olunması və ondan istifadənin genişləndirilməsi, fəaliyyət olaraq isə ölçü-müşahidə stansiyalarının qurulması idi.

Enerji səmərəliliyinin təmin olunması institusional islahatların həyata keçirilməsini, idarəetmə sistemlərinin müasirləşdirilməsini və yeni keyfiyyət mərhələsinə çatdırılmasını tələb edir. Bu sahədə dövlət tərəfindən həyata keçirilən layihələrlə yanaşı, özəl sektorun da bu layihələrin həyata keçirilməsində iştirakı vacibdir [727, s.136]. Göründüyü kimi, artıq Azərbaycan Respublikasında alternativ enerji mənbələrinin istismarı elektroenergetika sahəsinin gələcək inkişafına, dövlətin enerji siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə mühüm töhfələr verməklə yanaşı, ekoloji tarazlığın qorunması üçün də geniş imkanlar yaradacaqdır.

V FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL İNKİŞAFI

5.1. Əhalinin sosial rifahı. Demografik vəziyyət

Müasir dövrdə hər bir dövlətin uzunmüddətli və davamlı inkişafının təmin edilməsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksək, səmərəli sosial siyasətin aparılmasından asılıdır. Sosial siyasət hər şeydən əvvəl əhalinin və onun müxtəlif təbəələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində aparılan siyasətdir. Buna görə də Azərbaycan dövlətinin son illərdə iqtisadi sferada həyata keçirdiyi siyasətin mühüm cəhətlərindən biri sosial yönümlü amilin ön plana çəkilməsi oldu. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı ilk fərman və sərəncamları sırasında yer alan «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» və «Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illərin)» təsdiq edilməsi haqqında sənədlərdə ölkə iqtisadiyyatının intensiv inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, əhalinin sosial müdafiəsi məsələlərinə də xüsusi önəm verildi. Sonrakı illərdə də Dövlət başçısı tərəfindən imzalanan çoxsaylı fərman və sərəncamlar, o cümlədən «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası (2006-2015-ci illər)», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı», Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013 və 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları və digər mühüm sənədlər nəticə etibarilə əhalinin sosial müdafiəsinin getdikcə daha artıq dərəcədə gücləndirilməsinə xidmət edir. Növbəti illərdə Dövlət başçısı tərəfindən imzalanan müvafiq fərman və sərəncamlarla əməkhaqlarının, pensiyaların, sosi-

al müavinətlərin miqdarının bir neçə dəfə artırılması, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsi daha da gücləndirildi.

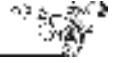
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ölkənin hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının yüksəldilməsinə yönəlmiş sosial-iqtisadi siyasəti on ildə (2004-2014-cü illərdə) öz müsbət nəticələrini verdi.

2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı 50-yə yaxın dövlət proqramı ilə ölkə həyatının ən müxtəlif sahələrində kompleks islahatların əsası qoyuldu, iqtisadiyyatın həcmi 3,6 dəfə artdı, adambaşına düşən nominal ümumi daxili məhsul orta hesabla hər 5 ildən bir 2 dəfədən çox yüksəldi. Bunun nəticəsi kimi Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə Azərbaycan Respublikası «yuxarı orta gəlirli» ölkələr qrupuna daxil oldu. Göstərilən dövrdə əhalinin iqtisadi və sosial təminatının daha da yaxşılaşdırılması və ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafının davam edilməsi məsələləri büdcə siyasətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir. Belə ki, 2004-2011-ci illər ərzində dövlət büdcəsindən əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminatına çəkilən xərclər 7,5 dəfə, iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən vəsaitlər isə 18,2 dəfə artırıldı. 2011-ci ildə büdcədən əhaliyə əmək haqqı, pensiya və müavinətlərin ödənilməsinə 2003-cü ildəkindən 6,3 dəfə çox vəsait ayrıldı [766, s.17]. 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri 14 faiz artdı. Bu uğurların əldə olunmasında əhalinin gəlir imkanlarının artırılması üçün çoxsaylı iş yerlərinin açılması, sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönələn fəal siyasətin aparılması, əmək haqlarının, pensiya və digər sosial ödənişlərin mütləq artırılması əsas rol oynadı. 2004-2015-ci illərdə iqtisadi yüksəliş dövrünü yaşayan ölkəmizdə həyata keçirilən uğurlu sosial siyasət nəticəsində ölkədə əməkhaqları, pensiyalar və digər sosial göstəricilər əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Əldə olunmuş uğurlu iqtisadi nəticələr, ilk növbədə, əhalinin gəlirlərinə öz müsbət təsirini göstərdi. Ötən müddət ərzində uzunmüddətli inkişaf üçün vacib amil olan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft strategiyası dividendlərinin qey-

ri-neft sektorunun və regional inkişafın təmin olunmasına səfərbər edilməsi davam etdirildi və nəticədə 2014-cü ildə qeyri-neft sektorunda 6,9 faiz artım qeydə alındı. Bu isə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında qeyri-neft bölməsinin payının 60 faizədək yüksəlməsinə imkan verdi. Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafındakı əhəmiyyətli irəliləyişlər sosial rifahın yüksəlməsi, yoxsulluğun azaldılması üçün vacib olan yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluq imkanlarının artmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 2014-cü ilin sonunda muzzla işləyən 1508 min nəfərin 93,3 faizi məhz bu sektorda çalışırdı. Dünyada, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə işsizlik probleminin kəskinləşdiyi bir dövrdə Azərbaycan Respublikasında işsizlik səviyyəsi sürətlə azalaraq 2014-cü ildə 4,9 faizə enmişdir. Ötən müddətdə ölkədə iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun azaldılması üzrə gerçəkləşdirilən dövlət proqramları, eləcə də regional inkişaf proqramları yoxsulluğun səviyyəsinin 2003-cü ildəki 49,0 faizdən 2014-cü ildə 5 faizə, yəni ümumilikdə 10 dəfə azalması və qlobal yoxsulluq səviyyəsindən 3 dəfə aşağı enməsi ilə nəticələndi [762]. 2004-2014-cü illərdə əmək bazarının təkmilləşdirilməsi, işsizlik səviyyəsinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması, əmək ehtiyatlarının keyfiyyətcə yaxşılaşması, rəqabət gücünün artırılması, ümumilikdə ölkədə insan potensialının qorunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sosial rifah halının yüksəlməsi sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə Azərbaycan Respublikası BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən nəşr edilən «İnsan İnkişafı Hesabatı»na əsasən insan inkişafı indeksinə görə 188 ölkə arasında 78-ci yerdə qərarlaşaraq yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkələr qrupuna daxil oldu [762]. Ötən dövr ərzində əhalinin gəlirləri 7 dəfəyə yaxın artaraq 5,7 milyard manatdan 2015-ci ilin əvvəlinə 39,3 milyard manata, adambaşına gəlirlər 6 dəfəyə yaxın artaraq, 707,2 manatdan 4180,6 manata çatdı. Bu dövrdə əhalinin pul gəlirlərinin artımı, ilk növbədə, əməkhaqlarının yüksəldilməsi istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətin nəticəsi idi. 2003-cü illə müqayisədə işçilərə əmək ödənişlə-

rinin ümumi məbləğində 2015-ci ilin əvvəllərinə olan məlumata əsasən 6,6 dəfədən çox artım olmuşdur. Bu dövrdə orta aylıq əmək haqqının 5,6 dəfədən çox artaraq 462 manata çatması adamların həyat səviyyəsinin yaxşılaşması istiqamətində də dövlətin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətin nəticəsi idi. İqtisadiyyatın dağ-mədən sənayesi, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, informasiya və rabitə, elmi və texniki fəaliyyət, eləcə də tikinti sahələrində orta aylıq əməkhaqqı daha yüksəkdir.

2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli sosial müdafiəsini və yaşayış tərzini təmin etmək məqsədilə ölkədə genişmiqyaslı pensiya islahatları aparılmışdır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində ölkənin iqtisadi həyatı ilə pensiyaçıların sosial müdafiəsinin bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında əlaqələndirilməsi, demoqrafik tendensiyaların pensiya sisteminə uyğunlaşdırılması təmin edildi və ən əsası isə mövcud maliyyə imkanlarının ölkə əhalisinin 13,5 faizini təşkil edən pensiyaçılar arasında ədalətli bölgüsünə nail olundu. Nəticədə, onların yoxsulluq problemi əsaslı şəkildə öz həllini tapdı. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına uyğun sosial sığortaya cəlb olunan gəlirlərin artımı pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlığını əhəmiyyətli şərəitdə yüksəltmişdir. 2003-2015-ci illər ərzində DSMF-ın büdcəsinə daxil olmuş sosial sığorta haqlarının məbləği 9 dəfədən çox artdı. Bu artımların, eləcə də pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə ayrılan əlavə dövlət dəstəyi hesabına pensiya xərclərinin ölkənin ümumi daxili məhsula olan nisbəti xeyli yüksəldi. Belə ki, 2003-cü ildə bu göstərici 3,9 faiz təşkil etdiyi halda, 2015-ci ildə 5,1 faizə çatdı [765]. Ölkədə yoxsulluq probleminin aradan qaldırılmasının mühüm vasitələrindən biri kimi pensiyaların davamlı artırılmasına dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi ardıcıl qərarların nəticəsində pensiyaların orta aylıq məbləği 2015-ci ilin əvvəllərinə pensiyaçılar üçün yoxsulluq həddini 1,7 dəfə üstələdi. Halbuki, 2003-cü ildə bu göstərici yoxsulluq həddindən 2 dəfə aşağı məbləğdə idi. 2003-2014-cü illər ərzində əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 9,4 dəfə artaraq 18,4

manatdan 173 manata, yaşa görə pensiyalar üzrə əvəzetmə əmsali 29,3 faizdən 43,4 faizə çatdırıldı. Bu artım dinamikası MDB-nin pensiyaların məbləği nisbətən yüksək olan ilk 4 dövləti içərisində ən yuxarı artımdır və ikinci yerdə qərarlaşan Qazaxıstan Respublikasında aparılan pensiya artımlarından 1,4 dəfə çoxdur [765]. 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının sığorta pensiya sistemində həyata keçirilən davamlı islahatlar əlil pensiyaçıların etibarlı sosial müdafiəsini təmin etməyə imkan verdi. Əhalinin pensiya təminatında yeni sistemin tətbiqi əlilliyə görə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləğinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına şərait yaratdı. Belə ki, əlilliyə görə əmək pensiyası alanların pensiyalarının orta aylıq məbləği 2006-cı ildə 32,3 manat olduğu halda, 2014-cü ildə bu məbləğ 149,09 manata çatdırıldı [765]. 2004-2015-ci illərdə ölkədə sığorta-pensiya sistemi iştirakçılarına xidmətin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində də ardıcıl tədbirlər davam etdirildi. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu tərəfindən sığorta edənlər, sığorta olunanlar və pensiyaçılara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu xidmətlərin təqdim edilmə müddətinin azaldılması və bu sahədə şəffaflığın artırılması məqsədilə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi nəticəsində bütün mövcud proseslərin avtomatlaşdırılması xeyli inkişaf etdirildi. Hazırda Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sistemi ölkə əhalisinin 45 faizindən çox hissəsini əhatə edir və Fondun məlumat bazasında 1 mln. 293 min pensiyaçı, 3 mln. 164 min sığorta olunan barədə müvafiq məlumatlar toplanıldı [765].

2004-2015-ci illər ərzində ölkədə aztəminatlı ailələrə dövlət sosial yardımı, çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərə (ailələrə) dövlət sosial xidməti, sosial müavinət, müxtəlif növ Prezident təqaüdləri və başqa növ sosial təminat məsələləri ilə bağlı mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2013-cü ildə respublika üzrə 615516 nəfər ailə üzvü olan 140711 ailəyə ünvanlı sosial yardım təyin olunmuş, adambaşına düşən ünvanlı sosial yardımın orta aylıq məbləği 29,01 manat, hər bir ailə üzrə isə 126,88 manat təşkil etmişdir [765]. Halbuki, 2006-cı ildə bu göstəricilər müvafiq surətdə 222380 və 48705; 9,7 və 44,28 olmuşdur.

2013-cü ildə aylıq və birdəfəlik sosial müavinət, təqaüd və kompensasiyaların ödənilməsi üçün 234,1 milyon manat vəsait ayrıldı [765]. Ölkədə həyat səviyyəsinin mütəmadi yaxşılaşması, ünvanlı dövlət sosial yardım proqramının icrasında və bu yardımların təyinatında ünvanlılığın, şəffaflığın təminatı sahəsində görülən işlər ünvanlı yardım təyin olunan ailələrin sayının azalmasına səbəb olmuşdur. 2015-ci ildə respublika üzrə orta hesabla 112663 ailə (492 377 nəfər ailə üzvü) ünvanlı dövlət sosial yardım ilə təmin olundu ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 8772 ailə (38334 nəfər) çoxdur.

Yardım olan ailələrin sayının azalması, digər tərəfdən aztəminatlı ailələrə ödənilən yardımların məbləğinin artması ilə müşahidə olunur. 2015-ci ildə bir ailəyə düşən yardımın orta aylıq məbləği 2014-cü illə müqayisədə 7,3 faiz artaraq 145,81 manat, 2015-ci ilin dekabr ayında isə 152,6 manat təşkil etdi [761].

Ümumilikdə, 2015-ci il ərzində ünvanlı dövlət sosial yardımının maliyyələşməsinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2015-ci il tarixli Sərəncamı ilə ünvanlı dövlət sosial yardım (ÜDSY) ehtiyacı olan ailələrə verilən birdəfəlik yardım nəzərə alınmaqla, 202, 43 milyon manat vəsait xərclənmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 4,39 milyon manat çoxdur [761].

2013-cü ildə 35200 nəfərə Prezident təqaüdləri təyin olunmuşdur. 2006-cı ildə bu göstəricilər müvafiq surətdə 360382; 2032 nəfər təşkil etdi [761]. Göstərilən dövrdə aztəminatlı əhaliyə dövlət qayğısını əks etdirən göstəricilər içərisində ayrı-ayrı qrup vətəndaşlara, o cümlədən şəhid ailələrinə, müharibə veteranlarına, məcburi köçkünlərə və digərlərinə müxtəlif güzəştlər və imtiyazlar verilmiş, əhalinin və şəhid ailələrinin böyük bir qrupu mənzillərlə və minik maşınları ilə təmin olunmuş, sanatoriya-kurort müalicəsi və birdəfəlik yardım edilməsi həyata keçirilmişdir.

Ümumilikdə, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli üçün son 20 ildə (1994-2014-cü ildə) 5,1 milyard manat vəsait sərf olunmuşdur. Bu vəsaitin 86 faizi, yaxud 4,4 milyard manatı 2003-2014-cü illərdə istifadə olunmuşdur.

2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar, əldə olunmuş davamlı makroiqtisadi sabitlik əhalinin sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi, yoxsulluğun azaldılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi demoqrafik inkişafa da müsbət təsir göstərmişdir. Bu dövr ərzində əhalinin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər nəticəsində ölkədə ölüm səviyyəsinin azalması, xüsusən körpə-uşaq ölümünün, doğulanda gözlənilən uzunömürlülük göstəricisinin artması, ölkədən miqrasiya axınının azalması və müsbət miqrasiya saldosuna tədricən keçid baş verdi.

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikası əhalisinin sayı 2003-cü ildə olan 8269,2 min nəfərdən 2015-ci ildə 9637 min nəfərə çatmış və ya 30 faiz artmışdır. Bu illər ərzində şəhər əhalisinin sayı – 2003-cü ildə olan 4237,6 min nəfərdən, 2015-ci ildə 5098,3 min nəfərə, kənd əhalisinin sayı isə 2003-cü ildə olan 4031,6 min nəfərdən, 2015-ci ildə 4494,7 min nəfərədək artmışdır. Qeyd olunan dövrdə şəhər əhalisi 16 faiz, kənd yerlərində yaşayan əhalinin sayı isə 11 faiz artmışdır. Bu dövrdə demoqrafik vəziyyətdə baş verən dəyişikliklər əhalinin yaş qrupları üzrə bölgüsündə, yaş-cins strukturunda öz əksini tapmışdır. Əhalinin yaş-cins strukturu üç əsas prosesin doğum, ölüm və əhalinin miqrasiyasının təsiri altında formalaşır: ölkədə doğumun ən yüksək göstəricisi XX əsrin 60-cı illərində müşahidə olunmuşdur. Sonrakı illərdə doğum səviyyəsi tədricən azalma meyli ilə xarakterizə olundu. 1970-1980-ci illərdə doğum hər 1000 nəfərə 25-27 doğulan uşaqlar səviyyəsində stabilləşmişdir. Davamlı doğum tendensiyası 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Sonralar ölkənin stabil olmayan ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti, baş vermiş sosial və iqtisadi problemlər fonunda doğum səviyyəsi sürətlə enməyə başladı. Nəticədə, 2001-2002-ci illərdə bu göstərici ölkənin tarixində ən minimal səviyyəyə – əhalinin 1000 nəfərinə 13,7 doğulan uşağa qədər azaldı. 2003-cü ildən başlayaraq siyasi sabitlik, davamlı sosial-iqtisadi artım və əhalinin rifahının yaxşılaşması həya-

tın sabitliyinin və ölkə vətəndaşlarının gələcəyə inamı üçün əsaslı zəmanət oldu. Qeyd olunan amillər doğum proseslərinin stabilliyinə təsir edərək, doğumun ümumi göstəricisinin 2014-cü ildə hər 1000 nəfərə 19,4 doğulan səviyyəsinə qalxmasını təmin etdi. 2015-ci ilin yanvar-avqust ayları ərzində doğulanların sayı ölənlərin sayından 75,8 min nəfər çox olmuşdur. Belə ki, hər gün orta hesabla 449 körpə doğulmuş və əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə bu göstərici 17,2 faiz təşkil etmişdir. Doğulanların 53,2 faizi oğlan, 46,8 faizi isə qız uşağı olmuşdur. Hazırda ölkədə uşaq doğmaq qabiliyyətinə malik olan hər bir qadına bütün ömrü boyu orta hesabla 2,4 uşaq düşür və bununla da əhalinin təkrar istehsalı təmin olunur [742]. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə doğulanların sayı ölənlərin sayını 2005-ci ildə 2,7 dəfə, hazırda isə 3 dəfədən çox üstələyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, qadınların iqtisadi cəhətdən müstəqilliyinin artması, ailələrdə çoxuşaqlılıqdan orta uşaqlığa keçid meylinin güclənməsi və digər amillər doğum əmsalının düşməsinə sürətləndirən səbəblərindəndir.

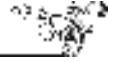
Doğumdan sonra ikinci mühüm demoqrafik proses insan ölümü hesab olunur. Bu sahədə son 12 il ölümün azalması və orta ömür uzunluğunun artması tendensiyaları ilə xarakterizə olundu. Belə ki, ölüm əmsalı 1990-1994-cü illərdə bir sıra səbəblər üzündən ölkədə ölənlərin sayı əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə 6,1-dən 7,3-dək artmışdırsa, sonrakı dövrdə bu göstərici 2014-cü ilin nəticəsinə görə 5,9-dək azalmışdır [764]. Ölkə üzrə ölüm səviyyəsinin aşağı düşməsi, başlıca olaraq, tibb sahəsində əldə olunan nailiyyətlər və səhiyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən effektiv müalicə metodlarının tətbiqi, həmçinin profilaktik tədbirlərin genişləndirilməsi nəticəsində mümkün oldu. Bununla yanaşı, ölkədə aparılan demoqrafik siyasət, o cümlədən ana və uşaqların mühafizəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində yüksək körpə və uşaq ölümü rejimindən daha aşağı göstəricilərə keçid baş vermişdir. 1990-cı ildə 1 yaşa qədər ölən uşaqların sayı hər 1000 doğulana 23 təşkil edirdisə, 2014-cü ildə bu göstərici 11-ə qədər azaldı.

Əhalinin ölüm səviyyəsinin aşağı düşməsi sahəsində müşahidə olunan müsbət meyillər doğrulanda gözlənilən ömür uzunluğunun artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 1990-1995-ci illər dövründə bütövlükdə ölkədə ömür uzunluğu 69,1 yaşa qədər, o cümlədən kişilərdə 65,2 yaşa, qadınlarda 72,9 yaşa qədər təşkil edirdisə, 2014-cü ildə ömür uzunluğu müvafiq surətdə 72,2; 71,6 və 76,8 yaş təşkil etdi [764]. Göstərilən dövrdə ölkə əhalisinin yaş strukturunda müsbət dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, 2012-ci ilin əvvəlində əhalinin ümumi yaş strukturunda uşaqların payı 22,2 faiz təşkil etdi, 65 yaş və yuxarı yaşda olan əhalinin sayı 56 faiz artdı və xüsusi çəkisi isə 4,8 faizdən 5,8 faizə qədər artdı. 2015-ci ildə ölkə əhalisinin 2,7 milyon nəfərini və ya 28,1 faizini gənclər təşkil edirdi. Gənclərin 52 faizi şəhər yerlərində, 48 faizi isə kənd yerlərində yaşayırdı.

2003-cü ildə ölkədə gənclərin 49 faizini qadınlar təşkil edirdi. 2004-cü illə müqayisədə gənc analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı 34,5 faiz artmış və bütövlükdə doğulan körpələrin 82,5 faizi gənc ailələrdə dünyaya gəlmişdir. 2014-cü ildə ölkədə nikaha daxil olanların 78 faizini gənclər təşkil etmişdir. İlk dəfə nikaha daxil olan kişilərin orta yaşı 28, qadınların isə 24 olmuşdur [764]. Əmək qabiliyyətli yaşlarda da əhəmiyyətli artım baş verdi. Belə ki, 15-64 yaş qrupunda olan əhalinin sayı xeyli artmış və əhalinin ümumi strukturunda bu yaş qrupunun payı 2003-cü ildən 65,8 faizdən 2012-ci ildə 72,0 faizə qədər dəyişmişdir [763]. 70 və daha yuxarı yaşda olan əhalinin sayı 2005-ci illə müqayisədə 309,6 mindən 380 minə çatmış və ya 22,8 faiz artmışdı. Əgər 2005-ci ildə əhalinin 3,6 faizi 70 və daha yuxarı yaşda olanlar idisə, 2015-ci ilin əvvəlinə bu göstərici 3,9 faizə yüksəldi [765].

2004-2015-ci illər ərzində müxtəlif amillərin təsir altında ölkədə miqrasiya vəziyyəti bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldı. Son illər ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlığının təmin edilməsi, regionların inkişafı, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin açılması, vətəndaşların sosial təminatının yaxşılaşdırılması və bütövlükdə, əhalinin rifahının yüksəldilməsi istiqamətində həyata

keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2008-ci ildən başlayaraq miqrasiya saldosu müsbət hala keçərək 2012-ci ildə 2,0 min nəfər təşkil etdi.

Ölkədə gənclər probleminin həllinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və gənclərin iqtisadiyyata daha çox cəlb olunması ilə əlaqədar əvvəllər Azərbaycan Respublikasından xarici ölkələrə qazanc üçün getmiş gənclər Vətənə qayıdır, ölkədən gedənlərin sayı isə ilbəil azalır. Belə ki, 2011-ci ildə müvafiq qurumlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasına yaşamaq üçün 2,2 min nəfər gələn və 0,5 min nəfər ölkədən gedən qeydə alınmışdır. İmmiqrantların 77,6 faizini Rusiya Federasiyasından, 8,2 faizini Qazaxıstandan, 4,3 faizini Ukraynadan gələnlər, emiqrantların isə müvafiq olaraq 45,2 faizini, 33,5 faizini və 8,7 faizini, həmin ölkələrə gedənlər təşkil edir [766, s.27].

Demoqrafik siyasətin son məqsədi ölkənin iqtisadi və sosial tərəqqisini təmin edən əmək resurslarının formalaşması, eləcə də əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasında 2006-cı ildən sonra əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə xüsusilə böyük vüsət aldı. 2003-2014-cü illərdə 1,4 milyondan çox iş yerinin açılması məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb oldu. İqtisadiyyatda məşğul əhalinin sayı 16 faizədək artaraq, iqtisadi fəal əhalinin artıq 95 faizindən çox hissəsini təşkil etmişdir. Həmin dövrdə məşğul əhalinin sırasında mizdlə işləyənlərin sayı 24 faizədək və ya 300 min nəfərədək artmışdır. 2014-cü ilin əvvəlinə əmək qabiliyyətli əhalinin sayı 20 faiz artmışdır. Yeni iş yerlərinin açılması və müvəqqəti sərbəstləşmiş işçi qüvvəsinin sosial müdafiəsi məsələləri sahəsində görülən tədbirlərlə yanaşı, bu gün əmək bazarının müasir səviyyədə qurulması, ölkənin əmək potensialından daha dolğun istifadə edilməsi dövlətin diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir.

Əhalinin yaş strukturunda baş vermiş dəyişikliklərin nəticəsi olaraq göstərilən dövrdə ümumi demoqrafik yük əmsalı 1,4 dəfə azaldı və 2012-ci ildə əməkqabiliyyətli yaşda olan hər 1000 nəfərə düşən himayədə olanların sayı təqribən 38,8 nəfər təşkil etdi [738].

Beləliklə, göstərilən dövrdə Azərbaycan dövlətinin ölkədə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək haqqı və pensiyaların, eləcə də digər sosial müdafiə tədbirlərinin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi, demoqrafik siyasət əhalinin rifah halının, yaşayış səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına, sosial inkişaf sahəsində qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsinə, həyat keyfiyyətinin artırılmasına şərait yaratdı.

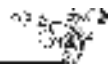
5.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial məsələlərinin həlli

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyev 2003-cü il oktyabrın 15-də ölkə Prezidenti seçildikdən sonra Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün olmuş vətəndaşların sosial problemlərinin həlli məsələsini dövlətin əsas məsələsi kimi ön plana çəkdi.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin bütün sosial problemlərinin həlli, o cümlədən onların yaşayış yerləri ilə təmin edilməsi məsələləri Prezidentin 1 iyul 2004-cü il tarixli 298 sayılı «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı» adlı Sərəncamında və həmin sərəncamın icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 4 noyabr 2004-cü il 232 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş tədbirlər planında öz əksini tapmışdır [767].

1993-2009-cu illər ərzində qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi ilə bağlı dövlət büdcəsindən ayrılmış 969,3 milyon manat, 2001-2009-cu illərdə bu məqsədlə Dövlət Neft Fondundan ayrılmış 612,9 milyon manat vəsait onların yaşayış şəraitinin yaxşılaşmasına sərf edilmişdir [776, s.269].

2001-2010-cu illər üçün nəzərdə tutulmuş qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün 20 min ailəlik 67 yeni qəsəbə və fərdi evlər tikilərək onların istifadəsinə verilmişdir [776, s.261].

Prezident İlham Əliyev 2003-2015-ci illərdə xarici ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə 900-dən çox, qaçqın və məcburi köçkünlərlə bağlı keçirilən müxtəlif tədbirlərdə 30 dəfə, o cümlədən yeni salınmış qəsəbə və məhəllələrin böyük əksəriyyətinin açılışında şəxsən iştirak etmişdir. Belə ki, 2004-cü il 8 iyun tarixdə Yoxsulluğun Azaldılması üzrə Yaponiya Fondu hesabına maliyyələşdirilən «Mingəçevir şəhərində məskunlaşmış məcburi köçkünlərə yardım» layihəsi çərçivəsində 412 ailə üçün yeni salınmış qəsəbənin, 2006-cı il 1 mart tarixdə Ağdam rayonu ərazisində salınmış «Bənövşələr» qəsəbəsinin, 2007-ci il 4 may tarixdə Bakı şəhəri, Xəzər rayonu ərazisindəki «Zuğulba» sanatoriyasında müvəqqəti məskunlaşmış 450 məcburi köçkün ailəsi üçün Sabunçu rayonunun Ramana qəsəbəsində salınmış qəsəbənin, 2008-ci il yanvarın 17-də Ağdam rayon Quzanlı Olimpiya İdman Kompleksinin, 2008-ci il aprel 18-də Füzuli rayonunun «Zobucuq» adlanan ərazisində salınmış 2104 ailəlik 5 qəsəbənin və Biləsuvar rayonu ərazisində 1858 ailəlik 5 qəsəbənin, 2008-ci il oktyabrın 4-də Xocavənd rayonundan olan 500 məcburi köçkün ailəsi üçün Beyləqan rayonu ərazisində salınmış qəsəbənin, 2009-cu il 17 noyabr tarixdə Binəqədi rayonu ərazisində 369 məcburi köçkün ailəsi üçün 5 ədəd hər biri 63 mənşildən və 1 ədəd 54 mənşildən ibarət doqquzmərtəbəli yaşayış binalarının və 260 şagird yerlik orta məktəb binasının, 2009-cu il 20 noyabr tarixdə Goranboy rayonundakı fin tipli qurma evlərdən ibarət qəsəbədə müvəqqəti məskunlaşmış 596 məcburi köçkün ailəsi üçün həmin rayonun inzibati ərazisində salınmış qəsəbənin, 2010-cu il fevralın 27-də Qəbələ rayonunun Zarağan Bələdiyyəsi ərazisində 155 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış məhəllənin, 2010-cu il noyabrın 10-da Yevlax şəhəri ərazisində 615 məcburi köçkün ailəsi üçün inşa edilmiş yaşayış kompleksinin, 2010-cu il noyabrın 11-də Füzuli rayonunun Horadiz şəhərində İdman Kompleksinin, Tibb Mərkəzinin, həmçinin Ağdam rayonu ərazisində 689 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni yaşayış qəsəbəsinin, 2011-ci il fevralın 10-da Goranboy rayonunda 165 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış 3 ədəd beşmərtəbəli yaşayış binalarından

ibarət məhəllənin, 2011-ci il dekabrın 24-də Ağcabədi rayonu «Taxta Körpü» ərazisində Laçın rayonundan olan 552 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış qəsəbənin, 2012-ci il yanvar 21-də Goranboy rayonunda 9 ədəd 5 mərtəbəli yaşayış kompleksinin, 2012-ci il sentyabrın 9-da Şəki rayonu ərazisində 423 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış qəsəbənin, 2012-ci il dekabrın 27-də Bakı şəhəri, Qaradağ rayonu, Müşfiqabad qəsəbəsi ərazisində 1440 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış hündür mərtəbəli yaşayış binalarından ibarət məhəllənin, 2013-cü il aprelin 1-də Abşeron rayonunun Masazır qəsəbəsində 760 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 13 ədəd 5 mərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksinin, 2013-cü il aprelin 16-da Mingəçevir şəhərində 502 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 5 mərtəbəli binalardan ibarət məhəllənin, 2013-cü il sentyabrın 10-da Bərdə rayonunda 870 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 15 ədəd 5 mərtəbəli yaşayış kompleksinin, 2014-cü il yanvarın 20-də Gəncə şəhərində 1500 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış yeni yaşayış kompleksinin, 2014-cü il avqustun 6-da Ağdam rayonu ərazisində 632 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış qəsəbənin, 2014-cü il noyabrın 14-də Gəncə şəhəri ərazisində 600 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış yeni qəsəbənin, 2015-ci il fevralın 24-də Mingəçevir şəhərində 594 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 11 ədəd 9 mərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksinin, 2015-ci il martın 12-də Bərdə rayonu ərazisində 588 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 14 ədəd 7 mərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksinin açılış mərasimlərində iştirak etmişdir [771, s.11]. Bütün bunlar bir daha əyani şəkildə sübut edir ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemi daim Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

2001-2008-ci illərdə 277.174 nəfər qaçqın və məcburi köçkün işlə təmin olunmuş, 2467 nəfər işsizlik statusu almış, 932 nəfər haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuş, 1116 nəfər peşə-hazırlıq kurslarına göndərilmiş, 5099 ailəyə ünvanlı sosial yardım göstərilmişdir ki, bunun əsas hissəsi Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə icra edilmişdir [769].

2009-2013-cü illərdə «Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət

Proqramı» na uyğun olaraq məcburi köçkünlərin 2009-cu ildə 1747 nəfəri işlə təmin olunmuş, 563 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 680 nəfərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir. 467 nəfər qaçqın və məcburi köçkün peşə hazırlığı kurslarına, 253 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb edilmişdir. Vaxtilə büdcədən maliyyələşən müəssisələrdə çalışmış və işlə təmin olunmamış 14 min nəfərdən çox məcburi köçkünə orta aylıq əmək haqqının ödənilməsi təmin edilmişdir [769].

Təkcə 2010-cu ildə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə 339,1 milyon manat vəsait sərf edilmişdir. Bunlardan 207,1 milyon manatı büdcə, 105 milyon manatı Dövlət Neft Fondunun, 27 milyon manatı isə beynəlxalq humanitar və inkişaf təşkilatlarının vəsaitidir. Dövlət büdcəsində xərclənməsi nəzərdə tutulmuş 207,1 milyon manat vəsaitdən 202,0 milyon manatı cari il ərzində təyinatı üzrə xərclənmişdir [769].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu il fevralın 27-də Qəbələ rayonu ərazisində 155 məcburi köçkün ailəsi üçün tikilmiş iki beşmərtəbəli binanın, 2010-cu il noyabrın 10-da Yevlax rayonu ərazisində 612 məcburi köçkün ailəsi üçün tikilmiş çoxmərtəbəli binalardan ibarət (10 ədəd 5 mərtəbəli binaların, 440 şagird yerlik məktəbin, 50 yerlik uşaq bağçasının və s.) məhəllənin, 2010-cu il noyabrın 11-də Ağdam rayonu ərazisində 689 məcburi köçkün ailəsi üçün (rayondakı fin qəsəbəsində məskunlaşmış 651 və məktəb binalarında 38 məcburi köçkün ailələri üçün) Quzanlı qəsəbəsinin yaxınlığında yeni qəsəbə, Füzuli rayonunun Horadiz şəhərində yeni Olimpiya İdman Kompleksi tikilmişdir. Məcburi köçkün ailələrinin həmin çoxmərtəbəli binalarda olan mənzillərə və qəsəbədəki evlərə köçürülməsi təmin edilmişdir. Prezident İlham Əliyev qəsəbənin və Olimpiya İdman Kompleksinin açılış mərasimində iştirak etmişdir [769].

2010-cu ildə 2360 nəfər, o cümlədən məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdıqları ərazilərdə 735 nəfər, digər yerlərdə isə 1625 nəfər daimi işlə, 4458 nəfər isə mövsümi işlə təmin olunmuşdur. Bundan əlavə, 104 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 123 nəfərə işsizlik

müavinəti təyin edilmişdir. 363 nəfər peşə hazırlığı kurslarına, 312 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb edilmişdir [769].

Məcburi köçkünlərə müvəqqəti istifadə üçün dövlət və bələdiyyə fondlarından 60 min ha torpaq sahəsi ayrılmış, 47 min məcburi köçkünü əhatə edən 760 fermer təsərrüfatı yaradılmışdır. Həmin təsərrüfatlarda 800 min başdan çox iri və xırda buynuzlu mal-qara toplanmışdır. Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu tərəfindən isə 150 ailəyə 3,4 milyard manat kredit verilmişdir [769].

2011-ci ildə məcburi köçkünlərdən 742 nəfər daimi işlə təmin olunmuş, 258 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 296 nəfərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir. 284 nəfər əmək bazarının müasir tələbləri əsasında peşə hazırlığı kurslarına cəlb olunmuşdur [776, s.263].

Ümumiyyətlə, 1993-2012-ci illərdə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə 4,3 milyard manat həcmində vəsait sərf olunmuşdur. Ondan 2 milyard manat dövlət büdcəsinin, 1,5 milyard manat Dövlət Neft Fondunun və 0,8 milyard manat isə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların vəsaitidir. Bu vəsaitin 77%-i, yaxud 3,3 milyard manatı son 9 ildə istifadə olunmuşdur.

Məcburi köçkünlərdən 2004-2012-ci illər ərzində 85,5 min nəfər müvafiq işlə təmin edilmiş, 3770 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 2331 nəfər peşə hazırlığı kurslarına, 1716 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunmuş, 16 min ailəyə ünvanlı sosial yardım verilmişdir [776, s.264].

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 2004-2012-ci illərdə 1534 məcburi köçkün sahibkarlıq subyektinin investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 32,2 milyon manat, o cümlədən 2012-ci ildə 874 məcburi köçkün sahibkara 22,6 milyon manat, həmçinin yeni texnologiyalara əsaslanan 3 investisiya layihəsinə 9,3 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilmişdir.

Dünya Bankı və Azərbaycan hökuməti arasında bağlanmış kredit sazişi («Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi») üzrə Azərbaycan Respublikası Məcburi Köçkünlərin Sosial İn-

kişaf Fondu tərəfindən 2012-ci ildə dəyəri 2,45 milyon ABŞ dolları (1,92 milyon AZN) məbləğində olan müxtəlif növ 40 icma mikrolayihəsi icra edilmişdir [768].

Ümumiyyətlə, həmin kredit sazişi üzrə son 9 ildə 310 min nəfərin faydalandığı və dəyəri 30 milyon manat təşkil edən 520 müxtəlif növ mikrolayihə icra edilmişdir. Faydalananların 83%-i məcburi köçkündür. İl ərzində fəaliyyətləri Beynəlxalq Humanitar Yardım üzrə Respublika Komissiyası tərəfindən əlaqələndirilən 49 beynəlxalq, 43 yerli humanitar təşkilata yaradılmış şəffaf, sərbəst və səmərəli şərait nəticəsində onların xətti ilə dəyəri 30 milyon ABŞ dolları həcmində prioritet hesab olunan müxtəlif humanitar və inkişaf layihələri həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamı ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı», 2007-ci il 31 oktyabr tarixli 2475 nömrəli və 2011-ci il 21 fevral tarixli 1346 nömrəli Sərəncamları ilə həmin Dövlət Proqramına Əlavələr təsdiq edilmişdir. Ötən illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində həmin Dövlət Proqramı, ona edilmiş Əlavələr və digər normativ aktlar uğurla icra edilmiş və bu sahədə nəzərdə tutulan digər işlər davam etdirilmişdir. Məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi 75%-dən 15%-ə düşmüşdür [768]. 2012-ci ildə hər bir nəfər məcburi köçkünə müavinət və kommunal xidmətlərə görə 1040 manat vəsait sərf olunmuşdur. Bu da dünyanın digər münaqişə zonaları ilə müqayisədə ən yüksək göstəricidir [777].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2012-ci il yanvarın 21-də Goranboy rayonu ərazisində 525 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 9 ədəd beşmərtəbəli yaşayış binasından ibarət yeni məhəllənin, sentyabrın 9-da Şəki rayonu ərazisində 423 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış qəsəbənin, dekabrın 27-də isə Qaradağ rayonu, Müşfiqabad qəsəbəsinin ərazisində 1440 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış məhəllənin açılış mərasimlərində iştirak etmişdir [770].

2012-ci ildə 4553 ailə və ya 22.765 nəfər məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır ki, bu da 2011-ci ilə nisbətən 2430 ailə və ya 12.150 nəfər çoxdur. İl ərzində 296 min kvadrat metr sahəsi olan 6 yeni yaşayış kompleksi salınmış, 22.765 nəfərdən ibarət 4553 məcburi köçkün ailəsi yeni evlərə köçürülmüş, 3300 şagird yerlik 6 məktəb inşa edilmişdir. Həmin ildə Qaradağ rayonunun Müşfiqabad qəsəbəsində məcburi köçkünlər üçün 1300 şagird yerlik məktəb tikilmişdir ki, bu da həcminə görə son 20 ildə tikilən ən böyük məktəbdir. Həmçinin, 6 uşaq bağçası, 4 tibb məntəqəsi, 5 klub - icma mərkəzi, 5 inzibati bina tikilib istifadəyə verilmiş, 42 kilometr yol, 60 kilometr su xətti, 129 kilometr elektrik xətti, 92,5 kilometr qaz xətti, 3,4 kilometr istilik xətti, 7,4 kilometr kanalizasiya xətti çəkilmiş, müxtəlif həcmə malik 12 su anbarı, 5 nasos stansiyası, 32 komplekt transformator yarımstansiyası inşa edilmiş, 22 ədəd yüksəkgerginlikli transformator quraşdırılmışdır [769]. 2013-cü ildə 5741 ailə və ya 28.700 nəfər qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 1188 ailə və ya 5935 nəfər çoxdurb [769]. 2013-cü il ərzində 292 min kvadrat metr sahəsi olan 6 yeni yaşayış kompleksi salınmış, 2736 şagird yerlik 5 məktəb inşa edilmiş, həmçinin incəsənət məktəbi ilə birlikdə 500 yerlik mədəniyyət sarayı, 4 uşaq bağçası, 5 tibb məntəqəsi, 4 klub - icma mərkəzi, 4 inzibati bina tikilib istifadəyə verilmiş, 30,7 kilometr yol, 54 kilometr su xətti, 117 kilometr elektrik xətti, 42 kilometr qaz xətti, 8 kilometr istilik xətti, 25 kilometr kanalizasiya xətti çəkilmiş, müxtəlif həcmə malik 18 su anbarı, 9 nasos stansiyası, 18 komplekt transformator yarımstansiyası inşa edilmiş, 22 ədəd yüksəkgerginlikli transformator quraşdırılmışdır [769].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü il aprelin 1-də Abşeron rayonunun Masazır qəsəbəsi ərazisində 760 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 13 ədəd 5 mərtəbəli yaşayış binasından ibarət məhəllənin, aprelin 16-da Mingəçevir şəhərində 502 məcburi köçkün ailəsinə inşa edilmiş 10 ədəd 9 mərtəbəli yaşayış binasından ibarət məhəllənin və sentyabrın 10-da Bərdə rayonunda 870 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış 15 ədəd 5 mərtəbəli yaşayış

binasından ibarət məhəllənin açılışında iştirak etmişdir [769].

Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 2013-cü ilin əvvəllərinə olan məlumatlarına görə məcburi köçkün düşmüş vətəndaşların içərisində əmək qabiliyyəti olanların sayı 378.505 nəfər, məşğulluğu təmin olunmuş məcburi köçkünlərin sayı 342.633 nəfər olmuşdur. Onların 160.895 nəfəri büdcə təşkilatlarında və digər sahələrdə daimi işlə təmin olunmuş, 181.738 nəfərə kənd yerlərində torpaq sahəsi ayrılmışdır. Yeni qəsəbələrdə 45.325 nəfər köçkün məşğulluqla təmin edilmiş, 9872 nəfər isə işə düzəldilmişdir [769]. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planında əhalinin həssas qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasının dəstəklənməsi məsələsi öz əksini tapmışdır [769]. Yeni salınmış qəsəbələrə köçürülmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün torpaq sahəsi ayrılmışdır. Həmin qəsəbələrdə 60-dan çox fermer təsərrüfatı yaradılmışdır. Qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhali üçün beynəlxalq və humanitar təşkilatlar tərəfindən müxtəlif layihələr üzrə təxminən 17 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait xərclənmişdir. Bu təşkilatların xətti ilə 31.013 nəfərə 9,7 milyon ABŞ dolları həcmində yardım edilmişdir [769]. 2014-cü ildə 4450 ailə və ya 22 min məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır [769]. Dövlət Proqramının icrası məqsədi ilə respublikanın 15 şəhər və rayonunda 20 min ailəlik qəsəbə və məhəllələrin salınması ilə bağlı lazımi tədbirlər həyata keçirilmişdir [769]. Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi üçün ümumilikdə indiyədək 5,1 milyard manat vəsait sərf olunmuşdur. Ondan 2,3 milyard manat dövlət büdcəsinin, 1,8 milyard manat Dövlət Neft Fondunun və 1 milyard manat isə beynəlxalq maliyyə qurumları və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların vəsaitidir. Bu vəsaitin də 86%-i, yaxud 4,4 milyard manatı son 11 ildə istifadə olunmuşdur [769]. Məcburi köçkünlərin istifadə etdikləri kommunal xərclər üçün 2014-cü ildə ayrılmış 93 milyon manat vəsait

xidmət təşkilatlarına ödənilmişdir. Dövlət büdcəsindən 2014-cü il üçün yemək xərci müavinətinin ödənilməsi məqsədi ilə məcburi köçkünlərə 118,2 milyon manat vəsait ayrılmış və verilmişdir.

Azərbaycan hökuməti ilə Dünya Bankı arasında bağlanmış Kredit Sazişinə əsasən həyata keçirilən «Məcburi Köçkünlərin Yaşayış Şəraiti və Gəlir İmkanlarının Dəstəklənməsi» layihəsi üzrə Azərbaycan Respublikası Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu tərəfindən 2014-cü il ərzində 50 min nəfərin faydalandığı dəyəri 4,2 milyon manat olan 73 icma mikrolayihəsi icra edilmişdir [769].

Sıx müvəqqəti məskunlaşma yerlərində 430 məcburi köçkün daimi, 1500 nəfər isə mövsümi işlə təmin edilmişdir. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun struktur bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində 1787 nəfər daimi işlə təmin olunmuş, 403 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 513 nəfərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir. Məcburi köçkünlərin 369 nəfəri əmək bazarının müasir tələbləri əsasında peşə hazırlığı kurslarına və 298 nəfər isə ictimai işlərə cəlb olunmuş, 8700 ailə ünvanlı sosial yardımla təmin edilmişdir [769]. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 317 məcburi köçkünün sahibkarlıq subyektinin investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 7,7 milyon manat güzəştli kredit verilmiş və nəticədə 545 yeni iş yeri təşkil edilmişdir [769]. Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında bağlanmış Kredit Sazişi («Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi» üzrə 561 nəfərə, o cümlədən 491 nəfər məcburi köçkünə ümumi məbləği 800 min manat təşkil edən mikrokredit verilmişdir [769]. 2014-cü ildə hər bir nəfər məcburi köçkünə 1170 manat vəsait sərf olunmuşdur ki, bu da dünyada mövcud olan digər münaqişə zonaları ilə müqayisədə ən yüksək göstəricidir [769]. Ümumiyyətlə, indiyədək 46 min ailə və ya 230 min nəfər qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır ki, ondan da 42 min ailə, yaxud 210 min nəfər (91%) son 11 ilin payına düşür. Bu məqsədlə 2015-ci ilədək Ölkə Prezidenti tərəfindən 54 fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti 194 qərar və sərən-

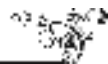
cam, Milli Məclis isə 11 qanun qəbul etmişdir. 2015-ci il may ayının 10-da Heydər Əliyev Fondunun bilavasitə təşəbbüsü və dəstəyi ilə Xırdalan şəhərində 121 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni bina inşa edilmiş, 120 min kvadrat metr sahəsi olan 5 yeni yaşayış kompleksi salınmış, 1380 şagird yerlik 5 məktəb binası inşa edilmiş, həmçinin 3 uşaq bağçası, 3 tibb məntəqəsi, 3 klub - icma mərkəzi, 3 inzibati bina tikilib istifadəyə verilmiş, 20 kilometr yol, 45,0 kilometr su xətti, 56,0 kilometr elektrik xətti, 35,0 kilometr qaz xətti çəkilmişdir [769]. Beləliklə, 2015-ci ildə 2788 məcburi köçkün ailəsinin (Mingəçevir şəhərində 594, Hacıqabul rayonunda 101, Saatlı rayonunda 230, Xırdalan şəhərində 121, Bərdə rayonunda 588, Sabirabad rayonunda 440, Qazax rayonunda 304, Zaqatala rayonunda 135, Qaradağ rayonunun Müşfiqabad qəsəbəsində 80, Sabunçu rayonunun Ramana qəsəbəsində 80 və Şirvan şəhərində 21 ailə, Ahısxa türkləri üçün 94 ev) yeni salınmış yaşayış komplekslərinə, qəsəbə və məhəllələrə köçürülməsi təmin edilmiş və bununla da 15 min nəfər məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır [769].

Ümumilikdə, 2015-ci ilədək qaçqın və məcburi köçkünlər üçün respublikanın 30-dan artıq şəhər və rayonunda Dövlət Neft Fondundan və digər mənbələrdən ayrılmış vəsait hesabına 2,9 milyon kvadrat metr sahəsi olan, bütün sosial-texniki infrastruktura malik 94 müasir qəsəbə və çoxmərtəbəli binalardan ibarət yaşayış kompleksi salınmışdır. Bunun da 2,7 milyon kvadrat metr yaşayış sahəsinə malik 89-u, yaxud 94%-i son 12 ildə inşa edilmişdir. Yeni salınmış yaşayış məntəqələrində 150 məktəb, 6 musiqi məktəbi, 1 incəsənət məktəbi, 1 mədəniyyət sarayı, 50 mədəniyyət mərkəzi, 59 uşaq bağçası, 58 tibb məntəqəsi, 2 olimpiya idman kompleksi tikilmiş, 718 kilometr yol, 960 kilometr su, 1605 kilometr hava elektrik, 442 kilometr qaz, 66 kilometr rabitə, 26 kilometr istilik, 89 kilometr kanalizasiya xətti, 163 kilometr drenaj şəbəkəsi çəkilmiş, 830 ədəd müxtəlif gücə malik elektrik transformatoru quraşdırılmışdır [769]. Ümumiyyətlə, 49 min ailə və ya 243 min nəfər qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır ki, ondan da 45 min ailə, yaxud 225 min

nəfər (92%) son 12 ilin payına düşür. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 20 rayona (şəhər) 511 min manat məbləğində humanitar yardım göstərilmişdir. Özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerlərindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmamış 9 min nəfər məcburi köçkünə orta aylıq əməkhaqqının ödənilməsi davam etdirilmişdir. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun struktur bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində 1726 nəfər daimi işlə təmin olunmuş, 383 nəfərə işsiz statusu verilmiş, 422 nəfərə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir [769]. Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında bağlanmış Kredit Sazişi üzrə («Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi») Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondunun xətti ilə 450 nəfərə ümumi məbləği 4,5 milyon manat təşkil edən mikrokredit verilmişdir ki, bundan 7600 nəfər faydalanmışdır [769]. 2015-ci ildə hər bir nəfər məcburi köçkünə 840 manat vəsait sərf olunmuşdur.

Beləliklə, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sosial-iqtisadi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan dövləti tərəfindən Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə dair bir Dövlət Proqramı və ona iki əlavə qəbul edilmiş, ümumilikdə 45 fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti 141 qərar və sərəncam, Milli Məclis isə 9 qanun qəbul etmiş və onların əsasında mühüm tədbirlər görülmüşdür. Qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün həyatın bütün sahələri üzrə münbit şərait yaradılmış, xüsusilə, son 10 ildə bütün çadır düşərgələri ləğv olunmuş, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 77 müasir qəsəbə salınmış, 37 min ailə - 166 min məcburi köçkün mənzillə təmin edilmişdir. Bu müddətdə 49 min ailə və ya 243 min nəfər qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır ki, ondan da 45 min ailə, yaxud 225 min nəfər (92%) son 12 ilin payına düşür.

5.3. Dövlət-vətəndaş münasibətləri. ASAN xidmət

Dövlətin sosial funksionallığının səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə dövlət-vətəndaş münasibətlərinin düzgün qurulmasından asılı olub, vətəndaşlara göstərilən müxtəlif növ xidmətlərin məzmun və keyfiyyəti ilə ölçülür. Dövlət qulluqçusu – vətəndaş münasibətlərini səmərəli həyata keçirən mexanizmlərin yaradılması bu sahədə mövcud olan əsas problemlərin və əngəllərin (səlahiyyətlərin təkrarlanması, rüşvətxorluq və korrupsiya, bürokratiya, süründürməçilik, vətəndaşların dövlət qurumlarına inamsızlığı) tədricən aradan qalxmasına şərait yaradır. 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanlarının fəaliyyətinin müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsini, dövlət qulluqçusu – vətəndaş münasibətlərinin müasir tələblər əsasında tənzimlənməsini təmin etmək məqsədi ilə bir sıra strategiya və proqramlar, qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, onların həyata keçirilməsi ilə bağlı ölkə Prezidenti tərəfindən müvafiq fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Buna misal olaraq, «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası (2006-2015-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2008-2015-ci illər)», «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya (2007-2011-ci illər)» «Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı», «Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı», «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)», «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)», Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları və s. göstərilə bilər.

2005-ci və 2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamları ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə dövlət

proqramları, həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 14 may tarixli 136 s nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə «Elektron hökumət»in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı» İKT-nin inkişafı ilə bağlı əməli tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etdi. Bu hüquqi aktlar ölkəmizdə İKT-nin inkişafı üçün yeni imkanlar açmaqla yanaşı, sahə üzrə azad bazar və sağlam rəqabət prinsiplərinin gözlənilməsinə, vətəndaşların və dövlət orqanlarının İKT-dən geniş istifadə etməsinə şərait yaratdı.

Dövlət – vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər sırasında elektron hökumətin yaradılması mühüm yer tutur. Son illər inkişaf etmiş ölkələrdə demokratiyanı daha da inkişaf etdirən amillərdən biri «Elektron Hökumət»in (ingilis dilində e-Government) formalaşdırılması hesab edilir. Ölkəmizdə də «Elektron Hökumət»in formalaşdırılması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. «e-Hökumət» «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya-ya (2003-2012-ci illər)» əsasən işlənib hazırlandı və «Elektron Azərbaycan» Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirildi. «e-Hökumət»in yaradılması informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş tətbiqi ilə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin və operativliyinin yüksəldilməsi, əhali, biznes qurumları və hakimiyyət strukturları arasında əlaqələrin asanlaşdırılması və sərbəstləşdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti nəzərdə tutur, vətəndaş-məmur münasibətlərinin yeni müstəvidə qurulmasına, şəffaflığın təmin olunmasına və informasiya tələbatının dolğun ödənilməsinə şərait yaradır. «e-Hökumət»in tətbiqi sayəsində dövlət orqanlarında müasir İKT-dən istifadəni genişləndirməklə idarəetmə metod və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, şəffaflığın təmin edilməsi, ictimai qərarların qəbul edilməsində vətəndaşların iştirakına şərait yaradılması və hökumət orqanları ilə əlaqələrin daha sadə və münasib olan elektron üsullarla həyata keçirilməsi kimi vəzifələr öz həllini tapdı. «e-Höku-

mət»in tətbiqi həm hökumət, həm vətəndaşlar, həm də biznes üçün mühüm üstünlüklər yaradır. Hökumət üçün bu, ilk növbədə, müasir texnologiyaların geniş tətbiqi ilə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması, büdcə vəsaitlərinə qənaət edilməsi, dövlət xidmətlərinin göstərilməsi müddəti və xərclərinin azalması, dövlət orqanlarının vahid informasiya fəzasının formalaşması və təhlükəsizliyinin təmin olunması, effektiv, şəffaf, nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsinin və yerli özünüidarəetmənin bərqərar olması deməkdir. Vətəndaşlar üçün bu xidmət onların dövlət idarəciliyində fəal iştirak etməsi, dövlət orqanları ilə təmaslarının sadələşdirilməsi, daha münasib və çevik formada həyata keçirilməsi, informasiya tələbatının dolğun ödənilməsində rahatlıq, məhdud imkanlı insanların dövlət xidmətlərinə çıxış imkanı əldə etməsi üçün şərait yaratdı. «E-Hökumət»in tətbiqi biznes sektoru üçün də əlavə üstünlüklər yaratdı: dövlət orqanları ilə səmərəli və operativ şəkildə əlaqə qurulması, xərclərin azaldılması, iqtisadi aktivliyin, rəqabət qabiliyyətinin və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artması və s.

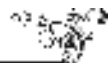
Hazırda «e-Hökumət»in həm vətəndaşlar, həm də biznes sektoru üçün təqdim etdiyi xidmətlərin sayı və həcmi getdikcə artır. Bura gəlir vergisi, iş axtarışı (müəssisələrdə vakansiyalar), sənədlərin verilməsi (pasport və sürücülük vəsiqəsi), vətəndaşların qeydiyyat aktları (doğum, ölüm, nikah), avtomobillərin qeydiyyatı, «On-layn» ərizə (ali məktəbə daxil olmaq, tikinti aparmağa razılıq almaq, pensiya, müavinət və s. haqqında), yaşayış yerindən qeydiyyat, səhiyyə xidmətləri (eməsləhət), sosial fondlara ödəmə, E-bəyannamə, e-vergi hesab-fakturası, yeni şirkətlərin qeydiyyatı, gömrük bəyannamələri, E-lisenziya, E-satınalma, e-kotirovka, E-hərrac, arayışların verilməsi və s. daxildir.

Elektron hökumətin yaradılması həm xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasına, həm də vətəndaşların gündəlik həyatda qarşılaşdıqları bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərdi. Artıq vətəndaş özünə lazım olan məlumatları hər bir mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanının internet saytında və ya portalında axtarıb tapa bilər və bunun üçün idarə və təşkilatlara ayaq döymə-

sinə ehtiyac qalmır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2011-ci il tarixli «Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» Fərmanına əsasən dövlət orqanlarının elektron xidmətləri yaradılmışdır. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında da şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri məhz elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi oldu. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən vətəndaşların dövlət orqanları ilə təmaslarının daha münasib şəkildə təşkili üçün «bir pəncərə» prinsipi əsasında təşkil olunan və dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlərin cəmləşdirildiyi «elektron hökumət» portalı tətbiq edildi. Vətəndaşların bütün bu xidmətlərdən istifadəsi və üstünlüklərdən faydalanması üçün «Elektron hökumət» portalı - www.e-gov.az öz işini hər gün xüsusi nəzarət və gücləndirilmiş rejimdə davam etdirir. Bu hökumət, müasir informasiya texnologiyalarının imkanlarından, dövlət orqanlarında informasiyalaşdırmanın maksimum səviyyəsindən istifadə edərək vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətcə yeni formada təqdim edilməsinə xidmət edir. Vətəndaşlar www.e-gov.az portalında qeydiyyatdan keçməklə bu xidmətlərdən daha geniş istifadə edə bilirlər. Vətəndaşların dövlət orqanları ilə əlaqələrinin daha rahat və uyğun şəkildə baş tutması üçün dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlər məhz «Elektron hökumət» portalında (www.e-gov.az) cəmləşir [788]. İstifadəçilər portalda yerləşdirilən xidmətlər haqqında ən yeni məlumatları da əldə edə bilirlər. Bu portalın yaradılmasında mövcud informasiya bazalarını və müxtəlif platformalarda yaradılan sistemləri birləşdirəcək «X-Road» sisteminin prinsipindən istifadə olunub. «X-Road» sistemi müxtəlif dövlət təşkilatlarının məlumat bazalarını birləşdirməyə, əhaliyə kompozit xidmətlər göstərməyə və s. imkan verir. Hazırda portala bütün mərkəzi icra orqanları qoşulub. Nəticədə, portala onların elektron xidməti inteqrasiya olunub. «Elektron hökumət»lə bağlı təbliğat işləri həm də portalın rəsmi «Facebook» səhifəsində aparılır [790]. Artıq elek-

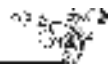
tron imzaların istifadəsi üçün Milli Sertifikasiya Xidmətləri Mərkəzi yaradılmışdır, dövlət qurumlarının informasiya sistemləri arasında informasiya mübadiləsinə təmin edən infrastruktur qurulmuşdur.

«Elektron imza»nın tətbiqi ölkədə elektron xidmətlərdən tam istifadə olunmasına imkan yaratdı və bürokratik əngəlləri aradan qaldırdı. «Elektron hökumət» portalı haqqında «Əsasnamə»nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2013-cü il tarixli 813 sayılı Fərmanı bu sahədə aparılan işlərə xüsusi təkan verdi [784]. 2013-cü ilin Azərbaycan Respublikasında «İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili» elan olunması, «Elektron hökumət»in 2013-2015-ci illəri əhatə edən inkişaf proqramının icra edilməsi «Elektron hökumət» quruculuğu sahəsində görülən işlərin sürətləndirilməsinə öz təsirini göstərdi. «Elektron hökumət»in formalaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlər günü-gündən genişləndirilməkdədir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 aprel 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya» mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənəddir. Sənəddə qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında İKT-nin inkişaf etdirilməsi üçün görülən işlər nəticəsində ölkənin ümumdünya elektron məkanına daha sürətli integrasiyası, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (e-Hökumət, e-ticarət, distant təhsil və s.) təşəkkül tapması, informasiya və bilik bazarının yaradılması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində səmərəliliyin artırılması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atıldı. 2003-cü ildən başlayaraq İKT sahəsinə dövlət tərəfindən yüksək diqqət və qayğı göstərilməklə, məqsədyönlü, kompleks və ardıcıl fəaliyyət həyata keçirildi. Məhz bunun təzahürüdür ki, bir çox beynəlxalq hesabatlarda, o cümlədən Dünya İqtisadi Forumunun «The Global Information Technology Report» hesabatında Azərbaycan Respublikasının İKT sahəsindəki nəticələri nəzərə alınmağa başlanılmış və 2013-cü ilin hesabatında «İKT-yə dəstəkdə

hökumətin uğurları» və «Hökumətin gələcək baxışlarında İKT-yə verilən əhəmiyyət» indekslərinə görə ölkə dünya üzrə ilk onluqda yer tutdu. Ümumilikdə isə bu hesabatda Azərbaycan Respublikası şəbəkə hazırlığı indeksi üzrə 144 ölkə arasında 56-cı yeri tutmuş və MDB ölkələri arasında liderlər qrupunda olmuşdur. Bu illər ərzində sahə üzrə inkişafı təmin etmək üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmış, bir çox vacib qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur [782]. Dövlət orqanlarının fəaliyyətində, xidmətlərin təqdim olunmasında açıqlığın təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir [785]. Şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin mübadiləsi və beynəlxalq səylərə öz töhfəsini verə bilmək üçün Azərbaycan Respublikası 2011-ci ildə Açıq Hökumət Tərəfdaşlığına qoşuldu. Dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın və açıq hökumət prinsiplərinin tətbiqi üçün informasiya azadlığının təmin edilməsi, elektron xidmətlərin təşkili, «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi, vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlıq və ictimaiyyətin iştirakının təmin edilməsi və digər sahələrdə mühüm tədbirlər görüldü. «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya» çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi, bu sahədə normativ-hüquqi bazanın və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin açıq hökumət prinsiplərinə uyğunlaşdırılması, qərarların qəbulu prosesində ictimaiyyətin iştirakının genişləndirilməsi və şəffaflığın artırılması, Azərbaycan Respublikasının bu sahədə beynəlxalq öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 sentyabr 2012-ci il tarixli Sərəncamı ilə «Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı» və «Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı» təsdiq edildi.

«Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı»nda dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, hesabatlılığın, yeni texnologiyaların tətbiqi əsas prinsip-

lər kimi təsbit olundu [780]. Planda şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi sahəsində müəyyənləşdirilmiş tədbirlərin əksəriyyəti həyata keçirildi. Bunların sırasında mühüm məsələlərdən biri dövlət orqanları tərəfindən informasiyanın proaktiv formada ictimaiyyətə təqdim edilməsidir. Planda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı məsul təşkilatlar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində hesabatlarla çıxış etdilər. Bu hesabatlar mətbuatda çap olundu və internetə daxil edildi.

Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda informasiya cəmiyyətinə keçid strategiyasını qəbul etmiş ilk və yeganə dövlətdir, dünyaya üzrə isə birincilər sırasındadır. Azərbaycan Respublikasında İKT-nin dövlət idarəçiliyinə tətbiqi və elektron dövlətin inkişafı üçün lazımi qanunverici baza mövcuddur və bu baza daim inkişaf etdirilir. Geniş yayıldığı sahələrdən biri ədliyyə sistemində də korrupsiya hallarının qarşısının alınması üçün son illər İKT-nin üstünlüklərindən burada istifadə olunur. Problemlərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında vətəndaşlara təqdim edilən elektron xidmətlərin sayı getdikcə artır. Mövcud problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində işlər görülür. Dövlət qurumları tərəfindən əhaliyə göstərilən xidmətlərin elektronlaşdırılması dövlət məmurları ilə vətəndaşlar arasında keyfiyyətə yeni münasibətlərin formalaşmasına zəmin yaradır. Elektron xidmətlərə keçid şəffaflığın təmin edilməsi, korrupsiya hallarının azalması, süründürməçilik hallarının aradan qaldırılması, vətəndaşlarla dövlət strukturları arasında canlı əlaqənin minimuma enməsi ilə nəticələnir. Elektron xidmətlərin və onlardan istifadə edən vətəndaşların sayı artdıqca şəffaflıq da artır [787, s.72-80]. ASAN (Azərbaycan Xidmət və Qiymətləndirmə Şəbəkəsi) dövlət qulluqçusu-vətəndaş münasibətlərinin keyfiyyətə tamamilə yeni formasıdır. Dövlət Agentliyi öz fəaliyyətini qanunun aliliyi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, şəffaflıq, peşəkarlıq və xidmətdə nizam-intizam prinsipləri əsasında qurmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi və onun tabeli-

yində dövlət xidmətlərinin təqdim edilməsinin yeni modeli hesab olunan «ASAN xidmət» mərkəzləri dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat, yeni üslubda və müasir innovasiyaları tətbiq etməklə həyata keçirilməsi, vətəndaşlara münasibətdə etik qaydalara, nəzakətli davranışa əməl edilməsi, dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, elektron xidmətlərə keçidin sürətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Prezidentinin 13 iyul 2013-cü il tarixli 685 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Fəaliyyətini müasir idarəçilik metodları əsasında formalaşdıran Dövlət Agentliyi fəaliyyətə başladığı tarixdən bu günədək öz missiyasını uğurla yerinə yetirməklə vətəndaş-dövlət və vətəndaş-dövlət qulluqçusu münasibətlərinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə nail oldu. Aydındır ki, eyni xidmətləri bir neçə dövlət orqanı göstərdikdə onların arasında sağlam rəqabət mühiti yaranır ki, bu da korrupsiyanın, süründürməçiliyin qarşısını almağa və vətəndaş məmnunluğunun təmininə səbəb olur. Bu xüsusiyyətin islahatlar prosesində nəzərə alınması bir neçə orqanın xidmətlərini bir qurumda təqdim edən «ASAN xidmət» mərkəzlərinin yaradılması ilə nəticələndi. Eyni xidməti göstərmək imkanının paralel olaraq bir neçə quruma verilməsi vətəndaşa xidmət qurumunu seçmək imkanı yaradır. Məhz bu seçim səmərəlilik göstəricisini müəyyənləşdirir, şəffaflıq, asanlıq, çeviklik və vətəndaş məmnunluğu prinsiplərini önə keçirir, innovativ fəaliyyətin genişlənməsi müasir dövrün əsas çağırışlarından birinə çevrilir. ASAN xidmətin yaradılmasını Azərbaycan Respublikasında aparılan ciddi islahatların təzahürü kimi qiymətləndirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu yeni sistemi Azərbaycanın brendi adlandırmışdır. Dövlət Agentliyi fəaliyyətini şəffaflıq, operativlik, rahatlıq, məsuliyyət, etik davranış qaydalarına nəzarət prinsiplərinə söykənərək iki əsas istiqamətdə həyata keçirir: 1) «ASAN xidmət» mərkəzlərinin vahid şəkildə idarə edilməsi; 2) dövlət orqanlarının informasiya bazalarının qarşılıqlı inteqrasiyası və elektron xidmətlərin təşkili prosesinin təkmilləşdirilməsi.

Dövlət Agentliyi vətəndaşlara göstərilən dövlət xidmətlərinin həyata keçirilməsini aktiv və proaktiv formada təşkil edir. Aktiv formada təşkil «ASAN xidmət» mərkəzləri vasitəsilə təmin edilir. «ASAN xidmət» mərkəzləri müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərin «bir pəncərə» prinsipi əsasında vahid və əlaqələndirilmiş formada həyata keçirilməsinə, həmin xidmətlərin göstərilməsinin operativlik, şəffaflıq, nəzakətlik, məsuliyyət, rahatlıq prinsipləri və qanunvericiliyin tələbləri əsasında həyata keçirilməsinə nəzarəti təmin edən qurumlardır. Proaktiv formada xidmət isə «səyyar xidmət» vasitəsilə həyata keçirilir. Əgər aktiv xidmətlərin alınması üçün vətəndaş bilavasitə mərkəzə gəlməlidirsə, «səyyar xidmət»lərdə xidmət vətəndaşın qapısına üz tutur. Bu xidmətlər müasir texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilmiş nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməklə həyata keçirilir. Loyallıq, dürüstlük, komanda işi, yardımlaşma, innovativlik, açıq fikirlilik kimi dəyərlərə sadıq qalan dövlət agentliyinin fəaliyyəti dövlət qulluqçusu və vətəndaşlar arasında birbaşa təmasın minimuma endirilməsi, xidmətlərin göstərilməsində mobil həllərin tətbiqi və əlçatanlığının təmin edilməsi, «ASAN xidmət» konsepsiyasının beynəlxalq arenaya ixracını təmin etməkdən ibarətdir [324].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə «ASAN xidmət» mərkəzlərində göstərilən xidmətlərin sayı artırılmış, əlavə olaraq daha 4 xidmət: 1) mənzillər üzərində mülkiyyət hüquqlarının ilkin dövlət qeydiyyatına alınması və fərdi yaşayış evləri üzərində mülkiyyət hüquqlarının təkrar dövlət qeydiyyatına alınması barədə çıxarışların verilməsi; 2) texniki pasportların verilməsi; 3) yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan alındığı və ya qeydiyyatdan çıxarıldığı hallarda çağırışçıların və hərbi vəzifəli vətəndaşların hərbi qeydiyyatdan alınması və hərbi qeydiyyatdan çıxarılması; 4) xaricdə istifadə üçün nəzərdə tutulan sənədlərə dair Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən apostil verilməsi üçün sənədlərin qəbulu xidmətinin göstərilməsi müəyyən edilmişdir. Həmin Fərman ilə mərkəzlərdə fəaliyyət göstərən orqan-

ların sayı artırılaraq (Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti əlavə edilmişdir) 10-a çatdırıldı. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə iki «ASAN xidmət» mərkəzinin açılışı həyata keçirildi. Bununla da mərkəzlərin sayı və əhatə dairəsi artırılmış və 7 mərkəz tərəfindən 6,5 milyon vətəndaşa xidmət göstərilməsi üçün bütün imkanlar təmin olunmuşdur. Eyni zamanda, mərkəzlərdə fəaliyyət göstərən funksional yardımçı xidmətlərin də sayı artırılaraq 130-dan çox xidmət növü vətəndaşların istifadəsinə verildi. Mərkəzlər (o cümlədən mobil və səyyar xidmət) fəaliyyətə başladığı gündən ümumilikdə 3.609.891 müraciət olunmuş, onlardan 3.371.374 müraciət xidmətlə təmin edilmişdir [781].

Agentlikdə ərizə və şikayətlərə baxılması işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görülür. 2013-cü ildən tətbiqinə başlanılmış elektron sənəd dövriyyəsi vasitəsilə Dövlət Agentliyinə daxil olmuş rəsmi müraciətlər, məktublar və asan@asan.gov.az və info@asan.gov.az e-mail ünvanları vasitəsilə daxil olan elektron müraciətlər qeydiyyatla alınaraq icraçılara yönəldilir və araşdırıldıqdan sonra rəsmi və ya elektron formada cavablandırılır. Bu istiqamətdə mövcud qanunvericiliyin tətbiqi və daxildə sənəd dövriyyəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2014-cü il 16 oktyabr tarixli əmri ilə «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi və tabeliyində olan «ASAN xidmət» mərkəzlərində kargüzarlığın aparılması Qaydaları» təsdiq edildi.

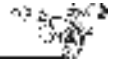
ASAN mərkəzlərində hər bir xidmətin qanunauyğun göstərilməsinə, keyfiyyətinə və şəffaflığa dair qiymətləndirmələr aparılır, nöqsan və şikayətlərin aradan qaldırılması üçün mütəmadi tədbirlər görülür. Mərkəzlərdə göstərilən xidmətlər üzrə vətəndaşların məmnunluq səviyyəsini müəyyən etmək üçün mütəmadi olaraq rəy sorğuları keçirilir. Nəticədə, bu istiqamətdə vətəndaşların məmnunluq əmsalı (98,8%) daim yüksək səviyyədə saxlanılır. Dövlət Agentliyinin, o cümlədən də «ASAN xidmət» mərkəzlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə vətəndaşlardan ideyaların toplanması

məqsədilə 2012-ci ildən «İdeya Bankı» fəaliyyət göstərir. «İdeya Bankı» 2013-cü ildən etibarən elektronlaşdırılmış, ideyaların toplanılması və qiymətləndirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə hesabat ilinin noyabr ayından etibarən www.ideyabanki.com internet sahəsi vətəndaşların istifadəsinə verilmişdir. Dəyərləndirilən ideyalar müvafiq tədbirlər planına daxil edilmiş və bunlardan 200-ə yaxını artıq reallaşdırılmışdır. Vətəndaşların «ASAN xidmət» mərkəzlərinə gəlmədən telefon, sosial şəbəkələr və «onlayn»(birbaşa) əlaqə vasitəsilə mərkəzlərdə göstərilən bütün xidmət növləri və tələb edilən sənədlər barədə məlumat alması, növbə tutulması, mərkəzlərin fəaliyyəti ilə bağlı şikayət və təkliflərin verilməsi, müraciətlərin qəbulu, baxılması və operativ cavablandırılması, dövlət orqanlarının göstərdikləri bütün xidmətlər üzrə informasiya xidmətinə həyata keçirən «108» nömrəli «Çağrı» mərkəzi fəaliyyət göstərir. 2016-cı ildə Məşəllidə və Qəbələdə iki yeni «ASAN xidmət» mərkəzinin açılması ilə onların sayı 11-ə çatacaq. Bundan əlavə, on avtobus vasitəsilə bölgələrdə vətəndaşlara səyyar xidmət göstərilir. Korrupsiyaya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizədə də «ASAN xidmət»in fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Bu xidmətlərdə tam şəffaflıq təmin edilir, mədəni xidmət və Azərbaycan vətəndaşına layiq olan hörmət göstərilir. Bu amillər «ASAN xidmət»in funksiyalarının bundan sonra da genişlənməsinə zəmin yaradır. Bunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir [778]. 2016-cı il yanvarın 10-da Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «ASAN xidmət»in uğurlu fəaliyyətinə nəzər salaraq qeyd etdi ki: «ASAN xidmət» Azərbaycan brendidir. Mən çox şadam ki, bəzi başqa ölkələr də bu təcrübədən istifadə edirlər. Düzdür, bəzi hallarda «ASAN xidmət»in təcrübəsinə istinad edilmir. Ancaq eybi yoxdur, bizim üçün əsas məsələ odur ki, Azərbaycan vətəndaşları bu xidmətdən yararlansınlar. İki il ərzində 7 milyondan çox müraciət olmuşdur. «ASAN xidmət»in, əgər belə demək mümkündürsə, xalq

tərəfindən bəyənilmə əmsali 100 faizə yaxındır. Bu, ictimai xidmətlər, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində doğrudan da inqilabdır. Gələcəkdə «ASAN xidmət»də göstərilən xidmətlərin sayı daha da artmalıdır. Bizdə harada hələ ki, şəffaflıq təmin edilmir, bax o sahələrdə «ASAN xidmət»də öz həllini tapacaq. Ona görə, hökumət bu məsələ ilə bağlı əlavə təkliflər versin ki, biz hansı xidmətləri «ASAN xidmət»ə əlavə edə bilərik» [779]. «ASAN xidmət»in qısa müddət ərzində vətəndaşlara xidmət sahəsində qazandığı uğurlu təcrübə bütün dünyada geniş əks-səda yaratdı. Tanınmış konsaltinq və audit şirkəti «Pricewaterhouse Coopers» (PwC) dünyanın 18 iri şəhərində yerləşən və «bir pəncərə» prinsipi ilə dövlət xidmətlərinin göstərildiyi çoxfunksiyalı mərkəzlərin (ÇFM) işini təhlil edib, özünün «Dövlət və bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsi mərkəzinin müqayisəli təhlili» adlı tədqiqatına (qiymətləndirmə dörd meyar (xidmətlərin əlçatanlığı, rahatlıq, növbələrin idarə olunması, əks-əlaqə) üzrə aparılıb) əsasən, vətəndaşlar arayış və icazələri ən asan Bakı, Moskva və San-Pauloda əldə edə bilirlər. Tədqiqat Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində olan «ASAN xidmət» mərkəzlərində növbələrin idarə olunması, ən rahat mərkəz və vətəndaşla dialoq göstəricisinə görə Bakı lider şəhərlər arasında yer tutub. Eyni zamanda, tədqiqatda qeyd olunur ki, telefon qaynar xətti bütün şəhərlərdə vardır, amma əks əlaqə operativ pultu yalnız Bakı, Sidney, Moskva və Helsinkidə işləyir [783]. Azərbaycan Respublikasında ictimai xidmət sahəsinin uğurlu transformasiyasına nail olmuş «ASAN xidmət»in nailiyyətləri Londonun məşhur «Queen Elizabeth II» konfrans mərkəzindəki «Civil Service Live 2015» adlı sərgi və konfransda nümayiş etdirilib. 2015-ci ilin iyununda «ASAN xidmət» Birləşmiş Millətlər Təşkilatının «Dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin təkmilləşdirilməsi» kateqoriyasında ən yüksək mükafata layiq görüldü. Sayı sürətlə artan «ASAN xidmət» mərkəzləri göstərdiyi xidmət, məmnun etdiyi vətəndaş sayının artımı ilə bağlı olaraq məşhurlaşaraq ölkəni dünyaya tanıdan brendə çevrildi. Cəmiyyəti

ən çox narahat edən korrupsiyaya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə tədbirlərindən sistem xarakterli islahatlar çərçivəsində qiymətləndirilən mərkəzlərin fəaliyyəti bu sahədə böyük irəliləyişə nail olmaq üçün imkan yaratdı. Qısa müddət ərzində cəmiyyətdə böyük rəğbət qazanmış «Azərbaycan məhsulu, Azərbaycan ixtirası» (İlham Əliyev) olan «ASAN xidmət» bu gün dünyada da özünü Azərbaycan brendi kimi təsdiqləyir. Bu xidmətə müraciət edən vətəndaşların sayının durmadan artması gələcəkdə «ASAN xidmət»də göstərilən xidmətlərin sayının artırılmasına da əsas verir.

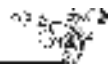
Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf strategiyasının üstün istiqamətlərindən birini modern və səmərəli idarəetmə sisteminin formalaşdırılması təşkil edir. Son illərdə bu istiqamətdə mühüm işlər görülmüş, dövlət-vətəndaş münasibətlərini sivil əsaslarla tənzimləyən normativ-hüquqi baza yaradılmış, dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqinə başlanılmışdır. Dövlət qulluğu sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi ilə bağlı islahatlar davam etdirilir. Dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyini artırmaq, ictimai tələbat və mənafehlərin ödənilməsində maksimum nəticələrə nail olmaq üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Optimal idarəçilik metodlarının tətbiqi, asan və effektiv xidmətlə vətəndaş məmnunluğu arasındakı zəruri əlaqənin yaradılması, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın, hesabatlılığın, operativliyin artırılması, xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat və müasir innovasiyalarla həyata keçirilməsi, vətəndaş-məmur münasibətlərində yeni düşüncə tərzinin formalaşdırılması və bütün bunların nəticəsi olaraq xalqın rifah və məmnunluq səviyyəsinin təmin olunması həyata keçirilən islahatların əsas məqsədidir. Ölkədə səmərəli dövlət idarəetməsinin qurulmasına yönələn dövlət siyasətinin mərkəzində vətəndaş durur, onun məmnunluğu dövlət xidmətlərinin keyfiyyət və asanlıqının əsas göstəricisi hesab olunur, şəffaflığın təminatı, kadr potensialının zənginləşdirilməsi ictimai həyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafı ilə eyni ahəngdə uğurla davam etdirilir.

5.4. Səhiyyənin inkişafı

Ölkənin sürətli iqtisadi inkişafı bütün sosial sahələrin, o cümlədən səhiyyənin inkişafına da əsaslı təkan verdi. 2003-2015-ci illərdə dünya standartlarına uyğun inkişaf yolu tutmuş Azərbaycan milli səhiyyəsinin nüfuzu nəzərə cəpacaq dərəcədə artdı. Səhiyyə sisteminin yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması, əhalinin sağlamlığının etibarlı təminatına imkan verən müasir tibb infrastrukturunun yaradılması bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial yönümlü siyasətin mühüm tərkib hissəsinə çevrildi. Bu istiqamətdə ardıcıl olaraq reallaşdırılan islahatların nəticəsi kimi 2003-2015 illərdə ölkədə səhiyyənin maddi-texniki bazası yeniləşdirildi, ən müasir texnologiyaların tətbiqi vətəndaşlara göstərilən xidmətin səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsini təmin etdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səhiyyə sahəsində müəyyən etdiyi proqramlar tibb müəssisələrinin təmir və bərpaşının, onların ən müasir avadanlıqlarla təchiz olunmasının, vətəndaşların pulsuz dərman vasitələri və preparatlarla təminatının və müalicəsinin, regionlarda diaqnostika mərkəzlərinin tikilərək istifadəyə verilməsinin, xüsusilə uşaqların bütün tibbi xidmətlərlə ən yüksək səviyyədə əhatə olunmasının başlıca istiqamətlərini təşkil edir. Səhiyyə sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlərə, eyni zamanda, ilkin səhiyyə xidmətlərinin gücləndirilməsi, əhalinin sağlamlıq monitorinqinin müntəzəm aparılması üçün məlumat-informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi, tibbi sığortanın gücləndirilməsi, bu sahənin maliyyələşdirilməsi sahəsində islahatların aparılması, dövlət sanitariya-epidemioloji nəzarətin möhkəmləndirilməsi və fəvqəladə vəziyyətlərə qarşı hazırlığın artırılması aiddir.

Əhaliyə göstərilən tibbi xidmətin həcmnin genişləndirilməsində və keyfiyyətinin artırılmasında səhiyyənin ayrı-ayrı sahələri üzrə qəbul edilmiş dövlət proqramları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün ölkədə səhiyyənin prioritet sahələri üzrə qəbul olunmuş 11 proqramın icrası uğurla davam etdirilir. Ümumilikdə proqramların

icrasına 387,7 milyon manat vəsait sərf olundu [791].

Səhiyyəyə göstərilən yüksək diqqətin nəticəsi olaraq bu sistemdə daha keyfiyyətli, çevik xidmət infrastrukturunun təşkili məsələlərinin xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanması, «proqram maliyyələşməsi» prinsipinin tətbiqi bir sıra xəstəliklərin profilaktikasına, eləcə də dövlətin vətəndaşlara göstərdiyi tibbi yardımın keyfiyyətə yaxşılaşmasına imkan verdi. Bu illər ərzində «Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidmətlərinin inkişafına dair Dövlət Proqramı», «Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəliyi üzrə Dövlət Proqramı», «Xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə Tədbirlər Proqramı», «Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair Tədbirlər Proqramı», «Onkoloji xəstələrin həyati vacib şifə əleyhinə preparatlarla təminatı üzrə Tədbirlər Proqramı» proqramları hazırlanaraq uğurla icra edilmişdir [796]. Dövlət proqramları çərçivəsində 200 mindən çox şəkərli diabet xəstəsi illər boyu, daim dövlət hesabına bütün lazımı dərmanları alır. Respublikada vərəmlə mübarizə sahəsində də əhəmiyyətli işlər görüldü. Səhiyyənin aparıcı sahələri olan ana və uşaqların sağlamlığı, irsi qan xəstəlikləri, qan xidməti, xroniki böyrək çatışmazlığı, vərəm və yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası üzrə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində xəstələrə göstərilən tibbi xidmətin səviyyəsi xeyli yüksəldi, bu xəstəliklər üzrə müayinələrin sayı artırıldı, xəstələrin dərmanla təchizatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı. Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Dövlət Proqramının, həmçinin yeni doğulanların «Elektron sağlamlıq kartları» ilə təmin edilməsi, yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası proqramlarının ana və uşaqların sağlamlığının qorunması işində əhəmiyyətli rolu oldu. Respublikada həyata keçirilən bu tədbirlərin nəticəsində bu kateqoriyalı kontingentin sağlamlıq göstəricilərində müsbət dinamika müşahidə edilir. «Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Uşaqların icbari dispanserizasiyadan keçirilməsinə dair», «Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə» Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Bu sənədlər uşaqlar arasında xəstələn-

mə imkanlarının məhdudluğunun və ölümün səviyyəsinin azaldılmasına, gənclərə göstərilən reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasına yönəldildi.

2014-cü ilin sonunda vətəndaşların müraciətlərinə dərhal reaksiya verilməsi ilə bağlı Elektron Səhiyyə Mərkəzi fəaliyyətə başlayıb. Bu, bir növ Səhiyyə Nazirliyinin «Asan xidmət»i funksiyasını yerinə yetirən mərkəz kimi onların problemlərini rahat və qısa müddətdə həll etməyə imkan verir. Müasir informasiya texnologiyalarının səhiyyə sisteminə tətbiq edilməsi sahəsində də əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. «Elektron Azərbaycan» Dövlət Proqramı çərçivəsində «Vətəndaşların elektron sağlamlıq kartı» sistemi fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda müxtəlif xəstəliklər üzrə 10-a yaxın registr, kadrların vahid registri, yoluxucu xəstəliklərin elektron müşahidə sistemi, dərman maddələrinin dövriyyəsi, təcili tibbi yardım stansiyasının dispetçer xidməti və s. sahələrdə elektron proqramlar istifadə olunur. Hazırda nazirliyin rəsmi internet saytında «Elektron xidmətlər» bölməsi yaradılmışdır və artıq 11 elektron xidmət fəaliyyət göstərir və onların genişləndirilməsi istiqamətində işlər davam edir. Gələcəkdə Respublika Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən 38 elektron xidmətin göstərilməsi nəzərdə tutulur [791].

Ötən 10 ildə tibbi xidmətin müasir tələblər səviyyəsində qurulması, bu sahədə infrastrukturun müasirləşdirilməsi istiqamətində bir çox tədbirlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Prezident İlham Əliyev tərəfindən yeni tələblərə cavab verən səhiyyə müəssisələrinin tikilməsi, mövcud tibb ocaqlarının təmiri və yenidən qurulması məqsədilə böyük əhəmiyyət kəsb edən fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Həmin sərəncamlarda, xüsusilə bölgələrdə insanlara yüksək səviyyədə tibbi xidmətin göstərilməsini təmin edəcək təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi - yeni xəstəxanaların, poliklinikaların inşası, mövcud səhiyyə müəssisələrinin müasir tələblər səviyyəsində təmiri və bərpa olunması, onların maddi-texniki, habelə zəruri tibb ləvazimatları ilə təminatı məsələləri geniş əksini tapmışdır. 2005-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında 586 səhiyyə müəssisəsi

tikilmiş, əsaslı təmir olunmuş, müasir avadanlıqla təchiz edilərək əhalinin istifadəsinə verilmişdir. Bakı şəhəri və Naxçıvan Muxtar Respublikası da daxil olmaqla ölkədə xeyli sayda müalicə mərkəzlərin yaradılması, respublika uşaq xəstəxanasının, Bakıda klinik uşaq xəstəxanalarının, uşaq nevroloji xəstəxanasının əsaslı təmiri, bərpası və yeni avadanlıqlarla təchiz olunması, uşaq onkologiya və uşaq kardio-cərrahiyyə mərkəzlərinin, Elmi-Tədqiqat Pediatriya İnstitutunun nəzdində Uşaq Konsultasiya Mərkəzinin, erkən yaşlı uşaqların cərrahiyyə şöbəsinin, uşaq hematologiya şöbəsinin yaradılması, bir çox rayonlarda yeni uşaq xəstəxanalarının tikilməsi və ya yenidən qurulması səhiyyə sahəsinə göstərilən xüsusi qayğının nümunəsidir. Son bir neçə il ərzində Bakı şəhərində yerləşən bütün uşaq poliklinikaları əsaslı təmir edilərək müasir tibb avadanlığı ilə təmin olunmuşdur. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»na uyğun olaraq ölkədə müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş yeni tibb mərkəzlərinin yaradılması davam etdirilir. Təkcə 2014-cü ildə Bakı şəhərində 18, regionlarda 48 səhiyyə müəssisəsində təmir-tikinti işləri görülmüşdür. 2015-ci ildə 10-dan çox yeni tikilmiş və əsaslı təmir olunmuş tibb ocağı istifadəyə verilmişdi. O cümlədən onların 3-də - Mingəçevir, Göyçay və Ucar şəhər mərkəzi xəstəxanalarının açılışında Dövlət başçısı şəxsən iştirak etmişdi. Hazırda Ağsu, Masallı, Biləsuvar, Qazax, Neftçala rayon mərkəzi xəstəxanaları kimi böyük və çoxprofilli tibb müəssisələrinin tikintisi davam etdirilir. Aparılan işlər sayəsində ölkəmizin səhiyyə ocaqlarında yüksək səviyyəli tibbi xidmət üçün hər cür şərait yaradılıb. Dünya standartları səviyyəsində inşa edilmiş və müasir tibbi avadanlıqlarla təmin edilmiş Bakı Sağlamlıq Mərkəzi və İsmayilli Rayon Mərkəzi Xəstəxanası belələrindəndir.

Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin ildən-ilə artırılması ölkədə əhalinin sağlamlığı ilə bağlı məsələlərin daim diqqət mərkəzində olduğunu göstərir. «Biz artan iqtisadi imkanlarımızı, ilk növbədə, sosial sahələrin inkişafına, o cümlədən səhiyyənin problemlərinin həllinə yönəltməliyik» - deyən ölkə Prezidenti İlham Əliyev hər

zaman bu sahələrin problemlərinin kompleks həlli istiqamətində mühüm addımlar atmışdır. Son 10 ildə (2005-2015-ci illərdə) Azərbaycanda səhiyyə xərcləri 6,7 dəfə artmışdır. Əgər 2005-ci ildə səhiyyəyə 115 milyon 300 min manat ayrılmışdısa, 2015-ci ildə bu rəqəm 777 milyon 700 min manat olmuşdur. Son altı ilə nəzər salsaq görürük ki, (2009-2015-ci illər) dövlət büdcəsinin cari xərclərində səhiyyə xərcləri 70 faizədək artmışdır [796].

Səhiyyə xidmətinin keyfiyyətli həkim kadrlarla təminatı da mühüm məsələlərdən biridir. Hazırda Azərbaycan Respublikası üçün yüksəkixtisaslı tibb kadrları hazırlayan belə ali məktəblərdən biri də İ.M.Seçenev adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetidir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının dünyada artan nüfuzu sayəsində həmin ali məktəbin ilk və yeganə filialı 2015-ci ildən Bakıda fəaliyyət göstərməyə başladı. Statistik rəqəmlər Azərbaycan Respublikasında həkimlərin sayının artdığını göstərir. Belə ki, 2014-cü ildə ölkədə həkimlərin sayı 32 min 400 nəfər olub [792]. 2015-ci ilin sonuna olan məlumata görə ölkədə 566 xəstəxana fəaliyyət göstərir. Bu müalicə müəssisələrində 46 min 400 çarpayı vardır [792].

Ölkənin dinamik iqtisadi inkişafı demoqrafik və tibbi statistik göstəricilərinin yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Son 10 il ərzində ölüm göstəricisi azalmış, doğum və bununla bərabər, təbii artım göstəricisi yüksəlmişdir. Bu göstəricilərə görə Azərbaycan Respublikası Avropa ölkələri sırasında öndə gedir.

Elə buna görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında səhiyyə sahəsində qarşıda duran başlıca vəzifələrə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Konsepsiyanın müvafiq bölümündə səhiyyəyə ayrılan vəsaitin ümumi daxili məhsulda payının dinamik şəkildə artırılması, həmin vəsaitin səmərəli və məqsədyönlü istifadəsini təmin edən mexanizmlər yaradılması nəzərdə tutulur. Səhiyyə sisteminin islahatları nəticəsində, əsasən, stasionar yardıma istiqamətləndirilmiş təbabətdən ilkin tibbi-sanitariya yardımının üstünlük təşkil etdiyi təbabətə keçilməsi reallaşdırılacaq, ailə həkimi praktika-

sının genişləndirilməsinə müvafiq şərait yaradılacaqdır. Eyni zamanda, ambulator-poliklinika xidmətinin təkmilləşdirilməsi üçün fəal və məqsədyönlü iş aparıldı.

Bundan əlavə, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikası məqsədilə müvafiq tədbirləri nəzərdə tutan 2015-2020-ci illər üçün ölkədə sanitariya-epidemioloji xidmətin İnkişaf Proqramı hazırlandı. Bununla yanaşı, qeyri-infeksion xəstəliklərə (tütünçəkmə, piylənmə, fiziki fəallığın olmaması, spirtli içkilərdən sui-istifadə və s.) qarşı mübarizəyə dair 2013-2020-ci illəri əhatə edən xüsusi strategiya qəbul edildi. Eyni zamanda, ana və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına dair 2013-2020-ci illəri əhatə edən Dövlət Proqramı qəbul edilərək, uşaq və yeniyetmələr arasında profilaktik müayinələr və dispanserləşdirmə aparılması işi gücləndirildi. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə uşaqlar arasında immunoprofilaktika işlərinin aparılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Uşaqılıq dövrünə xas olan əlilliyin erkən profilaktikası və müalicəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2014-2020-ci illər) hazırlanaraq uşaqlara göstərilən stasionar xidmətin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı uşaq tibb müəssisələri profilləşdirilir [791]. Bütün bunlarla bərabər, əsas həyati vacib dərman preparatlarının bütün əhali qrupları üçün fiziki və iqtisadi cəhətdən əlçatan olmasının, həmçinin dərman preparatlarının keyfiyyəti, səmərəliliyi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə onların vahid qeydiyyat sisteminin yaradılması üçün zəruri tədbirlər görülür. Dərman bazarına lisenziyalanmamış və aşağı keyfiyyətli dərman preparatlarının daxil olmasının qarşısının alınması istiqamətində əməli addımlar atılır. Kənd yerlərində işləyən həkim və orta tibb işçiləri üçün uyğun həyat şəraitinin yaradılması üzrə müvafiq işlər görülmüş və təşviqləndirici maddi təminat mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir.

2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının səhiyyə sistemində aparılan uğurlu islahatlar, tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi, təchizat və kadr hazırlığı ilə bağlı görülmüş işlər əhalinin dövlət tibb müəssisələrinə inamını

artırmış və ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı səhiyyədə də görülən işlərin daha böyük vüsətlə davam etdirilməsinə imkan yaratmışdır.

5.5. Gənclər siyasəti

Azərbaycan Respublikasında konseptual əsasları Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş, 1993-2003-cü illərdə normativ-hüquqi və təşkilati cəhətdən inkişaf etdirilmiş dövlət gənclər siyasəti 2003-cü ildən sonra müasir dövrün tələblərinə və reallıqlarına uyğun olaraq mahiyyət və keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

«Dövlət gənclər siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 29 iyul tarixli 169 nömrəli Fərmanı dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinə, uşaq və gənclərlə işləyən kadrların hazırlanmasına, gənclərin həyatında baş verən proseslərin elmi şəkildə öyrənilməsinə, ayrı-ayrı dövlət orqanlarının gənclərlə iş sahəsində əlaqəli və məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsinə, uşaq, yeniyetmə və gənclərin üzləşdikləri problemlərin həlli istiqamətində əməli tədbirlərin görülməsinə şərait yaratdı [807]. Fərmanda müəyyənləşdirilmiş vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə 1999-2004-cü illər ərzində bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, o cümlədən normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir, Azərbaycan Respublikası Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin nəzdində Gənclərin Problemləri üzrə Elmi Araşdırmalar Mərkəzi və Respublika Uşaq İstirahət və Sağlamlıq Mərkəzi yaradılmışdı.

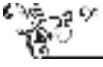
Uşaq və gənclərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək, onların problemlərinin həlli və hüquqlarının müdafiəsi sahəsində daha təsirli tədbirlər görmək, həyata keçirilən gənclər siyasətini tənzimləmək məqsədilə 2002-ci ildə «Gənclər siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Qanunda gənclər siyasətinin əsas prinsipləri öz əksini tapmış, gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, dünyəvilik prinsipləri əsasında, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, adət-ənənələrinə, dövlət dilinə və rəmz-

lərinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması, onların yaradıcılıq potensialının ölkənin inkişafına və ümummilli problemlərin həllinə səfərbər olunması, hüquq və azadlıqlarının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi əsas istiqamətlər kimi müəyyənləşdirilmişdi [808].

Həyata keçirilmiş tədbirlər gənclərin hərtərəfli inkişafının təmin olunması üçün siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şərait və təminatların yaradılmasını sürətləndirmiş, onların ictimai-siyasi fəallığının artmasına kömək etmişdi. Eyni zamanda, bu sahədə hələ də öz həllini gözləyən bir sıra məsələlər mövcud idi. Yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsinin daha da gücləndirilməsi, gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi, onların sahibkarlıq fəaliyyətinə kömək göstərilməsi, sosial problemlərinin həlli, yaradıcı və istedadlı gənclərə, gənc ailələrə dövlət qayğısının artırılması, o cümlədən onların mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması, gənclərin dövlət quruculuğu işlərinə geniş cəlb olunması və bu kimi məsələlər dövlət gənclər siyasəti çərçivəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edirdi.

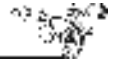
Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətini daha da inkişaf etdirmək, gəncləri dövlət idarəçiliyində aparıcı yerlərdən birini tutan qüvvəyə çevirmək və onların sosial-iqtisadi problemlərinin həllini təmin etmək istiqamətində atılan ilk addımlardan biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 avqust 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005-2009-cu illər)» [802] oldu. Proqramda gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdi. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulurdu: gənc nəslin Vətənə məhəbbət, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət ruhunda tərbiyə olunması; gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, onların hərbi xidmətə hazırlanması; gənclər arasında hüquq pozuntularının, narkomaniyanın və digər zərərli vərdişlərin profilaktikası sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi;

istedadlı gənclərin aşkar edilməsi, onların öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirə bilmələri üçün şəraitin yaradılması; gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, bazar iqtisadiyyatının əsaslarına dair biliklərə yiyələnməsi, peşə hazırlığının yüksəldilməsi və məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi; sosial müdafiəyə ehtiyacı olan gənclərin, o cümlədən gənc ailələrin problemlərinin həllinə köməklik göstərilməsi; gənclərin sağlamlığının qorunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi, kütləvi bədən tərbiyəsinin və idmanın inkişaf etdirilməsi; ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakı, uşaq və gənclər üzrə təşkilatların formalaşması və inkişafı üçün şəraitin yaradılması; gənclərin beynəlxalq əməkdaşlığı sahəsində layihələrin həyata keçirilməsinə, gənclər təşkilatlarının beynəlxalq əlaqələrinin qurulmasına, onların nümayəndələrinin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakına köməklik göstərilməsi.

Proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası üçün məsul təşkilatlar, icra müddəti və maliyyə mənbələri müəyyənləşdirildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi yenidən təşkil edildi, onun haqqında Əsasnamə və strukturu təsdiq olundu. Əsasnaməyə görə Nazirlik ölkədə gənclər, bədən tərbiyəsi və idman sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi müəyyən edildi [803].

Azərbaycan gənclərinin ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirakı, sosial problemlərinin həlli və hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi, gənclər siyasətinin bütün istiqamətləri üzrə müvafiq Dövlət Proqramının səmərəli həyata keçirilməsi, gənc istedadlara dövlət qayğısının artırılması, elm, təhsil, iqtisadiyyat, mədəniyyət, dövlət idarəçiliyi və digər sahələrdə gənclərin xidmətlərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə 2007-ci il ölkədə «Gənclər ili» elan edildi. Sərəncamla həmçinin 2007-ci ilin «Gənclər ili» elan olunmasına dair tədbirlər planı təsdiq edildi [810].

Tədbirlər planına uyğun olaraq il ərzində AR GİN, gənclər təşkilatları və ayrı-ayrı dövlət qurumları tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirildi. Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı aktlarının faktlar əsasında dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün 2007-ci il martın 31-də «Erməni terrorizmi» adlı internet-aksiya keçirildi. Aksiya çərçivəsində www.genocide.az internet səhifəsi yaradıldı və CD disklər hazırlanaraq qeyri-hökumət gənclər təşkilatlarına, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində fəaliyyət göstərən tələbə-gənclər təşkilatlarına, rayon (şəhər) gənclər və idman idarələrinə, internet klublara, Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş xarici ölkələrin səfirliklərinə, diplomatik nümayəndəliklərə və beynəlxalq təşkilatlara paylandı. Gənclər tərəfindən dünyanın aparıcı dövlətlərinin parlament üzvlərinə, kütləvi informasiya vasitələrinə, beynəlxalq siyasi təşkilatlara azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı həqiqətlərini əks etdirən məlumatlar 20000-dən çox elektron ünvana göndərildi. Həmin ilin aprelində Avropa Gənclər Forumunun Üzv Təşkilatları Şurasının növbəti iclası Bakıda keçirildi. İclasda Avropa Gənclər Forumuna üzv olan gənclər təşkilatlarının milli şuralarının və beynəlxalq gənclər təşkilatlarının rəhbərləri iştirak edirdilər. Ölkənin müxtəlif bölgələrində gənclər və idman idarələrinin əməkdaşları və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri üçün «Yerlərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsi işinin təşkili» mövzusunda treninq kursları təşkil olundu, «Cəsurlar» məktəblilərin hərbi-idman və turizm oyunları «Şahin» hərbi-idman oyununun yarışları keçirildi. Yaradıcı Gənclərin I Ümumrespublika Toplantısının keçirilməsi də 2007-ci ilə təşkil olundu. «Gənclər ili»ndə gənclərin məşğulluğu, sosial, mədəni, fiziki inkişafı, vətənpərvərlik tərbiyəsi, beynəlxalq əlaqələri sahəsində bir çox yadda qalan işlər görüldü [818]. Gənclər siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra digər proqramlar da qəbul edildi: buraya, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 9 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyası», 2005-ci il 26 oktyabr tarixli Sərəncamı

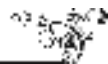

ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)», 2008-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», 2011-ci il 7 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə Dövlət Proqramı», 2011-ci il 15 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı», «Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» (2006-2010-cu illər), «Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» (2007-2012-ci illər) və s. daxildir.

Ölkədə gənclərin təhsil səviyyəsinin, bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi məsələsinə daim diqqət yetirilir. Bu baxımdan, dövlət gənclər siyasətinin mühüm istiqamətini gələcək nəslin intellektual səviyyəsinin artırılması ilə bağlı işlərin həyata keçirilməsi təşkil edir. Ölkədə həyata keçirilən uğurlu təhsil islahatları nəticəsində gənclərimizin təhsil səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Prezident İlham Əliyevin «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı»nı təsdiq etməsi bütün təbəqədən olan gənclərin xaricdə təhsil almaları üçün geniş imkanlar açmışdır. Dövlət Proqramı çərçivəsində 5000 gəncin dünyanın nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilməsi işinə başlanıldı [816].

Gənclər siyasətinin məqsədlərinə uyğun olaraq gənclərin intellektual və yaradıcı potensialının üzə çıxarılması, xüsusilə regionlarda yaşayan gənclərin fəallığının artırılması istiqamətində məqsədyönlü layihə və proqramlar həyata keçirildi. Bölgələrdə müasir tələblərə cavab verən sosial infrastruktur obyektlərinin və gənclər mərkəzlərinin inşası da bu məqsədə xidmət edir.

«Azərbaycan Gəncliyi (2005-2009-cu illər)» Dövlət Proqramının icrası nəticəsində dövlət gənclər siyasətinin prioritet sahələrində müsbət dəyişikliklər baş verdi və müəyyən uğurlar əldə olundu. Gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində davamlı iş aparıldı,

istedadlı və yaradıcı gənclərə dövlət qayğısı artırıldı. Məşğulluq sahəsində beynəlxalq təcrübəyə və gənclərin təşəbbüskarlığına əsaslanan fəaliyyətlər inkişaf etdirilmiş, regionlarda yaşayan gənclərin fəallığını stimullaşdıran tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin yaxından iştirakı üçün lazımi şərait yaradıldı və bu sahədə irəliləyişlərə nail olundu. Dövlətin qayğısı sayəsində gənclər təşkilatlarının dövlət gənclər siyasətində iştirakını təmin edən hüquqları genişləndirilmiş, onların layihə və proqramlarına mütəmadi yardım edilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, ölkə gənclərinin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq və dövlətçilik prinsipləri əsasında Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması, cəmiyyətin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında onların intellektual və yaradıcı potensiallarının ümummillə məsələlərin həllinə yönəldilməsi müasir dövrün tələbi olaraq qalır. Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi, elmi-mədəni, təhsil və digər sahələrdə gənclərin daha fəal iştirakını təmin etmək istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsi tələb olunur [801]. Gəncliyin inkişafında növbəti mərhələnin təmin edilməsi məqsədilə yeni proqramın həyata keçirilməsi zərurəti yarandı. Bu zərurətdən çıxış edərək, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə» Dövlət Proqramı təsdiq edildi. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkədə gənclər siyasətini daha da inkişaf etdirmək, gənclərin menecment sahəsində fəal iştirakına şərait yaratmaq, gənc mütəxəssislərin işlə təminatı və digər sosial-iqtisadi problemlərinin həllini təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə Proqramda təhsil, elm, məşğulluq, dövlət qulluğu və idarəetmə, gənclərin ictimai təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, gənc ailə institutunun möhkəmləndirilməsi, gənclərin beynəlxalq mübadilə və mədəniyyətlərarası dialoqda iştirakı, gənclərin inkişafına yönəlmiş infrastrukturun yaradılması və s. sahələrdə konkret vəzifələr müəyyən edildi. Nəzərdə tutulmuş müddət ərzində Dövlət Proqramına uyğun olaraq bir neçə mühüm

işlər həyata keçirildi, o cümlədən Bakı şəhərində Azərbaycan Gənclər Mərkəzi, Gəncə, Mingəçevir, Naxçıvan, Sumqayıt, Şəki, Şirvan, Bərdə, Qazax, Quba və Şamaxıda «Gənclər evi» yaradıldı. Proqrama uyğun olaraq həyata keçirilən işlər arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli Fərmanı ilə Gənclər Fondunun yaradılması oldu. Fondun əsas məqsədi gənclər siyasəti ilə bağlı elm, təhsil, mədəniyyət və digər sosial sahələrə yönəlmiş ictimai və sosial əhəmiyyətli, o cümlədən beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən layihə və proqramları qrant şəklində məqsədli maliyyələşdirmək, həmin sahədə konfrans, seminar, festival, olimpiada və digər tədbirlərin təşkili üzrə layihələri dəstəkləmək, maddi-texniki bazanın gücləndirilməsinə və müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına yardım etməkdən ibarətdir. Fond gənclərin, gənclər təşkilatlarının, eləcə də yerlərdə gənclər siyasətini həyata keçirən dövlət və yerli özünüidarəetmə qurumlarının elmi-təbiiqi, sosial əhəmiyyətli və idarəetmə sahəsindəki innovativ ideyalarını dəstəkləyir, dövlətin və cəmiyyətin inkişafında gənc nəslin təşəbbüskarlığını və iştirakını artırır, ideyaların verilməsi və həyata keçirilməsində bacarığını stimullaşdırır [820].

2004-2015-ci illərdə ölkədə istedadlı və yaradıcı gənclərin üzə çıxarılması və dəstəklənməsi sahəsində əhəmiyyətli addımlar atıldı. Bu baxımdan 2013-cü ildə «Gənclər üçün Prezident Mükafatı»nın təsis edilməsi gənclərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və həvəsləndirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

«Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə» Dövlət Proqramı ötən 5 ildə icra olunub və bu müddətdə bir çox nailiyyətlər əldə edilib. Proqramın icrasına dövlət büdcəsindən 59 milyon 956 min 735 manat sərf olunmuşdur. Proqramın icrası ilə bağlı təşkil edilən 675 tədbirdən 554-ü ölkədaxili, 121-i isə beynəlxalq səviyyəli olmuşdur [800].

2003-cü ildə gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinə dövlət büdcəsindən 245 min manat ayrıldığı halda, 2013-cü ildə bu rəqəm 25 milyon manata çatdı. Ölkədə gənclər mərkəzlərinin açılması istiqamətində ciddi işlər görüldü. 2006-cı ildən 2013-cü ilə qədər 19

gənclər mərkəzi açılmış, növbəti 3 il ərzində isə daha 14 gənclər mərkəzinin açılması haqqında qərar qəbul edilmişdir. 2013-cü ildə bələdiyyələrdə gənclərin sayı təxminən 4 min nəfər təşkil edirdi ki, onlardan 326 nəfəri bələdiyyə sədrləri idi [817].

Gənclərin ictimai-siyasi fəallığının artırılmasında gənclər təşkilatları mühüm rol oynayır. 2003-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında uşaq və gənclərlə işləyən və onları öz ətrafında birləşdirən qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) sayı 4,6 dəfə artaraq 250-ni keçmişdir. Onların əksəriyyəti konfederativ qurum olan Gənclər Təşkilatının Milli Şurasında birləşdilər. Gənclərin təşəbbüslərini və ictimai fəallığını stimullaşdırmaq məqsədilə onların qəbul edilmiş layihələrinin sayı 2006-cı illə müqayisədə 12-dən 357-dək, layihələrə ayrılmış maliyyə vəsaiti isə 175,5 min manatdan 7.825 min manata-dək artdı [814]. Gənclərin ictimai fəallığının genişləndirilməsində mütəmadi olaraq keçirilən Gənclər forumları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 2003-cü ildən sonra daha beş forum (III-VII forumlar) keçirildi [821]. Azərbaycan gəncliyi bu gün beynəlxalq aləmdə seçilməyə və dünya gənclər hərəkatının aparıcı qüvvələri arasında yer almağa iddialıdır. Son on ildə gənclərin beynəlxalq əməkdaşlığı xeyli genişləndi, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin olduğu dövlətlərin sayı 62-yə çatdı. «Dialog və Əməkdaşlıq Uğrunda» İslam Konfransı Gənclər Forumu, GUAM ölkələrinin Gənclər Forumu, Dünya Türk Gəncləri Birliyi, Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi və «Böyük İpək Yolu» Beynəlxalq Gənclər İttifaqı adda 5 beynəlxalq gənclər platformasının təşəbbüskarı və təsisçisi Azərbaycan gəncləridir. Azərbaycan Respublikasının gənclər təşkilatları 30 beynəlxalq qurumda üzv statusunda fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycan gənclərinin beynəlxalq dialoqun inkişafında rolunu təsdiq edən amillərdən biri də 2014-cü il oktyabrın 29-da Bakıda Gənclər siyasəti üzrə Birinci Qlobal Forumun keçirilməsi oldu. Dövlət başçısı Forumdakı nitqində bununla bağlı demişdir: «Gənclər siyasəti ilə bağlı ilk forumun burada keçirilməsindən fərəh hissi duyuruq. Əlbəttə ki, gələcəkdə bir çox digər forumlar da keçiriləcək. Lakin bu forum tarixdə ilk forum kimi

qalacaq. Biz qəbul edən ölkə kimi Azərbaycanı seçdiklərinə görə təşkilatçılara minnətdarıq. Bunu hökumətimizin idman və gənclər, fəal inkişaf siyasəti sahəsində göstərdiyi səylərin yüksək qiymətləndirilməsi kimi qəbul edirik» [819].

Azərbaycan Respublikasının müsbət demografik göstəricilərinə də gənc nəslin rolu böyükdür. Bunu «2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası»nda öz əksini tapmış rəqəmlər də təsdiq edir. Ölkə əhalisinin 2,7 milyon nəfərini və ya 28,9 faizini yaşı 14-dən 29-dək olan şəxslər təşkil edir. Gənclərin 52%-i şəhər yerlərində, 48%-i isə kəndlərdə yaşayır. Onların 49,2%-ni qadınlar təşkil edir. Bağlanmış nikahların böyük əksəriyyəti gənclərin payına düşür. Yeni doğulan uşaqların 82,6%-i məhz gənc ailələrdə dünyaya gəlir.

Gənclərin təhsil səviyyəsi ilbəil artır. 2013/2014-cü tədris ilinin əvvəlinə olan məlumata görə, Azərbaycan Respublikasında 63 min tələbənin təhsil aldığı 57 dövlət və 1 qeyri-dövlət orta ixtisas təhsili müəssisəsi, tələbələrinin sayı 151 min nəfər olan 37 dövlət və 15 qeyri-dövlət ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Xarici ölkələrdə təhsil alan Azərbaycan gənclərinin sayı da artmaqdadır. Son 7 il ərzində 3000-dən çox gənc «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı» çərçivəsində dünyanın qabaqcıl ali məktəblərinə göndərildi.

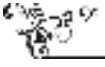
2013-cü ildə «Əhalinin iqtisadi fəallığına dair» keçirilən müayinələrin yekunlarına əsasən 15-29 yaşlı gənclərin 1239,8 min nəfəri iqtisadi baxımdan fəal olmuş, onların 1116,8 min nəfəri iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Müayinənin yekunlarına görə, 15-29 yaşlı gənclər arasında işsizlərin sayı 123 min nəfər olmuşdur [811]. G20 Əmək və Məşğulluq nazirlərinin Ankara Bəyanatında G20 ölkələrində gənclərin işsizlik səviyyəsinin 2025-ci ilə qədər 15%-dək azaldılması hədəfi öz əksini tapdı. G20 ölkələrində 15-24 yaşlı gənclərin işsizlik səviyyəsinin orta göstəricisi 20% (o cümlədən İspaniyada 53%, Cənubi Afrikada 52%, İtaliyada 43%, Səudiyyə Ərəbistanında 31% və s.) olduğu halda, Azərbaycan Respublikasında

bu göstərici 13,5% təşkil edir. Hazırda Azərbaycan Respublikası Avropa və MDB ölkələri sırasında demoqrafik baxımdan cavan yaş strukturuna malik az sayda olan ölkələrdən biridir. Azərbaycan Respublikası əhalisinin 28,5%-i gənclərdir və 2014-cü ilin sonuna demoqrafik yük əmsalı 1990-cı ilə nisbətən 1,7 dəfə azalaraq 40 nəfər təşkil etmişdir. Mövcud demoqrafik vəziyyət və bu sahədə perspektiv qiymətləndirmələr ölkədə iqtisadi inkişaf, demoqrafiya, təhsil və məşğulluq siyasətlərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsinin gücləndirilməsini zəruri edir [815].

Ölkədə gənclərin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasəti daim təkmilləşdirilməkdədir. Azərbaycan Respublikasının gələcək 7 il ərzində inkişaf perspektivlərini müəyyən edən «Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında gənclərin sağlam və fəal həyat tərzinin təşviq edilməsi, onların məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi və cəmiyyətə inteqrasiyasının təmin edilməsi ölkənin inkişafı üçün əsas aparıcı istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edildi. Azərbaycan Respublikasında mövcud demoqrafik meyillərə və inkişaf perspektivlərinə, ölkənin iqtisadi prioritetlərinə uyğun olaraq uzunmüddətli dövlət məşğulluq siyasətinin formalaşdırılması məqsədilə yeni Məşğulluq Konsepsiyasının hazırlanması üzrə işlər aparıldı və bu Konsepsiyada gənclərin məşğulluğunun artırılması məsələlərinə xüsusi yer ayrıldı. Gənclərin məşğulluğunun artırılması, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi həm ölkə miqyasında, həm də hər bir müəssisə səviyyəsində əməyin məhsuldarlığının artmasına imkan yaradacaq, bu isə, öz növbəsində, BƏT-in layiqli əmək konsepsiyasının həyata keçirilməsini təmin edir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən gənclər siyasətinin əsasında gənclərə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, gənclərin hərtərəfli inkişafının təmin olunması üçün siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi, mədəni şərait və təminatların yaradılması, onların ictimai-siyasi fəallığının artırılması, mənəvi-siyasi və fiziki sağlamlığının möhkəmləndirilməsi kimi məsələlər durur. Dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmiş gənclər siyasəti ən

müxtəlif sahələri əhatə etməklə geniş istiqamətlidir. Bu siyasət gənclərin tərbiyəsi, sağlamlığı, təhsili, intellektual və mənəvi inkişafı, asudə vaxtının səmərəli təşkili, həmçinin gənclərin cəmiyyət həyatının bütün sahələrində fəal iştirakı ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Gənclərlə düzgün iş strategiyasının müəyyənləşdirilməsi və bu strategiyadan irəli gələn vəzifələrin dəqiqliklə yerinə yetirilməsi nəticəsində bu gün Azərbaycan gənci idman, elm, mədəniyyət, incəsənət və s. sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə edir, müxtəlif sahələrdə islahatların həyata keçirilməsində yaxından iştirak edir. Məhz bu siyasət nəticəsində Azərbaycan gəncliyi artıq cəmiyyətin inkişafında ciddi rolunu fəal sosial təbəqəyə çevrilmişdir. Ən əsas nəticə isə odur ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında gənclərin maraqlarını təmin edən, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan dövlət gənclər siyasəti formalaşdırılıb və uğurla həyata keçirilir. Lakin dünyada baş verən global dəyişikliklər və çağırışlar, ölkənin yeni inkişaf imkanları Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin yeni strategiyasının hazırlanmasını və qəbulunu zəruri edirdi. Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2015-ci il 26 yanvar tarixli Sərəncamı ilə «2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası» təsdiq edilmişdir. Onillik müddətdə Azərbaycan dövlətinin gənclər siyasətinin məqsədləri, vəzifələri və icra mexanizmlərinin müəyyən edildiyi bu sənəddə ölkənin son dövrlərdəki inkişafına qısa nəzər salındı, qazanılmış uğurlarda gəncliyin mühüm rolu qeyd edildi. Strategiyada Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasəti sahəsində mövcud vəziyyətin geniş təhlili verildi, Azərbaycan gəncliyinin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri qeyd edildi. Sənəddə, eyni zamanda, gənclər siyasətinin qarşısında duran vəzifələr, ölkənin əsas innovativ potensialı və əmək resursu olan gənclərin üzləşdiyi sosial-iqtisadi, mənəvi-intellektual problemlər də hərtərəfli təhlil edilmişdir. Strategiyanın hədəf qrupları: yaşı 14-dən 29-dək olan şəxslər və gənc ailələr - yaşı 35-dən çox olmayan şəxslərin nikaha daxil olmasından yaranan ailə, habelə himayəsində azı bir uşağı olan və yaşı 35-dən çox olmayan tək

valideyn. Strategiyada gəncliyin 17 sosial qrupu müəyyənləşdirildi ki, buraya şagirdlər, tələbələr, gənc alimlər, xaricdə təhsil alan və işləyən gənclər; hərbi xidmətdə olan gənclər; gənc sahibkar və fermerlər; istehsal və xidmət sahələrində çalışan gənclər; dövlət qulluqçuları və seçkili orqanlarda təmsil olunan gənclər; yaradıcı və istedadlı gənclər; gənc idmançılar; siyasi partiyalarda və qeyri-hökumət təşkilatlarında təmsil olunan gənclər; işsiz gənclər; ailəli gənclər; aztəminatlı ailələrdən olan gənclər; qaçqın və məcburi köçkün gənclər; sağlamlıq imkanları məhdud və əlil olan gənclər; narkomaniyaya və ya QİÇS-ə düşər olmuş gənclər və s. daxil edildi. Sənəddə xüsusi olaraq qeyd edilir ki, gənclər siyasəti son 10 ildə sosial sahələrə dair qəbul edilmiş sənədlərin (konsepsiya, strategiya, dövlət proqramı və s.) icrası ilə ahəngdar şəkildə həyata keçirilməlidir. Sözügedən sənədlərin icrası ilə əlaqədar həyata keçirilmiş tədbirlər sayəsində gənclərin sosial problemlərinin həlli və gələcək inkişafı üçün dayanıqlı əsaslar yaradıldı. Bu baxımdan, yeni Strategiya mövcud nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsini və davamlı inkişafını təmin etməlidir. Strategiyanın əsas məqsədi 2015-2025-ci illəri əhatə edən müddətdə Azərbaycan gəncliyinin potensialını müasir dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirmək, həmin potensialdan Azərbaycan Respublikasının mənafeləri naminə istifadə etmək, yeni nəsildə fəal vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırmaqdır. Bunun üçün Strategiyada konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi, müəyyənləşdirilmiş vəzifələrin icrası istiqamətində institusional tədbirlər, müvafiq strukturlar öz əksini tapdı.

Strategiyanın icrasının nəticəsi olaraq 2025-ci ilin sonuna qədər gənclər arasında təhsil səviyyəsinin və peşə təhsili alanların sayının artması; gənc məzunların ixtisaslarına uyğun işlə təmin edilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi; gənclər arasında işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınması; gənclərin təhsil müddətində yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün ali, orta ixtisas və ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin şagird və tələbələrinin yataqxanalarda yerlə təmin edilməsi; ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri məzunlarının öz regionlarında

ixtisaslarına uyğun işlə təmin edilməsi; gənclərin işçi qüvvəsi çatışmayan regionlara getməsinə stimullaşdırmaq məqsədilə zəruri məişət və məşğulluq infrastrukturunun yaradılması; əmək bazarının tələblərinə cavab verən rəqabət qabiliyyətli gənc kadr potensialının formalaşdırılması; gənclərin və gənc ailələrin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması mexanizmlərinin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi; gənclərdə vətənpərvərlik ruhunun yüksəldilməsi; gənclərin ibtidai hərbi hazırlığının səviyyəsinin artırılması, bu prosesə hərbi mütəxəssislərin cəlb edilməsi; gənclərin innovativ ideyalarının və yaradıcı təşəbbüslərinin reallaşdırılması, onların praktikada tətbiqi üçün zəmin yaradılması; elm və texnika sahəsində çalışan gənclərin sayının artması; mədəniyyət və incəsənət, o cümlədən teatr, kino, dizayn və memarlıq sahəsinə gənclərin marağının artması, ölkənin regionlarında yaradıcı gənclərin çıxışlarının, sərgilərinin və ustad dərslərinin təşkil edilməsi, habelə xarici dövlətlərdə onların yaradıcılığının layiqincə təqdim və təbliğ edilməsi; gənc sahibkarların sayının artması; gənclər arasında hüquqpozumaların sayının azalması; gənclərin beynəlxalq əlaqələrinin, habelə Azərbaycan Respublikası üçün prioritet kəsb edən ölkələrin gəncləri ilə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələrə nail olunması gözlənilir.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Gənclərinin VII Forumunun iştirakçılarna müraciətində deyildiyi kimi, əsas Ulu Öndər tərəfindən qoyulan dövlət gənclər siyasəti bu gün uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikasının ilbəil artan iqtisadi qüdrəti gənclərin fiziki, intellektual və mənəvi inkişafının təmin olunması, sosial problemlərinin həlli, innovativ ideya və təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, bilik və bacarıqlarının üzə çıxarılması istiqamətində daha təsirli tədbirlər görməyə, irimiqyaslı proqram və layihələr reallaşdırmağa imkan verir. Təqdirəlayiq haldır ki, bu gün cəmiyyətin ən fəal hissəsi olan gənclər respublikamızın sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edirlər [799].

5.6. Gender siyasəti

Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət, demokratik cəmiyyət, yeni iqtisadi münasibətlər sistemi quruculuğunun davam etdiyi bu müasir dövrdə qadınların cəmiyyətdəki rolunun yüksəldilməsi, onların vətəndaş və qadın olaraq öz hüquqlarının tam gerçəkləşdirilməsi üçün zəruri şərtlərin yaradılması dövlət orqanlarının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası qadın hüquqlarının qorunması üzrə demək olar ki, bütün mühüm beynəlxalq sənədlərə tərəfdar çıxmışdır. Bu sənədlər arasında BMT-nin «Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyası (CEDAW) xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qadınların fərdi və kollektiv hüquqlarının müdafiəsi nöqteyi-nəzərindən əsas beynəlxalq sənəd olan bu konvensiya «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik» anlayışının dəqiq tərifini verməklə, qadınların cəmiyyətdə yeri və rolunu səciyyələndirən problemlərin geniş spektrini əhatə edir. Əslində, bu konvensiyaya qoşulmaqla Azərbaycan Respublikası bir daha hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu ideyasına tərəfdarlığını təsdiq etməklə yanaşı, qadın hüquqlarının müdafiəsi və əməli surətdə həyata keçirilməsi sahəsində sivil dünya üçün artıq yaşam normasına çevrilmiş ən qabaqcıl standartlara qatıldığını nümayiş etdirmiş oldu. 2000-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikası «Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyanın Fakültativ Protokolunu da imzaladı. Bu protokola əsasən fərdi və ya qrup şəklində hər bir şəxs Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqların pozulması barədə birbaşa BMT-nin «Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması» Komitəsinə müraciət edə bilər [839, s.29].

2003-cü ildən sonra Azərbaycan Respublikasında gender siyasəti məzmun və keyfiyyət baxımından yeni mərhələyə çıxdı. Ölkə Prezidenti 2010-cu il mayın 24-25-də Bakıda keçirilmiş Avropa Şurasına üzv dövlətlərin gender bərabərliyinə həsr olunmuş VII

konfransına ünvanlandığı təbrik məktubunda demişdir: «Gender bərabərliyi müasir dövrdə demokratik cəmiyyətin inkişafının və insan hüquqlarının qorunmasının əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli qanunvericilik qadınların hüquq bərabərliyini təmin edərək hər cür ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa xidmət göstərir, gender məsələləri ilə bağlı dövlət siyasəti isə qadınların bərabər imkanlarının gerçəkləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan təhsili və səhiyyəsində aparıcı mövqelər tutan qadınlarımız ölkəmizin siyasi, sosial və ictimai həyatının bütün sahələrində fəal iştirak etməklə, real gender bərabərliyinə nail olunması üçün öz qüvvələrini əsirgəməirlər» [822].

2006-cı il fevralın 6-da Respublika Prezidentinin Fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ləğv edildi və bu qurumun bazasında daha çox səlahiyyətlərə malik olan yeni dövlət qurumu – Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi təşkil olundu [831, s.248]. Prezident İlham Əliyevin 9 avqust 2006-cı il tarixli Fərmanı [832, s.1762] ilə təsdiq etdiyi «Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi» haqqında «Əsasnamə»də bu qurumun vəzifələri müəyyən edildi [833]. Əgər əvvəlki qurumun – QPDK-nın səlahiyyətlərinə, daha öncə də bəhs etdiyimiz kimi, yalnız qadın hüquq və azadlıqlarının qorunması, habelə qadınların ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatda daha fəal iştirak etmələri üçün zəruri şəraitin yaradılması vəzifələri daxil idisə, yeni qurum, adından da göründüyü kimi, sadəcə qadınların deyil, eyni zamanda, uşaqların və ailə institutunun keşiyində duran, daha doğrusu, onların inkişafını təmin edən dövlət təsisatı kimi düşünülmüşdür. Əslində, qurumun səlahiyyət dairəsinin genişlənməsi onun institusional təkamülündən xəbər verirdi və hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin yeni mərhələyə qədəm basmasının məntiqi təzahürü idi. Digər tərəfdən «qadın» anlayışı üzvi surətdə «uşaq» və «ailə» anlayışları ilə çulğashır və bu baxımdan, qurumun səlahiyyət dairəsinin bu cür geniş düşünülməsi, həmçinin qadının ailədə və övladlarla münasibət sferasında üzləşdiyi problemlərin kompleks şəkildə,

daha dolğun əhatəliliyinə və həllinə yüksək institusional səviyyədə təminat verir. Azərbaycan Respublikasında qadın hüquqlarının və gender bərabərliyinin keşiyində duran 150-yə yaxın sənəd imzalanmışdır. 2006-cı il oktyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu [872, s.2315-2319] ölkəmizdə həyata keçirilən dövlət qadın siyasətinin məntiqi təzahürü, gender bərabərliyinin ali dövlət qanunvericiliyi səviyyəsində təşviqi sahəsində atılmış mühüm addım hesab edilir. Qanunun əsas məqsədi kimi kişi və qadınların ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlarının təmin edilməsi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrışikliyin bütün formalarının aradan qaldırılması göstərilmişdir. Qanunda dövlət gender siyasətinin əsas istiqamətləri sırasında gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və inkişafı; normativ-hüquqi aktların gender ekspertizasından keçirilməsi; gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi; gender bərabərliyi mədəniyyətinin təbliği göstərilmişdir. Burada əlamətdar məqam odur ki, gender ekspertizasına dövlət səviyyəsində zamanətin verilməsidir.

«Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» Qanun Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən gender siyasətinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində növbəti addım olmaqla yanaşı, onun yeni mərhələyə qədəm basmasını faktiki təsdiq edir. Bu qanun ölkədə gender bərabərliyi sahəsində hüquqi-normativ fəaliyyətə bir növ yekun vurdu. Qanunun qəbulu milli qanunvericiliyin müvafiq sahələrində zəruri uyğunlaşmanı doğurdu, bir sıra qanunvericilik aktlarla kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasına dair müddəalar daxil edildi, habelə «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» Qanunun tələblərinə uyğun müvafiq əlavələr və dəyişikliklər edildi [873, s.2737-2741].

2006-cı il dekabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Bəyanat qəbul etdi [880]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 25 yanvar tarixli 17s nömrəli Sərəncamı ilə «Demokratik cəmiyyətdə gündəlik zorakılıqla mübarizə üzrə Respublika Kompleks Proqramı» təsdiq edildi [867]. Bu Proqramın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında əhalinin şəxsi və ictimai həyatının müxtəlif sahələrində xüsusi tədbirlər vasitəsilə məişət zorakılığı hallarının azaldılması və zorakı davranış formalarının qarşısının alınmasıdır. Azərbaycan Respublikasının AQUPDK, Heydər Əliyev Fondu və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu (UNFPA) 16 yanvar 2008-ci il tarixdə «XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə» adlı birgə layihə imzaladı. Layihə zorakılıq qurbanları üçün mühafizə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, zorakılığa qarşı milli maarifləndirmə kampaniyalarının keçirilməsi, zorakılıq qurbanlarına müvafiq xidmətlərin göstərilməsi üçün hökumət strukturlarının imkanlarının inkişaf etdirilməsi kimi məsələləri əhatə edir [834, v.7]. 2010-cu il iyunun 22-də «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi [883, s.2097-2107]. Bu akt dövlətimizin sözügedən problemlə mübarizənin hüquqi-normativ əsaslarının yaradılması istiqamətində çoxillik səylərinə bir növ yekun vurdu [830, s.8]. Qanun yalnız qadınları deyil, digər ailə üzvlərini, o cümlədən uşaqları, habelə ailə ilə qohumluq əlaqələri olan digər şəxsləri fiziki, psixi, cinsi və iqtisadi xarakterli zorakılıqlardan müdafiə edir. Qanunla məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi-sosial qabaqlayıcı xarakterli tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun qəbulu ilə yanaşı onun tətbiqi ilə əlaqədar bir sıra normativ-hüquqi aktlar da qəbul edildi [830, s.61-83]. Bu aktların qəbulu ilə «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanunda əksini tapmış başlıca müddəalar əməli gerçəkləşmə müstəvisinə çıxarıldı. 2011-ci il 24 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə «Məişət zorakılığının qarşısının alınması

haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa bir sıra dəyişikliklər edildi. Qanunun qəbulundan sonra zorakılığa qarşı mübarizə daha sistemli xarakter aldı. Qanunun qəbul edilməsindən sonra bir sıra aktlara da dəyişiklik edildi. Bu dəyişikliklər erkən nikah hallarının qarşısının alınmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Araşdırmalar göstərdi ki, əksər hallarda qızların erkən yaşdaərə verilməsi onların valideynlərinin razılığı ilə baş verir. Erkən nikahlar Azərbaycan cəmiyyətinin üzləşdiyi ciddi sosial problemlərdən biri olaraq qalır. Hazırda nikaha daxil olan qadınların ümumi sayında 18 yaşadək olan qızlar 6,17 % təşkil edir [866, s.30]. 18 yaşadək erkən nikaha daxil olan qadınların 38,9%-i şəhər, 61,1%-i isə kənd yerlərində qeydə alınmışdır. Qadınların 37,4%-i öz istəyi ilə, 25,9%-i valideynlərinin təzyiqi altında, 10,7%-i ailədə maddi vəziyyətin çətin olduğuna görə, 7,9%-i ərinin maddi cəhətdən varlı olmasına görə, 6,4%-i qaçırıldığına və 1,6%-i hamilə olduğuna görə erkən nikaha daxil olmuşlar. 16 yaşda öz istəyi ilə, 15 yaşda hamilə olduğuna görə erkən nikaha daxilolma hallarının xüsusi çəkisi daha yüksək oldu. Qaçırılma halları 15 və 17 yaşlılar arasında daha çox baş vermişdir [868, s.11 (11-14)]. Rayonlarda erkən nikahların səbəblərinin araşdırılması üçün hakimiyyət orqanlarının iştirakı ilə ictimai müzakirələr təşkil olunmuşdur. Bu müzakirələr erkən nikahlar probleminin aradan qaldırılması üçün tədbirlər işləyib hazırlamağa imkan verir [890, c.10, 27].

Qadın hüququ, qadın təhsili, qadın sağlamlığı ilə bağlı məsələlər və ümumən qadının ictimai həyatda mövqeyi Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Cəmiyyətdə mövcud vəziyyətin dəyərləndirilməsi, gender bərabərliyi mexanizminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan addımlar, o cümlədən mövcud qanunvericiliyin mütəmadi olaraq gender ekspertizasına məruz qoyulması, qadınların iqtisadi təşəbbüskarlığının artırılmasına, o cümlədən qadın sahibkarlığının inkişafına yönəlmiş kursların təşkili, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizənin gücləndirilməsi, bu cür zorakılığın qurbanları üçün hüquqi müdafiə vasitələrinin, sığınacaqların,

zəruri kompensasiyanın, reabilitasiyanın, tibbi və psixoloji yardımın təmin olunması, reproduktiv sağlamlıq hüquqlarının təmini və təbliği işinə geniş yer verilməsi, qadınlar üçün daha yaxşı karyera modellərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında mühazirələrin, habelə insan alveri və erkən nikahlar mövzusunda maarifləndirici seminar və məşğələlərin təşkili, Penitensiar Xidmətin qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisəsinə mütəmadi baxışların keçirilməsi və s. bu fəaliyyətin məğzini təşkil edir. Müvəkkilin təşəbbüsü ilə BDU-nun Hüquq fakültəsində gender bir fənn kimi tələbələr üçün tədris olunur [838, s.116-117].

Ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri əhalinin, o cümlədən də qadınların reproduktiv sağlamlığının qorunmasına dair həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir. 15 sentyabr 2006-cı ildə Nazirlər Kabinetinin 211 №-li qərarı ilə «Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Tədbirlər Proqramı» təsdiq edilmişdi [824, s.2053-2056]. Bu proqram Minilliyin 4-cü (Uşaq ölümünün azaldılması) və 5-ci (Anaların sağlamlığının qorunması) İnkişaf məqsədlərinə nail olunması məqsədini güdür və əhalinin reproduktiv sağlamlığının qorunmasının təşkilini və təhlükəsiz analığı təmin edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nın, 2013-cü il 28 oktyabr tarixində «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişikliklər edilməsi barədə», eləcə də «Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında» Qanunun qəbulundan sonra respublikada ana və uşaqların sağlamlığının qorunması işində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi [869].

Azərbaycan hökuməti YUNİSEF, UNFPA ilə birgə ana ölümü hallarının azaldılmasına yönəlmiş layihələr həyata keçirir. «Reproduktiv sağlamlıq üzrə ikinci Milli Strategiya (2009-2015)» Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir və sözügedən sənəddə HIV/AIDS-in qarşısının alınması və gənclərin reproduktiv sağlamlı-

ğının təşviqi ilə bərabər, ana sağlamlığı standartlarının inkişaf etdirilməsi meyarları əks olunmuşdur [827].

Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin uğurları və nailiyyətləri müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə, müxtəlif hesabatlarda da öz əksini tapdı. Bu qəbildən olan sənədlər sırasında ölkəmizin BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitəsinə təqdim etdiyi məruzələr və CEDAW Komitəsinin həmin məruzələrə dair yekun qeydləri də vardır [879, s.12-28]. Azərbaycan Respublikasının BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitəsinə 2013-cü il martın 11-də təqdim etdiyi beşinci dövrü məruzəsində bu Komitənin əvvəlki yekun qeyd və tövsiyələrdə xülasə olunmuş problemlər, eləcə də ayrı-seçkiliyin ləğvi və gender bərabərliyinin təminatı sahəsində 2008-2012-ci illərdə baş vermiş dəyişikliklər nəzərdən keçirildi [890]. Məruzədə göstərildi ki, Azərbaycan hökuməti CEDAW Komitəsinin tövsiyələrinə lazımi diqqətlə yanaşır və fəal surətdə Konvensiya haqqında bilgilərin yayılmasına və onun müddəalarının həqiqi bərabərlik anlamında izah edilməsinə yardım edir. Məruzədə, həmçinin Azərbaycan hökuməti tərəfindən kənd yerlərində yaşayan qadınların vəziyyətinin və həyat şərtlərinin yaxşılaşdırılması məqsədilə gördüyü tədbirlər müsbət qiymətləndirildi.

Ölkədə həyata keçirilən uğurlu gender siyasətinin ən mühüm təzahürlərindən biri seçkilər orqanlarında, idarəetmə strukturlarında qadınların sayının artmasıdır. Milli Məclisdə qadın millət vəkillərinin sayı da artır. Əgər 1990-cı ildə bütün deputatların 4,3%-ni, 2000-ci ildə 10,7%-ni qadınlar təşkil edirdisə, bu gün ölkə parlamentində qadınların xüsusi çəkisi 16%-ə çatmışdır. Rəqəmlərə əsasən 2005-ci ilin noyabrında keçirilmiş seçkilər nəticəsində 3-cü çağırış Milli Məclisdə 14 nəfər xanım millət vəkili təmsil olunmuşdusa [890, c.21], 2010-cu ilin noyabrında 4-cü çağırış Milli Məclisə seçkilərdə 695 deputatlığa namizədlərdən 100 nəfəri qadın olmuş və parlamentə 20 qadın seçilmişdi [845, s.71-72]. Parlament sədrinin üç müavinindən biri qadındır. Gender problemləri sırasında qadınların yerli özünüidarə orqanlarında iştirakının yüksəldilməsi xüsusi yer tutur.

Azərbaycanda keçirilən seçkilərdə qadınlar seçici kimi fəal iştirak etsələr də, namizəd kimi passivlik nümayiş etdirirlər. Qadınların bələdiyyə seçkilərində zəif iştirakının əsas səbəblərindən biri ölkəmizdə yeni yaradılmış yerli özünüidarəetmə institutu barədə onların kifayət qədər məlumatlı olmamasıdır [874, s.66]. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən bələdiyyə üzvü seçilmiş qadınların sayı 2004-cü il seçkilərinə nisbətən 2009-cu il seçkilərində 9 dəfə artaraq, 467 nəfərdən 4194 nəfərə çatdı və bələdiyyə üzvləri arasında onların xüsusi çəkisi 4%-dən 26,1%-ə yüksəldi [826]. Əgər 2004-cü ildə 38 nəfər qadın bələdiyyə sədri seçilmişdisə, 2009-cu il seçkilərinin nəticələrinə əsasən 302 bələdiyyə sədri qadındır [846, s.58]. 2014-cü ilin dekabrında keçirilən bələdiyyə seçkilərində bələdiyyə üzvü seçilmiş qadınların sayı artaraq, 2009-cu ildəki 26,1%-dən 35%-ə yüksəldi [875, s.11]. Bu faktın özü qadın iştirakçılığının artımına yönəlmiş dövlət siyasətinin növbəti uğurudur.

Ölkədə Milli Məclisin sədr müavinlərindən biri, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin və Dövlət İmtahan Komissiyasının sədrləri, 3 nazir müavini (İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Səhiyyə Nazirliyi), 3 ali təhsil məktəbinin (İnşaat və Memarlıq Universiteti, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialı və Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu) rektoru, Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş nazirinin müavini və Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ombudsmanını qadınlardır [881, s.4].

Son illər bütün respublika ərazisində icra hakimiyyəti başçıları'nın müavinləri vəzifəsində qadınların sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır. 2005-ci illə müqayisədə (12 nəfər) 2008-ci ildə onların sayı 31 nəfərə, 2011-ci ildə isə 60 nəfərə çatmışdı. İcra hakimiyyətlərində 2008-ci ildə 45 qadın, 2011-ci ildə isə 50 qadın şöbə müdiri vəzifəsində çalışırdı [835, s.31; s.1].

Səhiyyə, Təhsil və Əmək və Sosial Müdafiə nazirliklərində uyğun olaraq qadın əməkdaşların sayı 79,5%, 68% və 60,8% olduğu

halda, rəhbər vəzifələrdə qadınların sayı uyğun olaraq 37%, 41,3% və 24,8%-dir. Dövlət Statistika Komitəsində və Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsində işləyən qadınların sayı uyğun olaraq 53,7% və 93,4% olduğu halda, rəhbər vəzifələrdə uyğun olaraq 21,7% və 4%-dir [890, c.22-23].

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyində 271 nəfər diplomat çalışır ki, onlardan 91-ni qadınlar təşkil edir. Göründüyü kimi, 2004-cü illə müqayisədə (o zaman XİN mərkəzi aparatında diplomatik vəzifələrdə çalışan 199 nəfərdən 41-i qadın idi) ciddi artım müşahidə olunurdu. Xaricdə Azərbaycan Respublikasının 56 diplomatik nümayəndəliyi (səfirliklər, konsulluqlar və daimi nümayəndəliklər) vardır. 55 səfirin arasında qadın yoxdur, 5 daimi nümayəndəliyin birinin başçısı, 53 müşavirin 7-si qadındır. Ümumiyyətlə, toxunulmazlıq hüququ olan səfirlik, nümayəndəlik və konsulluqlarda 600 vətəndaşdan 20-si qadındır [890, c.24-25]. Avropa Şurasının Ədliyyə Səmərəliliyi üzrə Avropa Komitəsinin («CEPEJ») dərc etdiyi hesabatla görə, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində qadınların sayı üzrə faiz prosesdə iştirak edən 39 dövlət arasında ən aşağı rəqəmdir. Hesabatla əsasən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 600 hakimin yalnız 9 faizi qadındır [878, s.20]. Ədliyyə Nazirliyinin 2013-cü ilə aid bilgilərinə görə, Azərbaycan Respublikasında hakimlərin 14 faizi qadındır [890, c.21]. Doqquz nəfərdən ibarət olan Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədr müavini, 1 hakimi və Ali Məhkəmənin Mülki İşlər üzrə Məhkəmə Kollegiyasının sədri qadındır. Məhkəmələrdə hakimlərdən 42 nəfəri qadındır, onlardan 23 nəfəri Bakı şəhərinin məhkəmələrində çalışır [866, s.20-21]. Hazırda Azərbaycan Respublikasının dövlət qurumlarında 30 min 108 nəfər dövlət qulluqçusu çalışır və onların 28,5 faizi qadınlardır [864]. Qadınların idarəçiliyə cəlb olunmaları sahəsində mühüm uğurlar əldə edilsə də, qeyd olunmalıdır ki, ölkə əhalisinin təqribən 51%-ini təşkil edən qadınlar hələ də hakimiyyət orqanlarında və rəhbər vəzifələrdə öz saylarına proporsional şəkildə təmsil olunmamışlar. Ölkədə nazir vəzifəsində çalışan qadın yoxdur, rayon və şəhərlərin 80 nəfər icra hakimiyyəti

başçılarının arasında cəmi bir qadın vardır.

2000-2013-cü illərdə iqtisadi fəal əhali kateqoriyasında qadınların sayında 214,6 min və ya 10,184% artım qeydə alınmışdır. Bu zaman qadınların iqtisadi fəal əhali tərkibində xüsusi çəkisi 1990-cı ildə 48,6%-dən [844, s.20] 2000-ci ildə 48,2%-ə ensə də, son illərdə az da olsa artdı və 2013-cü ildə 48,8% göstəricisinə çatdı. Məşğul əhali strukturunda əgər qadınlar 2000-ci ildə 47,7% təşkil edirdisə, 2013-cü ildə bu rəqəm 48,3%-ə çatmışdır. 2013-cü ilin statistikasına əsasən Azərbaycan Respublikasında iqtisadi qeyri-fəal qadınların sayı 1 milyon 280 min nəfər təşkil edir ki, onlardan 29,5 faizi ev işlərini yerinə yetirən, uşaqlara və digər ailə üzvlərinə qulluq edənlər və yaşa görə təqaüddçülər, 32,7 faizi əyani şöbədə oxuyanlar və yuxarı sinif şagirdləridir [860, s.124,125]. 2009-cu ilin məlumatlarına əsasən qadınların iqtisadi fəallığına görə Azərbaycan Respublikası 134 ölkə arasında 32-ci, eyni işi görən qadınların kişilərə nisbətən aldığı maaş fərqiə görə 14-cü, adambaşına düşən milli gəlirdə qadınların payına görə 31-ci, qadınların vəzifə tutmaq imkanlarına görə isə 118-ci yerdədir. Amma xüsusi peşə biliyi və texniki hazırlıq tələb edən qadın işçilərin kişilərə nisbətində Azərbaycan Respublikası dünyada ilk yeri tutur, hər 100 xüsusi peşəkarlıq tələb edən işçidən 53-ü qadındır [870, s.31].

Son illərdə Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində işsizlərin sayı durmadan azalmaqdadır. İşsiz qadınların sayı 130100 nəfər və ya 48,5% (kişilərin 60%) azalmışdır. 2000-ci ildə ölkədə 268,2 min işsiz qadın var idisə, 2013-cü ildə 138,1 min qadın işlə təmin olunmamışdı. Başqa sözlə, qadınlar arasında işsizlik sözügedən dövrdə 2 dəfə azaldı. Bəzi iqtisadi fəaliyyət növlərində də qadınların pay çəkisinin yetərincə yüksək olduğu məlumdur. Məsələn, qadınlar kommunal, sosial və fərdi xidmətlərdə ümumi işləyənlərin 59,7%-ni, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarla məşğul olanların 45,5%-ni (2013-cü ildə), peşə, elmi və texniki fəaliyyət göstərənlərin 44,7%-ni (2013-cü ildə), maliyyə və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olanların 33,4%-ni, informasiya və rabitə sahəsində

çalışanların 32,1%-ni təşkil edirlər. Ümumi qadın məşğulluğu strukturunda dövlət müəssisələrində çalışan qadınların xüsusi çəkisində azalma, və müvafiq olaraq, qeyri-dövlət müəssisələrində, idarə və təşkilatlarında işləyən qadınların pay çəkisində nəzərəcarpacaq artım (2004-cü ildəki 9%-dən 2013-cü ildəki 20%-ə) müşahidə olunmaqdadır. Bu, ölkə iqtisadiyyatında son illərdə baş verən struktur dəyişiklikləri gedişində bazar mexanizmlərinin rolunun artmasının bilavasitə nəticəsi hesab oluna bilər. Son illərdə aparılan müayinə və tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında kişi və qadınlar arasında maddi rifah halı baxımından fərq minimum səviyyədədir. Kişilər və qadınlar arasında bərabərsizlik səviyyəsi müvafiq olaraq 31% və 30,8%-dir. Beləliklə, həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ölkə əhalisinin müxtəlif sosial kateqoriyalarının, o cümlədən qadınların rifah halının yüksəlməsinə gətirib çıxardı.

Azərbaycan qadınlarının inkişafının sosial-demoqrafik aspektləri də mühüm maraq kəsb edən məsələlərdəndir. Əhalinin cins strukturu cüzi şəkildə dəyişmişdir. 1990-cı illərin əvvəlindən başlayaraq 2002-ci ilədək ölkədə doğum səviyyəsinin aşağı düşməsi müşahidə olunurdu. Lakin son illər bu göstərici üzrə artım tendensiyası nəzərə cəpır [836, s.42]. Məhz dövlət səviyyəsində görülmüş təsirli tədbirlərin nəticəsidir ki, ölkədə qadınların sağlamlığı ilə bağlı göstəricilərdə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Son illərdə ailə planlaşdırılması, hamiləlik, doğuş və doğuşdan sonrakı dövrdə qadınlara səhiyyə xidmətlərinin təşkilinə müstəsna diqqət yetirilmiş və bu məsələyə çox böyük maliyyə vəsaiti ayrılmışdır.

1990-cı illərdə, habelə 2000-ci illərin əvvəllərində ölkədə ümumi nəsilvermə əmsalının, yəni hər bir qadının orta hesabla bütün məhsuldarlıq dövründə (15-49 yaşlarında) neçə uşaq doğa bilməsi üzrə göstəricilərin aşağı düşməsi baş verdi: əgər 1990-cı ildə bu əmsal 2,8 idisə, 2002-ci ildə 1,8-ə endi. Lakin 2004-cü ildən bu göstəricidə nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə olunur. Son illərdə sözügedən əmsal 2,3-ə bərabərdir [849, s.13; 853, s.20; 860 s.38].

Hazırda cəmiyyəti narahat edən ən ciddi problemlərdən biri

doğulmuş körpələrin arasında gender mütənasibliyinin pozulması problemidir. Əgər 2003-cü ildə 61299 oğlan, 52168 qız doğulmuşdusa (fərq 9131), 2010-cu ildə bu göstərici müvafiq olaraq 89134 və 76509 (fərq 12 625), 2013-cü ildə 92574 və 80097 (fərq 12477) təşkil etmişdir [862, s.106]. Göründüyü kimi, doğulan uşaqlar arasında oğlanların sayı sabit olaraq 12-13 min nəfər çoxdur ki, bunun əsas səbəblərindən biri selektiv abortlardır. Əgər bu tendensiya davam edərsə, gələcəkdə çox ciddi demoqrafik, sosial, iqtisadi fəsadlara gətirib çıxara bilər.

Hazırda ana ölümünün dinamikasında müsbət meyllər müşahidə edilir. 1990-1999-cu illərdə hər 100 min nəfər diri doğulmuş uşağa düşən ana ölümü əmsalı 4,66 dəfə yüksəlmişdi: 9,3-dən 43,4-ə. Sonrakı illərdə bu göstərici bir qədər sabitləşmiş, 2007-ci ildən etibarən isə durmadan azalmaq meyli nümayiş etdirmişdir və bu getdikcə artmaqdadır. Məsələn, əgər 2007-ci ildə ana ölümü əmsalı 35,5-ə bərabər idisə, 2010-cu ildə 15,7-ə, 2011-ci ildə 15,3-ə, 2013-cü ildə 14,5-ə endi [886, s.110; 850, s.25; 857, s.41; 860, s.43]. Bu dinamikanın əsas səbəbləri ailə planlaşdırılması və cinsi maarifləndirmə sahəsində əhəlinin biliklərinin artması, analara səhiyyə xidmətinin keyfiyyətinin yüksəlməsidir [836, s.43]. Təkcə ana ölümünün səviyyəsi 2013-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə şəhər yerlərində 14,2 faiz azaldı. Lakin kənd yerlərində vəziyyət hələ də qənaətbəxş deyildir: 2013-cü ildə 11,0 faiz artım qeydə alınmışdır [860, s.43]. Körpə ölümü statistikasında da azalma müşahidə olunur. Hər min nəfər diri doğulana düşən körpə ölümü əmsalı 1995-ci ildə 25,3-dən 2000-ci ildə 16,4-ə, 2005-ci ildə 12,7-yə, 2010-cu ildə 11,2-yə, 2013-cü ildə 10,8-ə enmişdi [886, s.105; 862, s.278]. 2013-cü ilin məlumatlarına əsasən ölkəmizdə tibb müəssisələrində 19164 qadın həkim çalışmışdır ki, bu da ümumən həkimlərin 66,7%-ni təşkil edir [851, s.46; 860, s.63].

2003-cü ildən sonra Azərbaycan qadınlarının təhsili sahəsində mühüm keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Ölkədə qanunvericiliklə təhsildə gender bərabərliyi tam təsbit olunmuşdur. Qadınların savadlılıq səviyyəsi 1989-cu illə müqayisədə 1999-cu ildə 95,9 faizdən 98,2 faizə, 2009-cu ildə isə 99,7 faizə yüksəlmişdir [850,

s.51; 860, s.71]. 2009-cu ildə 20-54 yaşlarında qadınların 76,8%-i tam orta təhsilə, 11,7%-i xüsusi orta təhsilə, 12,5%-i isə ali təhsilə malik idi [890, c.26]. Ölkədə 6-9 yaşlı qız uşaqlarının ibtidai təhsildə xalis qeydiyyat əmsalı 1990-cı ildə 84,5%-dən 2009-cu ildə 99,6%-ə yüksəlmişdir [828, s.13] ki, bu da faktiki olaraq müvafiq yaş qrupu üzrə faktiki bütün qızların təhsilə cəlb olunması deməkdir [889, s.13]. 2002-2013-cü illərdə peşə məktəbləri və liseylərdə oxuyan qızların xüsusi çəkisi 0,7%-dən 11,8%-ə, ali məktəblərdə, aspirantura və doktoranturada təhsil alan qızların xüsusi çəkisi isə 5,9%-dən 9,4%-ə yüksəlmişdir. Ümumtəhsil məktəblərində qadınların kişilərə nisbətən pay çəkisində 2002-2013-cü illərdə təqribən 2% azalma müşahidə olunur. Belə bir vəziyyət əlverişsiz demoqrafik meyil ilə – son illərdə doğulan körpələr arasında bir çox hallarda selektiv abort nəticəsində oğlan uşaqlarının böyük üstünlük təşkil etmələri ilə izah oluna bilər. 2002-2013-cü illərdə ali məktəblərdə, aspirantura və doktoranturada təhsil alan qızların pay çəkisi müvafiq olaraq 44,8%-dən 47,8%-dək yüksəlmişdir. 2000-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşmış orta təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin ümumi sayının təxminən 67%-ni qızlar təşkil edir. Son 10 ildə onların mütləq sayında artım qeydə alınmışdır. Məsələn, əgər dövlət orta ixtisas məktəblərində 2004/2005-ci tədris ilində 37535 qız tələbə təhsil alırdısa, 2013/2014-cü tədris ilində onların sayı 41244 nəfər olmuşdur [851, s.55-57; 860, s.74]. Əgər 1999/2000-ci tədris ilində 36600 qadın dövlət ali məktəblərinin tələbəsi idisə, 2013/2014-cü tədris ilində bu rəqəm artaraq 64679-a çatdı. Yəni dövlət ali məktəblərində təhsil alan qadınların sayı ötən illər ərzində 1,76 dəfə artmışdır [849, s.36-37; 850, s.58-59; 852, s.58-59; 855, s.67-68; 858, s.67-68; 860, s.76-77]. Qeyri-dövlət ali məktəblərində də qadın tələbələrin dinamikasında müsbət meyil müşahidə olunur: 2002/2003-cü tədris ili ilə müqayisədə qadın tələbələrin sayı 7558 nəfərdən 2013/2014-cü tədris ilində 11445 nəfərə çatdı [850, s.61; 860, s.78]. Qadınlar, əsasən, pedaqoji, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənət, iqtisadiyyat və idarəetmə ixtisasları üzrə təhsil alırlar. Gətirilən faktlar Azərbaycan Respublikasında qadınların ali

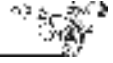

təhsilə marağının artdığını bariz şəkildə göstərir. Ümumi orta təhsil məktəblərində işçilərin 69%-i, orta ixtisas məktəblərində 60%-i, ali təhsil müəssisələrində isə 42%-i qadınlardan ibarətdir [849, s.41; 850, s.63; 852, s.67; 853, s.67; 854, s.74; 855, s.75; 856,s.76]. Lakin buna baxmayaraq, təhsil müəssisələrində qərar qəbuletmə səviyyəsində, yəni rəhbər kadrlar arasında kişilər çoxluq təşkil edirlər. Qadınların üstünlük təşkil etdiyi səhiyyə və sosial xidmətlərdə, təqaüd təminatında da bənzər durum mövcuddur. Bu da onu göstərir ki, əməyin daha yüksək ödənilməsi vəzifələrdə, əsasən, kişilər çalışırlar [823, s.206].

Ölkənin elmi-tədqiqat institutlarında qadınlar kişilərlə bərabər fəal yaradıcı işlə məşğul olurlar. Bütövlükdə, elm sahəsində çalışanlar arasında qadınlar 53 faiz təşkil edir ki, bu da bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki faizə yaxındır [843, s.22]. 2012-ci ilin məlumatlarına əsasən ölkənin aparıcı elmi müəssisəsində – AMEA-da çalışan 9937 əməkdaşın 5521 nəfəri, habelə 33 institut direktorundan 7-si, 545 elmlər doktorundan 106-sı, 4694 nəfər elmi işçidən 2342-si qadınlar idi [889, s.36]. 1997-2013-cü illərdə qadın aspirantların sayı təqribən 3,2 dəfə, doktorantların sayı isə 16,3 dəfə artmışdır. Əgər 1997-ci ildə qadın aspirantlar kişilərə nisbətdə azlıq təşkil edirdilərsə, 2013-cü ildə biz artıq qadınların kişiləri üstələdiyinin şahidi oluruq. Bu bir daha göstərir ki, son illərdə elmə marağın artması şəraitində qadınların elmi tədqiqatlara cəlb olunması daha sürətlə baş verir.

Beləliklə, təhsil və elm sahəsində gender bərabərliyinin faktiki vəziyyəti ilə tanışlıq söyləməyə əsas verir ki, bu sahələrdə müəyyən mütənəsibsizliyə, habelə şaquli gender seqreasiya hallarının qeydə alınmasına baxmayaraq, son illərdə pozitiv dinamika müşahidə olunur.

«2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nda qadınlara münasibətdə dövlətin sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi qadınlar arasında sahibkarlığın və özünüməşğulluğun inkişaf etdirilməsi, onların yenidən ixtisaslaşdırılması üzrə tədbirlər planı hazırlanması, biznes-təlim proqramları təşkil edilməsi planlaşdırılmışdır [877, s.22].

Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin 83 faizini kişilər, 17 faizini isə qadınlar təşkil etmiş, torpaq payı almış ailələrin sayı 850 mini ötmüşdür [876, s.285]. Qadınları özəl bizneslə məşğul olmaqdan çəkindirən səbəblər kimi, bir qayda olaraq, qadınların mülkiyyət sahibliyinin aşağı olması, ilkin kapitalın yoxluğu, müəssisənin qeydiyyatı üzrə kifayət qədər məlumatın olmaması, maliyyə bazarının tapılmasında çətinliklər, zəruri bilik və bacarıqların yetərsizliyi, öz biznesini başlamaq istəyənlər üçün təlim proqramlarının və treninqlərin çatışmazlığı göstərilir. Bu səbəblərlə yanaşı, sosial-iqtisadi maneələr də qadınların produktiv resurslardan (kredit və maliyyə), müvafiq bazar, biznes imkanlarını və yüksək texnologiyalardan istifadə etməsini çətinləşdirir. Qadınların ailədə ənənəvi rolu, uşaqların tərbiyəsi və qayğısı ilə bağlı məsuliyyətin qadının üzərinə qoyulması və özünəinamın aşağı olması kimi cəmiyyətdəki mövcud stereotiplər də qadınların biznesdə məşğulolma imkanlarını azaldır [871, s.5-6].

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sahibkar qadınların fəaliyyəti üçün imkanlar daha da təkmilləşdirilmişdir. Qadınların iqtisadi sferada hüquqlarının təminatı ilə bağlı bir sıra əhəmiyyətli normativ aktlar məhz onun rəhbərliyi dövründə qəbul edilmişdir.

2008-ci ilin 1 yanvar tarixinə olan məlumata əsasən sahibkarlıqla məşğul olan qadınların sayı 15%-dək artdı. Fəqət qadınların arasında yüksək biznes mövqeləri tutanların sayı hələ də qənaətbəxş deyil. 2009-cu il üzrə Biznes Mühiti və Müəssisələrin Effektivliyi Sorğusuna (BMMES) əsasən sorğu aparılmış 380 müəssisənin 10,8%-də qadınlar sahibkarlıqda iştirak etmişdir ki, bu da Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya regionu (36%) üzrə müqayisədə aşağıdır. Müəssisələrin 4,7%-ində qadınlar top-menecer olmuşdur ki, bu da regional orta səviyyədən (18,9%) xeyli dərəcədə aşağıdır. Tam iş günü ilə daimi işləyən qadınlar isə 30,2% təşkil edir [841].

Qadın sahibkarlığının təşviqi ölkə rəhbərliyinin iqtisadi strategiyasının mühüm tərkib hissələrindən və prioritetlərindən biridir ki,

bu, yuxarıda da göstərildiyi kimi, «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nda da xüsusi olaraq göstərilmişdir. Qadın sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi cəmiyyətdə mövcud olan gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması ilə yanaşı, yeni iş yerlərinin açılması ilə əhəlinin qismən yoxsulluğunun aradan götürülməsinə və qadınların iqtisadi nüfuzunun artmasına kömək edir.

2004-2015-ci illərdə qadın sahibkarlığının inkişafı üçün bir sıra mühüm tədbirlər görüldü və müxtəlif mexanizmlər yaradıldı. 2007-ci ildən etibarən Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu qadın sahibkarların maliyyələşməsi mənbələrini genişləndirdi. Bundan əlavə, yaradılmış mikrokredit mexanizmləri ilkin kapitalın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Qadın sahibkarların problemləri ilə daha fəal məşğul olmaq məqsədilə 2005-ci ildə Qadın Sahibkarların Assosiasiyası təsis edildi [836, s.41]. Qadınların biznes sahələri yaratması üçün güzəştli kreditlərin verilməsi, evdar qadınların sahibkarlığa cəlb olunması, eləcə də respublikanın ucqar və dağlıq regionlarında, məcburi köçkünlərin sıx məskunlaşdığı ərazilərdə yaşayan qadınların özəl biznes və aqrar təsərrüfatlarını yaratması üçün tədbirlər həyata keçirilir. Bunun nəticəsidir ki, son illərdə qadın sahibkarların sayının artdığı müşahidə olunur. 2002-2013-cü illər ərzində 2070 sahibkar qadına 46,2 milyon manat dövlətin güzəştli kreditləri verildi ki, bu da 3000-dək yeni iş yerinin açılmasına səbəb oldu. 2013-cü ildə güzəştli kredit alan qadınların sayı artıq 430-a, verilmiş kreditin həcmi isə 9,3 milyon manata çatdı [829, s.2]. 2013-cü il ərzində 430 qadın sahibkara 9,3 milyon manat güzəştli kredit verildi [837, s.36-37]. Nəticədə, son illərdə qadınların sahib olduğu müəssisələrin sayının artdığı müşahidə olunur. Qadın sahibkarlığın inkişafı yoxsulluğun azaldılmasına, qadınların iqtisadi və sosial nüfuzunun artmasına və bir çox hallarda, cəmiyyətdə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına yardım edir.

Qadın hərəkəti sosial fəallığın təzahürlərindən biridir. O, vətəndaş cəmiyyətinin ayrılmaz ünsürüdür. İlham Əliyevin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasi xətt qadınların ictimai-siyasi fəallığının

artırılmasına, onların ictimai həyatın müxtəlif sferalarında rolunun yüksəldilməsinə, ölkənin modernləşməsi kontekstində milli özünə-məxsusluqları nəzərə almaqla yeni gender düzəninə formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Təsadüfi deyildir ki, 2003-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında qadınların ictimai-siyasi fəallığı istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət baxımından yeni mərhələyə qədəm basmışdır. Əgər 2002-2003-cü illərdə ölkədə 40-dan artıq qeyri-hökumət qadın təşkilatı fəaliyyət göstərirdisə, 2008-ci ildə onların sayı 90-a, 2013-cü ildə isə 200-ə yaxınlaşdı [887]. Həmçinin ekoloji, sosial, mədəniyyət, yuvenal və s. problemlərlə məşğul bir çox başqa QHT-lərin də başında qadınlar durur. Azərbaycan Respublikasında qadın QHT-lərin inkişaf xüsusiyyətlərindən biri də həm bölgələrdə yerli təşkilatların fəaliyyətinin vüsət alması, həm də baş ofisi Bakıda olan qadın təşkilatlarının regional layihələrin icrasına daha çox önəm verməsidir. Bu da təsadüfi deyildir, belə ki, istər məişət zorakılığı, istər erkən nikah, istərsə də insan alveri halları məhz bölgələrdə daha geniş yayılmışdır. Həmçinin yeni gender düzən və dünyagörüşünün bərqərar olmasına əngəl törədən köhnə və hətta mürtəcə stereotiplər də regionlarda ictimai şüurda yetərincə kök salmışdır. Bununla yanaşı, qadınlarla bağlı bir sıra sosial və mədəni səpkili problemlər paytaxtla müqayisədə regionlarımızda daha kəskin hiss olunmaqdadır. Sadalanan səbəblər Azərbaycan Respublikasının regionlarında üçüncü sektor nümayəndələrinin fəaliyyətini aktual etmişdir. Son illərdə dövlət tərəfindən üçüncü sektora maliyyə dəstəyinin artması qeyri-hökumət təşkilatlarına, o cümlədən qadın qurumlarına bölgələrdə istər özünün kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət parametrlərinə görə daha çeşidli layihələr həyata keçirməsinə imkan verdi. Qadın QHT-lərin fəaliyyəti daha çoxşaxəli olmaqla, sosial həyatın demək olar ki, əksər sahələrinə sirayət etmişdir.

Qadınların ictimai-siyasi fəallığının mühüm göstəricilərindən biri kimi hər 5 ildən bir keçirilən qadın qurultayları çıxış edir. Bu qurultaylar, bir tərəfdən qadınlarımızın ictimai-siyasi cəhətdən mütəşəkkilləşməsinə yardım edirsə, digər tərəfdən dövlətin özünün

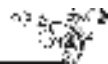
qadın siyasətini müəyyənləşdirməsinə, gender strategiyasına lazımlı təşhihlər etməsinə və daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsinə şərait yaradır. Azərbaycan qadınlarının 2008 və 2013-cü illərdə keçirilmiş müvafiq olaraq III və IV qurultayları ölkədə qadın hərəkətinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm basmasına dəlalət edir.

2008-ci il sentyabrın 26-da keçirilmiş Azərbaycan qadınlarının III qurultayı respublikanın sosial-iqtisadi və demokratik inkişafının keyfiyyətə müasir mərhələsində qadın hərəkətinə yenidən nəzər salmaq, son illərdə bu sahədə görülən işlərə yekun vurmaq, habelə hazırkı mərhələdə gender siyasətində qarşıda duran vəzifələri dəqiqləşdirmək məqsədi daşımışdır [825, s.108]. 2013-cü il iyunun 14-də «İnkişaf naminə birlik» devizi altında təşkil olunmuş Azərbaycan qadınlarının IV qurultayı ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesinin yetkinlik mərhələsinə qədəm basmasının bariz göstəricisidir [865].

Beləliklə, 2003-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən modernləşmə prosesi qadınların ictimai-siyasi fəallığının yüksəlişi, onların arasında təşkilatlanmanın artması ilə müşayiət olunur.

5.7. Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlər

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif xarakterli ətraf mühit problemlərinin həllinə xüsusi diqqət yetirilir. Ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması, ehtiyatlardan səmərəli istifadə, suyun, havanın, torpağın çirklənmədən mühafizə edilməsi ümumbəşəri problemdir. Bu problemlərin həlli Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Həmin vəzifələri yerinə yetirmək üçün planlı və uzunmüddətli fəaliyyət proqramları, irihəcmli dövlət investisiyaları tələb olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda ekoloji tarazlığın qorunması məsələləri prioritet təşkil etmirdi. Eləcə də müstəqilliyin əldə edilməsindən sonrakı dövrdə ölkənin üzləşdiyi ağır problemlər ekologiyaya ayrıca

diqqət ayrılmasına və investisiyaların ayrılmasına imkan vermirdi. Nəticədə, paytaxt Bakı, Xəzər dənizi və sahilboyu zolağda, Sumqayıt şəhəri və digər yerlərdə ağır ekoloji fəsadlar meydana gəlmişdi. Lakin Azərbaycan Respublikasında 2004-2015-ci illərdə sürətli iqtisadi inkişafın başlaması bir neçə on illiklər ərzində ilk dəfə ekoloji problemlərin həllini, ətraf mühitin qorunması məsələsini dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilməsinə imkan yaratdı. 2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasına yönəldilən irimiqyaslı dövlət proqramları, milyardlarla manat investisiya tələb edən böyük layihələr həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən ekoloji proqramların əsası 2003-cü ildə qoyulmuşdur. Həmin ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən «Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair» [911, s.7] və «Meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair» [898, s.4] 2 milli proqram, daha sonra 2003-2004-cü illərdə isə «Abşeron yarımadasında təbii daş yataqlarının səmərəli istifadəsi və inkişafı» [891], «Yay-qış otlaqlarının, biçənəklərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınmasına dair» və «Azərbaycan Respublikasında Hidrometeorologiyanın inkişafı»na dair 3 Dövlət Proqramı təsdiq olundu və həyata keçirildi.

Müasir dövrdə ekoloji və sosial-iqtisadi vəziyyəti nəzərə alaraq, respublikanın ekoloji siyasətinin aşağıdakı üç əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirilmişdir:

- ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasını əsas götürərək, ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və mühafizəsinin tənzimlənməsi məqsədilə davamlı inkişaf prinsipləri üzrə mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi;

- indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək, alternativ, qeyri-ənənəvi metodlar vasitəsilə tükənməyən enerji mənbələrindən yararlanmaq və enerji effektivliyinə nail olunması;

- global ekoloji problemlər üzrə milli səviyyədə tələbatların qiymətləndirilməsi, həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq

təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi, eləcə də milli potensial imkanlardan istifadə etməklə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının ekoloji konsepsiyasına görə təbiət-cəmiyyət münasibətləri ekoloji problemlərin xarakterinə və onların həllinin yollarına uyğun olaraq üç qrupa bölünür:

I qrup: - meşələrin mühafizəsi və bərpası problemləri; – torpaqların eroziyası və ona qarşı mübarizə tədbirlərinin təşkili; – təbii yem sahələrinin deqradasiyası və onların düzgün istifadəsi üçün normal şərait; – texnogen pozulmuş torpaqlar və onların rekultivasiyası problemləri; – torpaqların radionuklidlərlə çirklənməsinə qarşı mübarizə tədbirləri; – suvarılan torpaqların şorlaşması və şorakətləşməsi ilə mübarizə; – mineral gübrələrdən və pestisidlərdən normal istifadənin problemləri. II qrup: – hövzədaxili bölgələrdə torpaq üzərində ekoloji monitorinqin təşkilinin həlli problemləri; – ekoloji qiymətləndirmə xəritələrinin tərtibi; – torpaqların ekoloji münbitlik pasportlarının tərtibi. III qrup: – cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması; – ətraf mühitin qorunması üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

Bu istiqamətdə həyata keçirilən ən mühüm addım «Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı» [893] hesab olunur. Həmin plan Bakı şəhəri və onun ətrafında, Abşeron yarımadasında günbəgün ağırlaşan, hətta ekoloji böhran xarakteri almağa başlayan çirklənmənin qarşısını almaq üçün strateji əhəmiyyət kəsb etdi. Belə ki, paytaxt ətrafında uzun illərdir mövcud olan neft gölməçələri, məişət tullantılarının yandırılması nəticəsində paytaxtın üzərini və Abşeron yarımadasını bürüyən qalın tüstü dumanı, çirkab sularının təmizlənməsi və axıdılması üçün yetərli infrastrukturun mövcud olmaması ekoloji böhran təhlükəsi yaradırdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş həmin planda yaranmış vəziyyətin təhlili əsasında ətraf mühitin mövcud vəziyyətinin bərpasına yönəldilmiş bütün əsas fəaliyyət istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Bakı buxtasının, Bibiheybət zonasının, Heydər Əliyev

adına Beynəlxalq Hava Limanının ətrafının, Abşeron yarımadasının göllərinin, neftlə çirklənmiş torpaqların, lay suları altında qalmış sahələrin və digər istehsal tullantıları ilə çirklənmiş ərazilərin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, bərk məişət tullantılarının idarə olunması sxeminə uyğun Bakı və Sumqayıt şəhərlərində formalaşan tullantıların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi və s. məsələlər tədbirlər planında əks olunmuşdur.

Abşeronun ekoloji vəziyyətinin sağlamlaşdırılması Bakı və ətraf qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair bütün proqramlarda əsas istiqamətlərdən biri kimi qeyd olunur. Həmin proqramlar çərçivəsində Bakı şəhərinin və Abşeron yarımadasındakı yaşayış massivlərinin kanalizasiya şəbəkələri ilə təmin edilməsi, mövcud təmizləyici qurğuların yenidən qurulması və yeni təmizləyici qurğuların tikilməsi istiqamətində ardıcıl layihələr həyata keçirilmişdir. 2011-ci ildə təsdiq edilən «Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair yeni Dövlət Proqramı»nda da ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün hazırlanan layihələr, o cümlədən paytaxt ətrafındakı neft və çirkab suları ilə çirklənmiş göllərin təmizlənməsi, qurudulması məsələləri həlli mühüm problemlər kimi qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı üçün ekoloji balansın təmin edilməsində Xəzər dənizinin ayrıca rolu vardır. Lakin Xəzər dənizinin hüquqi statusunun hələ də müəyyən olunmamış qalması onun çirklənmədən mühafizəsi, nadir faunasının qorunması üçün çoxtərəfli tədbirlərin görülməsi imkanlarını da məhdudlaşdırır. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası Xəzər dənizinin çirklənməkdən qorunması, burada yaşayan canlıların, xüsusən nəbə balığı kimi dünyanın ən nadir balıq növlərindən birinin məhv olmaqdan xilas edilməsi istiqamətində birtərəfli qaydada irihəcmli investisiyalar sərf edən, zəruri infrastruktur yaradan ölkədir. Bu fəaliyyət son bir neçə il ərzində geniş miqyas almışdır. Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2007-ci il 20 iyun tarixində imzalanmış «Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında» [906] Sərən-

camdan irəli gələn məsələlərin həlli istiqamətində konkret tədbirlər həyata keçirilir. Sərəncamda qeyd olunub ki, sahil ərazilərindən tullantı sularının təmizlənmədən axıdılması Xəzər dənizinin zərərli kimyəvi maddələrlə çirklənməsinə və bunun nəticəsi olaraq onun unikal bioloji müxtəlifliyinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi Xəzər ekosisteminə antropogen təsirləri azaltmaqla dənizin biomüxtəlifliyinin və istirahət-rekreasiya zolağının bərpaşına xidmət etməkdədir və bu, artıq öz müsbət nəticələrini verir. Bu sərəncam əsasında Xəzər sahillərində beynəlxalq standartlara cavab verən modul tipli lokal çirkab sutəmizləyici qurğular quraşdırılmışdır. Həmin qurğular İtaliya, ABŞ, Almaniya, Tayvan, Türkiyə Cümhuriyyəti, Fransa istehsalı olan avadanlıqlardan ibarətdir və Türkiyə Cümhuriyyətində modulda komplektləşdirilmişdir. Bu qurğular nefttutucu avadanlığı da nəzərə alsaq, ümumilikdə gündə 4070 m³ çirkab sutəmizləmə gücünə malikdir [915, s.4].

Bakı və Abşeron yarımadasında torpaqların, habelə Xəzər buxtasında suların çirklənməsində uzun illərdə davam edən neft hasilatının da rolu yüksəkdir. Qeyd olunmalıdır ki, ötən dövrlərdə neft hasilatı zamanı ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması heç də mümkün olmamışdı. Ancaq Azərbaycan Respublikasının ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına yönələn siyasəti bu yanaşmanı dəyişdi. İndi neft hasilatı ilə məşğul olan şirkətlər qarşısına ətraf mühitin çirklənməsinə yol verməmək ciddi vəzifə kimi qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti üçün də bu məsələ əsas məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Ötən bir neçə il ərzində şirkət tərəfindən Abşeron yarımadasında neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi istiqamətində bir neçə pilot layihə həyata keçirilmişdir. ARDNŞ tərəfindən yaradılan «Ekoloji Mühəndislik Xidmətləri» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin neftayırma zavodlarında istehsalat prosesləri zamanı formalaşan tullantıların təmizlənməsi və zərərsizləşdirilməsi nəticəsində Xəzər dənizinə, eləcə də, ətraf mühitə atılan zərərli maddələrin miqdarının xeyli dərəcədə azaldılması sahəsində gördüyü işlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. «Ekoloji Mühəndislik

Xidmətləri» QSC tərəfindən 2006-cı ildən başlayaraq orta hesabla bir ildə Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodundan atılan milyonlarla kubmetr, «Azərneftyağ» neft emalı zavodundan isə atılan 10,9 milyon m³ sənaye çirkab suları norma həddinə qədər təmizlənmiş, hər iki zavodun istehsalat sahələrində uzun illər yığılıb qalmış 35,5 min ton, «Bibiheybət» sahəsində isə 6,2 min ton neftşlam emal edilərək zərərsizləşdirilmişdir ki, bu da ətraf mühitə atılan zərərli maddələrin miqdarını xeyli dərəcədə azaltmışdır [899, s.13]. «Bibiheybətneft» Neft və Qazçıxarma İdarəsinin mədən ərazisində aparılan torpaqların təmizlənməsi və «Salyan OİL» LTD-nin mədən ərazisində qazıma şlamının rekultivasiyası işləri də QSC-nin son ildə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdir. Azərbaycan Respublikasında, xüsusilə neft sənayesi sahəsində ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması «Ekoloji Mühəndislik Xidmətləri» QSC-nin fəaliyyətinin əsas istiqaməti olmaqla bu sahədə işlər davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və uzunmüddətli ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlərdən biri də ölkədə ilk dəfə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə dair dövlət proqramının qəbul olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının zəngin neft-qaz ehtiyatlarına malik olması baxımından ölkənin enerjiyə olan tələbatının ödənilməsi problemi mövcud deyil. Lakin ənənəvi enerji mənbələrindən istifadə ətraf mühitin çirklənməsi prosesi ilə müşayiət olunur, ənənəvi enerji mənbələri olan karbohidrogen ehtiyatları dünyada tükənməz deyil və bunu nəzərə alan ölkə rəhbərliyi alternativ enerji mənbələrindən istifadəni gələcəyə hesablanmış strateji vəzifə kimi müəyyənləşdirmişdir. Çünki Azərbaycan Respublikası özünün əlverişli təbii şəraiti ilə kifayət qədər alternativ və bərpa olunan enerji potensialına malikdir. Azərbaycanda ekoloji istiqamətdə görülmüş ən vacib işlərdən biri də yaşayış məntəqələrinin ekoloji təmiz içməli su ilə təchizatına dair həyata keçirilmiş layihələrdir. Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ekoloji tələblərə cavab verən keyfiyyətli

İçməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət tərəfindən keçirilmiş bir sıra tədbirlər nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının bəzi rayonlarında, habelə Yevlax, Zərdab, Ağcabədi, Kürdəmir, İmişli, Sabirabad, Saatlı, Salyan, Neftçala və Biləsuvar rayonlarının yüzrlərlə yaşayış məntəqəsində 2007-2008-ci illərdə sutəmizləyici qurğuların quraşdırılmasına başlandı və bir çoxunda qurğular artıq əhalinin istifadəsinə verildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 20 iyun tarixində «Əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında» imzaladığı Sərəncama əsasən Kür və Araz çaylarının suyundan istifadə edən yaşayış məntəqələrinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təmin edilməsi məqsədilə qısa müddət ərzində konkret tədbirlər görüldü. Belə ki, indiyədək illər ərzində 120-dən artıq təmizləyici qurğu ölkəyə gətirilərək Kür və Araz çaylarının kənarında yerləşən kəndlərdə quraşdırıldı. Sutəmizləmə qurğularının əhalinin keyfiyyətli içməli su ilə təminatı istiqamətində müsbət nəticələri nəzərə alınaraq, ölkə Prezidentinin 2008-ci ilin noyabrında imzaladığı Sərəncama əsasən bu işlər davam etdirildi. Kür və Araz çaylarının sahili boyunca yerləşən rayonların əlavə 200 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğuların quraşdırılması üçün əlavə vəsait ayrıldı. Respublika ərazisinin əlverişli coğrafi mövqeyi, təbiəti, təbii şəraiti, əhalinin çoxillik təsərrüfat fəaliyyəti, dünya təsərrüfatında iştirak səviyyəsi, tarixi-etnoqrafik strukturu, ümumi sosial-iqtisadi inkişafı dünya ölkələrinin getdikcə marağını artırır. Mənzərəli landşaft, dağların ekspozisiyası, göllər, alp-subalp çəmənliklər, dağ və düzən meşəliklər, sıldırım qayalıqlar, şlalə və sututarlar, mineral və balneoloji sular turistlərin diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Xəzər dənizinin, sahil qumlarının, bol günəş enerjisinin müalicəvi əhəmiyyəti, Abşeron, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara sahillərinin mineral və termal suları olduqca məşhurdur. Göygöl, Maralgöl və ora daxil olan göllər sistemi, Batabat, Hacıqabul, Böyükşor, Masazır göllərinin ətrafı, suları və onların mikroiqlim şəraiti böyük rekreasiya potensialına malikdir. Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Talış dağları,

Naxçıvan ərazisi zəngin və çoxşaxəli mineral və termal sulara malikdir. Belə ki, Naxçıvan MR-də Badamlı, Sirab, Vayxır, Darıdağ, Kəlbəcərdə İstisu, Bağırşaq, Xaçında Qoturlu, Minkənd, Şuşada Turşsu, Şırlan, Gədəbəydə Slavyanka, Şəki-Zaqatalada İlisu, Xalxal, Bum, Şamaxıda Çuxuryurd, Quba-Xaçmazda Cimi, Xaltan, Qalaaltı, Abşeronda Qala, Bilgəh, Şıx, Lənkəranda Ərkivan, Orva, Meşəsu, Biləsər, Aşağı Ağkörpü, Qızılca, Taxtakaran, Qoturlusu, İstisu, Astara kimi mineral və termal sular vardır. Abşeronda Böyükşor, Masazır, Binəqədi və digər göllərin minerallaşmış suları və palçıqları müalicəvi əhəmiyyətlidir. Uzun tarixi inkişaf yolu keçən ölkəmiz çox zəngin antropogen resurslara – möhtəşəm qalalara, arxeoloji abidələrə, qayaüstü rəsmlərə, mağaralara, qədim insan məskənlərinə malikdir. Qobustan və Gəmiqayanın qayaüstü rəsm və təsvirləri, Azıx, Tağlar, Damcılı mağaraları, Əlincə, Çıraq, Cavanşir, Ərkivan, Ramana qalaları, Bakıda Şirvanşahlar sarayı, Qız qalası, Qala divarları, İçərişəhər, Mərdəkan qalası, Atəşgah, Şəkidə Xan sarayı, Gəncədə, Naxçıvanda, Ordubadda, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda və s. regionlarda müxtəlif tarixi abidələr mühüm rekreasiya resurslarıdır [897, s.99].

Azərbaycan Respublikasında diqqət mərkəzində olan məsələlərdən bir də qoruqların mühafizəsi və onların ərazisinin genişləndirilməsi məsələsidir. Bununla yanaşı yeni qoruqların yaradılması ölkədə ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasında mühüm addım hesab edilə bilər. 2003-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında Şahbuz, 2004-cü ildə isə Eldar şamı, 2007-ci ildə Bakı və Abşeron yarımadasının Palçıq Vulkanları Qrupunun əsası qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 1 aprel tarixli 2745 nömrəli Sərəncamı ilə Goranboy rayonunun inzibati ərazinin 4833,6 hektar sahəsində Korçay Dövlət Təbiət Qoruğu yaradıldı [912, s.213]. Eyni zamanda, 2003-cü ildə Türyançay, Pirqulu, İlisu, Qarayazı, İsmayılı, 2008-ci ildə isə Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruqlarının əraziləri 2-3 dəfədən çox genişləndirildi. Məhz Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 17 oktyabr tarixli 370s nömrəli qərarı ilə Zaqatala və Balakən meşə mühafizəsi və bərpası müəssisələrinin torpaq-

ları hesabına qoruğun ərazisi genişləndirilərək sahəsi 47349 hektara çatdırıldı [912].

«Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərindən və obyektlərindən elmi, mədəni, tədris, turizm və rekreasiya, məhdud təsərrüfat məqsədləri ilə ödənişli əsaslarla istifadə qaydası və ödənişin məbləği» Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 21 aprel tarixli 114 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilib [896]. Bu işlərin davamı olaraq İDEA İctimai Birliyinin iştirakı ilə Azərbaycan Respublikasının faunasına daxil olan quş (o cümlədən oturaq və köçəri quşlar) və məməli heyvan növlərinin payız sayğısı aparılıb, onların dinamikası və artımı barədə məlumatlar qeydə alınıb.

Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması və Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Ərazilərinin İnkişafı Departamenti tərəfindən xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və bioloji müxtəlifliyin qorunması istiqamətində aparılan işlər davam etdirilib. 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması və Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Ərazilərinin İnkişafı Departamentinin Vəhşi Təbiətin Bərpası Mərkəzi və Reabilitasiya Klinikası yaradılmasına dair Əsasnamə qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində mühüm mərhələlərdən biri də ölkədə 2010-cu il hesab edilə bilər. Həmin il fevralın 18-də ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ekoloji problemlərə həsr olunmuş xüsusi müşavirədə mövcud ekoloji problemlər və onların həlli istiqamətində görülmüş işlər, habelə planlaşdırılan fəaliyyət proqramları geniş müzakirə olundu. Elə həmin müşavirədə 2010-cu il Prezident İlham Əliyev tərəfindən «Ekologiya İli» elan edildi. Bu kampaniya ətraf mühit problemlərinə daha geniş ictimaiyyətin cəlb edilməsinə, bütün dövlət və ictimai institutların ekoloji tədbirləri gücləndirməsinə imkan yaratdı. «Ekologiya İli» çərçivəsində paytaxtda və digər iri şəhərlərdə, bölgələrdə milyonlarla ağac əkildi, ətraf mühit problemlərinə dair ictimai müzakirələr və digər təşəbbüslər reallaşdırıldı.

Tikintisi 2005-ci ildə başlayan və 2010-cu ilin dekabrında başa çatan Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri paytaxt Bakının, Abşeron yarımadasının içməli su təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tarixi hadisə hesab edilir. Bu layihənin əsas məqsədi Oğuz-Qəbələ ərazisindəki yeraltı su mənbələrinin işlədilməsi nəticəsində Bakı şəhərinə saniyədə 5 kubmetr həcmində suyun nəql olunması [918] və beləliklə də, əhəlinin yüksək keyfiyyətli, ekoloji baxımdan təmiz su ilə təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında ətraf mühit problemlərinin həlli istiqamətində işlərin görülməsi, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş dövlət siyasəti ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir.

2007-ci ildə Heydər Əliyev Fondu ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji durumun yaxşılaşdırılması məqsədilə «Hərəməz bir ağac əkək!» aksiyasını həyata keçirməyə başladı [892].

Ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş layihə çərçivəsində ölkə ərazisində bir milyondan çox ağac əkilmişdir. 2014-cü ildə Heydər Əliyev Fondu və İDEA İctimai Birliyinin birgə start verdiyi «Ağacların kəsilməsinə yox!» proqramı çərçivəsində «Təbiətə təcili yardım» qaynar xətti və mobil qrupu yaradıldı [901].

Heydər Əliyev Fondu və İDEA İctimai Birliyinin təşəbbüsü ilə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində gənclərin biliklərinin artırılması məqsədilə mütəmadi olaraq maarifləndirmə tədbirləri, iməciliklər, müsabiqə və turnirlər, sərgi və konfranslar keçirilir, yay məktəbləri təşkil olunur [902]. Fondun təşəbbüsü ilə 2010-cu ildən etibarən Bakının Qala qəsəbəsi ərazisində tullantıların düzgün idarə edilməsi sisteminin qurulması üçün «Təmiz Qala» layihəsi həyata keçirilir. Layihənin məqsədi tullantıların yığılmasını və daşınmasını, o cümlədən sonrakı utilizasiyasını müasir standartlara uyğun təşkil etmək idi. İnsanları israfçılıqdan çəkindirmək, onları təmizliyə əməl etməsinə təşviq etmək məqsədi ilə 2012-2014-cü illərdə Heydər Əliyev Fondunun, «İçərişəhər» Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsinin və «Təmiz Şəhər» ASC-

nin birgə təşkilatçılığı ilə Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğunda «Tullantıdan sənətə» adlı beynəlxalq sərgi keçirildi [916].

Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Heydər Əliyev Fondunun yardımı ilə ekologiyanın və təbii mühitin tarazlığının qorunması, ekoloji tarixin və ölkə ərazisindəki bioloji müxtəlifliyin mühafizəsində müstəsna əhəmiyyət daşıyan «Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpaası» layihəsini həyata keçirir [892].

İctimaiyyətin diqqətini nəslə kəsilməkdə olan «Qafqaz beşliyi»-nə cəlb etmək məqsədilə Heydər Əliyev Fondu İDEA ekoloji kampaniyası çərçivəsində hazırladığı ceyran maketlərini «Qız qalası» Beynəlxalq Festivalında nümayiş etdirir. Qloballaşan dünyada ekoloji problemlərin yeni məsələləri meydana çıxır. Respublikanın müharibə şəraitində olması da ekologiyaya təhlükə altına salan səbəblərdəndir. Ölkənin ekoloji strategiyasının əsasını təşkil edən proqramların qəbul edilməsi, müvafiq fərman və sərəncamların imzalanması, ətraf mühitin mühafizəsi, insanların sağlam təbii şəraitdə yaşaması və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə sahəsində həyata keçirilən siyasət Azərbaycan Respublikasında mövcud olan ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Lakin bütün görülən işlərlə yanaşı ekoloji məsələlərin həllinin davamlılığı labüddür. Azərbaycan Respublikası ekoloji problemlərin qarşısını almağın yeni, mütərəqqi yollarını tətbiq etməkdə davam edir.

5.8. İdman və Olimpiya hərəkəti

2014-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında idman xeyli inkişaf etmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan dövləti idman sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etmiş, idman infrastrukturasını genişləndirmiş, idman və bədən tərbiyəsi sahəsində texniki təchizatı əsaslı şəkildə yaxşılaşdırmışdır. Azərbaycan Respublikasında idmanın, olimpiya hərəkətinin tərəqqisi strateji inkişaf proqramları üzərində qurulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkədə bədən tərbiyəsi və idmanın gələcək illərdə sistemli inkişafını, bu sahənin hüquqi, iqtisadi, sosial bazasının möhkəmləndirilməsini təmin edəcək «2004-2008-ci illər ərzində Bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»-nı təsdiqləmişdir. İdmanın populyarlaşması və inkişafı yolunda görülən tədbirlərin davamı kimi 2005-ci il 4 martda imzaladığı Sərəncama əsasən martın 5-i «Bədən tərbiyəsi və idman günü» elan olunmuş, fərmana əsasən isə idmanın inkişafında yüksək xidmət göstərmiş şəxslərə «Əməkdar bədən tərbiyəsi və idman xadimi» fəxri adı verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 10 oktyabr 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasında 2005-2015-ci illərdə futbolun inkişafına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzaladı [948]. 5 may 2009-cu il tarixdə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən «2009-2014-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında şahmatın inkişafı» Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında» yeni Sərəncam imzalandı [947]. Dövlət Proqramının icrası müddətində şahmat üzrə 40-dək yarış, o cümlədən respublika birincilikləri, bir sıra yerli və beynəlxalq turnirlər keçirildi [951].

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət proqramlarının reallaşdırılması çərçivəsində 2004-2014-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasında idmanın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün ölkənin müxtəlif bölgələrində 41 Olimpiya idman kompleksləri istifadəyə verilmiş, ümumilikdə 250-dən çox idman və gənclər obyektı tikilmiş və ya yenidən qurulmuşdur [943]. Azərbaycan Respublikasında 64 idman növü üzrə baza mövcuddur. Respublikada 53 idman federasiyası, 66 idman təşkilatı, 60 idman klubu, 170 idman məktəbi fəaliyyət göstərir. Federasiyalardan 23-ü olimpiya idman növünü, 36-sı qeyri-olimpiya idman növünü inkişaf etdirir. Azərbaycan Respublikasında 365489-dan çox şəxs idman və bədən tərbiyəsi ilə məşğul olur [950].

Azərbaycan idmanının inkişafı Olimpiya Oyunlarında idmançılarımızın əldə etdiyi parlaq nailiyyətlərində öz əksini tapır. Azərbaycan

can Respublikasında olimpiya hərəkətinin inkişafında ölkə başçısı və Milli Olimpiya Komitəsinin (MOK) sədri İlham Əliyevinin misilsiz rolu vardır. MOK beynəlxalq miqyasda böyük nüfuz qazana bilmiş, fəaliyyəti və əldə etdiyi nailiyyətlərlə seçilmişdir [950].

Azərbaycan idmançıları ilk dəfə müstəqil dövlətin təmsilçiləri kimi 1996-cı ildə Atlanta Olimpiadasında bir medal, ondan sonra 2000-ci ildə Sidneydə üç, 2004-cü ildə Afinada beş, 2008-ci ildə Pekində yeddi və nəhayət, Londonda on medal qazanmışlar. 2004-cü ildə Afinada keçirilmiş XXVIII Yay Olimpiya Oyunları Azərbaycan idmanının yeni şanlı səhifəsini yazdı. 21-ci minilliyin ilk Olimpiya oyunlarında 12 idman növündə 38 idmançı ilə təmsil olunan Azərbaycan milli komandası bu möhtəşəm yarışdan Vətənə 1 qızıl, 4 bürünc medalla qayıtdı. Bu oyunlarda BOK-un üzvü olan 204 ölkədən 202-si iştirak edirdi. Yarışlarda 11039 idmançı 2021 medal, o cümlədən 669 qızıl, 666 gümüş və 686 bürünc medal uğrunda mübarizəyə qoşulmuşdu. Azərbaycan Respublikasının milli komandası 38 idmançı ilə idmanın 12 növündə təmsil olunurdu.

Azərbaycan Respublikası atletləri XXVIII Yay Olimpiya Oyunlarında 5 medal (1 qızıl, 4 bürünc) qazandılar. Yunan-Roma güləşi üzrə 66 kq çəki dərəcəsində 22 yaşlı Fərid Mansurov fəxri kürsünün ən yüksək pilləsinə qalxaraq qızıl, atıcılıq üzrə yarışlarda kiçik çaplı tapançadan 25 metr məsafəyə atəş açmada İradə Aşumova və stend atıcılığı üzrə təmsilçi, Sidney-2000 Olimpiadasının qızıl mükafatçısı Zemfira Meftahəddinova Azərbaycan Respublikası yığmasının hesabına iki bürünc medal yazdırdılar. Afinada yarımfinala yüksələn ilk Azərbaycan Respublikası boksçusu Ağası Məmmədovun çəki problemi onu bürünc medalla kifayətlənməyə məcbur etdi. Ölkənin aktivinə yazılan 4 bürünc medaldan biri isə digər boksçu Fuad Aslanovun payına düşdü [948].

XXIX Pekin Yay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan Respublikası 12 - güləş (sərbəst güləş (7), yunan-Roma güləşi (6) və qadın güləşi (3), taekvondo (1)), gimnastika (qrup hərəkətləri üzrə komanda 6, fərdi yarışlarda 2), boks (2), atıcılıq (1), atçılıq (1), üzgüçülük (2),

cüdo (6), atletika (2) və ağırlıqqaldırma (5) idman növlərində 44 idmançı ilə təmsil olunurdu. Bu yarışda ölkə idmançıları digər Olimpiya oyunlarından həm idmançıların, həm də qazanan medalların sayına görə fərqlənirdi. Azərbaycan komandası Olimpiya oyunlarında ilk dəfə olaraq, hər üç əyərda medallar qazandı. Azərbaycan atletləri ilk dəfə Olimpiadanın atçılıq yarışlarında və bədii gimnastika üzrə qrup hərəkətlərində qüvvələrini sınaqda. Bundan əlavə, Pekin-2008 Azərbaycanın qadın güləşçilərinin mübarizə aparacağı ilk olimpiada kimi tarixə düşdü.

Ölkəyə Olimpiya qızılını cüdoçu Elnur Məmmədli (73 kq) qazandırdı. Məmmədli ilk dəfə 2006-cı ildə Avropa çempionu adını qazanmışdır, 2008-ci il Pekin Yay Olimpiya Oyunlarının qalibi oldu. Belə ki, 73 kiloqram çəki dərəcəsinə mübarizə aparən idmançımız ardıcıl qələbələrle finala vəsiqə qazandı. Finalda isə onun rəqibi Cənubi Koreya təmsilçisi Ki Çun Vanq idi. Cüdoçu görüşün 13-cü saniyəsində ippon fəndi tətbiq etməklə rəqibini məğlubıyyəətə uğrattı. Bununla da Elnur Məmmədli Olimpiya çempionu adına layiq görüldü [945].

Azərbaycan idmançıları gümüş medalları yunan-Roma güləşində də əldə etdilər. Finala qədər heç bir idmançıya aman verməyən Vitali Rəhimov (60 kq) həlledici matçda rusiyalı idmançıya məğlub olaraq, gümüş medal qazandı. Rövşən Bayramov (55 kq) da yunan-Roma güləşində finala qədər bütün rəqiblərini məğlubıyyəətə uğrattı. İdmançımız finalda Rusiya Federasiyası təmsilçisinə 6:5 (3:2, 2:2) hesabı ilə uduzaraq 2-ci yerlə barışmalı oldu. Sərbəst güləşçi Xetaq Qazyumovu (96 kq) yarımfinalda Rusiya Federasiyası atleti məğlub etdi. Təmsilçi bürünc medala layiq görüldü. İlk görüşdə məğlub olsa da, rəqibinin finala qədər irəliləməsi Mariya Stadnikin (48 kq) təsəlli yarışlarda qüvvəsini sınaqda ilə nəticələndi. Medal uğrunda yarışda isə zərif cinsin nümayəndəsi qazaxıstanlı idmançını döşəyə çıxmağa peşman etdi. Boksçu Şahin İmranov (57 kq) da medal qazanan idmançıların siyahısına düşə bildi. Yarımfinala qədər irəliləyən boksçumuz bu mərhələdə döyüşü yarımçıq saxlamalı oldu. Zədələndiyi

üçün döyüşə bilməyən təmsilçimiz bürünc medalla kifayətləndi. 1/2 finalda uduzan Mövlud Mirəliyev (100 kq) cüdo yarışında bürünc medal uğrunda polşalı idmançını mübarizədən kənarlaşdırdı. Beləliklə, Pekində keçirilən XXIX Yay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan Respublikası yığması 7 medalla (1 qızıl, 2 gümüş, 4 bürünc) 204 ölkə arasında medalların sayına görə 27-ci, medalların növünə görə isə 39-cu yeri tutdu [948].

Londonda keçirilən XXX Yay Olimpiya Oyunlarında 204 ölkədən 10 957 idmançı iştirak edirdi. 16 gün ərzində keçirilən möhtəşəm idman tədbirində 26 idman növündə 302 dəst medal oynanıb. Bu ölkələrdən 54-ü çempionluq zirvəsinə yüksələnlər idi. Medalçı ölkələr siyahısında 1-ci yeri ABŞ, 2-ci yeri Çin, 3-cü yeri isə Böyük Britaniya tutmuşdu. Azərbaycan Olimpiya yığması 2 qızıl, 2 gümüş və 6 bürünc medalla ümumi hesabda 30-cu pillədə qərarlaşdı.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət ayrağını London-2012 Yay Olimpiya Oyunlarında Pekin-2008 Olimpiadasının çempionu Elnur Məmmədli aparırdı. Azərbaycanın Olimpiya yığmasının 53 üzvü idmanın 16 növündə təmsil olunurdu. Velosiped, avarçəkmə, qadın boks, idman gimnastikası yarışlarında ölkə idmançıları ilk dəfə qüvvələrini sınaqda.

Londonda keçirilən XXX Yay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan Respublikasına ilk medalı ağır atletika üzrə yarışlarda 56 kq çəki dərəcəsində mübarizə aparan idmançımız Valentin Xristov qazandı. 286 kq nəticə göstərən Azərbaycan idmançısı bürünc medala sahib çıxdı. London-2012 Olimpiadasında sərbəst güləş üzrə ölkə yığması 6 çəki dərəcəsində Olimpiya medalları uğrunda yarışdı. Sərbəst güləş yarışlarında Azərbaycan Respublikasını Toğrul Əsgərov (60 kq), Cəbrayıl Həsənov (66 kq), Əsrəf Əliyev (74 kq), Şərif Şərifov (84 kq), Xetaq Qazyumov (96 kq) və Cəmaləddin Maqəmadov (120 kq) qoruyurdular. Güləşçilərdən Toğrul Əsgərov və Şərif Şərifov Olimpiya çempionu adına layiq görüldülər. Xetaq Qazyumov isə olimpiadanın bürünc mükafatını qazandı. Beləliklə, sərbəst güləş üzrə Azərbaycan Respublikası komandası London Olimpiadasını 2

qızıl və 1 bürünc medalla başa vurdu. Sevindirici haldır ki, sərbəst güləş üzrə Azərbaycan Respublikası yığması dünyanın aparıcı ölkələrini qabaqlayaraq ABŞ-la birgə 1-ci yeri tutdu. London-2012 Olimpiadasının qızıl medalını 20 yaşı tamam olmamış alan Toğrul Əsgərov həm də ən gənc çempion kimi Olimpiya tarixinə düşdü.

Yunan-Roma güləşi üzrə yarışlarda yığmamızın 2 üzvü Rövşən Bayramov (55 kq) ikinci, Emin Əhmədov (74 kq) üçüncü yeri tutdular. Bununla, komanda Azərbaycan Respublikası London-2012-də yunan-Roma güləşi üzrə yarışlarda 5-ci pillədə qərarlaşdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, XXIX və XXX Yay Olimpiya Oyunlarının gümüş medalçılarından (Pekin 2008, London 2012) biri Rövşən Bayramovu Beynəlxalq Güləş Federasiyası (FİLA) 2008-ci ilin ən güclü idmançısı elan etdi. O, «Qızıl Qran-Pri» turnirinin bürünc mükafatçısıdır (2009, Bakı) və Dünya çempionatında III yerə layiq görülüb (2009, Danimarka, Herninq). 2011-ci ildə isə Rövşən Bayramov İstanbulda dünya çempionu adını qazanıb [945].

London Olimpiadasında qadın güləşi üzrə yarışlarda Mariya Stadnik (48 kq) gümüş, Yuliya Ratkeviç (55 kq) bürünc medala sahib çıxdı. Bununla da ölkə qadın güləşi yarışlarında 3-cü oldu. Ümumilikdə, olimpiadanın güləş proqramında 18 dəst medal uğrunda 13 Azərbaycan atleti yarışdı. Güləşçilərimiz. ümumilikdə, 2 qızıl, 2 gümüş və 3 bürünc medalla mükafat qazanan 29 ölkə arasında 4-cü oldular. Beləliklə, Azərbaycan Olimpiya yığması. ümumilikdə, London-2012-də 10 medal (2 qızıl, 2 gümüş və 6 bürünc) qazanaraq yarışları medalçılar siyahısında 30-cu pillədə başa vurdular [948].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının ən böyük uğuru London Yay Olimpiya Oyunlarında qeydə alınmışdır. Bu Olimpiya oyunlarında iki yüz beş ölkənin iştirak etməsinə baxmayaraq, ölkəmiz 30-cu yeri tuta bilmişdir. Medalların sayına görə isə 24-cü olmuşdur. Avropa ölkələri arasında Azərbaycan idmançıları 15-ci, müsəlman ölkələri arasında isə 3-cü yeri tutdular [945].

1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası ilk dəfə Qış Olimpiya Oyunlarına qatıldı. Yaponiyanın Naqano şəhərində keçirilən XVIII

Qış Olimpiya Oyunlarında respublikamız 5 nəfər idmançı ilə dörd yarışda təmsil olundu [944]. 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə Qış Olimpiya Oyunlarının iştirakçısı oldu. ABŞ-ın Solt Leyk Siti şəhərində keçirilən bu oyunlarda ölkə idmançıları 3 yarışda iştirak etdilər [950]. 2006-cı il Turin və 2010-cu il Vankuver Qış Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan Respublikası 2 idmançı ilə, 2014-cü il Soçi Olimpiadasında isə 4 idmançı ilə təmsil olunmuşdu [950].

Azərbaycan Respublikasında Olimpiya hərəkətinin uğurla inkişaf etdirilməsinin göstəricisi kimi ölkədə hal-hazırda Olimpiya İdman Kompleksinin fəaliyyət göstərməsini də qeyd etmək lazımdır. Bakının Maştağa kəndi, Gəncə, Naxçıvan, Şəki, Quba, Bərdə və s. şəhərlərdə yeni və müasir idman kompleksləri idmançıların istifadəsinə verilmişdir. Hal-hazırda istifadədə olan Olimpiya İdman komplekslərinin sayı 18-dir [950]. Ümumən, 1997-ci ildən respublikada fəaliyyət göstərən idman qurğuları və bədən tərbiyəsi sağlamlıq komplekslərinin sayı 8940-a çatdırılmışdır [946].

Azərbaycan Respublikasında Olimpiya Hərəkəti və idman sahəsində görülən işlər ölkəmizə beynəlxalq miqyasda nüfuz və etimad qazandırır. Artıq Bakı idman və olimpiya sahəsində müxtəlif tədbirlərə ev sahibliyi edir. 2015-ci ildə Avropa Olimpiya Oyunları kimi mötəbər bir yarışa ev sahibliyi etmək kimi məsuliyyətli iş Bakıya həvalə edilmişdir. İdman tarixində ilk Avropa Oyunlarının keçirilməsi barədə qərar 8 dekabr 2012-ci il də İtaliyanın Roma şəhərində baş tutmuş Avropa Olimpiya Komitəsinin 41-ci Baş Assambleyasında verildi. Assambleya iştirakçıları arasında keçirilmiş gizli səsvermədə 48 səsədən 38-ni toplamaqla Azərbaycan Respublikası ilk Avropa Oyunlarının Bakıda keçirilməsinə nail oldu.

2013-cü il yanvar ayının 17-də Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə I Avropa Oyunlarını yüksək səviyyədə keçirmək üçün Təşkilat Komitəsi yaradıldı və komitənin sədri Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva təyin edildi. Prezident İlham Əliyevin müvafiq tapşırıq və tövsiyələri əsasında həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Bakı şəhərinin 4 əsas obyektlər

qrupunda yerləşən 12 daimi və 6 müvəqqəti idman obyektı I Avropa Oyunlarının yarışlarını qəbul etdi. Onların içində - Milli Gimnastika Arenası, BMX Veloparkı, Bakı Su İdmanı Mərkəzi, Bakı Atıcılıq Mərkəzi və Olimpiya Stadionu. 1042 mənzildən ibarət olan Atletlər kəndi ilə yanaşı, 10 təlim-məşq və qeyri-yarış obyektı, həmçinin Media kəndi də yüksək səviyyədə xidmətə başladı. Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Patrik Hikki Avropa Oyunları məşəlinin yandırılması mərasimində etiraf etmişdir ki: «... belə qısa müddət ərzində görülmüş bu qədər işləri, hətta ən çılğın arzularımızda təsəvvür edə bilməzdik» [933, s.1; 455].

30-dan çox dövlət və hökumət başçıları 68 min tamaşaçı ilə birlikdə əsrarəngiz açılış mərasimini izlədi. 12 iyun 2015-ci il tarixində Bakı Olimpiya Stadionunda qədimliklə müasirliyin çulğalaşdığını əks etdirən açılış mərasiminin keçirilməsi və bununla bağlı dövlət başçılarından tutmuş sırayı tamaşaçılardanək hamının fikirləri ev sahibliyi etdiyi ilk Avropa Oyunlarının – qitə miqyaslı bayramın yüksək səviyyədə baş tutmasını təsdiqlədi [934, s.3].

İdmançılarımız I Avropa Oyunlarında yüksək nəticələr göstərdilər. Oyunların çempionları - karateçilər Firdovsi Fərzəliyev, Rafael Ağayev, İrina Zaretska və Ayxan Mamayev, güləşçilər Rəsul Çunayev, Elvin Mürsəliyev, Mariya Stadnik, Anjela Doroqan, Toğrul Əsgərov və Xetaq Qazyumov, taekvondoçular - Ayxan Tağızadə, Milad Harçeqani və Radik İsayev, gimnast Oleq Stepko, gümüş medalçılar - güləşçilər Rafiq Hüseynov və Sabah Şəriəti, avarçəkənkanoəçi Valentin Demyanenko, taekvondoçu Fəridə Əzizova, gimnast Marina Durunda, samboçular - İslam Qasimov, Amil Qasimov, Vasif Səfərbəyov və Nəzakət Xəlilova, bürünc mükafatçılar - karateçilər İlahə Qasimova və Niyazi Əliyev, güləşçilər - Elman Muxtarov, Həsən Əliyev, Natalya Sinişin, Cəbrayıl Həsənov, Hacı Əliyev, Cəmaləddin Maqomedov və Ruslan Dibirhacıyev, triatlonçu Rostislav Pevtsov, kişi idman gimnastikası üzrə milli komanda (Oleq Stepko, Petro Paknyuk və Eldar Səfərov), taekvondoçu Patimat Ababakarova, gimnast İlya Qrişunin və boksçu Tayfur Əliyevin adları artıq dünya

idmanı tarixinə həkk olunub. Pəhləvanlarımız Oyunlarda 15 medal (6 qızıl, 2 gümüş, 7 bürünc) qazanmışlar. Bu isə o deməkdir ki, klassik güləşin çoxəsrlik zəngin ənənələri yaşayır. I Avropa Oyunlarında ölkə idmanının fəth etdiyi zirvə milli Olimpiya hərəkətinin möhtəşəm zəfəri kimi qiymətləndirilməlidir [923, s.1; 923].

28 iyun 2015-ci ildə Avropa Oyunlarının bağlanması mərasimi keçirildi. Azərbaycanın birinci xanımı, Avropa Oyunları Təşkilat Komitəsinin sədri Mehriban Əliyeva çıxış edərək həmvətənlərini təbrik etdi: «Biz ilk Avropa Oyunlarının ölkəmizdə keçirilməsindən fərəhlənirik... Son 17 gün ərzində biz Avropa dövlətləri arasında birliyin, həmrəyliyin və dostluğun şahidi olduq... Bütün xalq öz atletləri ilə qürur duyur. Onlar, bütövlükdə, 56 medal, o cümlədən 21 qızıl medal qazanmış, ümumi medallar cədvəlində isə ikinci yeri tutmuşlar» [925].

Azərbaycanın birinci xanımı, Avropa Oyunları Təşkilat Komitəsinin sədri Mehriban Əliyevanın əməyini yüksək qiymətləndirən ölkə Prezidenti İlham Əliyev ona «Heydər Əliyev» ordenini təqdim etdi. Gənclər və İdman naziri Azad Rəhimov «Şöhrət» ordeni ilə təltif olundu [926]. Bakıda keçirilən I Avropa Oyunları bütün Avropa idman hərəkəti üçün tarixi hadisə olaraq, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi gücünü və beynəlxalq nüfuzunu bir daha dünyaya göstərdi. Qarşıda Azərbaycan mühüm idman yarışlarının sahibi olacaq. Bakıda 2016-cı ildə Beynəlxalq Şahmat Olimpiadası, «Formula-1» avtoyarışı, 2017-ci ildə isə IV İslam Həmrəyliyi Oyunları keçiriləcəkdir. Ümumiyyətlə, müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan idmançıları Avropa, dünya və kubok yarışlarında 2615 medal qazanmışlar: 897 qızıl, 705 gümüş, 1013 bürünc [946].

VI FƏSİL

ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

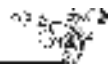
6.1. Elm

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən və beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildikdən sonra xalqımızın ictimai-siyasi, milli-mənəvi və mədəni həyatında keyfiyyətə yeni bir mərhələ başlandı. Azərbaycan Respublikasında həyatın bütün sahələri kimi, elmin sürətli inkişafı da Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir. Həmin dövrdə bugünkü müasir Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi, elmi-texniki potensialının möhkəm təməli qoyulmuşdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük diqqət yetirdiyi Azərbaycan milli elminin inkişaf konsepsiyası 2003-cü ildən Prezident İlham Əliyev tərəfindən dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi uğurla inkişaf etdirildi, «neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi» sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının güclü, inkişaf etmiş müasir ölkəyə çevrilməsinə yönəlmiş siyasəti çərçivəsində elmin inkişafını da dövlətin əsas prioritetlərindən birinə çevirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqın gələcəyinin elm və təhsillə bağlı olduğunu çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ötən illər ərzində özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyi ilə əlaqədar Dövlət başçısının 2015-ci ildə xüsusi sərəncamlar imzalaması, görkəmli elm xadimlərini yüksək dövlət mükafatları ilə təltif etməsi, bir sıra alimlərə elmi adların, Prezident təqaüdünün verilməsi bu sahəyə dövlətin yüksək qayğısının əyani təzahürüdür. Azərbaycan

Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubiley mərasimində çıxış edən Prezident İlham Əliyev demişdir: «70 ildə Akademiya böyük və uğurlu yol keçmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkəmizin intellektual potensialının möhkəmlənməsinə çox dəyərli töhfələr vermişdir. Kadr hazırlığı işinə də dəyərli töhfələr vermişdir. Bu gün də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkəmizin ümumi inkişafında fəal rol oynayır, alimlər öz elmi araşdırmalarını apararaq ölkəmizin gələcək inkişaf dinamikasını sürətləndirirlər... Hər bir ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda inkişaf elmin səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu gün yeni texnologiyalar əsridir. O ölkələr ki, bu texnologiyaların sahibidir, əlbəttə, onlar dünya miqyasında öz maraqlarını daha böyük dərəcədə müdafiə edə bilirlər» [969]. Prezident İlham Əliyevin ötən 12 il ərzində Azərbaycan elmində başlatdığı islahatlar bu sahəyə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin də hər il artırılması ilə müşayiət olunur. 2005-ci ildə dövlət büdcəsindən elmə cəmi 28,8 milyon manat vəsait ayrıldığı halda, 2006-cı ildə bu xərclər iki dəfə çox artaraq 62,1 milyon manat təşkil etdi. 2012-ci ildə elmə yönələn xərclər 126,2 milyon manat olmuşdu. 2013-cü ildə isə dövlət büdcəsindən elm sahəsi üçün 130,5 milyon manat ayrıldı [979, s.130]. Dövlət başçısının 4 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya» və «Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı» təsdiq edildi və onların həyata keçirilməsi üzrə əlaqələndirici orqan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası müəyyən edildi. Bütövlükdə, respublikada elmin inkişafı üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan Milli Strategiya ilə Azərbaycan elmində sovet dövründən sonra ilk dəfə genişmiqyaslı islahatların əsası qoyuldu [959, s.3]. Respublikada əsaslı elmi tədqiqatların stimullaşdırılmasını, ölkənin təbii resurslarının, mədəni və tarixi irsinin öyrənilməsinin gücləndirilməsini, elmin müxtəlif sahələrində aparılan araşdırmaların səmərəliliyinin artırılmasını və Azərbaycan elminin dünya məkanında layiqincə təmsil olunmasını təmin etmək

məqsədlə ölkə Prezidentinin 21 oktyabr 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu yaradıldı. Fondun Nizamnaməsi isə 19 fevral 2010-cu il tarixində Dövlət başçısı tərəfindən təsdiqləndi, həmin ilin aprelində isə Fondun Himayədarlar Şurası üzvləri Prezident tərəfindən təyin olundu [959, s.4]. Bununla da Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını dəstəkləyən ayrıca dövlət institutu fəaliyyətə başladı. Fondun əsas vəzifəsi elmi araşdırmalara dair konkret layihələrə dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər hesabına qrantlar ayırmaqdır. Həmçinin Fond elmi müəssisələrin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi üçün xaricdən ən müasir avadanlıqların alınmasını da həyata keçirir. Elmin İnkişafı Fondunun yaradılmasından sonra hər il dövlət büdcəsindən bu struktura əhəmiyyətli məbləğdə vəsaitlər ayrılır. Eyni zamanda, zərurət yaranarsa, Prezidentin Ehtiyat Fondundan ayrılan əlavə vəsaitlərlə Fondun fəaliyyəti təmin olunur. 2010-cu ildə dövlət büdcəsindən Fondun hesabına 7 milyon 35 min manat vəsait ayrılmışdır. Həmin il fond ilk dəfə elmi araşdırmalar üzrə müsabiqə elan etdi və 40 layihəyə 5 milyon manata yaxın vəsait ayırdı. Bu vəsaitin 3 milyon manatı innovativ sahəyə - AMEA-nın Fizika İnstitutunun (layihə rəhbəri Qacar Çingiz) «Yüksək texnologiyalar üçün yeni materiallar və cihaz strukturu» layihəsinə verildi [979, s.131]. 2011-ci ildə Fonda dövlət büdcəsindən 7 milyon 35 min manat ayrıldı və həmin ilin noyabrında Prezidentin Ehtiyat Fondundan Elmin İnkişafı Fonduna əlavə 3 milyon manat ayrıldı. Həmin il fond elan etdiyi ilk müsabiqə çərçivəsində 82 layihəyə 6 milyon 600 min manat maliyyə vəsaiti ayırmışdır. 2012-ci ildə fonda 7, 035 milyon manat, 2013-cü ildə 7, 044 milyon manat ayrılmışdı [979, s.131].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının gənc alimlərinin Avropanın elmi mərkəzlərində doktorantura təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında» 9 fevral 2010-cu il tarixli Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə AMEA-da 12 nəfər gənc alim müəyyən olunmuş qaydaya uyğun seçilmiş və onların Avropa ölkələrinin nüfuzlu elmi mərkəzlərində doktorantura

təhsili almaları üçün müvafiq tədbirlər görülmüşdür. 2010-cu ildə AMEA-nın alimləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun elan etdiyi elmi layihələrin maliyyələşdirilməsi üzrə qrant müsabiqələrində uğurla iştirak edərək 40-dan artıq qrant qazandılar [960, s.4].

Bu vəsaitlər və fondun elan etdiyi müsabiqələr elmin inkişafı üçün Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə ciddi stimül yaratmış oldu. Fondun ayırdığı qrantlar hesabına hər il onlarla mühüm elmi araşdırmalar həyata keçirildi və yüksək texnologiyaların tətbiqi, yeni elmi ixtiralar əldə olundu və onların nəticələrinin istehsalata tətbiqi həyata keçirildi. Gənc mütəxəssislər arasında elmlə məşğul olmağa maraq artdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin elmin inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən digər addımı 2012-ci ilin dekabr ayında xüsusi Fərmanla təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasıdır. Konsepsiyanın icrasını təmin etmək məqsədilə AMEA-nın Rəyasət Heyəti tərəfindən «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2020-ci ilə qədər İnkişaf Konsepsiyası»nın layihəsi hazırlanmış və AMEA Ümumi yığıncağının 30 iyun 2014-cü il tarixli 2/2 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Konsepsiyada elmi potensialın inkişaf etdirilməsi və ondan ölkəmizin tərəqqisi üçün maksimum dərəcədə səmərəli istifadə olunması mühüm məqsəd kimi qarşıya qoyuldu [961, s.4]. Dövlətin əsas strateji istiqamətlərindən və Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli inkişafı baxımından ən vacib sahələrdən biri olan elmin inkişafına Prezident İlham Əliyevin dəstəyi bu sahədə çalışanların əməkhaqlarının artırılmasında da özünü göstərdi. 2003-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikasında elm sahəsində çalışanlar ən az əməkhaqqı alanlar kateqoriyasına daxil idilər. Bu da elmə marağın kəskin azalmasına təsir edən başlıca amillərdən biri idi. 2004-cü ildə Dövlət başçısının sərəncamı ilə AMEA sistemində çalışan işçilərin maaşları orta hesabla 2 dəfəyədək artırıldı və bu artım elmi tədqiqatların statistikasına müsbət təsir göstərdi. 2004-cü il 19 aprel tarixli «Aspirantlara, ali,

orta ixtisas və peşə məktəblərinin və peşə liseylərinin tələbələrinə və şagirdlərinə verilən təqaüdlərin artırılması haqqında» Sərəncam isə yetişməkdə olan gənc nəslin intellektual potensialını yüksəltmək, onların elmə olan marağını daha da gücləndirmək məqsədilə verildi. Dövlət başçısının 2007-ci ilin yanvarında imzaladığı Sərəncamla AMEA sistemində çalışanların maaşı 50 faiz artırıldı. Prezidentin 2007-ci ilin aprelində imzaladığı daha bir Sərəncamla AMEA-nın həqiqi üzvlərinin aylıq rütbə maaşı 1000 manat, müxbir üzvlərinin maaşları isə 700 manat müəyyən edildi. Maaş artımları sonrakı illərdə də davam etdirildi, 2008/2009 tədris ili ərəfəsində AMEA sistemində çalışanların əməkhaqqı 25 faiz, 2010-cu ildə daha 10 faiz, 2011-ci ildə 20 faiz artdı. 2011-ci ilin aprel ayında isə Prezident AMEA-nın həqiqi üzvlərinin rütbə maaşlarını 1200 manata, müxbir üzvlərinin rütbə maaşlarını 850 manata qaldırdı. Son olaraq, Dövlət başçısının 21 avqust 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə sentyabrın 1-dən etibarən dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən elm və elmi tədqiqat müəssisə, idarə və təşkilatlarında işçilərin əməkhaqları 10 faiz artırıldı. Bir sözlə, ötən 12 ildə elm sahəsində çalışanların əmək haqlarının dəfələrlə artırılması bu sahəyə marağı artırdı və elmin inkişafı üçün ciddi stimul oldu [979, s.132].

Prezident İlham Əliyev elmin inkişafına yönəlmiş islahatlar çərçivəsində elmi müəssisələrin köhnəlmiş texniki bazasının yenilənməsi, bu müəssisələrin bir çoxunun yenidən qurulması və təmiri barədə qərarlar verdi. Dövlət başçısının sərəncamlarına əsasən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu tərəfindən 2008-2009-cu illərdə aparılması nəzərdə tutulan arxeoloji ekspedisiyaların maliyyələşdirilməsi ilə bağlı və Nəsirəddin Tusi adına Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və əsaslı təmir-tikinti işlərinin aparılması məqsədilə 2008-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan AMEA-ya ümumilikdə 7 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır [958, s.4, 33]. Bunlardan əlavə, Respublika Prezi-

dentinin tapşırığına əsasən son illərdə Akademianın Mərkəzi Elmi Kitabxanası üçün yeni binanın inşası, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin, Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin əsaslı yenidənqurma və təmir-bərpa işləri, AMEA Rəyasət Heyətinin binasında və Akademiya şəhərciyinin Əsas binasında isə təmir-bərpa işləri aparıldı.

2012-ci ildə Prezident AMEA-nın «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası» Elmi Mərkəzinin yeni binasının tikintisinə dair Sərəncam verdi. Bu məqsədlə Prezidentin Ehtiyat Fondundan AMEA-ya ilkin olaraq 5 milyon manat ayrıldı. Həmin il elmi mərkəzlərin fəaliyyətini gücləndirmək üçün Prezidentinin Ehtiyat Fondundan AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutuna 3 milyon manat, Arxeologiya, Etnoqrafiya və Nəsimi adına Dilçilik İnstitutlarının hər birinə 2 milyon manat vəsait ayrıldı. Bu qərarlar elmi mərkəzlərin maddi-texniki bazasının yenilənməsində ciddi dönüş yaratdı və elmi araşdırmaların daha keyfiyyətlə aparılmasına, beləliklə də elmin inkişafına öz təsirini göstərdi [979, s.133].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iştirakı ilə 2014-cü il mayın 5-də «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası» Elmi Mərkəzinin və AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının yeni binasının açılışı oldu. Hər iki bina müasir tələblərə uyğun olaraq inşa edilmiş və ən son elmi-texniki yeniliklərə əsaslanan avadanlıqlarla, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları vasitələri ilə təchiz olunmuşdur. Dövlət başçısı hər iki elmi müəssisədə yaradılmış şəraiti yüksək qiymətləndirdi.

Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il 16 may tarixli Qanunu ilə «Azərbaycan Respublikasının Nizami Gəncəvi adına Qızıl medalı» təsis edildi. Dövlət başçısının 27 iyun 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Nizami Gəncəvi adına Qızıl medalla təltif etmək səlahiyyəti Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinə verildi. AMEA Rəyasət Heyətinin qərarı ilə AMEA-nın həqiqi üzvü, Xalq artisti Arif Məlikov və Rusiya EA-nın həqiqi üzvü, fizika üzrə Nobel mükafatı laureatı Jores Alfeyorov «Azərbaycan Respublikasının Niza-

mi Gəncəvi adına Qızıl medalı» ilə təltif edilmişdir [963, s.487].

2014-2015-ci illər ərzində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında bir sıra mühüm elmi-təşkilati tədbirlər həyata keçirildi. İlk növbədə, AMEA-nın strukturu, idarəetmə və təşkilati sistemi əsaslı olaraq təkmilləşdirildi, elmi müəssisələrin fəaliyyətinin məqsədyönlü koordinasiyası üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Hər şeydən əvvəl 2013-cü ildə Rəyasət Heyətinin yeni tərkibi seçildi, onun fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirildi, nəzərdə tutulan işlərin effektiv həyata keçirilməsi üçün onun Mərkəzi aparatının strukturunda əsaslı dəyişikliklər edildi. AMEA-da idarəetmənin və aparılan islahatların çevikliyinin artırılması, aktual məsələlərin geniş müzakirəsi və konsensusun əldə olunması məqsədilə AMEA-nın Direktorlar Şurasının yaradılmasını da qeyd etmək lazımdır. AMEA-nın elmi müəssisələrində əldə olunmuş nəticələrin, mühüm nailiyyətlərin, yeni innovativ istiqamətlərin gücləndirilməsi məqsədilə Rəyasət Heyəti Mərkəzi aparatının tərkibində İnnovasiya şöbəsi yaradıldı [963, s.26, 27, 29].

Bundan əlavə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında bir sıra mühüm elmi-təşkilati tədbirlər də həyata keçirildi. Belə ki, respublika Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamlarına uyğun olaraq Rəyasət Heyətinin qərarları ilə Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi (21 sentyabr 2005-ci il), «Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanları qrupu Dövlət Təbiət Qoruğunun yaradılması haqqında» (15 avqust 2007-ci il) Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə Bakı və Abşeron yarımadasının bir qrup palçıq vulkanını əhatə edən Dövlət Təbiət Qoruğu, açıq səma altında Azərbaycan Etnoqrafiya Muzeyi (11 iyul 2008-ci il), Yüksək Texnologiyalar Parkı (5 noyabr 2012-ci il), Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (15 may 2014-cü il), «Azərbaycan Respublikasında geologiya, paleontologiya, mineralogiya və fauna üzrə Təbiət Tarixi Muzeyinin yaradılması Konsepsiyası» təsdiq edilmiş, habelə AMEA nəzdində Təbiət Tarixi Muzeyi (20 oktyabr 2014-cü il), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu (7 may 2014-cü il), Gəncə Regional Elmi Mərkə-

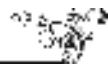
zinin bazasında Gəncə Bölməsi (19 dekabr 2012-ci il), Quba Regional Elmi Mərkəzi (29 aprel 2015-ci il) təsis edilmişdi.

AMEA-nın 24 aprel 2013-cü il tarixdə keçirilmiş Ümumi yığıncağında AMEA-nın həqiqi üzvü Akif Əlizadə yekdilliklə AMEA-nın prezidenti seçildi və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 25 aprel 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə həmin vəzifəyə təsdiq edildi.

Son illər akademik elmi həyat üçün əlamətdar hadisələrdən biri də AMEA-nın üzvlüyünə seçkilərin keçirilməsi oldu. 30 iyun 2014-cü ildə AMEA-nın həqiqi və müxbir üzvlüyünə seçkilər uğurla həyata keçirildi, vakant yerlərə 26 həqiqi və 50 müxbir üzv seçildi [963, s.27]. AMEA-nın 30 iyun 2014-cü il tarixli iclasında AMEA-nın yeni Nizamnaməsi qəbul edildi. 11 dekabr 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının yeni Nizamnaməsi təsdiq olundu.

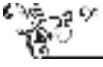
Bu illər AMEA sistemində yeni elmi institutların açılması ilə əlamətdar oldu. Belə ki, 27 fevral 2014-cü ildə AMEA Rəyasət Heyətinin qərarları ilə AMEA-nın Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin tərkibində Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu, Yer Elmləri Bölməsinin tərkibində Neft və Qaz İnstitutu, Fizika İnstitutunun nəzdində Biofizika və Smart Materiallar Mərkəzi, Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin tərkibində Elm Tarixi və Qafqazşünaslıq İnstitutlarının yaradılması haqqında qərar qəbul edildi [963, s.482-483, 486].

2014-cü il noyabrın 10-da AMEA-nın təşkilatçılığı, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Dövlət Neft Şirkəti və Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasında, eləcə də regionda ilk dəfə olaraq «Bakı Elm Festivalı - 2014» keçirildi. Festival çərçivəsində elmin təbliği, cəmiyyətdə elmə olan marağın artırılması, elmin populyarlaşdırılması, yeni texnologiyaların və innovasiyaların nümayişi, elmin dövlət və sənaye sektorları ilə təmasının gücləndirilməsi məqsədilə müxtəlif sərgilər, müəhazirələr, elmi səyahətlər, maraqlı şoular və digər əyləncəli proqramlar təşkil olundu.

2014-cü il 19 dekabr tarixində Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə ölkəmizdə eləcə də regionda ilk dəfə «Bakı Elm Festivalı-2014» və Azərbaycan alimlərinin I Qurultayı keçirilmişdir. Qurultayda ABŞ, Rusiya Federasiyası, Almaniya, Türkiyə Cümhuriyyəti və başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı alimlər, həmçinin respublika üzrə dövlət, biznes və vətəndaş cəmiyyəti sektorlarında elmi fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin səlahiyyətli nümayəndələri iştirak etdilər. Müasir dünyanın çağırışlarına cavab olaraq Azərbaycan elmini beynəlxalq elmi tələblərə uyğunlaşdırmaq, ölkədə və xaricdə yaşayan azərbaycanlı alimlər arasında əlaqələri gücləndirmək məqsədilə keçirilən tədbirdə «Azərbaycan alimlərinin I Qurultayının Bəyannaməsi» qəbul olundu [986, s.1].

Elmin inkişafına böyük töhfələr verən və mühüm nailiyyətlər qazanan alimləri daha yüksək səviyyəli tədqiqatlar aparmağa həvəsləndirmək, həmçinin Azərbaycanın bir sıra görkəmli alimlərinin xatirəsini əbədləşdirmək məqsədilə AMEA Rəyasət Heyətinin müvafiq qərarları ilə AMEA-nın Nəsirəddin Tusi adına, Həsən bəy Zərdabi adına, akademik Üzeyir Hacıbəyli adına, akademik MİRƏSƏDULLA MİRQASIMOV adına, akademik Yusif Məmmədəliyev adına, akademik Musa Əliyev adına və Abbasqulu ağa Bakıxanov adına mükafatları təsis edildi. AMEA Rəyasət Heyətinin 9 aprel 2014-cü il tarixli 10/4 nömrəli qərarı ilə bir sıra alimlər AMEA-nın müvafiq adlı mükafatları ilə təltif olunmuşlar. Bunlardan başqa, Dövlət başçısının müvafiq fərman və sərəncamlarına əsasən Azərbaycanda elmin inkişafında xidmətləri olan alimlər yüksək dövlət təltiflərinə layiq görülmüşlər [961, s.6]. Respublika Prezidentinin Sərəncamı ilə AMEA-nın 60 illik yubileyi (14 dekabr 2005-ci il), AMEA-nın 70 illik yubileyi münasibətilə (14 mart 2014-cü il), AMEA-nın həqiqi üzvləri Cəmil Quliyev, Nəriman Quliyev, Bəkir Nəbiyev, Toğrul Şahtaxtinski (14 dekabr 2005-ci il), akademik Mirməhəmməd Cavadzadə (18 may 2007-ci il), akademik Fuad Qasımzadə (30 oktyabr 2009-cu il), akademik Arif Paşayev (14 fevral 2014-cü il), akademik Akif Əlizadə (25 fevral 2014-

cü il) «İstiqlal» ordeni ilə təltif edildilər.

Azərbaycan Respublikasının tarixində ilk dəfə verilən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatını «Cənubi Xəzər hövzəsinin palçıq vulkanizmi və neft-qazlılığı» elmi nəşrlər silsiləsinə görə Geologiya İnstitutunun, «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabına görə isə Ədəbiyyat İnstitutunun bir qrup əməkdaşı almışlar (26 may 2010-cu il). AMEA Tarix İnstitutu alimlərinin fədakar əməyini xüsusi olaraq qeyd edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, həm də Azərbaycan tarixinə dair tarixi həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması sahəsində onların gördükləri işlərə böyük qiymət verdi. Tarix İnstitutunun elmi-tədqiqat fəaliyyətinin geniş miqyas almasında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin institutun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında 2012-ci il 26 aprel tarixdə imzaladığı Sərəncam mühüm rol oynadı. Prezident İlham Əliyev AMEA-nın 70 illik yubileyi ilə bağlı tədbirdə çıxışı zamanı son illərdə Tarix institutunda aparılan elmi tədqiqatları yüksək qiymətləndirdi: «Azərbaycanın çox zəngin tarixi vardır. Azərbaycan alimləri də, Azərbaycan ictimaiyyəti də bunu yaxşı bilirlər. Biz öz tariximizi, bu reallıqları dünya miqyasında daha da dolğun təqdim etməliyik. Nəyə görə? İlk növbədə, bizi tanısınlar, görsünlər ki, nə qədər zəngin tariximiz var. Digər tərəfdən, bizə qarşı təxribatlar aparılır. Yəni Azərbaycan tarixini ermənilər təhrif etməyə çalışırlar və diaspor imkanlarından istifadə edərək, bəzi hallarda buna nail olurlar. «Erməni alimləri» xüsusilə regionun, Cənubi Qafqazın tarixi ilə bağlı yalan, uydurma əsasında kitablar dərc edirlər, təqdimatlar keçirirlər. Əlbəttə ki, bizim tariximiz bizim böyük sərvətimizdir. Bizim tariximiz onu göstərir ki, azərbaycanlılar bu torpaqda əsrlər boyu yaşamışlar. Bugünkü Ermənistan tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılıbdır. Təkcə XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyası tərəfindən dərc edilmiş xəritələrə baxmaq kifayətdir hər kəs görsün ki, indiki Ermənistan ərazisində yerləşən kəndlərin, şəhərlərin mütləq əksəriyyətinin adları Azərbaycan mənşəlidir. Budur reallıq. İrəvan xanlığının əhalisinin 70-80 faizi azərbaycanlılar olubdur. Çox

şadam ki, mənim tövsiyəmlə İrəvan xanlığı haqqında çox sanballı elmi əsər yaradılıb, bir neçə xarici dilə tərcümə edilibdir. Bu əsərlər faktlar, həqiqətlər üzərində yaradılır».

Tarix İnstitutunda aparılan elmi-tədqiqat işləri ölkə Prezidenti İlham Əliyevin göstərişləri, çağırış və tövsiyələri əsasında həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin tövsiyəsi ilə yazılmış olan «İrəvan xanlığı: Rusiya işğalı və ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi» adlı fundamental monoqrafiya Azərbaycan, rus, ingilis, rumın və italyan dillərinə tərcümə olunaraq Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi xətti ilə dünya ölkələrində yayılmışdır. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun 13 əməkdaşı Qarabağın, Naxçıvanın və İrəvan xanlığının tarixinə dair silsilə əsərlərə görə Dövlət Mükafatına layiq görüldülər (25 may 2012-ci il). Dövlət Mükafatını laureatlara Prezident İlham Əliyev özü təqdim etdi. Dövlət başçısının görkəmli elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yüksək dövlət mükafatları ilə təltif olunması, onların yubileylərinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması ilə bağlı gördüyü işlər respublikanın həyatında əlamətdar hadisələrə çevrilməklə yanaşı, yeni-yeni elmi əsərlərin yazılması, Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin dünyada tanınması baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkədə aparılan irimiqyaslı islahatların elmi bazasını möhkəmləndirmiş, mövcud elmi-texniki potensialı qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmiş, yüksəkixtisaslı kadrlar hazırlamış, respublikadakı nazirliklərin, elmi müəssisələrin və ali məktəblərin elmi-tədqiqat fəaliyyətini əlaqələndirmiş və sair istiqamətlərdə fəaliyyətini davam etdirmiş, bir sıra elmi və elmi-təşkilati işləri həyata keçirmişdir.

Azərbaycan alimləri dövlət müstəqilliyinin qorunmasını, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsini, demokratiyanın və iqtisadiyyatın inkişafını ümdə məqsəd kimi qəbul edərək bütün səylərini bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün səfərbər edirlər. Alimlər elmi tədqiqatların üstün istiqamətlərini müəyyən edərkən milli maraqları ön plana çəkirlər və milli dövlət quruculuğunda,

sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafda xüsusi çəkiyə malikdirlər. Azərbaycan alimləri respublikanın ən ağır vaxtlarında milli dövlətə, ölkə Prezidentinə sadiqlik nümayiş etdirmiş və ona dayaq olmuşlar.

6.2. Təhsil

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpası təhsilin inkişafı tarixində keyfiyyətə yeni mərhələnin əsasını qoydu. Bu dövr təhsilin məzmununun milli dövlətçilik prinsipləri və azərbaycançılıq ideologiyasına uyğun yeniləşdirilməsi, bu təhsildə əsaslı islahatların aparılması, ölkənin ehtiyaclarına uyğun rəqabətə davamlı kadr hazırlığı və insan kapitalının formalaşdırılması dövrü kimi təhsil tarixinə düşdü. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə yüksək nüfuz qazanmış, iqtisadi tempinə görə dünyada lider ölkələr sırasına daxil olmuşdu. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti və genişmiqyaslı islahatçı fəaliyyəti, diqqəti, qayğısı və yaxından dəstəyi ilə 2004-2015-ci illərdə, bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən təhsil sistemində çox ciddi işlər həyata keçirildi. Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində aparılan islahatlar, verilən fərman və sərəncamlar həm məktəbəqədər, həm ibtidai, həm orta, həm ali, həm xaricdə təhsildə böyük uğurların, nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur. 12 il ərzində təhsil sistemində ətraflı irəliləyişlər baş verdi və bu gün dünya təhsil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi.

Təhsil sistemi qarşısında duran əsas vəzifələri müəyyənləşdirərək İlham Əliyev qeyd edir ki: «Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik! Çünki insanın savadı, biliyi onun gələcək həyatını müəyyən edir, ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir», «Neft, qaz Tanrıdan verilən böyük nemətdir, biz bundan uğurla və məharətlə istifadə edirik. Amma gec-tez bu təbii sərvətlər tükənəcək və bilik, zəka, səviyyə isə ölkənin dayanıqlı inkişafını uzun illər bundan sonra təmin edəcəkdir. Ən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə baxsaq, görərik ki, o ölkənin inkişafında ən

aparıcı rol oynayan neft, qaz deyil, bilikdir, elmi-texniki tərəqqidir, yeni texnologiyalardır» [1025, s.593]. Bu mənada «təhsil əsri» elan edilən XXI əsrdə yüksək intellektə malik insan kapitalının formalaşması və güclü iqtisadiyyatın qurulmasında təhsilin rolu heç vaxt indiki qədər aktual olmamışdır.

2004-2015-ci illərdə təhsil xərclərinin artmasının əsasında da həmin konseptual müddəalar dayanır. Təhsilə ayrılan büdcə 2003-cü illə müqayisədə 5 dəfədən çox artaraq 2008-ci ildə 1,1 milyard manata çatmış, 2011-ci ildə isə 1,5 milyard manat təşkil etmişdir. Təhsilə yönəldilən investisiya xərcləri 2004-cü ildəki 5,8 milyard manatdan 2011-ci ildə 273, 2 milyard manata yüksəldildi [1025, 593]. Bütün təhsil işçilərinin əməkhaqqı, tələbələrin və aspirantların təqaüdləri artırıldı.

Bu illərdə baş vermiş əsaslı yeniliklərdən biri də təhsil sisteminin elmi şəkildə əsaslandırılmış proqramlar əsasında idarə olunmasıdır. Təhsil tariximizdə ilk dəfə olaraq 16 inkişaf yönümlü dövlət proqramı təsdiq olundu və uğurla həyata keçirildi. Təhsilin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı üzrə real vəziyyətin təhlili əsasında hazırlanıb təsdiq edilmiş proqramların reallaşdırılması nəticəsində təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və buna müvafiq yeni dərslük siyasətinin reallaşdırılması, təhsil alanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni model və mexanizmlərin tətbiqi, əmək bazarının tələbatına uyğun kadr hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi və təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, istedadlı uşaqların inkişafı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, de-institutlaşdırma və digər bu kimi sahələrdə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdur [1027, s.22].

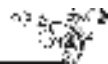
Məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk və vacib pilləsi olmaqla, ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründə intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, potensial imkanlarının üzə çıxarılmasında, məktəb təliminə hazırlanmasında, onlarda mənəvi keyfiyyətlərinin, müstəqillik, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq və

həyati bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Maddi sərvətlərin insan kapitalına çevrilməsinin təməli məhz məktəbəqədər təhsil müəssisələrində qoyulur. Buna görə də Prezident İlham Əliyev 12 aprel 2007-ci ildə imzaladığı Sərəncamla «Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı»-nı təsdiq edərək, 2007-2010-cu illərdə ölkədə məktəbəqədər təhsil tarixində yeni mərhələnin təməlini qoydu [1004]. Qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildən dövlət büdcəsindən məktəbəqədər təhsil pilləsinə ayrılan maliyyə vəsaitinin həcmi artırılmağa başladı. 2011-ci ildə dövlət büdcəsindən bu sahəyə ayrılan maliyyə vəsaiti 9,1 milyondan çox olmuşdur ki, bu da 2003-cü ilə nisbətən 5 dəfə çox artım deməkdir. Ümumilikdə isə son illərdə 37 yeni uşaq bağçası inşa edildi, 52 müəssisə əsaslı təmir olundu, 184 müəssisə müasir avadanlıqlarla təchiz olundu, 190 adda təlim vəsaiti hazırlandı və təhsil müəssisələrinə çatdırıldı [1022, s.33, 39].

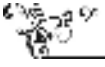
2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasında 113498 uşağı əhatə edən 1660 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, o cümlədən 525 uşaq bağçası, 1106 körpələr evi-uşaq bağçası, 24 körpələr evi, 5 məktəb-bağça fəaliyyət göstərirdi [1022, s.21-22]. Əlamətdar haldır ki, məhz müstəqillik illərində məktəbəqədər təhsil sahəsində dövlət sektoru ilə yanaşı, qeyri-dövlət sektorunun geniş şəbəkəsi də formalaşmağa başladı. Hazırda ölkədə müvafiq qaydada lisenziya almış 37 özəl məktəbəqədər təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Özəl məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən Heydər Əliyev adına Müasir Təhsil Kompleksinin uşaq bağçasının, «Şəkər bala», «XXI əsr» uşaq bağçalarının fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır [1022, s.27].

1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil sahəsində əldə edilən nəticələr daha genişmiqyaslı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında 2004-cü ildən başlanan məzmun dəyişiklikləri təlim-tədris prosesinin sistemli planlaşdırılmasını əks etdirən kurikulum islahatları adı altında aparılırdı. Azərbaycan təhsili üçün yeni olan Milli Kurikulum sənədinin hazırlanmasında tanınmış alim-pedaqoqlar, təhsil mütəxəssisləri, metodistlər, müəl-

limlər yaxından iştirak edirdilər. Gərgin əmək sayəsində ərsəyə gətirilmiş «Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası» (Milli Kurikulum) Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarı ilə təsdiq olundu [1022, s.12]. Bundan sonra isə təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət başlandı. 2007-ci ildə təlim Azərbaycan və digər dillərdə ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün, 2011-ci ildə V-XI sinifləri üçün yeni fənn kurikulumları və tədris planları təsdiq olundu. Tələbyönümlü, nəticəyönümlü, şəxsiyyətyönümlü və integrativ xarakter daşıyan yeni kurikulumların tətbiqi ilə əlaqədar xüsusi təlimçilər hazırlandı və həmin təlimçilərin köməyi ilə 2008-2011-ci tədris illəri ərəfəsində ölkə üzrə 1-ci siniflərdə dərs deyən 35000 ibtidai sinif müəllimi öyrədici təlim kurslarından keçirildi [1022, s.12].

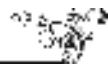
19 iyun 2009-cu ildə «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni Qanunu qəbul edildi və ölkə təhsilinin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması qanunla təsbit olundu [1034]. Onun həyata keçirilmə mexanizmləri barədə hökumət tərəfindən çoxsaylı qərarlar qəbul olundu, milli təhsil sisteminin müasir tələblərə cavab verən məzmununun yaradılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atıldı, yeni milli dərsliklər yaradıldı, təhsildə informasiya- kommunikasiya texnologiyalarının, müasir qiymətləndirmə sisteminin tətbiqi, idarəetmənin və maliyyələşmənin yeni modellərinin hazırlanması və tətbiqi, müəllim hazırlığı, əlavə təhsilin təşkili sahələrində böyük nailiyyətlər əldə olundu və s. Demək olar ki, Azərbaycan təhsili tarixində ümumtəhsil məktəblərinin dərsliklərlə təmin edilməsi, ölkəmizdə dərslik siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi sahəsində görülən işlər müstəqillik illərini dərslik inqilabı dövrü kimi xarakterizə etməyə imkan verir. Qısa bir zaman kəsiyində onlarla fənlər üçün yeni təfəkkür tərzinə, Azərbaycan dövlətinin qarşıda qoyduğu tələblərə, milli ideologiyamıza, dövlətçilik və azərbaycançılıq fəlsəfi konsepsiyasına, tarixi keçmişimizə, soykökümüze uyğun dərsliklər hazırlamaq, onları çap etmək və məktəblərimizi təmin etmək olduqca böyük problem idi.

Azərbaycan dövləti, Təhsil Nazirliyi bu mühüm işin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəldi. 2003-2009-cu illərdə 701 adda dərslik hazırlandı. 34.256.600 tirajla nəşr edilən bu dərsliklər pulsuz olaraq məktəblərə verildi. Həmçinin dərsliklərdən əlavə, Heydər Əliyev Fondunun yaxından köməyi ilə ayrı-ayrı fənlər üzrə 140 adda 1,4 milyon tirajla tədrisyanı vəsait hazırlanıb məktəblərə göndərildi.

Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə Ümummilli Lider tərəfindən əsaslandırılmış «Müstəqil Azərbaycan Respublikası bütün dünyaya azərbaycanlılarının vətənidir» ideyasını həyata keçirmək üçün Gürcüstan və RF, Dağıstan Respublikasında Azərbaycandilli məktəblər, MDB ölkələrində, habelə Almaniya Federativ Respublikası, Polşa, Macarıstan, Kanada, Böyük Britaniya və ABŞ-dakı təhsili ana dilində olan bazar günü məktəblərinə və s. Azərbaycan dilində dərsliklər göndərildi [1016, s.124]. 2004-cü ildən ölkənin ümumi təhsil sistemində yeni qiymətləndirmə mexanizminin hazırlanması və tətbiqi sahəsində işlərə başlandı. Dünya təcrübəsinə uyğun olaraq, ölkəmizdə məktəbdaxili, milli və beynəlxalq qiymətləndirməni əhatə edən yeni qiymətləndirmə sisteminə keçildi. 2005/2006-cı tədris ilində ölkənin təhsil tarixində ilk dəfə olaraq İmişli və Bakı şəhərinin Xətai rayonunun ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan 6 min XI sinif şagirdi əhatə olunmaqla mərkəzləşdirilmiş buraxılış imtahanı keçirildi və bu sahədə yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirildi. Növbəti illərdə mərkəzləşdirilmiş buraxılış imtahanlarının miqyası daha da genişləndirildi və 2008/2010-cu tədris ilində ölkənin bütün ümumtəhsil məktəblərinin IX və XI siniflərini əhatə etdi. Yeni qiymətləndirmə sisteminin tətbiqinin hüquqi və təşkilati əsasları 2009-cu ildə Azərbaycan hökuməti tərəfindən təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə Konsepsiyası»nda öz əksini tapdı.

Son illərdə təhsilin keyfiyyəti hiss olunacaq dərəcədə yüksəlmiş, orta məktəb məzunlarının ali məktəblərə qəbul imtahanlarında göstərdikləri nəticələr ilbəl yaxşılaşmış, 2004-cü ildə 500-700-dən çox bal toplayanların sayı 5,10% olmuşdusa, 2010-cu ildə onların sayı

8,58% təşkil etmişdir. 2010-cu ildə qəbul imtahanlarında 7 nəfər 700 bal toplamışdı [1027, s.117, 123-124].

1993-2015-ci illərdə istedadlı şagirdlərə dövlət qayğısı artırıldı, belə şagirdlər üçün təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirildi, müstəqilliyin ilk illərində ölkədə lisey və gimnaziyaların sayı 4 idisə, 2011-ci ildə belə təhsil müəssisələrinin sayı 75-ə çatdırıldı. Azərbaycan təhsili tarixində ilk dəfə olaraq 2010/2011-ci tədris ilində xüsusi nailiyyətlər qazanan 53 məzun qızıl və gümüş medallarla təltif olundu. Ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş və 2006-2010-cu illəri əhatə edən «İstedadlı uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» uğurla həyata keçirildi [1022, s.13]. Təhsilin informasiyalaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində ölkənin ümumtəhsil məktəbləri İKT ilə təmin edildi, hər 20 şagirdə bir kompüter nisbəti təmin olundu. 2008-2012-ci illəri əhatə edən «Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı»na əsasən 1000 məktəb genişzolaqlı sürətli internetlə təmin olundu, İnternetə qoşulmuş məktəblərin faizi 2004-cü ildəki 1,5 faizdən 2010-cu ildə 22 faizə yüksəldi. «Xalq kompüter» layihəsi çərçivəsində 7600 müəllim kompüterlə təmin olundu [1026, s.14].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin diqqəti nəticəsində məktəb tikintisi geniş vüsət aldı. Yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblər üçün əlavə korpusların inşası, onların əsaslı təmiri, müasir avadanlıqla təminatı, istilik sisteminin bərpası, ümumilikdə infrastrukturun yeniləşdirilməsi nəticəsində ölkə üzrə 1 milyon şagirdin (bütün şagirdlərin 80%-i) təlim şəraiti yaxşılaşdırıldı. 2004-2011-ci illərdə tikinti və təmir işləri üçün Təhsil Nazirliyinin təsərrüfathesablı Əsaslı Tikinti İdarəsinə dövlət büdcəsindən 543665, 1 min manat vəsait ayrıldı. Həmin vəsait hesabına 121864 şagird yerlik 353 yeni məktəb, 1270 yerlik 11 yeni uşaq bağçası, 1 peşə tədris mərkəzi binası, 184 məktəb üçün 49880 şagird yerlik əlavə korpuslar inşa edildi, 176 məktəbdə, 50 uşaq bağçasında əsaslı təmir işləri aparıldı [1022, s.14]. 2009/2010-cu tədris ilində

Prezidentin xüsusi Sərəncamı ilə 132-134 №-li məktəblərin binasında əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparıldı, burada beynəlxalq standartlara uyğun təhsil almaq üçün hər cür şərait yaradıldı. 2010-cu ildə Prezidentin Sərəncamına əsasən Səbail rayonu 6 №-li məktəbin bazasında təşkil edilmiş «İntellekt» məktəb-liseyin binasının yerində müasir standartlara uyğun yeni kompleksin inşasına başlanıldı. 2011-ci il sentyabrın 15-də yeni kompleksin inşası başa çatdı və Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə məktəb binasının açılışı oldu və bina istifadəyə verildi [1022, s.126].

2011-ci ilin 11 iyulunda ölkə Prezidenti tərəfindən «2011-2021-ci illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı üzrə Milli Strategiya»nın hazırlanması haqqında» [1036] Sərəncam imzalandı və həmin Sərəncama əsasən Milli Strategiya sənədi hazırlandı. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu məsələlər Azərbaycan təhsil tarixində yeni və əlamətdar hadisələr idi.

Milli təhsil tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti «Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi və ən yaxşı müəllim» mükafatlarının təsis edilməsi haqqında» 4 sentyabr 2007-ci il tarixli Sərəncam imzaladı [1005]. İlk dəfə olaraq 2014-cü ildə Bakı şəhərinin ümumtəhsil məktəblərində çalışan 29 min müəllimin bilik və səriştəsinin sınaq qiymətləndirilməsi həyata keçirildi. Qiymətləndirmənin əsas məqsədi müəllimlərin bilik və səriştəsinin səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi, onların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması üçün təlim proqramlarının hazırlanması və təlimlərin təşkili, yüksək nəticə əldə etmiş müəllimlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması oldu. Ümumilikdə isə 2008-2014-cü illərdə mükafatlandırılan müəllimlərin sayı 700-ə, məktəblərin sayı 350-yə çatmışdır.

Texniki peşə təhsili sosial-iqtisadi infrastrukturun qurulmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə Prezidenti 2007-ci ilin iyul ayında «Texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»nı təsdiq etdi [1035]. Bu Proqramla texniki peşə təhsilinin inkişafı sahəsində yeni bir mərhələnin təməli qoyuldu. Dövlət Proqramına əsasən Qəbələ, İsmayilli rayonlarında Turizm və Otelçilik üzrə Peşə Tədris Mərkəzləri yaradılmışdır. 2008-2010-cu illərdə 11 texniki peşə təhsili

müəssisəsi əsaslı təmir edildi və müasir avadanlıqla təmin olundu. Son 20 ildə müxtəlif peşələr üzrə ilk dəfə olaraq 7 adda dərslik çap olundu və məktəblərə çatdırıldı. YUNESKO, Avropa Komissiyası, Cənubi Koreyanın DAEWOO şirkəti, Heydər Əliyev Fondu, Azərsun Holding şirkəti, KÜR MMC ilə birgə layihələrin icrasına başlanmışdır. Bununla yanaşı, ölkə Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası»nda (2006-2015-ci illər) əmək bazarında rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması məqsədilə peşə təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələləri də öz əksini tapmışdı. Peşə təhsili sisteminin institusional inkişafını təmin etmək məqsədilə Təhsil Problemləri İnstitutu nəzdində Peşə Təhsilinin İnkişaf Mərkəzi yaradıldı. Mərkəzin yaradılmasında əsas məqsəd peşə təhsili sahəsində mövcud olan problemlərin araşdırılması və onun həlli ilə əlaqədar elmi tədqiqatların aparılması, peşə təhsili standartlarının, kurikulumun hazırlanması, peşə təhsili müəssisələrinin idarə edilməsi və mühəndis-pedaqoji heyətin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və regionların sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq, yeni peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması ilə əlaqədar təkliflərin hazırlanmasını təmin etməkdir [1027, s.251-253].

Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə hüquqi-normativ sənədlər hazırlanıb təsdiq olundu. Nazirlər Kabinetinin 2004-cü ildə təsdiq olunmuş «Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin attestasiyası və akkreditasiyası haqqında Əsasnamə», 13 yanvar 2010-cu il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş «2010-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının orta ixtisas təhsili sistemində islahatlar üzrə Tədbirlər Proqramı», 16 iyun 2010-cu il tarixli «Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin adlarının dəyişdirilməsi haqqında» orta ixtisas təhsilinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi, məzmunun və təlim texnologiyalarının yeniləşdirilməsi, strukturun və idarəolunma sisteminin modernləşdirilməsi, kadr hazırlığı keyfiyyətinin yüksəldilməsi, maliyyələşdirilmənin yeni mexanizmlərinin yaradılması, maddi-texniki bazanın müasir tələblə-

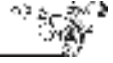

rə uyğun qurulması sahəsində islahatlar əsas vəzifələr kimi qoyuldu. 2008-ci ildə respublikada 59 dövlət və qeyri-dövlət orta ixtisas məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Onlardan 45-i Təhsil Nazirliyinin, 11-i digər nazirliklərin tabeliyində, 3-ü qeyri-dövlət təhsil müəssisəsidir. Bu təhsil müəssisələrində tələbələrin sayı 53497, müəllimlərin sayı 6867 nəfər təşkil etmişdir [1022, s.587].

2004-2015-ci illərdə respublikada ali təhsilin inkişafı sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə olundu. 2009-cu ildə «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildikdən sonra bütün təhsil pillələrinin, o cümlədən ali təhsilin normativ-hüquqi bazası tam yeniləşdirildi. Qəbul edilmiş yeni sənədlər həm ali təhsilin yeni strukturu, həm məzmun islahatları, həm də Avropa təhsil məkanına integrasiya imkanlarını əhatə edirdi. Ali təhsilin tənzimlənməsi sahəsində 20-dən artıq normativ-hüquqi sənəd Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edildi.

Azərbaycan Respublikası Bolonya prosesinə qoşulmuş, Avropa təhsil məkanına integrasiya istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası 2005-ci il may ayının 19-da Norveçin Berqen şəhərində keçirilən konfransda Avropa ölkələrinin təhsil nazirləri tərəfindən qəbul edilmiş Boloniya Bəyannaməsini imzalamaqla respublikanın ali təhsil müəssisələrinin Avropa təhsil sisteminə integrasiyası yolunda mühüm addım atdı. Bundan sonra «Azərbaycan Respublikası ali təhsil sistemində 2006-2010-cu illərdə Bolonya Bəyannaməsinin müddəalarının həyata keçirilməsi üçün tədbirlər planı» hazırlandı. Tədbirlər planında ölkəmizdə 1993-cü ildən həyata keçirilən ikipilləli ali təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi, mütəxəssis hazırlığının profilindən asılı olmayaraq, bütün ali təhsil müəssisələrində ikipilləli (bakalavr və magistr) təhsil sisteminin tətbiqinin təmin olunması, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq, ali təhsil istiqamətlərinin (ixtisaslarının) yeni siyahısının (klassifikatorun) hazırlanması, kredit sistemi barədə mövcud dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi və s. nəzərdə tutulmuşdur [1023, s.16].

Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində Bolonya prin-

sipləri, əsasən, üç – beynəlxalq, milli, institusional istiqamətdə həyata keçirildi: beynəlxalq istiqamətdə Bolonya İcra Qrupu, habelə Avropa Komissiyası, Avropa Şurası, Avropa Universitetləri Birliyi, Avropa Tələbələrinin Milli Birliyi kimi hökumətlərarası və qeyri-hökumət beynəlxalq qurumlarının yaxından iştirakı ilə həyata keçirilən tədbirlər; milli səviyyədə mərkəzləşmiş qaydada atılan addımlar; institusional istiqamətdə ali məktəblər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər.

Qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə «Ali təhsil müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili barədə nümunəvi Əsasnamə» hazırlanıb Təhsil Nazirliyinin 20 aprel 2006-cı il tarixli əmri ilə təsdiq olundu və həmin ilin sentyabrından 10 ali təhsil müəssisələrində 30 ixtisas üzrə 2497 nəfər I kurs tələbəsini əhatə etməklə eksperiment şəklində kredit sisteminin tətbiqinə başlandı. 2010-cu ildən başlayaraq respublikanın bütün ali məktəblərində (özəl və dövlət) tədrisin kredit sistemi ilə təşkilinə keçilmişdir və bu iş müvəffəqiyyətlə davam etdirilir [1023, s.16]. 2010/2011-ci tədris ilinin sonunda ölkədə fəaliyyət göstərən 43 ali məktəbdə (xüsusi təyinatlı ali məktəblər istisna olmaqla) 140200 tələbə təhsil alır, onların təlim-tərbiyəsi ilə 14919 professor-müəllim məşğul olurdu [1023, s.12, 13]. «Azərbaycanda təhsilin dünya təhsil sisteminə, xüsusən ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına integrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 31 yanvar 2008-ci il tarixli Sərəncam imzalandı [1006]. Həmin Sərəncamın icrası istiqamətində «2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı» hazırlandı və ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edildi [1023, s.16].

2010-2015-ci illərdə ölkə ali təhsil sistemində müasir maliyyələşdirmə mexanizmi tətbiq edilmişdir. Universitetlərdə yeni idarəetmə strukturları (Kurikulum və qiymətləndirmə, Virtual universitet və tədris, Elektron tədris və qiymətləndirmə, Qeydiyyat və qiymətləndirmə, Karyera mərkəzləri və s.), keyfiyyəti təmin edən akkreditasiya mexanizmi yaradılmış, özünüidarəetmə orqanlarının (Qəy-yumlar və himayəçilər şurası və s.) təşkilinə başlanmışdır. Ali mək-

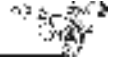

təblərdə İKT-nin tətbiqi genişləndirilmiş, semestr və buraxılış imtahanlarının İKT-dən istifadə etməklə keçirilməsi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır [1025, s.603]. Təhsil müəssisələrinin İKT və digər zəruri rəqəmsal avadanlıqlarla təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində 2014-cü ildə 6000 ədəd kompüter, 3000 ədəd noutbuk, 700 ədəd proyektor və 1377 ədəd interaktiv elektron lövhə müəssisələrə verilmişdir. Hazırda ümumtəhsil məktəblərində hər 18 şagirdə bir kompüter nisbəti təmin olunmuşdur [1003].

Ali təhsil sahəsində ilk dəfə olaraq SABAH (savadlı, bacarıqlı, hazırlıqlı) qrupları layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. 34 ali təhsil müəssisəsindən 33 ixtisas qrupu üzrə 769 nəfər üçmərhləli müsabiqə əsasında seçilərək SABAH qruplarına qəbul olunmuşdur. Həmin qruplar xüsusi proqram və müasir tədris texnologiyaları tətbiq edilməklə, xarici dil intensiv tədris olunmaqla, peşəkar müəllimlər cəlb edilməklə fəaliyyətə başladı [1003].

Ölkə Prezidentinin Sərəncamlarına əsasən təhsilin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə 171 nəfər dövlət təltifləri ilə mükafatlandırılmış, o cümlədən 1 nəfərə «İstiqlal», 1 nəfərə «Şərəf», 2 nəfərə «Şöhrət» ordeni, 78 nəfərə «Tərəqqi», 1 nəfərə «Dövlət qulluğunda fərqlənməyə görə» medalı verilmiş, 2 nəfər «Əməkdar elm xadimi», 80 nəfər «Əməkdar müəllim», 5 nəfər «Əməkdar bədən tərbiyəsi və idman xadimi», «Əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri adları almışdır. Eyni zamanda, 2014-cü il ərzində 129 nəfər təhsil işçisi Təhsil Nazirliyinin «Qabaqcıl təhsil işçisi» döş nişanı və 153 nəfər Fəxri Fərmanla təltif edilmişdir [1003]. Azərbaycanda təhsilə, təhsil işçilərinə diqqət və qayğının parlaq təzahürüdür ki, son illərdə elm və təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə 2555 nəfər təhsil işçisi yüksək dövlət təltiflərinə, fəxri adlara və fərdi təqaüdlərə layiq görüldülər [1025, s.594].

2004-2015-ci illərdə təhsil sahəsində dinamik inkişaf, qazanılan böyük nailiyyətlər Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji kurs və Azərbaycan dövlətinin başçısı tərəfindən bu kursun uğurla davam etdirilməsi, təhsilə göstərilən daimi dövlət qayğısı sayəsində mümkün oldu.

6.3. Elm və təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildikdən sonra ölkənin həyatı əlamətdar hadisələrlə zəngin olmuş, respublikanın davamlı inkişafını təmin edən bütün istiqamətlərdə, o cümlədən elm və təhsil sahələrində böyük uğurlar və nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu illər ərzində dövlətimizin elm və təhsil sahəsindəki beynəlxalq xarici əlaqələrinin xarakteri prinsipial şəkildə dəyişdi. Azərbaycan elmi və təhsili xarici ölkələrin elmi-texniki qurumları və təşkilatları ilə ikitərəfli əməkdaşlıq haqqında müqavilələr və protokollar əsasında birgə elmi işlər aparmaq, elmin və təhsilin bütün sahələrində alimlərin birbaşa mübadiləsi, xarici ölkələrdə ikitərəfli elmi tədbirlərin keçirilməsi imkanlarını əldə etdi.

70 ili tamam olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkədə elmin inkişafını təşkil və təmin edən, müstəqil dövlətimizin elmi siyasətini həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasındakı bütün elmi müəssisələrin və ali məktəblərin tədqiqat fəaliyyətini əlaqələndirən və istiqamətləndirən, Azərbaycanı xarici ölkələrdə elmi fəaliyyət sahəsində təmsil edən ali dövlət təşkilatıdır. Bu dövrdə Azərbaycan alimləri xarici ölkələrin elmi mərkəzləri, institut və universitetləri ilə birlikdə elmin bütün sahələrində birgə araşdırmalar aparmış, elmi layihələr həyata keçirmiş, kitab, məqalə və başqa elmi əsərlər dərc etmişdilər. Demək olar ki, dünyanın elə bir nüfuzlu elmi mərkəzləri yoxdur ki, oradan Azərbaycan alimlərinin səsi gəlməsin. Yaponiyanın Yukohama və Tokio universitetləri, İngiltərənin Oksford və Kembric, ABŞ-ın Miçiqan, Ohayo, Florida, Türkiyə Cümhuriyyətinin Ankara, Orta Doğu, İstanbul, İtaliyanın, Fransanın, Almanıyanın, Danimarkanın, İranın, Meksikanın, Səudiyyə Ərəbistanının, Kanadanın, Almanıyanın, Macarıstanın, İsrailin, Omanın, Rusiya Federasiyasının, Belarus, Moldova, Gürcüstan, Ukrayna Respublikasının və b. xarici ölkələrin elmi mərkəzlərində Azərbaycan alimləri respublikamızı layiqincə təmsil etmişlər.

Azərbaycan alimləri xarici ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi konfransların, seminar və simpoziumların daimi iştirakçılarıdır.

Neft, kimya, biologiya, geologiya, fizika, şərqşünaslıq, tarix, dilçilik və ədəbiyyat sahələrində keçirilən böyük beynəlxalq elmi tədbirlərdə Azərbaycan alimləri məruzələrlə çıxış edib, Azərbaycan elminin nailiyyətləri haqqında dünyanın geniş elmi ictimaiyyətinə öz sözlərini çatdırırlar [1043, s.407]. Azərbaycan alimlərinin ABŞ Mineralogiya Cəmiyyəti, Yaponiya Geoloqlar Cəmiyyəti, Beynəlxalq Torpaqşünaslıq Cəmiyyəti, Türkiyə Linqvistika Cəmiyyəti, Beynəlxalq Astronavtika İttifaqı, YUNESKO Muzeylərinin Amerika Assosiasiyası, Dünya Paleontologiya İttifaqı və s. kimi Beynəlxalq və Milli Təşkilat və Cəmiyyətlərin tərkiblərinə üzv seçilməsi faktı da Azərbaycan elmi-nin yüksək nüfuzuna dəlalət edir. AMEA Dünya Alimlər Federasiyası ilə sıx əməkdaşlıq edir. Belə ki, 2010-cu ildə 9 nəfər azərbaycanlı gənc alim bu təşkilatın təsis etdiyi təqaüdə layiq görülmüşdür [1040, s.250].

Beynəlxalq elmi fəaliyyətin daha bir mühüm hissəsi elmi ədəbiyyatla mübadilə istiqamətidir. Belə bir mübadilə bütün dünya alimləri üçün hər bir elmi nəşrlə tanış olmağa yol açır. Artıq 1956-cı ildən başlayaraq AMEA-nın Əsaslı Kitabxanası beynəlxalq təşkilatlarla bilavasitə kitab və s. elmi nəşrlərlə mübadilə aparır. Kitabxana müntəzəm olaraq xarici ölkələrə elmi ədəbiyyat sırasında «Elm» nəşriyyatı tərəfindən dərc olunan AMEA-nın aparıcı institutlarının nəşrlərini Avropa ölkələri Elmlər Akademiyaları və Universitetlərinə göndərərək, mübadilə aparmaqla yanaşı, ABŞ Konqresi Kitabxanası, ABŞ Kaliforniya, Kolumbiya və Harvard Universitetlərinin Kitabxanaları, İngiltərə və Fransanın Milli Kitabxanaları, Britaniya Muzeyi, Yaponiya Parlamentinin Kitabxanası, Avstriya Elmi-Tədqiqatlar Təşkilatı, Almaniya Elmi-Tədqiqatlar Təşkilatı kimi mərkəzlərlə əlaqə saxlayıb və bu əlaqələri davam etdirir [1043, s.408]. AMEA-nın beynəlxalq fəaliyyəti haqqında statistik məlumatlara istinad etsək, qeyd etmək olar ki, 70 il ərzində təxminən 4.000-dən artıq Azərbaycan alimi xarici ölkələrə ezam olunmuşdur ki, onlardan təxminən 3000 nəfəri 1991-ci ildən, yəni Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ezam edilmişdir. AMEA-nın alimlərindən 2008-ci ildə 560 nəfəri xarici ölkələrdə elmi ezamiyyətdə olmuş, 140 kon-

fransda, 150 simpoziumda və 130 seminarda iştirak etmişdir [1039, s.240]. 2010-cu ildə isə Azərbaycan MEA-nın 700-dən çox əməkdaşı müxtəlif xarici ölkələrdə elmi ezamiyyətlərdə olmuş, bir sıra simpozium və elmi-praktik konfranslarda iştirak etmişdir [1041, s.250]. 2014-cü ildə isə AMEA-nın 1100-ə yaxın əməkdaşı xarici ezamiyyətlərdə olmuş, dünyanın 40-dan artıq ölkəsində keçirilən beynəlxalq elmi tədbirlərdə iştirak etmişdir [1042, s.97].

AMEA tərəfindən elmi-texniki sahədə inkişaf etmiş dünya ölkələrinin elmi mərkəzləri ilə əməkdaşlıq və kadr hazırlığı barədə ikitərəfli saziş əldə edilmişdir və nəticədə, konkret istiqamətlərdə görülcək işlərin bünövrəsi qoyulmuşdur. Keçmişdən fərqli olaraq, hazırda AMEA-nın elmi müəssisələrində xarici elmi mərkəzlərlə əməkdaşlıq haqqında 25-dən çox ikitərəfli müqavilə və protokollar imzalanmışdır [1043, s.411]. Beynəlxalq Akademiya Assosiasiyası çərçivəsində və birbaşa danışıqlar yolu ilə AMEA keçmiş SSRİ respublikalarının bütün Elmlər Akademiyaları ilə ənənəvi elmi-texniki əlaqələri davam etdirir.

AMEA BMT-nin YUNESKO, YUNİDO, Türkiyənin TUBİTAK, Amerika Milli Araşdırmalar Fondu, İNTAS, CERN və s. beynəlxalq elmi təşkilatların işində də iştirak etməyə böyük əhəmiyyət verir. Məsələn, 2010-cu ildə Radiasiya Problemləri İnstitutu xaricdə yerləşən bir çox nüfuzlu elmi mərkəzlərlə geniş elmi əlaqələr qurmuşdur. RPI Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, ABŞ Energetika Nazirliyi, Milli Nüvə Təhlükəsizliyi Administrasiyası, Sandio Milli Laboratoriyası, Arqonn Milli Laboratoriyası, Batell Memorial İnstitutu, CRDF Fondu, NATO, TAEK, Avropa Komissiyasının Birgə Tədqiqatlar Mərkəzi, Transuran Elementlər İnstitutu, Cənubi Koreya Atom Enerji Tədqiqatları İnstitutu, Rusiya Kurçatov Mərkəzi, MDB, Atom Enerjisinin Dinc Məqsədlərlə İstifadəsi Üzrə Komissiyası, Zalsburq Universiteti, Polşa Nüvə Fizikası İnstitutu, Ukrayna Xarkov Fizika-Texniki İnstitutu və Moskva Dövlət Universiteti ilə birgə elmi mübadilələr aparılmışdır [1041, s.250]. YUNESKO ilə AMEA uzun illərdən bəri mədəniyyətimiz və tariximizlə bağlı olduqca səmərəli birgə tədbirlər hazırlayıb dünya ictimaiyyətinə çatdırmışlar. 2003-cü

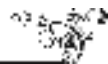
ildə dünya şöhrətli şərqşünas, Rusiya İmperator Akademiyasının həqiqi üzvü Mirzə Kazım bəyin 200 illik yubileyi YUNESKO-nun himayəsi altında Rusiyada, Fransa və Azərbaycanda elmi ictimaiyyət tərəfindən qeyd olundu. 2005-ci ildə isə mərhum akademik Y.Məmmədaliyevin 100 illiyi YUNESKO tərəfindən qeyd olunmuşdur. 2005-ci il sentyabr ayının 13-dən 15-dək AMEA prezidenti M.Kərimov, akademik T.Şahtaxtinski, akademik M.Məmmədyarov Fransanın paytaxtı Paris şəhərində YUNESKO-nun iqamətgahında akademik Y.Məmmədaliyevin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirilən təntənəli mərasimdə iştirak etmişlər [1038, s.186]. AMEA-nın ABŞ Konqresi tərəfindən təsis edilmiş ABŞ Mülki Tədqiqatlar və İnkişaf Fondu (MTİF) ilə əməkdaşlığını qeyd etmək zəruridir. Belə ki, bu əməkdaşlıq nəticəsində 2002-ci ilin mart ayında MTİF ilə AMEA arasında müqavilə imzalanmışdır. Həmin müqaviləyə əsasən Azərbaycanda ölkənin elmi ictimaiyyətinin obyektiv ekspertiza prinsipinə əsaslandırılmış tədqiqat müsabiqələrini maliyyələşdirmək və treninq proqramları həyata keçirmək, Amerika və Azərbaycan arasında elm və texnika sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədilə müstəqil, ictimai, qeyri-kommersiya xarakterli Azərbaycan Milli Elm Fondu (AMEF) adlandırılan təşkilat yaradılmışdır [1037, s.142]. Mayın 8-də AMEF Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində rəsmi qeydiyyatı alınmışdır. Bu fonda ayrılmış vəsait hesabına AMEA alimləri elan olunmuş proqramların müsabiqələrində iştirak və müxtəlif məbləğlərdə qrantlar əldə etmişlər. AMEA elminin dünyanın məşhur kompaniyaları arasında nüfuz qazanmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. AMEA-nın dünyada şöhrət qazanmış «BP-STATOYL» Alyansı ilə 1992-ci ildə başlanmış əməkdaşlığının yaxşı perspektivləri vardır. Bu əməkdaşlıq AMEA ilə Böyük Britaniya Kral Cəmiyyəti, habelə Norveçin Sənaye və Energetika Nazirliyi arasında Memorandumun imzalanması ilə nəticələnmişdir. Artıq neçə ildir ki, AMEA alimləri Amerikanın «YUNOKAL və ŞEVRON» kompaniyaları ilə birgə iş aparırlar. Bunun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, yaxın gələcəkdə AMEA elmin ayrı-ayrı sahələri üzrə, xüsusən Azər-

baycaşünaslıq üzrə dünya elmində öz mövqeyini möhkəmləndirib layiqli yer tutacaqdır. Son illər AMEA-nın NATO-nun Elm Komitəsi ilə əməkdaşlığının xeyli fəallaşmasını da xüsusi qeyd etmək zəruridir. Belə ki, 2004-2005-ci illər ərzində Bakıda NATO-nun çoxsaylı beynəlxalq tədbirləri, yay seminarları, «NATO-nun həftəsi», NATO-nun Baş Katibinin elm üzrə müavinin dəfələrlə Bakıya səfəri ikitərəfli əməkdaşlığın möhkəmlənməsinin təzahürü kimi qeyd edilə bilər. AMEA-nın bir çox institutları NATO-nun qrantlarını alaraq elmin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqat işləri aparır [1043, s.413]. Azərbaycan alimləri daima NATO-nun müxtəlif elm qruplarına ekspert şəklində cəlb olunurlar. AMEA-nın Avropa Birliyi tərəfindən yaranmış İNTAS adlı nüfuzlu təşkilatla sıx əməkdaşlıq proqramı işlənib hazırlanmışdır. İNTAS-ın bilavasitə yardımı nəticəsində elmi layihələrin maddi dəstəyi həyata keçirilir. Bundan əlavə, Avropa Birliyi tərəfindən təsis edilmiş 6-cı elm proqramı çərçivəsində AMEA-da xüsusi mərkəz yaradılmış və Azərbaycan alimlərinin bu proqramda fəal iştirak etməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu dövrdə xarici ölkələrin alimləri və elmi təşkilatlarının nümayəndələri, mədəniyyət və siyasət xadimləri Azərbaycan MEA-nın qonaqları olmuş, AMEA Rəyasət Heyətində və bölmələrində çoxsaylı görüşlər keçirmişlər. Belə ki, 2010-cu il avqust ayının 24-dən 28-dək Stanford Universitetinin əməkdaşları M.Kohen və Ş.Bijur Beynəlxalq Heliofizika ili proqramı çərçivəsində Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında (ŞAR) olmuş və İonosfer və Atmosferdə yayılan çox aşağı tezlikli elektromagnit dalğalarını qəbul edən cihazlar kompleksini ŞAR-da qurmuş, sınaqdan keçirilmiş beynəlxalq şəbəkəyə qoşmuşlar. Həmin ilin noyabrın 10-da AMEA Rəyasət Heyətində ABŞ-da yaşayan həmvətənlimiz, dünya şöhrətli riyaziyyatçı alim qeyri-səlis nəzəriyyəsi ilə dünya elminə mühüm töhfələr vermiş, NATO və NASA-nın aparıcı mütəxəssisi, ABŞ-ın Berkli Universitetinin ömürlük professoru Lutfi Zadə ilə görüş keçirilmişdir [1039, s.249]. Bununla yanaşı, respublikamızda da bir çox sanballı beynəlxalq elmi konfrans, simpozium, seminar və s. keçirilmiş, ölkəmizin elmi ictimaiyyətində mühüm

hesab ediləcək hadisələr kimi yaddaqalan tədbirlər reallaşmışdır. Böyük İran şairləri Hafiz və Sədi Şiraziyə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi-ədəbi konfrans (Bakı, 2003), Mirzə Kazım bəyin 200 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfrans (UNESCO ilə birlikdə, Bakı, 2003), «İranda Məşrutə inqilabı-100» adlı Beynəlxalq elmi konfrans (Bakı, 2005), Avropa Birliyinin tədqiqat və innovasiya üzrə 7 illik çərçivə proqramı olan Horizon-2020» ilə əlaqədar Avropa Komissiyasının ekspertlərinin və institutların nümayəndələrinin iştirakı ilə həmin proqramın rəsmi təqdimatı olmuş, eləcə də il ərzində Avropa Komissiyasının və AMEA-nın birgə təşkilatçılığı ilə 3 mühüm tədbir keçirilmişdir (Bakı, 2014). Büdcəsi 60 milyard avrodan artıq olan «Horizon-2020» proqramında fəal iştirakı təmin etmək məqsədilə 16 prioritet istiqamət üzrə milli əlaqələndirici şəxslər təyin edilmişdir. Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycanın Fransadakı Səfirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Fransada dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir (Bakı, 2014). «Azərbaycan-İspaniya əlaqələri: iqtisadi inkişafa elmi baxış» mövzusunda simpozium; «Dünya elmində yeni çağırışlar: gənc alimlərin birgə yanaşmaları» mövzusunda beynəlxalq Bakı forumu, Əlyazmalar İnstitutunda böyük türkmən şairi Məxtumqulu Fəraqinin 290 illik yubileyinə həsr olunmuş «Dostluq və qardaşlıq carçısı Məxtumqulu Fəraqi» mövzusunda elmi konfrans; Beynəlxalq Geodeziya və Geofizika İttifaqının təşəbbüsü ilə «Yer kürəsinin gələcəyi, fəlakət riski və davamlılıq» mövzusunda iclas və «I Dünya müharibəsi və Azərbaycan» mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans, Tacikistan Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyinin təşkilatçılığı, AMEA-nın dəstəyi ilə «Əbdürrəhman Cami və müasirlik» mövzusunda beynəlxalq konfranslar keçirilmişdir (Bakı, 2014) [1042, s.114-115]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının gənc alimlərinin Avropanın elmi mərkəzlərində doktorantura təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında» 9 fevral 2010-cu il tarixli Sərəncamının

icrası ilə bağlı AMEA Rəyasət Heyətində 30 aprel 2010-cu il tarixli «AMEA gənc alimlərinin Avropa elmi mərkəzlərində doktorantura təhsilinə göndərilmələri haqqında» Sərəncam imzalamışdır. Sərəncam əsasən indiyədək 40-a yaxın gənc alimin Avropanın müvafiq elmi mərkəzlərinə (Fransa, Almaniya, Çexiya, Rusiya, Belçika və s.) göndərilməsi təmin edilmişdir. Bundan əlavə, İslam İnkişaf Bankının təqaüd proqramı əsasında bir çox gənc alimlər Avropanın tanınmış universitetlərində tədqiqat işlərini davam etdirirlər [1044, s.436]. AMEA Rəyasət Heyətinin müvafiq sərəncamı ilə birgə elmi laboratoriyaların təşkil edilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Yaradılmış bu laboratoriyalar birgə qarşılıqlı faydalılıq prinsipi əsasında fəaliyyət göstərərək elmi biliklərin zənginləşdirilməsinə öz töhfəsini verəcək. Bu tip birgə beynəlxalq fəaliyyət mərkəzləri hələ 2000-ci illərin ortalarında AMEA Fizika İnstitutunda yaradılmışdır. Belə ki, Yaponiyanın Osaka Universiteti ilə birlikdə Ellipsometriya şöbəsi, ABŞ-ın Kaliforniya Universiteti ilə birlikdə isə Biopolimetriya və toksinlərin spektroskopiya şöbəsi yaradılmışdır. 2014-cü ildə AMEA Geologiya və Geofizika İnstitutu ilə İtaliya Milli Tədqiqatlar Şurasının Ətraf Mühit təhlili üzrə Metodologiya İnstitutu arasında imzalanmış sazişə əsasən Zəlzələnin məkan, vaxt təhlili və təhlükə laboratoriyası, eləcə də Massaçutes Texnologiya İnstitutu ilə imzalanmış Sazişə əsasən isə Yer qabığının müasir hərəkətləri və geodinamik təhlükələr laboratoriyası təşkil edilmişdir. Həmçinin Respublika Seysmoloji Xidmət Mərkəzi ilə ABŞ-ın Missuri Kolumbiya Universitetinin Geoloji Elmlər Departamenti ilə birgə Yer təkinin seysmotomografiyası adlı beynəlxalq elmi laboratoriya da təşkil edilmişdir [1044, s.437-438].

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr ölkəmizin milli maraqlarına və mənafeyinə müvafiq olaraq qurulub. Respublika müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dünyanın bir çox ölkələri ilə təhsil sahəsində yaradılmış səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri xeyli genişləndi və Avropa təhsil məkanına inteqrasiya istiqamətində əsaslı addımlar atıldı, beynəlxalq təhsil strukturları və təşkilatları ilə səmərəli əməkdaşlığın təməli qoyuldu. Bu da, öz növbə-

sində, insan potensialının inkişafına, kadrların davamlı təkmilləşdirilməsinə, beynəlxalq təlim təcrübələrinin tətbiqinə geniş imkanlar açır. Təhsil sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, əsasən, aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir: ölkələrarası müqavilələrə əsasən təhsillə bağlı birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi; təhsil sahəsində beynəlxalq proqram və layihələrin reallaşdırılması prosesində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq; təhsil müəssisələri arasında birbaşa əlaqələr, şagird, tələbə mübadiləsi, müəllimlərin ixtisasının artırılması, stajkeçməsi; müxtəlif təhsil mübadilə proqramlarını həyata keçirən təşkilat və digər donor qurumların təqaüdləri hesabına xaricdə təhsil; dövlət xətti ilə, yəni təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli razılaşmalar əsasında Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün ayrılan təqaüdlər hesabına həyata keçirilən xaricdə təhsil; təsdiq olunmuş Dövlət Proqramına əsasən azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsili; əcnəbi tələbələrin Azərbaycan Respublikasının ali məktəblərində təhsili [1055, s.10]. Təhsil Nazirliyi dünyanın 30-dək aparıcı beynəlxalq təşkilatı ilə 100-dən çox proqram və layihələr həyata keçirməyə başladı. Ali təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrin əsas istiqamətləri Avropa Şurası, YUNESKO, İESKO, Avropa İttifaqı, YUNİSEF, Asiya İnkişaf Bankı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişafına yönəlmişdir [1052, s.334]. Avropa Şurası ilə birgə əməkdaşlığın əhəmiyyətli nəticələrindən biri Azərbaycan Respublikasının 2005-ci ildə Bolonya prosesinə qoşulması və nəticədə, ölkəmizin ali təhsil sisteminin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası istiqamətində uğurlu addımlar atılması oldu. 2006-cı ildə Avropa Şurası və Avropa İttifaqı Azərbaycan Respublikasında Bolonya prosesinin şərtlərinin həyata keçirilməsi üzrə ilkin layihələrin icrasına başladı. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə ali təhsil sahəsində əməkdaşlığı bu təşkilatın müxtəlif proqramları vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası TEMPUS proqramına 1995-ci ildə qoşulmuşdur. 2011-ci ildə TEMPUS proqramının 20 illik yubileyi çərçivəsində Avropa Komissiyası tərəfindən həyata keçirilmiş ən yaxşı 22 layihə seçilmişdir [1052, s.340]. Son illərdə bu proq-

ram çərçivəsində reallaşdırılan bir neçə layihə ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmişdir ki, bu da müasir iqtisadi və sosial şəraitdə bazar iqtisadiyyatı və istehsalatın tələblərinə uyğun kadr hazırlığının təmin edilməsində xüsusi önəm daşıyır. 2009-cu ildə başlanan «Müəssisələrlə əməkdaşlığın inkişafı məqsədilə universitetlərarası şəbəkənin innovasiyası (2009-2012)» və 2010-cu ildə maliyyələşdirilən «İnnovasiyaların müəssisələrə ötürülməsində universitetlərin rolu» (2010-2013) adlı layihələr məhz həmin məqsədin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu layihələrə ayrılmış qrantların məbləğində də artım müşahidə olunmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildə Təhsil Nazirliyinin də tərəfdaş olduğu və Avropa Komissiyası tərəfindən 1 milyon avrodan artıq məbləğdə qrant ayrılmış «Azərbaycanda şifahi və yazılı tərcümə fənnində islahatların aparılması» adlı layihədə koordinator funksiyası ilk dəfə olaraq Avropa İttifaqına üzv olmayan ölkənin, yəni Azərbaycanın Dillər Universitetinə həvalə olunmuşdur. Bu layihədə respublikanın bəzi ali məktəbləri, Almaniya, İtaliya, Fransa və Birləşmiş Krallıqdan olan tərəfdaş universitetlər iştirak etmişlər [1052, s.340].

Avropa İttifaqı tərəfdaş ölkələrlə TEMPUS proqramı ilə yanaşı, ali təhsil sahəsində ERASMUS MUNDUS, JAN MONE, TVİNNİNG, TAİEX və SIQMA proqramları da həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında təhsil islahatının aparılmasında mühüm uğurlardan biri Dünya Bankının maliyyə yardımını sayıla bilərlər. Dünya Bankının Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasından alınan Öyrənmə və İnnovasiya krediti ilə 1999-cu ilin sentyabrından Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahatı Proqramının həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Kredit müqaviləsini Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə Azərbaycan hökuməti bağlamışdır. Bu sahədə Təhsil Nazirliyi Dünya Bankı ilə əlaqələri genişləndirmək istiqamətində danışıqlar aparmış, 2002-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə strateji istiqamətləri müəyyənləşdirmişdir [1045, s.219].

2004-2015-ci illərdə azərbaycanlı gənclərin xarici ölkələrdə təhsili geniş vüsət aldı. 19 oktyabr 2006-cı ildə Prezident İlham Əliyev

«Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsilinə dair Dövlət Proqramı haqqında» Sərəncam imzaladı. «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsilinə dair Dövlət Proqramı» üzrə layiqli namizədlərin seçilməsi prosesi əsaslı şəkildə təkmilləşdirilmişdir. 2013-cü ildə əvvəlki illərlə müqayisədə sayca ən çox gənc - 787 nəfər dünyanın aparıcı ali məktəblərində təhsil almaq hüququ qazanmışdır. Dövlət Proqramı çərçivəsində indiyədək 2612 azərbaycanlı gənc Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin tanınmış universitetlərinə ali təhsil almağa göndərilmişdir. Proqram çərçivəsində xaricdə təhsilini başa vurmuş 500-dən artıq məzunun müəyyən hissəsi təhsilini növbəti səviyyədə davam etdirir, digərləri isə ölkəmizdə müxtəlif dövlət qurumlarında və özəl sektorda çalışmaqdadırlar. 2013-cü ildə ikitərəfli razılaşmalar və müxtəlif ölkələrin Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına ayırdığı təqaüdlər çərçivəsində Türkiyə Cümhuriyyəti, Rusiya Federasiyası, Çin Xalq Respublikası və Rumıniyanın ali məktəblərinin bakalavriat, magistratura, mütəxəssis, doktorantura, rezidentura və aspirantura səviyyələrində dövlət xətti ilə 607 nəfər təhsil almaqda davam edir [1046]. Güclü maddi-texniki bazaya və yüksək səviyyəli professor-müəllim potensialına malik olan Azərbaycan Respublikasının ali məktəbləri xarici ölkələr üçün müxtəlif ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı sahəsində də uğurlu işlər görür. Belə ki, 1999/2000-ci tədris ilində respublikamızda dünyanın 18 ölkəsindən 1580 əcnəbi tələbə təhsil aldığı halda, 2010/2011-ci tədris ilində Azərbaycan Respublikasının ali məktəblərində 50-ə yaxın ölkədən, o cümlədən Türkiyə Cümhuriyyəti, Almaniya Federativ Respublikası, İsrail, Misir Ərəb Respublikası, Cənubi Koreya, Pakistan İslam Respublikası, Hindistan, İordaniya, İran İslam Respublikası, Banqladeş, Nigeriya, Kipr, Mərakeş, Sudan, Yəmən, Liviya, Çin Xalq Respublikası, Tunis, Rusiya Federasiyası və digər ölkələrdən 6254 tələbə təhsil aldı [1052, s.260]. Elm və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlıq respublikanın gələcək zəmini kimi, dövlətimizin və xalqımızın tarixinin, mədəniyyətinin dünyada tanınmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

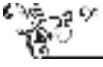
VII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MƏNƏVİ-MƏDƏNİ İNKİŞAF

7.1. Mədəniyyətin inkişafı

Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş inkişaf strategiyası 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirildi, ölkəmiz həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, mədəni-mənəvi inkişaf sahəsində də mühüm uğurlar əldə etdi. Bu uğurların əldə edilməsində Azərbaycan dövlətinin, onun başçısı İlham Əliyevin düşünülmüş mədəniyyət siyasəti bu sahənin inkişafını daim diqqətdə saxlamasıdır.

Prezident İlham Əliyev mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə bağlı 6 dövlət proqramı, 500-dən çox fərman və sərəncam imzalamışdır ki, onların həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan mədəniyyəti dünyanın mədəniyyət məkanında layiqli yer tutur. Azərbaycan Respublikasında teatr sənətinin inkişafı sahəsində 2003-cü ildən sonra bir sıra addımlar atılmış, teatrların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yaradıcılıq potensialının inkişaf etdirilməsi, teatr təhsilinin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan, Prezident İlham Əliyevin imzaladığı «Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında» 19 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncam mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1063, s.4]. Sərəncamın icrasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 18 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan teatrları 2009-2019-cu illərdə» Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir [1064]. Proqram milli sərvətimiz olan Azərbaycan teatrlarının zəngin bədii irsinin və yaradıcılıq ənənələrinin qorunmasına, teatr sahəsində ümumbəşəri və milli dəyərlərin təbliğinə, milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasına, informasiya və

maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasına xidmət edir. Proqramın icrası nəticəsində ölkədə fəaliyyət göstərən dövlət teatrlarının maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, teatr binaları müasir standartlara cavab verən avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Ümumiyyətlə, 2003-cü ildən sonra Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrı, Dövlət Musiqili Dram Teatrı, Rus Dram Teatrı, Akademik Milli Dram Teatrı, Kukla Teatrı, Yuğ Teatrı, Mahnı Teatrı, Pantomima Teatrı, Mingəçevir Dram Teatrı və b. teatrların binaları əsaslı təmir edilmiş və tamaşaçıların ixtiyarına verilmişdi. 2004-cü ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının əsaslı təmirdən sonra təntənəli açılışı yaddaqalan mədəni hadisələrdən biri olmuşdur. Açılış mərasimində dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviç həm ifaçı, həm də dirijor kimi iştirak etmiş, bəstəkar Firəngiz Əlizadənin xüsusi olaraq bu mərasimə həsr etdiyi «İthaf» əsəri səslənmişdir [1072, s.2-3]. Mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxış edərək Filarmoniyanın bərpaasının Heydər Əliyev siyasətinin məntiqi nəticəsi olduğunu göstərdi [1096, s.10].

Ölkənin mədəni inkişafının mühüm təzahürü kimi son illərdə kino sənəti sahəsində baş verən müsbət meyilləri qeyd etmək lazımdır. 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair» imzaladığı Dövlət Proqramı [1060] bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm rol oynamışdır. Proqramda nəzərdə tutulmuş işlərin həyata keçirilməsi nəticəsində bu sahə əvvəllər düşdüyü tənəzzül vəziyyətindən tədricən çıxmağa başlamışdır. Təkcə 2003-2008-ci illərdə dövlət büdcəsindən kino istehsalına ayrılan vəsaitlərin miqdarı 600 min manatdan 6 mln. manata qədər, yəni 10 dəfə artdı [1070, s.36]. Film istehsalına ayrılan dövlət vəsaitinin ilbəil artması, «Azərbaycanfilm» kinostudiyasının əsaslı şəkildə yenidən qurulması, burada bütün texnoloji prosesləri əhatə edən müasir avadanlıqların tətbiqi, «Nizami» kinoteatrının əsaslı təmiri və onun Kino Mərkəzinə çevrilməsi kino sahəsinə ayrılan diqqətin təzahürüdür. Bu diqqətin nəticəsidir ki, 2003-2013-cü illərdə Azərbaycanda 35 tammetrajlı, 27 qısametrajlı, 11

animasiya, 79 sənədli film çəkildi [1080]. Onlardan Qarabağ müharibəsindən bəhs edən «Biz qayıdacağıq» («Azərbaycanfilm», rejissor Elxan Qasimov), tarixi keçmişimizdən bəhs edən «Hökmdarın taleyi» (rejissor Ramiz Fətəliyev) [1073, s.85], Azərbaycan milli dramaturgiyasının banisi, böyük mütəfəkkir və ictimai xadim Mirzə Fətəli Axundzadənin 200 illik yubileyi ilə əlaqədar «Sübhün səfiri», xalq rəssamı Toğrul Nərimanbəyovun yaradıcılığına həsr edilmiş «Toğrul» sənədli filminin (rejissor Oqtay Babazadə) (2010-cu il) [1093, s.10; s.10; 539; 539], bədii film «Qisas almadan ölmə» (rejissor Oqtay Mirqasimov) [1074, s.51] və bir çox başqa filmlərin adlarını çəkmək olar. Hazırda «Azərbaycanfilm» (bədii), «Salnamə» və «Yaddaş» (sənədli), «Azanfilm» və «Debüt» (animasiya) studiyaları və digər özəl kinoşirkətləri tərəfindən müsabiqə yolu ilə dövlət sifarişi əsasında filmlər çəkilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə kino və teleşirkətlərə teleseriallar çəkmək üçün vəsait ayrılması nəticəsində Azərbaycan tamaşaçıları milli telekanallarda ölkədə istehsal olunmuş seriallara baxmaq imkanı əldə etmişlər. Kino sahəsində gənc istedadları üzə çıxarmaq baxımından «Bu meydan, bu ekran» müsabiqəsinin keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə rəssamlıq sənətinin inkişaf etdirilməsi, rəssamların, memarların, heykəltəraşların iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların yaradıcılığının dünyada tanınması üçün mühüm işlər görüldü. Azərbaycan Respublikasında rəssamlıq sənətinin inkişafında mühüm xidmətləri olmuş şəxslərin xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, sərgilərinin keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti bir neçə dəfə sərəncam imzalamışdır. Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının binası dövlət vəsaiti hesabına əsaslı şəkildə təmir edildi, Rəssamlıq Akademiyası üçün binalar tikilərək istifadəyə verildi. 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan rəssamlarının yeni nəslinin yaradıcılıq işlərinin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi - tərəfindən alınması təcrübəsi təşəkkül tapdı ki, bu da milli təsviri sənətimizin inkişafına böyük təkan verir. Azərbaycanın görkəmli fırça ustaları T.Salahov, S.Məmmədov, F.Xəlilov, A.İbrahimov, E.Əlimirzəyev, M.Əbdürəhmanov, İ.Məmmədov,

N.Məmmədov, O.Haqverdiyev, S.Mirzəzadə, İ.Kostina, Q.Yunus, G.Haqverdiyeva, K.Nəcəfzadə, M.Rəhmanzadə, R.Mehdiyev, M.Cəfərov, S.Məmmədov, A.Sadıxzadə və başqaları ilə yanaşı, gənc rəssamların da əsərlərinin alınması, ölkədə və onun sərhədlərindən kənarda təşkil olunmuş sərgilərdə onların əsərlərinin nümayiş etdirilməsi, bir çox gənc rəssama xüsusi təqaüdlərin ayrılması gənc nəsilə özünə inam hissini daha da gücləndirdi.

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkədə muzeylər sisteminin inkişaf etdirilərək dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasına, yeni muzeylərin təşkilinə, muzey binalarında əsaslı təmir işlərinin aparılmasına, muzeylərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, bu sahədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə, əhaliyə mədəni xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş bir sıra sərəncamlar imzalamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 may 2009-cu il tarixli 292 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycanın regionlarında fəaliyyət göstərən muzeylərin müasir standartlara uyğun təmirinə, yeni avadanlıq və zəruri eksponatlarla təchizatına dair xüsusi tədbirlər planı»nın həyata keçirilməsi nəticəsində təkcə paytaxtda deyil, ölkənin bir çox bölgələrində müasir standartlara cavab verən, zəruri eksponatlarla təchiz edilmiş muzeylər fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu sahənin inkişafının məntiqi nəticəsi olaraq Azərbaycanda muzeylərin sayı 2003-2013-cü illərdə təqribən, 50%-dən çox artaraq, 140-dan 217-ə çatmışdır [1068, s.91]. Onlardan 13-ü incəsənət, 7-si ədəbiyyat, 13-ü tarix məzmunlu, 68-i tarix-diyarşünaslıq, 6-sı döyüş şöhrəti muzeyləridir. Heydər Əliyev muzeylərinin sayı 60-ı ötərək, ev-muzeylərinin sayı 46-a çatdı [1087].

Ölkədə informasiya cəmiyyətinin formalaşması informasiya resurslarını qoruyan, cəmiyyətin informasiya təminatını həyata keçirən kitabxanaların fəaliyyətində ciddi dəyişikliklərin aparılmasını zəruri etmişdir. Bu istiqamətdə mühüm addım kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 20 aprel tarixli «Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Sərəncamı

[1062] və «Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» [1061] (6 oktyabr 2008-ci il) xüsusi qeyd edilməlidir. Sonuncu Proqram ölkənin bütün kitabxana sistemini əhatə etmişdir. Proqram kitabxana xidmətinin yaxşılaşdırılması, fondların informasiya daşıyıcıları ilə zənginləşdirilməsi, onların beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi kimi prioritet məsələləri özündə ehtiva edir. Proqrama uyğun olaraq ölkənin bütün şəhər kitabxanalarının internet saytları yaradıldı, 40-a yaxın kitabxanada elektron kataloqun yaradılması məqsədilə avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi quraşdırıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2014-cü il tarixli Sərəncamı [1059] ilə nəşr olunmuş kitablar kitabxana fondlarının günün tələbləri səviyyəsində komplektləşdirilməsinə geniş imkanlar yaratdı. 220 addan artıq ədəbiyyat kolleksiyasına Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, klassik və müasir ədəbiyyat, ədəbiyyat antologiyaları, dünya ədəbiyyatı, lüğət və ensiklopediyalar daxil edilmişdir. Prezidentin digər sərəncamı ilə 150 cildlik dünya ədəbiyyatı inciləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq nəşr edildi.

2003-cü ildən sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikasında nəşriyyat-poliqrafiya sahəsi özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində qeyri-dövlət nəşriyyat-poliqrafiya şəbəkəsi təşəkkül tapdı, ümumi mədəniyyət sahəsinin tərkib hissəsinə çevrildi. Ölkə nəşriyyatlarında buraxılan nəşrlərin ədəbi-bədii keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə iki ildən bir «Qızıl kəlmə» ədəbi müsabiqəsi keçirilir.

Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq 2009-cu ildə 60-dan çox milli, 20-dən çox xarici nəşriyyatın iştirak etdiyi, 40 mindən çox ziyarətçinin qatıldığı I Bakı Beynəlxalq Kitab Sərgi Yarmarkasında ölkənin nəşriyyat-poliqrafiya potensialı barədə aydın təsəvvür yaranmış, nəşriyyatlar və müəlliflər hazırlayaraq nəşr etdirdikləri məhsulları həm nümayiş etdirmək, həm də satmaq imkanı əldə etmişlər. Bu

əhəmiyyətli tədbir hər iki ildən bir keçirilir. 2011-ci ildə keçirilmiş növbəti tədbirdə iştirak edən yerli və xarici nəşriyyatların, kitabxanaların, kitab sənəti sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların sayı 130-dan çox idi [1069, s.49]. 2013-cü ildə keçirilmiş və Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 90 illiyinə həsr edilmiş III Bakı Kitab Sərgi Yarmarkasında 100-dən çox milli, 40-dan çox beynəlxalq nəşriyyat və təşkilatın, eləcə də səfirliklərin nümayəndələri iştirak etmişlər. Bu tədbirin təşkilində əsas məqsəd Azərbaycan dövlətinin kitab nəşri, kitabın təbliği və yayılması, dərsliklərin, lüğətlərin, tərcümə və elmi ədəbiyyatın işıq üzü görməsinə yönəlmiş qərar və göstərişlərinin mühüm rolunu vurğulamaq, gənc nəslin kitaba maraq və sevgisini artırmaq, Azərbaycan oxucusunun dünyanın aparıcı nəşriyyatlarının nəşrləri ilə tanışlığını təmin etmək oldu [1068, s.46-47].

Azərbaycan dövləti təkcə Bakı şəhərində deyil, ölkənin bütün bölgələrində mədəni mühitin inkişafının təmin olunmasına çalışır. Rayonlarda mədəniyyət evləri və klub sisteminin müasirləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən «Şəhər (rayon) mədəniyyət mərkəzlərinin yaradılması» adlı layihə təsdiq olunaraq icrasına başlanılmışdır. Mədəniyyət mərkəzləri diyarşünaslıq, folklor və sənətkarlıq sahələri, həmçinin əhəlinin asudə vaxtının mədəni təşkili istiqamətində fəaliyyət göstərən yerlərdə mədəni həyatın daha da canlanmasına şərait yaradılmasına xidmət edirlər.

Yeni mədəniyyət ocaqlarının tikintisi, mədəniyyət infrastrukturunun müasir tələblər baxımından yenidən qurulması daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. 2003-2012-ci illərdə 73 teatr, kino və konsert müəssisəsi, 16 muzey, 10 mədəniyyət evi, 18 uşaq musiqi, incəsənət məktəbi, 12 kitabxana, 21 tarix-mədəniyyət abidəsi tikilərək istifadəyə verildi və ya əsaslı şəkildə yenidən quruldu. Bunlar arasında Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin, Qəbələ Mədəniyyət Mərkəzinin, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyinin, Quba Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin tikintisini, Gəncə şəhərindəki Şah Abbas Karvansarasının, Şəki şəhərindəki Aşağı Karvansaranın əsaslı təmiri-

ni qeyd etmək olar. Təkcə 2006-2013-cü illərdə mədəniyyət və turizm obyektlərinin təmir tikintisi üçün dövlət büdcəsindən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu hesabına ayrılmış vəsaitlərin miqdarı 12 mln. manatdan 146. 533. 440 mln. manatadək artdı [1092, s.90]. Azərbaycan dövləti mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə daim diqqət yetirir, onların sosial problemlərinin həlli, mənzil-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün addımlar atır, yaradıcılıq xidmətlərini lazımınca qiymətləndirirdi. Bu dövrdə milli mədəniyyətimiz qarşısında mühüm xidmətləri olan insanlara dövlətin yüksək fəxri adları verildi, xüsusi təqaüd və mükafatlara layiq görüldülər. Çıxışlarının birində ölkə Prezidenti İlham Əliyev göstərdi ki, «indi biz bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayırıq. Belə olan halda, əlbəttə, bizneslə məşğul olanlar, sahibkarlıqla məşğul olanlar öz məişət şəraitini yaxşılaşdırırlar. Onların böyük imkanları var və daha da artıq olsun. Amma sənət adamlarının belə bir imkanı yoxdur. Ona görə də dövlət bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamalıdır» [1096, s.163]. Prezident bu məsələ ilə bağlı ona ünvanlanan bütün müraciətlərə müsbət münasibət göstərməyə çalışır, nəticədə bu məsələlərin böyük əksəriyyəti öz həllini tapırdı. 2002-ci ildən 2012-ci ilədək hər il mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən 100 nəfər, 2013-cü ilin mayından isə 130 nəfər Prezident təqaüdüə layiq görüldü. Ölkədə mədəniyyət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birini mədəniyyətin inkişaf problemlərinin elmi tədqiqinin aparılmasıdır. 2007-ci ildə milli mədəniyyətin təbliğini və elmi əsaslarla tədqiqini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin tərkibində Mədəniyyətşünaslıq üzrə Elmi-metodik Mərkəz yaradıldı [1067, s.54]. Azərbaycan Respublikasında kulturologiya elminin inkişaf etdirilməsi, mədəniyyət sahəsinin dövlət və cəmiyyətin inkişafının tərkib hissəsinə çevrilməsinə xidmət edən elmi tədqiqatların dəstəklənməsi məqsədilə Bakı şəhərində Kulturoloqların Milli Forumu (2007, 2010), Kulturoloqların Beynəlxalq Bakı Forumu (2008, 2012); «Davamlı inkişaf mədəniyyəti:

formalaşma problemləri və perspektivləri» (2011), «Davamlı inkişaf mədəniyyəti: qlobal və regional aspektlər» (2012) mövzularında milli və beynəlxalq konfranslar keçirildi.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi sistemində 242 təhsil müəssisəsi - Turizm İnstitutu, Mingəçevir Turizm Kolleci, Bakı Turizm Peşə Məktəbi, Bakı Xoreoqrafiya Məktəbi, Ağcabədi şəhər Qarabağ Muğam Mərkəzi, Şamaxı İncəsənət Təhsili Mərkəzi, 183 uşaq musiqi, 51 uşaq incəsənət, 2 uşaq rəsamlıq məktəbi, 3 elmi mərkəz fəaliyyət göstərirdi. Mədəniyyət sahəsində yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında MTN sistemindən kənarda fəaliyyət göstərən Azərbaycan Musiqi Akademiyası, Milli Konservatoriya, Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Rəssamlıq Akademiyası, Asəf Zeynallı adına Musiqi Məktəbi, Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Konservatoriyası, digər təhsil müəssisələri mühüm rol oynayırlar. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatların uğurlu nəticələri ölkə həyatının bütün sahələrində özünü göstərirdi. Şəhər və rayonların yenidən qurulması, abadlaşdırılması onların simasını tamamilə dəyişdirmiş, vətəndaşların azad və rahat yaşamalarına, istirahət etmələrinə şərait yaratmışdı. 2004-2015-ci illərdə Bakı şəhərində tikilərək istifadəyə verilmiş yeni ictimai binalar, yaşayış binaları, mədəniyyət, turizm ocaqları, həyata keçirilən infrastruktur layihələri Azərbaycan Respublikasının paytaxtını - Bakı şəhərini dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirirdi. «Kristal-Holl» konsert sarayı, Alov qüllələri, Xalça Muzey Kompleksi, Olimpiya stadionu, Dövlət Bayraq meydanı, Heydər Əliyev məscidi və onlarla yeni obyektlər bu gün bütün dünyanı valeh edən memarlıq inciləridir. 2012-ci ildə istifadəyə verilmiş Heydər Əliyev Mərkəzi isə öz qeyri-adi memarlıq xüsusiyyətlərinə, koloritinə görə nəinki ölkəmizin, hətta bütün dünyanın ən unikal memarlıq abidələrindən biridir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə qüvvəyə minmiş «Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» dövlət mədəniyyət

siyasətinin məqsəd və prinsiplərini, mədəniyyət fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, mədəniyyət sahəsində hüquqi, təşkilati, iqtisadi və sosial təminatları müəyyən edir, mədəni sərvətlərin yaradılması, toplanması, tədqiqi, təbliği və qorunması sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir [1089]. Azərbaycan Respublikasında 2004-2015-ci illərdə sosial-iqtisadi sahədə qazanılmış uğurlar, dünyanın ən sürətli iqtisadiyyatlarından birinə çevrilməsi, sabit siyasi şərait ölkəmizin mədəni inkişafını şərtləndirən əsas amillərdir. Bütün bunların əsasında isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin məqsədyönlü, düşünülmüş siyasi strategiyası dayanır. Onun prezidentliyi dövründə mədəniyyətin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və təbliği istiqamətində atdığı addımlar yaxın gələcəkdə də ölkəmizin mənəvi-mədəni inkişafının davam etdiriləcəyinə möhkəm əminlik yaradır.

7.2. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması

Azərbaycan xalqının özünəməxsusluğunu müəyyən edən başlıca meyarlar onun dili və milli-mənəvi dəyərləridir. Milli-mənəvi dəyərlər xalqın, millətin, şəxsin kimliyini ortaya qoyur. Milli-mənəvi dəyərləri qoruyan xalq həmişə hörmət qazanır. Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və gələcək nəsillərə çatdırmağın ən yaxşı forması milli dövlətdir. Çünki milli dövlət təkcə ölkənin ərazisinin, maddi sərvətlərinin deyil, eyni zamanda, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına xidmət edir.

Qədim, zəngin tarixi ənənələrə malik Azərbaycan milli musiqisinin bütün növlərinin inkişaf etdirilməsi, təbliği və təşviqi istiqamətində aparılan ardıcıl siyasət milli musiqimizin dünyada daha yaxından tanınmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın əsrarəngiz klassik muğam sənətinin inkişaf edilməsi istiqamətində son illərdə atılan addımlar bu qədim musiqi sənətinin daha da populyarlaşmasına imkan yaratmışdır. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə keçirilən gənc muğam ifaçılarının respublika müsabiqələri, «Muğam aləmi» Beynəlxalq Muğam Festivalı və s. tədbirlər buna əyani misaldır.

Azərbaycanın ecazkar xalq aşığı sənətinin dünyada tanınması və təbliği, milli mədəniyyətimizin inkişafında onun rolunun artırılması istiqamətində də ardıcıl işlər həyata keçirilir. Bu baxımdan, 2010-cu ildə keçirilmiş Beynəlxalq Aşığı Festivalının əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Festivalda Azərbaycan aşıqları ilə yanaşı, Türkiyə Cümhuriyyətindən, İran İslam Respublikasından, Gürcüstan Respublikasından, Qazaxıstan Respublikasından, Özbəkistan Respublikasından, Qırğızıstan Respublikasından və Dağıstan Respublikasından aşığı və ozanlar iştirak etmişlər [1107].

Ölkə Rusiya Federasiyası tərəfindən təşkil olunan sərgilərdə nadir milli sərvətlərimizi nümayiş etdirməklə dünya ictimaiyyətinin diqqətini özünə cəlb edə bilmişdir. Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Milli Məclisin deputatı Mehriban Əliyevanın ölkə daxilində və xaricdə mədəni-intellektual sferadakı çoxşaxəli məhsuldar fəaliyyəti bütün xalqımız tərəfindən dəstəklənir və təqdir olunur. Məhz onun təşkilatçılığı, təşəbbüsü ilə reallaşan layihələr sayəsində milli-tarixi irsimizin əhəmiyyətli hissəsinin Azərbaycan xalqına məxsusluğu dünya ictimaiyyəti tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Qeyd edilən dövrdə xalqımızın qeyri-maddi mədəni irsimizin qorunması və təbliği ilə bağlı mühüm işlər görülmüşdür. Aparılan məqsədyönlü işin nəticəsi idi ki, 2003-cü ildə Azərbaycan muğamı YUNESKO tərəfindən «Bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi şah əsərləri Siyahısı»na, 2009-cu ildə Aşığı sənətimiz və Novruz bayramı, 2010-cu ildə Xalçaçılıq sənəti, 2013-ci ildə tar ifaçılıq sənəti, Çövkən Qarabağ atüstü oyunu «Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irs üzrə representativ Siyahısı»na daxil edildi. Azərbaycan dövləti, onun müvafiq strukturları ermənilərin xalqımızın bir çox nadir mədəni-tarixi sərvətlərini özününküləşdirmək, dünya ictimaiyyətinə onların erməni xalqının maddi irsi kimi təqdim etmək cəhdlərinə qarşı qətiyyətlə mübarizə aparır. Xalq yaradıcılığının qorunub inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən «2010-2014-cü illər üçün xalq yaradıcılığı paytaxtları» Proqramı hazırlanaraq həyata keçiril-

mişdir. Proqram çərçivəsində diyarşünaslıq, folklor, sənətsünaslıq, kulinariya nominasiyaları üzrə ölkə şəhərlərinin ümumi hazırlığı, tarixi ənənələri və digər amillər təhlil edilərək Gəncə (2010), Şabran (2011), Gədəbəy (2012), Xaçmaz (2013) «Azərbaycanın Əfsanələr paytaxtı», Şəki (2010), İsmayilli (2011), Quba (2012), Göygöl (2013), Abşeron (2014) «Sənətkarlıq paytaxtı», Qazax (2010), Lənkəran (2011), Masallı (2012), Zaqatala (2013), Balakən (2014) «Folklor Paytaxtı» seçilmişdilər. 2015-ci ildə Şamaxı «Ədəbiyyat paytaxtı», Qax isə «Milli mətbəx paytaxtı» elan edilmişdir. «Paytaxt» seçilmiş şəhərlərdə il ərzində ölkə və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktik konfranslar, müsabiqələr, festivallar, sərgilər, konsertlər təşkil olunmuşdur.

Hazırda Bakı şəhərində «Bölgələrdən paytaxta» adlı tanıtım layihəsi həyata keçirilir. Müxtəlif rayonların mədəniyyət və folklor kollektivləri Bakı əhalisi qarşısında rəngarəng proqramlarla çıxış edir, öz rayonlarının folklorunu, sənətkarlıq nümunələrini, mətbəxini nümayiş etdirirlər.

Ölkə Prezidentinin tapşırığına uyğun olaraq regionlara məqsədyönlü diqqətin artırılması üçün bir sıra görkəmli sənətkarların, ədəbiyyat, elm, mədəniyyət xadimlərinin yubiley tədbirləri onların anadan olduqları rayonlarda keçirilmişdir.

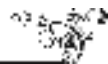
Milli varlığımızın əsasını təşkil edən qeyri-maddi mədəni irs abidələrinin qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi mütəmadi işlər aparır. Bu məqsədlə «Azərbaycan qeyri-maddi mədəni irs abidələrinin Dövlət Reyestri»nin hazırlanması işi davam etdirilir, yeni məlumatlar toplanaraq sistemləşdirilir. Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasətinin mühüm tərkib hissəsini xalqımızın çoxəsrlik, zəngin maddi-mədəni irsinin qorunması təşkil edir. Ölkə ərazisində tarixi və mədəni abidələrin aşkara çıxarılması, bərpası, tədqiqi, istifadəsi və qorunaraq gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən bir çox qərarlar qəbul edilmişdir. Görülən işlərin nəticəsi olaraq yeni tarix, mədəniyyət və etnoqrafiya qoruqları («Qala» tarix, «Atəşgah məbədi»

tarixi-memarlıq, «Yanardağ» tarix-mədəniyyət və təbiət, «Keşikçidag» tarix-mədəniyyət», «Xınalıq» tarix-memarlıq və etnoqrafiya qoruqları) yaradılmış, 50-dən çox abidə isə bərpa edilmişdir [1106]. Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə «Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölgüsü» siyahısı təsdiq edilmiş, həmin siyahıya dünya, ölkə, yerli əhəmiyyətli 6308 memarlıq, arxeoloji, bağ-park monumental və xatirə abidələri və dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri daxil edilmişdir. Ölkə ərazisində 27 dövlət tarixi-mədəniyyət, memarlıq, bədii və etnoqrafiya qoruğu fəaliyyət göstərir.

Xalqımızın milli-mədəni dəyərlərinin qorunması, təbliği, gələcək nəsillərə çatdırılması məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlayan Prezident İlham Əliyev «Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı»nı təsdiq etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasına əsaslanan bu Proqram mədəni irsin qorunması istiqamətində aparılan islahatların davamı olaraq daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin, tarixi ərazilərin, tarix və mədəniyyət qoruqlarının mühafizəsinin müasir səviyyədə təşkilinə, daşınmaz mədəni irsin bərpası, öyrənilməsi, təbliği və inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Dövlət Proqramının icrasına uyğun olaraq Prezidentin 18 dekabr 2014-cü il tarixində imzaladığı Fərmanla Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişaf və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti yaradılmış, Xidmətin Əsasnaməsi və strukturu təsdiq edilmişdir [1103]. Bu fərman tarixi-mədəni irsin daha ciddi nəzarət altında olmasına, gələcək nəsillərə bütün məzmunu ilə çatdırılmasına imkan yaradır.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban Əliyevanın xidmətləri

sayəsində Qız Qalası və Şirvanşahlar sarayı ilə birgə İçərişəhər kompleksi və Qobustan Dövlət Tarix-Bədii Qoruğu YUNESKO-nun Dünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Gənc nəslin estetik-mənəvi tərbiyəsində, bədii zövqünün formalaşmasında uşaq musiqi və incəsənət məktəblərinin əvəzsiz rolunu nəzərə alaraq, Azərbaycan dövləti bu tip təhsil müəssisələrinin inkişafına böyük diqqət ayırır. Uşaq musiqi və incəsənət məktəblərinin, Bakı Xoreoqrafiya Məktəbinin 39 şagird və tələbəsinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi aylıq təqaüdü ayrılmış, onların adları Azərbaycanın gənc istedadlarının «Qızıl kitabı»na yazılmışdır.

2008-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə «2009-2013-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında uşaq musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəblərinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə İnkişaf Proqramı» təsdiq edilmişdir. Proqrama uyğun olaraq məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, şagirdlərin istedadlarının inkişaf etdirilməsi üçün mütəmadi işlər aparılmış, müxtəlif festivallar, müsabiqələr və digər tədbirlər təşkil olunmuşdu. Eyni zamanda, istedadlı şagirdlərin beynəlxalq müsabiqələrdə iştirakına da dövlət tərəfindən xüsusi diqqət və dəstək göstərilmişdir. Şagirdlərimiz müxtəlif ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq müsabiqə və festivallarda fəal iştirak edərək yüksək nəticələr qazanmışlar.

Dövlət başçısı Azərbaycanın mədəniyyət, elm və ədəbiyyat xadimlərinin yubileylərinin keçirilməsi ilə bağlı ayrı-ayrı sərəncamlar verir, onların yubiley təntənələrində şəxsən iştirak edir, yubilyarlara təbrik məktubu göndərir, onlara zəng edərək təbrik edirdi. O, bunu özünün mənəvi borcu hesab edir və bununla Milli liderimiz Heydər Əliyevin nəcib ənənəsini davam etdirirdi [1110].

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat xadimlərinin xatirəsini daim əziz tutur, onların yubileylərinin həm ölkə daxilində, həm də bütün dünyada keçirilməsi üçün müvafiq addımlar atırdı. Prezidentin müxtəlif illərdə imzaladığı sərəncamlarla N.Gəncəvinin, M.Gəncəvinin, M.F.Axundzadənin, M.Ə.Sabirin, H.Cavidin, Ə.Cava-

dın, M.Müşfiqin, S.Vurğunun, M.C.Paşayevin, Ü.Hacıbəylinin, Q.Qarayevin, F.Əmirovun, M.Maqomayevin, Niyazinin, A.Məlikovun, S.Rüstəmovun, Bülbülün, R.M.Behbudovun, X.Şuşinskinin, R.Rzanın, Ə.Məmmədخانlının, İ.Səfərlinin, N.Rəfibəylinin, M.Arazın, K.Hüseynovun, H.Qurbanovanın, Aşıq Şəmşirin, X.Rzanın, İ.Əfəndiyevin, S.Bəhlulzadənin, A.İsgəndərovun və yüzlərlə başqa korifeylərin yubileyləri keçirilmiş, onlarından bir çoxunun (F.Əmirovun, Bülbülün, Q.Qarayevin, R.Rzanın) abidəsi qoyulmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nizaminin Romada və Daşkənddə, milli professional musiqinin banisi Ü.Hacıbəylinin Vyanada, məşhur müğənni M.Maqomayevin Moskvada abidələri ucaldılmışdır.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin yubileylərinin keçirilməsi hər il ölkənin mədəniyyət həyatının mühüm hadisəsinə çevrilir. Yubileylə bağlı hər il Bakı və digər şəhərlərdə gül bayramlarının təşkili, müxtəlif mədəni tədbirlərin, müsabiqə, festival və konsertlərin keçirilməsi, görkəmli elm, mədəniyyət, ədəbiyyat xadimlərinin gənclərlə görüşləri və s. tədbirlər bunu əyani sübut edir. Ulu Öndərin 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 21 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş tədbirlər planı əsasında ölkənin bütün mədəniyyət müəssisələrində, təşkilatlarında, eyni zamanda, bir çox xarici ölkələrdə yubileylə bağlı müxtəlif tədbirlər ən yüksək səviyyədə keçirilmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi və müasir nailiyyətləri barədə biliklərin gənclərə aşılmasına, böyüməkdə olan nəslin mənəvi-estetik tərbiyəsinin gücləndirilməsinə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin zəngin irsinin təbliğinə böyük diqqət verilir.

Prezident İlham Əliyevin Sərəncamları ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində Bakı şəhəri ilə yanaşı, ölkənin bütün bölgələrinin ahəngdar inkişafı təmin olunmuş, yeni mədəniyyət və turizm obyektləri tikilərək istifadəyə verilmiş, rayonlarda mədə-

niyyət sarayları, klublar, teatr binaları, musiqi və incəsənət məktəbləri əsaslı şəkildə təmir edilmişdir. Demək olar ki, bütün şəhər və rayon mərkəzlərində tikilmiş Heydər Əliyev mərkəzləri, milli liderimizin abidələri vətəndaşların müqəddəs ziyarət yerinə, istirahət mərkəzlərinə çevrilmişdir.

Bu gün ölkədə fəaliyyət göstərən 25 dövlət teatrının və digər teatr kollektivlərinin, 219 muzeyin, 35 rəsm qalereyasının, 3161 kitabxana-informasiya sahəsinin, 100-dən çox yüksək təmirli mədəniyyət sarayının, bölgələrdə yaradılan hər biri geniş istirahət parkına malik olan Heydər Əliyev mərkəzlərinin qaynar həyatı müşahidə olunur [1108].

Prezident İlham Əliyevin Sərəncamları ilə Bakı şəhərində Heydər Əliyev meydanında və Fəxri Xiyabanda milli liderin abidələri ucaldılmış, həmin mərasimlərdə Prezident şəxsən özü iştirak etmişdir. Sonrakı dövrlərdə onun təşəbbüsü ilə Azərbaycanın və xarici ölkələrin müxtəlif şəhərlərində Ümummilli Liderimizin, xalqımızın ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrinin abidələri qoyulmuş və İlham Əliyev şəxsən həmin abidələrin açılışında iştirak etmişdir.

Son illərdə Bakı şəhərində Prezidentin iştirakı ilə açılan Koroğlunun, Dədə Qorqudun, Puşkinin, Nəvainin, Z.Əhmədbəyovun, Q.Qarayevin şərəfinə ucaldılmış abidələr şəhərin simasına xüsusi gözəllik verir.

İlham Əliyev şəhərdə aparılan yenidənqurma və abadlaşdırma işləri ilə bilavasitə yerində tanış olmağa üstünlük verir, «Yaşıl» teatrın, İçəri şəhərin, Muzey Mərkəzinin, Azərbaycan Tarixi Muzeyinin, Heydər Əliyev Sarayının və onun qarşısındakı parkın, Dövlət Bayrağı Meydanının və digər obyektlərin bərpası və yenidən qurulması məqsədilə xüsusi sərəncamlar verirdi. Prezident kimi İlham Əliyevin Azərbaycan bölgələrinə hər səfəri yeni mədəniyyət, istirahət ocağının, abidənin açılışı ilə yadda qalırdı.

2003-cü ildən sonra Azərbaycanın mədəni, mənəvi potensialının və dəyərlərinin inkişaf etdirilməsi, qorunması məqsədilə bir çox qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Şəxsən Prezident İlham

Əliyevin imzası ilə bu dövrdə dövlətin mədəniyyət siyasətini tənzimləyən qanunlar (Azərbaycan xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında, Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında, Mədəniyyət haqqında və s. Azərbaycan Respublikası Qanunları), mövcud qanunlara dəyişikliklər, Azərbaycan Respublikasının müxtəlif konvensiyalara qoşulması haqqında qanunlar qəbul edilmiş, mədəniyyətin inkişafı ilə bağlı fərman və sərəncamlar imzalanmışdır [1110].

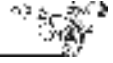
2004-2015-ci illərdə dini etiqad azadlığı Azərbaycanın dövlət siyasətində demokratik hüquqi cəmiyyət quruculuğunun zəruri atributu kimi dərk edilir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və «Dini etiqad azadlığı haqqında» Qanuna müvafiq olaraq dinin insan mənəviyyətinin saflaşdırıcı xüsusiyyətlərindən və mənəvi-emosional gücündən milli vasitə kimi səmərəli istifadə edilməsi azərbaycançılıq məfkurəsinin fundamental prinsiplərindən biri kimi qiymətləndirilmişdir.

İslam dini icmaları, müqəddəs ocaqlar bərpa olunub və yeniləri yaradılıb. Azərbaycan Respublikasında 1834 məscid mövcuddur. Bu barədə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQİDK) rəsmi saytında məlumat verilib. Naxçıvan Muxtar Respublikası və işğal olunmuş rayonlar bura aid deyil.

Sovet hakimiyyəti dövründə respublikada cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, 1990-cı ildən 2015-ci ilədək ölkədə 814 məscid inşa olunub. Hazırda ölkədə 306 məscid dövlət tərəfindən tarixi abidə kimi qorunur.

2003-2013-cü illər ərzində ölkədə 216 məsciddə inşa və əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmış, o cümlədən dövlət vəsaiti hesabına 10 məscid tikilmiş və ya əsaslı bərpa olunmuşdur [1111].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamlarına və tapşırığına uyğun olaraq Bibiheybət məscid-ziyarətgah kompleksində, Təzə pir məscidində, İçərişəhər Cümə və Həzrəti Məhəmməd məscidlərində, Əjdərbəy məscidində, Şamaxı Cümə məscidində əsaslı təmir, bərpa və yenidənqurma işləri aparılıb.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamına əsasən Gəncə şəhər İmamzadə Ziyarətgahında müvafiq işlər başa çatdırılaraq istifadəyə verilmişdir.

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 7 məscid və ziyarətgah – Daşkəsən şəhər Cümə məscidi, Gəncə şəhər Şah Abbas və Həzrəti Zeynəb məscidləri, Xəzər rayonu Buzovna qəsəbəsi Cümə məscidi, Mərdəkan qəsəbəsi Pirhəsən ziyarətgahı, Binə qəsəbəsi Möhsün Səlim və İmam Rza məscidləri inşa və ya əsaslı təmir olunub.

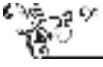
26 dekabr 2014-cü ildə Bakıda Heydər məscidinin açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, xanımı Mehriban Əliyeva və ailə üzvləri iştirak ediblər. Bu məscid Dövlət başçısının tapşırığı ilə inşa olunmuşdur.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirdiyi ardıcıl xətt 2003-cü ildən sonra da uğurla həyata keçirilmişdir. Nəticədə, Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni birliyi daha da möhkəmlənmiş, ölkəmizin dünyada siyasi nüfuzunun möhkəmlənməsinə, ümumbəşəri dəyərlərin zənginləşməsinə töhfəsi artmışdır.

7.3. Multikulturalizm siyasəti

Qloballaşma, postmodern dövr cəmiyyətinin təşəkkül tapması üçün zəruri olan multikulturalizm fenomenini doğurmuşdur. Multikulturalizm vahid hüquqi, sosial və iqtisadi məkanda müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı yaşamasını nəzərdə tutan siyasətdir, lakin heç də şüurlu olaraq antimilləti mahiyyət kəsb edən ideologiya deyildir. O, müəyyən şərtlərlə mədəniyyətin milli formasını qəbul edir, bununla yanaşı, vahid, rəsmi mədəniyyətin mövcudluğuna qarşı çıxır. Multikulturalizmin əsl ideali «assimilyasiyasız integrasiya»dır və Azərbaycan Respublikası bu ideala sadıqlığını nümayiş etdirir.

Dünyada multikulturalizmin iki əsas modeli mövcuddur ki, onların yaranması mühüm tarixi və geosiyasi şərtlərlə bağlı olmuş-

dur. Miqrant ölkələrin (ABŞ, Kanada, Avstraliya) modeli və Avropanın milli dövlətlərində təşəkkül tapmış model. Ölkələrin daha 3-cü kateqoriyası da vardır ki, orada polietnik birgə yaşayışın tarixi bir neçə əsrlərlə ölçülür. Onların sırasına Azərbaycan Respublikası da daxildir. Əgər yeni tarixdə immiqrant dalgalar nəticəsində çoxmillətli olmuş ölkələrin təcrübəsi ilə polietnik yanaşı yaşama tarixinin yüzrlərlə ölçüldüyü ölkələrin təcrübəsini müqayisə etsək, aydın olar ki, ikincilərdən çox şey öyrənmək olar.

Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı üçün səciyyəvi olan tarixi, iqtisadi və mədəni xüsusiyyətlər üzündən azərbaycanlıların psixoloji mentaliteti başqa etnosların və milli azlıqların mədəniyyətlərinə tolerantlıq və hörmət şəraitində formalaşmışdır. Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında ən mütərəqqi dini inanların, o cümlədən üç böyük dinin – zərdüştlük, xristianlıq və islam dinlərinin yer tutması da mühüm amildir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi Avropa ilə Asiyanın qovuşduğu bir məkandır. Xalqımızın milli xüsusiyyətləri həm Şərq, həm də Qərbin dəyərlərinin təsiri altında formalaşmışdır. Qloballaşan dünyanın bir hissəsi olaraq, Azərbaycan Qərbin nailiyyətlərindən istifadə etməyə çalışmaqla yanaşı, özünün bütün milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini, milli tarixini son dərəcə qayğı ilə qoruyub saxlayır. Bu, dərk edilmiş, dövlətin və cəmiyyətin ümumi inkişafına istiqamətlənmiş strateji xətdir. 1993-cü ildən etibarən məhz bu xətt həyata keçirilir və o, ölkəni tərəqqiyə və firavanlığa gətirib çıxarmağa qadirdir. Ənənələrin və mədəniyyətin əleyhinə deyil, onlara uyğun şəkildə inkişaf bu siyasətin mahiyyətini təşkil edir [1128, s.161].

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan tarixən malik olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini yeni hüquqi və siyasi müstəvidə davam etdirmək imkanı qazanmışdır. Heydər Əliyev əsrlər boyu təşəkkül tapmış çoxmədəniyyətlik ənənələrini inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmışdır. Onun təşəbbüsü ilə milli azlıqların mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, dilinin, adət-ənənələrinin qorunub saxlanması üçün müvafiq

qanuni əsaslar yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə görə, Azərbaycan dövləti irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir [1115, s.10].

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqının multimedəni ənənələrinin qorunub saxlanması sahəsində həyata keçirilən siyasi xətt 2004-cü ildən Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoq, multikultural dəyərlərin qorunub saxlanması, dini tolerantlığın, etnik-mədəni müxtəlifliyin inkişaf etdirilməsi kimi humanitar problemlərin müzakirə edildiyi bir məkana çevrilmişdir. Hazırda multikultural, tolerant mühitin qorunub saxlanması və təşviqi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası həm Avropa Şurasının, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan nadir ölkələrdən biridir. Azərbaycan Respublikası İslam dünyasının bir hissəsi olmaqla yanaşı, Avropa dəyərlərinə və prinsiplərinə sadıqlığını nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «Rusiya 24» informasiya kanalına müsahibəsində ölkədə mövcud olan tolerantlıq mühitindən danışaraq demişdir: «Multikulturalizmdən imtina çox təhlükəli meyardır. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun tam əksini göstərir. Onu göstərir ki, öz mədəniyyətinə, tarixinə bağlı olmaqla bərabər, eyni zamanda, başqa xalqların və dinlərin nümayəndələrinin mədəniyyətinə də hörmətlə yanaşmaq olar» [1137].

Azərbaycan Respublikası sürətlə inkişaf etməklə yanaşı, müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi üçün zəruri olan humanitar-inteqrasiya xarakterli impulsları geniş təbliğ edir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan Respublikası dünyanın multikulturalizm ünvanlarından biridir. Humanitar sahələrdə əməkdaşlıq və mədəniyyətlərarası dialoq üzrə beynəlxalq tədbirlərin əsası 2008-ci il

dekabrın 2-3-də Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin iclasında qoyulmuşdur. Həmin iclasa İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin nümayəndələri də dəvət olunmuşlar. Bununla da hər iki təşkilatın ilk birgə tədbiri baş tutmuşdur. «Bakı - İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı – 2009» mədəniyyət ili çərçivəsində 2009-cu il oktyabrın 13-15-də Bakı şəhərində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransı keçirildi. Konfransda dünyanın 45-dən çox ölkəsini, həmçinin İSESKO, Avropa Şurası, TÜRKSOY və digər beynəlxalq təşkilatları təmsil edən 200-dən çox nümayəndə iştirak edirdi. Tədbirin açılış mərasimində çıxış edən Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdi ki, xalqların bir-birini daha yaxşı tanımaları üçün mədəniyyət ən yaxşı yoldur [1133, v.2].

2010-cu ilin yanvarında Bakıda Humanitar Əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Rusiya Forumu keçirilmiş [1113, s.7], forumda mədəniyyətlərarası dialoq üzrə humanitar forumun təşkili haqqında qərar qəbul olunmuşdu. Prezident İlham Əliyevin 2010-cu il sentyabrın 23-də Nyu-Yorkda BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında çıxışında irəli sürdüyü təşəbbüsə uyğun olaraq 2011-ci il aprelin 7-9-da Bakıda 80 ölkəni təmsil edən 500 nümayəndənin, o cümlədən Avropa Şurası Parlament Assambleyasının, İSESKO-nun, Ümumdünya İctimai Forumun rəsmi şəxslərinin iştirakı ilə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir [1113, s.9]. Mədəniyyətlərarası Dialoq Beynəlxalq Forumundakı çıxışında İlham Əliyev mədəniyyətlərarası dialoq və multikulturalizmin müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas siyasi-ideoloji dəyəri olduğunu qeyd etmiş, beynəlxalq birliyi mədəniyyətlərarası dialoq və tolerantlıq prinsiplərinin həyata keçirilməsinin konkret mexanizmlərini işləyib hazırlamağa çağırmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, həmçinin göstərdi ki, Azərbaycan tolerantlığın və mədəniyyətlərarası dialoqun həyata keçirilməsində unikal nümunə, bir növ universal model ola bilər. Mədəniyyətlərarası dialoq prinsiplərinin təbliğinin xarici siyasətinin əsas və prinsipial istiqamətlərindən birini təşkil edən, Şərqlə

Qərbin qovuşduğu məkanda yerləşən ölkə ümumdünya mədəniyyət-lərəarası dialoq mərkəzi statusunu daşımaq üçün bütün obyektiv şərtlərə malikdir. İlham Əliyevin göstərdiyi kimi, «bizim gücümüz milli və dini müxtəlifliyimizdədir» [1140, s.8-9].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 may 2011-ci il tarixli Fərmanı ilə Bakıda iki ildən bir Ümumdünya Mədəniyyətlərəarası Dialoq Forumunun keçirilməsi qərara alınmışdır [1116, s.2]. Bu qərar Azərbaycan Respublikasında bu gün yüksək səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi ənənəsinin əsasını qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası prezidentlərinin təşəbbüsü ilə 2011-ci il oktyabrın 10-11-də «XXI əsr: ümidlər və çağırışlar» şüarı altında I Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Forumda böyük nitq söyləmiş və qeyd etmişdir ki, əsrlər boyu Azərbaycanda müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan xalqlar bir ailə kimi yaşamışlar. Hesab edirəm, bizim təcrübəmiz də əyani şəkildə göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlərə, müxtəlif dinlərə mənsub olan xalqlar mehribanlıq, sülh, əməkdaşlıq şəraitində yaşaya bilərlər [1119, s.6].

Onun qeyd etdiyi fikirlər diqqəti cəlb edir: «Multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dinə hörmətdir. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə, bütün xalqları birləşdirir. Eyni zamanda, hər bir ölkənin öz qaydaları, öz ənənələri vardır» [1119, s.2].

2011-ci il oktyabrın 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun nəticələri haqqında Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama uyğun olaraq, Forumun müvəffəqiyyətlə keçirilməsini və beynəlxalq miqyasda qaldırdığı problemlərin aktuallığını nəzərə alaraq onun ənənəvi olaraq təşkil edilməsi zəruri sayılmışdı.

2012-ci il oktyabrın 4-də İkinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda çıxışında Prezident İlham Əliyev dünyada heç də ən yaxşı dövrünü yaşamayan multikulturalizmin problemləri üzərində xüsusi olaraq dayanmışdı. Bəzi dövlətlərdə bu, həqiqətən, unikal

hadisənin əsaslarının və prinsiplərinin əsassız olaraq təftişə məruz qaldığı bir vaxtda, Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm əsl inkişaf dövrünü yaşayır. Bunu Prezidentin Forumun açılışında söylədiyi sözlər də təsdiq edir: «Multikulturalizmin müsbət gələcəyi haqqında fikirlər çox vacibdir və lazımdır. Azərbaycanın təcrübəsi hesab edirəm ki, əslində, multikulturalizm ideyalarının təbliği üçün çox dəyərli və qiymətli. Çünki, bir daha demək istəyirəm ki, multikulturalizm bizim həyat tərzimizdir. Multikulturalizmin alternativini yoxdur... Multikulturalizm gələcək inkişaf üçün ən məqbul variantdır. Çünki multikulturalizmin alternativini özünütəcriddir» [1136, l.3]. Birgə fəaliyyət üçün ümumi platformanın hazırlanması vacibliyindən danışan Prezident İlham Əliyev qeyd edir ki: «biz çalışmalıyıq ki, qarşılıqlı anlaşma meyilləri güclənsin, dini, milli zəmində qarşıdurmalara yol verilməsin. Əksinə, əməkdaşlıq meyilləri daha da gücləndirilməlidir» [1112, v.3]. Prezidentin sözləri o fikri bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasında indiki və gələcək nəsillərin taleyinə məsuliyyət aydın dərk edilir və mürəkkəb qloballaşma dövründə global humanitar və sosiomədəni islahatlar proqramının həyata keçirilməsinə hədsiz dinamika gətirmək arzusu mövcuddur. Forumun nəticələri dünya mətbuatında geniş işıqlandırılmışdı. Forum Azərbaycan xalqının nailiyyətlərinin dünyada təbliğində və onun beynəlxalq imicinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynadı.

Bununla, dünya birliyinin siyasi, elmi və mədəni elitasının nümayəndələrinin, o cümlədən tanınmış dövlət xadimlərinin, müxtəlif elm sahələri üzrə Nobel mükafatı laureatlarının, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinin iştirakı ilə keçirilən, əsas məqsədi bütün bəşəriyyət üçün maraq kəsb edən global xarakterli geniş spektrli məsələlər - ətrafında fikir mübadiləsinin və müzakirələrin, dialoqların aparılması tədbirlərinin keçirilməsinin əsası qoyulmuşdur. Bu forumlar ölkənin yeni humanitar təfəkkür, yeni dövlətlərarası münasibətlər tərzini nümayiş etdirən ölkə imicinin formalaşmasına da öz təsirini göstərdi.

2013-cü il 29 may - 1 iyun tarixində «Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama» devizi altında II Ümumdünya

Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu baş tutdu [1135]. Az sonra 2013-cü il 31 oktyabr – 1 noyabr tarixində Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu keçirildi.

2013-cü il oktyabrın 31-də Forumun rəsmi açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti çıxış etdi və göstərdi ki, Azərbaycan xalqı üçün multikulturalizm dövlət siyasəti və həyat tərzidir [1125, s.1].

Dünyada özünü göstərməyə başlayan dini, irqi və sosial dözümsüzlük fonunda Prezidentin ümumbəşəri dəyərlərə sadıqlığı onu dünyanın ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sıraya qoyur.

Rusiya politoloqu S.Markov Prezident İlham Əliyevin foruma rəhbərliyi ilə bağlı öz təəssüratlarını bölüşərkən qeyd etdi ki, bu növ qlobal tədbirlərin keçirilməsinə belə münasibət maarifpərvər hakimiyyətin parlaq və uğurlu nümunəsidir [1139, s.2].

Növbəti, IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu 2014-cü il 2-3 oktyabrda keçirildi. Forumda çıxış edən Dövlət başçısı göstərmişdir ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu da çox aydındır. Bu ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiya, islamafobiya, antisemitizmdir [1127].

Dövlət başçısının 28 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri xidməti təsis edilmişdir, bir ay sonra [1134, s.9] isə 15 may 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəzin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında mövcud olan dözümlülük və mədəni, dini linqvistik, etnik rəngarəngliyin qorunması, həmçinin multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycan Respublikasının dünyaya tolerantlıq nümunəsi olaraq daha geniş tanındılmasının vacibliyini, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdəki müxtəlif multikultural modellərə xas fəlsəfi, sosial, siyasi və digər aspektləri müasir Azərbaycan reallığında təhlil və təşviq etmək, təhsil, mədəniyyət, elm və digər sosial

sahələrdə mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması ilə bağlı layihələr həyata keçirməkdir.

2014-cü il mayın 19-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayədarlar Şurasının üzvləri təyin olundu. Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi xidmətinin və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması ölkənin bu siyasətə sadıqlığını, bu siyasətə böyük əhəmiyyət verildiyini sübut edən mühüm faktdır. Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yardımı ilə Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi tərəfindən 2015-ci il aprel 28-29-da Bakıda III Qlobal Açıq Cəmiyyətlər Forumu təşkil olundu. «Yeni dünya düzənində etimadın bərpa olunması» mövzusunda həsr olunmuş III Forumda nüfuzlu siyasi liderlər dünyanı narahat edən məsələləri, yeni dünya nizamının başlıca problemlərini – etnik və digər zəmində baş verən münaqişələri, terror təhdidlərini, demokratik inkişaf problemlərini, ekologiya, təhsil məsələlərini geniş müzakirə etmiş, onların həlli yollarının tapılması istiqamətində fikir mübadiləsi aparılmışdılar.

Forum ölkənin üzləşdiyi problemlərin, birinci növbədə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğal edilməsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə, bir çox ölkələrin siyasi elitasına çatdırılması baxımından da mühüm önəm daşıyır. Bu isə, öz növbəsində, münaqişənin perspektivdə ədalətli həllinə ümid yaradır. Keçirilmiş forumlar Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət proqramlarının həyata keçirilməsi baxımından da ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Aprel 29-da Qlobal Bakı Forumu çərçivəsində «Etimadın yaradılmasında dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun rolu» mövzusunda keçirilmiş panel iclas da maraqlı müzakirələrlə və təkliflərlə yadda qaldı.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin tədbirdə çıxışında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin kökləri və indiyədək həll olunmaması səbəbləri haqqında söylədiyi fikirlər mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Ermənistanla

informasiya müharibəsində üstünlük qazanmağa başlamışıq. Bakı Forumunda o da qeyd olunmuşdur ki, siyasətdə mövcud olan ikili standartlar sülhə nail olmağa mane olur və beynəlxalq təhlükəsizlik üçün təhlükə yaradır.

2015-ci il mayın 18-də Bakıda «Mədəniyyəti ortaq təhlükəsizlik naminə paylaşaq» mövzusunda III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu açıldı. Forumun keçirilməsi bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar – YUNESKO, BMT-nin Sivilizasiyaların Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının «Şimal-Cənub» Mərkəzi, İSESKO, BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən dəstəklənmişdir.

Keçirilən debatlarda dünyanın beyin mərkəzlərinin və media qurumlarının nümayəndələri, 60-dan çox dövlətin nümayəndə heyəti, onlarla beynəlxalq qurumun rəhbərləri iştirak etmişlər. Forumun açılış mərasimində çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dünyanın müxtəlif yerlərində etnik və dini zəmində zorakılığın artmasında siyasətçilərin və vəziyyətə təsir edə bilən insanların məsuliyyətindən danışarkən multikulturalizm dəyərlərinin birgə səylərlə təşviq edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır. IV Qlobal Bakı Forumu 10-11 mart 2016-cı ildə keçirildi. «Çoxqütblü dünyaya doğru» mövzusunda həsr edilən Forumda münaqişələrin qarşısının alınmasında dinlərarası dialoqun rolu, miqrasiya, multikulturalizm və integrasiya məsələləri, o cümlədən qlobal təhlükəsizliyin təmin olunmasında radikallaşma və miqrasiya amillərinin rolu kimi mühüm məsələlər müzakirə olundu. Bundan başqa, enerji və qlobal idarəçiliyin gələcək perspektivləri ilə bağlı məsələlər də forumun gündəliyində yer aldı.

Azərbaycanda əsrlər boyu müxtəlif dinlərə mənsub, müxtəlif etnik mənşəli xalqlar birgə yaşamışlar. Bütün tarix ərzində Azərbaycanda xalqlar arasında sülh və əmin-amanlıq olmuşdur. Bu həyat tərzii böyük sərvətdir və onu həmişə qorumaq lazımdır. Ölkədə 30-dan çox milli azlıq yaşayır. Söhbət təkcə əhalinin böyük qruplarından gedir, əgər etnik əlamətlərinə görə bölünərsə, onların sayı 100-ə çatır [1124].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dini azadlıqlar haqqında 48-ci maddəsinə uyğun olaraq [1115, s.17] Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 21 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

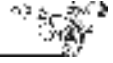
Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin strateji kursunu uğurla davam etdirərək dini icmaların liderləri ilə müntəzəm olaraq görüşür, onların ehtiyaclarına və problemlərinə diqqət yetirir, ölkənin xristian və yəhudi icmalarını onların əsas dini bayramları münasibətilə həmişə təbrik edir. Azərbaycan Respublikasında bütün dinlərə və millətlərə aid olan abidələr qorunur, onların təmiri və bərpaı dövlətin daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

2009-cu il oktyabrın 14-də İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin Mədəniyyət Nazirlərinin VI Konfransının iştirakçılarını qəbul edərkən İlham Əliyev vurğulamışdır: «Bakı bu il İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilmişdir. Bu bizim üçün şərəfdir. Biz böyük ıftixarla bu fəxri adı daşıyıırıq» [1121, s.2].

2010-cu ilin aprelində Bakıda 35 ölkədən gəlmiş 150 dini liderin iştirakı ilə Dinlərarası Sammit keçirilmişdir. Bu tədbir göstərdi ki, Azərbaycan Respublikası müxtəlif dünya ölkələri ilə tarixən mövcud olmuş mədəni-mənəvi əlaqələrini nəinki saxlamış, eyni zamanda, keyfiyyətcə yeni müstəvidə inkişaf etdirməyə nail olmuşdur. Bakıda dini liderlər dövlətlərin ərazi bütövlüyünə və təhlükəsizliyinə qarşı çıxan ekstremist, radikal və separatçı qüvvələrə qarşı vahid mövqe nümayiş etdirmişdilər.

Azərbaycan hökumətinin din siyasəti demokratik dövlət quruculuğu prinsiplərinə, həmçinin dövlət-din münasibətlərinin milli-mənəvi və hüquqi müstəvidə tənzimlənməsinə əsaslanır. Azərbaycanda tarixən mövcud olmuş dini tolerantlıq, dözümlülük mühiti bir çox ölkələr üçün əsl örnək ola bilər. Bunu müasir Azərbaycanın reallıqları ilə tanış olan əksər ekspertlər də təsdiq edir [1128, s.176].

2012-ci il noyabrın 6-da Londonda, Böyük Britaniya parlamentində keçirilmiş «Avropa multikulturalizminin perspektivləri: Azər-

baycan modeli» mövzusunda konfransın tribunasından Azərbaycanın islam, xristian və yəhudi icmaları rəhbərliyinin nümayəndələrinin səsləri eşidilmişdi. Tədbirin əsas məqsədi Britaniyanın siyasi və akademik elitasına din-dövlət münasibətlərinin, dini tolerantlığın Azərbaycan modelini təqdim etməkdən ibarət idi [1143, s.1].

2004-2015-ci illərdə Bakıda katolik kilsəsi tikilmiş, Azərbaycan Respublikası ilə Vatikan arasında Katolik kilsəsinin statusu haqqında razılaşma imzalanmış, Azərbaycan dövləti tərəfindən lüteran kilsəsi təmir olunmuşdur. Bu müddət ərzində Qax rayonunda yerləşən gürcü kilsəsində, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsindəki alban-udin kilsəsində və Bakıdakı rus-pravoslav kilsəsində bərpa işləri aparılmışdır. Prezidentin tapşırığı ilə tikilmiş Jen-Mironosits kilsəsinin yerləşdiyi ərazidə Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının Pravoslav Dini-mədəniyyət Mərkəzinin 2013-cü il noyabrın 15-də açılışı oldu. Prezident İlham Əliyev açılış mərasimində çıxış edərək demişdir: «Azərbaycanda bütün dinlərə və millətlərə aid abidələr qorunur, onların bərpası və təmiri dövlətin daim diqqət mərkəzindədir. Ölkədə 2 min məscid, 11 kilsə, 6 sinaqoq və digər dini məbədlər fəaliyyət göstərir» [1141, s.7].

Quba rayonunda yerləşən Qırmızı Qəsəbə bütün dünyada yəhudilərin kompakt yaşadıkları yeganə ərazidir. Azərbaycan Respublikasında 30 min yəhudi yaşayır. Bütün bu faktlar Azərbaycan Respublikasında yüksək dini tolerantlıq səviyyəsinin mövcudluğunu təsdiq edir.

«Azərbaycan multikulturalizmi» fənni ölkənin ali məktəblərində, o cümlədən Bakı Ali Neft məktəbində, Bakı Slavyan Universitetində, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, Lənkəran Dövlət Universitetində və başqa tədris müəssisələrində tədris olunur. Bu fənn xaricdə də: İtaliyanın Roma Sapianta Universitetində, Ural Federal Universitetinin Yekaterinburq Filialında, Belarus Dövlət Universitetində, Sofiya Müqəddəs Kliment Oxridski Universitetində, İvane Cavaxaşvili adına Tbilisi Dövlət Universitetində, Praqa Karl Universitetində və s. tədris olunur. Qısa vaxt ərzində ölkənin 20 ali

təhsil müəssisəsində və 11 xarici ölkə universitetində bu fənlərin tədrisi keçirildi [1138, s.3].

Heydər Əliyev Fondunun düşünülmüş, sistemli fəaliyyətində multikulturalizmin mühüm aspektlərindən olan mədəniyyətlərarası əlaqələrin möhkəmləndirilməsi xüsusi yer tutur. Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən «Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi», «Çoxmillətli planetdə sülh şəraitində yanaşı yaşama», «Azərbaycan – tolerantlıq diyarı» və başqa layihələri qeyd etmək olar. Prezident İlham Əliyevin İSESKO XII sessiyasının Baş Konfransında qeyd etdiyi kimi: «Azərbaycan artıq dünyada multikulturalizmin mərkəzi kimi tanınır, Azərbaycanda heç vaxt milli-dini zəmində qarşıdurma olmamışdır və əminəm ki, olmayacaqdır» [1120, s.1]. Əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və hazırda İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən milli quruculuq siyasəti Azərbaycan xalqının gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən tolerantlıq və multikulturalizmə əsaslanır. Bu, ölkədə sabitliyin qorunub saxlanılmasının, Azərbaycan Respublikasının dünyada nüfuzunun artmasının əsas şərtlərindən biri, dövlətin dayanıqlı inkişafının rəhnidir. Bu və digər cəmiyyətdəki yüksək tolerantlıq səviyyəsi dövlətin sivilizasiyon inkişaf səviyyəsinin əsas göstəricilərindən biridir. Min illər ərzində müxtəlif etnosların, mədəniyyətlərin nümayəndələrinin yaşadığı ölkəmizin təcrübəsi sübut edir ki, yanaşı yaşamaq mümkün və realdır. Müxtəlif etnosların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi təkcə özündən fərqliyə dözmək bacarığında deyil, həm də onun maraqlarına, dünyagörüşünə, həyat tərzinə hörmətdə, onun başqa etiqada və özəlliklərə malik olmaq hüququnu tanımaqdadır. Ölkədə dövlət-din münasibətləri milli-tarixi ənənələrə əsaslanır və beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəri nüfuzlu beynəlxalq əməkdaşlıq mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Mədəniyyətlərarası dialoq prinsiplərinin və multikulturalizm dəyərlərinin təbliği Azərbaycanın xarici siyasət brendidir. Bu gün bizim ölkəmiz

dünyada təkəcə nefti, investisiya siyasəti, sabitliyi ilə deyil, qlobal beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəniyyətlərarası dialoq prinsiplərinin təbliğində tutduğu fəal mövqeyi ilə tanınır. İlham Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycan Respublikası multikulturalizm ünvanlarından biridir. Prezident 2016-cı ili Azərbaycan Respublikasında «Multikulturalizm ili» elan etdi [1117, s.1].

2015-ci il martın 26-da YUNESKO-da Azərbaycan Respublikasında mədəniyyətlərarası dialoq siyasətinin müzakirəsi zamanı qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan millətlərarası dialoqun və multikulturalizmin dövlət siyasətinin prioritetləri sırasına daxil olduğu dünyanın unikal ölkələrindən biridir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev isə müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoq və əməkdaşlığın inkişafına bilavasitə dəstək və töhfə verən dünyanın nadir dövlət başçılarındanıdır.

7.4. Dövlət-din münasibətləri

XXI əsrin əvvəlində Azərbaycan Respublikasının ictimai həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, dini həyatında da yeni bir mərhələnin başladığı artıq göz qabağında idi. İqtisadi inkişaf sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər, ictimai-siyasi həyatda sabitliyin tam təmin edilməsi, dövlətdə strukturlaşma işinin, demək olar ki, başa çatması hər bir sahədə yeni addımlar atmağa imkan verdi. Dövlətin cəmiyyət həyatının mənəvi tərəflərinə daha çox diqqət yetirmək, ona maddi dəstək vermək imkanı genişləndi.

Azərbaycan Respublikasında dövlət-din münasibətlərinin daim təkmilləşdirilməsi, vətəndaşların dini etiqad və vicdan azadlıqlarını mükəmməl şəkildə təmin edilməsi üçün onun həm qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, həm də idarə edilməsində ardıcıl addımlar atılmışdır. Bütövlükdə, ölkədə din siyasətinin hüquqi bazasına daxil olan sənədlərin sırasına ölkə Konstitusiyası, onun əsasında qəbul edilmiş «Dini etiqad azadlığı haqqında» Qanun, ölkənin qoşulmuş olduğu beynəlxalq konvensiyalar, habelə din məsələlərinə

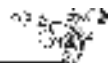
bu və ya digər dərəcədə aidiyyəti olan qanunların müvafiq müddəaları təşkil edir. Azərbaycanda həmin qanunların əməl olunmasına ciddi diqqət yetirilir [1145].

2001-ci il iyunun 21-də Prezident Heydər Əliyevin Fərmanı ilə yaradılmış Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin vəzifələri sırasına vətəndaşların vicdan azadlıqlarının təmin edilməsinə şərait yaratmaq, müxtəlif dini icmalar, konfessiyalarla dövlət arasında münasibətləri nizamlı şəkildə həyata keçirmək, qəbul edilmiş qanunlara, hüquqi aktların tələblərinə riayət olunmasına nəzarət etmək, dini qurumları qeydiyyatla alaraq onların konstitusiyaya hüquqlarının təmin edilməsinə şərait yaratmaq olmuşdur [1145, s.31-42].

Müasir Azərbaycan Respublikasının bütün tarixi dövründə dövlətin vətəndaşların dini hisslərinə, onların bu sahədə hüquq və ehtiyaclarına qayğısı həmişə hiss olunmuşdur. Ölkədə mövcud olan dinlərin, konfessiyaların bərabər hüququ təkcə kağız üzərində deyil, həm də real həyatda konkret məsələlərdə təmin edilmişdir. Ümum-milli Lider Heydər Əliyev «İslam sivilizasiyası Qafqazda» mövzusunda Beynəlxalq simpoziumda səsləndirdiyi fikirdə bu reallığı dəqiq ifadə etmişdir: «Hesab edirik ki, insanlar hansı dinə, hansı mədəniyyətə mənsubluğundan asılı olmayaraq, bütün başqa mədəniyyətlərə, dinlərə, mənəvi dəyərlərə də hörmət etməli, o dinlərin bəzən kiməsə xoş gəlməyən adət-ənənələrinə dözümlü olmalıdırlar» [1146].

Heydər Əliyevin bu sözləri, bir tərəfdən Azərbaycan xalqının başqa dinlərə, mədəniyyətlərə ənənəvi tolerant münasibətini ifadə edirdisə, digər tərəfdən dövlətin din siyasətinin başlıca yanaşma prinsipini nümayiş etdirirdi.

Azərbaycan dövlətinin dövlət-din münasibətləri sahəsində yeritdiyi siyasət həmişə xalqın sadıq olduğu prinsiplərin bazasında həyata keçirilmişdi. Müstəqillik dövründə ölkə həyatının digər sahələrində əldə edilən nəticələr bu sahəyə daha çox diqqət artırmağa imkan verir. Ölkənin dini durumunda mövcud vəziyyəti düzgün təsəvvür etmək üçün Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən dini vəziyyəti özündə ifadə edən faktlar nəzərdən keçir-

rilir, təsnifatlar aparılır, icmaların, onların təşkilatlarının fəaliyyəti ətraflı araşdırılırdı.

XXI əsrin ilk onilliyinin əvvəllərində dini qurumların dövlət qeydiyyatı yenidən keçirildi və dəqiqləşdirildi. Həmin prosesdə 615 dini qurum qeydiyyatdan keçmişdir. Konfessional baxımdan onların 594-ü İslam, 21-i isə qeyri-islam təmayüllü idi. Onlardan 12-si xristian, 6-sı yəhudi, 1-i krişna; 2-si bəhai icmaları idi. Əvvəllər qeydiyyatdan keçən qeyri-islam dini icmalarını da buraya əlavə etsək, ümumilikdə onların sayı 30-dan çoxdur [1150].

Müstəqillik dövründə Sovet dövlətinin ateist ideologiyasının tamamilə aradan çıxması ilə dinə yeni münasibət tam bərqərar oldu. Qeyd edək ki, sovetlər dövründə respublikada cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərmişdi. Son məlumatlara görə hazırda ölkə ərazisində 2054 məscid mövcuddur, onlardan 135-i Bakı şəhərində yerləşir. Ölkə ərazisində 13 kilsə, 7 sinaqoq, 748 pir və ziyarətgah fəaliyyət göstərir [1150].

Azərbaycan Respublikası bir müsəlman dövləti kimi daim islam dəyərlərinə yüksək önəm vermişdir. Şimali Azərbaycanda hələ Rusiya imperiyası və Sovet hakimiyyəti dövründə Qafqaz Müsəlmanlarının Ruhani İdarəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu idarəyə müsəlmanların bütün ibadət yerləri və dini qurumları tabe olunmuşdu. Bu qurumda şiə və sünni dini icmaları birləşdirilmişdir. Dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra bu qurum öz fəaliyyətini əsaslı şəkildə genişləndirdi. Bu qurumun ölkədə müsəlman icmalarının bir mərkəzdən idarə edilməsində, onların fəaliyyətinin koordinasiyasında, dini təhsilin təşkilində, ölkə dini maraqlarının dünya miqyasında təmsil edilməsində müstəsna xidmətləri vardır [1151].

Azərbaycan dövlətinin əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş din siyasəti özünün doğruluğunu gündəlik həyatda təsdiq edir. Müstəqillik dövründə sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanı almış məscidlər, müqəddəs ziyarətgahlar, kilsələr, sinaqoqlar, digər dini obyektlər dövlətin daimi qayğısını öz üzərlərində hiss edirlər. Bu dini obyektlər bərpa edilmiş, abadlaşdırılmış, yeniləri

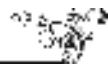

tikilmişdir. Dindarların dini ayinləri icra etməsi üçün bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmışdır. Müsəlmanların müqəddəs ziyarətgahlara, mütəşəkkil şəkildə ziyarətlərinin təşkilinə dövlət öz köməyini edir. Dövlətin vəsaiti hesabına 2003-2013-cü illər ərzində ölkədə 216 məsciddə əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmış, o cümlədən 10 məscid tikilmiş və ya əsaslı bərpa olunmuşdur. Hazırda dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bütün din məbədləri - məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar bütün kommunal xərclərdən azad edilmişlər [1152].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamlarına və tapşırığına uyğun olaraq Bibiheybət Məscid-Ziyarətgah Kompleksində, Təzəpir Məscidində, İçərişəhər Cümə və Həzrəti Məhəmməd Məscidlərində, Əjdərbəy Məscidində, Şamaxı Cümə məscidində, Gəncə şəhər İmamzadə Ziyarətgahında əsaslı təmir, bərpa və yenidənqurma işləri aparılmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2004-2015-ci illər ərzində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 7 məscid və ziyarətgah – Daşkəsən şəhər Cümə Məscidi, Gəncə şəhər Şah Abbas və Həzrəti Zeynəb məscidləri, Xəzər rayonunun Buzovna qəsəbəsində Cümə Məscidi, Mərdəkan qəsəbəsində Pirhəsən Ziyarətgahı, Binə qəsəbəsində Möhsün Səlim və İmam Rza məscidlərində inşa və ya əsaslı təmir işləri aparılmışdır [1152].

Dövlətin din sahəsində əsas diqqət yetirdiyi məsələlər sırasına dini təhsilin təşkili, onun savadlı və peşəkar din xadimləri ilə təmin edilməsi, milli ilahiyyatçıların yetişdirilməsi daxildir. Əvvəllər müsəlman din xadimləri, əsasən, xarici ölkələrdə hazırlanırdı. Bu, dini kadrlara olan tələbatı müəyyən qədər ödəməyə imkan versə də, sonradan bu praktikanın mənfi cəhətləri də üzə çıxırdı. Azərbaycanı daha hazırlıqlı, daha vətənpərvər, yad təsirlərdən uzaq kadrlarla təmin etmək üçün dini təhsil müəssisələrinin yaradılması və inkişafına diqqət ayrılır. Azərbaycanın dini təhsil ocaqlarının məzunlarına dini təbliğatın aparılması və dini vəzifələrin tutulmasında üstünlük verilir.

Ölkədə Bakı Dövlət Universitetinin alitəhsilli ilahiyyatçı kadr-ları yetişdirən İlahiyyat fakültəsi və Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin nəzdində isə Bakı İslam Universiteti fəaliyyət göstərir. Bakı İslam Universitetinin ölkənin başqa şəhərlərində - Sumqayıtda, Lənkəranda, Mingəçevirdə, Zaqatalada şöbələri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin yeritdiyi din siyasətinin xarakterik cəhətlərindən biri qeyri-islam dini qurumlarına, insanların dini etiqadlarına həssas münasibət göstərilməsi, onların problemlərinin diqqət mərkəzində saxlanmasıdır. 2011-ci ildən dövlət tərəfindən qeyri-islam dini icmalarına maliyyə yardımı ayrılır. 2015-ci ildə 19 qeyri-islam dini icmasına 380 min manat maliyyə vəsaiti ayrılıb və həmin vəsait ölkədə dini maarifləndirmə və milli-mənəvi dəyərlərin təbliği işinin daha da gücləndirilməsinə sərf ediləcəkdir [1153].

Ölkə rəhbərliyi mütəmadi olaraq dini icmaların liderləri ilə görüşür, onların ehtiyac və problemlərinə maraq göstərir. Göstərilən dövrdə Prezident İlham Əliyev müntəzəm olaraq ölkənin xristian və yəhudi icmalarını əsas dini bayramları münasibətilə təbrik edirdi. Milad bayramı ilə əlaqədar Dövlət başçısının Azərbaycan Respublikasındakı pravoslav icmasına 2004-cü ilin yanvar ayında ünvanlandığı müraciətdə qeyd olunur ki, tarixən respublikada formalaşmış tolerantlıq və dözümlülük Azərbaycan cəmiyyətini səciyyələndirən gözəl bir ənənəyə çevrilmişdir. Azərbaycanın iki yüzillik tarixə malik olan pravoslav icması da, özünün dini dəyərlərinə sdaqət nümayiş etdirərək, Milad bayramı günlərində, insanlar arasında olan səmimiyyət və dostluğun artmasına yönəldilmiş xüsusi mərasimlər təşkil edir, bayramın layiqli qeyd olunması üçün müxtəlif tədbirlər keçirir. Bu mənada digər dinlərin ölkədə olan mənəvi mühiti qəbul etdikləri və dəstəkləmələri vurğulanır [1154].

Azərbaycan Respublikasında azsaylı xalqlara və onların dini etiqadlarına nümunəvi münasibətin bariz nümunəsi ölkənin yəhudi əhalisinə və onların dininə yaradılmış şəraitdir. Hazırda yerli yəhudilərin «Azərbaycan-İsrail» Dostluq Cəmiyyəti, habelə «Soxnut» Cəmiyyəti fəaliyyət göstərir. Quba rayonunda yerləşən «Qırmızı qəsəbə»

MDB məkanında yəhudilərin yığcam yaşadığı, azsaylı yerlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasında antisemitizmə heç vaxt yer olmayıb və indi də yoxdur. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasında yaşayan və nə vaxtsa buradan köçüb getmiş yəhudilər əlaqələrini üzür, buranı özlərinin doğma vətəni hesab edirlər. Eyni zamanda, onların rahat yaşaması, dini ehtiyaclarını təmin etmək üçün dövlət maksimum şərait yaradır. Bakıda yeni sinaqoqun tikilməsi, yəhudi icmasına daim maddi və mənəvi dəstəyin göstərilməsi bunun sübutudur [1155].

Azərbaycan Respublikasının din sahəsində həyata keçirdiyi siyasi xətt ölkə sərhədləri ilə məhdudlaşmamışdır. Hələ 1991-ci ilin dekabrından İslam Konfransı Təşkilatına üzv olmaqla, özünün islam dünyasına mənsubluğunu bəyan edən Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən sonra əyani şəkildə özünün islamın ümumbəşəri dəyərlərinə sadıqlığını sübut etdi, bu ideyaların təbliğində öndə gedən ölkələrdən biri olduğunu nümayiş etdirdi. Xüsusilə də 2004-2015-ci illər ərzində Azərbaycan xalqların, sivilizasiyaların və dinlərin yaxınlaşması və onların arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə öz töhfəsini vermişdir. Ölkə daxilində müxtəlif dinlərin bərabər hüquqluğunu və sərbəst fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı regionda dinlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində böyük işlər həyata keçirmişdir. Azərbaycan Respublikası, onun paytaxtı Bakı şəhəri həmin məsələlərin müzakirə edildiyi mərkəzə çevrildi. Burada «Bakı prosesi» adını almış böyük bir dialoq tədbirlərinin əsası qoyuldu. Ölkədə keçirilən Humanitar Forum və Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu dünyada gedən neqativ proseslərin və münaqişələrin fonunda ümid işığı verən prosesləri təcəssüm etdirir. Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin Birinci Bakı Forumunda qeyd etdiyi kimi «ölkədə mövcud ictimai-siyasi sabitlik, vətəndaş həmrəyliyi və etnik-dini dözümlülük mühiti mütərəqqi tarixi ənənələrdən bəhrələ-nən milli siyasətin məntiqi nəticəsidir» [1144, s.423].

2008-ci ildə Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin Bakıda keçirilən toplantısına İslam Konfransı Təşkilatına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirləri dəvət edilmişdi. 2009-cu ildə isə Bakı-

da İslam Konfransı Təşkilatına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin toplantısında Avropa Şurasından mədəniyyət nazirləri iştirak edirdi. Prezident İlham Əliyev həmin prosesə yüksək qiymət verərək onun müasir tarixdə əhəmiyyətini qeyd edərək demişdir: «Bu gün «Bakı prosesi» yaşayır və inkişaf edir. Bakıda sivilizasiyalararası dialoq forumları keçirilmişdir. Bizim təşəbbüsümüzlə bir neçə il bundan əvvəl dünya dini liderlərinin Zirvə görüşü keçirilmişdir və Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun mahiyyəti də məhz bundadır» [1156].

Müasir Azərbaycan Respublikasında dini sahədə problem məsələlərdən biri din pərdəsi altında Azərbaycan Respublikasına nüfuz edən və konkret məqsədlərə xidmət edən radikal və ekstremist cərəyanların dağıdıcı fəaliyyətidir. Bəlkə də dünyanın heç bir yerində ola bilməyən dini cərəyanlar postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında sərbəst fəaliyyət göstərir, burada öz dayaqlarını yaratmağa çalışırdılar. Dini cərəyanların sərbəst fəaliyyəti bu ölkəyə edilən təcavüzlərdən biri idi. Bu cərəyanların fəaliyyəti Azərbaycan xalqına qarşı edilən digər təcavüz və təzyiqlərdən heç də az təhlükəli deyildi və daha uzunmüddətli planların reallaşmasına yönəlmişdi. Bu cəhdlərin əksəriyyəti humanist ideyalar, demokratiyaya dəstək, maddi və mənəvi kömək pərdəsi altında həyata keçirilirdi. Kənar, yabançı, məkrli məqsədlərin ört-basdır edilməsi, Azərbaycan cəmiyyətində kök salmaq üçün istifadə olunan populyar və təhlükəli vasitələrdən biri dini pərdə altında edilən nüfuzetmələr idi. Onların fəaliyyəti müstəqilliyin ilk illərində daha geniş olmuşdur. 2004-2015-ci illərdə Azərbaycan dövlətinin apardığı ardıcıl və məqsədyönlü iş sayəsində bu fəaliyyət xeyli məhdudlaşsa da, ölkə xaricindən dəstəklənən təxribat cəhdləri bəzən özünü büruzə verir. Onların vaxtında nəzarət altına alınması, bu sahədə hüquqi-normativ bazanın formalaşdırılması, qərəzli dini təbliğatın mahiyyətinin aşkar edilərək ifşa edilməsi dövlətin bu gün də qarşısında duran vacib məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən radikal dini cərəyanlar içərisində ən təhlükəli və uzunömürlüləri islam

yönümlü olanlardır. Ölkə əhalisinin böyük əksəriyyətinin müsəlman olması burada təxribatçı qüvvələrin islam yönümlü təbliğata üstünlük vermələrinə səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, müsəlman dünyasında 2000-ci illərdə yeridilən dağıdıcı siyasət, törədilən fitnələr, alovlandırılan müharibə ocaqlarının eyni mənbədən, eyni məqsədlərlə həyata keçirildiyi şübhə doğurmur. Onun istiqamətlərindən biri də postsovet ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında aparılan təxribatlardır. Bu dövrdə Azərbaycan Respublikasının müxtəlif regionlarında baş vermiş terror, qarışıqlıq hadisələrinin başlıca məqsədi ölkədə sabitliyi pozmaq, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə formalaşmış nüfuzuna zərbə vurmaq, onun müstəqillik dövründə əldə etdiyi nailiyyətlərə kölgə salmaqla ona təzyiq vasitələrini gücləndirmək olmuşdur. Lakin hadisələr göstərdi ki, onların əvvəlcədən ələ aldıkları azsaylı insanlardan başqa heç kim bu avantüranı dəstəkləmədi və onların cəhdləri iflasa uğradı.

Göstərilən dövrdə Azərbaycan Respublikasında din sahəsində başlıca vəzifə təkcə oriyentasiyaların dəqiqləşdirilməsi, dövlətin həmin sahədə olan məsələlərə prinsipial mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi deyildi. Əlbəttə, bu məsələlər dövlətin strategiyası və taktikasını formalaşdırmaq üçün vacib idi. Lakin real vəziyyətdə təsir edən amillər kifayət qədər çox idi. Buna görə də hər bir amilin nəzərə alınması, konkret situasiyalara uyğun addımların atılması tələb olunurdu.

Qeyd olunduğu kimi, hələ sovet rejiminin dağıldığı dövrdən qeyri-müsəlman dini missionerlər ölkəmizə gəlməyə başlamışdılar. Bu missioner cərəyanlar müxtəlif ölkələrdən gəldiyi kimi, məqsədləri, fəaliyyət formaları da müxtəlif idi. Onları xristian, yəhudi və křişna yönümlü istiqamətlərə müvafiq qruplaşdırmaq olar. Düzdür, intensiv fəaliyyət göstərmələrinə baxmayaraq, onların çoxu Azərbaycan mühitində özlərinə dayaq yarada bilmədilər. Lakin bəziləri müəyyən qədər fəaliyyətlərini genişləndirə bildilər və bu günə qədər vaxtaşırı bu və ya digər formada özlərini büruzə verirlər. Yəhudi və křişna ilə bağlı cərəyanlar elə bir ciddi nəticələr əldə edə bilməsələr

də, xristian mənşəli cərəyanlar daha uzunmüddətli təsirə malik ola bilmişdilər.

Ümumiyyətlə, müxtəlif missioner təşkilatları və cərəyanları ilə daha effektiv və ardıcıl mübarizə aparmaq üçün Azərbaycanda dinlərin və onun ayrı-ayrı qanadlarının icmalarda birləşməsinə və qeydiyyatata götürülməsinə üstünlük verilmişdi. Bu gün Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin qeydiyyatından keçmiş qeyri-islam dini icmalarının sayı 30-dan çoxdur və Azərbaycan hökuməti onlarla səmərəli iş qurur və ölkədə həmrəylik, tolerantlıq mühitinin yaradılması və dəstəklənməsi işində onlarla əməkdaşlıq edir. Qeyd olunan dövrdə Azərbaycanda pravoslav kilsəsi Bakı və Azərbaycan Yeparxiyası ilə təmsil olunurdu. Ondan başqa Katolik və Lüteran kilsələri, Alban-Udin xristian kilsəsi, gürcü pravoslav kilsəsi və digər xristian dini cərəyanları öz icmaları ilə təmsil olunurlar [1157].

Azərbaycan xalqının və dövlətinin maraqlarına zidd fəaliyyət yolunu tutmuş xristian yönümlü missioner təşkilatların əksəriyyəti ilk illərdə əhali arasında dəstək ala bilirdilərsə, sonradan onların əsl məqsədləri aşkarlandıqca, habelə ölkədə mövcud problemlər aradan qalxdıqca bu dəstəkdən məhrum olmuşlar. Hazırda onların fəaliyyəti və təsir dairələri son dərəcə kiçilmişdir və Azərbaycan cəmiyyəti üçün elə bir ciddi təhlükə yaratmır.

Müasir Azərbaycan dövlətinin tarixi əyani şəkildə təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət-din münasibətləri sahəsində dövrün tələblərinə, xalqın demokratik və humanist ruhuna uyğun düzgün siyasət yeridilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumundakı çıxışında qeyd edərək demişdir: «Azərbaycanda milli və dini dözümlülüyn, tolerantlığın yüksək səviyyədə olması artıq faktdır və bu, bizim güc mənbəyimizdir» [1144, s.319].

7.5. Mətbuatın inkişafı

Müasir dünyada söz, fikir və mətbuat azadlıqları hər bir sivil dövlət və cəmiyyət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu azadlıqlar hər bir cəmiyyətdə aşkarlıq, hesabatlılıq və siyasi plüralizm prinsiplərinin təminatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, demokratik inkişafı şərtləndirən mühüm amillərdən sayılır. Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri də məhz kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqil fəaliyyətinin təmin edilməsidir. Bu da təsadüfi deyildir ki, bəşəriyyətin mövcudluq tarixi söz, fikir və mətbuat azadlıqları uğrunda mübarizə səhifələri ilə zəngindir: sivil cəmiyyət daim azad fikir, sərbəst düşüncə ifadə etməyə, eyni zamanda, dəqiq, obyektiv informasiya almağa mənəvi ehtiyac duyub.

Azərbaycan Respublikasında 2003-cü ilin oktyabrında keçirilmiş prezident seçkilərində İlham Əliyevin inamlı qələbəsi ilə müstəqil dövlətçilik tariximizdə yeni mərhələ başladı. Bu mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri ölkə Prezidenti İlham Əliyevin seçkiöncəsi çıxışlarında istinad etdiyi Ümummilli Lider Heydər Əliyev siyasi kursuna sədaqət, sabitlik, davamlı iqtisadi islahatlar, sosial rifah, demokratik islahatların davam etdirilməsi, şəffaflıq, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə səciyyələnir. Əslində, bu yeni mərhələ ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunmuş uğurları qorumaqla yanaşı, onların düşünülmüş və məqsədyönlü şəkildə inkişafını əks etdirir [1162].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin azad mətbuatın inkişafı istiqamətində atdığı mühüm addımları dəstəkləyən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yeni mərhələdə bu siyasətin davam və inkişaf etdirilməsi yönündə ilk olaraq zəruri tədbirləri həyata keçirdi. Dövlət başçısı respublikada kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst fəaliyyətinin təmin olunmasına, jurnalistlərin öz iradələrini azad şəkildə ifadə etmələrinə yönəlmiş bütün mütərəqqi təşəbbüsləri dəstəkləyərək milli mətbuatımızın qabaqcıl dövlətlərin mütərəqqi

ənənələrinə əsaslanmaqla və xalqımızın tarixi-milli xüsusiyyətlərini qorumaqla inkişaf etdirilməsini prioritet vəzifə kimi müəyyən etdi.

Ölkə Prezidenti ilk gündən respublikada mətbu nəşrlərin sərbəst fəaliyyətinə, jurnalistlərin öz iradələrini azad şəkildə ifadə etmələrinə lazımi şəraitin yaradılmasının tərəfdarı olduğunu bəyan etdi. Hələ 21 iyul 2005-ci il tarixində «Azərbaycan mətbuat işçilərinin təltif edilməsi haqqında», «Azərbaycan mətbuat işçilərinə fəxri adların verilməsi haqqında», habelə «Kütləvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımını göstərilməsi haqqında» sərəncamların imzalanması jurnalistlərin əməyinə yüksək qiymət verildiyinin göstəricisidir. «Əkinçi» qəzetinin 130 illik yubileyinin respublikanın bütün bölgələrində yüksək səviyyədə qeyd olunması, jurnalistlərin fəxri adlarla mükafatlandırılması, bir neçə peşəkar jurnalistin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünə layiq görülməsi ölkə rəhbərinin mətbuata qaygısını əyani nümayiş etdirir [1161].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında azad mətbuatın inkişafı tarixində önəmli hadisələrdən biri Mətbuat Şurasının yaradılmasıdır. 15 mart 2003-cü ildə ilk dəfə keçirilən ölkə jurnalistlərinin I qurultayında 180-dək aparıcı kütləvi informasiya vasitəsinin təsisçiliyi ilə Mətbuat Şurası yaradıldı. 170-ə yaxın KİV və jurnalist təşkilatını təmsil edən 400-dək nümayəndənin iştirak etdiyi qurultayda Mətbuat Şurasının rəhbər heyəti seçildi və elə həmin il aprelin 24-də Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alındı [1159].

Mətbuat Şurasının məqsədi jurnalistlərin öz peşə fəaliyyətlərində qanunvericiliyin tələblərinə, peşə prinsiplərinə əməl etməsinə ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi, dövlət orqanları və ictimaiyyətlə mətbuat arasında əlaqənin və etimadın möhkəmləndirilməsi, söz, fikir və məlumat azadlığına daha geniş imkanlar yaradılmasından ibarət idi. Şura media vasitələrinin fəaliyyət sahələrində baş verən münaqişələrin məhkəməyəqədər həlli variantlarının araşdırılmasını, redaksiya əməkdaşlarının davranışı ilə əlaqədar verilmiş şikayətlərin qəbulu, öyrənilməsi və bununla bağlı qərarların çıxarılmasını həyata keçirirdi.

Mətbuat Şurasının ali orqanı qurultaydır. Şuraya rəhbərlik sədr tərəfindən aparılırdı. Şura sədrinin 2 müavini vardı. Onlardan biri jurnalistləri, digəri ictimaiyyət nümayəndələrini təmsil edirdi. Şuranın qərarları İdarə Heyətinin iclaslarında kollegial şəkildə qəbul olunurdu. Şuranın İdarə Heyəti 15 əsas və 4 ehtiyat üzvdən təşkil olunmuşdu. Əsas üzvlərdən 9 nəfər jurnalistləri, 6 nəfər isə ictimaiyyəti təmsil edirdi. 4 ehtiyat üzvdən 2-si ictimaiyyətdən, 2 nəfəri jurnalistlərdən müəyyən edilmişdir [1159].

Mətbuat Şurasının təklifi ilə 17 fevral 2004-cü ildə Mətbuat Şurası ilə dövlət qurumları arasında razılaşmaya əsasən mətbuatla dövlət qurumları arasında problemlərin həlli Daimi Komissiyası yaradıldı. Bu komissiyaya Mətbuat Şurasının, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun, Daxili İşlər və Ədliyyə nazirliklərinin nümayəndələri daxil edilirdi. Komissiya mətbuatla dövlət qurumları arasında yaranmış problemləri, jurnalistlərin hüquqlarının dövlət orqanı və nümayəndələri tərəfindən pozulması barədə müraciətlərini araşdırır, təklif və qərarlar verir, ölkə mətbuatında insan hüquqları, o sıradan insanların şərəf və ləyaqətinin qorunması sahəsində vəziyyətlə tanış olur, ictimaiyyəti, eləcə də uyğun dövlət qurumlarını məlumatlandırırdı. Komissiya fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, «Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu, digər normativ-hüquqi aktları, insan hüquqları, söz və mətbuat azadlıqları haqqında beynəlxalq konvensiyaları rəhbər tuturdu [1161].

Mətbuatın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə Dövlət başçısının 2006-cı il fevralın 8-də imzaladığı «Qəzetlərin «Azərbaycan» nəşriyyatına olan borclarının ödənilməsi barədə» Sərəncama əsasən qəzetlərin sözügedən quruma olan 450 min ABŞ dolları məbləğində borcları dövlət büdcəsi hesabına ödənilirdi. Prezident İlham Əliyevin bu addımı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 2000-ci ildə çox sayda qəzetin «Azərbaycan» nəşriyyatına olan borcunun 2005-ci ilədək uzadılması barədə imzaladığı məlum sərəncamının məntiqi davamı kimi dəyərləndirilməlidir. Xüsusi qeyd etmək

lazımdır ki, borcları ödənilən qəzetlər sırasında müstəqil və müxalif-yönlü nəşrlər çoxluq təşkil edirdi.

Prezident İlham Əliyevin 31 iyul 2008-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinə birdəfəlik maliyyə yardımını göstərilməsi haqqında», eləcə də «Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında» sərəncamları ilə ölkədə mətbuata göstərilən dövlət qayğısı davamlı və sistemli səciyyə daşımağa başladı. Belə bir konsepsiyanın imzalanması milli mətbuatın inkişafı tarixində yeni mərhələnin əsasını qoydu. Mətbuata dövlət dəstəyi Konsepsiyası dövlət orqanları ilə kütləvi informasiya vasitələri arasında səmərəli əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadi müstəqilliyinin və jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun gücləndirilməsi məqsədilə imzalanmışdır. Bu konsepsiya vətəndaş cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyinin əsas prinsiplərini, formalarını, vasitələrini və sahələrini, maliyyə vəsaitinin ayrılması şərtlərini müəyyən etdi [1171].

Kütləvi informasiya vasitələri hakimiyyətin fəaliyyəti haqqında cəmiyyətin məlumatlandırılmasını və ictimai fikrin ifadə olunmasını təmin edən təsirli vasitədir. Kütləvi informasiya vasitələrinin bu xüsusiyyətləri onları dövlətin informasiya siyasətinin mühüm sosial institutlarından birinə çevirir.

Konsepsiyada vurğulanır ki, ölkədə kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi qanunçuluq, şəffaflıq, əməkdaşlıq, qarşılıqlı məsuliyyət, kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyinin qorunması, onların fəaliyyətinə hər hansı müdaxilənin istisna edilməsi, yayılması qanunla qadağan olunmuş informasiyadan cəmiyyətin qorunması, kütləvi informasiya vasitələrinin inhisarlaşmasının qarşısının alınması, ictimai maraqları əks etdirən layihələrə üstünlük verilməsi, regional kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafının dəstəklənməsi prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyasının dördüncü bəndində qeyd olunur ki, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin təkmilləşməsini nəzərdə tutan və inkişafını dəstəkləyən proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dəstək Fondu yaradılsın və kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının sosial müdafiəsi gücləndirilsin.

Konsepsiyanın beşinci hissəsində kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyinin sahələri əksini tapmışdır. Fond vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət quruculuğu, fikir, söz və mətbuat azadlığının, plüralizmin inkişaf etdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi, mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması, ictimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin müdafiə edilməsi, respublikamızın dünya birliyinə integrasiyası, region ölkələri və digər dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin, əhalinin sosial cəhətdən qayğıya ehtiyacı olan təbəqələrinin problemlərinin işıqlandırılması, Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği, azərbaycançılıq ideyasının təbliği, gənc nəslin milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi və vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təşviq edilməsi, azad sahibkarlığın və liberal iqtisadiyyatın təşviqi, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi, diaspor quruculuğu, lobbicilik və dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, dini və milli tolerantlıq, millətlərarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, elmi-kütləvi, mədəni-maarif, təhsil proqramlarının hazırlanması, ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi, gender, ailə və demografiya məsələlərinin işıqlandırılması, uşaq və gənclərin fiziki və mənəvi inkişaf

fına xidmət edən layihə və proqramlarını dəstəkləyir.

Göstərilən dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə digər qanunvericilik aktları qəbul edildi. Beynəlxalq və yerli ekspertlərin iştirakı ilə hazırlanmış və 2005-ci ildə qəbul olunmuş «İnformasiya əldə etmək haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu hər kəsin sərbəst, maneəsiz, hamı üçün bərabər şərtlərlə informasiya əldə etməsinə hüquqi təminat yaratdı.

2008-ci il oktyabr ayının 9-da Prezident İlham Əliyev «Azərbaycan» nəşriyyatında rəngli ofset çap kompleksinin istifadəyə verilməsi tədbirində iştirak etdi. 10 milyon dollar dəyərində olan bu çap kompleksi mətbuat tariximizdə mühüm hadisə idi. 1.250 kvadratmetr sahəsi olan kompleksdə quraşdırılmış Almaniya istehsalı olan «KBA COMET» çap avadanlığı səhifələrin sayından asılı olaraq, saatda 75 min nüsxə qəzet çap etməyə imkan verirdi. Bununla, Azərbaycanda kütləvi rəngli qəzet çapına başlanıldı. Bu isə Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlı idi [1159].

Ölkə başçısı İlham Əliyevin 3 aprel 2009-cu il tarixli «Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması haqqında» Sərəncamı Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyasında əksini tapmış məsələlərin praktik olaraq gerçəkləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Dövlət başçısının imzaladığı sərəncama əsasən milli mətbuatımızın 135 illik yubileyi bütün ölkədə bayram kimi qeyd olundu. Bakıda və bütün bölgələrdə çoxsaylı tədbirlər həyata keçirildi, 100-dən çox media təmsilçisi «Əməkdar jurnalist», «Əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri adlarına, «Tərəqqi» medalına layiq görüldü. 2010-cu ildə isə Mətbuat Şurasının yeni inzibati binasının istifadəyə verilməsi, 40-dək qəzetə və kütləvi informasiya vasitəsinə birdəfəlik maliyyə yardımlarının edilməsi, mətbuatın inkişafında rolunu oynayan jurnalistlərin mükafatlandırılması, onların mənzil probleminin həlli üçün

Prezidentin Ehtiyat Fondundan vəsait ayrılması da bu sahəyə yüksək diqqət və qayğının bariz nümunəsi idi [1159].

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, mətbuat işçiləri üçün dövlət hesabına yeni mənzillərin inşası dünya miqyasında analoqu olmayan bir addım idi. Ölkə başçısı 2010-cu il iyulun 22-də jurnalistlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə yaşayış binasının inşasını nəzərdə tutan Sərəncam imzaladı. Sərəncamla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fonduna 5 milyon manat vəsait ayrıldı. 2010-cu ilin dekabrında həmin binaların tikintisi üçün Bakıda torpaq sahəsi ayrıldı. Beləliklə, 2011-ci il iyulun 22-də Səbail rayonu Bayıl qəsəbəsi 20-ci Sahə ərazisində təməlqoyma mərasimi keçirilən 17 mərtəbəli, ikigirişli, 156 mənzilli yaşayış binası 2013-cü il iyulun 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə jurnalistlərin istifadəsinə verildi. Dövlət başçısı elə həmin gün – 22 iyul 2013-cü il tarixdə «Azərbaycan mətbuat işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında» ikinci Sərəncam imzaladı. Sərəncama əsasən həmin ərazidə 17 mərtəbəli, üçgirişli, 255 mənzilli daha bir yaşayış binasının təməli qoyuldu. Yaşayış binasının 2016-cı ilin sonunda istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulur [1170].

Göstərilən dövrdə Azərbaycan Respublikasında 3.500-dən artıq kütləvi informasiya vasitəsi dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Ölkəmizdə 200-dən artıq qəzet, 100-ə yaxın jurnal, 50-dən çox televiziya və radio kanalı, onlarla mətbuat yayımı şirkəti və jurnalist təşkilatı fəaliyyət göstərir. Respublikamızda 7 ümumrespublika, 14 regional televiziya kanalı, 12 kabel televiziya və 11 radiostansiya fəaliyyət göstərir. İnternetin sürətli inkişafı çoxsaylı informasiya resurslarının yaranmasına səbəb olmuş, ölkə əhalisi arasında internet yayımı 75 faizə çatmış, sosial şəbəkə istifadəçilərinin sayı 2 milyona yaxınlaşmışdır [1170].

Bu dövrdə «Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası»na uyğun

olaraq, milli mətbuatın müstəqilliyinin dəstəklənməsi, redaksiyalara yardım mexanizminin təkmilləşdirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi, cəmiyyət və mətbuat arasında səmərəli əməkdaşlığın gücləndirilməsi, jurnalistlərin peşəkarlığının və məsuliyyətinin artırılması, sosial təminatının yaxşılaşdırılması və əməyinin qiymətləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər davam etdirilmişdir. Bu ardıcıl tədbirlərin keçirilməsini xüsusi diqqətdə saxlayan ölkə başçısı 2013-cü ildə, haqlı olaraq, ikinci dəfə «Jurnalistlərin dostu» seçildi. Təşkil edilən sorğuda ölkədə ictimai fikrə təsir göstərən 30 gündəlik, 15 həftəlik, 4 bölgə qəzetinin, 6 jurnalın, 11 informasiya agentliyinin, 12 xəbər portalının, 7 telekanalın, 4 radionun və 11 jurnalist təşkilatının rəyləri öyrənilmişdir. Sorğunun nəticələrinə görə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 89 faiz səsle qalib gəlmişdir. Mükafatın təqdimat mərasimində çıxış edən ölkə başçısı mühüm məqamlara toxunaraq qeyd etmişdir: «Azərbaycanda söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi fəaliyyət azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, vicdan azadlığı təmin edilib. Hesab edirəm ki, bizim gündəlik həyatımız dediklərimizi təsdiq edir. Azərbaycan o ölkələrdəndir ki, azad internet mövcuddur və internet istifadəçilərinin sayı 70 faizdən çoxdur. Heç bir məhdudiyyət yoxdur. Yüzlərlə mətbuat orqanı fəaliyyət göstərir. Bir sözlə, medianın inkişafı ilə bağlı dövlət tərəfindən yalnız dəstək göstərilir. Siz də qeyd etdiyiniz kimi, bəzi məsələlərdə, xüsusilə media nümayəndələrinin məişət problemlərinin həlli işində Azərbaycan ön yerlərdədir. Bu barədə mən bu ilin yayında öz fikirlərimi bildirmişəm. Hesab edirəm ki, bu, düzgün yanaşmadır. Çünki jurnalistlərin o qədər də böyük maddi imkanları yoxdur. Onlar iş adamları, başqa kateqoriyadan olan insanlar kimi öz fəaliyyətləri hesabına layiqli mənzillərə sahib ola bilmirlər. Ona görə dövlət öz dəstəyini mütləq verməlidir» [1150].

Prezident İlham Əliyevin 2 iyun 2015-ci il tarixdə Azərbaycan milli mətbuatının 140 illik yubileyinin respublikada geniş qeyd olunması barədə Sərəncam imzalaması və bu sərəncama əsasən ölkə üzrə silsilə tədbirlərin keçirilməsi, eləcə də bayram ərəfəsində

jurnalistlərin böyük bir qrupunu – 200-ə yaxın mətbuat işçisini orden, medal və fəxri adlarla təltif etməsi Dövlət başçısının bu sahəyə göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsi idi.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 21 iyul 2015-ci ildə milli mətbuatın yaranmasının 140 illiyi münasibətilə Mətbuat Şurası İdarə Heyətinin üzvləri ilə görüşündə mətbuatın qarşısında duran vəzifələrdən bəhs edərək göstərmişdir: «Biz erməni təbliğatını ifşa etməliyik. Biz dünya ictimaiyyətinə çatdırma liability ki, bizə qarşı olan hücumların arxasında nələr dayanır. Bu da çox sadə bir yanaşmadır. Erməni lobbisi nəyə görə bizə qarşı bu fəaliyyəti aparır? İlk növbədə, düşmənçiliyə görə. Biz onların əbədi düşmənləriyik. Bunu heç kim heç vaxt yaddan çıxarmasın. Digər tərəfdən, sübut etməyə çalışırlar ki, Azərbaycanda demokratiya yoxdur, insan haqları pozulur və beləliklə, erməni azlığı gələcəkdə Azərbaycanın tərkibində yaşaya bilməz. Halbuki, bu, tam cəfəngiyatdır. Azərbaycan çoxmillətli, çoxkonfessiyalı ölkədir. Bütün millətlərin, dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda qardaşlıq şəraitində yaşayırlar. Bizim ölkəmizdə nadir şərait yaradılıbdır və bu, indi bir çox ölkələr üçün nümunə ola bilər. Ancaq bu təbliğatın və antiazərbaycan kampaniyasının arxasında əsas tezis məhz bundan ibarətdir. Yenə də Qarabağ mövzudur, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Ona görə biz Azərbaycanı dünya media məkanına müasir, inkişafda olan, açıq, tolerant ölkə kimi təqdim etməliyik. Bununla bərabər, biz Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı həm tarixi həqiqətləri, həm Azərbaycanın mövqeyini və ümumiyyətlə, indiki vəziyyəti daha geniş işıqlandırmalıyıq. Çünki Ermənistan daim çalışır ki, mahiyyətlə bağlı məlumatlar heç yerə çıxmasın. Bəli, deyirlər münaqişə var, gəlin bunu sülh yolu ilə həll edək. Amma münaqişə necə yaranıb? Bunun səbəbləri nədir? İşğalçı kimdir? İşğalın qurbanları kimlərdir? Yəni bu barədə, əlbəttə ki, onlar və onlarla əlbir olan xarici media qurumları heç bir məlumat vermirlər. Bu missiya bizim üzərimizə düşür və biz özümüz bunu etməliyik. Xarici media resursları ilə bizim daha sıx əlaqələrimiz olmalıdır.

Bilirəm ki, indi xarici jurnalistlər Azərbaycana vaxtaşırı səfərlər edirlər. Həmçinin erməni təbliğatı nəticəsində Azərbaycan haqqında formalaşmış qeyri-adekvat rəy də onlar ölkəmizə gələndən sonra tamamilə aradan götürülür. Ona görə həm xarici media nümayəndələrini Azərbaycana dəvət etmək, həm də Azərbaycan jurnalistlərinin xaricə səfərlərini təşkil etmək vacibdir. Qərbin aparıcı media qurumları ilə əməkdaşlıq formatı yaradılmalıdır, məsləhətləşmə, yaxud da ki, sadəcə olaraq, informasiya mübadiləsi aparılmalıdır. Biz bu yolla, ilk növbədə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün xarici media məkanına daha çox çıxış əldə edə bilərik» [1159].

Azad mətbuatın inkişaf etdiyi bir mərhələdə Prezidentin qeyd etdiyi kimi mənfi, xoşagəlməz halların qarşısı tam olaraq alınmalıdır. Bu baxımdan, yeni dövrdə ölkə mediasının da üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Demokratik cəmiyyətdə bütün məsələlərin inzibati yolla tənzimlənməsinin mümkünsüzlüyü nəzərə alınmaqla, jurnalistlərin xəbər yayımında ehtiyatlı davranmaları, hər zaman milli təəssübkeşlik mövqeyi nümayiş etdirmələri yeni dövrün tələbidir. Çünki ölkənin iqtisadi imkanlarının artdığı, demokratikləşmə prosesinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyduğu bir şəraitdə mətbuatın üzərinə düşən vəzifələr də nisbətən fərqli mahiyyət kəsb etməyə başlayır. Yeni mərhələnin siyasi reallıqları mətbuatın cəmiyyətdə həm rolunu, həm də sosial öhdəliklərini, məsuliyyətini artırır. Azad mətbuatın inkişafına dövlət qayğısı bu sahədə peşəkarlığın da artmasına zəmin yaradır. Peşə etikası ilə yanaşı, milli təəssübkeşlik, taleyüklü problemlərə vətəndaş yanaşması da Azərbaycan mediasının keyfiyyət göstəricisinə çevrilir.

7.6. Turizmin inkişaf etdirilməsi

XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının həyatında yeni bir mərhələ başlayır. Əgər bundan əvvəlki dövrü ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrində müstəqil dövlətçiliyin bərqərar

olması, gələcək inkişafın startının verilməsi dövrü kimi xarakterizə etmək olursa, bundan sonrakı dövr həmin işlərin öz bəhrəsini verməsi dövrü kimi səciyyələndirilir. Əvvəlki illər ərzində Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yaradılmış fundament Azərbaycanın yeni mərhələdə öz potensialını tam şəkildə göstərməsi və həyatın bütün sahələrində əhəmiyyətli nəticələr əldə edərək özünü regional lider dövlət kimi təsdiq etməsini təmin etdi.

Müasir Azərbaycan Respublikası enerji resursları ilə zəngin bir ölkədir. Təbii olaraq onun iqtisadi inkişafında bu amilin əvəzsiz yeri vardır. Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməsinə başlanılmış neft strategiyası dövlətin iqtisadi əsaslarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bununla yanaşı, Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyasında qeyri-neft sektorunun dirçəldilməsi və ölkə iqtisadiyyatında onun öz yerini tutması vacib məsələlərdən, məqamlardan biri kimi önə çəkilmişdir. Qeyri-neft sektorunun ən perspektivli və cəzbedici sahələri içərisində turizmin payı kifayət qədər böyükdür. Bu sahənin inkişafı üçün Azərbaycan Respublikasının malik olduğu potensial dövlətin ona münasibətdə həyata keçirdiyi proqramların düzgünlüyünü bir daha təsdiq edir.

Turizm sahəsi iqtisadiyyatın digər sahələrindən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. O, ictimai-iqtisadi həyatın, demək olar ki, bütün sahələri ilə sıx bağlıdır. Onun normal inkişafı isə cəmiyyətin müəyyən səviyyədə minimum rifahının təmin edilməsini tələb edir. Buna görə cəmiyyətdə olan müsbət və mənfi amillər turizm sahəsində öz müvafiq təsirini göstərir.

2000-ci illərin ortalarında iqtisadi inkişafda əldə olunmuş nailiyyətlər, transmilli layihələrin işə düşməsi sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində geniş fəaliyyət üçün şərait yaratdı. Ölkədə aparıcı neft sektoruna alternativ ola biləcək sahələrdən biri kimi turizmə də xüsusi diqqət yetirilir, onun güclü maddi-texniki bazasının yaradılması, idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, informasiya bazasının yaradılması, bu sahədə xidmətin müvafiq səviyyəyə qal-

dırılması, onun üçün peşəkar kadrların hazırlanması istiqamətində işlərə təkan verildi.

2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin fəaliyyətinə turizm xüsusi bir istiqamət kimi əlavə edildi. Bu nazirlik Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi adlanmağa başladı. 2006-cı ildən etibarən isə turizm sahəsinin idarə edilməsi funksiyası yenidən yaradılmış Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin səlahiyyətinə daxil edildi. Elə həmin vaxtlardan başlayaraq, turizm sahəsində işlər əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirildi. Bir-birinin ardınca «Turizmin inkişafı üzrə dövlət proqramlarının» qəbulu və həyata keçirilməsi dövlətin bu sahəyə ayırdığı diqqəti nümayiş etdirirdi. İlk belə proqram 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafını nəzərdə tutan Dövlət Proqramı oldu. Dövlətin bu sahəyə xüsusi diqqət ayırması sayəsində burada böyük irəliləyiş müşahidə olunmağa başladı [1190].

Ölkədə turizm sferasına diqqətin artırılması artıq 2000-ci illərin əvvəllərindən bu sahənin göstəricilərində özünü büruzə verməyə başladı. Ölkəyə gələn və ölkədən xarici ölkələrə gedən turist axını günbəgün gücləndi. Turizm industriyasının ehtiyaclarının tədricən ödənilməsi onun inkişafında yeni imkanlar açdı.

Göstərilən dövrdə Azərbaycan Respublikasına həm turist kimi, həm də müxtəlif məqsədlərlə səfər edən xarici vətəndaşların sayı ildən-ilə artmışdır. Bütövlükdə, onların qarşılınması, yerləşdirilməsi və digər xidmətlərlə əhatə edilməsi turizm sektoruna aid olan strukturların üzərinə düşürdü.

Dövlətin turizm sahəsində işləri bir neçə istiqamətdə aparılırdı. Onların sırasına turizm qanunvericiliyinin gücləndirilməsi, turizm infrastrukturunun yaradılması, turizm kadrlarının hazırlanması, turizm sferasının idarə edilməsində işlərin təkmilləşdirilməsi, turizm sahəsində biznes strukturlarına dəstək verilməsi və s. daxil idi.

Göstərilən dövrdə ölkənin turizm sənayesini peşəkar kadrlarla təmin etmək üçün dövlət təhsil müəssisələrində bu ixtisas yönümlü istiqamət genişləndirildi. 2006-cı ildə Prezidentin Fərmanı ilə Azərbaycan Turizm İnstitutu təsis edildi. Yarandığı gündən Turizm İnsti-

tutu bu sahənin kadr problemini həll etmək üçün geniş fəaliyyət proqramını həyata keçirmişdi. Yeni standartlarla tədris prosesinə başlayan Azərbaycan Turizm İnstitutu Avropanın qabaqcıl universitetləri ilə sıx əməkdaşlıq edir, birgə proqramlar əsasında tədrisi həyata keçirirdi. Avstriyanın, Almaniya Federativ Respublikasının, Fransanın, İspaniyanın, Yunanistanın universitetləri ilə tələbə mübadiləsi çərçivəsində müasir tələblərə cavab verən hazırlıq prosesini qurmağa çalışırdı. 2014-cü ildən Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti kimi fəaliyyətini davam etdirən bu təhsil müəssisəsi bu istiqamətdə fəaliyyətini daha da genişləndirdi. Bu ali təhsil müəssisəsində 10 il ərzində yüzlərlə mütəxəssis yetişdirilmişdir. Onlar hazırda günbəgün genişlənməkdə olan turizm sferasının müxtəlif istiqamətlərində fəaliyyət göstərirlər [1189].

Turizm sferasının gücləndirilməsi istiqamətində başlanan məqsədyönlü iş sayəsində turizmin statistik göstəricilərində ciddi irəliləyiş müşahidə olunmağa başladı. İnfrastrukturun güclənməsində nailiyyətlər əldə edildi. Azərbaycana gələn turistlərin sayı da ilbəlil artdı. 2008-ci ildə ölkəyə gələn turistlərin sayı 1 milyon nəfəri keçdi. 2011-ci ildə Azərbaycana səyahət edən xarici vətəndaşların böyük hissəsini turizm məqsədilə gələnlər təşkil edirdi. Artıq 2013-cü ildə ölkəmizə səfər edən 2 milyon 508,9 min nəfər xarici vətəndaşın 2 milyon 129,5 min nəfəri (84,9 faizi) buraya turizm məqsədilə gələnlər idilər [1189]. Müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə ölkəmizə gələn əcnəbi vətəndaşlar arasında aparılmış sorğunun nəticələri də turist axınının artma tendensiyasını əyani şəkildə nümayiş etdirir. 2014-cü ildə turizm məqsədilə ölkəmizə gələn xarici vətəndaşların sayı 2013-cü illə müqayisədə 1,4 % artaraq 2 milyon 159,7 min nəfər olmuşdur [1193].

Azərbaycana turist axınının güclənməsi, onun dünya turizm sisteminə integrasiyasında bütün başqa amillərlə yanaşı, ölkədə sabitliyin təmin edilməsi, tolerantlıq mühitinin dəstəklənməsi və təlqin edilməsi istiqamətində Azərbaycan hakimiyyətinin yeritdiyi siyasətin əhəmiyyətini qeyd etmək vacibdir.

Azərbaycan Respublikasından xarici ölkələrə turistlərin getməsi işinin təşkili də onun mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətdə də turistlərin sayında artım müşahidə edilmişdir.

Otellərin sayının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, nəqliyyat sahəsində yeniliklər, istirahət zonalarının yaradılması, informasiya – reklam işlərinin gücləndirilməsi ilbəl öz müsbət nəticələrini göstərmişdi. Otellərin sayı 2004-cü ildə 238-dən 2013-cü ildə 530-a çatdırıldı. Regionlarda olan aeroportların yenidən qurulması, turizm üçün əhəmiyyətli regionlarda isə yeni aeroportların inşası nəqliyyat problemini həll etməyə imkan vermişdir.

2004-2013-cü illər üçün mehmanxanalar haqqında məlumat [1191]

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Mehmanxana, mehmanxana tipli müəssisələrin sayı (vahid)	238	262	285	320	370	452	499	508	514	530
Nömrələrin (otaqların) sayı (vahid)	9827	10661	11403	11829	12789	13964	14158	14815	15898	16559

2004-2013-cü illərdə ölkədə yüksək kateqoriyalı otellərin sayı 2 dəfə artırılmışdır. Yeni otellərin içərisində çox məşhur dünya brend-

ləri də vardır. Onlardan Four Seasons Hotel Baku, Hyatt Regency, JW Marriott Absheron Baku Hotel, Jumeirah Bilgah Beach Hotel, Grand Hotel Europe, Hilton Baku, Kempinski Hotel Badamdar və s. göstərmək olar. Artıq regionlarda xeyli «5 ulduzlu» otellər istifadəyə verilmişdir.

2010-cu ildə «Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair» Dövlət Proqramı qəbul olundu. Proqramda regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi, turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi, xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdi.

Qəbul olunmuş Dövlət Proqramında bu vaxta qədər əldə edilmiş nailiyyətlər qeyd edilməklə yeni vəzifələr və hədəflər müəyyənləşdirildi. Azərbaycanda yüksək tələblərə cavab verən müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas sahələrindən birinə çevrilməsinin təmin edilməsi məqsəd kimi qarşıya qoyuldu. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu:

- ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- daxili və xarici investisiyaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi;
- turizm sahəsində səmərəli dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmlərinin yaradılması;
- ölkənin turizm sahəsinin təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi, dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması. Turizm sahəsində qoyulan məqsəd və vəzifələr konkret olaraq məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini də müəyyənləşdirdi [1176].

Turizm sahəsində normativ-hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, müvafiq infrastrukturun yaradılması, regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması, sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, turiz-

min müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, yeni turizm marşrutlarının yaradılması, mehmanxanaların və digər turizm xidməti müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi, turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və sair vacib işlər sırasına daxil idi [1176].

Dövlət Proqramının qəbul edilməsi turizmin inkişafına güclü təkan verdi. Bu vaxta kimi proqramın icrası çərçivəsində regionlarda turizmin müxtəlif növlərini inkişaf etdirmək, turizm xidməti obyektlərinə yerli turizm şirkətlərinin səfərlərini mütəmadi şəkildə təşkil etmək, eyni zamanda, daxili turizm bazarının fəallığını artırmaq məqsədilə müvafiq layihələr həyata keçirildi. Yerlərdə turizm informasiya mərkəzləri şəbəkəsi genişləndirildi [1180].

«2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı»nın icrası çərçivəsində «Azərbaycanda palçıq vulkanları» turizm növü üzrə turların təşkili məqsədilə 2012-ci ilin 4 may tarixində Qaradağ rayonu ərazilərində Lökbatan, Daşgil və Qoturdağda «Palçıq vulkanı» ekoturizm marşrutu üzrə infotur keçirilmişdir. Şəki rayonu ərazisindəki atüstü turizm marşrutu üzrə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş milli atüstü turist yürüşü keçirilmişdir. Bakıda keçirilən «Eurovision» mahnı müsabiqəsi ilə bağlı şəhərimizə gələn qonaqların müxtəlif çeşidli ekskursiya proqramlarının təmin edilməsi ilə bağlı Bakı şəhəri üzrə 3 şəhər turu proqramı və region üzrə 1 ekskursiya proqramı hazırlanaraq həyata keçirilmişdir [1174, s.78].

Azərbaycan Respublikasına gələn turistlərin sənədləşmə işini sadələşdirmək üçün yeni bir ciddi addım atıldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 20 noyabr 2012-ci ildə «Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə viza rəsmiləşdirilməsi sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında» 2577 nömrəli Sərəncam imzaladı. Onun icrasının təmin edilməsi məqsədilə 15 mart tarixindən elektron viza sisteminin tətbiqinə başlanıldı [1173, s.60].

Regionların inkişafı üzrə dövlət proqramlarının qəbulu və real-

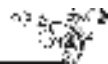

laşdırılmasında turizmin payı çox böyük idi. Bu istiqamətdə həyata keçirilən üçüncü «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» regionlarda iqtisadiyyatın mühüm sahələrinin inkişafında, makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsində, sahibkarlıq fəaliyyətlərinin genişləndirilməsində, yeni müəssisələrin yaradılması və iş yerlərinin açılmasında xeyli nailiyyətlər əldə edilmişdi. Regionlarda əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, yoxsulluq səviyyəsinin minimuma endirilməsində turizmin sənayesinin öz yeri və rolu olmuşdur.

2011-ci ilin «Turizm ili» elan edilməsi Azərbaycanda bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməsini təcəssüm etdirirdi. Azərbaycan Respublikası ilbəlil xarici dövlətlərlə turizm sahəsində əməkdaşlığı genişləndirdi. Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün Azərbaycan Respublikası Turizm və Mədəniyyət Nazirliyi Ümumdünya Turizm Təşkilatı, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi Turizm Şurası, GUAM, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və s. kimi beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrini gücləndirdi [1186].

2002-ci ildən etibarən hər il Azərbaycan Respublikasında «AITF» Beynəlxalq turizm sərgisi keçirilməyə başlandı. Həmin sərgilərdə müxtəlif ölkələrdən iştirak edən turizm şirkətlərinin sayının artması Azərbaycan turizminin artan inkişaf dinamikasını və genişlənən əlaqə miqyasını nümayiş etdirmişdir. Bu sərgidə həm yerli, həm də xarici turizm şirkətlərinin nümayəndələri iştirak edir. 2002-ci ildə 5 ölkədən 26, artıq 2007-ci ildə 18 ölkədən 60 turizm şirkəti iştirak etmişdir. Sonrakı illərdə həmin sərgilərin miqyası və əhatə etdiyi ölkələrin və onların şirkətlərinin sayı artırmışdı. Keçirilən sərgilər ölkə turizminin dünyada reklam edilməsinə xidmət edirdi. Turizm bazarının genişlənməsində və Azərbaycan turizm şirkətlərinin bu bazara cəlb olunmasında onların müstəsna əhəmiyyəti var idi.

Xaricdə keçirilən sərgilərdə Azərbaycan Respublikası mütəmadi olaraq iştirak edir. Onlardan Nyu-York, London, Moskva, Berlin, Pekin, Madrid, Milan, İstanbul Tokio və s. şəhərlərdə keçirilən bey-

nəlxalq sərgiləri göstərmək olar. Ölkə turizminin xarici ölkələrdə tanınması üçün internetdə, məşhur televiziya kanallarında reklam kampaniyalarında Azərbaycan turizmi reklam edilirdi. «Euronews», «CNN», «Discovery Channel», «National Geographic», «Travel Channel» kimi kanallarda ölkənin tanıtım çarxları yayımlanırdı.

Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına təkan verən amillərdən biri də ölkədə müxtəlif beynəlxalq tədbirlərin, forumların, müsabiqələrin, idman yarışlarının keçirilməsi, onların sayəsində Azərbaycanın mədəniyyətinin, mənəvi ruhunun, qonaqpərvərliyinin tanınması idi. Azərbaycanın turizm cəhətdən cəlbediciliyini nümayiş etdirmək, ölkəyə kütləvi turist axınına təkan vermək baxımından 2010-cu ildə keçirilmiş «Eurovision» mahnı müsabiqəsini, 2015-ci ildə Bakıda keçirilən I Avropa Oyunlarının əhəmiyyətini qeyd etmək olar [1174, s.78].

Bu dövrdə Azərbaycan dövləti turizmin inkişafına yönəlmiş daxili və xarici investisiyanın artırılmasına böyük əhəmiyyət vermişdir. Qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi kursunda onun ən perspektivli sahəsi olan turizm sferası diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan turizminin perspektiv inkişafı 2013-2020-ci illəri əhatə edəcək turizm planında öz əksini tapmışdır. Turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, turizmin xidmətlərinin genişləndirilməsi, yeni mehmanxana, turizm komplekslərinin tikilməsi, tarixi abidələrin bərpaası nəticəsində 2016-cı ilə qədər turizm sahəsində 21,9% artım nəzərdə tutulmuşdur. Regionlarda turizmin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu məqsədlə bölgələrdə turizm sisteminin inkişaf strategiyası aşağıdakı istiqamətlər əsasında qurularaq idarə olunurdu: Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektoruna ayrılan yatırımların artırılmasına əvvəlki illərdə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Aşağıdakı cədvəldə bu göstərici əyani şəkildə göstərilmişdir.

Ölkə turizminin inkişaf potensialının 50%-i regionların payına düşür [1192].

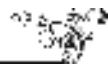

	2010	2011	2012	2013	1995- 2013
Neft sektoruna qoyulan xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)	3624.9	4124.6	4584.8	5235.6	48700.2
Qeyri – neft sektoruna qoyulan xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)	4622.9	4549.3	5729.2	5305.3	35078.9

Göstərilən dövrdə Azərbaycan hökuməti ölkə iqtisadiyyatına daha çox xarici investisiya cəlb edilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atmışdır. Bu işi sürətləndirmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edilirdi. Cədvəldə göstərilən 4 ildə xarici investisiyalar daha çox qeyri – neft sektoruna yönəldilmişdir.

Qeyd edilən dövrdə Azərbaycan turizm sənayesi inkişaf etmiş, onun genişlənmə imkanları daha da artmış, mövcud potensialı xeyli güclənmişdi. Dövlətin həyata keçirdiyi proqramlar sayəsində Azərbaycanın gələcəkdə böyük və inkişaf etmiş turizm ölkəsinə çevrilməsi üçün güclü baza təşəkkül tapmışdı. Günbəgün turizm üçün əhəmiyyəti olan obyektlərin sayı artmış, təbiət, tarixi və mədəniyyət abidələrinin turizm obyekti kimi istifadəsi üçün geniş imkanlar yaranmışdır.

Ölkənin təbiətinin qorunması, tarixi və mədəni abidələrin mühafizəsinin gücləndirilməsi istiqamətində görülən işlər həmin obyektlərin turizm üçün istifadəsi üçün də əlverişli şərait yaratmışdı. 2014-cü ildə ölkədə 14 dövlət təbiət qoruğu (Qızılağac, Zaqatala,

Türyançay, Pirqulu, Şirvan, Bəsitçay, Qarayazı, İsmayılı, Qaragöl, İlisu, Şahbuz, Eldar şamı, Palçıq vulkanları qrupu və Korçay), 8 milli park (Ordubad, Şirvan, Ağ göl, Hirkan, Altıağac, Abşeron, Şahdağ və Göy-göl) və 22 qoruq (Qarayazı, Şəki, Laçın, İsmayılı, Qusar, Qızılca, Qubadlı, Zuvand, Şəmkir, Bərdə, Korçay, Bəndovan, Gil adası, Kiçik Qızılağac, Daşaltı, Qəbələ, Arazboyu, Qax, Ordubad, Hirkan və Zaqatala) fəaliyyət göstərirdi. Milli parklar ölkə ərazisinin 3,1%-ni təşkil edirdi [1185].

Hazırda Azərbaycan Respublikasında yerli, respublika və dünya əhəmiyyətli qorunan tarixi və mədəniyyət abidələrinin sayı 6000-ə yaxındır. Bunlara İçərişəhər, Çıraqqala, Qobustan, Keşişdağ, Xınalıq, Nardaran Qalası, Şuşa, Şəki, Lahıc, Zaqatala, Basqal, Gəncə, Qazaxın «Avey», Qəbələ, İlisu, Ordubadın «Gəmiqaya», Şərurun «Arpaçay», Ordubad, Culfanın «Gülüstan», Şabranın «Çıraqqala» və «Şabran şəhəri», Hacıqabulun «Pir Hüseyn Xanəgahı» və s. dövlət mədəniyyət, etnoqrafiya qoruqlarını misal gətirmək olar [1187].

Azərbaycan Respublikasının zəngin turizm ehtiyatları burada onun müxtəlif növlərini inkişaf etdirməyə imkan vermişdir. Göstərilən dövrdə mədəni turizm, idman turizmi, ekoloji turizm, kənd turizmi, etnoqrafik turizm və s. istiqamətlərinə diqqət artırılmış, onların genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün məqsədyönlü iş aparılmışdır.

Milli-mədəni irsin öyrənilməsi, təqdim və təbliğ edilməsi istiqamətində işlər görülmüşdür. Çoxsaylı dini tikililər, məbədlər, ziyarətgahlar dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. Bu işlər ölkə turizminin müxtəlif istiqamətlərini inkişaf etdirmək üçün zəngin baza rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq etdiyi «Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyasında turizmə böyük önəm verilmişdir. Konsepsiya çərçivəsində turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmət sahələrinin dairəsinin genişləndirilməsi, bu sahənin rəqabət qabiliyyə-

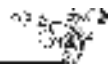
tinin yüksəldilməsi və ÜDM-də xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində böyük tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu [1172, s.17].

Göründüyü kimi, son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafının diversifikasiyası yönümündə aparılan dövlət siyasəti turizmə diqqəti daha da artırmışdı. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında İlham Əliyev öz çıxışında turizmin inkişafını sürətləndirməyin vacibliyini bir daha vurğulamışdır [1188].

Qeyri-neft sektorunda özünəməxsus yüksək yer tutan turizmin yaxın gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri olması gözlənilən reallıqdır və dövlətin bu sahədə apardığı siyasət bu reallığın həyata keçməsinə istiqamətlənmişdir. Göstərilən dövrdə Azərbaycan Respublikasının turizminin dünyada təbliğatında əhəmiyyətli irəliləyişlər baş vermişdir [1175, s.82-88]. Dünya mətbuatında, elektron informasiya vasitələrində aparılan intensiv iş, sərgilərdə Azərbaycan Respublikasının turizm imkanlarının və cəzbedici cəhətlərinin nümayiş etdirilməsi, bu sahədə əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Belə bir inkişaf Azərbaycan Respublikasını dünyanın aparıcı turizm ölkələrindən birinə çevrilməsi hədəfinə daha da yaxınlaşdırmışdır.

7.7. Beynəlxalq mədəni əlaqələr

Bu gün Azərbaycan dövlətinin, onun başçısının həllinə uğurla nail olduğu vəzifələrdən biri də bütün ölkələrlə, beynəlxalq və regional təşkilatlarla qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, qloballaşan dünyaya uğurla inteqrasiya olunmaqdır. Azərbaycan dövləti hazırda dünyada gedən siyasi, iqtisadi, mədəni proseslərdə layiqincə təmsil olunur. Ölkədə həyata keçirilən mütərəqqi dəyişikliklər, milli-mənəvi dirçəliş, fəal xarici siyasət kursu dövlətimizin dünyaya daha sürətlə inteqrasiya olunacağına, milli maraqlarımızın təmin

ediləcəyinə, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpa olunacağına əminlik yaradır. Bu məqsədlərə nail olunmasında mədəniyyət amili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq münasibətlərdə cərəyan edən proseslər sübut edir ki, hər bir dövlətin dünya birliyində rolu və yeri hərbi, iqtisadi, geosiyasi, diplomatik resurslarla yanaşı, mədəni resursları, dünya ictimaiyyətinə göstərə biləcəyi intellektual və mənəvi-mədəni təsir imkanları ilə də müəyyən edilir. Həmin resurslar ənənəvi milli kimliyimizi və özünəməxsusluğumuzu qorumaqla yanaşı ümumdünya mədəni proseslərinə uğurlu inteqrasiya olunmaq üçün baza rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikası hazırda beynəlxalq mədəni proseslərin fəal subyekti olaraq dünya səviyyəsində gerçəkləşdirilən bir çox mədəni proqram və layihələrin nəinki fəal iştirakçısıdır, həm də onların təşəbbüskarı və təşkilatçısı rolunda çıxış edir. Dünya mədəni proseslərinə fəal qoşulmaqla Azərbaycan dövləti həm özünün milli mədəniyyətini mütərəqqi, ümumbəşəri ideya və dəyərlərlə zənginləşdirir, həm də dünya mədəniyyətinin inkişafına öz layiqli töhfələrini verir.

Milli-mədəni dəyərlərin qorunması və dünyada geniş təbliği milli maraqların təmin olunması, xarici siyasət vəzifələrinin həyata keçirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən hazırda xarici mədəni siyasət anlayışı da dövlət siyasətinin mühüm istiqamətinə çevrilməkdədir. Bu siyasət vasitəsilə dövlətlər dünyada gədən müxtəlif xarakterli proseslərə təsir göstərmək imkanı əldə edirlər.

Xarici mədəni siyasət, beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq, çoxtərəfli mədəni əlaqələr hər bir dövlətin xarici siyasət sahəsində müəyyənləşdirdiyi strategiyanın həyata keçirilməsinin mühüm formasıdır.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının əsasları bir çox milli və beynəlxalq normativ-hüquqi aktlarla, o cümlədən mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir. Qanuna görə dövlət və özəl mədəniyyət təsisatları, yaradıcı təşkilatlar ölkənin beynəlxalq əməkdaşlığının həyata keçiril-

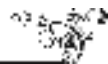
məsində iştirak edə bilərlər. Hər bir mədəniyyət təsisatının müvafiq beynəlxalq təşkilatlara daxil olmaq, öz sıralarına əcnəbi üzvlər cəlb etmək hüququ qanunla təsbit olunur [1210]. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əlaqələrin hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericilik sistemi beynəlxalq mədəni əlaqələrin inkişafını, milli mədəniyyətin xaricdə yayılması və təbliğini, mədəniyyət sərvətlərinin qorunması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafını, xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla mədəni əlaqələrin yaradılmasını, onların mədəni və mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsini, ümumiyyətlə, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq mədəniyyət, incəsənət, elm, təhsil, kütləvi informasiya vasitələri, gənclər mübadiləsi, idman, turizm, nəşriyyat, muzey, kitabxana işi sahələrindəki əlaqələri, həmçinin müxtəlif ictimai təşkilatlar, yaradıcılıq qurumları, ayrı-ayrı şəxslər arasında əlaqələri özündə birləşdirir. Hazırda Azərbaycan dövləti öz xarici siyasətində BMT-nin, YUNESKO-nun və digər beynəlxalq təşkilatların beynəlxalq əməkdaşlığa dair sənədlərinə istinad edir.

Beynəlxalq mədəni əlaqələr, eyni zamanda, dövlətin mədəniyyət siyasətinin də tərkib hissəsidir.

Təəssüf ki, müstəqilliyimizin ilk illərində xarici mədəni siyasətin həyata keçirilməsi və inkişafı sahəsində heç bir əməli addım atılmamışdı. Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, ölkənin mədəni əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində də ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Azərbaycan xalqının mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərinin qoruyub saxladığı dəyərlərinin xaricdə təbliği və tanınması dövlətin mədəni və xarici siyasətinin əsas vəzifələri kimi müəyyənləşdirildi. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün kompleks tədbirlər müəyyənləşdirilərək həyata keçirilməyə başlandı.

Beynəlxalq humanitar və mədəni əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanın bütün dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsi hazırda Azərbaycan dövlətinin əsas prioritetlərindən biri hesab edilir. 2003-cü ildən sonra Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni münasibətlərdə yeri və rolu daha da artmış, ölkəmiz bir çox beynəlxalq mədəni tədbirlərə ev sahibliyi etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və dəstəyi ilə ölkəmizdə mütəmadi olaraq beynəlxalq musiqi və teatr festivalları və müsabiqələri keçirilmişdir. Onların sırasında D.Şostakoviç Festivalı, Q.Qarayev adına Müasir Musiqi Festivalı, Ü.Hacıbəyli adına Beynəlxalq Musiqi Festivalı, Beynəlxalq Rostropoviç Festivalı, Karvan Beynəlxalq Musiqi Festivalı, Bakı Beynəlxalq Saz Festivalı, Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalı, Vokalçıların Bülbül adına Musiqi Müsabiqəsi, Karvan Beynəlxalq Musiqi Layihəsi, Beynəlxalq Teatr Konfransı, Beynəlxalq Teatr Festivalının İpək Yolu mərhələsi, «Muğam Aləmi» Muğam Festivalı və başqa beynəlxalq incəsənət tədbirlərinin keçirilməsi Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələrinin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş, mədəniyyətlər arasında dialoqun genişlənməsində mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan dövlətinin dəstəyi ilə ölkənin incəsənət kollektivlərinin beynəlxalq səviyyəli tədbirlərdə iştirakı müntəzəm xarakter almağa başlamışdır. Bu beynəlxalq mədəni tədbirlər sırasında «Qut İmməlinq» Opera Festivalı (Almaniya), Kanada Niaqara Festivalı, Jounq Euro Klassik Festivalı, Montro Caz Festivalı və s. xüsusi qeyd etmək lazımdır [1203, s.3-4]. Belə tədbirlərdə iştirak etməklə təmsilçilərimiz Azərbaycan milli mədəniyyətini dünyada daha yaxşı tanıtmmaq və təbliğ etmək imkanı qazanırlar. Azərbaycan musiqisinin sədevrləri – Ü.Hacıbəylinin musiqili komediyaları, «Leyli və Məcnun» operası, Q.Qarayevin «Yeddi gözəl», F.Əmirovun «Min bir gecə», A.Məlikovun «Məhəbbət əfsanəsi», P.Bülbüloğlunun «Eşq», F.Qarayevin «Qobustan kölgələri», F.Əlizadənin «İntizar» baletləri, muğam, tar ifaçılığı, saz musiqisi uzun illərdən sonra ən cəlbedici

şəkildə müxtəlif ölkələrin səhnələrinə qayıtmışdır, hazırda Azərbaycan dramaturqlarının bir çox pyesləri xarici ölkə teatrlarında oynanılır [1209].

Azərbaycan professional klassik musiqisinin banisi Ü.Hacıbəylinin «Leyli və Məcnun» operasının 2008-ci ildə 100, «Arşın mal alan» operettasının isə 2013-cü ildə 100 illiyi bütün dünyada geniş qeyd olunmuş, bəstəkarın ölməz əsərləri ABŞ-da, Türkiyə Cümhuriyyəti, Çin Xalq Respublikası, İran İslam Respublikası və başqa ölkələrdə müxtəlif dillərdə tamaşaya qoyulmuşdu.

Azərbaycan milli təsviri sənətinin dünyada tanınması sahəsində də mühüm işlər görülür. Azərbaycan rəssamlarının əsərləri bir çox ölkənin nüfuzlu sərgi salonları, muzey və qalereyalarında nümayiş etdirilmişdir. 2007-ci ildə ilk dəfə olaraq Ümumdünya Təsviri Sənət sərgisində (İtaliyanın Venesiya şəhərində) Azərbaycan Respublikası Pavilyonu təşkil edilmiş, 2009, 2011, 2013-cü illərdə ölkə rəssamlarının əsərləri yenidən orada nümayiş etdirilmişdi. 2007-ci ildə Bakıda «Alüminium Beynəlxalq Müasir İncəsənət Bienno»-sı təşkil edilmiş, burada 30-a yaxın ölkənin 100-dək incəsənət xadimi iştirak etmişdi. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq və milli təşkilatlarla təsviri və dekorativ sənət sahəsində əməkdaşlıq əlaqələri genişlənir, onlar tərəfindən təşkil edilən tədbirlərdə Azərbaycan milli incəsənətinin nümayəndələrinin iştirakı təmin edilir. Bu, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan milli incəsənətinin görkəmli əsərlərinin dünyada daha yaxından tanınmasına, Azərbaycan xalqının dünya inciləri ilə tanış olmasına xidmət edən məqsədyönlü siyasətin tərkib hissəsidir.

Azərbaycan milli kinosunun dünya ekranlarına çıxması üçün «Azərbaycanda kino sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncamında və xüsusən 4 avqust 2008-ci ildə Prezident tərəfindən təsdiq edilmiş «Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair» Dövlət Proqramında konkret tədbirlər planı nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramda kino sahəsində beynəlxalq əlaqələrin dövlətin himayəsi altında inkişaf etdirilməsi və bunun üçün dövlət büdcəsindən

məqsədli vəsaitin ayrılması, kino xadimlərinin beynəlxalq ikitərəfli və çoxtərəfli kino layihələrində iştirak etməsi, dünyanın aparıcı kino şirkətləri ilə müştərək film istehsalının təşkil edilməsi, Azərbaycan Respublikasında keçirilən beynəlxalq kinofestivalların nüfuzunun və səmərəliliyinin artırılması kimi vəzifələr müəyyənləşdirilmişdi. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində Azərbaycanın kino sənətini və mədəniyyətini dünyada layiqincə təbliğ və təmsil etmək imkanlarının genişləndirilməsi təmin olunacaqdır [1202].

Ölkənin beynəlxalq mədəni əlaqələrinin genişlənməsində muzeylər, kitabxanalar və digər mədəniyyət sahələri də böyük rol oynayır. Müxtəlif mədəniyyət sferalarının beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa cəlb olunmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzası ilə qəbul edilmiş Dövlət Proqramları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, 2008-ci ildə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə» Dövlət Proqramında milli kitabxana sisteminin dünyanın müasir kitabxana-informasiya qurumları ilə kitab, təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsi bu sahədə dövlətin əsas prioritetlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir [1204].

Proqrama uyğun olaraq Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini əks etdirən kitab-jurnallar, elektron nəşrlər müxtəlif ölkələrin kitabxanalarına, informasiya mərkəzlərinə göndərilir. Artıq bir neçə ölkənin kitabxanalarında «Azərbaycan guşələri» fəaliyyət göstərir [1198, s.13-14]. Azərbaycan Respublikasında nəşr edilmiş kitab nümunələri İsgəndəriyyə, Frankfurt, Varşava, Pekin, İstanbul, Əbu-Dabi, Moskva, Soloniki, Minsk, London, Paris, Tehran şəhərlərində keçirilmiş kitab-sərgi yarmarkalarında nümayiş etdirilmiş, ziyarətçilərin böyük marağına səbəb olmuşdur [1208].

2009-cu ildən başlayaraq hər iki ildən bir Bakı şəhərində Beynəlxalq kitab-sərgi yarmarkaları keçirilirdi. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasının nəşriyyat-poliqrafiya sisteminin inkişafı barədə aydın təsəvvür yaradırdı. Əgər 2009-cu ildə keçirilmiş I Sərgi yarmarkasında 60-dan çox milli, 20-dən çox xarici nəşriyyat iştirak

etmişdisə, 2011-ci ildə onların sayı müvafiq olaraq 100 və 30, 2013-cü ildə keçirilmiş III Sərgi yarmarkasında 100 və 40 təşkil etmişdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 20 iyun 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli kitabxanasının 90 illiyi geniş qeyd olunmuş, tədbirlər çərçivəsində Avropa Milli Kitabxanaları Konfransının 24-cü görüşü keçirilmişdi. 50 ölkənin nümayəndəsinin iştirak etdiyi konfransda müasir informasiya cəmiyyətinin inkişaf perspektivləri müzakirə edilmiş, bir neçə ölkənin kitabxanası ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq sazişi imzalanmışdı. Avropa Kitabxanalar Assambleyaları Əməkdaşlıq Təşkilatının XV iclası da həmin günlər Bakıda keçirilmişdi [1207].

«Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2007-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycan muzeylərinin fondlarının eksponat və əsərləri müxtəlif ölkələrdə nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycan milli mədəniyyətinin dünyada təbliğində beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın səmərəli formalarından biri qarşılıqlı mədəniyyət günlərinin keçirilməsidir. Ölkə Prezidentinin təşəbbüsü sayəsində 2006-cı ildən sonra bir çox xarici ölkələrdə, o cümlədən Səudiyyə Ərəbistanı, Almaniya Federativ Respublikası, Ukrayna, Misir, Kuba, Mərakeş, Qətər, İordaniya Krallığı, Danimarka və əksər MDB ölkələrində Azərbaycan milli mədəniyyəti günləri keçirilmiş, ölkədə isə həmin ölkələrin mədəniyyət günləri təşkil olunmuşdur. 2010-cu ildə İran və Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq İran İslam Respublikasında Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət günləri keçirildi, bu tədbir iki qonşu dövlət arasında mədəni əməkdaşlığın genişlənməsində mühüm rol oynadı. Həmin ildə Azərbaycan Respublikasında Gürcüstan Mədəniyyət günlərinin keçirilməsi, iki dost və qardaş ölkə arasında əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına böyük təkan verdi [1200, s.68-69].

Azərbaycanın milli mədəniyyətinin xarici ölkələrdə təbliğində Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirlikləri böyük rol oynayırlar. Bunu nəzərə alaraq, 2006-cı ildən

başlayaraq səfirliklərin nəzdində mədəniyyət mərkəzlərinin təsis edilməsi istiqamətində müvafiq işlər aparılır. Bunun nəticəsi olaraq, 2010-cu il 2 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Özbəkistan Respublikası və Fransadakı səfirliklərinin nəzdində mədəniyyət mərkəzləri yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 1 dekabr tarixli qərarı ilə mədəniyyət mərkəzlərinin nümunəvi Əsasnaməsi təsdiq olunmuşdur [1200, s.70].

İslam dünyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası islam ölkələri ilə həm ikitərəfli, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində mədəni əlaqələrin genişlənməsinə çalışır, bu sahədə həyata keçirilən bütün beynəlxalq forum və tədbirlərdə yaxından iştirak edirdi.

2007-ci ilin noyabrında Livianın Tripoli şəhərində «İslam dünyasında mədəniyyət siyasəti: keçmişə əsaslanaraq gələcəyin formalaşdırılması» mövzusunda təşkil olunmuş İKT-yə üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin V konfransında Müsəlmanların İnkişaf və Sivilizasiya Missiyası üçün Mədəni həmrəylik strategiyası», «Üzv dövlətlərdə aparılan mədəniyyət siyasətinin yenilənməsi və beynəlxalq dəyişikliklə uyğunlaşdırılmasına dair Fəaliyyət Planı» və s. mühüm sənədlər imzalanmışdır. Konfransda AR MTN hazırladığı «İslam dünyası üçün mədəniyyət strategiyasının Azərbaycan Respublikasında tətbiqi üzrə Milli Məruzə» təqdim olunmuşdur. Konfransda Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı işğalçılıq siyasəti qətiyyətlə pislənilmiş, qəbul edilmiş qətnaməyə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən unikal islam dini abidələrinin məhv edilməsi, yaddaşdan silinməsi və erməniləşdirilməsinə yönəldilmiş təcürbəni rədd edən, onların mühafizəsini və müdafiəsini tələb edən xüsusi bənd salınmışdı. Qətnamədə, həmçinin Azərbaycanın təşəbbüsü və iştirakı ilə yaradılmış «Gənclər Sivilizasiyaların Alyansı Naminə» mədəniyyətlərarası gənclər hərəkəti dəstəklənirdi. Konfransın mühüm qərarları arasında İKT-yə üzv ölkələrin mədəniyyət

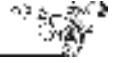

nazirlərinin VI konfransının 2009-cu ildə Bakı şəhərində keçirilməsi və Bakının 2009-cu il üçün İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı elan edilməsi oldu [1195, s.4].

«Bakı – İslam mədəniyyətinin paytaxtı – 2009» mədəniyyət ilinin 2009-cu il fevralın 18-də açılışı olmuş, açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, İSESKO-nun baş direktoru Ə.Q.Əl-Tuveyeri və başqaları çıxış etmişlər. İlboyu davam etmiş tədbirdə 100-dən çox milli və beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Mədəniyyət ili çərçivəsində Bakıda «Mədəniyyətlərarası dialoqa dair Bakı prosesi»nin davamlılığını təmin etmək məqsədilə İKT-yə üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransı keçirilmişdir. Konfransda 40 ölkədən və 17 beynəlxalq təşkilatdan nümayəndə iştirak etmişdi. Konfransın qəbul etdiyi qətnamədə işğal edilmiş Azərbaycan Respublikası ərazilərində İslam irsinin məhv edilməsi ilə həyata keçirilən vandalizm hərəkətləri pislənilmiş, BMT-nin Azərbaycan-Ermənistan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəbul etdiyi 4 qətnamənin Ermənistan tərəfindən dərhal və qeyri-şərtsiz yerinə yetirilməsi tələb olunmuşdu. Tədbirdə İslam ölkələri mədəniyyət nazirləri konfransına ikiillik sədrliyin Azərbaycan Respublikasına keçməsi, İslam Mədəniyyətlər Paytaxtları Proqramının davam etdirilməsi ilə bağlı müzakirələrdə Naxçıvan şəhəri 2018-ci il üçün İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı elan olunmuşdu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev YUNESKO ilə əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm verir. Dövlət başçısı bu mötəbər təşkilatla qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq, 2005-ci ilin sentyabrında xüsusi Sərəncam imzalamışdır [1218]. Bu addım iki tərəf arasında əməkdaşlığın daha da genişlənməsinə, ölkəmizin, təşkilatın xətti ilə keçirilən proqram və layihələrində daha da fəal iştirak etməsinə təkan vermişdir.

Mədəniyyət sahəsində əsas prioriteti maddi və qeyri-maddi irsin qorunması təşkil edir. Bu, ərazisinin 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Azərbaycan dövləti maddi və mənəvi mədə-

niyyət nümunələrimizin qorunması, onların dünyada öz adı və ünvanı ilə təqdim olunması istiqamətində məqsədyönlü işlər aparır. Məhz bu uğurlu siyasətin nəticəsində Azərbaycan xalqının bir sıra maddi və mənəvi sərvəti artıq YUNESKO-nun Maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

Azərbaycan dövləti YUNESKO ilə əlaqələrində Ermənistanın işğalı altında olan ərazilərimizdə mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi, qeyri-qanuni olaraq mənimsənilmiş mədəni mülkiyyətin restitusiyası məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bu məqsədlə 2011-ci ildə üzv seçildiyi YUNESKO-nun «Mədəni sərvətlərin onların mənsub olduqları ölkələrə qaytarılması və qeyri-qanuni mənimsənilməsi zamanı onların restitusiyasına dəstək üzrə hökumətlərarası Komitə»nin fəaliyyətində yaxından iştirak edir.

Azərbaycan dövləti indiyədək YUNESKO-nun 13 Konvensiyasına qoşulmuşdur. Ölkəmizdə təşkilatın müxtəlif sahələr üzrə Milli Komitələri fəaliyyət göstərir. İndiyədək təşkilat çərçivəsində Azərbaycan dövləti tərəfindən yüzdən çox tədbir keçirilmişdir ki, bu tədbirlər görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileylərinin qeyd edilməsi, müxtəlif konfranslar, forumlar, mədəni və təbii irsin qorunması ilə bağlı tədbirlərdir [1217]. 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikası təşkilatın «Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə hökumətlərarası Komitəsi»nə 72 səsle üzv seçilmiş, Ermənistan isə 19 səs toplayaraq kənarda qalmışdır. Bu istiqamətdə aparılan məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində Azərbaycan xalqının bir çox maddi mədəniyyət nümunələri YUNESKO-nun Ümumdünya siyahısına salınmışdır.

Azərbaycan Respublikası YUNESKO çərçivəsində mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı məsələlərinə xüsusi önəm verir. Təşkilatın dəstəyi ilə ölkəmizdə mədəniyyətlərarası forumların keçirilməsi buna sübutdur.

Azərbaycan Respublikası Türk dünyasının mədəni birliyinin güclənməsinə, türk xalqları arasında dialoqun genişlənməsinə daim diqqət yetirir. Xüsusən, TÜRKSOY-un fəaliyyətinin genişlənməsi

istiqamətində ölkəmiz çoxşaxəli fəaliyyət göstərir. 2009-cu ildə Bakıda keçirilmiş TÜRKSÖY Mədəniyyət Nazirləri Daimi Şurasının 16-cı iclasında təşkilatın yeni Nizamnaməsi qəbul olunmuş, ona Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı statusu verilmişdir [1199, s.68]. Azərbaycan Respublikası TÜRKSÖY çərçivəsində bir sıra tədbirlərin keçirilməsinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı rolunda çıxış etmişdir.

Azərbaycan Respublikası bir sıra regional təşkilatlar, o cümlədən Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Təşkilatı (GUAM), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) çərçivəsində mədəni əməkdaşlığın inkişafına öz töhfələrini verir. QDİƏT çərçivəsində hələ 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Qara dənizlə Xəzər dənizi arasında mədəniyyət körpüsü yaratmaq məqsədilə «İki dənizin layihəsi», mədəniyyət həftələrinin təşkili, QDİƏT-in mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi və bir sıra tədbirlərin keçirilməsi təklifi ilə çıxış etmişdir.

Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri arasında mədəni əməkdaşlıq və dialoqun inkişafında da mühüm rol oynayır. MDB ölkələri Dövlətlərarası Humanitar Əməkdaşlıq Fondu İdarə Heyətinin sədri Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasının səfiri Polad Bülbüloğludur. Fond yarandığı gündən ölkələrarası mədəni dialoqun gücləndirilməsi məqsədilə bir sıra layihələr həyata keçirmişdir. 2007-ci ilin mayında MDB Hökumət Başçılarının Şurasının toplantısında Azərbaycan Respublikası tərəfindən «MDB ölkələrinin mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq konsepsiyası» təklif olunmuş, bu konsepsiyanın həyata keçirilməsi məqsədilə «2015-ci ilə qədər MDB iştirakçısı olan dövlətlərin mədəniyyət sahəsində əsas tədbirləri»nə dair sənədlər qəbul olunmuşdur [1201]. MDB Dövlət Başçıları Şurasının qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Qəbələ şəhərinin 2013-cü ildə «MDB-nin Mədəniyyət paytaxtı» seçilməsi ölkəmizin MDB məkanında mədəni əməkdaşlığın inkişafında aparıcı rol oynadığını göstərir [1197].

Əlverişli coğrafi şəraitdə, Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovuşduğu məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikası bu gün

beynəlxalq aləmdə həyata keçirilən mədəni əməkdaşlıq prosesində mədəniyyətlərin dialoqunda yaxından iştirak edir. Son dövrlərdə dövlətimizin irəli sürdüyü təşəbbüslər, ölkəmizdə baş tutan beynəlxalq mədəni tədbirlər Azərbaycan Respublikasını bu sahədə aparıcı dövlətlərdən birinə çevirmişdir. Ölkəmiz mədəniyyətlərin qarşılıqlı yaxınlaşmasına daim dəstək verməklə yanaşı, bir çox hallarda bu yaxınlaşmaya, sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin dialoquna şərait yaradan konkret addımlar atmışdır. Bu baxımdan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, MDB, Sivilizasiyalar Alyansı və digər beynəlxalq strukturlar çərçivəsində həyata keçirilən müxtəlif forumların işində yaxından iştirak etmiş, onların bir çoxuna ev sahibliyi etmişdir.

Azərbaycan Respublikası sivilizasiyalararası əməkdaşlığın ən mühüm forumlarından biri olan və 2004-cü ildən fəaliyyət göstərən «Sivilizasiyaların Alyansı» forumuna qoşulan ilk ölkələrdən biri olub onun fəaliyyətində yaxından iştirak edir. Bunun BMT-nin Sivilizasiyaların Alyansı Katibliyinin icraçı direktoru Mark Şuer də təsdiq etmişdir [1206]. Ölkə Avropa Şurasının beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq proqramlarında da yaxından iştirak edir. Hələ 2006-cı il aprelin 24-də Strasburqda Azərbaycan Respublikası ilə bu beynəlxalq təşkilat arasında əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmiş, ölkəmizin bu təşkilatın həyata keçirdiyi proqram və layihələrdə iştirakı barədə razılıq əldə edilmişdir. Bu proqramlar arasında STEYC layihəsinin məntiqi davamı olan Kiyev Təşəbbüsü Regional Proqramı və AS-nin Mədəni Marşrutlar Proqramının bir neçə layihəsi bilavasitə Azərbaycan Respublikası ilə bağlı olmuşdur.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 20 illiyinin keçirilməsi ölkənin mədəni əlaqələrinin genişlənməsinə öz təsirini göstərdi. Ölkə Prezidentinin müvafiq Sərəncamına [1205] uyğun olaraq ölkə daxilində və xaricdə mədəniyyətimizin təbliği və tanındılması məqsədi ilə silsilə tədbirlər həyata keçirilmiş, yubiley ili mədəniyyət günlərinin, festivalların, müsabiqələrin təşkili, mədəniyyət kollektivlərinin qastrolları ilə tarixə düşmüşdür [1196].

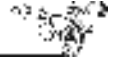

Beləliklə, 2012-ci ildə «Eurovision» mahnı müsabiqəsinin ən yüksək səviyyədə təşkili, 2015-ci ildə ilk Avropa Oyunlarının keçirilməsi, Mədəniyyətlərarası dialoq və Humanitar forumlarının təşkili, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının bütün dünyanı narahat edən bəşəri problemlərin müzakirə edildiyi məkana, Bakının isə mədəniyyətlərarası dialoq paytaxtına çevrildiyini göstərir.

2003-cü ildən sonra Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi sahədə qazandığı uğurlar ölkəmizin beynəlxalq mədəni əməkdaşlıqda da önəmli yer tutmasına səbəb olmuşdur. Bu həm də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq istiqamətində həyata keçirdiyi ardıcıl xəttin, siyasi iradənin nəticəsi olub, onun beynəlxalq arenada getdikcə artan nüfuzu və mövqeyi ilə birbaşa əlaqədardır. Dövlət başçısının qeyd etdiyi kimi, «Azərbaycan çalışır və çalışacaqdır ki, mədəniyyətlərarası münasibətlər sağlam zəmində öz həllini tapsın... Biz çalışırıq, təcrübəmizi, öz nailiyyətlərimizi ortaya qoyuruq və göstəririk ki, bu mümkündür» [1194].

7.8. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla mənəvi birliyin möhkəmləndirilməsi

Müasir dövrdə dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyini daha da gücləndirmək və birliyini möhkəmləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasında həm dövlət səviyyəsində, həm də ictimai və elmi təşkilatlar səviyyəsində xeyli iş görülmüşdür. Bu məqsədlə 2004-2015-ci illərdə respublikada keçirilən əməli tədbirlərin sayəsində xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dövlətinin ümumi mənafeyi naminə təmasları xeyli intensivləşmişdir. Həmvətənlərimizi bir araya gətirmək, başqa ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıları bir-birilə tanış etmək, onların yaşadıkları ölkələrdə yaratdıqları təşkilat və cəmiyyətlərin, birliklərin, qurumların arasında əlaqə yaratmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Elə bu zərurətdən Bakıda keçirilən 2001-ci il noyabrın 9-10-da Dünya Azərbaycanlılarının I

qurultayı, 2006-cı il 16 martda II qurultayı, 2011-ci il 5 iyulda III qurultayı xaricdəki Azərbaycan diaspor təşkilatları arasında əlaqələrin yaranmasında böyük tarixi əhəmiyyət kəsb etdi [1228; 650; 650]. Bu qurultayların keçirilməsi ölkəmizdən kənarda yaşayan azərbaycanlıların bir araya gətirilməsi, ümummilli problemlərin həllində onların gücünün səfərbər edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Eyni zamanda, Azərbaycan dövləti ilk dəfə olaraq bəyan etdi ki, ölkəmiz nəinki Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan 8 milyonluq əhalinin, həm də dünyaya səpələnmiş 48 milyondan artıq azərbaycanlının vətənidir. Bu, siyasi bir addım idi ki, Azərbaycan Respublikası bu addımı atmaqla, dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılara sahib çıxdı, həmin insanların hüquqlarının müdafiəçisi olduğunu bəyan etdi.

2002-ci il iyunun 5-də Prezident Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması Azərbaycan diasporunun formalaşması və təşkilatlanmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi [1236].

Azərbaycan diasporunun həyatında ən mühüm hadisələrdən biri isə 2004-cü ilin oktyabrında Azərbaycan və Rusiya prezidentlərinin iştirakı ilə Ümumrusiya Azərbaycan Konqresinin II Qurultayının keçirilməsi olmuşdur. İki dövlət başçısının bu qurultayda iştirakı Azərbaycan dövlətinin diaspor quruculuğuna xüsusi diqqət yetirməsinin təzahürüdür. İndi xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində, soydaşlarımızın birlik və həmrəyliyinə möhkəmləndirilməsində yeni mərhələ yaşanmaqdadır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan diasporunun formalaşması sahəsində görülən işləri yeni inkişaf mərhələsinə qaldıraraq daim diqqət mərkəzində saxlayır.

Prezident İlham Əliyevin diaspor quruculuğu sahəsindəki siyasəti Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş ideya və prinsiplərin konseptual istiqamətlərinə əsaslanır. Bu siyasətin əsas məqsədi dünya azərbaycanlılarının vahid təşkilatda birləşdirilməsinə nail olmaqdır.

Diaspor quruculuğu işi uzunmüddətli proses olduğundan bu sahədə qarşıya çıxan problemləri, həllini gözləyən məsələləri vaxtaşırı müzakirə etməyə ehtiyac yaranır. Bu baxımdan istər Azərbaycan Respublikası daxilində, istərsə də ölkədən kənarda Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə keçirilmiş tədbirlər diaspor quruculuğunda da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2005-ci ilin may ayında İsveç Krallığının Stokholm şəhərində keçirilmiş Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin VIII Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi probleminin həlli istiqamətində söyləri müdafiə olundu [1221].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dünyada baş verən mürəkkəb proseslərin və ziddiyyətlərin fonunda Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsi üçün diasporla əlaqələrin böyük əhəmiyyət daşıdığını dəfələrlə qeyd etmişdir. Bu baxımdan, İlham Əliyev istər xarici ölkələrə səfərləri zamanı, istərsə də respublikamızda səfərdə olmuş müxtəlif xalqların diaspor təşkilatlarının nümayəndələrini və ayrı-ayrı dövlətlərin rəsmi nümayəndə heyətlərini qəbul edərkən, diaspor məsələsini həmişə diqqətdə saxlamışdır.

Prezident İlham Əliyev müxtəlif ölkələrdə keçirilən diaspor quruculuğu tədbirlərini diqqətdən kənarda qoymurdu. Belə ki, 2004-cü ilin yanvar ayında keçirilmiş Amerika-Türk Assosiasiyaları Assambleyasının XXIV Qurultayına müraciəti ölkə Prezidentinin diaspor quruculuğu işinə nə qədər yüksək əhəmiyyət verdiyindən xəbər verirdi.

2005-ci il iyunun 14-də IX Peterburq Beynəlxalq İqtisadi Forumunda iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sankt-Peterburqdakı Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ilə görüş keçirmişdir [1222]. Həmin görüşdə Prezident İlham Əliyev Sankt-Peterburqda yaşayan azərbaycanlıların problemləri ilə maraqlanmış və onları əmin etmişdir ki, dilimizi, tariximizi, mədəniyyətimizi unutmamaq üçün burada məktəblər açılacaq, mədəniyyət mərkəzləri yaradılacaqdır. Azərbaycan dövlətinin vətəndən

kənarda məskunlaşmış milyonlarla soydaşımızın vahid bir amal ətrafında birləşdirilməsi istiqamətində 2006-cı il 16 mart tarixində keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının II qurultayı diaspor quruculuğu sahəsinə böyük bir təkan vermişdir [1229].

Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının yüksək səviyyədə təşkili, qurultayda qəbul olunmuş qərarlar Azərbaycan diasporunun yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu əminliklə söyləməyə əsas verdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qurultaydakı tarixi nitqi xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması və diaspor quruculuğu siyasətinin yeni mərhələsinin başlıca istiqamətlərini, bu mərhələdə qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirmişdir.

Qloballaşan dünyanın reallıqları diaspor quruculuğu sahəsində Azərbaycan dövləti qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması məhz bu zərurətdən irəli gəlmişdir.

Prezident İlham Əliyevin 2008-ci il 19 noyabr tarixli 54 sayılı Sərəncamı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı, ölkə Prezidentinin 2009-cu il 14 may tarixli Fərmanı ilə Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Əsasnaməsi və strukturu təsdiq olundu [1222].

Qeyd olunduğu kimi, Dünya Azərbaycanlılarının birinci (2001) və ikinci (2006) qurultayları ölkədə və xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların həmrəyliyiinin möhkəmləndirilməsi işində dönüş nöqtəsi oldu.

Bu baxımdan, 2011-ci ilin iyul ayında Prezident İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında» 2011-ci il 21 yanvar tarixli Sərəncamı ilə Bakı şəhərində keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının III qurultayı Azərbaycan diasporunun yeni dövrdə fəaliyyətinin ideoloji əsasını təşkil etməklə yanaşı, Dünya Azərbaycanlılarının birliyini milli dövlətçilik ideologiyası müstəvisində formalaşmasını müəyyən etdi.

Qurultayda diaspor qurumlarının fəaliyyəti qiymətləndirildi, azərbaycanlıların mütəşəkkilliyinin və təşkilati çevikliyinin artırılmasına təkan verən mühüm qərarlar qəbul edildi. Müasir Azərbaycan Respublikasının diaspor quruculuğu siyasəti bütün dünya azərbaycanlılarının milli şüurunu, özünüdərkinə, ana torpağı olan Azərbaycana bağlılığını bir daha möhkəmləndirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev öz çıxış və nitqlərində, imzaladığı bir çox dövlət sənədlərində, hər il dekabrın 31-də Dünya Azərbaycanlılarına ünvanlandığı müraciətlərində, xarici ölkələrə səfərləri zamanı Azərbaycan icmalarının nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərdə milli diasporun formalaşması və təşkilatlanmasının daha da gücləndirilməsinin diaspor quruculuğu sahəsində ən vacib vəzifələrdən olduğunu daim diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Bu dövrdə Azərbaycan mühacirəti mütəşəkkil və məqsədyönlü iş qurmaq üçün müasir Azərbaycan Respublikasının simasında istinad ediləsi möhkəm dayaq, azərbaycançılıq kimi möhkəm ideya zəmini əldə etməklə, milli diaspor quruculuğu sahəsində konkret tədbirlər həyata keçirir.

2010-cu il sentyabrın 27-də Özbəkistan Respublikasının paytaxtı Daşkənd şəhərində Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılışı oldu. Açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iştirak etdi və Mərkəzin açılışı münasibətilə soydaşlarımızı təbrik edən Prezident bildirdi ki, bu mərkəz, əslində Özbəkistan-Azərbaycan dostluğunun təcəssümüdür. «Bu mərkəzdə, eyni zamanda, Özbəkistan-Azərbaycan Dostluğu Muzeyi də fəaliyyət göstərir. Bu mərkəz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adını daşıyır. Bu da çox əlamətdar haldır».

Dövlət başçısı daha sonra Azərbaycan diaspor nümayəndələrinə bildirdi ki: «Siz Özbəkistanın dəyərli vətəndaşları kimi onun inkişafına töhfələrinizi verirsiniz. Ancaq, eyni zamanda, siz Azərbaycanı da təmsil edirsiniz. Biz bundan sonra da çalışacağıq ki, bütün başqa ölkələrdə, dünyada yaşayan azərbaycanlılarla işlərimiz, əlaqələrimiz daha da yüksək səviyyədə qurulsun» [1222].

Məlum olduğu kimi, Ümummilli Lider Heydər Əliyev böyük siyasi məharət, səbir, qətiyyət və əzmlə dünya azərbaycanlılarını Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü prinsipi əsasında həlli ideyası ətrafında birləşdirə bilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xarici ölkələrə ilk səfərlərində bu vəzifəni milli diasporun mənəvi borcu kimi onların qarşısına qoymuşdur.

Dövlət başçısının irəli sürdüyü ideyalar sayəsində həmvətənlərimiz artıq ümummilli ideya və maraqlar ətrafında birləşən fəal siyasi qüvvəyə çevrilmişlər.

Hər il xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan icma və birlikləri tərəfindən ərazilərimizin işğal tarixləri, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı ermənilər tərəfindən törədilmiş kütləvi qanlı cinayətlərin ildönümləri qeyd edilir, işğalçı Ermənistanın cəzalandırılması tələbi ilə beynəlxalq təşkilatlara müraciətlər ünvanlayırlar.

Bütün bunlar Azərbaycan Diasporunun Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında böyük rol oynadığını göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bütün əməli fəaliyyətində Vətənin mənafeyini, istər Azərbaycanda, istərsə də Azərbaycandan kənarda yaşayan xalqının arzularını əsas götürür. İlham Əliyev 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra belə bir bəyanat verdi: «Mənim güvəncim Vətəndir, Xalqdır. Mən hər bir azərbaycanlının prezidenti olacağam».

Bu dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrin güclənməsinə xüsusi diqqət göstərmişdir. Bu məqsədlə o, Azərbaycan Respublikasının səfirliklərinin işini, fəaliyyətini həmişə vacib saymış və ölkənin bütün xarici ölkələrdəki səfirliklərinə bu istiqamətdə fəaliyyətini qurmaq, bütün təşəbbüsləri müdafiə etmək, eyni zamanda, bu istiqamətdə çalışmalarını tapşırmışdır.

Hazırda azərbaycanlıların milli birliyi və Azərbaycan

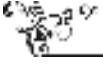
diasporunun təşkilatlanması ideyası yüksək dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılıb və bu sahədə ardıcıl tədbirlər görülür. Bu gün ölkədən kənarda yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycan dövlətinin qayğısını daima hiss edirlər. Onlar yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi, mədəni və işgüzar həyatında getdikcə öz mövqelərini genişləndirir, Azərbaycan xalqının dünyada tanınmasına, mədəniyyətimizin təbliğinə sanballı töhfələr verirlər.

Azərbaycan diasporunun inkişafında müstəsna xidmətləri olan diaspor təşkilatlarının rəhbərləri, onların fəaliyyətləri mütəmadi olaraq Azərbaycan dövləti və onun Prezidenti tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, Azərbaycanın təbliği istiqamətində gördükləri işə görə müxtəlif dövlət mükafatları ilə təltif olunurlar. Azərbaycan Respublikasını beynəlxalq aləmdə yüksək səviyyədə təmsil edən simalardan biri də Leyla xanım Əliyevadır. Leyla xanım Əliyeva Heydər Əliyev Fondunun Rusiya Federasiyasının nümayəndəliyinin rəhbəri olmaqla yanaşı, Rusiya Federasiyasının Azərbaycanlı Gənclər Təşkilatının (AMOR) sədridir. Leyla xanım Əliyeva. eyni zamanda, Moskvada nəşr olunan «Baku» jurnalının baş redaktoru, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Gənclər Forumunun baş əlaqələndiricisidir. Onun diaspor nümayəndəsi kimi Azərbaycan həqiqətlərinin, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması sahəsində göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri «Xocalıya Ədalət» kampaniyasının təşəbbüskarı kimi çıxış etməsidir. Məhz onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən sözügedən kampaniya çərçivəsində ermənilərin Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş Xocalı şəhərində azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı faktı dünya ölkələrinin diqqətinə çatdırılmışdır. Hətta bir sıra ölkələrin parlamentləri bu kampaniyanın məntiqi nəticəsi olaraq ermənilərin 1992-ci il fevralın 26-da Xocalıda törətdikləri insanlıq faciəsini soyqırımı kimi tanıyıb. Leyla xanım Əliyevanın Azərbaycanın təbliği istiqamətindəki fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin diqqətindən kənarda qalmayıb. Belə ki, Dövlət başçısının 2011-ci il Dünya Azərbaycanlılarının III qurultayı

ərəfəsində imzaladığı Sərəncamla Leyla Əliyeva xalqlar arasında dostluğun möhkəmləndirilməsi və Azərbaycan diasporunun inkişafı sahəsindəki xidmətlərinə görə «Tərəqqi» medalı ilə təltif olunub [1232]. 2012-ci il iyul ayının 5-də Azərbaycan Respublikası Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılmasının 10-cu ildönümü münasibətilə tədbir keçirildi. On il ərzində Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən və ya komitənin dəstəyi ilə 63 kitab, 13 sənədli film hazırlanmış və həmvətənlərimizin ünvanlarına göndərilmişdir. Tədbirdə bu əyani vəsaitlərin hazırlanmasında azərbaycanlı alim və tədqiqatçıların rolu yüksək dəyərləndirilmiş, ötən on il ərzində Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi ilə əməkdaşlıq edən alim və tədqiqatçılar – AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Rasim Əliquliyev, tarix elmləri doktoru, AMEA Tarix İnstitutunun Diaspor şöbəsinin müdiri Məryəm Seyidbəyli və digərlərinə Dövlət Komitəsinin xüsusi diplom-plaketləri təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yubiley münasibətilə Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əməkdaşlarının təltif edilməsi haqqında Sərəncam imzaladı və Dövlət Komitəsinin bir qrup əməkdaşı «Tərəqqi» və «Dövlət qulluğunda fərqlənməyə görə» medalları ilə təltif edildilər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Azərbaycanın diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinə 3,0 milyon manat vəsait ayrıldı. Sərəncamda Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra xaricdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması, Azərbaycan icmalarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və onların digər diaspor təşkilatları ilə əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi sahəsində mühüm addımlar atıldığı qeyd olunmuşdu [1242].

Azərbaycan diasporu istiqamətində görülən işlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və onun təmsalında Azərbaycan xalqının

Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş Azərbaycançılıq ideologiyasının təməl prinsiplərinin həyata keçirilməsi sahəsində nümayiş etdirdiyi əzmkarlığın parlaq təzahürüdür. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dünya azərbaycanlılarını vahid məqsəd ətrafında birləşdirmək siyasəti bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu isə həmvətənlərimizin təşkilatlanması, onların arasında ideya-mənəvi birliyin daha da möhkəmləndirilməsi, diaspor quruculuğu işinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

VIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ

8.1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və hədəfləri

Beynəlxalq birliyin müstəqil subyekti kimi Azərbaycan Respublikası da özünəməxsus prinsip və xüsusiyyətlərlə fərqlənən, müxtəlif istiqamətli daxili və xarici siyasət yürüdür. Müstəqilliyə qovuşduğu 1991-ci ildən, xüsusən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanın həyata keçirdiyi xarici siyasət: ölkə ərazisində qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin kənar müdaxilə olmadan həyata keçirilməsi məqsədilə təhlükəsiz və əlverişli beynəlxalq şəraitin təmin edilməsinə; ayrı-ayrı dövlətlərlə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni həyatın bütün sahələrində əldə edilmiş beynəlxalq təcrübələrin mənimsənilməsinə; qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması yönündə dövlətlərin səylərinin birləşdirilməsinə və s. mühüm vəzifələrə xidmət edir [1274, s.219].

Azərbaycanın xarici siyasətinin konseptual əsasları, məqsədi, prinsipləri və əsas xüsusiyyətləri 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyada, Prezident Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin nitqlərində öz əksini tapmışdır.

Konstitusiyanın 10-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan başqa dövlətlərlə və xarici aləmlə əlaqələrini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qurur. Xarici siyasətin əsas vəzifələri və hədəfləri müstəqilliyinə qovuşduğu 1991-ci ildən başlayaraq, ilk növbədə, bərabərhüquqlu üzv kimi müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində qatılaraq, dinc şəraitdə ölkənin davamlı inkişafını, suveren dövlət hüquqlarını, ərazisinin və əhalisinin təhlükəsizliyini, vətəndaşlarının dinc və

firavan həyatını təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Bu vəzifələrin icrası üçün dövlət təsisatları ölkənin milli ehtiyatları üzərində suveren hüquqlarını bərqərar edərək, yerləşdiyi bölgə və dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq münasibətləri yaratmış və həmin əlaqələrdən səmərəli istifadə olunmaqla milli inkişafını təmin etmişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, prioritetləri və vəzifələri dövlətin xarici siyasət konsepsiyasında, o cümlədən uzunmüddətli fəaliyyət proqramında öz əksini tapmışdır. Ölkənin xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrini özündə əks etdirən uzunmüddətli fəaliyyət proqramı dövlətin hərbi və diplomatik gücü, milli qüdrəti, iqtisadi, siyasi və maliyyə ehtiyatları, dünya siyasətindəki rolu və yeri nəzərə alınaraq qurulmuş və həyata keçirilmişdir. Xarici siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələr və hədəflər 2004-cü ildən sonra da, ilk növbədə, ölkənin beynəlxalq hüquqa əsaslanan suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, əhalisinin milli maraqlarının və təhlükəsizliyinin qorunması ilə bağlı beynəlxalq təminatın alınmasından ibarət olmuşdur [1274, s.219-247].

Müstəqilliyinin ilk illərində üzləşdiyi çox çətin vəziyyətdən fərqli olaraq, üçüncü minilliyin başlanğıcında Azərbaycan müstəqil dövlət kimi artıq bütün sahələr üzrə özünü təmin edə biləcək böyük iqtisadi, siyasi, sosial, humanitar və insan resurslarına, zəngin milli sərvətlərdən istifadə etmək sahəsində aydın milli strategiyaya, əlverişli geosiyasi, geoiqtisadi mövqeyə, kifayət qədər nüfuzlu və güclü iqtisadi tərəfdaşlara və s. üstünlüklərə malik idi. Bu üstünlük ona beynəlxalq aləmdə milli dövlətçilik maraqlarına cavab verən səmərəli və məqsədyönlü xarici siyasət yürütmək üçün əlverişli şərait yaradırdı.

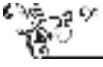
2004-2016-cı illər ərzində Azərbaycanın xarici siyasətin əsas istiqamətləri və prioritetləri sırasına: ölkənin dövlət və qeyri-hökumət resurslarını səfərbər edərək müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi; dünyanın aparıcı dövlətləri

ilə iqtisadi-siyasi və sosial-mənəvi sahədə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq və regional təşkilatlarda fəal təmsilçilik yolu ilə Ermənistanın işğalçı siyasətinin nəticələrinin aradan qaldırılmasına beynəlxalq dəstəyin qazanılması, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yollarla həllinə səy göstərilməsi və s. kimi strateji məsələləri aid etmək olar [1274].

Azərbaycanın xarici siyasəti bəhs olunan illərdə də çoxşaxəli və balanslı, açıq və demokratik prinsiplər əsasında qurulmuş, ölkənin milli mənafeələrinə, xalqın mənəvi dəyərlərinə zidd olmayan bütün beynəlxalq hüquqi normaları və prinsipləri özündə əks etdirmişdir. Xarici siyasət ölkənin, onu əhatə edən beynəlxalq təşkilatlar və əsas güc mərkəzlərinin, qonşu və region dövlətlərinin maraqları, imkan və mövqeləri, Cənubi Qafqazın mövcud geosiyasi vəziyyəti və beynəlxalq münasibətlərin reallıqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. Çoxşaxəli və balanslı xarici siyasətin davamlı olaraq yürüdülməsi bütün dövrlərdə Azərbaycanın dünya birliyindəki nüfuzunu daha da artırmış, bölgənin və beynəlxalq aləmin qlobal problemlərinin həllində ona təsirli və əhəmiyyətli regional mövqe qazandırmışdır.

Son on ildə ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatın bütün sahələrində əldə etdiyi nailiyyətlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının həm də milli-vətəndaş birliyini, etnik-dini tolerantlığı, multikulturalizmi inkişaf etdirməsi onun dünya birliyinə integrasiyasını xeyli sürətləndirmişdir. Azərbaycanlıların multikulturalizm və tolerantlıq ənənələri, bu sahədə qazanılan uğurlar ötən illər ərzində ölkədə keçirilən çoxsaylı mədəniyyətlərarası, dinlərarası və sivilizasiyalararası beynəlxalq humanitar forumlarda öz təsdiqini tapmış, planetin sülhsevər dövlətləri, rəsmi və qeyri-rəsmi təşkilatlar, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir. 2016-cı ilin 25-27 aprel tarixlərində Bakı şəhərində keçirilən BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumu bu baxımdan Azərbaycanın son illərdə təkcə milli səviyyədə və Cənubi Qafqaz regionunda deyil,

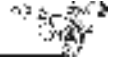

eyni zamanda, dünya miqyasında mədəniyyətlərarası, dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoq sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə verilən çox yüksək qiymətin göstəricisi idi. Azərbaycan xalqının multikultural ənənələri və bu sahədə yürüdülmən siyasətin dönməzliyi ilə bağlı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2012-ci il oktyabrın 4-5-də keçirilən İkinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı çıxışında bildirmişdir ki, multikulturalizm bəşəriyyətin, hər bir ölkənin gələcək inkişafı üçün ən məqbul variantdır və bu ali dəyərin alternativini yalnız özünü təcriddir [1255].

Azərbaycanın bəhs olunan dövrdə xarici siyasətinin ən mühüm strateji istiqamət və hədəflərindən birini dünyanın aparıcı ölkələri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, bütün sahələrdə onlarla qarşılıqlı-faydalı əlaqələrinin getdikcə dərinləşdirilməsi xətti təşkil etmişdir. Bu məqsədlə ölkənin geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, bütün əsas sahələr üzrə milli maraqları və tərəfdaşlıq imkanları obyektiv qiymətləndirilmiş, mövcud reallıqlar nəzərə alınmaqla, dünya dövlətlərinin iqtisadi-siyasi, sosial-mədəni, təhlükəsizlik və s. mənafeleəri ilə uzlaşdırılması istiqamətində təsirli addımlar atılmışdır.

Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətində böyük əhəmiyyət kəsb edən istiqamət və hədəflərdən birini də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsinin dövlətləri və xalqları ilə mehriban qonşuluq və qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq münasibətlərinin yaradılması təşkil etmişdir. Bu istiqamətdə Azərbaycan müstəqillik illərində bölgədə bir çox transmilli enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və digər mühüm regional layihələr həyata keçirmişdir ki, bu layihələr təkə Azərbaycanın özünün, xarici tərəfdaşlarının mənafelelerini deyil, həm də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional iqtisadi, enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və s. sahəsindəki inkişafına təkən vermiş, Ermənistan istisna olmaqla, əksər qonşu dövlətlərin maraqlarına xidmət etmişdir.

Azərbaycanın Avropa və Asiyanın nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi, geosiyasi, geoiqtisadi və

hərbi-geostrateji cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən mövqelərə malik olması, Xəzər dənizinin zəngin enerji qaynaqlarından düzgün istifadəni hədəfləyən «yeni neft siyasəti» kursu yürütməsi onun xarici siyasətinin uğurlarına həlledici təsir göstərmişdir. Bununla bağlı olaraq, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və hərbi təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında Azərbaycanın yürütdüyü xarici siyasət kursu mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu siyasətin əsas məqsədi ölkənin milli, regional və beynəlxalq maraqlarını, regionda gedən əksər geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji proseslərdəki fəal iştirakını təmin etməkdən ibarət idi ki, buna da tam nail olunmuşdur. Bir çox əhəmiyyətli enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və tranzit layihələrinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı kimi çıxış etməsi ölkənin regiondakı geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də göstərilən sahələrdə beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayan dövlətlərdən birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, 2007-ci ildə isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməsi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşasına başlanılması və Avropa-Qafqaz-Asiya, Şimal-Cənub transmilli layihələrdə iştirakı bu dövrdə Azərbaycanı Avropanın enerji-nəqliyyat təhlükəsizliyinin həlledici vəsiləsinə çevirmişdir.

Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın rolunu artıracaq «Cənub Qaz Dəhlizi»nin icrası istiqamətində 2004-cü ildən sonra görülməli işlərin çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bununla bağlı Avropa Birliyi ilə Azərbaycan arasında 2007-ci ildə imzalanmış tərəfdaşlıq müqaviləsi, 2013-cü ilin 17 dekabr tarixində Bakı şəhərində imzalanan «Şahdəniz-2» transmilli qaz layihəsi, 2015-ci il martın 17-də rəsmi təməlqoyma mərasimi keçirilən Trans-Anadolu qaz kəməri (TANAP) və s. layihələr regional və beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi sahəsində Azərbaycanın rolunu daha da gücləndirdi. «Cənub Qaz Dəhlizi»nin sonuncu segmenti olan TAP-ın (Trans-Adriatik Qaz Boru Kəməri) tikintisinə isə 2016-cı ildə başlanacağı gözlənilir [1275]. Bu layihə artıq beynəlxalq aləmin lazımi dəstəyini

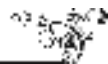

qazanmış və Avropa Komissiyasının orta q maraqlara xidmət edən 33 prioritet enerji təhlükəsizliyi layihəsi sırasına daxil edilmişdir.

Müstəqillik və dövlətçilik mənafelərini qorumaq, bu sahədə qarşıya çıxan problemləri xarici aləmin dəstəyi ilə həll etmək, beynəlxalq təşkilatlarla, transmilli qurumlarla sıx əlaqələr yaratmaq və s. istiqamətində Azərbaycan diplomatiyası bəhs olunan dövrdə mühüm işlər görmüşdür. BMT, ATƏT, Avropa Birliyi, Avropa Şurası, NATO, MDB, İƏT, EKO, QDİƏT və digər beynəlxalq, məhəlli təşkilatlarla sıx inteqrasiyanın, hərtərəfli münasibətlərin qurulmasının yeni yolları və vasitələri müəyyənləşdirilmiş və həyata keçirilmişdir. Xüsusilə Azərbaycanın 2011-ci il oktyabrın 24-də BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə qələbə qazanması ölkənin xarici siyasətinin böyük uğuru hesab olunmalıdır. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «müstəqilliyin iyirmi illiyinə təsadüf edən bu qələbə. bir tərəfdən Azərbaycanın uğurlu inkişafının nəticəsi idi, digər tərəfdənsə, onu göstərdi ki, biz erməni lobbisinin illərdir ki, həyata keçirdiyi anti-Azərbaycan kampaniyasına böyük zərbə vura bilmişik» [1276].

2004-2016-cı illərdə ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa olunması, Ermənistanın hərbi təcavüzünün nəticələrinin aradan qaldırılması, Dağlıq Qarabağ probleminin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həlli, bu istiqamətdə beynəlxalq aləmin dəstəyinin qazınılması Azərbaycan diplomatiyasının qarşısında dayanan ən mühüm vəzifələrdən biri olaraq qalmışdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkənin diplomatik xidmət orqanları rəhbərlərinin 2012-ci il sentyabrın 21-də keçirilən dördüncü müşavirəsindəki çıxışında bununla bağlı bildirmişdir: «Xarici siyasətdə ölkə qarşısında duran əsas vəzifə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsidir. Bu, bizim nəinki xarici siyasətdə, ümumiyyətlə, ölkə qarşısında duran əsas məsələdir. Bildiyiniz kimi, məsələ uzun illərdir öz həllini tapmır, ədalət, beynəlxalq hüquq normaları pozulur və bu ədalətsizlik davam edir» [1276].

Azərbaycan diplomatiyası bu dövrdə əsas gücünü ölkənin

beynəlxalq aləmdəki nüfuzunun artırılmasına, ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində dünya birliyi ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə, respublikanın ərazi bütövlüyü problemlərinin həllinə və ölkəyə hərtərəfli beynəlxalq dəstəyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bütün bunların nəticəsində Ermənistanı dəstəkləyən ölkələrin bir qismi bitərəfləşdirilmiş, bu məsələdə əvvəlcədən bitərəf qalan bəzi dövlətlər Azərbaycanın ədalətli mövqelərinin müdafiəsinə cəlb edilmiş, ölkənin müstəqilliyində marağı olan və onu müdafiə edən dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların bu işə qoşulması, Ermənistanla təzyiq etməsi üçün hərtərəfli düşünülmüş diplomatik və siyasi iş aparılmışdır. Dağlıq Qarabağın və bu bölgə ətrafında yaranmış problemlərin tarixi, əsas mahiyyəti və məsələ ilə bağlı başqa faktlar, o cümlədən Azərbaycanın haqq səsi bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılmış, mövcud informasiya boşluğu doldurulmuş və dünyada ictimai rəy respublikamızın xeyrinə dəyişmişdir [1283 s.294-295].

Son on iki il ərzində Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı və özünəməxsus mövqelər qazanması üçün çevik və fəal diplomatik səylər göstərilmiş, ölkənin xarici aləm üçün kəsb etdiyi maraqlar dairəsi, geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyəti düzgün dəyərləndirilmiş, beynəlxalq aləmin Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və Azərbaycanda təmsil olunan, üst-üstə düşən, kəsişən maraq dairələri müəyyənləşdirilmişdir. Bu dövrdə də ölkənin yeni neft-qaz strategiyasının həyata keçirilməsinə, xüsusən enerji ixracı və nəqliyyat-kommunikasiya marşrutlarının şaxələndirilməsinə beynəlxalq aləmin dəstəyinin təmin olunması Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritetlərindən birini təşkil etmişdir. 1993-cü ildən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin yürütdüyü strategiyaya uyğun olaraq Xəzərin beynəlxalq hüquq əsasında milli sektorlara bölünməsi, alternativ neft kəmərlərinin çəkilişi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, investisiya qoyuluşu, dünya enerji bazarında lazımi mövqelərin qazanılmasını nəzərdə tutan «yeni neft siyasəti» bəhs olunan dövrdə də dönmədən həyata keçirilmişdir.

Hazırda Azərbaycan qlobal dünya və Avrasiyanın regional siyasətində yaxından iştirak edir. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən əsas hadisələr və cərəyan edən tendensiyalar əksər dövlətlər kimi Azərbaycanın da daxili və xarici vəziyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Qloballaşma adı altında müasir dünya siyasətinin çoxstandartlı reallıqlarının yaranması, beynəlxalq və regional integrasiya proseslərinin, tərəfdaşlıq münasibətlərinin tendensiyaları, regional münaqişələr və qlobal insan fəlakətləri ocaqlarının sayının artması, məcburi transmilli «demokratikləşdirmə» siyasəti və onun acı nəticələri, neokolonializmin yeni-yeni təzahürlərinin ortaya çıxması və s. kimi beynəlxalq proseslər qarşısında Azərbaycan vahid strateji yanaşma nümayiş etdirmiş və prinsipial xarici siyasət xətti yürütmüşdür ki, bu da beynəlxalq aləmdə diqqətlə izlənilərək qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan dövləti dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların istinad yeri, qürur mənbəyi və doğma Vətənidir. Odur ki, bəhs olunan dövrdə ölkə daxilində olduğu kimi, bütün dünya dövlətlərində yaşayan azərbaycanlıların, onlara məxsus əmlak və mülkiyyətin, soydaşlarımızın milli və vətəndaş hüquqlarının qorunması da xarici siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qalmışdır. Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar dünyanın ayrı-ayrı dövlətlərində, regionlarında və bütövlükdə beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə təsir etmək baxımından Azərbaycanın xarici siyasət resursu kimi çıxış etmiş və bu istiqamətdə məqsədyönlü siyasət yürüdülmüşdür.

Müasir dövrdə beynəlxalq və regional təhlükəsizlik sistemi, dünyada gedən ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi inkişaf meyilləri özünəməxsus xüsusiyyətləri və dinamikası ilə fərqlənir. Bütün bunlar Azərbaycanın milli inkişafına, daxili və xarici vəziyyətinə, dövlət təhlükəsizliyinə ciddi təsir göstərir. Ölkəmizin milli maraqlardan çıxış edərək dünyada gedən geosiyasi proseslərə prinsipial və müstəqil mövqedən yanaşması xarici siyasətimizi səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Bununla bağlı olaraq. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkənin diplomatik xidmət orqanları rəhbər-

lərinin 2014-cü il iyulun 7-də keçirilən beşinci müşavirəsindəki çıxışında qeyd etmişdir: «Xarici siyasətimiz daxili siyasətimizin davamıdır. Bu gün Azərbaycanın xarici siyasəti prinsipliliyi və müstəqilliyi ilə seçilir. Bunun əsas səbəbi, əlbəttə ki, güclü siyasi iradənin mövcudluğudur. Çünki güclü siyasi iradə olmasa, heç bir ölkə müstəqil siyasət apara bilməz. Belə siyasi iradə vardır və bu özünü həm daxili, həm xarici siyasət məsələlərində göstərmişdir» [1266].

Beynəlxalq münasibətlərin və dünya siyasətinin getdikcə qloballaşması, nəhəng transmilli korporasiyaların dünyadakı hegemonluğunun və ölkədaxili proseslərə təsirinin artması, müasir texnologiyalara əsaslanan informasiya cəmiyyətlərinin yaranması və milli sədləri aşması, beynəlxalq münasibətlərin günü-gündən vahid standartlar çərçivəsindən çıxması və s. proseslər Azərbaycanın milli inkişafına və dövlət təhlükəsizliyinə ciddi təsir göstərir. Buna görə bəhs olunan dövrdə də ölkənin milli, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyinin bərqərar olunmasına yönəlmiş xarici siyasət strategiyasının əsas vəzifələrindən biri kimi dinc şəraitdə milli inkişafın təmin edilməsi, ərazi bütövlüyünün bərpası və suveren dövlət hüquqlarının qorunması, dünya birliyi və beynəlxalq münasibətlərin subyektləri ilə milli maraqlara söykənən qarşılıqlı-faydalı əlaqələrin inkişafı öz aktuallığını saxlayır. Azərbaycanın bu istiqamətdə dünya birliyində tutduğu mövqe və qazandığı nüfuz, ilk növbədə, onun apardığı xarici siyasətin çevikliyi və səmərəliliyi ilə sıx şəkildə bağlıdır.

Azərbaycanın hazırkı dövrdə nümayiş etdirdiyi istənilən geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqe, yürütdüyü daxili və xarici siyasətin hər bir məqamı dünyanın və regionun aparıcı dövlətlərinin diqqətindən kənarda qalmır ki, bu da həm bölgənin, həm də ölkənin daxili təhlükəsizlik mühitinə birbaşa təsir göstərir. ABŞ və Qərbi Avropanın böyük ölkələri, regionun Rusiya, Türkiyə, İran və Çin kimi dövlətləri, digər beynəlxalq geosiyasi aktyorlar Cənubi Qafqazda və bütövlükdə Avrasiyada öz maraqları çərçivəsində fəal geosiyasət reallaşdırırlar. Bu da Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq maraqlarından yan keçmir [1271, s.87]. Azərbaycan

canın geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqeyini, bu istiqamətdə yürütdüyü siyasəti həm Qərb, xüsusilə ABŞ, Avropa Birliyi və NATO, həm də Rusiya, İran və Çin kimi region ölkələri maraqla izləyirlər.

Rusiya, İran və Türkiyə kimi güclü region ölkələri ilə Azərbaycanın qonşu olması, dünyada və bölgədə tarazlaşdırılmış xarici siyasət aparması, heç bir hərbi-strateji bloka qoşulmaması, əksər dünya ölkələri ilə tərəfdaşlıq kursu yürütməsi və s. balanslı geosiyasi addımları onun təhlükəsizlik mühitinə və beynəlxalq imicinə təsirsiz ötüşmür. Bu mənada müstəqillik illərində davamlı olaraq yürütdüyü dinc tərəfdaşlıq və qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq siyasəti ölkəyə «regionda geosiyasi gərginliyi azaldan və bərabərhüquqlu əməkdaşlıq mühiti yaradan konstruktiv dövlət» imici qazandırmışdır. Bu amil dünya birliyində Azərbaycanı etibarlı tərəfdaş kimi tanıtmış, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda onun reallaşdırdığı transmilli layihələrə diqqəti artırmış və bölgədəki geosiyasi roluna ciddi maraq yaratmışdır.

8.2. Dünyanın aparıcı dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq kursunun davam etdirilməsi

2004-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın aparıcı dövlətləri arasında müxtəlif sahələri əhatə edən ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Azərbaycanla bu dövlətlər arasında iqtisadiyyat və enerji təhlükəsizliyi sahəsində strateji tərəfdaşlıq münasibətləri yaranmış və möhkəmlənmiş, dövlətlərarası ticarət dövriyyəsinin həcmi ildən-ilə artmışdır. Regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin, o cümlədən enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində Azərbaycanın yürütdüyü siyasət bu ölkələr tərəfindən mütəmadi olaraq dəstəklənmişdir. Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropaya nəqli ilə bağlı iri alternativ transmilli marşrut layihələrinin hazırlanması və reallaşmasında Azərbaycanla dünyanın aparıcı dövlətlərinin mövqeyi tam üst-üstə düş-

müşdür. ABŞ, Almaniya, Fransa və Böyük Britaniya kimi ölkələr Azərbaycanın Cənubi Qafqaz regionunda lider dövlət olmasını nəzərə alaraq, onunla strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə böyük əhəmiyyət vermişlər. Dünya siyasətinə ciddi təsir gücü olan və beynəlxalq münasibətlərin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən həmin dövlətlərlə Azərbaycan arasındakı tərəfdaşlıq münasibətləri, eyni zamanda, sosial-mədəni, humanitar və digər sahələri də əhatə etmiş, bütün sahədə böyük uğurlar əldə olunmuşdur.

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra 2004-cü il sentyabr ayının 23-25-də ABŞ-a işgüzar səfər etmişdir. Səfər çərçivəsində hər iki ölkənin prezidentləri ABŞ-la Azərbaycan arasındakı münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq mahiyyəti kəsb etdiyini vurğulamışlar. Prezident İlham Əliyev öz çıxışında qeyd etmişdir: «Biz ABŞ-la uzun illərdir ki, tərəfdaşlıq. Azərbaycan yalnız bəyanatlarla deyil, çətin anlarda praktik addımlarla da özünün Birləşmiş Ştatların əsl və etibarlı tərəfdaşı olduğunu sübuta yetiribdir. Bizim çox yaxşı əlaqələrimiz, münasibətlərimiz var, müxtəlif sahələrdə - enerji sahəsində, neft və qazın nəqli sahəsində, təhlükəsizlik məsələlərində əməkdaşlıq edirik» [1292].

Regionda güclü mövqeyə malik dövlət kimi, Azərbaycanın xarici sərmayələrin cəlb edilməsi məqsədilə uğurlu enerji siyasəti həyata keçirməsi, beynəlxalq birliklə yüksək tərəfdaşlıq münasibətləri qurması, ABŞ-ın yaratdığı antiterror koalisiyasına qoşularaq, regionda və dünyada təhlükəsizlik sahəsində aparıcı dünya dövlətləri ilə fəal əməkdaşlıq etməsi, Azərbaycan hərbiçilərinin Kosovo, Əfqanıstan və başqa məkanlarda sülh yaratma proseslərində iştirakı və s. ABŞ-ın ali hakimiyyət dairələri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və 2006-cı ilin aprel ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-a rəsmi səfərinin təşkil edilməsinə şərait yaratmışdır. Səfər çərçivəsində Vaşinqtonda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə ABŞ Prezidenti Corc Buş arasında keçirilən görüş dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Görüş zamanı ABŞ-la Azərbaycan arasındakı ikitərəfli əlaqələr, regional və

beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ölkəmizin yürütdüyü siyasət və s. məsələlər geniş müzakirə edilmişdir. Keçirilən görüşlərdə bir daha təsdiq olunmuşdur ki, strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi hər iki dövlətin xarici siyasətində mühüm yer tutur. ABŞ regionda enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin təşviq olunması, Xəzər dənizində neft və qaz yataqlarının işlənilməsi və enerji daşıyıcılarının alternativ marşrutlarla beynəlxalq bazarlara çatdırılmasına imkan verən etibarlı nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması ilə bağlı Azərbaycana göstərdiyi köməyini bundan sonra da davam etdirəcəkdir.

Qeyd edilməlidir ki, ABŞ regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması üçün böyük əhəmiyyət daşıyan layihələrin reallaşmasında Azərbaycana dəstək verməklə yanaşı, ölkəyə iqtisadi investisiya qoyuluşunda da yaxından iştirak edir. Ötən illər ərzində iki dövlət arasında inkişaf etməkdə olan iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsinin nəticəsidir ki, ABŞ şirkətləri Azərbaycan iqtisadiyyatına 10 milyard ABŞ dollarından artıq sərmayə yatırımlar [1304].

Xəzər və Aralıq dənizlərini bir-biri ilə birləşdirən alternativ neft-qaz kəmərlərinin tikintisi kimi əhəmiyyətli transmilli layihələr ABŞ-ın geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarına tam cavab verir. Xüsusən «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsinin reallaşmasına münasibətdə ABŞ Azərbaycanı daim dəstəkləmiş və onunla eyni mövqedən çıxış etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu layihə öz enerji təhlükəsizliklərinin təmin olunması, mənbələrin və ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi baxımından layihəyə cəlb olunmuş bütün tərəflər - istehsalçı, tranzit və istehlakçı ölkələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ABŞ prezidenti Barak Obamanın dəvəti ilə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı ilin mart ayında bu ölkədə keçirilən Ümumdünya Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitində iştirak etməsi iki dövlət arasındakı strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafına xüsusi təkan vermişdir. Səfər çərçivəsində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-ın vitse-prezidenti Co Bayden, dövlət katibi Con Kerri və s. rəsmilərlə görüşündə dəfələrlə qeyd olunmuşdur

ki, Azərbaycan-ABŞ münasibətləri strateji tərəfdaşlıq mahiyyəti kəsb edən səviyyəyə yüksəlmişdir [1304]. Co Bayden Prezident İlham Əliyevlə görüşlərə böyük əhəmiyyət verildiyini və bunun Azərbaycan ilə ABŞ arasında tərəfdaşlığın daha da genişlənməsinə xidmət etdiyini qeyd etmişdir. O, ABŞ-ın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və suverenliyini qətiyyətlə dəstəklədiyini bir daha vurğulamışdır [1313].

Azərbaycanın xarici siyasətində Avropanın ən aparıcı ölkələrindən biri olan Almaniya Federativ Respublikası ilə ikitərəfli və çox-tərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsi mühüm yer tutur. Almaniya həm də dünyanın qabaqcıl ölkələrindən biri kimi çox güclü iqtisadi potensiala malikdir və Azərbaycan bu dövlətin ölkəmizə sərmayə qoymasında maraqlıdır.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələsinə münasibətdə Almaniya Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipini dəstəkləyir və problemin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına tərəfdar olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir.

2004-cü ilin avqust ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Almaniya Federativ Respublikasına ilk dəfə rəsmi səfər etmiş və kansler Gerhard Şröderlə görüşmüşdür. Görüş zamanı G.Şröder bildirmişdir ki, Almaniya Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü həmişə tanıyır və bu mövqeyində də qalacaq: «Düşünürəm ki, bu, təkcə bizim yox, eyni zamanda, Avropa Parlamentinin də mövqeyidir» [1289].

2007-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev kansler Angela Merkelin dəvəti ilə Almaniya rəsmi səfər etmişdir. Bu səfər Azərbaycanla Almaniya arasında ikitərəfli münasibətlərin möhkəmlənməsi və siyasi, iqtisadi tərəfdaşlıq əlaqələrinin dərinləşməsində mühüm rol oynamışdır.

Kansler Angela Merkel Azərbaycan Prezidentinin səfərini yüksək qiymətləndirərək demişdir: «İqtisadi sahədə ölkələrimiz arasındakı əlaqələr bizi çox qane edir. Alman firmalarının Azərbaycanda fəaliyyəti çox hiss olunur. Mən ümid edirəm ki, alman

firmaları Azərbaycan iqtisadiyyatına daha da çox investisiya qoyacaqdır. Hazırda Azərbaycanda çoxlu sayda Almaniya şirkətləri fəaliyyət göstərir və biz danışıqlarımız zamanı qeyd etdik ki, onlar Azərbaycanda yeni infrastrukturların yaradılmasına öz töhfələrini verə bilər» [1299].

Azərbaycan Prezidentinin səfəri çərçivəsində keçirilən Almaniya-Azərbaycan biznes forumunda Almaniya şirkətlərinin ölkəmizə investisiya qoyması məsələləri geniş müzakirə olunmuşdur. Prezident İlham Əliyev Almaniya şirkətlərinin rəhbərləri ilə görüşü zamanı bildirmişdir ki, onun Almaniya 2004-cü ildə baş tutan səfərindən sonra, iki ölkə arasındakı əməkdaşlıq daha da genişlənmiş, iqtisadi proqramların sayı xeyli artmışdır. Enerji sahəsindəki müştərək layihələrin yerinə yetirilməsini xüsusi vurğulayan ölkə başçısı qeyd etmişdir ki, indi vaxt gəlib çatıb ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrinə də alman investisiyaları yönəldilsin. «Bizim bir çox ideyalarımız, qəbul edilmiş çoxlu müştərək proqramlarımız mövcuddur. Bura tikinti sektoru, infrastruktur layihələri, xidmətlər, turizm və digər sahələr daxildir» [1299]. Qeyd edək ki, Azərbaycanda xarici investisiya qoyuluşu üçün əlverişli mühitin mövcud olması həmin dövrdə 100-ə yaxın Almaniya şirkətinin ölkəmizdə fəaliyyət göstərməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Almaniya Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlara malik olduğunu daim diqqət mərkəzində saxlayır ki, bu da təsadüfi deyildir. Məsələn, Almaniya nəzərə alır ki, 1 trilyon kubmetrdən çox qaz ehtiyatı olan «Şahdəniz» yatağı dünyada ən böyük təbii qaz yataqlarından biridir. 2009-2010-cu illərdə kəşf edilən digər qaz yataqları Azərbaycanın qaz ehtiyatlarının 2,5 trilyon kubmetrdən çox olduğunu sübut etmişdir. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə 2012-ci ildə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında TANAP layihəsinə start verilməsi, 2013-cü ildə TAP layihəsinin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi, 2014-cü ilin sentyabr ayında isə «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsinin təməlinin qoyulması Avropanın enerji təhlükəsizliyi xəritəsində böyük dəyişikliklərə

səbəb olmuşdur. Azərbaycan bu layihələrin icrası üçün böyük maliyyə yükünü öz üzərinə götürmüşdür.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2012-ci ilin fevral ayında Almaniyada işgüzar səfərdə olarkən 48-ci Münhen Təhlükəsizlik Konfransında iştirak etmiş, «Enerji, ehtiyatlar və ətraf mühit: yeni təhlükəsizlik parametrləri» mövzusunda keçirilən tədbirdə çıxış etmişdir. Dövlət başçısı Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlara malik olduğunu bildirərək demişdir: «Bu gün biz şaxələndirilmiş boru kəmərləri şəbəkəsinə malikik. Azərbaycanın açıq dənizə birbaşa çıxışı yoxdur. Şaxələndirilmiş boru kəməri şəbəkəsi bizə neft və qazımızı müxtəlif istiqamətlərə nəql etməyə imkan verir. Buna görə də, şaxələndirmə istehsalçı ölkə kimi bizim üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Biz başa düşürük ki, bu, istehlakçılar üçün də əhəmiyyət kəsb edir» [1301].

2014-cü ildə Almaniya ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi artaraq təxminən 2,5 milyard avroya çatmışdır [1312]. Almaniyanın dövlət və hökumət nümayəndələri bəhs olunan dövrdə Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin daha geniş sahələri əhatə etməsinin vacibliyini dəfələrlə vurğulamış və bu istiqamətdə addımlar atmışdır. 2015-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Almaniyağa növbəti işgüzar səfəri zamanı kansler Angela Merkel bəyan etmişdir ki, ölkələr arasındakı ikitərəfli əlaqələr müxtəlif sahələri əhatə edərək ildən-ilə dərinləşir. O, Azərbaycan Prezidentinin Almaniyağa işgüzar səfərinin dövlətlərarası siyasi əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdiyini və bunun, bütövlükdə, beynəlxalq təhlükəsizlik məsələlərinin birgə müzakirəsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmişdir. Almaniyanın kansleri bildirmişdir ki, Azərbaycanda növbəti investisiyaların yatırılması üçün böyük imkan və potensial mövcuddur ki, Almaniya bundan yararlanmalıdır [1303].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2004, 2009 və 2012-ci illərdə Böyük Britaniyağa rəsmi və işgüzar səfərləri bu ölkə ilə yüksəksəviyyəli siyasi dialoqun möhkəmlənməsinə və qarşılıqlı

münasibətlərin daha da inkişaf etməsinə öz töhfəsini vermişdir. Xüsusən Prezidentin Böyük Britaniyaya 2004-cü il dekabrın 13-14-də baş tutmuş ilk rəsmi səfəri dövlətlərarası siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərin inkişafı istiqamətində yeni perspektivlər yaratmışdır. Səfər çərçivəsində bu ölkənin hökumət və dövlət nümayəndələri ilə müzakirələrdə qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, telekommunikasiya, turizm, neft kimyası sənayesi, xidmətlər, bank, sığorta sektoru və s. sahələr xarici sərmayəçilər üçün cəlbedicidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir: «Azərbaycan xalqının, xarici sərmayəçilərin ölkənin gələcəyinə inamı, gələcəkdə şəraitin daha da yaxşılaşacağına olan əminlik, elə bilirəm ki, sərmayəçilər üçün əlavə stimül olacaqdır. Azərbaycan hökuməti olaraq biz sərmayələri qorumağı və mümkün əlverişli şəraiti yaratmağı öz üzərimizə götürürük» [1290]. Prezident İlham Əliyevin 2009-cu il iyulun 13-15-də Böyük Britaniyaya ikinci rəsmi səfəri zamanı bu ölkənin Baş naziri Qordon Braunla apardığı müzakirələrdə qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf səviyyəsi yüksək qiymətləndirilmişdir. Tərəflər Böyük Britaniyanın Azərbaycan üçün strateji tərəfdaş və ən böyük sərmayədarlardan biri olduğunu xüsusi vurğulamışlar [1300].

Həmin dövrdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində apardığı islahatlar və əldə etdiyi uğurlar dünyanın aparıcı dövlətlərindən biri olan Böyük Britaniyanın siyasi dairələri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. 2009-cu ilin iyul ayında Böyük Britaniyanın BP şirkəti ilə ARDNŞ arasında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Qeyd edək ki, BP şirkəti «Şahdəniz-2» layihəsi üzrə əsas texniki operator və aparıcı iştirakçı şirkətlərdən biridir. Bu layihə üzrə Yekun İnvestisiya Qərarı ilə bağlı imzalanma mərasimi 2013-cü il dekabrın 17-də Bakı şəhərində keçirilmiş və tədbirdə bir çox ölkələrin dövlət və hökumət nümayəndələri ilə yanaşı, Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Vilyam Heyq də iştirak etmişdir.

2011-ci ildə Böyük Britaniya ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 501 milyon ABŞ dolları təşkil etmiş və bu ölkə Azərbaycanın 15-ci iri ticarət tərəfdaşı (Avropa İttifaqı ölkələri

arasında 4-cü tərəfdaşı) olmuşdur [1308]. Təkcə 2012-ci ildə Böyük Britaniyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırdığı sərmayələr bütün xarici sərmayələrin 51,7%-ni təşkil etmişdir [1311].

Böyük Britaniya Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqi norma və prinsiplər əsasında həllini dəstəkləyir. Bu dövlət Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünü tanıyır və ATƏT-in Minsk Qrupu tərəfindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması istiqamətində göstərilən səylərə dəstək verir. Azərbaycan və Böyük Britaniya bir çox beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq edirlər. Hər iki ölkə Əfqanıstanda davamlı sülh və sabitliyin bərqərar olması istiqamətində birgə səylər göstərir.

Fransa ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətləri inkişaf etdirmək Azərbaycanın xarici siyasətinin 2004-2016-cı illəri əhatə edən dövründə də əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir ki, bunun da çox ciddi geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti vardır. Məlumdur ki, Fransa dünyanın aparıcı dövlətlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədridir. Azərbaycan və Fransa beynəlxalq terrorizm, nüvə silahlarının yayılması, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi və digər müasir çağırış və təhdidlərə qarşı mübarizə sahəsində uğurlu əməkdaşlıq edirlər. Beynəlxalq və regional təşkilatlar, o cümlədən Avropa İttifaqının «Yeni Qonşuluq Siyasəti» Proqramı və NATO-nun «Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Fəaliyyət» Planı çərçivəsində Azərbaycanla Fransa arasında sıx əlaqələr mövcuddur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi ilk xarici rəsmi səfərini 2004-cü ilin yanvar ayında məhz Fransaya etməsi də iki dövlət arasındakı siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələri əhatə edən tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Dövlət başçısı Fransaya rəsmi səfər etməsinin səbəbləri ilə bağlı demişdir: «Bu qərarın verilməsinin bir neçə səbəbi vardır. Son 10 il ərzində Fransa ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlər uğurla inkişaf edir. Əməkdaşlığımız geniş

miqyas almışdır. Siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər durmadan inkişaf edir. Fransa ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədri kimi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması prosesində iştirak edir. Digər tərəfdən, Fransa Avropanın aparıcı ölkələrindən biridir və Avropanın simvolu kimi tanınmışdır» [1291].

2004-cü ildən başlayaraq Fransa şirkətlərinin Azərbaycanda sərmayəçi kimi sayları çoxalmış, ölkələr arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi artmışdır. Fransa Azərbaycanın iqtisadi tərəfdaşları sırasında birinci beşliyə daxil olmuşdur. Azərbaycanın energetika və infrastruktur sektorunda, aviasiya, mülki təhlükəsizlik, maliyyə, istehsal, xidmət və digər sahələrdə Fransa şirkətlərinin fəallığı yüksəlmişdir. Bütün bunlar 2006-cı ilin may ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fransaya növbəti səfəri çərçivəsində həmin ölkənin adamları ilə görüşü zamanı yüksək qiymətləndirilmişdir.

2007-ci il il yanvar ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Fransa Prezidentinin dəvəti ilə bu ölkəyə rəsmi səfər etmişdir. Səfər zamanı Fransa Prezidenti Jak Şirak Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda və Avropa qitəsində enerji təhlükəsizliyinə verdiyi töhfələrin böyük əhəmiyyət daşıdığını bildirmişdir. Prezident İlham Əliyev isə Xəzər dənizinin zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatı və dünya bazarlarına nəqli sahəsində əldə edilmiş uğurlarda Fransanın mövqeyinin böyük önəm kəsb etdiyini bildirmiş, iki dövlət arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumunun imzalanmasını yüksək qiymətləndirmişdir [1293].

2009-cu ilin dekabr ayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fransaya rəsmi səfəri Azərbaycan-Fransa münasibətlərinin dərinləşməsinə, xüsusilə iki dövlət arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq sahələrinin genişlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir.

2014-cü ildə Fransa Prezidenti Fransua Ollandın Azərbaycana rəsmi səfəri ölkələrarası ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin inkişafı

üçün yeni imkanlar yaratmışdır. Həmin dövrün statistik məlumatına görə, iki dövlət arasında siyasi, iqtisadi, təhsil, mədəni və digər sahələrdə böyük inkişaf müşahidə edilmişdir. Azərbaycanda 50-dən çox Fransa şirkəti müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərmişdir. Yüzlərlə azərbaycanlı gənc Fransanın ali məktəblərində təhsil almışdır. 2012-ci ildə Fransanın paytaxtı Parisin mərkəzində Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi açılmış, 2014-cü ildə isə Bakı şəhərində Fransız Liseyi yaradılmışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2005, 2008 və 2014-cü illərdə İtaliyaya rəsmi səfərləri bu mühüm Avropa ölkəsi ilə siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələri əhatə edən tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafına mühüm təkan vermişdir. 2013-cü ildə İtaliya Respublikası Nazirlər Şurasının prezidenti Enriko Lettanın Azərbaycana rəsmi səfəri ölkələr arasındakı çoxşaxəli əməkdaşlığın möhkəmlənməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Prezidenti həmin səfəri yüksək qiymətləndirərək demişdir: «Bu, ikitərəfli münasibətlərimizin əhəmiyyətini təsdiq edən bir səfərdir və münasibətlərimizin müxtəlif aspektlərini müzakirə etmək üçün çox gözəl fürsətdir. Münasibətlərimiz çox uğurla inkişaf edir. Yaxşı siyasi əməkdaşlığımız vardır və bu səfər məhz onun bariz nümunəsidir» [1309].

İtaliya Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqi prinsiplər çərçivəsində həllinə tərəfdardır. İtaliya Respublikası Nazirlər Şurasının prezidenti Enriko Letta 2013-cü ildə Azərbaycana səfəri zamanı bəyan etmişdir: «İtaliya bu münaqişənin beynəlxalq praktikaya uyğun həlli istiqamətində söylərini əsirgəməyəcəkdir. Biz hesab edirik ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənən bir həll olmalıdır. Ənənəvi olaraq biz bu münaqişəyə böyük diqqət yetirmişik» [1302]. İtaliyanın dövlət və hökumət nümayəndələri Azərbaycanın Avropa institutları və NATO ilə əməkdaşlığının əhəmiyyətli olduğunu dəfələrlə bəyan etmişlər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il iyulun 13-15-də İtaliyaya növbəti rəsmi səfəri ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif

tərəflərinin müzakirə edilməsi və yeni əməkdaşlıq sahələrinin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin İtaliya Prezidenti Corco Napolitano ilə görüşündə iki dövlət arasındakı siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə münasibətlərin uğurla inkişaf etdiyi bildirilmiş və bunun Avropa İttifaqı-Azərbaycan əməkdaşlığının möhkəmlənməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıdığı vurğulanmışdır [1288]. Səfər çərçivəsində iki ölkə arasında «Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamə», «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İtaliya Respublikası Hökuməti arasında dəniz nəqliyyatı haqqında Saziş», «Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi ilə İtaliya Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu», «Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə İtaliya Respublikasının Mədəni İrs və Fəaliyyətlər və Turizm Nazirliyi arasında mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu» və s. sənədlər imzalanmışdır.

Azərbaycanla İtaliya, eləcə də Roma Papalığı arasında əlaqələrin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun böyük xidmətlərini qeyd etmək lazımdır. Fondun Prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Vatikanda və Romada həyata keçirilən layihələr həm İtaliyanın dövlət və hökumət nümayəndələri, həm də Roma Papası tərəfindən böyük minnətdarlıq və razılıqla qarşılanır.

Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində Azərbaycanın apardığı siyasət İtaliya tərəfindən daim dəstəklənir. 2015-ci ilin sentyabr ayında «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsi ilə bağlı irəli sürülən təşəbbüslərin qiymətləndirilməsi üzrə əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) ilə İtaliyanın «Snam» şirkəti arasında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Bununla da İtaliya Azərbaycan qazını Avropaya daşıyacaq enerji layihəsinə qoşulmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı il martın 7-10-da Yaponiyaya rəsmi səfəri iki dövlət arasındakı münasibətlərin inkişafı

fına mühüm təkan vermişdir. Səfər çərçivəsində Prezident İlham Əliyev Azərbaycan-Yaponiya İqtisadi Forumunda çıxış edərək bildirmişdir: «Yaponiya ilə əməkdaşlığımızın ilk sahəsi, əlbəttə ki, enerji sahəsidir. Neft və qaz hasilatı sahəsidir və Yaponiya şirkətləri Azərbaycanın enerji sektoruna yüz milyonlarla dollar sərmayə qoymuşlar. Bu əməkdaşlıq çox səmərəlidir və qarşılıqlı fayda gətirir. Yaponiya şirkətləri Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı, hasilatı və nəql olunmasında iştirak edirlər. Lakin mən hesab edirəm ki, münasibətlərimizin inkişafının indiki mərhələsində və Azərbaycanın hazırkı iqtisadi vəziyyətində iqtisadi əlaqələrimizin şaxələndirilməsi üçün böyük imkanlar vardır» [1294].

Azərbaycanla Yaponiya arasında əməkdaşlıq sahəsində enerji və neft-qaz hasilatı xüsusi yer tutur. 1995-ci ildə Yaponiyanın aparıcı şirkətlərindən biri olan «İtoçu» «Əsrin müqaviləsi»nə qoşularaq Azərbaycanla neft sahəsində əməkdaşlığa başlamışdır. Həmin vaxtdan etibarən Yaponiyanın digər aparıcı şirkətləri də Azərbaycanda bu və ya digər sahələrdə fəaliyyət göstərir. Yaponiyanın iki böyük şirkəti «İtoçu» və «İmpeks» «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlar bloğunun mənimsənilməsində və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinə müəyyən paya malikdir. Bundan əlavə, Bakıda «Şimal-1» elektrik stansiyasının tikintisi Yaponiya şirkətlərinin iştirakı ilə həyata keçirilmişdir. 2011-ci ildə təməli qoyulmuş «Şimal-2» elektrik stansiyasının inşasında da Yaponiyanın «Toyo Engineering» şirkəti iştirak etmişdir. Yaponiya şirkətləri ümumi dəyəri 45 milyard ABŞ dolları olan «Şahdəniz-2» layihəsi çərçivəsində hasil ediləcək Azərbaycan qazının Avropaya nəqlini nəzərdə tutan TANAP və TAP layihələrinin reallaşmasında fəal iştiraka dəvət olunmuşlar [1305].

Azərbaycanda Yaponiya şirkətlərinin neft və qeyri-neft sektorunda fəal, daha yaxından iştirak etmələri üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Bunun nəticəsində Yaponiya şirkətləri Azərbaycanın iqtisadiyyatına yüz milyonlarla dollar sərmayə qoymuşlar ki, bu da iki ölkə arasındakı münasibətlərin yüksək inkişaf səviyyəsinin göstəricisidir. Azərbaycan hökuməti yapon şirkətləri ilə yeni sənaye

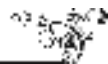
obyektlərinin yaradılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, kosmik sənaye, su və meliorasiya təsərrüfatı, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri və digər sahələrdə də əməkdaşlıqda maraqlıdır. Azərbaycanla Yaponiya arasında ticarət əlaqələrinin ildən-ilə inkişaf etməsini statistik göstəricilər bir daha sübut edir. Məsələn, iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi əgər 2004-cü ildə 18,3 milyon ABŞ dolları olmuşdusa, bu göstərici 2011-ci ildə 175,2 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir [1310].

Azərbaycan Yaponiya ilə beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində də fəal əməkdaşlıq əlaqələri quraraq regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması məsələlərinə münasibətdə eyni mövqedən çıxış edirlər. Yaponiyanın dövlət və hökumət nümayəndələri dəfələrlə bəyan etmişlər ki, onlar Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həllinə tərəfdardır və dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazi bütövlüyünün güc yolu ilə dəyişdirilməsinin əleyhinədirlər.

8.3. Qonşu ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr. Regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi siyasəti

Qonşu dövlətlərlə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etdirilməsi 2004-cü ildən sonra da Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. Türkiyə, Rusiya, İran və Gürcüstanla siyasi, iqtisadi, enerji, humanitar və digər sahələri əhatə edən əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi istiqamətində Azərbaycan hökuməti fəal xarici siyasət kursu həyata keçirmişdir. Ölkənin balanslaşdırılmış xarici siyasəti, əlbəttə ki, regionda müxtəlif geosiyasi və geoiqtisadi maraqları olan əksər qonşu dövlətlər tərəfindən dəstəklənmiş, onlarla ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin dərinləşməsinə təkan vermişdir.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanla Türkiyə arasındakı strateji tərəfdaşlıq münasibətləri daha da inkişaf etmiş, hər iki dövlət beynəlxalq və regional məsələlərə yanaşmada eyni mövqe nümayiş

etdirmişlər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə Türkiyəyə, Türkiyə prezidentləri Abdulla Gül və Rəcəb Tayyib Ərdoğan isə Azərbaycana rəsmi və işgüzar səfərlər etmişlər. 2004-cü ilin aprel ayında Prezident İlham Əliyev Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı bildirmişdir ki, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri mühüm əhəmiyyət daşıyır [1318]. 2007-ci il noyabrın 6-8-də Türkiyə Prezidenti Abdulla Gülün Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində iki dövlət arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamənin və digər sənədlərin imzalanması siyasi, iqtisadi, enerji və s. sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı üçün yeni perspektivlər yaratmışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2010-cu il iyunun 7-8-də Türkiyəyə işgüzar səfəri zamanı iki dövlət arasında enerji sahəsində əməkdaşlığa dair bir sıra mühüm sənədlər (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə Türkiyənin BOTAŞ şirkəti arasında Azərbaycandan Türkiyəyə və Türkiyə ərazisindən təbii qazın satışı və nəqlinə dair Bəyannamə, Azərbaycan Sənaye və Energetika Nazirliyi ilə Türkiyənin Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyi arasında təbii qazın satışı və nəqlinə dair Anlaşma Memorandumu) imzalanmışdır. Bu sənədlər Azərbaycanla Türkiyənin enerji sahəsində əməkdaşlığını daha da genişləndirmişdir.

2010-cu il avqustun 16-da Türkiyə Prezidenti Abdulla Gülün Bakıya səfəri dövründə iki ölkə arasında «Strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə»nin, eləcə də «Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının qurulması haqqında Birgə Bəyannamə»nin imzalanması dövlətlərarası dostluq və qardaşlıq münasibətlərini daha da möhkəmləndirdi. 2011-ci il oktyabrın 25-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyəyə növbəti səfəri zamanı iki ölkə arasında qaz tranziti, təchizatı və alqı-satqısına dair sazişlər imzalanmışdır. Qeyd edək ki, qaz tranzitinə dair imzalanan sazişdə «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsi çərçivəsində Azərbaycan qazının Avropaya nəqli nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, səfər gedişində Azərbaycan və Türkiyə arasında hökumətlərarası enerji protoko-

lu, Anadolu Agentliyi ilə AzərTac arasında, Xarici İşlər nazirliklərinin Diplomatik akademiyları arasında sazişlər və s. sənədlər imzalanmışdır.

2012-ci il iyunun 26-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın imzaladıqları sazişlə həyata keçirilməsinə başlanılan Trans-Anadolu təbii qaz boru xətti layihəsi (TANAP) hər iki dövlətin regionda və dünyada nüfuzunun artmasına mühüm təsir göstərmişdir. Həmin il sentyabrın 11-də Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycana səfəri çərçivəsində Azərbaycanla Türkiyə arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığa dair 7 protokol imzalanmışdır.

2015-ci il yanvarın 15-də Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin iştirakı ilə Türkiyə-Azərbaycan Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının IV iclasında iqtisadiyyat, enerji, nəqliyyat, müdafiə və humanitar sahələrdə əməkdaşlığın perspektivləri, Bakı-Tbilisi-Qars, TANAP layihələri ilə bağlı işlərin gedişi, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələləri müzakirə olunmuşdur. Həmin il martın 17-də Türkiyənin Qars vilayətinin Selim rayonunda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Gürcüstan Prezidenti Georgi Marqvelaşvilinin iştirakı ilə Trans-Anadolu qaz boru kəmərinin (TANAP) təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Qeyd edək ki, beş il ərzində reallaşması nəzərdə tutulan bu layihə bir neçə mərhələdə həyata keçiriləcəkdir. 2020-ci ildə TANAP-la nəql olunacaq qazın həcminin ildə 16 milyard, 2023-cü ildə 23 milyard, 2026-cı ildə isə 31 milyard kubmetrə çatdırılacağı planlaşdırılır [1334]. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 milyard kubmetr Azərbaycan qazının 10 milyard kubmetri Avropaya, 6 milyard kubmetri isə Türkiyəyə satılacaq.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Rusiya Federasiyasına, Rusiya Prezidentləri Vladimir Putin və Dmitri Medvedevin isə Azərbaycan Respublikasına çoxsaylı rəsmi və işgüzar səfərləri Azərbaycanla Rusiya arasında çoxşaxəli münasibətlərin inkişafında

mühüm əhəmiyyət daşıyır. Regional inkişaf məsələlərinə münasibətdə Azərbaycanla Rusiyanın mövqeyi üst-üstə düşür. Rusiya ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədri kimi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizama salınması istiqamətində böyük səylər göstərdiyini bəyan edir.

Ümumiyyətlə, ölkəmiz müstəqillik əldə etdiyi dövrdən başlayaraq Rusiya ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin inkişaf tarixini 1991-ci ildən 2000-ci ilədək olan və 2000-ci ildən sonrakı dövrə ayırmaq olar. Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin 2001-ci ilin əvvəllərində Azərbaycana ilk dəfə rəsmi səfər etməsi Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin yeni məzmun kəsb etməsini şərtləndirdi. 2006-cı ilin fevral ayında Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana növbəti səfəri dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına yeni stimül verdi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Vladimir Putinlə görüşü zamanı iki ölkə arasında çoxtərəfli münasibətlərin inkişaf etdiyini bildirərək demişdir: «Siyasi səpkidə ölkələrimiz arasında həm regional əməkdaşlıq məsələlərində, həm də beynəlxalq məsələlərdə çox aktiv qarşılıqlı fəaliyyət mövcuddur. Biz müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda fəal əməkdaşlıq edir və bir-birimizi dəstəkləyirik. Əlbəttə, ikitərəfli əsasda da əməkdaşlığın çox möhkəm bazası var» [1321].

Azərbaycanla Rusiya arasında energetika sahəsində əməkdaşlığa gəlcə, qeyd olunmalıdır ki, 2006-cı ildə Azərbaycan Rusiyadan 4,5 milyard kubmetr qaz almış, Rusiya ərazisi ilə ildə 3 milyon tondan çox neft nəql etmişdir [1322]. Əgər 2000-ci ilin əvvəllərində ölkələr arasındakı iqtisadi əməkdaşlıq daha çox neft-qaz sənayesi ilə bağlı olmuşdusa, həmin ilin ortalarından başlayaraq onun əhatə dairəsi daha da genişlənmişdir.

2008-ci ilin iyul ayında Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı iki dövlət arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, eləcə də Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik məsələləri geniş müzakirə olunmuşdur. Səfər çərçivəsində Rusiya ilə Azərbaycan arasında iqtisadi, humanitar və s. sahələrlə bağlı sənədlərin,

xüsusilə dostluq və strateji tərəfdaşlıq haqqında Birgə Bəyannamənin imzalanması dövlətlərarası strateji tərəfdaşlığın möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir.

Bəyannamədə ikitərəfli əməkdaşlığın bütün sahələrinin inkişafı ilə bağlı qarşıda duran məqsədlər öz əksini tapır. Bununla yanaşı, sənəddə bildirilir ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquqi prinsip və normalar, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri və ATƏT-in qərarları əsasında, dövlətlərin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərin toxunulmazlığı prinsiplərinə uyğun olaraq həll edilməlidir [1328]. 2010-cu ilin sentyabr ayında Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbaycana növbəti rəsmi səfəri çərçivəsində iki dövlət arasında siyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən sənədlər (Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında dövlət sərhədi haqqında Müqavilə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə Rusiyanın «Qazprom» Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti arasında təbii qazın alqı-satqısı üzrə müqaviləyə 4 saylı əlavə Saziş, Azərbaycan və Rusiya hökumətləri arasında Samur transsərhəd çayının su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi və mühafizəsi haqqında Saziş və s.) imzalanmışdır.

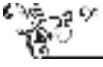
Növbəti dəfə Rusiya Federasiyasının Prezidenti seçildikdən sonra Vladimir Putinin 2013-cü ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasına səfər etməsi dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında yeni perspektivlər açmışdır. Səfər zamanı Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Rusiyanın «Rosneft» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti arasında əməkdaşlıq Sazişi, Azərbaycanın Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə Rusiyanın Mülki Müdafiə, Fövqəladə Hallar və Təbii Fəlakətlərin Nəticələrinin Aradan Qaldırılması Məsələləri Nazirliyi arasında 2013-2015-ci illər üzrə kompleks əməkdaşlıq Planı, Azərbaycan Hökuməti ilə Rusiya Hökuməti arasında aviasiya axtarışı və xilasetmə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, Samur çayı üzərində Azərbaycan-Rusiya avtomobil körpüsünün tikintisi haqqında Saziş, Azərbaycanla Rusiya arasında 2015-ci ilədək humanitar əməkdaşlıq Proqramı və s. imzalanmışdır.

Ötən illər ərzində Azərbaycan və Rusiyanın beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bir-birinə qarşılıqlı dəstək siyasəti uğurla davam etdirilmişdir. Dünyada iqtisadi və maliyyə böhranının mövcud olmasına baxmayaraq, iki ölkə arasında əmtəə dövriyyəsinin həcmi artmışdır. 2013-cü ildə Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-texniki əməkdaşlığın həcmi 4 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir [1329]. Həmin ildən sonrakı dövrdə iki ölkə arasında bütün sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi münasibətlər sferasında da böyük irəliləyişlər əldə edilmişdir. 2015-ci ildə Azərbaycanda 600-ə yaxın Rusiya şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan və Rusiya arasında indiyədək iqtisadi sahədə müxtəlif formatlı 30-dan çox tədbir, o cümlədən 5 regionlararası forum təşkil edilmişdir.

Rusiya ilə Azərbaycan arasında mədəniyyət və təhsil sahəsində əlaqələr də ildən-ilə genişlənir. Məsələn, 2005-ci ildə Rusiyada Azərbaycan ili, 2006-cı ildə isə Azərbaycanda Rusiya ili çərçivəsində, ümumilikdə, 110 tədbir keçirilmişdir. 2006-cı ilin dekabrında 2007-2009-cu illər üçün humanitar sahədə əməkdaşlıq üzrə dövlətlərarası Proqram qəbul olunmuşdur. 2008-ci il fevralın 27-də Bakıda M.V.Lomonosov adına MDU-nun filialı açılmışdır.

2004-cü il avqustun 5-7-də İran Prezidenti Məhəmməd Xatəminin Azərbaycana rəsmi səfəri Azərbaycanla İran arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynadı. Səfər çərçivəsində iqtisadi, nəqliyyat, mədəniyyət, energetika və s. sahələrə dair mühüm sənədlər imzalanmışdır. Xüsusilə energetika və qaz sahəsinə aid olan mübadilə sazişləri Naxçıvan Muxtar Respublikasının elektrik enerjisi və qazla təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdir ki, imzalanan sənədlər iqtisadi əlaqələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, eyni zamanda, siyasi cəhətdən hər iki ölkəni bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaqdır: «İran İslam Respublikası Prezidentinin Azərbaycana rəsmi səfərindən sonra iki ölkə arasında olan münasibətlər yeni pilləyə qalxacaq və xalqlarımız bir-birinə daha da yaxın olacaqdır» [1319].

2005-ci il yanvarın 24-26-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev İrana rəsmi səfəri zamanı İran Prezidenti Məhəmməd Xatəmi, İranın Ali dini rəhbəri Seyid Əli Xamenei, Məsləhət Şurasının sədri Haşimi Rəfsəncani, o cümlədən digər dövlət və hökumət nümayəndələri ilə geniş müzakirələr aparmışdır. Müzakirələrdə ikitərəfli əlaqələrin bütün səviyyələrdə dərinləşməsi, qarşılıqlı səfərlərin həyata keçirilməsi və hər iki ölkənin qanunverici, icra və məhkəmə orqanları arasında əməkdaşlığın inkişafı yüksək qiymətləndirilmişdir. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT-nin və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının müvafiq qətnamələrinin yerinə yetirilməsinin və münaqişənin Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında həll olunmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Bəyan edilmişdir ki, Azərbaycan İranın Avropa-Qafqaz-Asiya beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinə (TRASEKA) qoşulmaq niyyətini, İran isə Azərbaycanın Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşulması təşəbbüsünü dəstəkləyir [1320].

2007-ci il avqustun 21-22-də İran Prezidenti Mahmud Əhmədi-nejadın ölkəmizə ilk rəsmi səfəri çərçivəsində imzalanmış sənədlər, xüsusilə Azərbaycan və İran prezidentlərinin Birgə Bəyanatı ikitərəfli münasibətlərin və gələcək əməkdaşlığın daha da möhkəmlənməsi üçün böyük zəmin yaratmışdır. Birgə Bəyanatda Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair xüsusi bənd öz əksini tapmış və münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları əsasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll olunmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Bu sənəddə hər iki ölkənin hökumətləri arasında müxtəlif səviyyələrdə və parlament üzvləri arasında mübadilələrin genişləndirilməsi də daxil olmaqla, siyasi dialoqun aparılmasının əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. Bəyanatda iki dövlət arasında infrastruktur və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi dəstəklənmiş, Ordubad və Marazad Su Elektrik Stansiyalarının və Culfa (Azərbaycan Respublikası) – Culfa (İran İslam Respublikası) yeni avtomobil yolu körpüsünün tikintisinə dair imzalanmış sənədlər yüksək qiymətləndirilmişdir.

2010-cu il noyabrın 17-də İran Prezidenti Mahmud Əhmədinəjadın növbəti dəfə Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində iki dövlət arasında enerji və nəqliyyat sahəsində Anlaşma Memorandumu və bir sıra digər sənədlər imzalanmışdır. Memorandumda nəqliyyat sektoru sahəsində Şimal-Cənub dəhlizinin qurulması və bu istiqamətdə əlavə tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuş, birgə elektrik güclərinin yaradılması məsələləri öz əksini tapmışdır.

2014-cü il aprelin 9-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin İrana rəsmi səfəri iqtisadi, enerji və s. sahələrdə dövlətlərarası əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirdi. Səfər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının İdman və Gənclər Nazirliyi arasında gənclər və idman sahələrində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə İran İslam Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi arasında fəvqəladə halların idarə edilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu, Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında «Ordubad» və «Marazad» Su Elektrik Stansiyalarının tikintisi və istismarı haqqında Saziş və s. sənədlər imzalanmışdır.

2016-cı il fevral ayının 23-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin İrana rəsmi səfəri zamanı Azərbaycanın və İranın dövlət başçıları arasında həm təkbətək, həm də geniş tərkibdə keçirilən görüşlərdə iki dövlət arasındakı siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrə aid məsələlər müzakirə olunmuşdur. Həmin görüşlərdə Azərbaycan və İran arasında tranzit daşımaları, o cümlədən Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi ilə bağlı əməkdaşlıq haqqında fikir mübadiləsi aparılmış, 2016-cı ilin sonunadək Astara-Astara dəmir yolu xəttinin birləşdirilməsi barədə razılığa gəlinmişdir. Səfər çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması, məhdudlaşdırılması və təsirinin azaldılması sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə

İran İslam Respublikası Hökuməti arasında gömrük məsələlərində qarşılıqlı inzibati yardım haqqında Saziş, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında baytarlıq və heyvan sağlamlığı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında elektrik enerjisinin satışı haqqında Çərçivə Sazişi və digər sənədlər imzalanmışdır [1314].

Azərbaycanın xarici siyasətində qonşu dövlətlərdən biri olan Gürcüstanla strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini inkişaf etdirmək mühüm yer tutur. Gürcüstan Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqlərindən biridir. Azərbaycan və Gürcüstan, demək olar ki, bütün sahələrdə (iqtisadi, siyasi, nəqliyyat, enerji, humanitar, mədəni və s.) tərəfdaşlıq edir və birlikdə iri regional layihələr həyata keçirirlər. İki dövlətin birgə əməkdaşlığının nəticəsində regional və beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərlərinin, Asiya ilə Avropanı birləşdirən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi layihənin və s. reallaşması mümkün olmuşdur. Qlobal enerji, nəqliyyat-kommunikasiya layihələrində təmsil olunan Gürcüstanın etibarlı tərəfdaş kimi özünü doğrultması Azərbaycanla bu dövlət arasındakı əlaqələri strateji səviyyəyə yüksəltmişdir.

Azərbaycanla Gürcüstan GUAM, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər qurumlar çərçivəsində də birgə əməkdaşlıq edirlər. Azərbaycanı strateji müttəfiqi hesab edən Gürcüstan rəsmiləri dəfələrlə iki dövlət arasındakı münasibətlərin vacib əhəmiyyət daşıdığını vurğulamış və ölkəmizlə həmrəy olmağın vacibliyini qeyd etmişlər. 2004-cü il martın 4-5-də Gürcüstan Prezidenti Mixeil Saakaşvilinin Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası və Gürcüstanın Birgə Bəyannaməsi, Təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş, Azərbaycan Respublikasının Hökuməti ilə Gürcüstan Hökuməti arasında informasiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş imzalanmışdır. Həmin il iyunun 14-15-də

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Gürcüstana səfəri ölkələrarası ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin inkişafına mühüm təkan vermişdir. Səfər zamanı Gürcüstanla Azərbaycanın regional və beynəlxalq səviyyədə gedən geosiyasi proseslərə eyni mövqedən yanaşdıqları bildirilmişdir.

Qeyd edək ki, ötən illər ərzində hər iki dövlət öz aralarında iqtisadi, siyasi, enerji və s. sahələri əhatə edən imzalanmış sənədlərdə nəzərdə tutulmuş vəzifələrin vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsi istiqamətində böyük səy göstərmişlər. 2015-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Gürcüstana rəsmi səfəri iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi, enerji, nəqliyyat, sərmayə qoyuluşu, humanitar və digər sahələrdə uğurlu əməkdaşlığın mövcud olduğunu bir daha sübut etdi. Səfər çərçivəsində Azərbaycanla Gürcüstan arasında imzalanan Birgə Bəyannamədə dövlətlərarası əməkdaşlığın bütün aspektləri öz əksini tapmışdır [1330].

Qonşu ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı münasibətlərin genişlənməsinə və yeni əməkdaşlıq formatının meydana çıxmasına imkan vermişdir. Ölkəmizin təşəbbüsü ilə Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan, Azərbaycan-İran-Rusiya, Azərbaycan-İran-Türkmənistan, Azərbaycan-İran-Gürcüstan, Azərbaycan-Türkiyə-İran və Azərbaycan-Türkiyə-Türkmənistan münasibətlərinin əsasında dayanan üçtərəfli formatın yaradılması regional iqtisadi inkişafın və təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ildə 28 may – Respublika Günü münasibətilə keçirilən rəsmi qəbuldakı çıxışında ölkəmizlə qonşu dövlətlər arasındakı münasibətlərin hazırkı səviyyəsini yüksək qiymətləndirərək demişdir: «Qonşu ölkələrlə münasibətlər Azərbaycan üçün prioritet təşkil edir... Ayrı-ayrılıqda üçtərəfli format artıq formalaşmış və bu, sadəcə olaraq formal xarakter daşımır. Çünki bu üçtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində bir çox önəmli məsələlər həll olunur, təhlükəsizliklə, iqtisadi əməkdaşlıqla, enerji və nəqliyyatla bağlı layihələr icra edilir» [1315]. Qarşılıqlı münasibətlərin bu format çərçivəsində inkişaf etməsi Azərbaycanla qonşu dövlətlərin regionda

gedən geosiyasi proseslərə əsasən eyni mövqedən yanaşmalarını şərtləndirmişdir. Tərəflər arasında siyasi, iqtisadi, hərbi, humanitar və digər sahələri əhatə edən münasibətlərin getdikcə dərinləşməsi üçtərəfli formatın böyük əhəmiyyət daşıdığını, onun qonşu dövlətlərin geostrateji maraqlarına cavab verdiyini göstərir.

8.4. Dünyanın müxtəlif güc mərkəzləri ilə iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi sahəsində tərəfdaşlıq münasibətlərinin dərinləşməsi

Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazın yeganə ölkəsidir ki, zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına, inkişaf etmiş yanacaq-energetika infrastrukturuna və özünü tam təmin edən enerji sisteminə malikdir. Ölkəmizin transmilli enerji bazarlarında özünəməxsus yer tutması və Avropanın enerji təhlükəsizliyində fəal iştirakı onun regional və beynəlxalq geosiyasi, geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsinə xüsusi təsir göstərməkdədir. İqtisadi inkişaf və enerji təhlükəsizliyi sahəsində Avropa təsisatları və dünyanın müxtəlif güc mərkəzləri ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Avropanın enerji təminatında ölkəmizin xüsusi çəkisi və strateji əhəmiyyətinin getdikcə yüksəlməsi göstərir ki, Azərbaycanın iştirakı olmadan regionda hər hansı infrastruktur layihənin reallaşdırılması çox çətindir. Azərbaycan yalnız enerji daşıyıcılarının tranziti üçün təhlükəsiz ölkə deyil, eyni zamanda, zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına və hasilat sənayesinə malik olan dövlətdir.

Xüsusilə dünyanın güc mərkəzlərindən biri olan Avropa İttifaqının (Aİ) Azərbaycana dəstəyi çərçivəsində reallaşdırdığı çoxsaylı proqramlar, həyata keçirdiyi tədbirlər, maliyyə texniki yardımları və s. ölkəmizin regional və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına, enerji təminatının və tranzit potensialının səmərəli istifadə olunmasına, bu sahədə infrastrukturların yenidən qurulmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bu proqramların nəticəsində Avropadan Qara dəniz və

Cənubi Qafqaz vasitəsilə Mərkəzi Asiyaya və əks istiqamətdə yeni, daha müstəqil, təhlükəsiz və səmərəli nəqliyyat-kommunikasiya, enerji ixracı dəhlizi yaradılmışdır.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanla Aİ arasında Energetika və Nəqliyyat Komitəsi fəaliyyət göstərir. Aİ-nin «Avropa Qonşuluq Siyasəti» Proqramı ölkəmizlə bu qurum arasındakı əməkdaşlığın yeni mərhələyə daxil olmasını şərtləndirmişdir. Aİ Şurasının 2004-cü il 14 iyun tarixli qərarı ilə Azərbaycan da bir çox postsovet ölkələri kimi «Avropa Qonşuluq Siyasəti» Proqramına daxil edilmişdir.

2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, 2007-ci ildə isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməsi regional və beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində mühüm addım oldu. Azərbaycan neftinin dünya bazarına təhlükəsiz və fasiləsiz ixracında əvəzedilməz rol oynayan və illik ötürücülük qabiliyyəti 60 milyon ton olan, sutkada 1,2 milyon barel neftin Səngəçal terminalından Aralıq dənizi sahillərinə ixrac edilməsinə imkan verən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri Mərkəzi Asiya dövlətləri üçün də müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinin fəaliyyətə başlaması ilə respublikamız mühüm qaz ixracatçısına və qlobal enerji təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilmişdir.

2006-cı il noyabrın 7-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Brüsselə səfəri zamanı imzalanmış Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu ölkəmizlə Aİ arasında enerji məsələlərinə dair dialoqun genişləndirilməsinə böyük təkan vermişdir. Bu sənədin əsas məqsədləri sırasında Aİ-nin enerji təchizatının şaxələndirilməsi və təhlükəsizliyi, həmçinin Azərbaycanın enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerjidən səmərəli istifadə, enerjiyə qənaət, bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi və s. mühüm yer tutur.

2007-ci ilin may ayında Krakov şəhərində Polşa, Azərbaycan, Gürcüstan, Litva və Ukrayna prezidentlərinin, eləcə də Qazaxıstanın

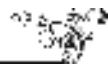

hökumət nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən Aİ-nin enerji sammitindəki müzakirələr zamanı Azərbaycanın apardığı enerji təhlükəsizliyi siyasətinin Avropa üçün getdikcə daha qlobal səciyyə daşdığı, mühüm geosiyasi reallıqlarla şərtləndiyi qeyd olundu. Həmin ilin oktyabrında Litvanın paytaxtı Vilnüs şəhərində «Vilnüs enerji təhlükəsizliyi konfransı - 2007: məsul tərəfdaşlar üçün məsul energetika» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak edən dövlətlər Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropa bazarlarına daşınması üçün milli şirkətlərin iştirakı ilə yeni konsorsiumun - «Sarmatiya»nın yaradılması barədə razılığa gəldilər.

Azərbaycanla Aİ arasında enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığın dərinləşməsində 2009-cu ilin yanvar ayında Macarıstanın paytaxtı Budapeştdə «Nabukko» layihəsi ilə bağlı keçirilən enerji sammiti mühüm rol oynamışdır. Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin «Nabukko» layihəsini həmişə dəstəklədiyini bildirmişdir. Sammitin sonunda bu layihənin reallaşmasında maraqlı olan tərəflərin öhdəliklərinə dair Bəyannamə qəbul olunmuşdur.

2009-cu il mayın 7-də Praqada Aİ-nin Azərbaycan, Ukrayna, Moldova, Belarus, Gürcüstan və Ermənistanla yeni əməkdaşlıq layihəsinin - «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramının təqdimatı ilə bağlı Sammit keçirilmişdir. Qeyd edək ki, «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramı Aİ-nin 2004-cü ildə qəbul etdiyi «Avropa Qonşuluq Siyasəti» Proqramının yeni mərhələsidir. Proqramın məqsədləri sırasında iqtisadi əməkdaşlıq məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir ki, bu da Azərbaycanla dünyanın aparıcı güc mərkəzləri arasında yalnız enerji təhlükəsizliyi sahəsində deyil, həm də iqtisadi əməkdaşlıq sferasında münasibətlərin inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır.

2011-ci il yanvarın 13-də Avropa Komissiyasının prezidenti Xose Manuel Barrozunun Azərbaycana səfəri zamanı bir sıra mühüm sənədlərin imzalanması ölkəmizlə Aİ arasındakı əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində atılan mühüm addım oldu. Səfər çərçivəsində «Cənub Qaz Dəhlizi» haqqında Birgə Bəyannamə,

Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında 2011-2013-cü illər üzrə Milli İndikativ Proqrama dair Anlaşma Memorandumu, Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında hərtərəfli institusional quruculuq proqramının çərçivə sənədi üzrə Anlaşma Memorandumu və s. sənədlər imzalanmışdır. 2013-cü il iyunun 21-də Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Herman Van Rompuy bəyan etmişdir: «Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi sahəsində artıq Avropa təsisatlarının mühüm tərəfdaşı hesab olunur. TANAP layihəsinin elan edilməsi «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsinin uğurla həyata keçirilməsi üçün əlavə imkanlar yaradacaqdır. Azərbaycan Avropada uzunmüddətli proqnozlaşdırılan qaz bazarını özü üçün müəyyən edəcəkdir. Avropa isə uzun müddət, onilliklər ərzində Azərbaycanın alternativ qaz təchizatı mənbəyindən yararlanacaqdır. Bu sahədə sıx tərəfdaşlıq, xüsusən də «Cənub Qaz Dəhlizi»nin yaradıldığı bir vaxtda atılan addımlar bu layihənin uğurla reallaşması üçün çox vacibdir» [1335].

2013-cü ilin dekabr ayında Bakıda dünyanın aparıcı neft-qaz şirkətləri və bir sıra Avropa ölkələri ilə «Şahdəniz-2» layihəsi üzrə təbii qazın hasilatı, bölüşdürülməsi və ixracı üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması XXI əsrdə nəinki təkcə Azərbaycanın, o cümlədən Avropa və dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. «Şahdəniz-2» layihəsi Azərbaycan və Gürcüstan ərazisi boyunca Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi ilə yanaşı, Trans-Anadolu və Trans-Adriatik qaz boru kəmərlərinin tikintisi ilə bağlı planların reallaşmasına təkan verərək, Avropaya yeni qaz dəhlizi açır.

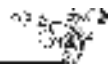
2013-cü il dekabrın 27-28-də Vilnüsdə Aİ-nin «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramının icra vəziyyəti və bu sahədə qarşıda duran vəzifələrin müzakirəsinə həsr olunmuş III Sammiti keçirilmişdir. Tədbirdə Aİ üzvlərinin və «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramının iştirakçısı olan ölkələrin rəhbərləri və digər rəsmi şəxsləri, iqtisadiyyat və biznes strukturlarının nümayəndələri iştirak etmişlər. Aİ-nin genişlənmə və Avropa qonşuluq siyasəti üzrə komissarı Ştefan Füle öz çıxışında

bəyan etmişdir ki, Vilnüs Sammiti «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramının inkişafında vacib addımdır. O, Proqramın yaradılmasından keçən üç il ərzində Avropa Komissiyasının tərəfdaş ölkələrə regional və ikitərəfli layihələr çərçivəsində 2,5 milyard avro miqdarında qrantlar ayırdığını, Avropa maliyyə institutlarından isə əlavə olaraq 4,1 milyard avro vəsait cəlb olunduğunu bildirmişdir. Ş.Fülenin fikrincə, ötən əsrin 90-cı illərində bu cür saziş imzalamış ölkələrdə Ümumi Daxili Məhsulun əhalinin sayına nisbətində həcmi 57 faiz, yatırımlar 61 faiz, ixrac məhsulları isə 65 faiz artmışdır [1336].

Azərbaycanla Aİ arasındakı tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafında növbəti addım Avropa Komissiyasının sədri X.M.Barrozunun 2014-cü il iyunun 14-də Azərbaycana səfəri dövründə imzalanan Çərçivə Sazişi hesab oluna bilər. Bu sənəddə Azərbaycanın Aİ proqramlarında gələcək iştirakının ümumi prinsipləri müəyyən edilmişdir [1342]. Həmin ilin iyun ayında ATƏT Parlament Assambleyasının «Helsinki+40: Hər kəs üçün təhlükəsizliyə doğru» devizi altında keçirilən iyirmi üçüncü illik sessiyasında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxış edərək bildirmişdir ki, Azərbaycan dünyada ilk ölkədir ki, Xəzər, Qara və Aralıq dənizlərini şaxələndirilmiş boru kəmərləri ilə birləşdirir [1347]. 2014-cü il sentyabrın 20-də Bakıda «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsi üzrə təməlqoyma mərasiminin keçirilməsi Azərbaycanla Qərb ölkələri arasında enerji təhlükəsizliyi sahəsindəki tərəfdaşlığın möhkəmləndirilməsi yolunda növbəti mühüm hadisə oldu.

2015-ci il martın 17-də Türkiyənin Qars vilayətində Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri İlham Əliyev, Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Georgi Marqvelaşvilinin iştirakı ilə Trans-Anadolu qaz kəməri (TANAP) layihəsinin rəsmi təməlqoyma mərasimi keçirildi. ABŞ Dövlət Departamentinin enerji ehtiyatları bürosunun xüsusi nümayəndəsi Amos Hoksteyn tədbirdə çıxış edərək demişdir: «ABŞ hökuməti bu layihənin mühüm əhəmiyyətə malik olduğuna inanır və Avropada enerji təhlükəsizliyinə sadıqdır. Buna görə də ABŞ hökuməti «Cənub Qaz Dəhlizi» kimi layihənin TANAP və TAP

vasitəsilə reallaşmasının öz milli təhlükəsizlik maraqlarına uyğun olduğunu düşünür. Bu gün ABŞ hökuməti adından Sizə söz verirəm ki, indiyə qədər olduğu kimi, biz bu layihəni dəstəkləməyə davam etmək, onun reallaşmasını təmin etmək və qarşıma çıxan maneələri birlikdə aradan qaldırmaq üçün əlimizdən gələni edəcəyik» [1343].

2015 və 2016-cı illərdə Bakıda «Cənub Qaz Dəhlizi» Məşvərət Şurasının toplantılarının keçirilməsi və orada müzakirə olunan məsələlər enerji təhlükəsizliyi sahəsində Azərbaycanla dünyanın müxtəlif güc mərkəzləri arasındakı əməkdaşlığın möhkəmləndiyini bir daha sübut etdi. Tədbirdə «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsinin Avropanın genişmiqyaslı infrastruktur və enerji layihəsi olduğu bildirildi. Qeyd olundu ki, Azərbaycanın nəhəng qaz ehtiyatları, xüsusən də «Şahdəniz» yatağı hazırda «Cənub Qaz Dəhlizi» üçün yeganə resurs mənbəyi, dünyada ən iri qaz yataqlarından biridir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il fevralın 29-da Bakıda keçirilən «Cənub Qaz Dəhlizi» Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ikinci toplantısında çıxış edərək demişdir: «Avropa Komissiyasına, Birləşmiş Ştatların hökumətinə bu layihənin həyata keçirilməsinə verdikləri dəyərli töhfəyə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. «Cənub Qaz Dəhlizi» layihəsi enerji təhlükəsizliyi layihəsidir. Bu gün enerji təhlükəsizliyi haqqında danışanda, biz anlayırıq ki, o, ölkələrin milli təhlükəsizliyinin bir hissəsidir» [1344].

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasəti dünyanın aparıcı güc mərkəzləri içərisində mühüm yer tutan ABŞ tərəfindən daim dəstəklənmişdir. ABŞ Dövlət Departamentinin beynəlxalq enerji məsələləri üzrə xüsusi nümayəndəsi və əlaqələndiricisi Amos Hoksteyn bildirmişdir ki, ABŞ-la Azərbaycanın regional enerji təhlükəsizliyi sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığı möhkəmlənir: «Dövlət Departamentinin beynəlxalq enerji məsələləri üzrə xüsusi nümayəndəsi kimi, təxminən son 5 il ərzində vaxtımın xeyli hissəsini «Cənub Qaz Dəhlizi»nin uğurunu təmin etməyə həsr etdim. Mən diplomatik öhdəliklərin təfərrüatlarını deyə bilmərəm, lakin sizi əmin edə bilərəm ki, mən və komandam hər həftə bu məsələləri müzakirə edirik.

Bilməyinizi istəyirəm ki, bu layihəyə sadıqlığını dövlət katibi Con Kerri, vitse-prezident Co Bayden və Prezident Barak Obama da göstərir. Hamı bu layihəni təkcə sözdə deyil, fəaliyyəti ilə də dəstəkləyir» [1356].

Bütün bunlar Xəzər hövzəsindən neftin və qazın dünya bazarlarına çatdırılması yollarının şaxələndirilməsinin ABŞ və Qərb dövlətlərinin geosiyasi maraqlarına cavab verdiyini göstərir. Onlar Avropa bazarlarına neft göndərilməsi üçün Avrasiya neft nəqli dəhlizi sistemində Odessa-Brodı neft kəmərinin işə salınmasını, bölgənin karbohidrogen ehtiyatlarının etibarlı və təhlükəsiz nəqli üçün Xəzər-Qara dəniz və Xəzər-Baltik dənizi Enerji Tranziti Məkanının yaradılması təşəbbüslərini davam etdirməyi vacib sayırlar.

Qərb dövlətləri hesab edirlər ki, Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropa bazarlarına nəqli regional əməkdaşlığın daha da möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, dünyada enerji ehtiyatlarının hasilatçı, istehlakçı və tranzit ölkələrinin qarşılıqlı faydalı maraqlarını təmin edir. Bu dövlətlər Azərbaycanın Avropa və dünyanın enerji bazarlarına alternativ marşrutlar axtarma və ixracı şaxələndirmə siyasətini, Gürcüstan, Türkiyə, Rumıniya, Bolqarıstan və s. kimi etibarlı, qeyri-asılı tranzit ölkələrinin ərazisi ilə yeni-yeni neft və qaz ixracı marşrutlarının yaradılması söylərini dəstəkləyirlər.

8.5. Beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlər

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələri genişləndirmək, ölkəmizin dünya birliyində mövqeyinin möhkəmlənməsində, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində onların dəstəyindən istifadə etmək mühüm yer tutur. Bu məqsədlə 2004-2016-cı illər ərzində Azərbaycanla BMT, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT), İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT), Müstəqil

Dövlətlər Birliyi (MDB), Avropa Birliyi, Avropa Şurası, NATO kimi beynəlxalq və regional qurumlar arasında siyasi, iqtisadi, enerji, hərbi, mədəni, humanitar və s. sahələri əhatə edən münasibətlər daha da möhkəmlənmişdir.

Azərbaycan dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından biri olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) ilə qarşılıqlı əlaqələrin dərinləşərək çoxşaxəli əməkdaşlığa çevrilməsi istiqamətində fəal xarici siyasət aparmışdır. Nəticədə, BMT-nin İnkişaf Proqramı, Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Uşaq Fondu, Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı, Sənaye İnkişaf Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, Qadınlar Fondu, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik kimi bir çox xüsusi qurum və orqanları ilə ölkəmizin səmərəli əməkdaşlığı genişlənmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 2004-cü ilin sentyabr ayında keçirilən 59-cu sessiyasında çıxış edərkən dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması məsələsində ölkəmizin bu təşkilata güvəndiyini bəyan etmişdir [1386]. Dövlət başçısı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnamənin hələ də yerinə yetirilmədiyini bildirmiş və onların həyata keçirilməsi üçün işlək mexanizmin yaradılmasının vacib olduğunu vurğulamışdır. Bununla yanaşı, həmin il oktyabrın 29-da BMT Baş Məclisinin sessiyasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin təşəbbüsü ilə «Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət» adlı məsələ iclasın gündəliyinə salınmışdır. Daha sonra BMT Baş Məclisinin 2006-cı il sentyabrın 7-də keçirilən 60-cı sessiyasının 98-ci plenar iclasında və 2008-ci il martın 14-də keçirilən 62-ci sessiyanın 86-cı plenar iclasında «Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət» adlı qətnamələr qəbul edilmişdir.

Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində ermənilərin məskunlaşdırılması, həmin ərazilərdə yanğınların törədilməsi halları bu sənədlərdə pislənilir, BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə istinad olunmaqla. erməni silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi Azərbay-

can ərazilərindən dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunur. Qətnamələrdə Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət ifadə edilir, öz torpaqlarından qovulmuş azərbaycanlıların doğma yurdlarına qayıtmaq hüququ bir daha təsdiqlənir.

Azərbaycan 2011-ci ildə BMT Baş Məclisinin Prosedur Qaydalarına əsasən bu təşkilatın Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə Şərqi Avropa dövlətləri qrupundan namizədliyini irəli sürmüşdür. Ölkəmiz seçkilərdə əvvəl Macarıstan, sonra isə Sloveniya ilə rəqabətdə şərtsiz üstünlük qazanaraq qələbə üçün tələb olunan 129 səsədən də çox - 155 səs əldə etmişdir. Beləliklə, Azərbaycan 2011-ci il oktyabrın 24-də BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə qələbə qazanmış, Cənubi Qafqaz, Mərkəzi Asiya regionundan Şuranın üzvü seçilən ilk ölkə olmuşdur.

Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi və 2012-ci ilin may ayında Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Şuranın iclasının keçirilməsi ölkəmizin diplomatiya tarixində əldə edilmiş ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Bu tarixi hadisə Azərbaycanın dünya birliyində nüfuzunun artması, beynəlxalq aləmi narahat edən müxtəlif global problemlərin müzakirəsinə cəlb olunması və dünya siyasətinin əsas aktorlarından birinə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev həmin iclasda çıxış edərək bildirmişdir: «Biz birmənalı olaraq Təhlükəsizlik Şurasında sədrliyimiz zamanı böyük töhfəmizi verəcəyik. Mən BMT-dəki bütün dostlarımızı və üzv dövlətləri əmin edə bilərəm ki, Azərbaycan bütün ölkələr qarşısında etibarlı və dost tərəfdaş olacaqdır» [1389].

Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına sədrliyi dövründə bu təşkilatın tarixində ilk dəfə olaraq, ölkəmizin təşəbbüsü ilə 2013-cü il oktyabrın 28-də «Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi» mövzusunda qurumun yüksəksəviyyəli iclası keçirilmişdir. 2013-cü il oktyabrın 3-9-da Afrikanın Böyük Göllər regionunda siyasi,

təhlükəsizlik və humanitar vəziyyətlə tanış olmaq və Afrika İttifaqının Sülh və Təhlükəsizlik Şurası ilə illik birgə müzakirələr keçirmək üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasının nümayəndələri Afrikaya səfər etmişdir [1405].

Avropa İttifaqına (Aİ) daxil olan dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərin genişləndirilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin hədəfləri sırasında mühüm yer tutmuş və ölkəmizlə Aİ arasındakı çoxşaxəli əlaqələrin inkişafı istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il mayın 19-da Brüsselə səfəri Azərbaycanın Aİ ilə münasibətlərində yeni mərhələnin əsasını qoymuş və ölkəmizlə bu təşkilat arasında «Avropa Qonşuluq Siyasəti» Proqramı çərçivəsində genişmiqyaslı əməkdaşlığa dair razılaşmalar əldə olunmuşdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2005-ci il iyunun 1-də «Azərbaycan Respublikasının Avropaya integrasiyası üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» imzaladığı Sərəncam ölkəmizlə Aİ arasında əlaqələrin daha da möhkəmlənməsi, bu təşkilatın Azərbaycana dair Fəaliyyət Planının hazırlanması və həyata keçirilməsi yönündə səmərəli, əlaqələndirilmiş işin aparılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. 2006-cı il noyabrın 7-də Brüsseldə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının sədri Xose Manuel Barrozunun «Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu»nu imzalamaları Azərbaycanla Aİ arasında enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmişdir.

2008-ci il mayın 26-da Aİ xarici işlər nazirlərinin Brüsseldə keçirilmiş görüşü zamanı Polşa və İsveç tərəfindən «Şərq tərəfdaşlığı» təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. Aİ-nin Şərqi Avropa Qonşuluq Siyasəti ölkələri üçün vahid formatın təsis edilməsini nəzərdə tutan bu təşəbbüsə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Ukrayna, Moldova və Belarus qoşulmuşdur. 2009-cu il aprelin 28-29-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Belçikaya səfəri zamanı Aİ Nazirlər Şurasının Baş katibi, Xarici Siyasət və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Ali

Nümayəndəsi Xavyer Solana ilə görüşündə Aİ ilə ölkəmiz arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin faydalı olduğu və «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramı çərçivəsində yaranacaq yeni formatın bunu daha da möhkəmləndirəcəyi bildirilmişdir. Həmin il mayın 7-də Praqada Aİ-nin «Şərq Tərəfdaşlığı» Sammitində iştirak edən Prezident İlham Əliyev «Şərq Tərəfdaşlığı» Proqramının Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələrinin inkişafına mühüm təsir göstərəcəyini qeyd etmişdir.

2011-ci il yanvarın 13-də Avropa Komissiyasının prezidenti Xose Manuel Barrozunun Azərbaycana səfəri zamanı ölkəmizlə bu təşkilat arasında «Cənub Qaz Dəhlizi» haqqında Birgə Bəyannamə, Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında 2011-2013-cü illər üzrə Milli İndikativ Proqrama dair Anlaşma Memorandumu və Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Komissiyası arasında hərtərəfli institusional quruculuq proqramının çərçivə sənədi üzrə Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. 2015-ci il fevralın 23-26-da Aİ-nin İnsan Hüquqları üzrə Xüsusi Nümayəndəsi Stavros Lambρινidis Azərbaycana səfər etmiş, ölkəmizin dövlət başçısı ilə və bir sıra dövlət qurumlarında görüşlər keçirmişdir. Stavros Lambρινidisın Prezident İlham Əliyevlə görüşündə Azərbaycanla Aİ arasında iqtisadi, enerji, nəqliyyat, insan hüquqları, demokratiya və digər sahələrdə əlaqələrin mühüm əhəmiyyət daşıdığı qeyd edilmişdir.

Avropa ölkələri ilə hərtərəfli əlaqələrin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ildə 28 may – Respublika Günü münasibətilə keçirilən rəsmi qəbuldakı çıxışında Azərbaycan-Aİ münasibətləri ilə bağlı demişdir: «Hazırda münasibətlər yüksələn xətlə inkişaf edir... Avropa İttifaqının üzvü olan 8 ölkə ilə bizim strateji tərəfdaşlığımız haqqında sənədlər imzalanıb və ya qəbul edilib. Bu, Avropa İttifaqına üzv ölkələrin üçdə bir hissəsidir. Bütövlükdə, Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələrinin formalaşdırılması istiqamətində təkliflər indi masa üzərindədir. Ümid edirəm ki, yaxın zamanlarda ciddi danışıqlar başlanacaq» [1368]. Beləliklə, Azərbaycan Avropa ölkələri ilə əlaqələrin potensialını yüksək qiymətləndirir və qarşılıqlı-faydalı münasibətlərin

daha da inkişaf etdirilməsinə tərəfdar olduğunu açıq bəyan edir.

Dünyanın nüfuzlu regional təşkilatlarından biri olan NATO ilə Azərbaycanın münasibətləri siyasi dialoq, sülhü dəstəkləmə əməliyyatları, müdafiə məsələləri və digər sahələri əhatə edir. Azərbaycanın NATO ilə fərdi tərəfdaşlığının məqsəd və prinsipləri öz əksini NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq (SNT) Proqramı, SNT-nin Planlaşdırma və Analiz Prosesi (PAP) və Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planında (FTƏP) tapmışdır. Bu sənədlərdə müdafiə və təhlükəsizlik sektorunun islahatı, hərbi qüvvələrin NATO standartlarına uyğunlaşdırılması, NATO əməliyyatlarında iştirak, enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, fəvqəladə hallara hazırlıq, eləcə də ətraf mühit və ictimai diplomatiya sahələrində Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlıq niyyətində olduğu göstərilmişdir.

Azərbaycan sülh naminə tərəfdaşlığın prinsiplərinə əsaslanmaqla NATO ilə ortaq maraq kəsb edən məsələlər üzrə siyasi dialoq aparır. Müxtəlif formatlarda və səviyyələrdə reallaşan dialoq çərçivəsində tərəfdaşlıq, regional təhlükəsizlik, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak və s. məsələlər müzakirə olunur, ölkəmizlə NATO arasındakı əməkdaşlığın mövcud vəziyyəti təhlil edilir.

NATO Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqi normalara söykənməklə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi əsasında həllini dəstəkləyir. Təşkilatın 2006-cı ilin noyabrında Riqada keçirilən Sammitinin «Yekun Bəyannaməsi»ndə göstərilir ki, NATO münaqişənin tezliklə və sülh yolu ilə, ölkələrin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsinin və bölgədə sabitliyin yaranmasının tərəfdarıdır [1370]. NATO 2008, 2009 və 2010-cu illərdə keçirilən növbəti zirvə toplantılarında da eyni mövqedən çıxış etmiş, dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipini dəstəkləmişdir. Təşkilatın 2014-cü il sentyabrın 4-5-də keçirilən Uels Sammitinin «Yekun Bəyannaməsi»ndə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyinin bir daha dəstəkləndiyi bildirilmiş və alyansın tərəfdaşlıq etdiyi ölkələrin müstəqil seçim, sərbəst xarici siyasət və müdafiə

hüquqlarını müdafiə edəcəyi vurğulanmışdır [1372].

Azərbaycan 2002-ci ildən etibarən NATO-nun Əfqanıstandakı sülhməramlı missiyasına qoşulmuşdur. Ölkəmiz hava və quru məkanından beynəlxalq missiyanın həyata keçirilməsi məqsədilə Əfqanıstana göndərilən və oradan çıxarılan yüklərin əsas marşrutlarından biri kimi çıxış edir. 2012-ci ildə Azərbaycan Əfqanıstanın birbaşa və regional qonşuları olan dövlətlərdən ibarət «Kabul prosesi»ndə və Əfqanıstan üzrə Regional İqtisadi Əməkdaşlıq Konfransında iştirak etmişdir. Ölkəmiz Əfqanıstanda sülh və sabitliyin bərqərar olunması üçün müxtəlif formatlarda və sahələrdə bu ölkəyə yardımlarını davam etdirir. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin kontingenti NATO-nun Əfqanıstanda apardığı Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (ISAF) əməliyyatında iştirak edir, ISAF əməliyyatı üçün hava və quru tranziti dəstəyi göstərir, ikitərəfli proqramlar çərçivəsində mina təmizləmə, fəvqəladə hallar üçün təhsil və kadr hazırlığı sahələrinə yardımlar edir.

Azərbaycanın Avropa Şurası ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi ölkəmizin xarici siyasət kursunda mühüm yer tutur. Ölkəmiz Avropa Şurasının insan hüquqlarının qorunması, demokratik proseslərin inkişaf etdirilməsi, qlobal problemlərin həllinə yardım göstərilməsi, beynəlxalq öhdəliklərə vicdanla əməl edilməsi kimi prinsiplərini rəhbər tutaraq bu təşkilatla fəal şəkildə əməkdaşlıq edir. 2004-cü il aprelin 28-29-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Strasburqa səfəri zamanı Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) sədri Piter Şider Azərbaycanın dövlət başçısına AŞPA-nın fəxri üzvü diplomunu və medalını təqdim etmişdir. Prezident İlham Əliyev aprelin 29-da AŞPA-nın yaz sessiyasının iclasında çıxış edərək bildirmişdir: «Avropa Şurasının üzvü olduğumuz üç il müddət Azərbaycanın demokratiya yolu ilə irəliləməsində həlledici rol oynamışdır. Avropa Şurasının tövsiyələri ilə yeni-yeni qanunlar qəbul edilmişdir. Təşkilata üzv qəbul olunarkən ölkənin üzərinə götürdüyü öhdəliklər və onların yerinə yetirilməsi də bu sahədə yardımçı olmuşdur» [1375].

2005-ci il yanvarın 25-də AŞPA-nın sessiyasında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəbul edilmiş 1416 sayılı Qətnamə və 1690 sayılı Təvsiyədə [1404] BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin yerinə yetirilməsi və Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən Ermənistan silahlı qüvvələrinin çıxarılması tələb edilmişdir. AŞPA-nın ötən illər ərzində keçirilmiş çoxsaylı plenar sessiyalarında və müxtəlif tədbirlərində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müxtəlif tərəflərini əks etdirən onlarla mühüm sənəd yayılmışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının 2005-ci il mayın 16-17-də Varşavada keçirilən 3-cü Zirvə toplantısında çıxışı zamanı təşkilatın üzvü olan dövlətlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində mühüm işlərin görülməsinin vacibliyini bildirmiş, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün ağır nəticələrini beynəlxalq ictimaiyyətin nəzərinə çatdırmışdır. Dövlət başçısı vurğulamışdır ki, regionda sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olması, əməkdaşlığın inkişafı üçün bütün səylərin birləşdirilməsi vacibdir və bu, azad, təhlükəsiz Avropanın yaradılmasına mühüm töhfə olardı [1369].

Avropa Şurasının müvafiq qurumları ilə Azərbaycanın müxtəlif sahələrdə çoxsaylı tədbirlər keçirməsi də ölkəmizin bu təşkilatla qarşılıqlı əməkdaşlığının mühüm göstəricisidir. Məsələn, 2008-ci il dekabrın 2-4-də Azərbaycanda «Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır» mövzusunda keçirilən konfrans Avropa və müsəlman ölkələrinin tarixində mədəniyyətlərarası dialoq mövzusunə həsr edilmiş ilk beynəlxalq tədbir olmuşdur.

2014-cü il iyunun 24-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev AŞPA-nın sessiyasında çıxış edib ölkəmizin Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməkdə maraqlı olduğunu bildirmişdir: «Avropa Şurasına qoşulmaq bizim düşünülmüş seçimi-miz oldu. Çünki biz islahatların genişləndirilməsi üçün bu təsisatın

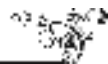
üzvü olmaq istəyirdik. Əlbəttə, bilirdik ki, Avropa Şurasına qoşulmağımız, həmçinin öhdəlikləri nəzərdə tutacaqdır. Biz isə bunlara hazır idik. Bu günə qədər biz öhdəlikləri yerinə yetiririk».

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Azərbaycan Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilmiş 60 beynəlxalq müqavilənin iştirakçısıdır.

Ötən illər ərzində Azərbaycanla beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları içərisində mühüm yer tutan ATƏT arasındakı qarşılıqlı əməkdaşlıq daha da genişlənmişdir. Hazırkı dövrdə ATƏT-in Azərbaycan üçün ən əhəmiyyətli və vacib strukturu 1992-ci ilin martında yaradılmış Minsk Qrupudur. 2004-2016-cı illər ərzində ATƏT-in Minsk Qrupu Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində səylər göstərmiş, təşkilatın keçirdiyi müxtəlif tədbirlərdə problemin aradan qaldırılması yolları müzakirə edilmiş və bununla bağlı müxtəlif sənədlər qəbul olunmuş, qurumun ABŞ, Rusiya və Fransanı təmsil edən həmsədrləri dəfələrlə regiona səfər etmişlər.

2004-cü ilin dekabrında ATƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Sofiyada keçirilən iclasında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Bəyanat qəbul olunmuşdur. Sənəddə münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində, xüsusilə Ermənistan və Azərbaycan prezidentləri arasında ATƏT-in Minsk Qrupunun dəstəyi ilə keçirilmiş üç görüş və münaqişənin həlli ilə bağlı yaradılmış «Praqa Prosesi» çərçivəsində xarici işlər nazirlərinin keçirdiyi dörd görüş yüksək qiymətləndirilmişdir.

ATƏT-in 2005-ci il dekabrın 5-6-da Lyublyanada keçirilmiş Nazirlər Şurasının 13-cü iclası çərçivəsində Minsk Qrupu həmsədrlərinin iştirakı ilə Ermənistan və Azərbaycan xarici işlər nazirlərinin görüşü olmuşdur. İclasda Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Nazirlər Şurasının Bəyanatı qəbul edilmişdir. Həmin ilin dekabr ayında ATƏT-in Yüksək Səviyyəli Planlaşdırma Qrupu (YSPQ) Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi bölgəsinə səfər etmişdir. 2006-cı ildə də YSPQ Azərbaycan hakimiyyətinin nəzarətinə olmayan işğal edilmiş ərazilərə səfər edərək, yerli infrastrukturun

sülhməramlı əməliyyatların keçirilməsi üçün nə dərəcədə uyğun olmasını araşdırmışdır.

2006-cı il iyunun 22-də ATƏT Daimi Şurasının plenar iclasında Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərində törədilən yanğınlar məsələsi müzakirə edilmiş və bununla bağlı tədbirdə müvafiq kosmik fotoşəkillər yayılmışdır. Azərbaycan tərəfi beynəlxalq təşkilatların, həmçinin Ermənistan və Azərbaycan mütəxəssislərinin iştirakı ilə bölgədə hərtərəfli ekoloji əməliyyatın keçirilməsi üçün ATƏT-ə müraciət etmişdir. Azərbaycan yanğınlarla bağlı məsələni, həmçinin BMT Baş Assambleyasında da qaldırmış və nəticədə, 7 sentyabr 2006-cı il tarixli «Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət» adlı Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu sənəddə Azərbaycanın yanğınlara məruz qalmış ərazilərində ekoloji əməliyyatın keçirilməsinin vacibliyi qeyd olunmuş, beynəlxalq təşkilatların iştirakı ilə ATƏT-in dəyərləndirmə missiyasını təşkil etmək hazırlığı dəstəklənmiş və ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinə 2007-ci il aprelin 30-na qədər BMT Baş Assambleyasına məruzə təqdim etməsi tapşırılmışdır. Qətnaməyə müvafiq olaraq, 2006-cı il oktyabrın 3-13-də ATƏT-in rəhbərliyi ilə beynəlxalq təşkilatlardan, həmçinin Ermənistan və Azərbaycanın mütəxəssislərindən ibarət olan ekoloji dəyərləndirmə missiyası yanğınlara məruz qalmış ərazilərə səfər etmişdir. Həmin il noyabrın sonunda missiyanın məruzəsi yayılmış və sənəddə yanğınlara genişmiqyaslı olması, ərazilərə ciddi ziyanın dəyməsi faktları təsdiq edilmişdir.

2006-cı il dekabrın 4-5-də Brüsseldə ATƏT-in Nazirlər Şurasının 14-cü iclasında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Nazirlər Şurasının növbəti Bəyanatı qəbul edilmişdir. Həmin il dekabrın 10-da Azərbaycanın işğal altında olan Dağlıq Qarabağ bölgəsində keçirilmiş «konstitusiyaya referendumu» ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin 2 dekabr tarixli Bəyanatı ATƏT-də yayılmışdır. Bu məsələ dekabrın 14-də Nazirlər Şurasının plenar iclasında müzakirə edilmiş, Dağlıq Qarabağ bölgəsində keçirilən qondarma «referendum» ATƏT rəhbərliyi tərəfindən

pislənilmiş və bununla bağlı Bəyanat verilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu il dekabr 1-2-də ATƏT-in Astanada keçirilən VII Sammitində çıxış edərək təşkilatın üzvü olan dövlətlərin Cənubi Qafqaz regionunun təhlükəsizlik məsələlərinə diqqət yetirməsinin vacib olduğunu bildirmiş və qeyd etmişdir ki, Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə beynəlxalq və regional sabitliyə əsas təhdid olaraq qalır: «Ermənistan münaqişənin mümkün qədər tezliklə uzunmüddətli həllinə nail olmaq məqsədilə vicdanla danışıqlar aparmaq əvəzinə, gözlənilməz nəticələri ola biləcək münaqişənin eskalasiyasına üstünlük verir» [1388]. Sammit çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsinə dair Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri, eləcə də ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədri olan ölkələrin nümayəndə heyətləri başçılarının Birgə Bəyanatı qəbul edilmişdir. Bundan əlavə, Sammitin «Yekun Bəyannaməsi»ndə ATƏT məkanında həlli uzanan münaqişələrin BMT Nizamnaməsində və ATƏT-in Helsinki Yekun Aktında təsbit edilmiş norma və prinsiplər əsasında həllinin vacibliyi qeyd olunmuşdur.

2014-cü il iyunun 28-də Bakıda ATƏT Parlament Assambleyasının «Helsinki+40: Hər kəs üçün təhlükəsizliyə doğru» devizi altında iyirmi üçüncü illik sessiyasının plenar iclası keçirilmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tədbirdə çıxış edərək bildirmişdir ki, Parlament Assambleyasının sessiyası Azərbaycanda ilk dəfədir ki, keçirilir: «Bununla bizə ölkəmizi, nailiyyətlərimizi təqdim etmək, o cümlədən üzləşdiyimiz çağırışlar və qarşımızda qoyduğumuz planlar haqqında danışmaq imkanı yaradıldı». Dövlət başçısı qeyd etmişdir: «Avropa ölkələri ilə fəal ikitərəfli münasibətlər prioritetlərimizdən biridir. Bu sözləri həm də digər qitələrdə olan ölkələrə də şamil etmək olar. Azərbaycan çoxsaylı mühüm beynəlxalq təsisatların üzvüdür. Biz bu üzvlüyü dünya ilə daha yaxşı əlaqələr qurmaq fürsəti kimi qəbul edirik» [1390].

2004-2016-cı illərdə ATƏT PA-nın Prezidenti, ATƏT-in fəaliyyətə olan xarici işlər naziri, ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrələri,

habelə təşkilatın rəhbərliyində təmsil olunan digər şəxslər dəfələrlə Azərbaycana səfər etmişlər. Səfər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, xarici işlər naziri və digər yüksək rəsmi şəxslərlə, yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri ilə görüşlər keçirilmişdir. Görüşlər zamanı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə yanaşı, Azərbaycanda demokratiyanın, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafı, parlament və prezident seçkiləri və s. məsələlər müzakirə olunmuşdur.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) ilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın xarici siyasət kursunda prioritet istiqamətlərdən birini təşkil edir və mühüm strateji əhəmiyyət daşıyır. Ölkəmiz müsəlman dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərin möhkəmlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verərək fəal xarici siyasət aparır və bu istiqamətdə mühüm diplomatik uğurlar əldə edib. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2005-ci ilin dekabrında təşkilatın Məkkədə keçirilmiş III fəvqəladə Zirvə toplantısında çıxış edərək müasir dünyanın müxtəlif problemlərinin həllinə İKT-nin güclü təsir göstərdiyini və münaqişələrin aradan qaldırılmasına böyük dəstək verdiyini bildirmişdir [1376].

2006-cı il sentyabrın 11-də Bakıda keçirilən İKT üzvü olan ölkələrin turizm nazirlərinin V Konfransı təşkilata daxil olan ölkələr arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq mexanizmlərinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. 2009-cu ilin oktyabr ayında «Bakı-İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı-2009» mədəniyyət ili çərçivəsində Bakıda İKT üzvü olan dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin altıncı konfransı keçirilmişdir.

İKT-nin tədbirlərində Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti və onun törətdiyi qanlı faciələr qətiyyətlə pislənilmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi tələb olunmuşdur. Belə ki, 2006-cı il iyunun 19-21-də Bakıda İKT üzvü olan ölkələrin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 33-cü sessiyasında, 2008-ci il martın 13-14-də İKT-nin Seneqalda keçirilmiş XI Zirvə konfransında, həmçinin, həmin il iyunun 18-20-də Uqandada Xarici İşlər Nazirləri

Şurasının 35-ci sessiyasında Azərbaycanın maraqlarına cavab verən qətnamələr və bəyanatlar qəbul edilmiş, bu sənədlərdə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi tələbi əksini tapmışdır. Xüsusilə XI Zirvə konfransında İKT-nin qəbul edilmiş yeni Nizamnaməsinin məqsəd və məramları bölməsində işğal altında olan dövlətlərin öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi hüququnun üzv dövlətlər tərəfindən birmənalı şəkildə dəstəklənməsi barədə müddəanın təsbit edilməsi Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1405].

2009-cu il mayın 23-25-də İKT Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Suriya Ərəb Respublikasının paytaxtı Dəməşq şəhərində keçirilmiş 36-cı sessiyasında «Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü», «Azərbaycana iqtisadi yardımın göstərilməsi» və «Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü nəticəsində işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında İslam dininə aid tarixi və mədəni irsin və ibadət ocaqlarının dağıdılması və təhqir olunması» haqqında qətnamələr qəbul edilmişdir. 2010-cu il yanvarın 24-31-də Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində İKT Parlament İttifaqı Konfransının 6-cı sessiyasında qəbul olunmuş Qətnamədə isə Xocalı faciəsi erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhalinin kütləvi qətləmi və insanlığa qarşı cinayət kimi qiymətləndirilmişdir.

2013-cü il fevralın 6-7-də İÖT-in Misir Ərəb Respublikasında keçirilən XII Zirvə toplantısında Yekun Kommunikenin 61-ci bəndində Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə bağlı İÖT-in yekdil və birmənalı mövqeyi, 117-ci bəndində isə Xocalıya Ədalət beynəlxalq təbliğat-təşviqat kampaniyasına dəstək ifadə olunmuş və 1992-ci ilin fevralında Ermənistan Respublikası hərbi qüvvələri tərəfindən Xocalıda törədilən qətləmi faciəsi soyqırımı aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanınmışdır.

Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına sədrliyi dövründə bu təşkilatın tarixində ilk dəfə olaraq, ölkəmizin təşəbbüsü ilə 2013-cü il oktyabrın 28-də «Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və İslam

Əməkdaşlıq Təşkilatı arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsi» mövzusunda Şuranın yüksək səviyyəli iclası keçirilmişdir. İclasda BMT və üzv dövlətlərinin sayına görə dünyada ikinci ən böyük hökumətlərarası təşkilat olan İƏT arasında beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması sahəsində əməkdaşlığın mövcud vəziyyəti, tərəfdaşlıq əlaqələrinin daha da gücləndirilməsinə dair birgə fəaliyyət müzakirə olunmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev İslam ölkələri ilə əməkdaşlığın böyük əhəmiyyət daşıdığını bildirərək qeyd etmişdir: «Biz İslam həmrəyliyinin gücləndirilməsi istiqamətində çox önəmli addımlar atmışıq. Beynəlxalq arenada, BMT-də bizi ən çox dəstəkləyən məhz müsəlman ölkələridir, biz də onları dəstəkləyirik... Bu əməkdaşlıq tarixə, mədəniyyətə, dinə, ortaq maraqlara əsaslanır və daim diqqət mərkəzində olmalıdır» [1373]. Azərbaycan Respublikası göstərilən prinsiplərə sadıq qalaraq, bu istiqamətdə ardıcıl xarici siyasət xətti həyata keçirir.

Ölkəmizin xarici siyasətində Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın təmsil olunduğu GUAM-la qarşılıqlı əlaqələri inkişaf etdirmək mühüm yer tutur. Bu təşkilatın 2005-ci il mayın 22-də Kişinyovda keçirilmiş Zirvə toplantısında demokratik cəmiyyət, Avropaya inteqrasiya, iqtisadi inkişaf, regionda sabitlik və təhlükəsizlik məsələləri geniş müzakirə olunmuşdur. Tədbir çərçivəsində dövlət başçıları GUAM əsasında beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurətinə dair birgə mövqedən çıxış etmişlər. 2006-cı il mayın 22-23-də GUAM-ın Kiyev Zirvə toplantısında Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM təsis olunmuşdur. Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdir: «İndiki mərhələ GUAM-ın bütün atributları, fəaliyyət mexanizmi olan səmərəli beynəlxalq təşkilata çevrilməsi mərhələsidir» [1377].

Kiyev Zirvə toplantısında prezidentlər GUAM-ın Nizamnaməsini qəbul etmiş və bu sənəddə demokratik dəyərlərin bərqərar olması, davamlı inkişafın təminatı, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, Avropaya inteqrasiya, üzv dövlətlərin iqtisadi,

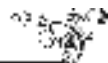

humanitar və sosial sahələrdə əməkdaşlığının genişlənməsi və s. təşkilatın başlıca məqsədləri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Zirvə toplantısında qəbul olunmuş «Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilatın – GUAM-ın yaradılması haqqında Kiyev Bəyannaməsi»ndə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, əsas insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, dövlətlərin iqtisadi inkişafı və təhlükəsizliyinin, sabitliyin təmin olunması;
- GUAM dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə təhdid yaradan, demokratik islahatların həyata keçirilməsini və regionun iqtisadi inkişafını çətinləşdirən, Avropaya integrasiyaya mənfi təsir göstərən həll olunmamış münaqişələrin nizamlanması məqsədilə fəal əməkdaşlıq edilməsi;
- beynəlxalq terrorizm, ekstremizm və təcavüzkar separatizm, həmçinin onunla bağlı olan digər mənfi hallarla mübarizə sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi və s. [1406].

Kiyev Zirvə toplantısında qəbul olunmuş «Münaqişələrin nizamlanması ilə bağlı GUAM dövlət başçılarının Birgə Bəyannaməsi»ndə qeyd edilir ki, GUAM ölkələrinin ərazilərindəki münaqişələrin həlli dövlətlərin ərazi bütövlüyü və onların beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan GUAM-a 2007-ci il iyulun 19-dan - Bakı Zirvə toplantısından başlayaraq. 2008-ci il iyulun 1-də keçirilən Batumi Zirvə toplantısından da sədrlik etmişdir. «GUAM: qitələri birləşdirərək» şüarı altında keçirilmiş Bakı Zirvə toplantısında GUAM-ın fəaliyyətinin uzunmüddətli prioritetləri müəyyən edilmişdir. Bu tədbirdə GUAM-ın Dövlət Başçıları Şurası tərəfindən təşkilat çərçivəsində sahələr üzrə əsas əməkdaşlıq istiqamətlərini müəyyənləşdirən GUAM-ın Sahəvi Əməkdaşlığının İnkişaf Strategiyası qəbul edilmişdir. Azərbaycanın təşkilata birillik sədrliyi dövründə 2007-ci il sentyabrın 27-də Nyu-Yorkda GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclası, oktyabrın 10-da Vilnüsə GUAM-ın onilliyinə həsr olunmuş Zirvə toplantısı, oktyabrın 30-da Vaşinqtonda GUAM-ABŞ görüşü,

noyabrın 29-da Madriddə GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının növbəti iclası və s. tədbirlər keçirilmişdir. 2008-ci il iyulun 1-də GUAM-ın Gürcüstanın Batumi şəhərində keçirilən Zirvə toplantısında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxış edərək ölkəmizin GUAM-a sədrliyi dövründə xeyli işlər görüldüyünü bildirmişdir: «Biz regional əməkdaşlıq, regionda təhlükəsizlik məsələləri, enerji əməkdaşlığı, nəqliyyat, humanitar fəaliyyət sahələrində sıx işləyirik və bütün sahələrdə praktiki nəticələr görürük. Biz Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyətlə bağlı ölkəmizin BMT-nin Baş Məclisində irəli sürdüyü qətnaməyə verdikləri dəstəyə görə GUAM-ın üzv ölkələrinə və digər dostlarımıza minnətdarlığımızı bildiririk» [1387].

Hazırda GUAM dövlətləri əməkdaşlığının praktiki göstəricisi kimi Virtual Mərkəz və Dövlətlərarası İnformasiya-Təhlil Sistemi (VM/DİTS), habelə Ticarətə və Nəqliyyata Yardım (TNY) layihələri həyata keçirilməkdədir. TNY GUAM dövlətləri arasında ticarət və nəqliyyat sahəsində əlaqələrin genişləndirilməsi məqsədini daşıyır, VM/DİTS isə məlumat mübadiləsi və digər operativ xarakterli tədbirləri həyata keçirmək vasitəsilə ticarət və nəqliyyatın inkişafına, onun səmərəli və təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinə təminat yaradır. Hər iki layihə GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının əsas elementləri hesab olunaraq bir-birini tamamlayır və onların paralel şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. VM/DİTS layihəsi çərçivəsində hər bir GUAM dövlətində Milli İnformasiya-Təhlil Mərkəzi və işçi qruplar yaradılmışdır və hüquq-mühafizə orqanlarının müvafiq ekspertləri bu istiqamətdə ilkin məlumat mübadiləsi aparırlar.

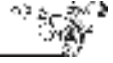
Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) çərçivəsində Ermənistan istisna olmaqla, təşkilatın üzvü olan digər ölkələrlə iqtisadi, maliyyə, təhlükəsizlik, humanitar, hüquqi, regionlararası və s. sahələrdə çoxtərəfli əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verir. Ölkəmiz MDB-nin dövlət başçıları, hökumət başçıları, xarici işlər, müdafiə nazirləri şuraları, Parlamentlərarası Assambleyası və İcraiyyə Komitəsi kimi nizamnamə orqanlarında təmsil olunur. MDB mahiyyət

etibarilə dövrü olaraq dövlət başçılarının görüşlərinin keçirildiyi və onlara öz mövqelərini bir-birinə çatdırmağa imkan verən siyasi klubdur. Keçmiş SSRİ respublikaları arasında dövlətlərarası siyasi və iqtisadi münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan bu əməkdaşlıq hazırda daha çox üzv ölkələrin iqtisadi integrasiya çərçivələrinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

2004-cü il sentyabrın 16-da MDB üzvü olan ölkələrin dövlət başçılarının 38-ci Zirvə görüşü keçirilmiş və bu tədbirdə beynəlxalq terrorizmlə mübarizə, təhlükəsizliyə və sabitliyə yönəlmiş təhdidlərə qarşı MDB ölkələri əməkdaşlığının daha da inkişaf etdirilməsi, MDB-nin təkmilləşdirilməsi və islahatlar aparılması haqqında sənədlər imzalanmışdır. 2009-cu il oktyabrın 9-da MDB Dövlət Başçıları Şurasının Kişinyovda keçirilən iclası çərçivəsində Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin görüşü olmuşdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev görüşün nəticələri barədə məlumat verərkən bildirmişdir ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini tapmalıdır: «Erməni silahlı qüvvələri bizim işğal olunmuş bütün torpaqlardan çıxarılmalıdır. Bizim məcburi köçkün soydaşlarımız öz doğma torpaqlarına qayıtmalıdır. Bizim mövqeyimiz, eyni zamanda, bütün beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır» [1403].

2013-cü il oktyabrın 25-də MDB Dövlət Başçıları Şurasının Belarusun paytaxtı Minsk şəhərində keçirilən iclasında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən birinin MDB çərçivəsində əməkdaşlıq olduğunu bildirərək qeyd etmişdir: «MDB-də integrasiya prosesləri çərçivəsində Azərbaycan həmişə prinsipial mövqe tutmuşdur. Bu mövqe əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə, çoxtərəfli və ikitərəfli münasibətlərin inkişafına istiqamətlənmişdir» [1371]. Dövlət başçısı Azərbaycanla MDB ölkələrinin əksəriyyəti arasında əmtəə dövriyyəsinin ildən-ilə artdığını bildirmişdir. Prezident İlham Əliyev MDB Dövlət Başçıları Şurasının 2014-cü il oktyabrın 10-da keçirilən iclasında vurğulamışdır ki, Azərbaycanın MDB məkanında, habelə regional və ikitərəfli əlaqələr

çərçivəsində irəli sürdüyü təşəbbüslər regional təhlükəsizlik, sabitlik və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir [1391].

Azərbaycan MDB-nin sahəvi əməkdaşlıq orqanlarından yalnız 30-da, digər orqanların isə 11-də iştirak edir və bu qurum çərçivəsində siyasi, iqtisadi və humanitar sahələrdə ölkəmiz üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlər üzrə əməkdaşlığın davam etdirilməsində maraqlıdır. 2015-ci il oktyabrın 16-da MDB Dövlət Başçıları Şurasının Qazaxıstanda keçirilən iclasında iştirak edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev MDB daxilində qarşılıqlı iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının axtarılmasının zəruri olduğunu bildirmişdir. Dövlət başçısı qeyd etmişdir ki, iqtisadi sahədə əməkdaşlığın, xüsusən zəngin təbii ehtiyatlara malik olan ölkələrdə yeni iqtisadi modelin möhkəmlənməsinin müasir formalarının axtarışı mühüm əhəmiyyət daşıyır [1392].

8.6. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində Azərbaycanın xarici siyasəti

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsi Azərbaycanın xarici siyasət kursunun mühüm istiqamətini təşkil edir. Münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları, ilk növbədə, BMT Nizamnaməsinin müddəaları və ATƏT-in Helsinki Yekun Aktında öz əksini tapmış prinsiplər əsasında həlli Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin əsasında dayanır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev münaqişə ilə bağlı ölkənin prinsipial mövqeyini dəfələrlə BMT, ATƏT, NATO, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və digər beynəlxalq, regional təşkilatların tribunalarından səsləndirmiş, xarici ölkələrin rəhbərləri ilə keçirilən görüşlərdə və müxtəlif tədbirlərdə mütəmadi olaraq bildirmişdir. Azərbaycan Prezidenti 2004-cü ilin sentyabr ayında BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasındakı çıxışı zamanı münaqişə ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 4

qətnamənin yerinə yetirilməsinin vacibliyini bəyan etmiş və problemin həlli üçün BMT tərəfindən işlək mexanizmlərin yaradılmasının zəruri olduğunu vurğulamışdır [1424].

Məlumdur ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqi norma və prinsiplər əsasında aradan qaldırılması ilə bilavasitə məşğul olmaq üçün ATƏT Nazirlər Şurasının 1992-ci il martın 24-də Helsinkidə keçirilmiş görüşündə «Minsk Qrupu» adlı ATƏT-in xüsusi qurumu yaradılmışdır. Minsk Qrupunun həmsədrləri olan dövlətlər - ABŞ, Rusiya və Fransa 1997-ci ilin ikinci yarısından indiyə qədər Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənarda yerləşən, işğal olunmuş 7 rayonun azad edilməsi və Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyənləşdirilməsinə dair bir neçə təkliflə çıxış etmişlər. Onların 1997-ci ilin iyun ayında təqdim etdikləri ilk təklif münaqişənin «paket» (Dağlıq Qarabağın statusu da daxil olmaqla bütün məsələlərə eyni vaxtda razılıq verilməsi), həmin ilin sentyabr ayında irəli sürdükleri ikinci təklif isə «mərhələli» (münaqişənin mərhələlərlə nizama salınması) həllini nəzərdə tutmuşdur. Azərbaycan tərəfi həmin təkliflərlə tam razı olmasa da, sülh prosesinin ətalət vəziyyətindən çıxarılması məqsədilə bu təklifləri prinsipcə qəbul etmişdir. Ermənistan isə hər iki halda qeyri-konstruktiv mövqe tutaraq irəli sürülən təkliflərlə razılaşmamışdır.

ATƏT-in Minsk Qrupu işğala məruz qalmış Azərbaycanın beynəlxalq hüquqa əsaslanan tələblərini bir kənara qoyaraq, sonrakı mərhələdə - 1998-ci il noyabrın 9-da «ümumi dövlət» təklifini irəli sürmüşdür. Bu təklif beynəlxalq hüquq normalarına zidd, Azərbaycan üçün qəbul edilməsi mümkün olmayan «ümumi dövlət» ideyasına əsaslanırdı. 1999-cu il fevralın 8-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Minsk Qrupunun həmsədrləri olan dövlətlərin başçılarına məktubunda «ümumi dövlət» ideyasının ATƏT-in prinsiplərinə uyğun olmadığını və sülh prosesinə maneə törətdiyini bildirmişdir [1411, s.67-68].

Bundan sonra, ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin təklifi ilə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin şəxsi nümayəndələri

səviyyəsində danışıqların davam etdirilməsi qərara alınmışdır. 2002-ci il mayın 13-15-də və iyulun 29-30-da Praqada, noyabrın 15-də isə Vyanada Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin şəxsi nümayəndələrinin görüşü keçirilmişdir. Öz mahiyyətinə görə, münaqişənin «mərhələli həll» planını nəzərdə tutan «Praqa prosesi»ni Azərbaycan tərəfi dəstəkləsə də, Ermənistan Dağlıq Qarabağın statusu məsələsinin yenidən ilkin şərt kimi müzakirə olunması tələbi ilə çıxış etmişdir.

2004-cü ildən başlayaraq Minsk Qrupunun həmsədrləri «Praqa prosesi» adlanan üçtərəfli danışıqlar çərçivəsində (Minsk Qrupu, Ermənistan və Azərbaycan) «Madrid prinsipləri» kimi tanınan dördüncü təkliflər paketini irəli sürmüş və tərəflərin müzakirəsinə təqdim etmişlər. Yeni təkliflərin əsas prinsipləri haqqında tərəflərin açıqladığı fikirlər onu göstərir ki, Azərbaycan ATƏT-in Lissabon sammitində bütün üzv dövlətlərə qəbul etdirdiyi «münaqişənin həllinin üç əsas prinsipindən» bütövlükdə imtina etməmiş, lakin ona, məzmunu hələ açıqlanmayan bəzi redaktələrin aparılmasına razılıq vermişdir.

«Madrid prinsipləri» əsasında həmsədrlərin iştirakı ilə və onlarsız Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ermənistan prezidentləri Koçaryan və Sarkisyanla iyirmiye yaxın ikitərəfli və çoxtərəfli görüşlər keçirsə də, mövqeləri uzlaşdırmaq, hələ ki, mümkün olmamışdır. Ermənistan tərəfi qeyri-konstruktiv mövqe tutmaqla münaqişənin həllinə çətinliklər törətməkdə davam etmişdir. Münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində növbəti cəhd 2010-cu il fevralın 15-də ATƏT-in yeni sədri, Qazaxıstanın xarici işlər naziri Kanat Saudabayevin Cənubi Qafqaza səfəri çərçivəsində baş tutmuşdur. Bakıda onun Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə keçirdiyi görüşündə vurğulanmışdır ki, ATƏT Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində öz səylərini bir qədər də artıracaq və «Madrid prinsipləri» çərçivəsində aparılan danışıqlarda ciddi irəliləyişə nail olunmasına çalışacaqdır. K.Saudabayev məhz bu məqsədlə regiona səfərə gəldiyini və münaqişə edən hər iki tərəflə ciddi müza-

kirələr aparacağını bəyan etmişdir. Lakin ATƏT-in Astanada keçirilən sammitində bu problemin həlli ilə bağlı nə hansısa qərar qəbul edilmiş, nə də ki, həmsədr ölkələr tərəfindən işğalçı Ermənistanı hər hansı təzyiq göstərilməmişdir.

Münaqişənin dinc yolla həlli istiqamətində ATƏT-in təşəbbüsü ilə 2013-cü il noyabrın 19-da Avstriyanın paytaxtı Vyanada Azərbaycan və Ermənistan Prezidentlərinin görüşü keçirilmişdir [1431]. Təşkilatın Minsk Qrupu həmsədrələrinin – Robert Bradtke (ABŞ), Bernar Fasye (Fransa) və İqor Popovun (Rusiya) iştirakı ilə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin 2012-ci ilin yanvarından dayandırıldıqdan sonra təşkil olunan ilk təkbətək görüşünün hansı sonluqla başa çatması barədə mətbuata məlumat verilməsə də, diplomatik mənbələr Dağlıq Qarabağ məsələsinin vasitəçilərin iştirakı olmadan yenidən təkbətək görüş formatında müzakirəyə çıxarılmasını, bütövlükdə, əhəmiyyətli hadisə kimi qiymətləndirmişlər. Görüş ərəfəsində həmsədr ölkələrdən birinin – ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerrinin Azərbaycan və Ermənistan Prezidentlərinə telefon açması və iki ölkə prezidentlərinin birbaşa görüşünü dəstəkləməsi münaqişənin həllində müəyyən irəliləyişə nail olunacağı inamını yaradırdı. Lakin hadisələrin gedişi göstərdi ki, ATƏT çərçivəsində müxtəlif formatlı danışıqlar aparılsa da, hazırda Azərbaycan Dağlıq Qarabağın nə müstəqilliyinə, nə də Ermənistanı birləşməsinə razı olmadığına, ermənilər isə bu ərazinin Azərbaycanın tərkibində saxlanması- na razılıq vermədiklərinə görə problemin həlli uzanır.

2014-cü ilin sonlarında Fransa Prezidentinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin Parisdə keçirilən görüşündən dərhal sonra Ermənistan işğal olunmuş ərazilərdə hərbi təlimlərə başlamaqla növbəti təxribata əl atmış və bununla da bir ildən çox müddətdə danışıqlar dayandırılmışdır. 2015-ci il dekabrın 19-da Berndə ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrələrinin iştirakı ilə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin keçirdiyi görüşdə də münaqişənin həlli istiqamətində hansısa irəliləyiş mümkün olmamışdır.

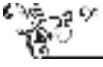
Son 12 il ərzində Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün ATƏT-lə yanaşı, BMT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, NATO kimi nüfuzlu təşkilatların da dəstəyindən istifadə etməyə çalışmışdır. Azərbaycanın diplomatik səyləri nəticəsində 2004-cü il oktyabrın 29-da BMT Baş Məclisinin sessiyasında ölkəmizin nümayəndə heyətinin təşəbbüsü ilə «Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət» adlı məsələ iclasın gündəliyinə salınmışdır. Daha sonra BMT Baş Məclisinin 2006-cı il sentyabrın 7-də keçirilmiş 60-cı və 2008-ci il martın 14-də keçirilmiş 62-ci sessiyalarının plenar iclaslarında «Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət» adlı qətnamələr qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində ermənilərin məskunlaşması və orada yanğınlar törətməsi faktları pislənilir, Təhlükəsizlik Şurasının məlum 4 qətnaməsinin tələblərinin yerinə yetirilməsinin vacib olduğu bildirilir.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2004-2016-cı illər ərzində keçirilən çoxsaylı plenar sessiyalarında və ayrı-ayrı tədbirlərində Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən hazırlanmış və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin bu və ya digər aspektini əks etdirən onlarla mühüm sənəd yayılmışdır.

2005-ci il yanvarın 25-də AŞPA-nın sessiyasında qəbul edilmiş 1417 nömrəli Qətnamədə BMT TŞ-nin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı dörd qətnaməsinin yerinə yetirilməsi və Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılması tələbi öz əksinin tapmışdır.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin ardıcıl fəaliyyəti nəticəsində 2016-cı il yanvarın 26-da AŞPA-da «Azərbaycanın cəbhəyanı rayonlarının sakinlərinin qəsdən sudan məhrum edilməsi» adlı yeni Qətnamə qəbul olunmuşdur. İşğal altında qalan Sərsəng su anbarı ilə bağlı bu sənəddə Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı faktı bir daha təsdiqlənir və erməni qoşunlarının həmin bölgədən çıxarılması tələb edilir.

2004-cü ildən etibarən Avropa İttifaqı da münaqişənin dinc vasitələrlə həlli istiqamətində müəyyən səylər göstərməyə başlamış-

dır. Belə ki, həmin ilin əvvəlində Avropa Parlamenti Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik məsələlərini müzakirə edərək belə qərara gəlmişdir ki, bölgədə təhlükəsizliyə və davamlı sülhə mane olan əsas təhdid Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir və buna görə də bütün Avropa ölkələri onun aradan qaldırılması üçün ciddi səy göstərməlidir. 2004-cü ildə Avropa Parlamentinin «Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasəti» mövzusunda keçirilən sessiyası zamanı Cənubi Qafqaz üzrə məruzəçi Pyer Qartonun məruzəsi əsasında qəbul edilmiş Qətnamədə Ermənistanın zəbt etdiyi ərazilərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə aparması ilə bağlı faktlar öz əksini tapmış, işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin azad edilməsi təklifi irəli sürülmüşdür. Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə Avropa Parlamentinin münasibəti qurumun 2013-cü il oktyabrın 23-də Avropa Qonşuluq Siyasəti üzrə qəbul etdiyi xüsusi Qətnamədə də öz əksini tapmışdır. Qətnamənin 16-cı paragrafında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul edilmiş 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələri və ATƏT-in Minsk Qrupunun baza prinsipləri əsasında həll edilməli olduğu vurğulanmışdır.

Ölkəmizin diplomatik fəallığı nəticəsində NATO da Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə səy göstərmiş və bu təşkilatın 2006-cı ilin noyabrında Riqada keçirilən Sammitinin «Yekun Bəyannaməsi»ndə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi dəstəklənmişdir [1421]. Sənəddə göstərilir ki, NATO münaqişənin tezliklə və sülh yolu ilə, ölkələrin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsinin və bölgədə sabitliyin yaranmasının tərəfdarıdır. NATO 2008, 2009 və 2010-cu illərdə keçirilən zirvə toplantılarında da eyni mövqedən çıxış etmiş, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərinin azad edilməsinin vacibliyini bildirmişdir. Təşkilatın 2014-cü il sentyabrın 4-5-də keçirilən Uels Sammitinin «Yekun Bəyannaməsi»ndə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyinin bir daha dəstəkləndiyi qeyd olunmuş və alyansın tərəfdaşlıq etdiyi ölkələrin kənar təzyiqlərdən asılı olmadan müstəqil seçim, sərbəst xarici siyasət və müdafiə hüquqlarının qorunmasına

yardım göstəriləcəyi vurğulanmışdır [1423].

Lakin Ermənistan beynəlxalq təşkilatların tələblərinə baxmayaraq, hələ də Azərbaycan ərazilərini işğal altında saxlamaqda davam edir və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquqi prinsip və normalar çərçivəsində həllinə maneə törədir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrində Ermənistan silahlı qüvvələrinin zəbt etdikləri Azərbaycan ərazilərindən dərhal çıxması tələbinin irəli sürülməsinə baxmayaraq, Ermənistan buna məhəl qoymamaqda davam edir, təəssüflər olsun ki, ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrləri isə təcavüzkar dövlətə indiyədək ciddi təzyiq göstərməmişdir. 1992-ci ildən 2015-ci ilə qədər ATƏT-in Minsk Qrupuna 6 ölkədən, ümumilikdə, 28 nəfər həmsədrlik edib: İtaliya – 1 nəfər; İsveç – 1 nəfər; Finlandiya – 1 nəfər; ABŞ – 10 nəfər; Fransa – 8 nəfər; Rusiya – 7 nəfər [1429]. Ötən illərdə ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrləri regiona dəfələrlə səfərlər etsə də, bunun heç bir nəticəsi olmamış və onların fəaliyyəti yalnız mücərrəd və qeyri-müəyyən bəyanatlar verməklə yadda qalmışdır.

ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin Azərbaycana qarşı ikili standartlar mövqeyindən yanaşması Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2016-cı ilin yanvar ayında keçirilmiş qış sessiyasında «Dağlıq Qarabağ və Azərbaycanın işğal olunmuş digər ərazilərində zorakılıq hallarının artması» və «Azərbaycanın sərhədyanı rayonlarının sakinlərinin qəsdlə içməli sudan məhrum edilməsi» adlı layihələrin müzakirəsinə münasibətində bir daha aydın oldu. Belə ki, həmsədrlər layihələrlə tanış olan kimi dərhal sərt mövqe tutaraq, bunu ATƏT-in Minsk Qrupunun mandatına xələl gətirən və sülh danışıqları prosesini çətinləşdirəcək addımlar kimi dəyərləndirdilər. Onlar münaqişənin nizamlanmasında ATƏT-in Minsk Qrupunun «yeganə format» olduğunu bəyan etdilər [1416]. Bütün bunlar uzun müddət vasitəçilik missiyasında heç bir irəliləyişə nail ola bilməyən ATƏT-in Minsk Qrupunun münaqişənin aradan qaldırılmasında maraqlı olmadığını bir daha göstərdi.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı danışıqlar prosesinin heç bir müsbət sonluq vəd

etmədiyi qənaəti getdikcə möhkəmlənir. Azərbaycanın müharibə çağırışları və yaxud «öz torpaqlarını azad etmək hüququnu» bəyan etməsi hər dəfə beynəlxalq güclərin etirazı ilə qarşılanır və onlar bu məsələdə öz səylərini bir az da artırmaq imitasiyası nümayiş etdirirlər. Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətindəki bütün səyləri, o cümlədən münaqişənin mövcud vəziyyətini dəyərləndirən beynəlxalq tədqiqatçıların fikrinə görə, problemin həlli, bir tərəfdən dünya birliyinin ciddi iradə nümayiş etdirməkdən yayınması, digər tərəfdən isə münaqişəyə cəlb olunmuş Azərbaycan və Ermənistanın ciddi şəkildə silahlanması, müharibə meylinin artması fonunda günü-gündən çətinləşir ki, bu da Cənubi Qafqazın və bütövlükdə, Avrasiyanın regional təhlükəsizliyini ciddi şəkildə təhdid edir.

Hazırda Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində həm Minsk Qrupu və onu təmsil edən üçlük – ABŞ, Rusiya və Fransa, həm də digər beynəlxalq təşkilatlar Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsini və Dağlıq Qarabağın separatçı rejimini dəstəkləməsi faktını birmənalı şəkildə beynəlxalq hüquqa zidd hal kimi qiymətləndirməkdən, münaqişənin həlli istiqamətində vahid yanaşma nümayiş etdirməkdən boyun qaçıırırlar. Onlar etnik separatizmə mənfi qiymət vermək, beynəlxalq hüququn «ölkələrin ərazi bütövlüyünün pozulmazlığı» prinsipini dəstəkləmək əvəzinə, «ərazi bütövlüyü» ilə «özünü müəyyən etmə» hüququ arasında tərəddüd etməkdə və balans axtarmaqda davam edirlər.

Fikrimizcə, bu hal münaqişənin yaxın zamanlarda dinc yolla həllinə mane olan birinci əsas amildir. Konkret olaraq Dağlıq Qarabağ problemini və Cənubi Qafqazdakı digər etnik separatizm üzərində yaranmış münaqişə ocaqlarını, təcavüzkar separatçılıq təmayüllərini birmənalı şəkildə pisləmədən və ciddi formada qarşısını almağa cəhd göstərmədən sülh yolu ilə həll etmək qətiyyəti mümkün deyil. Əgər beynəlxalq aləm, xüsusən sülhyaratma prosesinə cəlb edilmiş ATƏT-in Minsk Qrupu bu məsələdə birmənalı mövqe nümayiş etdirməsə və ona uyğun da separatçı rejimlərə, onları açıq şəkildə dəstəkləyən ölkələrə qarşı ciddi tədbir görməsə, o zaman

münaqişənin dinc vasitələrlə həlli mümkün olmayacaqdır.

Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik sistemini ən çox təhdid edən münaqişələrin, xüsusən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yolundakı ikinci əsas maneə bu separatçı rejimlərin 1990-cı illərdəki «ictimai təşəbbüslər» formasında deyil, təpədən dırnağadək silahlanıb militaristləşmələri, hər birinin arxasında güclü hərbi baza və təminatçı dövlətin dayanması ilə bağlıdır. Belə halda nə Azərbaycan, nə Gürcüstan, nə də ki, oxşar təcavüzkar separatçı rejimlərlə mübarizə aparan hər hansı başqa ölkə bu münaqişələri dinc yolla həll etmək iqtidarında deyildir.

Hazırda beynəlxalq təşkilatlar Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi faktını təsdiqləsələr də, bu halı birmənalı formada pisləməkdən, işğalçı dövləti ittiham etməkdən və beynəlxalq təsir mexanizmlərindən yararlanaraq, onu BMT-nin qətnamələrinə tabe etdirməkdən çəkinirlər. Ən yaxşı halda, həm BMT, həm ATƏT və Avropa Birliyi, o cümlədən sülhyaratma prosesinə cəlb olunmuş Minsk Qrupunun həmsədrləri «iki ölkə arasında kompromis mövqelər axtarmaq» və «onların özlərinin ortaq nöqtələr tapması» yolu ilə gedərək, münaqişəni həll etməyə cəhd edirlər ki, bu da faktiki olaraq status-kvo vəziyyətini uzadır.

Belə halda hərbi əməliyyatların qəflətən başlanması istisna olunmur. Təsadüfi deyil ki, 2016-cı il aprelin 1-dən 2-nə keçən gecə Ermənistanın yenidən təxribata əl ataraq, Azərbaycanın silahlı qüvvələri ilə təmas xəttini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlardan atəşə tutması Azərbaycan ordusunu əks-tədbirlər görməyə vadar etdi. Bununla da intensiv hərbi əməliyyatlar başlandı və düşmən qüvvələri geri oturduldu. Azərbaycan silahlı qüvvələrinin uğurlu əməliyyatları nəticəsində bir sıra mühüm ərazilər işğalçılardan azad edildi. Lakin Rusiyanın vasitəçilik təşəbbüsü ilə Azərbaycan aprelin 5-də hərbi əməliyyatları dayandıraraq yenidən danışıqlar masasına oturmağa razılıq verdi.

Beləliklə, münaqişənin həlli sahəsində danışıqlar prosesi yeni mərhələyə qədəm qoydu. Azərbaycan ümid edir ki, nəhayət, vasitə-

çilər və Ermənistan danışıqlar prosesinə münasibəti dəyişəcəklər. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar indiyə qədər hesab edirdilər ki, münaqişəni «iki tərəf» həll etməlidir, onlar isə bu işdə «əldə oluna-caq razılığın pozulmazlığına» təminat verməlidirlər. Nəzərə alınsa ki, Azərbaycan üçün münaqişənin həlli onun ərazi bütövlüyünün təmin olunması və bu ərazilər üzərində suveren dövlət hüquqlarının tanınması hesab olunursa, Ermənistan və separatçı Dağlıq Qarabağ rejimi üçünsə Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasıdır. O zaman bu münaqişənin həllində qarşılıqlı kompromislərin nədən ibarət olacağını hələ ki, heç bir ekspert müəyyən edə bilmir [1428, s.857-859].

Azərbaycan münaqişənin dinc vasitələrlə nizamlanması imkanlarının hələ də tükənmədiyini nəzərə alıb, Ermənistanla danışıqlar prosesini davam etdirir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sözlərinə görə: « ... biz danışıqlar aparırıq, ancaq bununla bərabər, hər an torpaqlarımızı işğalçılardan hərbi yolla azad etməyə hazır olmalıyıq» [1422]. Ermənistanın hərbi təcavüzü Azərbaycanın təhlükəsizlik mühitinə əsas təhdidlərdən biri olaraq qalmaqdadır [1420]. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinasında qeyd edildiyi kimi, Ermənistan işğalçılıq siyasətindən əl çəkmədiyi təqdirdə, Azərbaycan «beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə hərbi güc daxil olmaqla, bütün lazımi vasitələrdən istifadə etmək hüququnu özündə saxlayır» [1419].

IX FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ və MÜDAFİƏ QÜDRƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

9.1. Milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi Azərbaycan Respublikasının həm dövlət quruluşunda əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, yeni sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi münasibətlərin formalaşmasını şərtləndirdi, həm də ona davamlı olaraq öz milli təhlükəsizliyini daima təmin etmək kimi bir məsuliyyətli vəzifə qoydu. Azərbaycan Respublikası öz milli təhlükəsizliyinin çərçivəsini və təmin edilməsi mexanizmlərini 1992-1995-ci illərin «özünüqoruma və özünüyaşatma» vəziyyətindən, 1996-cı ildən başlanan və gündə davam edən «davamlı inkişafa qədərki» keçid dövrünün dinamikasında yarada bilmişdir [1475].

Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin, onun nəzəri və praktiki əsaslarının formalaşması, müstəqil dövlətin həyati maraqlarının çərçivəsinin müəyyənləşməsi və təmin olunması, milli təhlükəsizliyin mexanizmlərinin, ehtiyatlarının yaranması, cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi və mənəvi əsaslarının yeni dəyərlər və prinsiplər əsasında qurulması və b. vəzifələr dövlət siyasətinin xüsusi istiqamətinə çevrilərək ümumi dövlət quruculuğu prosesinin təxirəsalınmaz və vacib məsələlərindən birinə çevrildi. Bu siyasət müstəqil dövlət quruculuğu proseslərinin bütün sahələrini əhatə edərək, milli inkişafın və dövlət idarəçiliyinin əsas vasitələrindən birinə çevrildi [1474].

Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin başlıca məqsədlərindən biri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq

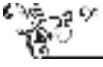
Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla həllinə nail olmaqdır. Bu münaqişənin həlli və sülhə nail olunması təkcə Azərbaycan Respublikasının milli inkişafının və təhlükəsizliyinin yolunu açmır, həm də bütöv regionun sosial-iqtisadi inkişafına, bölgədə və dünyada sülhün və təhlükəsizliyin daha da möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərir. Lakin, artıq iyirmi ildən çoxdur ki, təcavüzkar Ermənistan tərəfindən ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin pozulması Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına qarşı yönəlmiş ən ciddi təhlükə olaraq qalır və bu məsələnin həllində hələ ki, ciddi irəliləyiş əldə edilməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin sərhədlərinin təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyünün təminatı ölkənin suverenliyinin əsas məkan çərçivəsi olmaqla, onun milli identikliyinə formalaşması arealını müəyyənləşdirir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn ona verdiyi imkanlar çərçivəsində aradan qaldırılması üçün fəal və ardıcıl siyasət aparır. Münaqişənin doğurduğu problemlərin təhlili həm Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizliyi, həm də regional və beynəlxalq sülhün, təhlükəsizliyin təmin olunması kontekstində xüsusi aktualıq kəsb edir [1474].

Milli təhlükəsizliyin və maraqların qorunması, bu sahədə mövcud olan daxili və xarici təhdidlərin aradan qaldırılması, dünya birliyində ölkənin nüfuzunun artırılması və mövqelərinin möhkəmlənməsi, daxili sabitliyin, sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması, milli-mənəvi dəyərlərin mühafizə olunması və s. müasir dövrdə Azərbaycan hökumətinin reallaşdırdığı təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir. Milli maraqların və təhlükəsizliyin qorunması sahəsində Azərbaycan Respublikasında son zamanlar qəbul olunmuş Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının xüsusi rolu olmuşdur [1474].

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2004-cü ildə «Milli təhlükəsizlik haqqında» Qanun qəbul olunmuş və o, Respublika Prezidenti İlham Əliyevin həmin il 29 iyun tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur. Bu qanun özündə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər

Əliyevin milli təhlükəsizlik təliminin və siyasətinin əsas prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini əks etdirmiş və gələcək Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının yaradılmasını şərtləndirmişdir. «Milli təhlükəsizlik haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının müstəqil, suveren, demokratik dövlət kimi inkişafı naminə milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsaslarının yaradılmasına yönəlmişdir. Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi – dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi maraqlarının və tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış dövlət hakimiyyəti orqanlarıdır. Qanunla müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədləri aşağıdakılardır: insanın təhlükəsizliyi (insanın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin mövcudluğu, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ümumdövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi), cəmiyyətin təhlükəsizliyi (Azərbaycan xalqının həyatı əhəmiyyətli maraq və tələbatlarının, habelə ictimai dəyərlər sisteminin təhlükə və təhdidlərdən qorunması), dövlətin təhlükəsizliyi (Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun və həyatı əhəmiyyətli digər maraqlarının təhdidlərdən qorunması). Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının tərkib hissələri kimi, xarici təhlükəsizlik – Azərbaycan Respublikasının həyatı əhəmiyyətli mənafelərinin kənardan mümkün risk, təhlükə və təhdidlərdən qorunması üçün siyasi-diplomatik və ya hərbi, yaxud eyni zamanda, həm diplomatik, həm də hərbi tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi; və daxili təhlükəsizlik – Azərbaycan Respublikasında siyasi, iqtisadi və sosial sabitliyin, cəmiyyətdə vətəndaş həmrəyliyi qorunması üçün müvafiq şəraitin yaradılması qəbul edilmişdir [1463].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası» dövlətimizin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarını daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasətin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının müəyyən edilməsi məqsədilə hazırlanmışdır. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasının hərbi təcavüzə məruz qalması ölkənin hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amil hesab edilir. Sənəddə, eyni zamanda, respublikanın təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğunun dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoyduğu da bildirilir. Konsepsiyaya əsasən Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsasını bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşama, digər dövlətlərin suverenliyinə və müstəqilliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmama, mövcud dövlət sərhədlərinin bütövlüyü və onların dəyişməzliyi, beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, hərbi quruculuqda konkret qüvvələr nisbətini nəzərə almaqla zəruri müdafiə kifayətliliyi məfhumunun dəstəklənməsi təşkil edir [1496].

2015-ci ilədək Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi ilə birlikdə Dövlət Sərhəd Xidməti Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin əməliyyat təminatı üzrə tədbirləri həyata keçirir. Nazirliyin qarşısında, həmçinin dövlət sirri təşkil edən məlumatların qorunması, korrupsiya, terrorizm, narkotik vasitələrin, psixotrop və radioaktiv maddələrin, odlu silah və döyüş sursatının beynəlxalq qanunsuz dövriyyəsi ilə, mütəşəkkil transmilli cinayətkarlığın daha təhlükəli növləri ilə mübarizə kimi vəzifələr durur. Beynəlxalq terrorçuluq və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın digər formaları ilə mübarizə aparmaq da 2015-ci ilədək Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin səlahiyyətlərinə aid olmuşdur [1498].

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının qorunması və inkişafı, iqtisadi qüdrətinin artırılması məqsədilə əlverişli şəraitin təmini baxımından mövcud risk və təhdidlərin neytrallaşdırılması milli təhlükəsizliyimizin mühüm faktorlardandır. Müvafiq prinsipdən çıxış edərək, 2004-2015-ci illərdə Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən iqtisadi təhlükəsizliyimizə yönələn risk və təhdidlər mütəmadi olaraq izlənilir, onların mənbələri, mövcud və perspektiv hədəfləri, eləcə də bu təhlükələrin qarşısının alınması üzrə əsas fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən 2007-ci ildə iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Beynəlxalq Bankına məxsus bank hesablarından saxta plastik kartlar vasitəsilə pulların çıxarılması faktı ilə bağlı transmilli mütəşəkkil dəstə aşkar edilmişdir. Bu cinayət nəticəsində müxtəlif dövlətlərin ərazisindən Azərbaycan vətəndaşlarına məxsus 53000 ABŞ dolları məbləğində pul vəsaitləri oğurlanmışdır. Dəstənin 8 üzvü, o cümlədən 2 xarici ölkə vətəndaşı məhkəmənin qərarı ilə müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum olunmuşlar. Nazirlik, eyni zamanda, müxtəlif mal və əşyaların qanunsuz dövriyyəsinə, xüsusilə də strateji xammalın, ikili təyinatlı maddələrin, maddi və mədəni sərvətlərin, insan orqanizmi üçün zərərli məhsulların qaçaqmalçılığına qarşı da səmərəli mübarizə aparır. 2007-ci il ərzində qaçaqmalçılığa qarşı keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində bir neçə mütəşəkkil cinayətkar dəstənin fəaliyyətinin qarşısı alınmış, 6 fakt üzrə cinayət işi qaldırılmış, bir neçə şəxs saxlanılmış, müxtəlif növ mallar (qara balıq kürüsü, hərbi ləvazimat, dəyəri 8379 ABŞ dolları təşkil edən strateji əhəmiyyətli metallar, 38600 manat dəyərində olan tarixi, elmi, bədii və muzey əhəmiyyəti kəsb edən müxtəlif əşyalar, külli miqdarda psixotrop maddə, dərman preparatları və tibbi ləvazimatlar, qurudulmuş spirt) müsadirə edilmişdir. Eyni zamanda, korrupsiya ilə bağlı hüquqpozmaların qarşısının alınması istiqamətində keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində 6 cinayət faktı aşkarlanmışdır.

2008-ci il ərzində maliyyə fırıldaqçılığı hallarına qarşı mübarizə tədbirləri çərçivəsində saxta «American Express» yol çeklərinin dəyişdirilməsi, saxta sənədlər təqdim etməklə kommersiya banklarından və digər kredit təşkilatlarından kreditlərin alınması hallarının qarşısı alınmış, bununla əlaqədar dövlət orqanları məlumatlandırılmış və aidiyyəti materiallar müvafiq qurumlara göndərilmişdir. Müvafiq il ərzində qaçaqmalçılığa qarşı keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində 15 ton nərə cinsli balığın qaçaqmalçılıq yolu ilə ölkəmizə keçirilməsi faktı ilə əlaqədar toplanmış materiallar müvafiq dövlət orqanına göndərilmiş və bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 206-cı maddəsi ilə cinayət işi açılmışdır. Eyni zamanda, korrupsiya ilə bağlı hüquqpozmaların qarşısının alınması istiqamətində keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində 7 cinayət faktı aşkarlanmış, 11 nəfər saxlanılmışdır.

2009-cu il ərzində iqtisadi cinayətkarlıq və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 5 cinayət işi başlanmış, 14 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. Eyni zamanda, korrupsiya hallarına qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 1 cinayət işi başlanmış, 1 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

2010-cu il ərzində iqtisadi cinayətkarlıq və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 19 cinayət işi başlanmış, 32 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. Eyni zamanda, korrupsiya hallarına qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 3 cinayət işi başlanmış, 4 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

2011-ci il ərzində iqtisadi cinayətkarlıq və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 12 cinayət işi başlanmış, 16 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. Eyni zamanda, digər qanunsuz əməllərə qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində 13 cinayət işi başlanmış, 44 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

2012-ci il ərzində qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə istiqamətində

həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 3 cinayət işi başlanmış, 12 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur. Eyni zamanda, iqtisadi cinayətkarlıq sahəsində digər qanunsuz əməllərə qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində 25 cinayət işi başlanmış, 43 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir [1505].

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi hazırda bütün bəşəriyyətin gələcəyini təhdid edən transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın əsas növlərindən biridir. Narkobiznesdən əldə olunan gəlirlərin digər transmilli cinayətlərin, eləcə də terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə və törədilməsinə yönəldilməsi onun təhlükəlilik dərəcəsini daha da artırır. Ölkəmiz üçün bu təhdid, əsasən, işğal altında olan ərazilərimizdən və tranzit daşımaların mövcudluğundan irəli gəlir. Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ və ətraf ərazilərdə – milli və beynəlxalq yurisdiksiyadan kənar «boz zonalar»da narkotiklərin becərilməsi, emalı və daşınması, habelə bunun qarşısının alınması məqsədilə beynəlxalq ictimaiyyətin səylərini artırmasının zəruriliyi barədə Azərbaycan Respublikası tərəfindən dəfələrlə bəyanatlar səsləndirilmişdir.

Son dövrlər narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə işi gücləndirilmiş, transmilli, mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin İran İslam Respublikası-Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsi – İran İslam Respublikası-Azərbaycan Respublikası, İran İslam Respublikası - Azərbaycan Respublikası – Rusiya Federasiyası-Yaponiya, İran İslam Respublikası - Azərbaycan Respublikası - Gürcüstan-Avropa marşrutları ilə narkotiklərin daşınması hallarının aşkarlanması üzrə məqsədyönlü iş davam etdirilmiş, cinayətkarlardan külli miqdarda narkotik vasitələr götürülmüşdür.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən 2004-2006-cı illər ərzində ölkə ərazisindən tranzit daşınması planlaşdırılan 400 kiloqrama yaxın müxtəlif növ narkotiklər (heroin, həşiş, tiryək və s.) aşkar edilərək qanunsuz dövriyyədən çıxarılmışdır.

2007-ci il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübari-

zədə 5 transmilli və 18 mütəşəkkil dəstənin əməllərinin qarşısı alınmışdır. Onlardan 497 kq narkotik vasitə, habelə 2 ədəd avtomat silahı və güllələr aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 22 cinayət işi başlanmışdır.

2008-ci il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində təqribən 965 kq narkotik vasitə və 1000 ədəd ekstazi həbi qanunsuz dövriyyədən çıxarılmış, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 206 və 234-cü maddələri ilə 23 cinayət işi açılmışdır.

2009-cu il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 1 tondan artıq müvafiq vasitə, habelə 45 ədəd psixotrop və digər həblər aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 41 cinayət işi açılmışdır.

2010-cu il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 1 ton 183 kq-a qədər müvafiq vasitə aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 36 cinayət işi açılmışdır. 2011-ci il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 610 kq-a qədər müvafiq vasitə aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 32 cinayət işi başlanmışdır. 2012-ci il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və qaçaqmalçılığı ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 386 kq-dan artıq müvafiq vasitə aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 31 cinayət işi başlanmışdır. 2013-cü il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və qaçaqmalçılığı ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 359 kq-dan artıq müvafiq vasitə aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 36 cinayət işi başlanmışdır. 2014-cü il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və qaçaqmalçılığı ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində 297 kq-dan artıq müvafiq vasitə aşkarlanaraq götürülmüşdür. Faktlarla bağlı 37 cinayət işi başlanmışdır [1506].

Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə qeyri-leqal miqrasiya və insan ticarəti ilə əlaqəli cinayətlərin aşkarlanması və qarşısının alınması mühüm yer tutur. Bu növ cinayətlərin qurbanlarının terrorçuların təsiri altına düşmələri və alətə çevrilmələri istisna

deyil. Digər tərəfdən, asılılıq baxımından qeyri-leqal miqrantlardan insan alveri, qanunsuz silah-sursat ticarəti və narkobiznesdə istifadə olunması faktları da mövcuddur. Qeyri-leqal miqrasiya faktlarına dair milli təhlükəsizlik orqanları tərəfindən toplanılaraq prokurorluq və daxili işlər orqanlarına göndərilmiş materiallar əsasında 2004-2006-cı illər ərzində 18 cinayət işi açılmışdır. 2007-ci ildə aparılmış əməliyyat tədbirləri nəticəsində qanunsuz miqrasiyanın və insan ticarətinin qarşısının alınması istiqamətində 4 (2-si qeyri-leqal miqrasiya və 2-si insan alveri) cinayət işi açılmış və müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. 2008-ci il ərzində qanunsuz miqrasiya və insan ticarətinə qarşı həyata keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində 4 (2-si qeyri-leqal miqrasiya və 2-si insan alveri) cinayət işi açılmış və müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. 2009-cu il ərzində qanunsuz miqrasiya və insan ticarətinə qarşı həyata keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində 5 cinayət işi açılmış və müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. 2010-cu il ərzində qanunsuz miqrasiya və insan ticarətinə qarşı həyata keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində 2 cinayət işi açılmış və müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. 2011-ci il ərzində qanunsuz miqrasiya və insan ticarətinə qarşı həyata keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində 6 iş üzrə istintaq-təhqiqat fəaliyyəti icra edilmiş, müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. 2012-ci il ərzində qanunsuz miqrasiya və insan ticarətinə qarşı həyata keçirilmiş əməliyyat tədbirləri çərçivəsində 6 iş üzrə istintaq-təhqiqat fəaliyyəti icra edilmiş, 47 nəfər barəsində müvafiq materiallar aidiyyəti dövlət orqanlarına göndərilmişdir [1507].

Transmilli mütəşəkkil cinayətkar qrupların müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş miqyasda istifadə etməsi labüd faktdır. Beynəlxalq terrorçu təşkilatlar elmi-texniki nailiyyətlərdən yararlanmağa, kompüter, rabitə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və sair sahələrdə mütəxəssisləri öz sıralarına cəlb etməyə çalışırlar. Bu terrorçu təşkilatlar tərəfindən daim yeni üzvlərin

rekrut edilməsi, törədilmiş terror aktlarına bəraət qazandırılması, potensial terrorçulara təlimlərin keçirilməsi, üzvlər arasında müntəzəm əlaqələrin saxlanılması və sair məqsədlərlə internet şəbəkəsindən fəal istifadə edilir.

Kibercinayətkarlığın, xüsusilə də kiberterrorçuluğun getdikcə daha ciddi xarakter alması bu təhlükələrin qabaqlanması istiqamətində Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi zərurətini artırmışdır. Bu sahədə qanunsuz əməllərə qarşı mübarizə müvafiq texniki avadanlıqların mövcudluğunu, habelə yüksək texnologiyalara dair xüsusi bilik və bacarıqlara yiyələnməyi tələb edir. Son illər ərzində məhz göstərilən sahələrə diqqət artırılmış, eləcə də ölkəmizin kibertəhdidlərə qarşı mübarizə imkanlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində adekvat tədbirlər görülmüşdür.

2007-ci il ərzində bankomatlardan istifadə edən şəxslərə məxsus hesablardan pulların oğurlanması ilə məşğul olan transmilli mütəşəkkil dəstə zərərsizləşdirilmiş, 8 nəfər, o cümlədən 2 xarici vətəndaş cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 2008-ci il ərzində rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində cinayətkarlıqla mübarizə tədbirləri çərçivəsində xarici vətəndaşlar tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisində qeyri-qanuni beynəlxalq rabitə kanalının təşkili barədə toplanmış materiallar hüquqi qiymətin verilməsi üçün müvafiq dövlət orqanına göndərilmiş, bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 192-ci maddəsi ilə cinayət işi başlanılmış, 4 nəfər əcnəbi şəxs istintaqa cəlb olunmuşdur. Qanunsuz olaraq dövlət təşkilatının məlumat (kompüter) bazasına daxilolma faktı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 271.1 və 271.2 maddələri ilə cinayət işi açılmışdır. 2009-cu il ərzində kibercinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqaməti üzrə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 4 cinayət işi açılmış, 32 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 2011-ci il ərzində kibercinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqaməti üzrə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 2 cinayət işi açılmış, 3 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur. 2012-ci il ərzində kibercinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqaməti üzrə

həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində baş vermiş qanunsuz əməllər üzrə 6 cinayət işi başlanmış, 13 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur [1508].

Hazırda beynəlxalq təhlükəsizliyi təhdid edən transmilli cinayətkarlıq növləri arasında qanunsuz silah-sursat ticarəti xüsusi yer tutur. Dünyanın bir sıra regionlarında separatçı-ekstremist rejimlər, beynəlxalq terrorçu təşkilatlar məhz qanunsuz silah ticarəti ilə məşğul olan transmilli mütəşəkkil cinayətkar qrupların xidmətlərindən yararlanırlar. Nəticədə isə ayrı-ayrı ölkələrin özünümüdafiə məqsədilə istehsal etdikləri müasir silah və texnologiyalar cinayətkar birliklərin əlinə keçir. Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti qanunsuz silah ticarətinə qarşı mübarizədə məhz göstərilən amilləri nəzərə alır. Respublikada kütləvi qırğın silahları, ümumiyyətlə, yoxdur və Azərbaycan Respublikası «Kimyəvi silahın hazırlanması, istehsalı, artırılması və tətbiq edilməsinin qadağan olunması və onun məhv edilməsi haqqında» və «Baktereoloji və toksin silahların ehtiyatlarının işlənilməsi, istehsalı və saxlanılmasının qadağan edilməsi və onların məhv edilməsi haqqında» beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur və üzərinə götürdüyü öhdəliklərə əməl edir. BMT-nin «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı» Konvensiyasını tamamlayan «Odlu silahların, onların hissələrinin və komponentlərinin, habelə döyüş sursatlarının qanunsuz hazırlanmasına və dövriyyəsinə qarşı Protokol»undan irəli gələn öhdəliklərin icrası da daim diqqət mərkəzindədir və nazirlik öz səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq tədbirləri həyata keçirir [1509].

Azərbaycan dövlətinin milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi terrorçuluğa qarşı mübarizədir.

2005-ci ilin martında həyata respublika hüquq-mühafizə və xüsusi xidməti orqanları tərəfindən keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində respublikada təxribat-pozuculuq fəaliyyəti və bir sıra terrorçuluq aksiyaları təşkil etmək niyyətində olan xüsusi hazırlıqlı cinayətkar qrupun ifşa olunaraq zərərsizləşdirilməsi barədə qərar

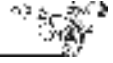
qəbul edildi. Həmin ilin iyul ayında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində terrorçuluq aksiyaları təşkil etmək niyyətində olan xarici ölkə vətəndaşlarından ibarət xüsusi təhlükəli cinayətkar qrup ifşa olunaraq zərərsizləşdirilmişdir [1499].

2006-cı ilin aprelində Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin həyata keçirdiyi əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində respublikada bir sıra terrorçuluq aksiyaları təşkil etmək və təxribat-pozuculuq fəaliyyəti aparmaq niyyətində olan cinayətkar qrup ifşa olunaraq zərərsizləşdirilmişdir [1500]. 2007-ci ilin noyabrında terrorçuluq aksiyası keçirmək niyyəti ilə hərbi hissədən silah-sursat oğurlamış qrupun üzvləri zərərsizləşdirilmişlər [1501]. 2010-cu ildə MTN tərəfindən keçirilmiş əməliyyat tədbirləri nəticəsində terrorçuluq əməllərinin törədilməsini planlaşdıran mütəşəkkil dəstənin üzvləri ifşa olunaraq yaxalanmışlar [1502]. 2012-ci ilin yanvarında MTN növbəti dəfə terror aktının qarşısını almışdır [1503]. 2015-ci ildə Suriyada və İraqda qanunsuz silahlı birləşmələrin fəaliyyətində iştirak edən beş Azərbaycan vətəndaşı tutulmuşdur [1504].

2015-ci ilin sonunda Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində mənfi halların aradan qaldırılması məqsədilə bu qurumda ciddi dəyişikliklərə başlandı. 14 dekabr 2015-ci il tarixli Prezident İlham Əliyevin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti yaradıldı [1497].

9.2. Ölkənin müdafiə qüdrətinin gücləndirilməsi

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğu, Silahlı Qüvvələrin gücləndirilməsi prosesi sürətlə davam etdirildi. Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20 faizinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal altında saxlanmasına və atəş-

kəsin dayandırılmasına baxmayaraq. müharibə vəziyyətinin davam etdiyini nəzərə alan Azərbaycan dövləti öz Silahlı Qüvvələrinin gücünü, hərbi kadrların peşəkarlıq səviyyəsini durmadan artırmaqla bərabər, ölkənin hərbi qüdrətini artırmaq üçün tədbirlər həyata keçirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edib ki: «...ordu quruculuğu, müdafiə potensialının möhkəmlənməsi və güclü ordunun yaranması dövlət üçün, hökumət üçün, hər bir vətəndaş üçün bir nömrəli vəzifədir. Biz bu istiqamətdə öz səylərimizi davam etdirəcəyik. Biz hər an hazır olmalıyıq ki, öz doğma torpaqlarımızı işğalçı qüvvələrdən hərbi yolla azad edək və bu məqsədlə nə lazımdır Azərbaycan dövləti edir» [1524].

2004-2015-ci illərdə ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması Milli Ordunun möhkəmlənməsi üçün geniş imkan yaratdı. Hər il dövlət büdcəsindən hərbi sahəyə ayrılan xərclərin dəfələrlə artırılması ordunun bütün istiqamətlər üzrə potensialının yüksək səviyyəyə çatdırılmasına yol açdı. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasında hərbi-sənaye potensialının gücləndirilməsi ilə bağlı görülən işlər nəticə etibarilə orduda aparılan geniş quruculuq işlərinin ümumi nəticəsidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev dövlətin bu istiqamətdə yürütdüyü siyasətin məğzini, məqsədini belə ifadə etmişdir: «... Biz bütün sahələrdə orduda gedən proseslərin inkişafına çalışırıq... Son illər ərzində maddi texniki bazanın möhkəmləndirilməsində böyük işlər görülmüşdür, çoxlu texniki avadanlıq, müasir silahlar alınmışdır və beləliklə, Azərbaycan Ordusu xeyli dərəcədə güclənmişdir. Biz bu prosesi davam etdirəcəyik. Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır və belə olan halda, ilk növbədə, ordu quruculuğuna böyük diqqət göstərilməlidir» [1522].

Azərbaycan Respublikası güclü silahlı qüvvələrə malik olmaq üçün ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması ilə paralel şəkildə hərbi

xərclərini də hər il artırmışdır. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının hərbi büdcəsi cəmi 135 milyon ABŞ dolları təşkil edirdisə, 2010-cu ildə bu xərclər 2 milyard 150 milyon dollara çatdırıldı [1523]. 2011-ci il üçün dövlət büdcəsində hərbi xərclər 2010-cu ilə nisbətən 90 faizə qədər artırıldı və 3.3 milyard dollara çatdırıldı. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, həmin il üçün Ermənistanın dövlət büdcəsinin ümumi xərcləri cəmi 2 milyard 350 milyon dollar təşkil edirdi. Ermənistanın 2011-ci il üçün hərbi xərcləri isə cəmi 387 milyon dollar, yəni Azərbaycan Respublikasının hərbi büdcəsindən ən azı 10 dəfə aşağı idi. Stokholm Beynəlxalq Sülh Araşdırmaları İnstitutunun (SİRRİ) dünya ölkələrinin hərbi büdcələri ilə bağlı 2012-ci il üçün açıqlanmış hesabatında da deyilirdi ki, 2008-ci ildən sonra dünyada hərbi büdcəsini ən çox artıran ölkə Azərbaycan Respublikası olub: təxminən 60 faiz. Demək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinə ayrılmış vəsaitlər bu hesabatda daxil edilməyib [1523].

Azərbaycan Respublikası 2015-ci ildə dövlət büdcəsindən hərbi qurumların (Fövqəladə Hallar Nazirliyi istisna olunmaqla), o cümlədən Silahlı Qüvvələr, Dövlət Sərhəd Xidməti, Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti, Müdafiə Sənayesi Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, DİN Daxili Qoşunları, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, Dövlət Feldyeger Xidmətinin saxlanılmasına 3 307 796 989 manat (4 210 025 550 ABŞ dolları) vəsait ayrılıb. Dövlət büdcəsinin 2015-ci il üçün təsdiq edilmiş müdafiə xərcləri 1 778 529 044 manat təşkil edir [1519].

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il üçün ümumi hərbi xərcləri təqribən 5 milyard dollar təşkil edib ki, bu da hərbi xərclərin növbəti dəfə rekord həcmdə artımı deməkdir. Hazırda Ermənistanın dövlət büdcəsinin bütün xərcləri cəmi 3 milyard 73 milyon dollar (2014-cü il üçün) təşkil edir ki, bu da Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilə dair hərbi büdcəsindən təxminən 2 milyard dollar azdır. Ermənistanın hərbi xərcləri isə. ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının hərbi xərcləri ilə müqayisədə olduqca

cüzi görünür - cəmi 472 milyon dollar. Başqa sözlə, Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üçün müəyyən etdiyi hərbi xərclər Ermənistanın hərbi xərcləri ilə müqayisədə 10 dəfədən də artıqdır [1521].

Azərbaycan Respublikasının öz hərbi xərclərini sürətlə və davamlı şəkildə artırmasını zəruri edən başlıca səbəblərdən biri də Silahlı Qüvvələrin sərəncamında olan sovet istehsalı, köhnəlmiş hərbi texnikanı yeniləmək, onu ən yeni texnologiyalar əsasında hazırlanmış müasir döyüş vasitələri ilə təchiz etmək, habelə silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və hərbi tədrisdə yeni metodikanı tətbiq etmək zərurəti olub. Ölkə hərbi xərclərini artırmaqla paralel şəkildə hərbi-texniki sahədə sıx tərəfdaşlıq etdiyi ölkələrdən yeni silah sistemləri və döyüş vasitələri əldə edib. Bu zaman Hərbi Hava Qüvvələrinin, quru qoşunlarının, sərhəd qoşunlarının, Hava Hücumundan Müdafiə qoşunlarının döyüş qabiliyyətinin artırılması ilə bağlı ehtiyaclar əsas götürülüb. Azərbaycan Respublikası öz ordusunun silah və hərbi texnika ilə təchizatında xarici ölkələrdən asılı olmamaq üçün milli hərbi sənayesini də formalaşdırmışdır [1523].

16 dekabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1181 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Xüsusi Maşınqayırma və Konversiya Komitəsinin bazasında Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası artıq silah və müxtəlif növ hərbi texnika istehsal edir, onları eksporta təklif edir. Ölkənin hərbi texnika və silah baxımından xarici şirkətlərdən və dövlətlərdən asılılığı xeyli azalmışdır [1520].

2004-2015-ci il illərdə Azərbaycan Respublikası öz Hərbi Hava Qüvvələrini gücləndirmək üçün Ukrayna və Belarus Respublikasından onlarla dördüncü nəsil modernləşdirilmiş MiQ-29 «Fulcrum» döyüş təyyarələri almış, habelə Pakistan İslam Respublikası istehsalı olan 20-dən çox JF-17 təyyarələrinin alınması üçün sifariş vermişdir. Həmçinin Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Belarus Respublikasından 100-dən artıq Mi-35M, Mi-24, Mi-8, Mi-17-1V tipli döyüş, hərbi nəqliyyat və hücum tipli helikopterlərin alınması həyata keçiril-

mişdir. Eyni vaxtda yeni nəsil döyüş texnikası hesab edilən pilotsuz təyyarələrin olması və birgə istehsalı üçün dünyanın ən çox inkişaf etmiş hərbi sənayelərindən birinə malik olan İsrail dövləti ilə sıx tərəfdaşlıq münasibətləri inkişaf etdirilmişdir. Bu tərəfdaşlıq çərçivəsində İsrail istehsalı olan onlarla «Orbiter», «Aerostar», «Seacher», «Hermes-450», «Heron» tipli pilotsuz kəşfiyyat təyyarələri alınmış, nəticədə, Azərbaycan Respublikası regionda ən güclü Hərbi Hava Qüvvələrinə malik olan ölkəyə çevrilmişdir. Həmçinin «Orbiter» və «Aerostar» pilotsuz təyyarələrinin birgə istehsalı üçün Bakıda müəssisə yaradılıb. İsraildən pilotsuz təyyarələrin və digər hərbi texnikanın alınmasına dair əməkdaşlıq indi də davam etməkdədir [1523].

Hava döyüş və kəşfiyyat vasitələri ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası böyük miqdarda zirehli döyüş texnikası, o cümlədən tanklar, piyadaların döyüş maşınları, reaktiv artilleriya sistemləri, o cümlədən hədəfi dəqiq vura bilən sistemlər, uzaqvuran artilleriya qurğuları, hava hücumuna qarşı güclü müdafiə sistemləri, o cümlədən Rusiya Federasiyası istehsalı olan və hazırda dünyada öz sinfinə görə ən güclülərdən sayılan S-300 PMU-2 «Favorit» zenit-raket kompleksləri alıb. Bundan əlavə, İsrail istehsalı olan «Barak-8» zenit-raket komplekslərinin və «Green Pine» radarlarının alınması da ölkənin hava hücumundan etibarlı müdafiəsini təmin etməyə imkan vermişdir. Hərbi ekspertlərə görə, Azərbaycan Respublikası indi güclü Hərbi Hava Qüvvələrinə malik olmaqla yanaşı, hava hücumundan etibarlı müdafiə sistemi də qurmuş, bununla da strateji əhəmiyyətli obyektlərin mümkün hava hücumlarından qorunmasına təminat yaranmışdır.

Müdafiə Sənayesi Nazirliyi xarici tərəfdaşlarla birlikdə «Mata-dor» və «Marauder» adlı zirehli transportyorlar istehsal edərək onların Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin sərəncamına verilməsini həyata keçirməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası region ölkələri arasında öz zirehli hərbi texnikasını istehsal edən ilk dövlətdir. Yerli hərbi sənayenin istehsalı olan 14,5 millimetrlik «İstiqlal» snayper tüfəngi isə göstəricilərinə görə öz

sinfində dünyada ön sıralarda gedir.

Beynəlxalq hərbi ekspertlər bu gün Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin öz göstəricilərinə və malik olduğu döyüş texnikasına görə regionda ən güclü olduğunu təsdiq edirlər. Bu barədə Böyük Britaniyadakı Beynəlxalq Sülh Araşdırmaları İnstitutunun «Hərbi Balans 2011» və «Hərbi Balans 2012» hesabatlarında Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin göstəriciləri əsasında aparılmış müqayisəli təhlildə geniş bəhs olunur [1523].

Azərbaycan Respublikası ötən dövr ərzində sovet dövründən miras qalmış Xəzər Dəniz Donanmasını da modernləşdirmək və gücləndirmək istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyişlərə nail olub. Hazırda Azərbaycan Respublikası Hərbi Dəniz Qüvvələri (ARHDQ) imkanlarına görə Xəzər dənizində Rusiya Federasiyasından sonra ikinci ən güclü donanma hesab edilir. ARHDQ-nin tərkibinə sahil mühafizə divizionu, desant gəmiləri divizionu, tral divizionu, axtarış-xilasetmə gəmiləri divizionu, təlim gəmiləri divizionu daxil olan, əsasən, suüstü gəmilər briqadasından ibarətdir. ARHDQ-nin sərəncamında onlarla müxtəlif tipli və təyinatlı gəmilər var. Azərbaycan 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasını modernləşdirmək üçün ABŞ və digər tərəfdaş ölkələrlə əməkdaşlıq etmiş, ARHDQ-nin tərkibində Xəzər dənizindəki strateji əhəmiyyətli neft-qaz infrastrukturunu mühafizə etmək, ölkənin su sərhədlərini qorumaq üçün xüsusi təyinatlı qüvvələr yaratmışdır.

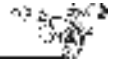
Bu dövrdə Azərbaycan Respublikası HDQ-nin kadr təminatını Azərbaycan Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi həyata keçirmişdir. Donanma üçün kadr hazırlığı məsələsində Azərbaycan Respublikası müttəfiq ölkə Türkiyə Cümhuriyyətinin Hərbi Dəniz Qüvvələri ilə əməkdaşlıq etmişdir. Bundan əlavə, Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi ilə ABŞ-ın Sahil Mühafizəsi Akademiyası arasında əlaqələr qurulmuşdur. Azərbaycan Respublikası ilə ABŞ arasında hərbi əməkdaşlıq üzrə İş Planı çərçivəsində də əsas yeri Azərbaycan Respublikasının dəniz təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi tutur. İş Planı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası HDQ-nin xüsusi təyinatlılarına xüsusi

hərbi dəniz əməliyyatları, dəniz enerji infrastrukturalarının təhlükəsizliyini təmin etmək, minadan təmizləmə əməliyyatları, ARHDQ xüsusi təyinatlılarının Xəzər dənizində istənilən şəraitdə gəminin yoxlanılması, gəmiyə daxil olma, axtarış və zəbt etmə əməliyyatlarına hazırlamaq, sualtı əməliyyatlar və sahilyanı kəşfiyyat həyata keçirmək imkanı və s. sahədə təlimlər keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası 2012-ci ilin əvvəllərində İsraildən «Gabriel-5» gəmi əleyhinə qanadlı raketlərini almaqla Xəzər dənizində öz mövqelərini xeyli gücləndirmişdir [1523].

Azərbaycan dövlətinin hərbi siyasətinin ideoloji əsasları Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasında öz əksini tapmışdır. Bu sənəd Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 8 iyun 2010-cu ildə təsdiq edilmişdir. Sənəddə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən bünövrəsi qoyulmuş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təminatı strategiyasının tərkib hissəsi olaraq, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici hərbi və digər təhdidlərdən qorunmasına yönəlmiş hərbi təhlükəsizlik sisteminin konseptual əsasını müəyyənləşdirən sənəddir. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20%-nin işğalı, Ermənistanın vaxtilə azərbaycanlılar yaşamış bölgələrində və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində etnik təmizləmə siyasətinin aparılması, iqtisadi və sosial infrastrukturun dağıdılması ilə nəticələnmiş təcavüz aktının davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərən əsas amildir.

Hərbi doktrinaya əsasən dövlətimiz Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 %-ni işğal altında saxlaması və problemin siyasi yolla tənzimlənməsi çərçivəsində işğal etdiyi əraziləri azad etməkdən imtina etməsi səbəbindən beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə hərbi güc daxil olmaqla, bütün lazımi vasitələrdən istifadə etmək hüququnu özündə saxlayır.

Sənəddə Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakı kimi elan edilmişdir: Silahlı Qüvvələrə və başqa silahlı birləşmələrə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin onların fəaliyyətinə demokratik nəzarət ilə uzlaşdırılması; Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə potensial təhdidlərin qabaqcadan proqnozlaşdırılması, vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi; nəzərdə tutulan tədbirlərin qabaqcadan planlaşdırılması və hərtərəfli təminatı, onların vaxtında həyata keçirilməsi; hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün zəruri olan qüvvə, vasitə və ehtiyatların yetərliyi, onların planlaşdırılması və səmərəli istifadəsi; vahid dövlət hərbi-texniki siyasətinin həyata keçirilməsi; hərbi quruculuq işlərinin hərbi təhlükəsizliyin tələbatları ilə uzlaşdırılması; tərəfdaşlar ilə hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.

Hərbi doktrinaya əsasən müharibə (silahlı münaqişə) dövründə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin əsas vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: Ermənistan ilə mövcud münaqişənin nizama salınması üçün təcavüzkarə strateji təzyiqin artırılması, zəruri olduqda hərbi güc tətbiq etməklə münaqişənin qısa zamanda və Azərbaycan Respublikası üçün minimal itkilərlə həlli məqsədilə qoşun qruplaşmaları potensialının lazımi səviyyəyə çatdırılması; cəbhəboyu ərazilərdə döyüş xidmətinin aparılması və qoşun qruplaşmalarının təcavüzün dəf edilməsinə daim hazır vəziyyətdə saxlanması; Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin qismən və ya tam strateji açılması; sərhədanı silahlı münaqişələrin lokallaşdırılması və zərərsizləşdirilməsi; Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olmuş təcavüzkarın qoşun qruplaşmalarının və onun əməliyyat ehtiyatlarının darmadağın və məhv edilməsi üzrə strateji və döyüş əməliyyatlarının aparılması; əhalinin, iqtisadi obyektlərin və infrastrukturun düşmənin zərərvurma vasitələrinin təsirindən mühafizəsi; qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada hərbi və ya fəvqəladə vəziyyət rejiminin saxlanması. Ayrıca vəzifə olaraq Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi regionun da daxil olduğu Avroatlantik məkanda təhlükəsizlik sisteminin yaradılması üzrə

səylərin dəstəklənməsi, NATO ilə qarşılıqlı maraqlar əsasında əməkdaşlığın davam etdirilməsi qoyulmuşdur [1516; 771].

2004-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının müdafiə qüdrətinin artırılması məqsədilə Silahlı Qüvvələrin kadr potensialının gücləndirilməsinə xeyli diqqət yetirilmişdir. Bu işdə Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Məktəbin, Azərbaycan Hərbi Dənizçilik Məktəbin və Azərbaycan Ali Hərbi Təyyarəçilik Məktəbinin də xüsusi rolu vardır. Yüksək kadr potensialı və geniş maddi-texniki bazası olan yerli hərbi məktəblərlə yanaşı, hərbcilərimiz bir sıra vacib hərbi ixtisaslar üzrə təhsil almaq üçün Türkiyə Cümhuriyyəti, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Pakistan İslam Respublikası, Çin Xalq Respublikası və digər ölkələrə göndərilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan hərbciləri 1994-cü ildən NATO-nun «Sülh Naminə Tərəfdaşlıq» Proqramı çərçivəsində təşkil olunan müxtəlif ixtisasartırma və təlim kurslarında da yaxından iştirak etmişdilər [1522].

Bu dövrdə Azərbaycan dövləti öz ordusunu müasir döyüş vasitələri ilə təchiz etməklə yanaşı, şəxsi heyətin NATO standartlarına uyğunlaşdırılmış peşəkar hazırlıq keçməsinə xüsusi önəm vermişdir. Azərbaycan Respublikası Hərbi Dəniz Qüvvələri, Hərbi Hava Qüvvələri tam şəkildə NATO standartlarına uyğunlaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikasının hərbi qulluqçuları NATO çərçivəsində treninqlər keçirmiş və xarici dil kurslarında iştirak etmişlər. Sülh Naminə Tərəfdaşlığın ən işlək mexanizmi olan Fərdi Tərəfdaşlıq Fəaliyyəti Proqramı geniş sahəli tədris və təlim işlərini əhatə etmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının NATO-ya inteqrasiyası ilə bağlı yeni ikitərəfli plan üzərində iş gedir [1523].

NATO-nun «Sülh Naminə Tərəfdaşlıq» Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri ilə NATO arasında 2014-cü il üçün razılaşdırılmış Fərdi Tərəfdaşlığın Əməkdaşlıq Proqramının Müdafiə Nazirliyinə aid olan hissəsinə əsasən 100-dən çox tədbirdə Silahlı Qüvvələrin 1200-dən artıq nümayəndəsi iştirak etmişdir. Müdafiə siyasəti və strategiyası, dil təlimi, hərbi təlimlər və təlimlə bağlı tədbirlər, hərbi təhsil, doktrina, maddi-texniki təminat,

sülhməramlı qüvvələrin konsepsiyası, planlaşdırılması və əməliyyat sahələri, komanda və nəzarət, beynəlxalq humanitar hüquq, müdafiənin planlaşdırılması, büdcə və ehtiyatların idarə edilməsi sahələrinə əsas prioritet verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının NATO ilə 2015-ci il üçün Fərdi Tərəfdaşlığın Əməkdaşlıq Proqramının Respublika Müdafiə Nazirliyinə aid olan hissəsində 116 tədbirdə Silahlı Qüvvələrin 1000-dən çox hərbi qulluqçusunun iştirakı nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlərdən 109-nun xarici dövlətlərdə, 7 tədbirin isə Azərbaycan Respublikasında keçirilməsi planlaşdırılmışdır [1527].

Bu dövrdə Silahlı Qüvvələrin qarşısında beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə duran əsas vəzifə respublikamızın strateji maraqlarına uyğun olaraq həm beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, həm də ikitərəfli əsasda hərbi əməkdaşlığın genişləndirilməsindən və bu əməkdaşlığın ölkə Silahlı Qüvvələrinin modernləşdirilməsinə, döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsinə və prioritet vəzifələrinin yerinə yetirilməsi işinə töhfə verməkdən ibarət olmuşdur. Bu məqsədlə aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyətlərin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur: Hərbi sahədə xarici siyasət fəaliyyətinin konseptual istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması və bu sahədə fəaliyyəti tənzimləyən mövcud hüquqi-normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsi; Hərbi sahədə ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; Azərbaycan Respublikasının NATO ilə Fərdi Tərəfdaşlığın Əməliyyat Planı (İPAP), Planlaşdırma və Analiz Prosesi (PAP) və Fərdi Tərəfdaşlıq Planı (İPP) proqramlarından irəli gələn öhdəlik və məqsədlərin yerinə yetirilməsi; NATO və tərəfdaş ölkələrlə ikitərəfli əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi; MDB ölkələri ilə hərbi sahədə qarşılıqlı maraq doğuran istiqamətlərdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi; Ərəb, Yaxın Şərq və Şərq ölkələri ilə hərbi əlaqələrin normativ-hüquqi bazasının yaradılması və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi ilə digər dövlətlər və hərbi-siyasi qurumlar arasında bağlanmış müqavilə, saziş, memorandum və protokollardan irəli gələn məqsədlərin həyata keçirilməsi [1525].

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri NATO və BMT-nin bir sıra sülhməramlı əməliyyatlarına da fəal dəstək vermişdir. 1999-cu ilin sentyabrından 2008-ci ilin mart ayınadək Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin sülhməramlı təqımı 34 nəfər şəxsi heyətlə (32 əsgər, 1 gizir və 1 zabit) Kosovoda Sülhün Yaradılması və Dəstəklənməsi üzrə (KFOR) əməliyyatlarda Türkiyə Cümhuriyyəti Silahlı Qüvvələri taborunun 4-cü mexanikləşdirilmiş piyada bölüyünün tərkibində iştirak etmişdir. Bu müddət ərzində Kosovoda 362 nəfər hərbi qulluqçu (345 nəfər əsgər, 7 nəfər gizir, 10 nəfər zabit) iştirak etmişdir. 2008-ci ilin aprel ayında Kosovonun müstəqilliyinin təktərəfli elan olunması ilə əlaqədar təqım tam heyətlə Kosovo bölgəsindən geri çağırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sülhməramlı bölüyü 15 avqust 2003-cü ildən 7 dekabr 2008-ci il tarixinədək 151 nəfər şəxsi heyətlə (120 nəfər əsgər, 16 nəfər gizir, 15 nəfər zabit) İraqda Beynəlxalq Koalisiya Qüvvələri tərkibində fəaliyyət göstərmiş, Əl-Həditə şəhəri yaxınlığında ABŞ Dəniz Piyadaları Komandanlığı tərkibində su anbarının və su elektrik stansiyasının mühafizəsini həyata keçirmişdir. Koalisiya Qüvvələrinin İraqdan çıxması ilə əlaqədar, 7 dekabr 2008-ci il tarixində bölük tam heyətlə İraqdan geri qayıtmışdır.

20 noyabr 2002-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikası SQ-nin 22 nəfərlik sülhməramlı təqımı Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (İSAF) tərkibində fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 15 yanvar 2008-ci il tarixindən Azərbaycanın Əfqanıstandakı sülhməramlı kontingentinin sayı artırılaraq bölük səviyyəsinə çatdırılmışdır. 2 oktyabr 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Əfqanıstandakı sülhməramlı kontingentin 2 dəfə artırılması barədə qərar qəbul etmişdir. Müvafiq olaraq, 19 fevral 2009-cu il tarixindən Azərbaycan Respublikası SQ-nin 90 nəfər sülhməramlı kontingenti Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (İSAF) əməliyyatlarında Türkiyə taboru tərkibində fəaliyyət göstərir. Bölüyün şəxsi heyəti Kabil şəhərində yerləşən

televiziya qülləsini, İSAF-ın mərkəzi silah-sursat anbarının təhlükəsizliyini qoruyur və patrul xidmətini həyata keçirir. 5 oktyabr 2010-cu il tarixində Azərbaycan NATO-nun Əfqanıstanda keçirdiyi Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (İSAF) üzrə əməliyyatlarında Azərbaycan Respublikası Sülhməramlı qüvvələrinin töhfəsinin artırılması məqsədilə 2 hərbi həkim və 2 mühəndis-istehkam ixtisası üzrə zabit göndərmişdir. 2015-ci ilin yanvar ayından NATO-nun Əfqanıstanda keçirdiyi yeni «Qətiyyətli Dəstək» adlı qeyri-döyüş missiyasında Silahlı Qüvvələrin 94 nəfərlik kontingenti 6 aylıq rotasiya planına uyğun olaraq xidmətə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sülhməramlı kontingenti Kabil Beynəlxalq Hava Limanının mühafizəsi tapşırığını yerinə yetirmişdir [1527].

Ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin beynəlxalq təşkilatlarla və xarici dövlətlərlə hərbi sahədə ikitərəfli və çoxtərəfli əsasda əməkdaşlığı ildən-ilə inkişaf etmiş və genişlənməmişdir. Azərbaycan Respublikası dünyanın 34 ölkəsi ilə hərbi əlaqələrin normativ-hüquqi bazasını təşkil edən saziş və memorandumlar imzalamışdır [1526].

Beləliklə, Azərbaycan dövləti göstərilən dövrdə Cənubi Qafqazda ən güclü silahlı qüvvələr formalaşdırmaqla regionda öz mövqelərini möhkəmləndirmiş, Silahlı Qüvvələrinin müasir hərbi texnika ilə təchiz edilməsi, möhkəm nizam-intizam, yüksək döyüş ruhu ilə seçilən, düşməinə sarsıdıcı zərbə vurmağa qadir olan bir ordu yaradılmasına nail olmuşdur.

9.3. Fövqəladə hallarla mübarizənin dövlət sisteminin yaradılması və inkişafı

Təbii və texnogen fəlakətlərə və böhranlı vəziyyətlərə hazır olmaq və onların qarşısını almaq dövlətin təhlükəsizlik siyasətinin əsas məsələlərindəndir. Azərbaycan Respublikasında elm və texnologiyalar inkişaf etdikcə təbii fəlakətlərlə yanaşı, texnogen mənşəli

qəzaların baş vermə ehtimalı da artır. Fövqəladə hallar nəticəsində insanlar rahatlığını itirir, ölkəyə külli miqdarda ziyan vurulur. Belə olan halda ölkə əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi dövlətin prioritet məsələlərindən birinə çevrilir. Dövlət əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər görməli olur. Azərbaycan hökuməti coğrafi və geoloji şəraitin müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla ölkə ərazisinin təbii fövqəladə hallardan mühafizəsi ilə bağlı dağıntılara gətirib çıxara biləcək amillərin, o cümlədən zəlzələlər, sellər, subasmalar, sürüşmələr və palçıq vulkanlarının törədə biləcəyi fəsadlar və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasını daim diqqət mərkəzində saxlayır. Strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin, o cümlədən neft və qaz hasilatı və emalı müəssisələrinin, terminalların, magistral boru kəmərlərinin, içməli su mənbələrinin, elektrik stansiyalarının, hidrotexniki qurğuların təbii fəlakətlərdən, texnogen qəzalardan və terror təhlükəsindən müdafiəsi milli təhlükəsizlik konsepsiyasının, dövlətin təhlükəsizlik siyasətinin mühüm istiqamətini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında əhaliyə, əraziyə və iqtisadiyyata radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi vasitələrlə göstərilən zərərli təsirin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlərin fəal surətdə həyata keçirilməsi milli təhlükəsizliyin əsas ünsürlərindən biri hesab edilir [1538].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 16 dekabr 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyini yaratmaqla, təbii və texnogen xarakterli fəlakətlərin qarşısının alınması, belə hallarda xilasetmə və bərpa işləri üzrə müxtəlif dövlət orqanlarının fəaliyyətinin vahid mərkəzdən idarə olunması, ölkədə mülki müdafiə işinin təşkili və həyata keçirilməsini təmin etdi. Bununla da müstəqil, bütün təsərrüfat sahələrinin fövqündə dayanan, fövqəladə hallarla məşğul olan vahid dövlət strukturu yaradıldı. Prezidentin qəbul etdiyi sonrakı fərman və sərəncamlar FHN-nin strukturunun formalaşmasına, fəaliyyətinin təkmilləşməsinə, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə şərait yaratdı. Nəticədə, Azərbaycan Respublikasında fövqəladə halların

qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması ilə məşğul olan mükəmməl milli sistem formalaşdırıldı. Fövqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmasına bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasında Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilən struktur islahatlarının, daha çevik və operativ idarəetmə orqanlarının yaradılmasının tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır [1535, s.18-24].

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qarşısında duran vəzifələrin həllində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı il fevralın 28-də imzaladığı «Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin təşkil edilməsi haqqında» 375 №-li Fərmanının böyük rolu oldu. Qərarda Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Təcili Xilasetmə Xidmətinin fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə «112» qaynar telefon xəttinin təşkili, fövqəladə halların yaranma ehtimalı böyük olduqda, yaxud baş verdikdə təbii, texnogen, yanğın və terror təhlükələrinə məruz qala bilən strateji əhəmiyyətli müəssisələrin, qurumların və digər obyektlərin mühafizəsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin təkmilləşdirilmiş xüsusi mühafizə xidmətinin yaradılması, «Xəzər İxtisaslaşdırılmış Hövzə Qəza-Xilasetmə» Açıq tipli Səhmdar Cəmiyyətinin balansında olan gəmiqayıma körpüləri və gəmiləri Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi öz əksini tapdı.

Yeni yaradılmış nazirliyin fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il aprelin 19-da imzaladığı «Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamənin, nazirliyin strukturunun və işçilərinin say həddinin təsdiq edilməsi barədə» Fərman mühüm rol oynadı [1531].

Nazirliyin tərkibində yaradılmış Tikində Təhlükəsizliyə Nəzarət Dövlət Agentliyi tikinti sahəsində mövcud olan özbaşınalığı, norma və qaydaların pozulmasının qarşısının alınması ilə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi ilə bilavasitə məşğul olur. 2007-ci il avqu-

tun 28-də saat 17 radələrində Bakı şəhərinin Yasamal rayonu ərazisində, M.Muxtarov küçəsi, 185 ünvanında «Mütəfəkkir» Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət tərəfindən inşa edilən 10 mərtəbəli yaşayış binasının tamamilə uçması nəticəsində 5 nəfər tikinti işçisi həlak olmuş, 4 nəfər isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almış, yaxınlıqda olan binalara və vətəndaşlara ciddi zərər dəymişdi. FHN-in bütün qüvvələri xilasetmə işlərinə cəlb olunmuşdu [1532].

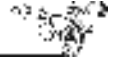
Məhz bu hadisədən sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 4 oktyabr tarixli 154 nömrəli qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi Tikintidə Təhlükəsizliyə Nəzarət Dövlət Agentliyi tərəfindən tikinti işlərinin dayandırılması haqqında «Qaydalar» təsdiq edildi.

Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hallarla mübarizə sisteminin mühüm tərkib hissəsini Dövlət Yanğından Mühafizə Xidməti təşkil edir. Prezident İlham Əliyevin 2005-ci il 16 dekabr tarixdə imzaladığı Sərəncamla Fəvqəladə Hallar Nazirliyi yarandıqdan sonra ölkəmizin yanğından mühafizə xidməti öz tərəqqi və inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu.

2006-2015-ci illər ərzində ölkə ərazisində baş verən yanğınlarda 231 uşaq, 78 nəfər yataq xəstəsi və 37 nəfəri əlil olmaqla 1168 nəfərin həyatı real təhlükədən xilas edilmişdir. Yanğından mühafizə hissələri tərəfindən ölkə üzrə 14338 yaşayış evi, 2,6 milyon kv. metrədən çox müxtəlif təyinatlı tikililər, təqribən 105 min ha taxıl zəmisini, vətəndaşlara məxsus 16 min başdan çox mal-qara baş verən yanğınlardan zamanı xilas edilmişdir.

Respublika ərazisində kimyəvi təhlükəsizliyə nəzarətin gücləndirilməsi təhlükə potensialı istehsalat obyektlərində ehtimal olunan qəzaların xəbərdar edilməsi, onların qarşısının alınması və nəticələrinin qısa müddətdə aradan qaldırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür.

Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin ən mühüm strukturlarından biri də Mülki Müdafiə Qoşunlarıdır. Mülki Müdafiə Qoşunları mülki müdafiə tədbirlərini yerinə yetirən, əhəlinin və ərazilərin təbii və

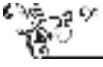
texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan qorunması ilə bağlı çevik reaksiya verilməsini, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri görülməsini təmin edən qurum kimi bir sıra fəaliyyət istiqamətlərinə malikdir.

Xəzər-Hövzə Qəza-xilasetmə Xidməti Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin tabeliyinə verildikdən sonra onun fəaliyyətində ciddi dəyişikliklər baş vermiş, maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir. Xəzər dənizinin müxtəlif sahələrində lazımi əməliyyatların aparılması üçün Xidmət qəza-xilasetmə, yedək, dalgıç və digər təyinatlı gəmilərə, bütün hava şəraitlərində yükləmə-boşaltma əməliyyatlarını yerinə yetirmək imkanı verən, 270 metrə yaxın uzunluğu olan yanalma körpüsünə və sahil təchizat infrastrukturuna malikdir. Neft dağılmalarının aradan qaldırılması üzrə 18 uğurlu əməliyyat həyata keçirən Xidmətin iş prosesində qazanılan təcrübə Beynəlxalq «Seatrade Award» Təşkilatı tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin tərkibində müasir Aviasiya dəstəsi fəaliyyət göstərir. Aviasiya dəstəsi 1 ədəd «BE-200 ÇS» tipli amfibiya təyyarəsinə, 6 ədəd Mi-17 1V, Mi-172 və Ka-32 tipli helikopterlərə malikdir. Aviadəstənin ambulans kimi istifadə etdiyi helikopterlərindən biri fəvqəladə hadisə zamanı həkim briqadasının dərhal hadisə yerinə çatdırılmasında, zərərçəkənlərə təcili tibbi yardımın göstərilməsində və onların həyat funksiyası saxlanmaqla təxliyəsində, yaralıların və xəstələrin ucqar və hadisə baş vermiş ərazilərdən stasionar klinikalara çatdırılmasında geniş istifadə edilir.

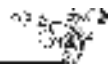
«İzotop» xüsusi kombinatı radioloji fəvqəladə hadisələrə cavab tədbirlərinin həyata keçirilməsi əməliyyatlarında yaxından iştirak edir. Xarici mütəxəssislər «İzotop» xüsusi kombinatını regionda analoqu olmayan qurum kimi qiymətləndirirlər.

2010-cu ilin aprel ayından respublika ərazisində davam edən qeyri-sabit hava şəraiti və yağan aramsız leysan yağışları nəticəsində dağ və dağətəyi rayonlarda gur sululuq, kiçik göllərdə qabarmalar

müşahidə olunmuşdu. Kür və Araz çaylarında suyun və sahilboyu ərazilərdə qrunut sularının səviyyəsi sürətlə artmağa başlamışdı. Baş vermiş hadisə barədə Fövqəladə Hallar Nazirliyinə daxil olmuş məlumatlar əsasında yaranmış vəziyyət və görülməli işlərin həcmi qiymətləndirilərək, baş vermiş təbii fəlakətin miqyasının genişlənmə ehtimalı nəzərə alınmış, Mülki müdafiə qoşunlarının, Dövlət Yangından Mühafizə Xidmətinin, Xüsusi Riskli Xilasetmə Xidmətinin, Dövlət Sullarda Xilasetmə Xidmətinin, Aviasiya dəstəsinin, Tibb Xidmətinin, Böhran Vəziyyətlərində İdarəetmə Mərkəzinin və Regional Mərkəzlərin qüvvələrinin yüksək hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi və dərhal fəvqəladə hadisə rayonlarına göndərilməsi barədə qərar qəbul olunmuşdu. Ümumiyyətlə, Nazirliyin 4000 nəfər şəxsi heyəti, 160 xüsusi texnikası, 4 helikopteri və xeyli sayda xilasetmə qayığı baş vermiş fəlakətin nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinə cəlb olunmuşdu.

«Kür və Araz çaylarının daşması nəticəsində baş vermiş təbii fəlakətlə əlaqədar hökumət komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 may 2010-cu il tarixli Sərəncamının icrası ilə bağlı komissiyanın tərkibinə daxil olan dövlət qurumlarının nümayəndələrinin iştirakı ilə Nazirlər Kabinetində müşavirə keçirilərək təcili tədbirlər görüldü. «Azərbaycan Respublikasında sel və daşqınların qarşısının alınması-qısamüddətli tədbirlər» layihəsinin ilkin təqdimatı keçirildi və müsbət qiymətləndirildi. Kür və Araz çaylarında baş vermiş daşqınlardan zərər çəkmiş rayonlarda salınacaq qəsəbələrin tikintisi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığı ilə müvafiq layihə sənədləri hazırlanaraq bölgələrdə sürətlə tikinti işləri aparıldı. 2010-cu ildə 1556 fərdi yaşayış evi tikintisi həyata keçirildi. Sabirabad rayonunda 473, İmişli rayonunda 491, Kürdəmir rayonunda 122, Salyan rayonunda 80, Hacıqabul rayonunda 44, Saatlı rayonunda 271, Zərdab rayonunda 51 və Neftçala rayonunda 24 ev tikilərək zərərçəkmiş sakinlərin ixtiyarına verildi. 2010-2011-ci illər ərzində aprel, may aylarında Kür və Araz çaylarının daşması nəticəsində zərərçəkmiş

rayonlarda ölkə Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığı ilə ziyan çəkmiş və bərpası mümkün olmayan fərdi yaşayış evlərinin əvəzinə həmin evlərin sakinlərinə yeni mənzillər verilməklə bərabər, Saatlı, Salyan, İmişli və Zərdab rayonlarında zəruri və sosial infrastruktur obyektləri məktəb, uşaq bağçaları, tibb və poçt məntəqələri, elektrik, su və təbii qaz təchizatı, avtomobil yolları və s. olan müasir standartlara uyğun yeni 4 qəsəbə salındı.

Daşqınlardan ziyan çəkən rayonlarda 2010-2015-ci illərdə ümumilikdə yaşayış sahəsi 286 min 274 kv.m olan 2974 ədəd fərdi yaşayış evi tikildi. Nəzərdə tutulan sosial obyektlərdən, o cümlədən 1130 şagird yerlik 6 məktəb binası, 150 yerlik 3 uşaq bağçası, 6 tibb məntəqəsi, 1 kitabxana, 274 yerlik 2 klub, 500 kv.m su hovuzu, 250 kub metrlik su anbarı və s. obyekt tikilib istifadəyə verilmişdir. Kür və Araz çaylarında baş vermiş daşqınlarla əlaqədar ziyan çəkmiş 26 min 709 ailəyə 19 milyon 9 min manat yardım ödənilədi. 2012-ci il mayın 7-də yerli vaxtla saat 09⁴⁰-da Zaqataladan 17 kilometr cənub-qərbdə baş vermiş 7 bal gücündə zəlzələ Zaqatala, Balakən, Qax və Şəki rayonlarında əhəlinin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu [1536]. Bölgənin bir sıra yaşayış məntəqələrində fərdi evlər, sosial təyinatlı obyektlərə müəyyən zərər dəymiş, evlərdə çatlar əmələ gəlmişdi. Hadisədən dərhal sonra zəlzələdən zərər çəkmiş bölgənin sakinləri ilə görüşmək və təbii fəlakətin nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı görülən tədbirlərlə yerində tanış olmaq üçün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bölgəyə səfər etdi. Zəlzələdən zərər çəkmiş insanlarla görüşən Dövlət başçısı onların hazırkı durumu ilə maraqlanmış, ötən illərdə ölkədə baş vermiş təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında olduğu kimi, bu dəfə də dövlətin zəlzələdən ziyan çəkənlərdən köməyini əsirgəməyəcəyini vurğulamışdır. Zəlzələ bölgəsində yaradılan qərarqahda Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə müşavirə keçirilmiş, Dövlət başçısı zərərçəkmişlərə daha keyfiyyətli və geniş evlərin tez bir zamanda tikilib təhvil verilməsi ilə bağlı müvafiq tapşırıqlar vermişdi.

Qısa müddətdə zərər çəkmiş rayonlarda 4976 fərdi yaşayış evi,

35 məktəb binası və müxtəlif sosial obyektlər tikilib istifadəyə verildi [1537].

Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi yaradılarkən tabeliyinə verilən qurumların balansında olan xüsusi təyinatlı texnikanın, texniki vasitələrin əksəriyyəti mənəvi və fiziki köhnəliyə məruz qalmışdı. Ölkə üzrə qəza-xilasetmə işlərində istifadə olunan xüsusi təyinatlı texnika, hündürlük nərdivanları, xilasedicilər üçün xüsusi geyimlər və avadanlıqlar yox dərəcəsində idi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin respublika hökumətinin diqqət və qayğısı, tələbkərliliyi nəticəsində qısa müddət ərzində Fövqəladə Hallar Nazirliyinin maddi-texniki potensialı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı, nazirliyin qurumlarının texniki parkı ən müasir avadanlıqlarla təmin olunmağa başlandı. 2007-ci il dekabrın 17-də Bakıda Azadlıq meydanında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Fövqəladə Hallar Nazirliyinin aldığı və fövqəladə hallar zamanı istifadə edilən yeni texnika, avadanlıq və qurğuların təqdimatı oldu. Qısa müddətdə 232 ədəd yangınsöndürən avtomashın, müxtəlif təyinatlı texnikaların, o cümlədən kater, gəmi və helikopterlərin alınıb gətirilməsi qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə təkan verdi [1534].

Xüsusi ixtisaslı ali təhsilli kadrların hazırlanması, əməkdaşların ixtisasının artırılması və fövqəladə hallar sahəsində elmi tədqiqat işlərinin artırılmasını təmin etmək məqsədi ilə 2 iyun 2008-ci il tarixdə nazirliyin Akademiyası yaradıldı.

Azərbaycan Respublikası böhranların idarə olunması və fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə tədbirlər planının hazırlanması ilə bağlı təcrübənin qazanılması və informasiya mübadiləsi sahəsində bir sıra dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlıq edir. Fövqəladə hallarla mübarizənin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq üçün böyük təcrübəyə malik dövlətlərin müvafiq qurumları ilə beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirildi. Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Belarus, Türkiyə, Fransa, AFR, ABŞ, İordaniya, Koreya Respublikası ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq müqavilələri imzalan-

miş, mövcud təcrübənin öyrənilməsi, kadr mübadiləsi, qabaqcıl texnika və texnologiyaların Azərbaycanda tətbiq edilməsi barədə razılığa gəlinmişdir. Azərbaycanın fəvqəladə halların aradan qaldırılması sahəsində xarici ölkələrlə qurduğu əməkdaşlıq qısa müddətdə öz müsbət nəticəsini verdi. Bu sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq əlaqələri NATO mexanizmləri vasitəsilə kimi inkişaf etdirilir. Bu sahədə təkcə Avropanın deyil, həmçinin Asiyanın və Şərqi inkişaf etməkdə olan dövlətlərin fəvqəladə hallarla mübarizə sahəsində əldə etdikləri təcrübə öyrənilir. İordaniya Həşimilər Krallığı, Misir Ərəb Respublikası, Qətər Dövləti, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Səudiyyə Ərəbistanı, İsrail dövləti, Koreya Respublikası ilə əməkdaşlıq münasibətləri quruldu. Bu illər ərzində 50-dən çox hökumətlərarası saziş, anlaşma memorandumu, kompleks plan, protokol, bəyannamə və digər sənədlər imzalandı. Nazirliyin əməkdaşları fəvqəladə halların qarşısının alınması, qəza-xilasetmə işlərinin təşkili ilə bağlı təcrübələrin artırılması məqsədilə bir sıra beynəlxalq təlimlərdə də iştirak edir. Ölkəmizdə keçirilən «Xəzər – 2009» , «Xəzər – 2010», «Xəzər – 2013», «Xəzər – 2014» və «Xəzər – 2015» taktiki təlimləri qəza-xilasetmə işlərindəki operativliyi nümayiş etdirməyə şərait yaradır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hallarla mübarizə sisteminin tarixi təcrübəsi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müasir dövrdə ölkənin əhalisinin, onun maddi və mənəvi sərvətlərinin yad təsirlərdən, təbii və texnogen fəlakətlərdən qorunub mühafizə edilməsi işləri ölkəmizin milli təhlükəsizliyinin, mühafizə qabiliyyətinin təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən birinə, tərəqqi və çiçəklənmə strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

X FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ SİSTEMİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

10.1. Çoxpartiyalı sistemin təkmilləşdirilməsi

Çoxpartiyalılıq müasir demokratik cəmiyyətin əsas şərtlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasında çoxpartiyalı siyasi sistemin ilk nümunəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə meydana gəlmiş, lakin sovet rejiminin yaranması ilə təkpartiyalı totalitar sistem bərqərar olmuşdur. XX əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərində milli müstəqillik uğrunda mübarizə dövründə və dövlət müstəqilliyinin ilk illərində ölkədə siyasi partiyaların yaranması prosesi güclənmiş, 1992-ci il iyunun 2-də «Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdi. Artıq 1992-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasında 26 siyasi partiya fəaliyyət göstərirdi.

1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə oldu. «Yeni müstəqil Azərbaycan uğrunda» şüarı demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulmasını qarşısına məqsəd qoyan partiyanın əsas strategiyasını təşkil edirdi. Ölkənin siyasi arenasına yeni partiyanın gəlməsi həmin dövrdə ağır və mürəkkəb problemlərlə üzləşmiş gənc müstəqil dövlətin xaos və anarxiyadan xilas edilməsi, dövlətçiliyin itirilməsi təhlükəsinin qarşısının alınması zərurətindən irəli gəlirdi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıtması ilə çoxpartiyalı cəmiyyətin formalaşması üçün münbit şərait yaranmış oldu. Əslində, Azərbaycan Respublikasında demokratik siyasi sistemin yaranması bilavasitə Heydər Əliyevin adı

və fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi on il ərzində (1993-2003-cü illər) partiyaların yaradılması və azad fəaliyyət göstərməsi, siyasi sistemin tərkib hissəsinə çevrilməsi, inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm hüquqi və siyasi addımlar atılmış, nəticədə, Azərbaycan Respublikasında demokratik dəyərləri özündə təcəssüm etdirən müasir çoxpartiyalı cəmiyyət təşəkkül tapmışdır. Azərbaycan Respublikası siyasi sistemində ən müxtəlif siyasi-ideoloji istiqamətlərə mənsub olan partiyalar təmsil olunmuşdur. Onların əksəriyyəti özlərini müxalifət partiyaları elan etmişdi. Bəzi partiyalar, hətta mövcud iqtidarın legitimliyini qəbul etməyərək, onun hansı yolla olursa-olsun hakimiyyətdən getməsinə özlərinin əsas siyasi hədəfi kimi müəyyən etmişdi. Lakin Azərbaycan cəmiyyəti radikal partiyaların bu istiqamətdə fəaliyyətlərini qəbul etməyərək onların qeyri-konstruktiv, ifrat siyasətini qətiyyətlə rədd etmişdi. Bunu həmin illərdə Azərbaycan Respublikasında keçirilmiş prezident, parlament, bələdiyyə seçkilərinin nəticələri də təsdiq edirdi.

2003-cü ildən sonra Azərbaycan Respublikasında çoxpartiyalı siyasi sistemin inkişafında yeni mərhələ başlandı. Siyasi mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlının prezidenti olacağını bəyan etmiş İlham Əliyev ölkənin siyasi sisteminin demokratikləşdirilməsi və liberallaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü addımlar atmağa başladı. Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi xətt hər bir vətəndaşın dövlət quruculuğu prosesində, cəmiyyətin idarə edilməsində yaxından iştirak etməsinə nəzərdə tuturdu. Bu məqsədə nail olmağın ən mühüm şərtlərindən birini isə ölkədə çoxpartiyalı sistemin, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi, partiyalara və qeyri-hökumət təşkilatlarına azad fəaliyyət şəraitinin yaradılması təşkil edirdi. Prezidentin qeyd etdiyi kimi, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və inkişafı, demokratikləşmə prosesinin möhkəmlənməsi, hüquqi dövlətin qurulması, sadəcə olaraq bir şüar, yaxud da bir niyyət deyil, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün başlıca şərtidir [1539].

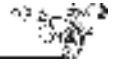

Prezident İlham Əliyev ölkə daxilində siyasi islahatları həyata keçirərkən, eyni zamanda, Azərbaycanın müasir reallıqlarını, dünyada gedən prosesləri də nəzərə alaraq, islahatların düşünülmüş, ancaq, eyni zamanda, ardıcıl, paralel aparılmasını təmin edir. O, öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edir ki, siyasi islahatlar iqtisadi islahatları qabaqlamamalı, eyni zamanda, onlardan geri də qalmamalıdır. Dövlət başçısı Azərbaycan Respublikasında elə bir modelin yaradılmasına nail olmuşdur ki, bu model həm iqtisadi, həm də siyasi islahatların paralel şəkildə aparılmasını və bununla da ölkənin inkişafını təmin edir [1540]. Bu gün çoxpartiyalılıq Azərbaycan Respublikası demokratik inkişafının ən mühüm faktorlarından biridir. Hazırda ölkədə rəsmən qeydiyyatdan keçmiş 55 siyasi partiya fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, 20-yə yaxın qeydiyyatdan keçməmiş partiya vardır. Əlbəttə, Azərbaycan Respublikası kimi kiçik bir ölkədə bu sayda partiyanın mövcudluğu demokratik şəraitin mövcudluğunu təsdiq etsə də, bu heç də cəmiyyətin siyasi həyatında partiyaların mühüm rol oynadığını göstərmir.

Azərbaycan dövləti müstəqilliyinin 25-ci ilini yaşasa da, mövcud partiyaların əksəriyyəti dünyada gedən prosesləri, ölkənin müasir reallıqlarını hələ də aydın dərk edə bilmir, cəmiyyətdə sürətlə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşa bilmir.

Ölkədə çoxlu sayda partiyanın fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onlar arasında rəqabət çox zəifdir. Bunun əsas səbəblərindən biri siyasi partiyaların ideoloji-siyasi məqsədlər əsasında deyil, ayrı-ayrı şəxslər ətrafında yaradılması və fəaliyyət göstərməsidir. Əksər partiyalar arasında proqramlarına, ideya-siyasi mövqeyinə, təşkilati strukturlarına, fəaliyyət prinsiplərinə və metodlarına görə ciddi fərqlər mövcud deyildir.

Siyasi partiyaların cəmiyyətin siyasi tələblərinə cavab verməməsi, sosial bazalarının zəifliyi onların say tərkibinə ciddi təsir göstərir. Əksər siyasi partiyaların üzvlərinin sayı hiss ediləcək dərəcədə azdır, hətta bir çox partiyaların üzvləri partiya sədrinin dost-tanışından, qohum-əqrəbasından ibarətdir. Nəticədə, bu tip «cırtan»,

«yedək» tipli partiyaların bir hissəsi nüfuzlu müxalifət partiyalarının təzyiq qrupları kimi tanınırlar [1541, s.12-13].

Bu partiyaların əksəriyyəti təşkilati-struktur və maliyyə cəhətdən zəif inkişaf etdiyindən, onların şaquli əlaqələri də inkişaf etməmişdir. Onların fəaliyyət coğrafiyası, bir qayda olaraq, Bakı şəhəri ilə məhdudlaşdığından, rayonlarda təşkilati strukturları olmadığından, vətəndaşlar onların fəaliyyətindən xəbərsizdirlər. Sosial bazanın məhdudluğu son nəticədə, YAP istisna olmaqla, bütün siyasi partiyaların müxtəlif səviyyəli seçkilərdə (prezident, parlament, bələdiyyə seçkilərində) xroniki uğursuzluqlarına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikasında siyasi partiyaların ən əsas problemlərindən biri də onların intellektual bazasının zəifliyidir. Məhz intellektual, ziyalı potensialını olmamasıdır ki, bu partiyalar ölkənin inkişafı ilə bağlı ortaya çıxan çağırışlara adekvat cavab verə bilmir, konkret proqram və təkliflər ortaya qoya bilmir, yalnız mücərrəd, qeyri-konstruktiv və qeyri-real bəyanatlarla çıxış etməyə üstünlük verirlər.

Konstruktivlik nümayiş etdirmək əvəzinə, əksər partiyalar ifrat radikal müxalif mövqedə dayanır. Mövcud iqtidarın bütün addımlarını neqativ qiymətləndirirlər. Partiya daxilində demokratik şəraitin, sağlam rəqabətin olmaması, partiya liderlərinin və sədrlərinin avtoritarlığı həm də bu partiyalarda siyasi mədəniyyət səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir.

Siyasi mədəniyyətin olmaması, marginallaşma həm də partiyalararası münasibətlərdə özünü açıq büruzə verir. Nəticədə, partiyalar arasında rəqabət, ideoloji, siyasi məqsəd və prinsiplərə görə deyil, partiyaların siyasi liderləri arasında münaqişə və ədavətə qədər gedib çatan şəxsi münasibətlərlə müəyyənləşir. Son vaxtlar isə bu vəziyyət sosial şəbəkələrdə özünü daha çox göstərir. Liderlər öz siyasi rəqiblərini nüfuzdan salmaq üçün sosial şəbəkələrdən fəal istifadə edir, bir çox hallarda öz tərəfdarlarını bu işə təhrik edirlər.

Azərbaycan Respublikasında çoxpartiyalı sistemin inkişafının mənfi təzahürləri özünü kütləvi informasiya vasitələrində də

göstərir. Doğrudur, bir sıra partiyalar (Müsavat, AXCP, ADR və s.) mətbuat orqanlarının təsisçiliyindən imtina etdiklərini bildirsələr də, bu mətbu orqanlar hələ də həmin partiyaların rüporu rolunda çıxış etməkdə davam edirlər. Heç kimə sirr deyildir ki, «Yeni Azərbaycan» qəzeti YAP-ın, «Azadlıq» qəzeti AXCP-nin, «Yeni Müsavat» qəzeti Müsavat partiyasının, «Xalq Cəbhəsi» qəzeti BXCP-nin, «Hürriyyət» qəzeti ADP-nin siyasi mövqeyini ifadə edir və ya dəstəkləyir. Bunu bir çox saytların fəaliyyətinə də şamil etmək olar. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasında mətbuatın siyasiləşməsi, hələ də partiya sisteminin inkişafında ciddi problem olaraq qalmaqdadır.

Ölkədə demokratik dövlət quruculuğu, dinamik siyasi sistemin yaradılması təkcə güclü iqtidar partiyası deyil, həm də güclü müxalifət partiyalarının mövcudluğunu tələb edir. Reallıqda isə biz bir tərəfdə hakim partiyanın monolit siyasi birliyini, o biri tərəfdən isə zəif və pərakəndə müxalifət partiyalarının dayandığını görürük.

Bu gün Azərbaycanda ideologiya və siyasi baxışlarına görə siyasi partiyaları təsnifləşdirmək çox çətindir. Siyasi partiyaların ideoloji-siyasi mövqeyini daha çox hakimiyyətə münasibət faktoru ilə müəyyənləşdirmək olar: iqtidarda olan siyasi partiya (YAP); iqtidaryönümlü siyasi partiyalar (AVP, SRP, VBP, DADP, ADMP); iqtidara loyal münasibət göstərən partiyalar (BXSP, BQP, MHP, AŞDP, ADİP, MMP və b.); iqtidara radikal mövqedə duran partiyalar (AXCP, Müsavat, MDP, KXCP, AXP, SƏP və s.); iqtidara qeyri-müəyyən mövqe tutmuş partiyalar (AMİP, BAP, VİP, ƏP, AP, VHP və b.). Bu təsnifatın başlıca səbəbini müxalifət partiyalarının seçicilərə alternativ fəaliyyət proqramını təqdim edə bilməmələri və siyasi partiya sisteminin struktur baxımından formalaşmaması ilə izah etmək olar [1541, s.15-16].

Qərb ölkələrinin siyasi sisteminə xas olan ideoloji təmərküzləşmə (sağ, sol, mərkəzçi, liberal, sosial-demokratik və s.) Azərbaycan Respublikasında demək olar ki, yoxdur. Baxmayaraq ki, onların proqram sənədlərində ən müxtəlif ideya-siyasi cərəyanlara mənsubluq ifadə olunur, bu, əsasən, təbliğat məqsədinə xidmət edir. Partiya-

lar aydın ideoloji proqrama və platformalara malik olmadığından vətəndaşlar onları, əsasən, liderlərin fonunda təsəvvür edirlər. Buna görə də partiyalar öz gerçək adlarından çox, «filankəsin partiyası» kimi tanınırlar. Bu baxımdan, gələcəkdə Azərbaycan Respublikasında ideoloji istiqamətinə görə dörd-beş partiyadan ibarət partiya sisteminin formalaşdırılması aktual məsələ olaraq qalır.

Azərbaycan Respublikasında siyasi partiyaların ideoloji spektrini müəyyənləşdirmək həm də ona görə çətindir ki, onlar özlərini hansı cərəyana (sağ, mərkəz və ya sol) mənsub olduqlarını açıq şəkildə bəyan etməkdən çəkinirlər. Sosial bazaları və intellektual kadr potensialı zəif siyasi partiyaların ictimai rəyi formalaşdırmaq və siyasi proseslərin xarakterinə təsir etmək imkanları və deməli, qanun yollarla hakimiyyətə gəlmək perspektivləri də çox aşağıdır. Bu isə son nəticədə siyasi passivliyə, perspektivsizliyə, özünə qapanmaya gətirib çıxarır. Bunun ən bariz nümunəsi son dövrlərdə, hətta özünü güclü müxalifət partiyası hesab edən partiyalarda (AXCP, Müsavat, ADP, ASDP, AMİP və s.) parçalanma hallarının artmasıdır. Bu partiyalardan ayrılanlar ya başqa partiya və ya ictimai təşkilat yaratdıqlarını elan edir, ya köhnə partiyanın adına və statusuna iddia edir, ya da digər partiya keçdiklərini bildirirlər. Təkcə son iki ildə Müsavat partiyasının parçalanması nəticəsində bu partiyadan bir neçə tanınmış sima istefa etmiş, Q.İbadoğlunun rəhbərliyi altında yeni təşkilat – Azərbaycanın Demokratiya və Rifah Hərəkatını (ADRH) yaratmışlar. Eləcə də R.Nurullayev Ə.Kərimlinin rəhbərlik etdiyi AXCP-ni tərk edərək yeni AXCP yaratdığını elan etmişdir. Bu tendensiya digər partiyalarda da özünü göstərir.

Bəzi partiyalar hakimiyyətə gələ bilməmələrini özlərinin sosial bazalarının, kadr potensialının zəifliyi ilə deyil, müvafiq hüquqi mexanizmlərin, demokratik şəraitin olmaması ilə izah etməyə cəhd göstərilir. Lakin onların bu iddiaları da əsassızdır. Düzdür, 2002-ci ildə Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklərlə Azərbaycan Respublikasında proporsional seçki sistemi ləğv edilsə də, partiyaların majoritar üsulla seçkilərdə iştirak etmək üçün bütün imkanları mövcuddur.

Müxalifət liderlərinin ambisiyaları, təkəbbülləri ölkədə siyasi bloklanmaya da öz təsirini göstərir. 90-cı illərdə siyasi partiyaların blok yaratmaq cəhdlərinin uğursuzluğuna baxmayaraq (Demokratik Konqres, Dəyirmi Masa, Məşvərət Məclisi, Sosialist Azərbaycan, SİDSUH və s.), 2003-cü ildən sonra da müxalifət partiyaları müxtəlif formatda birləşməyə bir neçə dəfə cəhd göstərmişlər.

2003-cü il Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkilərində Müsavat partiyasının sədri İsa Qəmbəri dəstəkləmək üçün 30-dan artıq partiya və 70-ə yaxın ictimai təşkilat «Bizim Azərbaycan» seçki bloku təsis etmişdi. 8 namizəd arasında İ.Qəmbər 13,967% səs toplayaraq, YAP-ın namizədi İ.Əliyevdən sonra (77%) ikinci yeri tutmuşdu, lakin İ.Qəmbərin tərəfdarları seçkilərin nəticələrinin saxtalaşdırıldığını iddia edərək küçələrə çıxmış, kütləvi qanunsuzluqlar törətmişdilər.

2005-ci il parlament seçkiləri yaradılmış seçki bloklarının sayı ilə yadda qalmışdı. Həmin seçkilərdə 8 seçki bloku və 1 siyasi partiyalar bloku qeydiyyatdan keçmişdi. Ukrayna, Gürcüstan və Qırğızıstanda gedən proseslərdən ruhlanaraq, oradakı siyasi hadisələri Azərbaycan Respublikasında tətbiq etmək istəyənlər, müəyyən xarici qüvvələrin təsiri ilə ölkədə «narıncı inqilab» törədərək hakimiyyəti qeyri-qanuni, zorakı yolla devirmək cəhdləri heç bir nəticə vermədi. Azərbaycan xalqı növbəti dəfə öz iradəsini nümayiş etdirərək ölkəni keçmişə qaytarmaq istəyənlərə deyil, gələcəyə aparanlara «hə» dedi.

Bu seçkilərdə «İslahat», «Azadlıq», «Yeni Siyasət», «Azərbaycançı qüvvələr», «Demokratik Azərbaycan», «Azərbaycan naminə», «Azərbaycan Tərəqqi Alyansı», «Birlik» blokları vətəndaşların səsi uğrunda mübarizəyə qoşuldu. Seçki praktikasının demokratikləşdirilməsinə təsir göstərən amillər arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 may 2005-ci il və 25 oktyabr 2005-ci il tarixli sərəncamları xüsusi rol oynadı. Parlamentə seçilmiş deputatlar 12 partiyayı təmsil edirdi. «Azadlıq» Siyasi Partiyalar Bloku müxalif siyasi partiyaların birliyi kimi yaradılmış, lakin seçkilərdə uğur qazana

bilməmişdi. «Azadlıq» blokuna daxil olan partiyaların liderləri arasındakı ziddiyyətlər tezliklə blok daxilində böhran yaratmış və bir sıra partiyaların (ADP, Liberal Partiyası) blokdan çıxması ilə blok parçalanmışdır [1549].

2005-ci il parlament seçkilərindən sonra bir sıra müxalifət partiyasının (KXCP, MDP, AP, XEP, BAP, MQP) iştirakı ilə Demokratiya Uğrunda İttifaq (DUI) koalisiyası yaradılmışdı. 2009-cu ildə Konstitusiyaya ediləcək əlavələrlə və dəyişikliklərlə bağlı keçirilmiş referendumla qarşı çıxış etmək məqsədilə «Qarabağ və Respublika uğrunda» hərəkət təsis olunmuş, hərəkata daxil olan partiyalar bələdiyyə seçkilərində birgə iştirak etmək qərarına gəlmişdilər.

Sonrakı illərdə müxalifət partiyaları vahid mövqe nümayiş etdirmək üçün bir neçə cəhd göstərmiş, müxtəlif birlik formatları – Məsləhət Şurası, İctimai Palata və s. yaratmışlar. Lakin bu blokların və koalisiyaların təcrübəsi də göstərdi ki, hər bir partiyanın siyasi liderinin şəxsi ambisiyası təşkilatın və birliyin maraqlarından üstün olur [1542].

Müxalifətin siyasi güc və birlik nümayiş etdirmək üçün son cəhdi 2013-cü il prezident seçkiləri zamanı baş verdi. Seçkilər ərafəsində bir neçə siyasi qüvvə birləşərək Demokratik Qüvvələrin Milli Şurası (Milli Şura) adlanan qurum yaratdıqlarını elan etdilər. Özünü hakimiyyətin yeganə alternativini adlandıran DQMŞ əvvəlcə prezidentliyə yazıçı-dramaturq Rüstəm İbrahimbəyovun namizədliyini irəli sürdü. Lakin R.İbrahimbəyovun Rusiya Federasiyasının vətəndaşı olması faktı onun namizədliyinin irəli sürülməsinə mane olduğuna görə, DQMŞ tarixçi-alim, Cəmil Həsənlinin namizədliyini müdafiə etməli oldu. Lakin əvvəlki seçkilərdə olduğu kimi, 2013-cü il prezident seçkilərində də müxalifət ciddi məğlubiyyətə düşər oldu. 10 namizədin iştirak etdiyi, demokratik şəraitdə keçirilmiş seçkilərdə YAP-nın namizədi İlham Əliyev 84,55 faiz səsle birinci yeri tutdu. Cəmil Həsənlisə cəmi 5,53 faiz səs topladı. Seçkilərdən sonra bütün digər müxalifət birlikləri kimi DQ Milli Şurada da tənəzzül və parçalanma baş verdi. Bir sıra siyasi qüvvənin DQMŞ-dan getməsi

ilə Şuranın fəaliyyəti demək olar ki, dayanmışdır. Bu gün DQMŞ faktik olaraq, yalnız AXCP-dən və bir neçə «müstəqil» siyasətçidən ibarət siyasi dərnək rolunda çıxış edir.

Sonuncu, 2015-ci parlament seçkiləri də müxalifətin hazırkı hakimiyyətə alternativ ciddi siyasi qüvvə olmadığını bir daha sübut etdi. Bir sıra müxalifət partiyası seçkiləri boykot çağırışları etsə də, onların seçkiləri pozmaq cəhdləri baş tutmadı. Parlament seçkilərini müşahidə etmiş çoxsaylı beynəlxalq və yerli müşahidəçilərin yekdil rəyinə görə seçkilər tam demokratik, şəffaf və azad şəraitdə keçirilmiş, onun nəticələri isə Azərbaycan xalqının ümumi rəyini ifadə etmişdir. Belə ki, seçkilərdə çoxlu partiya və seçki bloku iştirak etmiş, 12 partiya isə AR Milli Məclisində təmsil olunmaq hüququnu qazanmışdır. YAP isə yerlərin əksəriyyətini (71 yer) qazanaraq Azərbaycan xalqının siyasi avanqardı olduğunu bir daha təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında siyasi müxalifətin böhranını şərtləndirən amillərdən biri də siyasi partiyalarda harizmatik liderlərin olmamasıdır. Bir sıra partiyaların sədrləri artıq uzun müddətdir ki, öz postlarından və bu partiyalarda nəsil dəyişmə prosesi demək olar ki, baş vermir. Partiyaların liderlər ətrafında formalaşması və mövcudluğu gətirib ona çıxarır ki, bir sıra partiyalarda sədrlər öz vəzifələrindən istifadə edərək partiyanın lideri kimi qalmaq prinsipinə üstünlük verirlər. Bu da partiyalar daxilində yeni ziddiyyətlərə, yeni parçalanmalara gətirib çıxarır. AMİP-də E.Məmmədovun, Müsavat Partiyasında İ.Qəmbərin, Liberal Partiyada L.Ş.Hacıyevanın sədrlikdən getmək haqqında qərarları bunun əyani sübutudur.

Ölkədə çoxpartiyalı sistemin inkişafını şərtləndirən, partiyaların fəaliyyətini təmin edən məsələlərdən biri də onların maliyyələşdirilməsi məsələsidir. «Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun IV fəslinin 17-21-ci maddələri siyasi partiyaların fəaliyyətinin maddi təminatını özündə ehtiva edir. Həmin fəslin 17.1 maddəsinin 1-ci bəndində göstərilirdi ki siyasi partiyaların fəaliyyəti dövlət büdcəsindən ayırmalar və digər vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir. Qanunun 17-ci maddəsi siyasi

partiyaların maliyyələşdirilməsində iştirak edən subyektləri müəyyənləşdirir [1548].

Siyasi partiyaların maliyyə hesabatının şəffaflığını təmin etmək məqsədilə «Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda 4 noyabr 2014-cü il tarixində edilmiş dəyişikliklərə uyğun olaraq partiyalar hər il maliyyə hesabatları haqqında məlumatları və sənədləri auditor rəyi ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim etməlidirlər və bu, MİK-in rəsmi internet saytında yerləşdirilməlidir [1550]. Qanunla siyasi partiyaların gəlir və xərclərinin mənbələri də dəqiq göstərilmişdir.

Lakin bu gəlirlər partiya fəaliyyəti üçün kifayət etmədiyindən partiyaların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi məsələsi ictimai müzakirəyə çıxarılmış, bu məsələyə müxtəlif yanaşmaları özündə əks etdirən fikirlər səslənmişdir. Ən çox diskussiya doğuran məsələlərdən biri maliyyələşdirmənin hansı meyarlar əsasında həyata keçirilməsi məsələsi idi [1541, s.87-97]. 20 aprel 2012-ci il tarixli 346-IVQD nömrəli «Azərbaycan Respublikasının Qanunu» ilə siyasi partiyalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun [1543] IV fəslinə «Siyasi partiyalara dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması haqqında» xüsusi maddə (maddə 17.1) əlavə edilmişdir. Həmin maddəyə görə siyasi partiyaların fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün hər il dövlət büdcəsindən vəsait ayrılır və həmin vəsait dövlət büdcəsində ayrıca maddə kimi göstərilir. Ayrılmış vəsaitin 10 % -i irəli sürdüyü namizədlərin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə keçirilmiş son seçkilərdə etibarlı səsərin azı 3 faizini qazanmış, lakin MM-də təmsil olunmayan siyasi partiyalar arasında qazanılmış səsərin sayına professional olaraq bölünür. Vəsaitin 40 faizi MM-də təmsil olunan siyasi partiyalar arasında bərabər, 50 faizi isə seçilmiş deputatların sayına proporsional olaraq bölünür.

2003-cü ildən bu günə qədər Azərbaycan Respublikasında siyasi partiyaların fəaliyyətini tənzimləyən «Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa 50-dən çox dəyişikliklər və əlavələr edilmiş, faktik olaraq, 1992-ci ildə qəbul olunmuş qanunun

məzmunu tamamilə yenilənmişdir.

Bu gün ölkədə 70-dən artıq partiya fəaliyyət göstərir, onların sərbəst fəaliyyət göstərməsi, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparması, seçkilərdə iştirak etməsi, öz ideya və fikirlərini təbliğ etməsi üçün heç bir maneə yoxdur. Bu isə Azərbaycan Respublikasında çoxpartiyalı demokratik sistemin inkişafı üçün zəruri siyasi şəraitin, hüquqi bazanın, dövlət dəstəyinin mövcud olduğunu təsdiq edir.

10.2. YAP Azərbaycan cəmiyyətinin aparıcı siyasi qüvvəsi kimi

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ideyaları əsasında yaradılmış Yeni Azərbaycan Partiyasının cəmiyyətdə yeri və rolu müstəqillik dövrü ərzində xeyli möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi proseslərə təsir imkanları ildən-ilə genişlənmiş və bununla da Azərbaycanın siyasi tarixində yeni bir mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Yeni Azərbaycan Partiyası yarandığı gündən bu günədək çox şərəfli bir inkişaf yolu keçərək Azərbaycan Respublikasında milli dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında, ölkəmizin taleyüklü problemlərinin aradan qaldırılmasında həlledici rola malik olan bir siyasi təşkilat olduğunu sübut etdi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının cəmiyyətdə daha da güclü siyasi təşkilata çevrilməsində Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi xəttini davam etdirən, onun layiqli davamçısı, partiyanın sədri İlham Əliyev amili mühüm rol oynadı. Azərbaycan xalqının Prezident İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşməsi, həyata keçirilən siyasi kursun dəstəklənməsi, gələcəyə böyük inamla irəliləməsi YAP-a olan inamı və etibarı gücləndirdi. 1999-cu ildə keçirilmiş ilk qurultayında partiyanın fəaliyyətinin daha operativ idarə edilməsi üçün icra katibliyinin yaradılması, İlham Əliyevin sədr müavini vəzifəsinə, 2001-ci ildə keçirilən II qurultayda isə yekdilliklə sədrin birinci müavini vəzifəsinə seçilməsi təşkilatın siyasi nüfuzunun daha da yüksəlməsinə öz müsbət təsirini göstərdi.

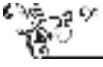

2003-cü il oktyabr ayının 15-də keçirilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkilərində YAP sədrinin birinci müavini, Azərbaycanın Baş naziri İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə o, özünün liderlik qabiliyyətini və imkanlarını daha geniş şəkildə reallaşdırmaq fürsəti əldə etmiş oldu.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında qısa müddət ərzində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində qazanılan nailiyyətlər, ardıcıl olaraq həyata keçirilən tarazlaşdırılmış xarici siyasət nəticəsində Azərbaycanın regionda və beynəlxalq aləmdə nüfuzu yüksəlmiş, bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin cəmiyyətdə nüfuzu artmış, Yeni Azərbaycan Partiyasının mövqeləri isə xeyli güclənmişdir. Çağdaş qlobal təsirlər və regional proseslər məcrasında mahir və peşəkar siyasi lider kimi Prezidentin çevik qərarları ölkəmizin ideoloji bazasını gücləndirdi. İlham Əliyevin 2005-ci ildə keçirilən Yeni Azərbaycan Partiyasının III Qurultayında partiyanın sədri seçilməsi həmin ilin noyabr ayının 6-da Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərdə YAP-ın qələbəsinin əsas səbəblərindən biri oldu.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar, regionların dinamik sosial-iqtisadi inkişafı, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində görülməmiş işlər YAP-ın irəli sürdüyü namizədlərin təbliğat-təşviqat kampaniyasının əsas istinad nöqtəsi oldu. Azərbaycan Respublikasının regionda lider ölkəyə çevrilməsi, xarici və daxili siyasəti ilə əldə edilən uğurlar, respublikanın demokratik inkişafı YAP-ın namizədləri üçün əlverişli təbliğat mühiti formalaşdırmışdı. Nəticədə, seçkilərdə YAP növbəti dəfə inamla qələbə qazanaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 64 millət vəkili ilə təmsil olunmaq hüququnu əldə etdi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının fəaliyyət strategiyasında 2008-ci il Prezident seçkiləri kampaniyası başlıca istiqamət təşkil edirdi. Ölkənin inkişafındakı böyük uğurları və gələcək perspektivləri layiqincə qiymətləndirən Azərbaycan xalqı seçkilərdə namizədliyi Yeni Azərbaycan Partiyası tərəfindən irəli sürülən İlham Əliyevi

qətiyyətlə dəstəklədi və o, seçicilərin 88,7 faizinin səsini qazanaraq yenidən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Bununla, xalq öz liderinə yüksək inam və etimadını bir daha nümayiş etdirdi. Heç şübhəsiz, bu inamın arxasında ötən beş ildə (2003-2008-ci illərdə) İlham Əliyevin Azərbaycan qarşısında göstərdiyi tarixi xidmətlər, gərgin fəaliyyətinin konkret nəticələri dayanırdı. Bu dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan məqsədyönlü, ardıcıl və pragmatik siyasət nəticəsində ölkəmizin milli maraqlarına, davamlı inkişafına, xalqın həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına xidmət edən iqtisadi strategiya reallaşdırıldı, dövlətin iqtisadi əsasları daha da möhkəmləndirildi, geniş və çoxşaxəli islahatlar prosesi davam etdirildi. Bütün bunlar. öz növbəsində, ölkənin ahəngdar sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığının təmin olunması üçün irimiqyaslı proqramların və transmilli layihələrin uğurla həyata keçirilməsinə əlverişli imkanlar yaratdı [1552, s.58]. Bu uğurların qazanılmasında, ölkənin hərtərəfli inkişafında YAP-ın böyük rolu olmuşdur.

2010-cu il ölkədə və Yeni Azərbaycan Partiyasının həyatında mühüm hadisələrlə yadda qaldı. İlin ən mühüm siyasi kampaniyası 7 noyabrda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər oldu. YAP parlament seçkilərinə ciddi hazırlaşaraq və öz mövcud potensialını səfərbər edərək 125 seçki dairəsi üzrə 114 namizəd irəli sürmüşdü. Minlərlə yerli və xarici müşahidəçinin nəzarəti ilə keçirilən azad, demokratik və şəffaf seçkilərdə partiya növbəti dəfə inamlı və parlaq qələbə çalaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 71 millət vəkili ilə təmsil olunmaq hüququ əldə etdi [1559]. Partiya uğurlu qələbəsi ilə seçkilərdə müəyyən etdiyi strateji məqsədini reallaşdırmış, keçən seçkilərdə əldə edilən göstəricisini daha da yüksəltmişdi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının siyasi fəaliyyətində əlamətdar hadisə, heç şübhəsiz, onun növbəti – V Qurultayının keçirilməsi oldu. Qurultayda əsas diqqət mərkəzində olan məsələ Prezident İlham Əliyevin yenidən partiyanın sədri seçilməsi və 2013-cü ildə

keçiriləcək prezident seçkilərində namizədliyinin irəli sürülməsi idi. 2013-cü il iyun ayının 7-də keçirilən qurultayda yekdilliklə ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin növbəti 5 illik müddətə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə namizədliyi irəli sürülmüşdü. Əlbəttə, Qurultayın bu qərarı Azərbaycan dövlətinin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də ölkənin ictimai-siyasi həyatında sabitliyin təmin edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli idi.

Seçkilərdə qələbə, heç şübhəsiz, seçki kampaniyası dövründə partiyanın apardığı uğurlu təbliğat-təşviqat ilə bağlı olmuşdur. Bu baxımdan, YAP-ın təşviqat kampaniyası əvvəlcədən hazırlanmış və təsdiqlənmiş qrafik əsasında mərhələlərlə uğurla həyata keçirilmişdir. Ümumilikdə, YAP-ın seçki kampaniyası zamanı Azərbaycan Respublikasının bütün bölgələrini əhatə edən 2 minə qədər görüş keçirilmiş və bu görüşlərdə 2 milyona yaxın seçici iştirak etmişdir. Yeni Azərbaycan Partiyasının namizədinin seçki proqramının KİV-də geniş təbliğ və təşviq olunması üçün işlər görülmüşdür.

Beləliklə, 9 oktyabr 2013-cü il tarixində 10 namizədin iştirakı ilə keçirilən prezident seçkilərində Azərbaycan xalqı növbəti beş il üçün həm özünün, həm də dövlətimizin uğurlu gələcəyinə səs verdi, yenidən ölkə başçısı cənab İlham Əliyevə etimad göstərərək ona inamını ifadə etdi və güclü Azərbaycan dövləti naminə güclü liderini seçdi. Seçkilərdə səsvermə hüququna malik olan vətəndaşların 72,31 faizi (3.232.259 vətəndaş) iştirak etmişdir. Azad, demokratik keçirilən seçkilərdə Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının seçicilərinin əksəriyyətinin – 84,54 faizinin səsini qazanaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Bu, əslində, Azərbaycan Respublikasının son 10 ildə keçdiyi yola, qazandığı uğurlara, daxili və xarici siyasət kursuna, bu kursu həyata keçirən Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinə verilən ən yüksək qiymət idi [1552, s.53]. Demokratiyanın təntənəsi olan bu seçkilərdə hər bir azərbaycanlının prezidenti olmağı bacaran İlham Əliyev bir daha sübut etdi ki, o, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi varisidir, ən layiqli azərbaycanlının ən böyük davamçısıdır.

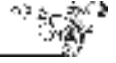

Ümumiyyətlə, Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanda ən nüfuzlu partiya olub, ölkəmizdə keçirilən bütün seçkilərdə, o cümlədən 2005, 2010, 2015-ci illərin parlament, 2004, 2009 və 2014-cü illərin bələdiyyə seçkilərində, ən əsası isə 2003, 2008, 2013-cü illərdə ölkə Prezidenti seçkilərində böyük üstünlüklə qələbə qazanmışdır.

Yeni Azərbaycan Partiyasının ölkənin ən nüfuzlu və güclü siyasi təşkilata çevrilməsi ona daim çox mühüm təşəbbüslərlə çıxış etməyə imkan verir. Yeni Azərbaycan Partiyası 2008-ci il dekabr ayının 16-da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı Milli Məclisdə təşəbbüs irəli sürmüşdür. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi YAP-ın təşəbbüsünü dəstəkləyərək dekabrın 26-da «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər etməsi haqqında» Referendum Aktını qəbul etdi. 18 mart 2009-cu ildə keçirilən referendumda seçicilərin mütləq əksəriyyətinin Yeni Azərbaycan Partiyasının təşəbbüsünü müdafiə etməsi təşkilatın ictimai nüfuzunun bariz ifadəsi idi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının ictimai nüfuzunun və siyasi çəkisinin digər mühüm göstəricisi isə onun sıralarının sürətlə və durmadan artmasıdır. 2008-2013-cü illər ərzində partiya sıralarına 200 mindən çox yeni üzv qəbul edilmişdir [1552, s.239]. 2015-ci ildə partiya üzvlərinin sayı 670 minə çatdı [1564]. Partiyanın sıralarının sürətli artımı ilə yanaşı, onun tərkibində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Partiya sıralarında gənclərin sayının artmasını (40 faizə yaxın) mütərəqqi meyil olmaqla, gənc nəslin partiyaya yüksək inamının göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar. Ümumilikdə, yaş qruplarına görə YAP üzvlərinin 254038 nəfərini (39,3 faiz) 18-35 yaşlılar, 164956 nəfərini (25,5 faiz) 36-45 yaşlılar, 171436 nəfərini (26,5 faiz) 46-60 yaşlılar, 56378 nəfərini (8,7 faiz) isə 60-dan yuxarı yaş qrupuna aid şəxslər təşkil edir [1558, s.37].

Göstərilən dövrdə Yeni Azərbaycan Partiyası Gənclər Birliyinin fəaliyyəti geniş və çoxşaxəli olmuşdur. Dövlətin həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasətin gənclər arasında təbliği, gənclərin qarşılaşdıqları problemlərin həllinə həssas münasibət, onların məşğulluğu-

nun, asudə vaxtının səmərəli təşkili və ümumilikdə, dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində Gənclər Birliyi üzərinə düşən missiyanın layiqincə həyata keçirməyə çalışmışdır. Bu dövrdə Gənclər Birliyi daxilində idarəetməni daha operativ səviyyəyə qaldırmaq və təkmilləşdirmək məqsədilə ölkə üzrə altı Regional Koordinasiya Mərkəzi yaradılmışdır. Həmçinin rayon (şəhər) təşkilatları arasında siyasi maarifləndirmə, tanışlıq və təcrübə mübadiləsi məqsədilə «Bazar günü məktəbləri» və «Yay məktəbləri» layihələri həyata keçirilməyə başlandı.

Gənclər Birliyi ölkədə həyata keçirilən siyasi kursa dəstək olaraq erməni cinayətlərinin ifşası, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kontekstində Azərbaycan Respublikasının haqq səsinin dünyaya çatdırılması işlərini davamlı şəkildə həyata keçirmişdir. Bu istiqamətdə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi rəhbərliyi ilə «Tariximizə sahib çıxmaq» devizi altında 20 Yanvar, 31 mart, Xocalı soyqırımını hadisələri ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

YAP GB ötən dövr ərzində gənclərin maarifləndirilməsi, dünyagörüşünün artırılması, vətənpərvər ruhda tərbiyə olunması, həmçinin gənclərin asudə vaxtının səmərəli təşkili üçün müxtəlif layihələr reallaşdırmışdır.

Şuşa, Laçın, Ağdam, Füzuli, Qubadlı, Cəbrayıl və digər rayonların işğalı günlərində sosial şəbəkələrdə maarifləndirmə və məlumatlandırma işləri aparılmış, gənclər Şəhidlər Xiyabanında Qarabağ şəhidlərinin məzarlarını ziyarət etmişlər.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev irsinin araşdırılması və gənc nəslə öyrədilməsi məqsədilə YAP Gənclər Birliyi ötən dövrdə xüsusi proqram əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Bununla əlaqədar, gənclərə mühazirələr deyilmiş, doğum və anım günlərində Gənclər Fəxri Xiyabanı ziyarət etmiş, Heydər Əliyev Mərkəzində olmuşlar.

YAP Gənclər Birliyi xeyriyyəçilik və humanizm prinsiplərini rəhbər tutaraq 2005-ci ildən başlayaraq «Mərhəmət» aksiyalarını davam etdirmişdir. Bu aksiya çərçivəsində YAP GB üzvləri qocalar

və uşaq evlərini, həmçinin kimsəsiz və tənha qocaları mənzillərində ziyarət edərək bayram sovgatı aparmışlar. 2014-cü ildə qan xəstəliyindən əziyyət çəkən insanlar üçün dərmanlarla qanvermə aksiyaları keçirilmiş, Ramazan və Qurban bayramlarında aztəminatlı ailələrə yardımlar edilmişdir.

YAP Gənclər Birliyi ölkədə keçirilmiş seçkilərdə fəal iştirak etmiş, minlərlə gənc könüllünün seçki təşviqatına cəlb olunmasına nail ola bilmiş, partiyanın həmin seçkilərdə qələbəsinin təmin olunmasına mühüm töhfə vermişdir.

Gənclər Birliyi partiyanın beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi istiqamətində də uğurlu addımlar atmış, müxtəlif ölkələrin siyasi partiyalarının gənclər qolları ilə işgüzar münasibətlər qurmuş və bir sıra birgə layihələr həyata keçirmişdir.

2007-ci ildə YAP Gənclər Birliyi «Gənc liderlər dünyada sülhün və təhlükəsizliyin tərəfdarıdır» devizi altında beynəlxalq hərəkətin əsasını qoymuş və təsis toplantısı olaraq «Avroatlantika məkanında enerji təhlükəsizliyi» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Tədbirdə 8 ölkəni – Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Türkiyə, Makedoniya, Moldova və Kanadanı təmsil edən gənclər iştirak edirdi. 2008-ci ildə GB-nin nümayəndə heyəti Türkiyə Cümhuriyyəti, Qazaxıstan Respublikası, Rusiya Federasiyası, Fransa, Almaniya Federativ Respublikasında işgüzar səfərlərdə olmuş, 2009-cu ildə Fransanın Lion şəhərində Avropanın 18 ölkəsini təmsil edən təşkilatların «Gənclər dialoq uğrunda» beynəlxalq seminar-konfransda YAP GB Azərbaycan Respublikasını layiqincə təmsil etmişdir [1556, s.46]. Həmin il may ayının 23-29-da isə GB nümayəndələri Litva Respublikasının paytaxtı Riqada, ABŞ Milli Demokratiya İnstitutunun təşkil etdiyi xüsusi trening kurslarda dinləyici olmuşlar. Habelə, ABŞ-ın Milli Demokratiya və Beynəlxalq Respublikaçılar institutları ilə birgə bir sıra digər uğurlu layihələr də həyata keçirilmişdir. 2013-cü ildə YAP Gənclər Birliyinin təşkilatçılığı ilə Bakıda Asiya ölkələri siyasi partiyaları Beynəlxalq Konfransının Gənclər qolunun ikinci toplantısı keçirildi. Toplantıya 18 ölkədən 50 nəfərə yaxın qonaq qatılmış,

mühüm qərarlar qəbul edilmişdir [1556, s.114].

Ümumiyyətlə, YAP Gənclər Birliyi göstərilən dövrdə davamlı və çoxşaxəli fəaliyyəti ilə YAP-ın sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasətin gənclər arasında təbliği sahəsində üzərinə düşən vəzifələri layiqincə həyata keçirməyə çalışmış və buna nail olmuşdur.

Yeni Azərbaycan Partiyasının cəmiyyətdə nüfuzunun güclənməsi, sıralarının artması onun tərkibində qadınların rolunu da müvafiq olaraq genişləndirmiş və fəallığını yüksəltmişdir. İndi YAP üzvü olan qadınlar idarəetmə qurumlarında, elm, təhsil və mədəniyyət müəssisələrində yüksək təmsil olunur, ölkəmizin inkişafına layiqli töhfələr verirlər. 1 yanvar 2015-ci ildə partiya üzvlərinin 298 620 nəfərini, yəni 47 faizi qadınlar təşkil edirdi. Bu baxımdan, YAP Qadınlar Şurasının partiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində özünəməxsus yeri və rolu vardır.

Qadınların fəal siyasətə cəlb olunması YAP-ın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir, bu sahədə ardıcıl, məqsədyönlü iş aparılır. Yeni Azərbaycan Partiyasının seçki kampaniyalarının həyata keçirilməsində Qadınlar Şurasının iştirakı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Seçki kampaniyalarına qadın namizədlərin qoşulması YAP qadınlarının ümumi siyasi fəallığının mühüm göstəricisidir. Ötən dövr ərzində Qadınlar Şurasının seçki kampaniyası çərçivəsində fəaliyyəti kifayət qədər geniş olmuş, ölkənin demək olar ki, bütün regionlarını əhatə etmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, partiyada qadınların fəallığının artmasının nəticəsidir ki, 2010-cu ilin parlament seçkilərinin nəticələrinə görə YAP-ı Milli Məclisdə təmsil edən qadın deputatların sayı əvvəlki illərdəki 7 nəfərdən 15 nəfərə qalxdı [1557, s.36].

Ötən dövr ərzində partiyanın qadın üzvləri bir sıra maraqlı layihələr həyata keçirmişlər. Həmin layihələrdə dövlətçilik, sosial ədalət, milli tərəqqi, soykökə qayıdış, azərbaycançılıq, vətənpərvərlik ideyalarının təbliğinə geniş yer verilməklə, bir sıra humanitar aksiyalar təşkil olundu.

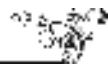
Qadınlar Şurasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ilə birgə keçirdiyi «Şəxsiyyətin formalaşmasında estetik tərbiyənin rolu», «Tariximizin analıq zirvəsi», «Gender bərabərliyi», «Uşaqların beynəlxalq müdafiə günü», «Aidə İmanquliyevanın anım günü», «Beynəlxalq ailə günü» konfranslar, müzakirələr və dəyirmi masalardan ibarət olan layihələr də yaddaqalan olmuşdur [1557, s.37].

YAP Qadınlar Şurası müxtəlif nəşrlər vasitəsilə cəmiyyəti öz fəaliyyəti haqqında mütəmadi olaraq ətraflı məlumatlandırır. Bu baxımdan, 2011-ci ildə nəşrinə başlanılmış «Zəriflik» jurnalı mühüm rol oynayır. Bu dövrdə jurnalın müasir tariximizin əlamətdar günlərinə, yubileylərinə həsr edilmiş xüsusi buraxılışları nəşr edilmişdir.

YAP Qadınlar Şurasının üzvləri ictimai əhəmiyyətli proseslərə öz münasibətini bildirərək müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində məqalə və müsahibələr ilə də mütəmadi olaraq çıxış edirlər. Ümumiyyətlə, göstərilən dövrdə YAP Qadınlar Şurası ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrində fəal iştirak etmiş, onun inkişafına layiqli töhfələr vermişlər. Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini – İcra katibi, Baş nazirin müavini Əli Əhmədov 2014-cü il may ayının 24-də YAP Qadınlar Şurasının Ümumrespublika konfransındakı çıxışında YAP Qadınlar Şurasının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafında, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasında qadınların müstəsna rolunun olduğunu, qadınların Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasi kursun Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilməsini dəstəklədiyini, bu siyasi xəttin reallaşmasında fəal iştirak etdiyini qeyd etdi [1558, s.41].

Azərbaycan Respublikasının müstəqil və səmərəli xarici siyasətinin fonunda YAP-ın dövlətin milli maraqlarına xidmət edən beynəlxalq əlaqələri mütəmadi olaraq genişlənir, müxtəlif beynəlxalq və milli siyasi təşkilatlar ilə geniş əməkdaşlıq münasibətləri yaradılır.

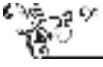
Yeni Azərbaycan Partiyasının beynəlxalq əlaqələri Avroatlantik məkanda Avropa Xalqları Partiyası (EPP), Asiya qitəsində isə Asiya

ölkələri Siyasi Partiyalarının Beynəlxalq Konfransı (İCAPP) ilə ardıcıl olaraq yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Bu baxımdan, 2012-ci il iyun ayının 22-23-də Asiya Siyasi Partiyalarının Beynəlxalq Konfransının Daimi Komitəsinin 17-ci iclasının Bakıda keçirilməsi partiyanın beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi və nüfuzunun artması baxımından mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Həmçinin, 2012-ci il noyabrın 21-də Bakıda Asiya Ölkələri Siyasi Partiyaları Beynəlxalq Konfransının Daimi Komitəsinin 18-ci iclası keçirildi.

2012-ci il noyabrın 22-23-də Bakıda Asiya Ölkələri Siyasi Partiyaları Beynəlxalq Konfransının VII Baş Assambleyası keçirilmişdir. «Asiyada təhlükəsizlik, sülh və tərəfdaşlıq» mövzusunda təşkil edilmiş Assambleyada 35 ölkədən 200-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir. Tədbirin sonunda qurumun Qadınlar və Gənclər qollarının 2013-cü ildə Bakıda birinci forumlarının keçirilməsi haqqında razılığa gəlinmiş və «Bakı Bəyannaməsi» qəbul olunmuşdur [1565]. Bəyannamədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı xüsusi olaraq vurğulanmışdır. YAP-İCAPP əməkdaşlığı çərçivəsində 2013-cü il aprel ayının 4-6-da Asiya Siyasi Partiyaları Beynəlxalq Konfransının Qadınlar Qolunun birinci iclası keçirilmiş və mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

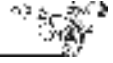
Yeni Azərbaycan Partiyasının bu günədək qazandığı uğurlar onun cəmiyyətdə aparıcı siyasi qüvvə olduğunu təsdiq edir. Partiya ölkəmizin həyatında yeganə siyasi təşkilatdır ki, üzərinə götürdüyü tarixi missiyanı layiqincə və şərəflə yerinə yetirməkdə davam edir. Əlbəttə, bu qələbələrin əsasında, ilk növbədə, Heydər Əliyev amili dayanır. Heydər Əliyev ideyaları Yeni Azərbaycan Partiyasının fəaliyyətinin əsasını təşkil etmiş, onun qələbələrinin ilkin səbəbi olmuşdur [1552, s.249]. Yeni Azərbaycan Partiyasının gücünü şərtləndirən, onun qələbəsini təmin edən digər amil isə xalqın yüksək etimadını qazanmasıdır. Bu gün xalqın mütləq əksəriyyətinin dəstəyi ilə fəaliyyət göstərən YAP-ın gücü Azərbaycan xalqının gücü və qüdrəti kimi xarakterizə edilir. Xalqın mütləq əksəriyyəti YAP-ın avanqard rolunu, onun təkamül yolu ilə ölkəmizi uğurdan-uğura apardığını

qəbul edir, bundan qürur duyaraq hər zaman ona dəstək verir.

Əlbəttə, siyasi partiyaların gücünü formalaşdıran və ona böyük ictimai dəstəyin verilməsini təmin edən başlıca amillərdən biri həmin təşkilatın lideri və xalqın ona göstərdiyi etimadla bağlıdır. Bu gün Yeni Azərbaycan Partiyasına Ümummilli Liderin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev rəhbərlik edir. Onun rəhbərliyi altında ölkə iqtisadiyyatının sürətli artımı, regionların hərtərəfli inkişafı, eləcə də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər baş verdi və Azərbaycan Respublikası dinamik inkişaf edən, beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaş kimi tanınan bir dövlətə çevrildi. Bütün bunların fonunda Yeni Azərbaycan Partiyası təkcə Azərbaycan Respublikasının yox, bütövlükdə, regionun ən güclü siyasi partiyalarından biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev YAP-ın ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı rolunu və fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək göstərmişdir ki, «Yeni Azərbaycan Partiyası güclü təşkilatdır və Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında müstəsna rola malikdir. Heç bir siyasi qüvvə Yeni Azərbaycan Partiyası ilə rəqabət aparmaq iqtidarında deyil. Bu partiya mənim də münasibətim eynidir. Mən də öz siyasi fəaliyyətimi partiyasız təsəvvür etmirəm. Əminəm ki, biz hamımız birlikdə partiyamızı daha da gücləndirəcəyik, ölkəmizi daha da inkişaf etdirəcəyik. Azərbaycan müasirləşəcək, güclənəcək, çox zəngin, qüdrətli dövlətə çevriləcəkdir» [1551, s.168-173].

Beləliklə, 2003-cü ildən bu günə qədər Azərbaycan xalqının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, YAP-ın sədri İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşməsi, ölkənin yüksək və hərtərəfli sürətlə inkişafının təmin edilməsi Yeni Azərbaycan Partiyasının cəmiyyətdə nüfuzunun, siyasi çəkisinin daha da artmasına imkan verdi. Yeni Azərbaycan Partiyası öz lideri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dövlətinin tərəqqisi uğrunda fəaliyyət göstərir, yeni uğurlara doğru inamla irəliləyir və xalqın etimadını doğrultmağa hazır olduğunu öz əməli işləri ilə təsdiq edir.

10.3. Üçüncü sektorun inkişafı

Yeni əsrin ilk onilliyində də Azərbaycan Respublikasında qeyri hökumət təşkilatlarının gücləndirilməsi, onların sərbəst və səmərəli fəaliyyətinə dəstək verilməsi, cəmiyyətin bütün məsələlərinin həllində güclü amilə çevrilməsi dövlətin əhəmiyyət verdiyi istiqamətlərdən idi. Həmin dövrdə qəbul olunmuş qanunlar, proqramlar, atılan praktiki addımlar da bu məqsədlərə xidmət edirdi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı ilin oktyabrında Milli Məclisin payız sessiyasının açılışında dediyi bir fikri xatırlatmaq yerinə düşür: «...Vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və möhkəmlənməsi, demokratikləşmə prosesinin möhkəmlənməsi, hüquqi dövlətin qurulması, sadəcə olaraq, bir şüar, yaxud da bir niyyət deyil, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün başlıca şərtidir» [1574].

Göründüyü kimi vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, həyatın bütün sahələrində vətəndaş təşəbbüskarlığının mövcud olması demokratik quruluşun vacib şərtlərindən biridir. Dövlətin hər bir sahədə yeritdiyi siyasi xəttin və gördüyü işlərin uğuru onun cəmiyyət tərəfindən dərk olunması və müdafiə olunmasından asılıdır. Bunun üçün isə əhalinin ictimai şüur səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların ölkədə gedən ictimai-iqtisadi, siyasi və mənəvi proseslərə fəal münasibət bildirməsi, mövcud problemlərin həllində iştirakı zəruridir. Yalnız bu yolla Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununda ifadə olunmuş ali məqsədi- demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmaq məqsədini reallaşdırmaq mümkündür [1569, s.3].

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bütün tarixi boyu QHT-lərin inkişaf məntiqinə və dövlətin bu sahədə müəyyənləşdirdiyi və yeritdiyi xəttin əsl mahiyyətinə daha dərinləndirilməsinə nail olmaq üçün bu sahədə öz strategiyasını konkret istiqamətlərdə həyata keçirirdi.

Bu istiqamətlərdən biri kimi III sektorun normal fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi, qanunlarda olan boşluqların aradan qaldırılması, onların yeni mərhələnin səviyyəsinə və tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində addımlar atıldı.

Qəbul edilmiş yeni qanunlar QHT-lərin normal fəaliyyəti üçün yaradılmış hüquqi bazanı gücləndirdi. 2000-ci ildə «Qeyri-Hökumət Təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanunun qəbul edilməsinin ictimai sektorun inkişafında böyük əhəmiyyəti oldu [1571]. Bu qanunun tətbiqi qeyri-hökumət təşkilatlarının statuslarının dəqiqləşdirilməsi, fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsi nöqtəyindən öz müsbət rolunu oynadı. Digər tərəfdən isə onların dövlət və ictimai təşkilatlarla münasibətlərində hüquqi zəmin möhkəmləndi.

2004-cü ildə «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Qanunun qəbul edilməsindən sonra QHT-lərin dövlət qeydiyyatı məsələsinin həllində əsaslı irəliləyiş müşahidə olunmağa başladı və bir sıra bürokratik əngəllər aradan qalxdı [1570].

Azərbaycan Respublikasında QHT-lərin fəaliyyətinin tənzimlənməsində müstəsna rol oynayan «Qrant haqqında» Qanun bir qədər əvvəl qəbul olunsaydı, sonradan mütəmadi olaraq onun üzərinə dəfələrlə qayıdılmış, onu təkmilləşdirilməsi istiqamətində dəyişikliklər edilmişdir [1581].

Qrant alınmasının və sərfinin dəqiq çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsi ictimai sektorun hüquqi bazasının mükəmməlləşməsində növbəti vacib bir tədbir idi. Onun bəzi müddəaları birmənalı qarşılanmasa da, QHT-lərin fəaliyyətinin Azərbaycan cəmiyyətinin ictimai maraqlarının təmin edilməsinə yönəldilməsi və bu sahədəki mənfəətlərin qarşısının alınması üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Çünki həmin vaxta qədər Azərbaycan dövləti və xalqı əleyhinə açıq şəkildə fəaliyyət göstərən qüvvələr ifşa edilərək neytrallaşdırılmışdırsa da, ictimai sektorda üstüörtülü şəkildə bu işi davam etdirən və maliyyə yardımları aldıkları bəzi xarici təşkilatların

sifarişi ilə ölkəmizə qara yaxan, onun nailiyyətlərinə kölgə salmaq istəyən qurumlar və onların ayrı-ayrı nümayəndələri öz fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Tətbiq edilən məhdudiyyətlər əksər hallarda, konkret olaraq, bir sıra neqativ halların qarşısının alınması və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi daşıyırdı.

2004-cü ilə qədər QHT-lərin üzləşdiyi çoxsaylı problemlər və maneələrin, o cümlədən dövlət qeydiyyatı problemlərinin kökündə dayanan amillər müxtəlif xarakterli idi. Onların xeyli hissəsi isə həmin QHT-lərin özlərinin mükəmməl olmaması, təcrübə bazalarının zəifliyi, cəmiyyətdə öz yerlərini tutmamaları, təşkilatlanma, fəaliyyət sahəsində qeyri-müəyyənliklər, daxili maliyyələşmə məsələlərində olan çətinliklər və sair ilə bağlı idi. Buna görə də mütəmadi olaraq QHT-lərin mövcud vəziyyətinə və fəaliyyətinə milli dövlətçilik baxımından qiymət verərək onların zərərli təsirlərdən qorunmasının qayğısına qalınması, iş təcrübələrinin artırılması və kadr təminatına kömək edilməsi, fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənələşməsinə və əhatə dairəsinin genişlənməsinə dəstək verilməsi, metodik, texniki və təşkilati köməyin göstərilməsi məsələsi daim dövlətin diqqət mərkəzində idi. Dövlətin bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla birgə həmin istiqamətdə layihələr həyata keçirməsi qeyd olunan məqsədlərə xidmət edirdi. Bu təşkilatların Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərməsi üçün maksimum şərait yaradılır, fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılmasına yardım edilirdi [1558, s.19].

Dövlətin ictimai sektora münasibətdə Heydər Əliyev ənənəsinin diqqəti cəlb edən və böyük əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərindən biri QHT-lərin müstəqilliyinə, onların fərqli mövqeyinə diqqətlə yanaşılması və hörmət edilməsi məsələsi idi. Dövlət – QHT münasibətlərinin nəzəri və praktik əsaslarının işlənilib hazırlanması prosesi bu ənənənin ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsinə söykənir və bu mövqe ictimai sektor sahəsində nəzərdə tutulan məqsəd və vəzifələrdə, dövlətin qəbul edilmiş bütün sənədlərində öz əksini tapmışdır. Buna görə də QHT-lərin mövcud olduğu bütün dövrdə dövlətin onlara dəstəyinin məntiqi yekunu ölkə Prezidentinin «Azərbaycan

Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası»-nı imzalaması və «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası»nın yaradılması barədə Sərəncam verməsi oldu. 2007-ci il iyulun 27-də qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası»nda ictimai sektorun yaradılması və möhkəmləndirilməsi sahəsində dövlətin yeritdiyi xəttə, bu vaxta qədər əldə edilmiş nəticələrə qiymət verilir və dövlətin mövqeyini bir daha müdafiə etməklə bundan sonrakı fəaliyyət proqramını və onun məqsədlərini elan edir. «Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası»nda bu məqsəd və vəzifələr daha yetkin formada ifadə olunmuş və təsdiq edilmişdir: «Qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyinin məqsədləri cəmiyyətimizdə yeni münasibətlər modelinin formalaşdırılması, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının müasirləşdirilməsi, vətəndaş təşəbbüsünün artırılması, milli maraqların qorunması sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin təşviq edilməsi, onların sosial əhəmiyyətli problemlərin həllinə cəlb olunması, dövlət və cəmiyyətin inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb edən proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsidir» [1573, s.4].

Əslində, bu sənəddə QHT-lərə münasibətdə dövlətin bəyan edilən mövqeyi, qoyulan məqsəd və vəzifələr, rəhbər tutulan prinsiplər, prioritetlər dəyişməmiş, sadəcə olaraq, sistemləşdirilmiş, əldə edilmiş səviyyəyə uyğun inkişaf etdirilmişdir. Sənəddə bu vaxta qədər QHT-ləri daha çox narahat edən və onların fəaliyyətində başlıca maneə olan problemlərin qəti şəkildə qoyulması və həlli mexanizmlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, xüsusən onların daxili maliyyələşmə mənbələrinin həllinə başlanması bu sahənin güclənməsi üçün möhkəm zəmin yaratmış oldu. Konsepsiyada dövlətin QHT-lərə dövlət dəstəyinin prinsip və formalarının, prioritet istiqamətlərinin və vəzifələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi bu sahədəki boşluqları aradan qaldırmağa və problemləri həll etməyə şərait yaratdı [1573, s.4-9].

Azərbaycan Respublikasında dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra üçüncü sektorun inkişafının bu günə olan yekunlarına nəzər salarkən, onun keyfiyyətə yeni bir mərhələyə qalxması faktını vurğulamalıyıq. Yekun olaraq, konsepsiyada qeyd edilir ki, müasir dövrdə qeyri-hökumət təşkilatları vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu və ölkənin demokratikləşməsi prosesinin vacib institutlarından birinə çevrilir. Belə şəraitdə dövlət orqanları ilə qeyri-hökumət sektorunun bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında sıx əməkdaşlığı vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, demokratiyanın dərinləşməsi, qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və milli maraqların qorunması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Konsepsiyada QHT-lərin fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir. İctimai həyatın ən müxtəlif sahələrində vacib problemlər tamamilə bu siyahıda əhatə olunur. Bu, QHT-lərin fəaliyyətini cəmiyyət üçün daha vacib olan istiqamətlərə yönəltməyə imkan verir [1573, s.4].

QHT-lərə dövlət dəstəyinin təmin olunması üçün Konsepsiyada qarşıda duran başlıca vəzifələr müəyyən edilmişdir. Burada onların sırasında qanunvericilik bazasının daim təkmilləşdirilməsi və günün tələbləri səviyyəsinə qaldırılması, dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əməkdaşlıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi kimi vəzifələr xüsusi qeyd olunmuşdur. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarının problemlərinin həlli, dövlət orqanları ilə qeyri-hökumət təşkilatları arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin səmərəli sisteminin yaradılması bu sahədə inkişafın möhkəm təməlini təmin etdi.

«Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası»nın qəbul edilməsi və QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılmasının ardınca vətəndaş cəmiyyətinin digər sahələrini də inkişaf etdirmək üçün bir sıra qurumların yaradılması QHT-lərin inkişafına bilavasitə və dolayısı yolla təsir edirdi. Onlardan KİV-ə Dəstək Fondu, Elmin İnkişaf Fondu, Gənclər Fondu və digər qurumları göstərmək olar. Bu qurumların fəaliyyət dairəsi

daha genişdir və qeyri-hökumət təşkilatları onların əhatə etdiyi institutlar sırasına daxildir. Lakin onlar da vətəndaş cəmiyyətinin mühüm funksiyalarını öz üzərinə götürən qurumlardır və QHT-lərlə sıx təmasda fəaliyyət göstərilir.

2008-ci ildən real fəaliyyətə başlayan QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası tərəfindən QHT-lərə hərtərəfli yardım göstərilməyə başlandı. Birinci növbədə onların təşkilati cəhətdən möhkəmlənməsi, fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsi, kadr potensialının gücləndirilməsi, çeşidli problemlərinin həllində əhəmiyyətli dərəcədə xidmətlər göstərildi. Şura QHT-lərlə dövlət arasında əlaqələri yaratmaqla yanaşı, onların qruplaşması, bu və ya digər problemlər ətrafında səfərbər edilməsi, hüquqi, təşkilati, metodiki köməklərin göstərilməsində böyük rol oynayır.

QHT-lərə dövlətin ayırmış olduğu maliyyə yardımının müəyyən edilmiş qayda və prinsiplərə uyğun olaraq bölüşdürülməsi, sərf edilməsi, istiqamətləndirilməsində Şuranın oynadığı rol müstəsna əhəmiyyətə malik olduğu üçün onların maliyyələşməsində daxili maliyyə mənbələrinin tapılması bir sıra vacib problemlərin həllinə təkan verdi. Onların fəaliyyəti üçün dövlət vəsaitinin ayrılması isə onlara xarici maliyyə mənbələrinin təsirindən xilas olmaqda kömək etdi.

2008-ci ildən etibarən QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası xətti ilə ilbəlil QHT-lərə dövlət yardımı edilməyə başlandı. 2008-ci ildə 190 QHT-yə 1,500 000 manat, 2009-cu ildə 248 QHT-yə 2 068 000 manat maliyyə yardımı edilmişdir. 2010-cu ildə isə 2,102 milyon manatdan çox maliyyə vəsaiti QHT-lər arasında müsabiqə əsasında bölüşdürülmüşdü. Növbəti illərdə bu yardımın həcmi və maliyyələşən QHT-lərin sayı xeyli artdı [1558, s.69]. 2016-cı ildə dövlət büdcəsindən QHT-lərin layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün 6 milyon manatdan artıq vəsait ayrılmışdır.

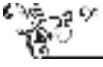
QHT-lərə büdcədən ayrılımlarla yanaşı, ayrı-ayrı dövlət orqanları, o cümlədən nazirliklər onlarla yaxından əməkdaşlıq edir və onların iştirakı ilə ölkə üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən layihələr həyata keçirilir [1558, s.70].

QHT-lərin maliyyələşməsinin mühüm mənbələrindən biri də beynəlxalq təşkilatlar və onların Bakı şəhərindəki nümayəndəlikləri, bir sıra ölkələrin səfirlikləridir. Lakin bu beynəlxalq təşkilatların bəzilərinin fəaliyyətində Azərbaycan xalqı və dövlətinə münasibətdə qərəz özünü büruzə verir. Son illərdə bir sıra beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan Respublikasında bəzi QHT-ləri öz məkrli məqsədləri üçün istifadə etmək cəhdləri aşkar edilmiş, lakin onun qarşısı alınmışdır. Bəzi beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan dövlətinə qarşı münasibətdə qərəzli fəaliyyətində yerli QHT-lərdən istifadə cəhdləri xeyli azalsa da, müasir dövrdə belə hallara rast gəlinir. Son illərdə bu xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan xalqının maraqlarına və problemlərinə ikili yanaşma mövqeyini nümayiş etdirməsi bir sıra QHT-lərin də fəaliyyətində özünü büruzə verdi [1580].

QHT-lərin daha mütəşəkkil fəaliyyətinə dövlət tərəfindən dəstək verilməsi sayəsində onların işlərinin daha da genişlənməsində, ictimai əhəmiyyətli problemlərin həllində yaxından iştirakında müsbət nəticələrini verdi. Onlar dövlət orqanlarında qərar qəbulətmə prosesində rəsmən təmsil olunur, dövlət proqramlarında iştirak edir, müxtəlif normativ-hüquqi aktların, qanunların, dövlət proqramlarının, konsepsiyaların, milli fəaliyyət strategiyalarının, fəaliyyət planlarının və s. bu kimi sənədlərin hazırlanması və müzakirəsi prosesinə cəlb olunurlar. QHT nümayəndələri yerli icra hakimiyyəti orqanlarında müxtəlif ictimai qurumlarda da təmsil olunurlar.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən QHT-lər hazırda geniş beynəlxalq fəaliyyət həyata keçirirlər. «Piyadalar əleyhinə minaların qadağan edilməsi üzrə Beynəlxalq Kampaniya», «Qripis», «Sərhədsiz Həkimlər», «Sərhədsiz Reportyorlar», «Beynəlxalq Şəffaflıq» və çoxsaylı belə təşkilatların uğurları transmilli vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının, qlobal vətəndaş siyasətinin formalaşmasından xəbər verir. Milli QHT-lər beynəlxalq şəbəkələrdə, hərəkətlərdə birləşərək dünyanı narahat edən problemlərin həllində fəal iştirak edirlər. Onlar ekologiya, sülh, mədəni və s. sferalarda hakimiyyətlər və beynəlxalq hökumət təşkilatlarından daha çevik fəaliyyət sərgilə-

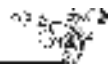

yirlər. Eyni zamanda, Azərbaycanın milli qeyri-hökumət təşkilatları öz fəaliyyətlərini ölkə xaricində də genişləndirirlər. Bu fəaliyyət yalnız beynəlxalq QHT şəbəkəsinə daxil olmaq və onlarla əməkdaşlıq etməklə məhdudlaşmır. Bu fəaliyyətə həm də milli QHT-lərin xarici ölkələrdə Azərbaycan xalqının maraqlarından çıxış edərək həyata keçirdikləri layihələr daxildir. Son bir neçə ildir ki, Azərbaycan hökumətinin QHT sektoru üçün ayırdığı vəsait hesabına xarici ölkələrin QHT-lərinə məqsədyönlü layihələri maliyyələşdirmək üçün grant ayrılır. Həmin layihələr sayəsində xarici ölkələrdə Azərbaycan dövlətinin mövqeyi, onun maraqları daha səmərəli şəkildə təqdim edilir, milli mədəniyyətin təbliğinə töhfə verilir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-hökumət təşkilatları sırasında öz geniş fəaliyyəti ilə seçilən Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu fond ölkə daxilində həyata keçirdiyi çoxşaxəli layihələrlə yanaşı, beynəlxalq aləmdə reallaşdırdığı böyük layihələrlə əvəzsiz xidmətlər göstərir. Fondun fəaliyyəti Azərbaycanın milli mədəniyyətinin, tarixinin dünya miqyasında təbliğindən tutmuş, ölkənin maraqlarının təmsil edilməsi, onun haqq səsinin dünyaya çatdırılması, miqyaslı xeyriyyə tədbirlərinin keçirilməsinə qədər böyük diapazonu əhatə edir [1582].

2004-2015-ci illər ərzində milli QHT-lər beynəlxalq əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərində öz iştiraklarını genişləndirmişlər. Onlardan demokratiya və insan hüquqları sahəsində, sosial və iqtisadi sahədə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində, təhsil və mədəniyyət sahəsində, sülh və münaqişələrin həlli sahəsində, gənclərin maarifləndirilməsi sahəsində göstərdikləri fəaliyyəti qeyd etmək lazımdır.

Bu sahədə çoxsaylı fondların fəaliyyəti, xüsusilə mübadilə proqramları beynəlxalq və regional əməkdaşlığın inkişafı baxımından əvəzsiz töhfədir. Məhz bu cür dəstək nəticəsində müxtəlif ölkələrdə keçirilən çoxprofilli tədbirlərdə minlərlə QHT nümayəndəsi iştirak edir, yeni əlaqələr yaradılır və beləliklə, QHT-lərin qlobal şəbəkəsi qurulur. Azərbaycan Respublikası QHT-lərin istər beynəlxalq, istərsə

də regional QHT şəbəkə və hərəkətlərində iki və çoxtərəfli əməkdaşlığı son illər daha da genişlənmişdir.

Azərbaycan Respublikası QHT-lərinin beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti çoxistiqamətlidir. Bura demokratiya, insan hüquqları, seçkilər, milli və dini azlıqlar, mətbuat, sosial, iqtisadi, gender, uşaq, təhsil, mədəniyyət, gənclər, sülh quruculuğu, münaqişələrin həlli, şəffaflıq, miqrasiya, insan alveri, korrupsiya və neçə-neçə başqa sahə daxildir. Onlar qısamüddətli ictimai, sosial, siyasi kampaniya xarakterli koalisiyalarda əməkdaşlıqdan tutmuş, ayrı-ayrı ölkələr və beynəlxalq humanitar təşkilatlar tərəfindən dəstəklənən beynəlxalq miqyaslı QHT birliklərindəki işbirliyinə cəlb olunurlar.

Azərbaycan Respublikası QHT-lərinin regional əməkdaşlığı, əsasən, Cənubi Qafqaz, GUAM, MDB, Türkdilli dövlətlər və icmalar, Qara dəniz və qismən Mərkəzi Asiya coğrafi məkanlarını əhatə edir [1568, s.87-98].

Azərbaycan Respublikasında QHT-lərin işinin forma və məzmununun təkmilləşdirilməsi və təsirinin genişləndirilməsi prosesi indi də davam edir, onlara aid olan qanunlar və digər normativ-hüquqi sənədlər daim təkmilləşdirilir. Üçüncü sektorun təkcə paytaxtda deyil, ölkənin bütün ərazilərində, xüsusilə də regionlarda güclənməsi işinə dövlət xüsusi diqqət yetirir. Bunun üçün regionlar üzrə xüsusi mərkəzlərin yaradılması və ona hər cəhətdən dəstək verilməsi işi davam etdirilir.

Ölkə siyasi və sosial-iqtisadi baxımdan inkişaf etdikcə QHT sektoru qarşısında da yeni perspektivlər açılır, onların ictimai həyatda yeri və rolu daha da güclənir və onların fəaliyyətinin daha çox ictimai əhəmiyyət kəsb edən prioritet sahələrə yönəldilməsi aktuallığını saxlayır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında vətəndaş cəmiyyətinin qurulması və inkişaf etdirilməsi sahəsində Ümummilli Lider Heydər Əliyev kursunun davam etdirilməsi üçüncü sektorun ölkənin tərəqqisi yolunda uğurlu fəaliyyətinə möhkəm təminat verir.

XI FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSİAL-MƏDƏNİ İNKİŞAFINDA ROLU

11.1. Fondun təhsil və səhiyyə sahəsində fəaliyyəti

Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik tarixində müstəsna yeri olan Ulu Öndər Heydər Əliyevin zəngin irsinin öyrənilməsi, onun milli dövlətçilik ideyalarının müasir və gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədilə yaradılan Heydər Əliyev Fondunun 2004-cü il mayın 10-da rəsmi açılışı oldu. Fondun Prezidenti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevadır.

Təsis edilmiş Fondun əsas məqsədi Azərbaycanın sürətli sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı istiqamətində həyata keçirilən çoxşaxəli və genişmiqyaslı proqramların reallaşdırılması işinə dəstək vermək; azərbaycançılıq məfkurəsinin və Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliği, milli-mənəvi dəyərlərə sadiqlik və onların qorunması ilə bağlı aparılan işlərə kömək etmək; uşaq, yeniyetmə və gənclərin sağlam, hərtərəfli biliklərə malik vətəndaş kimi yetişdirilməsi işinə xidmət göstərmək; müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi qüdrətinin artırılmasına yönəlmiş layihələrin gerçəkləşdirilməsində iştirak etmək; Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nüfuzunu artıran tədbirlərin həyata keçirilməsinə yardım göstərmək; Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq miqyasda tanıtdırmaq; Azərbaycan xalqının rifahının yüksəldilməsinə yönələn müxtəlif proqram və tədbirlərin həyata keçirilməsinə dəstək vermək; ölkədə elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və idmanın inkişafında həmin layihələrə yardımçı olmaq; təhsil, mədəniyyət və idman sahələrində qrantlar,

nailiyyətlərə görə mükafatlar və s. təsis etmək; respublikanın və xarici ölkələrin təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq etmək; xüsusi istedadlı şagirdlər, tələbələr, alimlər üçün təqaüdlər təsis etmək; elmi tədqiqatların aparılmasına yardım göstərmək; xarici ölkələrin tanınmış elmi-tədqiqat mərkəzləri ilə Azərbaycan alimlərinin elmi əlaqələr və mübadiləsinin təşkili, ictimai elmlər, xüsusilə Azərbaycan tarixi, arxeologiya, etnoqrafiya, hüquq və politologiya üzrə tədqiqatları maliyyələşdirmək, onların nəticələrini dərc etmək; mühüm nailiyyətlər üçün xüsusi mükafatlar təyin etmək; uşaq evlərini, mədəniyyət, sağlamlıq və təhsil mərkəzlərini, hərbi təsisatları inkişaf etdirmək; gələcək nəsillərin sağlamlığı üçün ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinə kömək göstərmək və sair [1583, s.338]. Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev Fondu fəaliyyətə başladığı gündən keçən 12 il ərzində müəyyən edilən bütün sahələr üzrə, o cümlədən təhsil və səhiyyə sahələri ilə bağlı bir sıra əsaslı inkişaf proqramları hazırlayaraq həyata keçirməyə başladı. 2005-ci ildə tərtib və təsdiq edilən proqramlardan biri olan «Uşaq evləri və İnternat məktəblərinin inkişafı» Proqramı çərçivəsində respublika üzrə 30-dan çox uşaq müəssisəsi əsaslı şəkildə təmir edildi, yeni avadanlıqla təchiz olundu, əlavə yardımçı binalar inşa edilərək istifadəyə verildi.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün bərabər təhsil imkanlarının yaradılması, gənc nəslin biliklərə yiyələnməsi, ümumilikdə, təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Fondu «Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı» Proqramını [1592], «Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb» [1592] və «Təhsilə dəstək» layihələrini respublikada və xarici ölkələrdə həyata keçirir [1609].

Təkcə 2005-2014-cü illər ərzində «Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı» Proqramı çərçivəsində respublika üzrə 32 uşaq müəssisəsi əsaslı şəkildə təmir edilmişdir. «Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb» Proqramı çərçivəsində isə ölkənin müxtəlif bölgələrində 100 mindən çox şagirdin təhsil aldığı 412 məktəb binası inşa olunmuş və yenidən qurulmuşdur. Fondun «Təhsilə dəstək» layihəsi

çərçivəsində isə respublika üzrə 20-dən çox uşaq bağçası əsaslı təmir olunaraq müasir avadanlıqla təchiz edilmişdir [1614; 827].

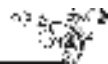
Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil müəssisələrində artan tələbatı nəzərə alaraq Heydər Əliyev Fondu 2014-cü ildə «Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı» Proqramını həyata keçirməyə başladı. Proqramda müəssisələrin təmiri, yeni binaların inşası, təhsilin, tibbi xidmətin, qidanın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdığı müəssisələrin aidiyyəti üzrə istifadəyə verilməsinin təmin edilməsi və digər məsələlərin həlli barədə qərar qəbul edildi [1621].

Heydər Əliyev Fondunun təhsil sahəsində fəaliyyəti həm də beynəlxalq xarakter daşıyır. Fond tərəfindən Gürcüstan, Hollandiya, Misir Ərəb Respublikası, Pakistan İslam Respublikası [1590], Rumıniya və Rusiya Federasiyasında [1615] bir sıra məktəblər yenidən quruldu və əsaslı təmir olunduqdan sonra istifadəyə verildi.

2013-cü ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ABŞ-ın Merilend ştatında yerləşən məktəblərə [1592] interaktiv lövhələrin və əlil uşaqlar üçün müvafiq avadanlığın alınmasına maliyyə yardımı edilmiş, Bosniya və Herseqovina Respublikasının paytaxtı Sarayevo şəhərində kor və zəif görən uşaqlar və gənclər üçün mərkəz [1592] yenidən qurulmuş və istifadəyə verilmişdir.

Heydər Əliyev Fondu təhsil müəssisələrinin dərs vəsaiti və müxtəlif ədəbiyyatla təmin edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində müxtəlif fənlər üzrə hazırlanan plakatların hər birindən 10 min nüsxə olmaqla, 1 milyon 400 min ədəd plakat çap edilmiş və məktəblərə paylanılmışdır [1584].

Heydər Əliyev Fondu hər il «Təhsilə dəstək» layihəsi çərçivəsində Qarabağ müharibəsi nəticəsində daimi yaşayış yerlərini tərk etmiş qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan birinci sinif şagirdlərinə çanta və məktəb ləvazimatı hədiyyə edir. Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan bölgələrindəki məktəblərə, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarında

tədrisin gürcü dilində aparıldığı məktəblərə də hər il mütəmadi olaraq yeni dərslik və tədris ləvazimatları göndərilir.

Fond məktəblilərin yaradıcı potensialının, bilik və bacarıqlarının aşkara çıxarılması məqsədilə olimpiadalar təşkil edir, mütəmadi olaraq xarici ölkələrin tanınmış elmi-tədqiqat mərkəzləri ilə alimlərin mübadiləsini həyata keçirir.

Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycan Respublikasında və beynəlxalq aləmdə əsas istiqamətlərindən biri də səhiyyədir. Heydər Əliyev Fondu əhalinin səhiyyə problemlərinin aradan qaldırılmasında yaxından iştirak edir və onların həllinə hərtərəfli yardım göstərir. 2004-cü ildən Fond Azərbaycan Diabet Cəmiyyəti və Danimarka dövlətinin «Novo Nordisk» şirkəti ilə birgə «Diabetli uşaqlara ən yüksək qayğı» layihəsini [1591] həyata keçirir. Layihə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında diabet xəstəliyinə düçar olmuş 14 yaşınadək uşaqlar müntəzəm olaraq insulin preparatları və şpris-qələmlərlə təmin edilirlər. Bütün respublikada talassemiya xəstəliyinin qarşısının alınması məqsədilə 2005-ci ildə «Talassemiyasız həyat naminə» layihəsinə [1589] start verilmişdir. Layihə çərçivəsində 2009-cu ildə Bakı şəhərində müasir avadanlıqla təchiz olunmuş Talassemiya Mərkəzi inşa edilərək istifadəyə verilmişdir [1620].

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə paytaxt və regionlarda mütəmadi olaraq qanvermə aksiyaları, ürək çatışmazlığından, dodaq və damaq bitişməzliyi patologiyasından əziyyət çəkən uşaqlar üzərində əməliyyatlar, aztəminatlı ailələrdən olan şəxslərin müayinələri və digər tədbirlər həyata keçirilir. Fondun dəstəyi ilə indiyədək 35 mindən çox insan yerli klinikalarda müalicə edilmiş, 8 minə yaxın xəstə respublikanın müxtəlif tibb müəssisələrində cərrahiyyə əməliyyatı olunmuş, onların bir qismi müayinə və əməliyyat üçün xarici ölkələrə göndərilmişdir. Fond tibb müəssisələrinin əsaslı təmiri, yenidən qurulması və inşasında yaxından iştirak edir. Belə ki, fond tərəfindən 2006-cı ildə Türkan qəsəbəsində poliklinikanın və təcili tibbi yardım stansiyasının inşası, Şüvəlan qəsəbəsində 31 nömrəli Birləşmiş Şəhər Xəstəxanasının əsaslı təmiri [1592], Ucar rayonunun

Qazıqumlaq kəndində Akademik Zərifə Əliyeva adına Xəstəxananın əsaslı bərpaı, 2008-ci ildə Zirə Müalicə Diagnostika Mərkəzinin yenidən qurulması [1592], Qala qəsəbəsində ilk xəstəxananın – 29 nömrəli Birləşmiş Şəhər Xəstəxanasının filialının inşası [1592], 2009-cu ildə Bakıda Psixonevroloji Uşaq Mərkəzinin inşası [1592], Talas-semiya Mərkəzinin inşası, «Təbəssüm» uşaq sanatoriyasının əsaslı təmiri və yenidən qurulması, 2011-ci ildə Pırşağı qəsəbəsindəki 34 nömrəli Şəhər Səhiyyə Kompleksinin yenidən qurulması [1592], Xüsusi Qayğıya Ehtiyacı olan Uşaqlar üçün Reabilitasiya Mərkəzinin inşası [1592], Mərkəzi Neftçilər Xəstəxanasında Cərrahiyyə və Orqan Transplantologiya Mərkəzinin əsaslı təmiri [1592], Mərdəkan qəsəbəsində Səhiyyə Nazirliyinin Uşaq Tibbi Reabilitasiya Xəstəxanasının əsaslı təmiri [1592], 2013-cü ildə «Qayğı» Uşaq Reabilitasiya Mərkəzinin yenidən qurulması, Türkan qəsəbəsində yeni poliklinikanın inşası [1592] həyata keçirilmişdir.

Mərkəzi Neftçilər Xəstəxanasında Cərrahiyyə və Orqan Transplantologiya Mərkəzinin əsaslı təmirdən və texniki təchizatdan sonra açılışı olmuş və istifadəyə verilmişdir. «Fresenius Medical Care», «Karl-Storz», «Servier» kimi nüfuzlu şirkətlər, həmçinin Yunanıstanın Azərbaycan Respublikasında Səfirliyi tərəfindən Fondə bağışlanmış müasir tibbi avadanlıq və dərman preparatları ölkənin müvafiq tibb müəssisələrinə təqdim edilmişdir [1592].

Heydər Əliyev Fondu ölkənin səhiyyə sahəsindəki fəaliyyəti istiqamətlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasından kənarda da layihələr həyata keçirir. Belə ki, 2008-ci ilin aprelində Heydər Əliyev Fondu Rumıniyanın İon Pop de Popa Fondu ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ürək xəstəliklərindən əziyyət çəkən insanlara yardım göstərmişdir. 2010-cu ilin dekabrında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Rusiya Federasiyasının Yekaterinburq şəhərindəki 1 nömrəli Vilayət Kliniki Xəstəxanasının Uşaq Onkohematoloji Mərkəzi xüsusi tibbi avadanlıqla təchiz edilmiş, «Sobol» markalı təcili yardım maşını hədiyyə edilmişdir. 2012-ci ilin aprelində Pakistan İslam Respublikasının Heybər-Paxtunxva əyalətinin Qazni Laki Marvat şəhərində

yerləşən qadınlar və uşaqlar xəstəxanasında 4 nəfər imkansız xəstənin ürəyində cərrahiyyə əməliyyatı aparılmış, «Edhi Home» Xeyriyyə Fondunun İslamabadda yerləşən kimsəsizlər evindəki uşaqlara tibbi baxış keçirilmiş və «Hepatit B» virusuna qarşı peyvəndlər edilmişdir. Ümumilikdə, 2012-ci ilin aprel-iyun aylarında Pakistan İslam Respublikasının müxtəlif bölgələrində 30 mindən çox imkansız insan «Hepatit B» virusuna qarşı üç mərhələli peyvənd edilmişdir. 2012-ci il iyunun 14-də Beynəlxalq Donorlar günündə Pakistan İslam Respublikasında talassemiya, hemofiliya və qan xərcəngindən əziyyət çəkən xəstələrin müalicəsi ilə məşğul olan bir neçə xəstəxanayı özündə birləşdirən Həmzə Xeyriyyə Fonduna Heydər Əliyev Fondu tərəfindən xüsusi qanköçürmə və kiçik laboratoriya ilə təchiz olunmuş təcili tibbi yardım maşını və 2000 ədəd qanköçürmə paketi təqdim olunmuşdur. 2012-ci ilin iyununda Peşəvər şəhərində imkansız xəstələrin müalicəsini həyata keçirən göz xəstəxanasının yeni korpusunun tikintisi və göz xəstəliklərindən əziyyət çəkən 120 nəfər imkansız xəstənin əməliyyat olunması üçün maliyyə yardımı edilmişdir [1613].

Bütün bunlar Heydər Əliyev Fondunun 12 il ərzində təhsil və səhiyyə sahəsində apardığı genişmiqyaslı işlərdir və bu görülməli işlər Azərbaycan Respublikasında təhsilin və səhiyyənin sürətli inkişafına bilavasitə göstərilən xidmətdir.

11.2. Fondun milli mədəniyyətin inkişafında rolu

Fəaliyyət və məqsədləri kifayət qədər geniş olan, ictimai həyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən, humanitar-mədəni tərəqqiyə xidmət edən, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və dünyada təbliği istiqamətində mühüm işlər görən Heydər Əliyev Fondu fəaliyyətə başladığı dövrdən Azərbaycan xalqının mədəni-mənəvi inkişafında xüsusi yeri olan mühüm amilə çevrilmişdir. Azərbaycan Milli mədəniyyətinin hamisi rolunda çıxış edən Fond mühüm ictimai-humanitar mərkəz kimi bu günə qədər xalqımızın

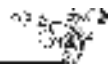

mənəvi-mədəni inkişafına xidmət edən bir çox möhtəşəm layihə və proqramları uğurla həyata keçirmişdir. 2004-2015-ci illər ərzində Fond Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda da Azərbaycan milli mədəniyyətinin, onun mənəvi sərvətlərinin tanıtılması və təbliğində, Azərbaycan haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında da mühüm tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 10 mart 2004-cü il tarixli Fərmanında müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixindəki xidmətlərini nəzərə alaraq, onun xatirəsinə əbədiləşdirmək məqsədilə bağlı həyata keçirilməsi planlaşdırılan kompleks tədbirlər sırasında ictimai əsaslarla Heydər Əliyev Fondunun yaradılması da nəzərdə tutulmuşdu [1622].

2004-cü il mayın 10-da Ulu Öndərin doğum günündə Bakı şəhərinin Niyazi küçəsində milli-memarlıq üslubunda tikilmiş bina-da Heydər Əliyev Fondunun açılış mərasimi oldu. Açılış mərasimində çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Fondun məqsədlərindən danışarkən bildirdi ki, Heydər Əliyev Fondu xalqımızın Ümummilli Lideri, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin siyasi irsini öyrənəcək, təhlil, tədqiq və təbliğ edəcəkdir. Heydər Əliyev Fondu ictimai təşkilatdır və Azərbaycanın ictimai həyatında mühüm rol oynayacaqdır [1623].

Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyəti istiqamətlərindən birini də Azərbaycan milli mədəniyyətinin təqdimi və təbliği ilə bağlı layihə və proqramların hazırlanaraq həyata keçirilməsi təşkil edir. Bu məqsədlə Fondun strukturunda «Humanitar proqramlar departamenti» və onun tərkibində «Mədəniyyət və turizm» şöbəsi fəaliyyət göstərir [1641]. Fondun digər struktur bölmələri, o cümlədən «Beynəlxalq əlaqələr departamenti» beynəlxalq təşkilatlar, MDB ölkələri və digər xarici ölkələrlə mədəni əməkdaşlığının qurulmasında və inkişaf etdirilməsində fəal iştirak edir.

Fond fəaliyyəti dövründə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında mədəniyyətin inkişafı, dünya mədəniyyətinə integrasiyası, xalqın mənəvi dəyərlərinin qorunması naminə müəyyən etdiyi ideyaların reallaşması işində birbaşa iştirak edir.

Fondun ilk addımlardan biri Azərbaycan xalqının zəngin milli mədəniyyətinin mühüm sahəsini təşkil edən klassik musiqi irsinin qorunması və təbliği ilə bağlıdır. Azərbaycan milli musiqisinin əsasını təşkil edən muğam sənətinin inkişaf etdirilməsi sahəsində Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi təşəbbüs və layihələr bu qədim musiqi sənətinin daha da inkişaf etməsinə imkan yaratmışdır.

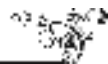
Fondun Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan xalqının şifahi musiqi irsinin yaşadılması və təbliği işini yenidən qurmaq məqsədilə Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Bu məqsədlə 2005-ci il fevralın 2-də Heydər Əliyev Fondunda Azərbaycan muğamları ilə bağlı layihələrin təqdimatı keçirildi [1624]. Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması haqqında təşəbbüsü bəyənən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bununla bağlı 2005-ci il aprelin 6-da xüsusi Sərəncam imzaladı [1625]. Sərəncamda muğam Azərbaycan xalqının mədəni-mənəvi irsinin möhtəşəm abidəsi kimi qeyd olunur, zəngin fəlsəfi və ədəbi zəmində təşəkkül tapmış Azərbaycan musiqisini muğamsız təsəvvür etməyin mümkün olmadığı qeyd olunur. 2005-ci il avqustun 24-də Dənizkənarı Milli Parkda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin təməli qoyuldu. Mərasimdə ölkə Prezidenti İlham Əliyev və Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban Əliyeva, YUNESKO-nun Baş direktoru K.Matsuura və başqa qonaqlar iştirak etmişdi [1626].

Ən müasir texnologiyalar tətbiq olunmaqla tikilmiş Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin 2008-ci il dekabrın 27-də açılışı oldu [1627]. Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin binasının forması Azərbaycanın qədim musiqi aləti olan tarın hissələrini xatırladır. Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin istifadəyə verilməsi muğam sənətinin inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq səviyyədə təbliği, bütövlükdə, Azərbaycan milli mədəniyyətinin, musiqisinin tanınması istiqamətində mühüm

rol oynadı. BMM-də keçirilən ilk tədbirlərdən biri 2009-cu il martın 18-25-də Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Bəstəkarlar İttifaqının təşkilatçılığı ilə «Muğam aləmi» Beynəlxalq Muğam Festivalı oldu. Beynəlxalq Muğam Festivalının rəsmi açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxış etmiş, festivalın əhəmiyyətindən danışmışdı. Azərbaycanı muğam musiqisiz, muğamı isə Azərbaycansız təsəvvür etməyin mümkün olmadığını qeyd edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkədə muğam festivalının ənənəyə çevriləcəyinə ümid etdiyini bildirmişdi [1628]. 11 ölkədən 20 gənc muğam ifaçısının iştirak etdiyi Beynəlxalq Muğam müsabiqəsi böyük incəsənət hadisəsinə çevrilmiş və bütün dünyada böyük əks-səda doğurmuşdu. Festival çərçivəsində keçirilmiş tədbirlər sırasında - Muğam sənətinə həsr edilmiş Beynəlxalq Elmi Simpoziumu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Simpoziumda çıxış edən Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva bu tədbirin keçirilməsinin muğam sənətinin inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olacağına əminliyini bildirdi və qeyd etdi ki, bu simpozium muğamın təkcə Azərbaycan milli mədəniyyəti və elmi kimi yox, bütün dünya musiqi ictimaiyyəti üçün nə qədər dəyərli, nə qədər maraqlı olduğunun göstəricisidir. Mehriban Əliyeva muğamı, muğam sənətini milli sərvətimiz adlandıraraq, bu sənət növünün Azərbaycan xalqına xas olan ən gözəl xüsusiyyətlərinin daşıyıcısı olduğunu bildirdi [1629]. «Muğam aləmi» Beynəlxalq Elmi Simpoziumda 17 ölkədən 80 məruzə dinlənilmişdi [1630].

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə 2005-ci ildən «Azərbaycan muğamları» layihəsi çərçivəsində «Qarabağ xanəndələri» musiqi albomunun hazırlanması, albomun YUNESKO-nun mənzil-qərargahında təqdimatının keçirilməsi, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması baxımından müstəsna əhəmiyyəti oldu. Əslində muğam albomuna bu adın verilməsi təsadüfi deyildi. Mehriban Əliyeva 2005-ci il aprelin 8-də albomun Bakıda keçirilmiş təqdimat mərasimində çıxışında göstərdi ki, təsadüfi deyil ki, Fondun ilk layihəsi

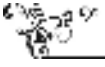

Azərbaycanın Qarabağ xanəndələrinə həsr olunmuşdur. Biz Qarabağ torpağının acısını, Azərbaycanın haqq səsinə muğam vasitəsi ilə bütün dünyaya çatdırırıq [1642]. Qeyd olunan alboma Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində dünyaya göz açan 24 muğam sənətkarının ifaları daxil edilmişdi [1640]. Fond bunun ardınca Azərbaycan muğamlarına həsr edilmiş «Muğam Ensiklopediyası»nın elektron və kitab variantlarını nəşr etmiş, muğam jurnalını təsis etmiş, «Muğam Antologiyası» çərçivəsində S.Ürməvinin «Şərəfiyyə risaləsi», «Kitabi-ədvar», F.Şirvaninin «Musiqi məcəlləsi» əsərlərini çap etdirmişdi.

Heydər Əliyev Fondunun muğam sənətinin qorunub saxlanılmasına, gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edən layihələrindən biri də gənc muğam ifaçılarının respublika müsabiqələrinin keçirilməsidir. 2005-ci ildən başlayaraq mütəmadi keçirilən muğam müsabiqələrində ölkənin bütün regionlarından gənc ifaçılar iştirak edir. Muğam müsabiqəsinin keçirilməsi gənc istedadların üzə çıxarılması, gənc nəsle muğam sənətinin sevdirlməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Muğam müsabiqəsinin laureatları qısa müddətdə öz ifaları ilə muğamsevərlərin böyük rəğbətini qazanmış, onların bir çoxu müxtəlif mükafatlara, fəxri adlara layiq görülmüşlər [1643].

Muğam sənətinə Heydər Əliyev Fondunun göstərdiyi diqqətin mühüm təzahürlərindən biri də 2009-cu ildə bu qədim sənətin inkişaf tarixindən, muğamın ifa olunduğu musiqi alətlərindən, milli muğam formalarından bəhs edən multimedia disklərinin hazırlanması oldu. 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan milli musiqi sənətinin görkəmli nümayəndələri A.Babayevin, R.Babayevin, Ə.Məmmədovun, H.Əliyevin yaradıcılığından bəhs edən musiqi albomları hazırladı. Həmin albomlara sənətkarların həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş kitablar, onların ifasında musiqi, mahnılar və videoyazılardan ibarət SD-lər daxil edildi. Həmin ildə Fondun dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan cizgi filmləri toplusu da hazırlandı [1644].

Heydər Əliyev Fondunun ən böyük layihələrindən biri də 2009-cu ildən başlayaraq hər il keçirilən Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festi-

validır. Artıq ənənə halını almış festival beynəlxalq miqyasda böyük marağa səbəb oldu. Dünya səviyyəli mədəniyyət tədbirləri sırasında duran Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalı Azərbaycan Respublikasını dünyanın mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevirdi. Festival Azərbaycan milli musiqisinin nadir incilərinin, klassik musiqi müəlliflərinin əsərlərinin dünyaya tanıtılmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan xalqı, onun zəngin mədəniyyəti haqqında dünyada dolğun təsəvvürlərin formalaşması baxımından da hər il keçirilən bu beynəlxalq musiqi tədbiri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyət istiqamətlərindən biri də kitab nəşri işidir. Bu sahədə əsas məqsədlər sırasında nəşr olunan əsərlər vasitəsilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətlərin xarici ölkə oxucularının diqqətinə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan, Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyi ilə rus və ingilis dillərində nəşr olunmuş «Qarabağ həqiqətləri» toplusu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Topluda Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin tarixi, Qarabağ ərazilərinə dair erməni iddialarının əsassızlığı, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin kökləri, erməni silahlı qüvvələri tərəfindən törədilmiş Xocalı faciəsi, Azərbaycan Respublikasına qarşı erməni təcavüzünün nəticələri haqqında dəqiq məlumatlar öz əksini tapmışdır. «Qarabağ həqiqətləri» silsilə nəşrlərinin davamı olaraq Heydər Əliyev Fondu 2007-ci ildə «Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması» adlı toplu da nəşr edildi. Kitabda Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan xalqının mədəni sərvətlərinə vurulan ziyan, məhv edilmiş tarixi və mədəni abidələr haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır. Kitabdakı fotosəkillər, ona əlavə olunmuş film və multimedia diskisi erməni təcavüzünün nəticələri haqqında aydın təsəvvür yaratmağa imkan verir [1631].

Azərbaycan, ingilis, rus dillərində nəşr edilən «Şuşa qrafika» kitabında 1992-ci ildən ermənilərin işğalı altında olan qədim Azərbaycan şəhəri Şuşanın tarixi, abidələri haqqında məlumatlar toplanmışdır [1645].

Fond, həmçinin Azərbaycan xalqının görkəmli yazıçı və şairlərinin, elm, mədəniyyət xadimlərinin əsərlərinin xarici dillərə tərcümə edilərək nəşrini həyata keçirir, eləcə də xarici ölkə müəlliflərinin əsərlərinin nəşrinə yardım göstərir. Bu layihə çərçivəsində məşhur şərqişünas alim Aidə İmanquliyevanın «Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri», rus yazıçısı və tarixçisi Rudolf İvanovun «Bəyazidin müdafiəsi: həqiqət və yalan», «Əlahəzrətin general-adyutantı», Nəsirəddin Tusinin «Əxlaqi-Nasiri», S.Fredrik Star və Svant E.Kornellinin «Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri», «Qərbə açılan neft pəncərəsi» və başqa əsərləri göstərmək olar [1646].

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan xalqının qədim tarixə malik zəngin maddi-mədəni irsinin qorunub saxlanması, tanıtılması ilə bağlı çoxşaxəli işlər aparır. Azərbaycan Respublikası ərazisində tarixi, dini və mədəniyyət abidələrinin üzə çıxarılması, bərpa və yenidən qurulması, muzeylərin əsaslı təmiri və onların yeni eksponatlarla zənginləşdirilməsi kimi nəcib işlərə də hamilik edir. 2005-ci ildən başlayaraq Fondun dəstəyi ilə Bakıda və Azərbaycan Respublikasının müxtəlif regionlarında yeni mədəniyyət ocaqları yaradıldı, mövcud binalarda təmir işləri aparıldı, yenidən quruldu. 2009-cu ildə Fondun təşəbbüsü ilə Bakıda Müasir İncəsənət Muzeyinin açılması Azərbaycan Respublikasının mədəni həyatında mühüm hadisəyə çevrildi. Muzeydə Azərbaycan xalqının avanqard üslubda işləyən rəssam və heykəltəraşlarının 800-dən çox işi toplanmışdır. Onlardan Cavad Mircavadov, Rasim Babayev, Toğrul Nərimanbəyov, Altay Sadıqzadə, Hüseyn Haqverdiyev, Əliyar Əlimirzəyev, Namiq Məmmədov, Əli İbadullayev, Müseyib Əmirov, Mikayıl Əbdürrəhmanov, Zakir Hüseynov, Natiq Əliyev, Akif Əsgərov, Tokay Məmmədov və bir çox başqa rəssam və heykəltəraşların əsərləri nümayiş olunur [1647].

2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu yenidən quruldu, burada açıq səma altında Arxeoloji-Etnoqrafiya Muzey Kompleksi yaradıldı. Kompleksdə Abşeron yarımadası ərazisində tapılmış arxeoloji material-

lar, qayaüstü rəsmlər, qədim yaşayış kompleksinin konservasiya olunmuş qalıqları təqdim olunur [1648].

Bakı şəhərinin Suraxanı rayonu ərazisindəki dini-tarixi abidələr («Atəşgah», Pirhəsən ziyarətgahı, Möhsün Səlim, Buzovna Cümə məscidləri və s.), Gəncə şəhərində Həzrəti Zeynəb Məscidi, Cavad xan və Comərd Qəssabın məzarları və məzarüstü türbələri əsaslı təmir olundu. Bakıda A.Şaiqin ev-muzeyi, Mərdəkan qəsəbəsində H.Z.Tağıyevin, Tiflis şəhərində Azərbaycan mütəfəkkirləri M.F.Axundzadənin, M.Ş.Vazehin, Ə.B.Ağayevin, F.X.Xoyskinin qəbirüstü abidələri də abadlaşdırıldı.

Heydər Əliyev Fondu öz fəaliyyətində multikulturalizm prinsiplərinə sadıq qaldığını nümayiş etdirərək Azərbaycan Respublikasında yaşayan bütün millətlərin və dinlərin milli-mədəni, dini abidələrinin qorunmasını diqqətdə saxlayır. Bərpa və təmir olunan dini ocaqlar arasında təkcə islam dininə aid müqəddəs yerlər deyil, o cümlədən kilsələr, kirkxalar, sinaqoqlar, atəşpərəstlik məbədi də vardır. Bu işlər Heydər Əliyev Fondunun «Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan» layihəsi çərçivəsində həyata keçirilir.

Hər bir xalqın mədəni irsini ümumbəşəri dəyər kimi qəbul edən Fond bu irsin qorunmasına Azərbaycan Respublikasından kənarda da öz töhfəsini verir. Heydər Əliyev Fondunun maddi yardımı ilə Fransanın Strasburq Kafedral kilsəsinin vitrajları, Versal sarayındakı abidələr və bu ölkənin müxtəlif regionlarında yerləşən kilsələr, Almaniya Federativ Respublikasının Berlin qəsri, İtaliyanın paytaxtı Roma şəhəri katakombaları, Vatikan Kitabxanasında saxlanılan dəyərli foliantlar bərpa olundu [1649].

Heydər Əliyev Fondunun yardımı ilə gənc aşuqların respublika müsabiqəsinin təşkili, Ü.Hacıbəylinin, M.Maqomayevin, Bülbülün, M.Rastropoviçin, D.Şostakoviçin və başqa korifeylərin yubileylərinə həsr edilmiş beynəlxalq festivalların keçirilməsi, Ü.Hacıbəylinin «Arşın mal alan» əsərinin səhnələşdirilməsi haqqında Vyana Kamera Teatrı ilə razılığın əldə edilməsi də xalqımızın milli mədəniyyətinin dünyada təbliği sahəsində atılan mühüm hadisədir.

Azərbaycan xalqının dünyada yaxından tanınması və beynəlxalq şəraitin yaradılması sahəsində Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlər mühüm siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə son illərdə Azərbaycan Respublikasında və bir çox ölkələrdə həyata keçirilmiş mədəni-kütləvi tədbirlərin adlarını çəkmək kifayətdir: Fransanın Paris, Miluz və Reyms şəhərlərində Məhsəti Gəncəvinin və Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş sərgi və konsertlər, Ştutqartda «Azərbaycan gecəsi», Nyu-Yorkda (ABŞ) və Parisdə «Azərbaycan-tolerantlıq məkanı» adlı fotosərgilər, «Qız qalası» Beynəlxalq İncəsənət Festivalı, «Tullantıdan sənətə» adlı Fransanın Kann, Miluz, Strasburq, Şabil, Bove, Van, La Roşel, Bordo, Evian, Leq və başqa şəhərlərdə «Qafqazın mirvarisi olan Azərbaycanın mədəni dəyərləri», Vatikanda «Azərbaycanın zəngin incilərinə tarixi baxış», Fransanın San-Trope şəhərində «Azərbaycanın mədəni zənginlikləri», YUNESKO-da Azərbaycan xalçalarına həsr olunmuş, Parisdə «Odlar yurdu Azərbaycanın müasir əsərləri» sərgisi, Londonda (Böyük Britaniya) «Azərbaycan xalçaları ilə nağıllar aləminə», Venesiya Biannelisində Azərbaycan, Hamburqda və Kölnə (AFR) «Azərbaycan gecəsi», Münhendə «Azərbaycan mədəniyyət ruzigarı» adlı beynəlxalq mərasimlər, İtaliya, Fransa, Almaniya Federativ Respublikası, Yaponiya və başqa ölkələrdə Azərbaycan milli mədəniyyəti günləri, YUNESKO-da «Azərbaycanın gənc istedadları» adlı konsert proqramı, Parisdə «YARAT» Müasir İncəsənət Məkanının «Ev, dogma ev», Bakıda, Londonda, Parisdə, Vyanada, Berlində, Moskvada, Romada «Bakıya uçuş. Müasir Azərbaycan incəsənəti» adlı sərgilər, Bakıda «Avrovision - Afrikadan müasir incəsənət», «Fransa inciləri», «Uşaqlar və müharibə», «Azərbaycan əcnəbilərin gözü ilə» sərgiləri, Florensiyada (İtaliya) Azərbaycan incəsənət ustalarının konserti və s. Bütün bunlar Heydər Əliyev Fondunun ölkə hüdudlarında təşkil etdiyi mədəni tədbirlərin yalnız cüzi hissəsidir [1650].

Bütün bu tədbirləri keçirməklə, Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini, bu gününü, müasir Azərbaycan Respublikasının nailiyyətlərini, ölkədə hökm sürən tolerantlıq və dözümlü-

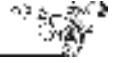

lülük mühitini bütün dünyaya göstərmək, tanımaq məqsədi daşıyır. Bu tədbirlər vasitəsilə insanlar Azərbaycanı özləri üçün yenidən kəşf edirlər. Dünya ölkələrinin ən möhtəşəm zallarında qədim Azərbaycan muğamı səslənir, sərgilərdə Azərbaycan xalqının müasir incəsənət xadimlərinin əsərləri ilə tarixi artefaktlar birgə nümayiş olunur [1651].

Fondun Prezidenti Mehriban Əliyeva Fondun 2014-cü il mayın 10-da 10 illik yubileyi ilə bağlı keçirilmiş mərasimdə demişdir: «On il ərzində biz xeyli nailiyyətlər əldə etmişik. Bizim ən böyük nailiyyətimiz və uğurumuz Azərbaycan xalqının inamını və etimadını qazanmağımızdır. Bu, əvəzsiz bir mükafatdır» [1652].

Bütün digər sahələrdə olduğu kimi, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən mədəniyyət sahəsində icra edilən layihə və proqramlar, əslində, Azərbaycan Respublikasının ümumi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Fond tərəfindən irəli sürülən təşəbbüsləri Azərbaycan dövləti müdafiə edir və bu təşəbbüslər ölkə daxilində, xaricdə daha geniş bir şəkildə icra olunur.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının inkişafında da mühüm rol oynayır. Fondun beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə də YUNESKO, İESKO və xarici ölkələrlə mədəni əlaqələri çoxşaxəli və məhsuldardır və əlaqələrin qurulmasında və inkişafı istiqamətində aparılan işlər təqdirəlayiqdir. YUNESKO ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı əlaqələr Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın bu təşkilatın xoşməramlı səfiri seçilməsindən sonra daha da sürətlə inkişaf etməyə başladı. Mehriban xanım bu ada 2004-cü ilin sentyabrında ənənəvi musiqinin, ədəbiyyat və poeziyanın inkişafına verdiyi töhfələrə, musiqi təhsili və dünya mədəniyyətlərinin mübadiləsi sahəsindəki xidmətlərinə və YUNESKO-nun ideyalarına göstərdiyi sadıqlıya görə layiq görülmüşdür. Azərbaycanın birinci xanımı sivilizasiyalararası dialoq daxil olmaqla, müxtəlif sahələrdə genişmiqyaslı və fədakar fəaliyyətinə, həmçinin islam aləmində görülən işlərə böyük dəstəyi-

nə görə 2006-cı ilin noyabrında həm də İSESKO-nun xoşməramlı səfiri seçildi. 2010-cu ildə M.Əliyeva YUNESKO-nun «Motsart medalı», 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası ilə Polşa arasında dostluq münasibətlərinin inkişafında xidmətlərə görə «Böyük Komandor xacı» ordeni, 2010-cu ildə Azərbaycanla Fransa arasında dostluq münasibətlərinin inkişafında xidmətlərinə görə Fransanın «Şərəf Regionu» ordeninin zabıt dərəcəsi ilə təltif edildi.

Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası ilə YUNESKO arasında mədəniyyət sahəsində bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir. Fondun xətti ilə festivallar, sərgilər, konsertlər və başqa mədəniyyət tədbirləri təşkil etməklə Mehriban Əliyeva Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ölkə daxilində və beynəlxalq səviyyədə qorunmasının və təbliğinin təmin olunması sahəsində böyük xidmətlər göstərir. Fondla YUNESKO arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq sayəsində Azərbaycan xalqının görkəmli elm, mədəniyyət xadimlərinin YUNESKO səviyyəsində yubileyləri qeyd olunmuşdur. Bu tədbirlər içərisində akademik Yusif Məmmədəliyevin 100 illik (2006-cı il), «Leyli və Məcnun» operasının ilk tamaşasının 100 illik (2008-ci il), yazıçı Mir Cəlalın 100 illik (2008-ci il), rəssam Səttar Bəhlulzadənin 100 illik (2009-cu il) yubileylərini qeyd etmək olar [1653].

Heydər Əliyev Fondunun YUNESKO ilə əməkdaşlığının ən mühüm nəticələrindən biri isə Azərbaycan xalqının maddi və qeyri-maddi mədəniyyət və tarixi abidələrinin Ümumdünya İrs Siyahısına salınmasıdır. Məlum olduğu kimi, bu siyahıya ilk tarixi abidə İçəri-Şəhər Memarlıq Kompleksi 2000-ci ildə salınmışdır. 2007-ci ildə Qobustan Dövlət Tarixi Bədii Qoruğu 2003-cü ildə bu siyahıya daxil edildi, Azərbaycan muğamı «bəşəriyyətin qeyri-maddi, mədəni irsi»-nin şah əsəri hesab olundu. Aşıq sənəti, xalçaçılıq sənəti, tar ifaçılığı və hazırlanması sənəti, Novruz Bayramı YUNESKO-nun «Bəşəriyyətin Qeyri-maddi mədəni irs üzrə reprezentativ siyahısı»na daxil edildi».

2013-cü il iyul ayının 18-də Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və onun gördüyü işlərin davamı olaraq, YUNESKO və Azərbay-

can Hökuməti arasında təhsil, elm, mədəniyyət və kommunikasiya sahəsində əməkdaşlığa dair çərçivə sazişinin imzalanması ilə Azərbaycan Respublikası ilə YUNESKO arasında əməkdaşlığın yeni mərhələsi başlandı [1632].

Fond Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətlər arasında dialoq və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində apardığı siyasətə yaxından dəstək verir, bu istiqamətdə keçirilən beynəlxalq tədbirlərin təşəbbüskarı və təşkilatçısı rolunda çıxış edir. 2008-ci ilin iyunun 10-11-də Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü, YUNESKO və İESKO-nun dəstəyi ilə Bakı şəhərində «Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirməsi» mövzusunda keçirilən beynəlxalq forum bütün dünyada böyük marağa səbəb oldu. Bu möhtəşəm tədbirdə müxtəlif ölkələrdən 300-dən çox nümayəndə, o cümlədən bir neçə ölkənin birinci xanımları, İESKO-nun baş direktoru, YUNESKO-nun xoşməramlı səfirləri iştirak edirdilər [1647]. 2010-cu il iyulun 29-30-da «Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin dialoqu» mövzusunda Forumun, 2011-ci il aprelin 8-9-da «Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama» mövzusunda mədəniyyətlərarası dialoq üzrə II Beynəlxalq Forumun ölkəmizdə keçirilməsi də Heydər Əliyevin Fondunun və onun Prezidentinin təşəbbüsü ilə həyata keçirildi [1647].

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın çoxəsrlik multikulturalizm ənənələrinin bütün dünyada yayılmasına, bununla da millətlər arasında sülhün, əmin-amanlığın möhkəmlənməsinə də öz töhfələrini verir. Bu məqsədlə də bir çox ölkədə xüsusi konfranslar, tədbirlər təşkil edir. Belə tədbirlərdən biri 2012-ci ilin noyabrında Londonda Fondun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə keçirilən «Avropa multikulturalizmin perspektivləri: Dinlərarası dialoq və dini tolerantlığın Azərbaycan modeli» konfransının əhəmiyyətini qeyd etmək lazımdır.

2015-ci ilin sentyabrında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Parisdə təşkil edilən «Dini tolerantlıq: Azərbaycanda birgə yaşamaq

mədəniyyəti» mövzusunda konfrans da Fondun xalqlar, mədəniyyətlər və dinlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsinə konkret töhfəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Konfransda çıxış edən əksər ekspertlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında mədəniyyətlər və dinlər arasında əməkdaşlıq və birgə yaşayış mühitinin mövcud olduğunu və bu baxımdan, başqa ölkələrə nümunə ola biləcəyi fikri qeyd olundu [1647].

Heydər Əliyev Fondu mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı fəaliyyətini genişləndirərək digər beynəlxalq təşkilatlarla da sıx əlaqələr saxlayır [1648]. Fondun Rusiya Federasiyası, Türkiyə Cümhuriyyəti, Rumıniya, ABŞ nümayəndəlikləri ölkənin mədəni irsinin və nailiyyətlərinin təbliğində çox uğurlu fəaliyyət göstərirlər.

Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də həyata keçirilən layihələrin icrasında gənclərin geniş şəkildə iştirak etməsidir. Bu işdə Fondun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın rolu çox böyükdür. Onun təşəbbüsü ilə həm ölkə daxilində, həm də onun hüduqlarından kənarda Azərbaycan xalqının mədəni sərvətlərinin qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması, gənclərin mədəni dəyərlərə yiyələnməsi, dünya gəncləri arasında Azərbaycan xalqının nailiyyətlərinin təbliği ilə bağlı bir sıra layihələr hazırlanmış və hazırda uğurla həyata keçirilir. Leyla Əliyeva Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, incəsənətinin, ədəbiyyatının təbliği, diaspor hərəkətinin genişləndirilməsi və s. istiqamətlərdə məqsədyönlü tədbirlərə rəhbərlik edir. Onun, xüsusilə, Xocalı faciəsi barədə həqiqətlərin dünyaya çatdırılması istiqamətində beynəlxalq arenada həyata keçirdiyi işlər xüsusi qeyd olunmalıdır. İƏT-in Gənclər Forumu ilə «Xocalıya ədalət» beynəlxalq kampaniyasının keçirilməsi məhz Leyla Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun Moskva filialının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, təşkil edilən bu kampaniya İƏT Gənclər Forumunun Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə baş koordinatoru Leyla Əliyevanın 2008-ci il mayın 8-də irəli sürdüyü təşəbbüsü əsasında həyata keçirilmişdir [1649].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Heydər Əliyev Fondunun xalqımızın inkişafı naminə gördüyü işləri yüksək

qiymətləndirərək qeyd etmişdir ki: «... fond Azərbaycan xalqını uğurlu gələcəyə aparan tədbirlər həyata keçirir. Modernləşmə, müasirləşmə, dünya birliyinə inteqrasiya, Azərbaycan xalqının milli maraqlarının müdafiə edilməsi, Azərbaycanın olduğu kimi dünyada təqdim edilməsi – bütün bu şərəfli funksiyalar bu fondun üzərinə düşübdür. Düşübdür deyəndə, fond və fondun rəhbərliyi bütün bu işləri öz təşəbbüsü ilə görür, mən bunu da deməliyəm». Prezident birmənalı şəkildə bildirir ki, «Heydər Əliyev Fondu mədəniyyət sahəsində və digər sahələrdə, ölkə həyatında önəmli bir amilə çevrilibdir və əminəm ki, fondun bundan sonrakı fəaliyyəti də ümumbəşəri prinsipləri irəliyə aparacaqdır» [1650].

Fondun uğurlu fəaliyyətinin əsas amillərindən biri ona Azərbaycanın birinci xanımı, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etməsidir. Fonda rəhbərliyi dövründə M.Əliyeva Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafı və təbliği, tarix, mədəniyyət, dini abidələrin bərpası və qorunması, Azərbaycan mədəniyyətini bütün dünyada tanıtılması kimi ümummilli məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlamışdır.

«Mədəniyyəti daha geniş anlamda müasir cəmiyyətin bir çox problemlərinin həll edə biləcək universal vasitə» adlandıran Mehriban Əliyeva buna görə də bəşəriyyətin mədəni irsinin qorunub saxlanılmasının olduqca vacib məsələ olduğunu qeyd edir [1651].

Heydər Əliyev Fondu ideoloji-humanitar mərkəz kimi fəaliyyətə başladığı ilk gündən bu günədək mədəni-intellektual dəyərlərin hamisi rolunu şərəflə təmsil etməklə yanaşı, ölkənin sərhədlərini aşaraq dünyada Azərbaycan haqqında obyektiv fikrin formalaşmasında, milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunmasında, mədəni dialoqda Azərbaycan dövlətinin fəal iştirak etməsinin təmin olunması işində məhsuldar fəaliyyətini bu gün də davam etdirir.

11.3. Fondun milli-mənəvi dəyərlərin təbliği sahəsində fəaliyyəti

2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, elm və texnologiya, ekologiya, sosial və digər sahələrlə yanaşı, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin təbliği ilə bağlı müxtəlif layihələr həyata keçirərək yeni cəmiyyət quruculuğunda fəal iştirak edir. Azərbaycan Respublikasının dünyada tanınması, milli mədəniyyətin müxtəlif ölkələrdə təbliği sahəsində məqsədyönlü işlərin aparılmasında Fondun rolu danılmazdır. Heydər Əliyev Fondu milli tariximizə müstəqil dövlət qurucusu kimi daxil olmuş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xatirəsinə xalqımızın ehtiramını ifadə etmək arzusundan, onun zəngin mənəvi irsini əks etdirmək, azərbaycançılıq fəlsəfəsinin ölkəmiz üçün əhəmiyyətini vurğulamaq, milli dövlətçilik ideyalarını yeni nəsillərə aşılamaq zərurətindən irəli gələrək yaradılmışdır [1679].

Sivilizasiyalararası dialoq və yaxınlaşma, fərqli milli mədəniyyətlər arasında ortaq təmas nöqtələrinin tapılması, ümumbəşəri proseslərin geniş vüsət alması mütərəqqi proses olduğu qədər də, bəzən milli mədəniyyətə, mənəvi dəyərlər sisteminə real təhlükə qismində çıxış edir. Bəşəri və milli ideallar, zəngin mənəvi dəyərlər müasir münasibətlər fonunda müəyyən aşınmaya məruz qalır. Belə bir şəraitdə xalqın milli mənliliyinin, mənəvi dəyərlərinin qorunması məsələsi də son dərəcə vacib və aktual problem kimi önə çıxır. Bu baxımdan, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın məqsədyönlü fəaliyyətinin xüsusi yeri vardır. Mehriban xanım Əliyeva çıxışlarında xüsusi olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin yabançı təsirlərdən qorunması üçün, ilk növbədə, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərin cəmiyyətdə tam bərqərar olmasına, habelə ictimai şüurda daha möhkəm yer tutmasına çalışmaq lazımdır [1679].

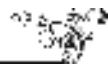
Mehriban xanım Əliyeva hələ 1995-ci ildə «Azərbaycan Mədə-

niyyətinin Dostları» Fondunu yaratdığı dövrdən məhz bu missiyanı həyata keçirməyi qarşıya məqsəd qoymuş və özünün yüksək təşəbbüskarlığı, ictimai fəallığı və idarəçilik keyfiyyətləri ilə Azərbaycan milli mədəniyyətinin böhrandan qurtulmasına və inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Qədim ənənələrə malik Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrinin, incəsənətinin, folklorunun, musiqisinin qorunması və dünya miqyasında təbliğ olunması məqsədilə 1996-cı ildən etibarən «Azərbaycan-İrs» jurnalı nəşr olunmağa başlandı. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində işıq üzü görən bu jurnalda son 10 il ərzində milli mədəniyyətin, tarixi-milli irsin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi vacibliyi ilə bağlı çoxsaylı məqalələr işıq üzü görmüşdür. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti ilə bağlı ən aktual problemlərin, böyük məzmun yükünə malik materialların dərc edildiyi «Azərbaycan-İrs» jurnalı ölkə həqiqətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması və təbliği işinə də böyük töhfə olmuşdur [1683, s.33-41].

Azərbaycanın görkəmli alimlərinin, yazıçı və bəstəkarlarının yubileylərinin keçirilməsi, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyinin beynəlxalq miqyasda qeyd olunması, YUNESKO-nun «Dünya irs siyahısı»na İçərişəhər, Şirvanşahlar Saray Kompleksi, Qobustan Qoruq Muzeyi və «Atəşgah»ın da daxil edilməsi, tarixi və mədəniyyət abidələrinin bərpaı «Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları» Xeyriyyə Fondunun məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi kimi qəbul edilir.

Heydər Əliyev Fondu xalqın milli varlığını özündə yaşadan maddi-mənəvi və intellektual irsə böyük diqqət və həssaslıqla yanaşır, Azərbaycan milli mədəniyyətinin dünya miqyasına çıxmasında və təbliğində fəal iştirak edir. Fondun Prezidenti, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva 2004-cü il sentyabrın 9-da YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri kimi ilk çıxışında Azərbaycanı Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev, Səttar Bəhlulzadə, Mstislav Rostropoviç kimi dünya şöhrətli mədəniyyət xadimlərinin vətəni kimi tərənnüm etmiş, bu cür şəxsiyyətlərin yetişməsi üçün şərait yarada

bilmiş Azərbaycan xalqının həqiqətən də, böyük xalq olduğunu dünya ictimaiyyətinə çatdırmışdır: «Öz milli mənlüyimizi, mədəniyyətimizi qoruyub saxlamaqla yanaşı, biz dünya mədəniyyəti xəzinəsinə 1300 illiyi YUNESKO çərçivəsində qeyd olunmuş «Kitabi-Dədə Qorqud» eposu, şifahi və qeyri-maddi irs inciləri siyahısına daxil edilmiş Azərbaycan muğamı kimi töhfələr verə bilmişik. Bu gün, yüksək texnologiyalar, qloballaşma və informasiya inteqrasiyası dövründə qeyri-maddi irsin qorunub saxlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bəşəriyyət qeyri-maddi irsin qorunmasında çox maraqlıdır. Bu məsələdə YUNESKO-nun rolu, şübhəsiz ki, çox böyükdür. Muğam da, aşiq yaradıcılığı da, milli musiqi alətlərimizin bənzərsiz melodiyaları da Azərbaycan xalqının bu günə qədər qoruyub saxladığı və gələcək gün naminə qorumağa borclu olduğumuz irsin yalnız bir hissəsidir. «Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları» Fondunun fəaliyyəti məhz bu məqsədə xidmət edir. Xoşməramlı səfir kimi mənim bütün gələcək fəaliyyətim də bu məqsədə xidmət edəcəkdir» [1678].

Heydər Əliyev Fondu milli tariximizdən yadigar qalmış mədəniyyət incilərinin qorunması, bu sərvətin heç bir itkiyə məruz qalmadan gələcək nəsillərə əmanət edilməsi üçün dəqiq, məqsədyönlü, konkret fəaliyyət planına malikdir. Mehriban xanım Əliyevanın Bakıda «Qafqaz xalq ənənələri evi»nin yaradılması ilə bağlı YUNESKO qarşısında irəli sürdüyü təşəbbüsü də bu planın tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Belə bir qurumun təşkilı Qafqaz xalqlarına məxsus mədəni irsin qorunması, təbliği baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu təşəbbüs həm də böyük siyasi əhəmiyyətə malikdir. «Qafqaz xalq ənənələri evi»nin yaradılması Avropa Birliyinin təşəbbüsü ilə Qafqaz regionunda həyata keçirilən «Yeni qonşuluq siyasəti»nin icrasına müəyyən töhfə verməklə bərabər, həm də tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına məxsus mədəniyyət incilərini oğurlayıb öz adlarına çıxan ermənilərin bu hərəkətlərinin qarşısını almaq məqsədi güdür.

Fondun Azərbaycan milli mədəniyyətinin təbliği sahəsində həyata keçirdiyi layihələrdən biri də «Qarabağ xanəndələri» albomu

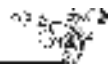

olmuşdur. Əslində bütün Azərbaycan xalqına məxsus muğam nümunələrinin toplandığı alboma məhz «Qarabağ xanəndələri» adının seçilməsi də təsadüfi deyil. YUNESKO xətti ilə hazırlanmış albomun «Qarabağ xanəndələri» adlandırılması ilə bütün dünyaya Qarabağın qədim Azərbaycan torpağı olduğu, muğamın isə bu torpağın dünyaya bəxş etdiyi nadir sənət nümunəsi sayıldığı nümayiş etdirildi. 2005-ci ilin avqust ayında Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması Fondun fəaliyyətində milli mədəniyyət incilərinin təbliği məsələsinin mühüm yer tutduğunu təsdiq edir [1698].

Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması işi müstəsna yer tutur. Fondun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan muğamı, Novruz bayramı, aşiq sənəti, xalçaçılıq, tar ifaçılıq sənəti və s. YUNESKO-nun maddi-mədəni irs siyahısına daxil edilib.

Azərbaycan xalqının mədəni ənənələri və tarixində dərin köklərə malik olan muğam sənətinin inkişafı və təbliği, milli musiqi irsinin qorunub saxlanılması, dünya musiqi incilərinin Azərbaycan Respublikasında tanıtılması Heydər Əliyev Fondunun mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətində mühüm yer tutur. 26 avqust Beynəlxalq Muğam Günü kimi qeyd olunur. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği sahəsində həyata keçirilmiş layihələr arasında YUNESKO tərəfindən Bəşəriyyətin Şifahi və Qeyri-Maddi İrsinin Şah Əsərləri Siyahısına daxil edilmiş Azərbaycan muğamının dünyada geniş təbliği məqsədilə Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin təşkili önəmli yer tutur. 2005-ci ildə Fondun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə görkəmli muğam ustaları ilə birlikdə dəyirmi masa keçirildi və Bakı şəhərində Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması qərara alındı. 2005-ci il aprelin 6-da Prezident İlham Əliyev Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması haqqında Sərəncam imzaladı. Muğam ustaları ilə mütəmadi görüşlərin, məsləhətləşmələrin nəticəsi olaraq Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin layihəsi tərtib edildi.

2005-ci ildə görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin

anadan olmasının 120 illik yubileyi münasibətilə Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə muğam müsabiqəsi keçirildi. Qədim muğam sənətinin qorunub saxlanılması, zəngin tarixə malik ifaçılıq sənətinin gələcək nəsillərə çatdırılması, yeni ifaçılar nəslinin yetişdirilməsi məqsədi ilə 2007, 2009, 2011, 2013 və 2015-ci illərdə muğam müsabiqələri təşkil olundu.

2005-ci il avqustun 24-də Prezident İlham Əliyevin və birinci xanım Mehriban Əliyevanın, YUNESKO-nun baş direktoru Koşiro Matsuuranın iştirakı ilə Dənizkənarı Milli Parkda Mərkəzin təməl-qoyma mərasimi keçirildi. Heydər Əliyev Fondunun milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və dünyada geniş təbliği ilə bağlı reallaşdırdığı möhtəşəm layihələr sırasında xüsusi əhəmiyyəti olan Muğam Mərkəzinin təntənəli açılışı 2008-ci il dekabrın 27-də oldu.

2010-cu ilin oktyabr ayında Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin və Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin təşkilatçılığı ilə I Beynəlxalq Aşıq Festivalının təntənəli açılış mərasimi oldu [1662]. Bu misilsiz xalq sənətinin yeni şəraitdə dirçəlməsi, insanların estetik tərbiyəsində aşıq yaradıcılığının imkanlarından istifadə olunması, onun qorunması, inkişaf etdirilməsi və nadir milli sərvət olaraq dünyada tanınması üçün yeni layihələr və tədbirlər həyata keçirildi.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyi ilə 1945-ci ildə bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin eyniadlı operettası əsasında ağ-qara formatda çəkilmiş «Arşın mal alan» filmi dünya kino sənayesinin əsas mərkəzi olan Hollivudda bərpa edilərək rəngli formatda hazırlandı. Filmin premyerası 10 dekabr 2013-cü ildə Heydər Əliyev Mərkəzində oldu. Film 2013-cü ildə Kanada, 2015-ci ildə isə Hollivudda nümayiş etdirildi [1657].

Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyəti nəticəsində dünya müstəvisində davam etdirildi. BMT tərəfindən Novruz bayramı Beynəlxalq Gün kimi qəbul edildi. Azərbaycan mədəniyyətini və incəsənətini əks etdirən xalça, kilim, antik mis qablar və əşyalar, milli musiqi alətləri, ölkənin

müxtəlif məkanlarını əks etdirən fotolar, milli geyimlər və s. Azərbaycanın tarixinin, bu gününün təqdimidir.

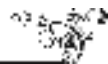
Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə nəşr olunan əsərlərdə Azərbaycan mətbəxi, mədəniyyəti, təbiəti və sair barədə məlumatlar verilmişdir. Bu nümunələr sırasında «Qarabağ həqiqətləri» toplusu, «Azərbaycan» və s. xalqımızın qədim tarixini, ənənələrini, mədəniyyətini, etnoqrafik xüsusiyyətlərini əks etdirməklə yanaşı, ölkəmizin keçmişini və bu gününü, müasir simasını da təcəssüm etdirir.

Tarixi abidələrin bərpası, yeni mədəniyyət ocaqlarının yaradılması Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətində mühüm yer tutur. 2004-2015-ci illər ərzində Fond Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə bu istiqamətdə mühüm layihələr reallaşdırdı.

Azərbaycan Respublikasında Fondun dəstəyi ilə 2005-ci ildə Gəncə şəhərinin mərkəzində Cavad xanın məzarı üstündə məqbərə inşa edildi və onun xatirəsi əbədləşdirildi [1668]. Həmin ildə Heydər Əliyev Fondu VII əsrdə Gəncə şəhərində öz xeyirxahlığı ilə xalqın böyük hörmətini qazanmış Comərd Qəssabın məzarını və məzarüstü türbəsini bərpa etdi [1669].

Abdulla Şaiqin ev-muzeyinin bərpası, Xəzər rayonunun Mərdəkan qəsəbəsində kütləvi kitabxana üçün müasir binanın inşası və s. Heydər Əliyev Fondunun məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsidir. 2007-ci ildə Mərdəkan Mədəniyyət Sarayının yenidən qurulması da məhz paytaxtətrafı ərazilərin inkişaf planı çərçivəsində milli-mədəni infrastrukturun bərpası istiqamətində atılan mühüm addım idi.

2008-ci ildə Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi yaradıldı. Muzeydə Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənət inciləri, respublikamızın müxtəlif bölgələrindən toplanmış, ABŞ, Almaniya Federativ Respublikası, Avstriya, Rusiya Federasiyası, Fransa və digər ölkələrdə istehsal edilmiş, qədim zamanlardan xalqımızın məişətinə daxil olmuş əşyalar nümayiş etdirilir. Muzey kompleksində Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun «Abşeron» arxeoloji ekspedisiyası 2010-2011-ci

illərdə burada qazıntı işləri apardı və nəticədə e.ə. III-II minilliyə, həmçinin XIV-XV əsrlərə aid müxtəlif tapıntılar aşkar edildi. Muzey kompleksində Tunc dövrünə aid qayaüstü və qayaaltı yaşayış məskənləri, qayaüstü təsvirlər, qədim özüllər, ibtidai divar qalığı, X-XIV və X-XV əsrlərə aid iki yeraltı yol, XVIII əsrə aid təndir Qala abidə kompleksində nümayiş etdirilir. Buradakı qayaların üzərində əsasən insan və heyvan fiqurları, müxtəlif fraqmentlər həkk olunmuşdur. 2011-ci ildə Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksinin ərazisində Etno-Ekoloji Mərkəzin və Qala Əntiq Əşyalar Muzeyinin yaradılması muzey-kompleksin zənginləşməsinə və turizm cəhətdən istifadə olunmasına şərait yaratdı [1680]. Azərbaycan xalqının zəngin tarixi keçmişini, qədim məişət ənənələrini yaşatmaq, gənc nəslə tanıtmaq və təbliğ etmək məqsədilə 2010 və 2014-cü illərdə Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğunun ərazisində Qala Festivalı keçirildi [1686].

Dəmirçi Osmanoglu İbrahim tərəfindən 1063-cü ildə hazırlanmış və 1139-cu ildə Gəncədə zəlzələ baş verərkən yadellilər tərəfindən aparılmış məşhur Gəncə qapıları 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ilkin şəkildə bərpa edildi və şəhərin girişində quraşdırıldı [1671].

2008-ci ilin sentyabrında Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Ağcabədi şəhərində Qarabağ Muğam Mərkəzi inşa olundu. Mərkəzin qış və yay zalları, sinif və qrim otaqları müasir avadanlıqla təmin edilmişdir. Bundan əlavə, Qarabağ Muğam Mərkəzinin yerləşdiyi Üzeyir Hacıbəyli adına park abadlaşdırıldı, burada bəstəkarın büstü ucaldıldı, onun əsərlərinin personajlarını əks etdirən heykəlciklər qoyuldu [1687].

Ağdaş şəhərində tanınmış kaman ustası, xalq artisti Həbil Əliyevin adını daşıyan Uşaq Musiqi Məktəbi Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə inşa olundu. 1937-ci ildən fəaliyyət göstərən Ağdaş Musiqi Məktəbinin əvvəlki binası müasir tələblərə uyğun gəlmədiyindən yeni binanın inşasına ciddi zərurət yaranmışdı. Bunu nəzərə alaraq müasir tələblərə uyğun maddi-texniki baza ilə təmin olunmuş yeni bina tikildi və 2009-cu il iyunun 20-də istifadəyə

verildi [1674]. Məhz musiqi məktəbinin təmiri yeniyetmələrin milli musiqi sahəsində təhsilinin inkişafında mühüm addım olaraq qiymətləndirilir.

Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği istiqamətində işlər içərisində mədəniyyət mərkəzlərinin, muzeylərin açılmasının xüsusi yeri vardır. Məhz Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Bakı Müasir İncəsənət Muzeyinin yaradılması, 2010-cu ildə Xəzər rayonunun Türkan və Binə qəsəbələrində yeni mədəniyyət mərkəzlərinin inşası, 2014-cü ildə Gəncədə Nizami Gəncəvi Muzeyinin inşası [1673], Məhsəti Gəncəvi Mərkəzinin inşası [1672], Bakıda Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi üçün yeni binanın inşası həyata keçirildi.

Fondun xarici ölkələrdə tarixi-mədəniyyət abidələrinin bərpası və yeni mədəniyyət obyektlərinin inşası sahəsində fəaliyyəti də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2006-cı ildə Gürcüstanın Tiflis şəhərində Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin – Mirzə Şəfi Vazehin, Mirzə Fətəli Axundzadənin, Həsən bəy Ağayevin və Fətəli xan Xoyskinin qəbirüstü abidələri yenidən quruldu və xiyaban yaradıldı.

Fondun fəaliyyətində Avropa ölkələri ilə mədəni əlaqələrin inkişafı yeni bir xarakter aldı. Tarixi abidələrin hamisinə çevrilmiş Heydər Əliyev Fondu bu missiyanı Azərbaycan Respublikasından kənarda da eyni həssaslıqla yerinə yetirir. Bu qəbildən olar məqsədyönlü işlərə aid 2007-ci ildə Parisdə Versal Sarayının parkındakı ümumbəşəri abidələrin bərpası [1701], 2008-ci ildə Luvr Muzeyinin bərpası [1692], 2011-ci ildə İkinci Dünya Müharibəsi zamanı yanmış və dağıdılmış Berlin qəsrinin bərpası [1664], 2012-ci ildə Romanın Villa Borgeze parkında Nizami Gəncəvinin abidəsinin ucaldılması, Vatikanda Roma katakombalarının bərpası [1708], Moskvada M.İ.Rudomino adına Ümumrusiya Dövlət Xarici Ədəbiyyat Kitabxanasının atriumunda Azərbaycanın görkəmli yazıçısı, filosofu və humanisti Mirzə Fətəli Axundzadənin abidəsinin ucaldılması [1693], Parisdə Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin yaradılması [1681],

2013-cü ildə Romada Kapitolini Muzeyinin «Filosoflar zalı»nın təmiri [1676] işlərini misal göstərmək olar.

Azərbaycanın bir ölkə olaraq dünyada tanınması, beynəlxalq nüfuzunun artırılması, onun tarixi haqqında məlumatların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması Heydər Əliyev Fondunun qarşıya qoyduğu mühüm məsələlərdəndir. 2009-cu ilin noyabr ayında Avropa Parlamentinin mənzil-qərargahında ilk dəfə olaraq Azərbaycan mədəniyyəti günləri təşkil olundu [1660]. 2010-cu ilin noyabr ayında Londonda «Azərbaycan xalçaları ilə nağıllar aləminə» adlı sərgi keçirildi [1691].

2012-2014-cü illərdə Fransanın müxtəlif regionlarında «Qafqazın mirvarisi olan Azərbaycanın mədəni dəyərləri» layihəsi çərçivəsində sərgi və konsertlər təşkil olundu. Sərgilərdə Azərbaycanın qədim və zəngin tarixinə, mədəniyyətinə dair eksponatlar – xalça və xalça məmulatları, misgərlik nümunələri, şəbəkələr, Azərbaycan milli geyimləri, milli musiqi alətləri, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən fransız dilində nəşr olunmuş ədəbiyyat toplusu nümayiş etdirildi [1670].

Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlərin tarixi çox qədimdir. VII-VIII əsrlərdən islam dininin bərqərar olduğu Azərbaycan bir ölkə kimi hər zaman dini tolerantlıq mərkəzi olmuşdur. Məhz bu keyfiyyətləri əsas götürən və Azərbaycanda tolerantlıq ənənələrinin qorunmasına xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev Fondu «Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan» layihəsini həyata keçirdi. Layihə çərçivəsində dini abidələrdə, ziyarətgahlarda və tikililərdə təmir-bərpa işləri aparıldı, mövzuya aid sərgilər təşkil olundu [1699].

2005-ci ildə Bakının Mərdəkan qəsəbəsində XVI əsrə aid Pir Həsən ziyarətgahında, 2006-cı ildə Bakının Binə qəsəbəsindəki Möhsün Səlim məscidində əsaslı təmir və bərpa işləri aparıldı. 2006-cı ildə Gəncədəki Həzrəti Zeynəb məscidi yenidən quruldu. 2007-2009-cu illərdə Buzovna qəsəbəsindəki Cümə məscidində, 2012-2013-cü illərdə Binə qəsəbəsindəki İmam Rza və Mərdəkan qəsəbəsindəki Heydər Cümə məscidlərində əsaslı təmir və yenidənqurma işləri

aparıldı. 2010-2013-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikası ərazisində, bütövlükdə Cənubi Qafqazda və Yaxın Şərqdə ən qədim müsəlman məbədlərindən olan Şamaxı Cümə məscidində əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparıldı [1682], Qəbələdə isə yeni məscid inşa olundu [1688].

Azərbaycanın tarixi ilə bağlı faktları dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırmaq məqsədilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən mütəmadi olaraq müxtəlif nəşrlər hazırlanmışdır. Bunlara misal olaraq, «Qarabağ həqiqətləri» bukletlər toplusunu (rus, ingilis, fransız, alman, macar, yapon dillərində), «Müharibə və tarixi-mədəniyyət abidələrimiz» kitabını, «Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması» kitabını (ingilis dilində), Y.Pompeyevin «Qarabağ gündəliyi» kitabını (rus dilində), «Quba. Aprel-may 1918-ci il. Müsəlman qırğınları sənədlərdə» (Azərbaycan, rus, ingilis dillərində) və «Bakı. Mart 1918-ci il. Azərbaycan qırğınları sənədlərdə» (Azərbaycan, rus, ingilis dillərində) kitablarını, «Azərbaycan qırğınları şəkil və sənədlərdə» fotoalbomunu (Azərbaycan, rus, ingilis, türk dillərində) göstərmək olar.

2010-cu ilin martında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən «Azərbaycan» kitabı çap olundu. Azərbaycan haqqında müfəssəl məlumat vermək məqsədilə hazırlanmış nəşrdə xalqımızın qədim tarixi, mədəniyyəti, ənənələri, etnoqrafik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, ölkəmizin müasir simasını təcəssüm etdirən 1000-dən çox fotosəkil toplanmışdır. İlkin olaraq, Azərbaycan dilində nəşr olunmuş kitab rus, ingilis, fransız (2010), alman, italyan (2011), ərəb (2013) dillərinə tərcümə edildi [1677].

2013-cü ildə Nyu-Yorkda BMT-nin mənzil-qərargahında, Parisdə YUNESKO-nun mənzil-qərargahında [1710] və Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzində [1712], 2014-cü ilin aprelində isə Moskvada Yəhudi Muzeyi və Tolerantlıq Mərkəzində [1690] «Azərbaycan – tolerantlıq məkanı» adlı fotosərgi keçirildi. Sərgidə «Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan» layihəsi çərçivəsində Azərbaycana dəfələrlə yaradıcı səfərlər etmiş fotoqraf Reza Deqatinin Azərbaycanda dini

tolerantlığı əks etdirən fotosəkilləri nümayiş etdirildi.

2004-2014-cü illər ərzində Azərbaycanın tarixi, təbiəti, mədəniyyəti, incəsənəti və mətbəxindən bəhs edən çoxsaylı açıqcalar, bukletlər toplusu və kitablar müxtəlif dillərdə nəşr edilmişdir. Fond mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətində Azərbaycan xalqının mədəni ənənələri və tarixində dərin köklərə malik olan muğam sənətinin inkişafına və təbliğinə xüsusi əhəmiyyət verir. Muğam sənətini qorumaq, inkişaf etdirmək, onun gözəlliyini və dərin fəlsəfəsini gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədilə «Azərbaycan muğamları» layihəsi çərçivəsində bir sıra nəşrlər: «Qarabağ xanəndələri», «Muğam ensiklopediyası», «Azərbaycan muğamı», «Muğam aləmi» layihələri işıq üzü görmüşdür. 24 virtuoz muğam ifaçısının səsləndirdiyi muğam parçalarından ibarət «Qarabağ xanəndələri» albomunun təqdimat mərasimi 2005-ci ilin martında Parisdə, YUNESKO-nun mənzil-qərargahında keçirilmişdir. Fond Azərbaycan musiqisi, onun görkəmli nümayəndələri ilə bağlı nəşrləri çapa hazırlayır.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrinin xarici ölkələrin oxucularına çatdırılmasını və eyni zamanda, müxtəlif xalqlara məxsus dəyərli əsərlərin dilimizə tərcümə olunub nəşr edilməsini həyata keçirir. 2013-2014-cü illərdə Nizami Gəncəvinin 870 və Məhsəti Gəncəvinin 900 illik yubileyləri münasibətilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış çoxsaylı nəşrlər işıq üzü görmüşdür [1696].

Qədim tarixi keçmişə malik Azərbaycan xalqı və onun sivilizasiyalar qovşağındakı geosiyasi mövqelərinin möhkəmlənməsi Azərbaycan Respublikasını XXI əsrin ilk onilliklərində özünü tam təsdiq etmiş, regionun lider dövlətinə çevirdi.

Þlavæ:

FOTOSÖNÆDLÖR

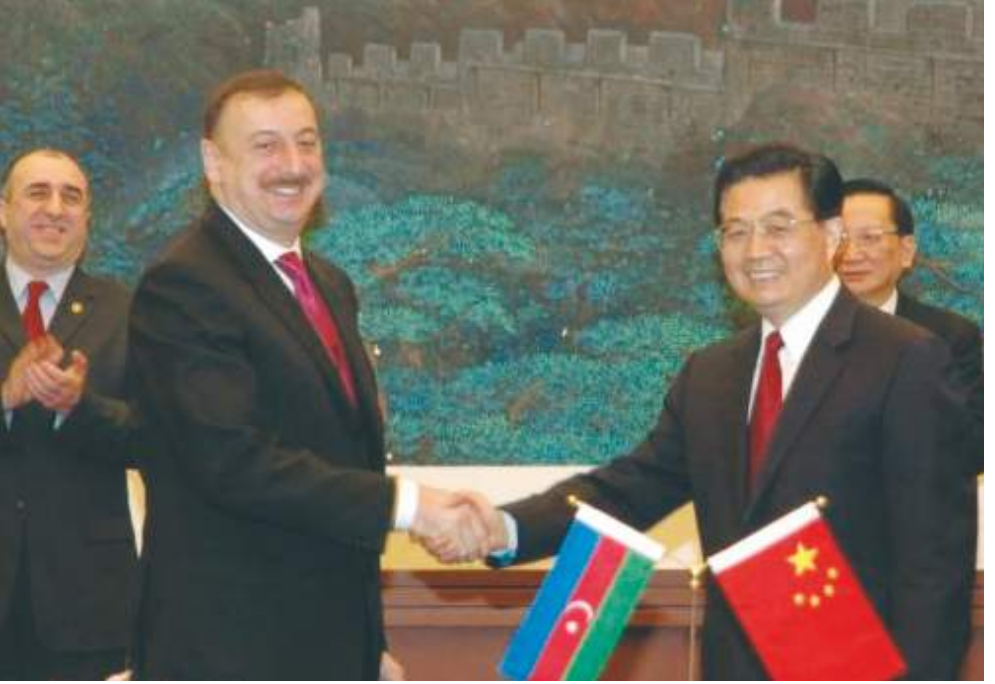
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanla təkbətək görüşü. *15 yanvar 2015-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ABŞ Prezidenti Barak Obama ilə görüşü. *Nyu-York, 24 sentyabr 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin ilə təkbətək görüşü. *Kreml, 16 fevral 2005-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasının Sədri Xu Szintao ilə görüşü. *Pekin, 17 mart 2005-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Yaponiyanın Baş naziri Dzünitiro Koidzumi ilə görüşü. *Tokio, 10 mart 2006-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin İran İslam Respublikasının Prezidenti Həsən Ruhani və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinlə üçtərəfli Zirvə görüşü. *Bakı, 8 avqust 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayevlə görüşü. *Astana, 16 iyun 2006-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Fransa Respublikasının Prezidenti Fransua Olland ilə görüşü. *Paris, Yelisey sarayı, 18 sentyabr 2012-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Belarus Respublikasının Prezidenti Aleksandr Lukaşenko ilə görüşü. *Minsk, 17 oktyabr 2006-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin NATO-nun baş katibi Anders Foq Rasmussen və Böyük Britaniyanın Baş naziri Devid Kameron ilə görüşü. *Uels, 4 sentyabr 2014-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Almaniya Federativ Respublikasının Federal Kansleri Angela Merkel ilə görüşü. *Berlin, 7 iyun 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Tacikistan Respublikasının Prezidenti Emoməli Rəhmon ilə görüşü. *Düşənbə, 5 oktyabr 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Gürcüstan Respublikasının Prezidenti Mixeil Saakaşvili ilə görüşü. *Tbilisi, 21 noyabr 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə Fransa Respublikasının Prezidenti Jak Şirak "Fəxri legionun böyük xaç komandoru" ordenini təqdim edir. *Paris, Yelisey sarayı, 29 yanvar 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Koreya Respublikasının Prezidenti Ro Mu Hyun ilə görüşü. *Seul, 23 aprel 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və BMT-nin Baş Katibi Pan Gi Mun ilə Azərbaycan Respublikasının BMT-yə üzv qəbul edilməsinin 20 illiyinə və Azərbaycanın Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilməsinə həsr olunmuş mərasimdə görüşü. *4 may 2012-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev NATO-nun Baş katibi Anders Foq Rasmussen ilə mətbuat konfransında. *Brüssel, 15 fevral 2012-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Latviya Respublikasının Prezidenti Vayra Vike-Freyberqa ilə görüşü. *Riqa, 4 oktyabr 2006-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Davos İqtisadi Forumunda çıxışı. 27 yanvar 2011-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinlə görüşü. Bakı, 8 avqust 2016-cı il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rumıniya Respublikasının Prezidenti İon İliyesku ilə görüşü. *Buxarest, 11 oktyabr 2004-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Vyanada Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılışı mərasimində. *13 may 2013-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev MDB Dövlət Başçıları Şurasının Minskdə keçirilən iclasının iştirakçıları arasında. *25 oktyabr 2013-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Türkiyə Aerokosmik Sənayesi Şirkətinin fəaliyyəti ilə tanış olur. *12 noyabr 2013-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev türk dövlətləri başçılarının Türkiyədə keçirilmiş IV zirvə görüşündə. 5 iyun 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin Soçi görüşü. 9 avqust 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Vatikana rəsmi səfəri.
6 mart 2015-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Türkiyədə Çanaqqala zəfərinin
100 illiyinə həsr olunmuş mərasimdə. *24 aprel 2015-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ailə üzvləri ilə birlikdə I Avropa oyunları zamanı Azərbaycan və Türkiyə qadın voleybolçularının yarımfinal oyununu izləyərkən. 25 iyun 2015-ci il

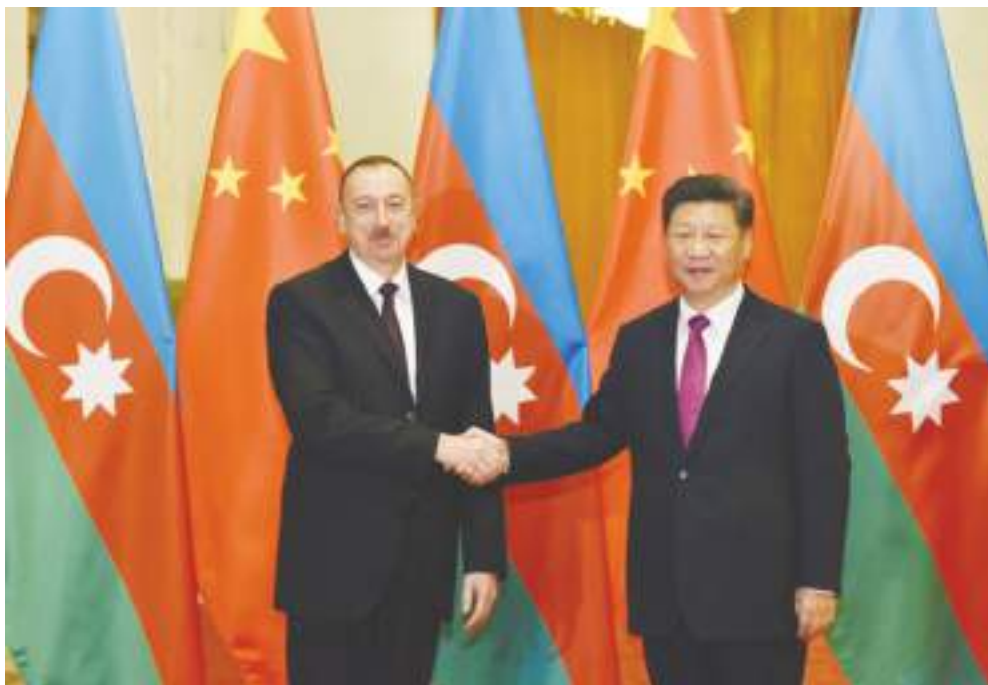
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri kimi göstərdiyi fəaliyyəti ilə bağlı Latviya Respublikasının keçmiş Prezidenti Vayra Vike-Freyberqanı Azərbaycanın yüksək dövlət mükafatı olan “Dostluq” ordeni ilə təltif edir. 25 iyun 2015-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının V Sammitində. *Astana, 11 sentyabr 2015-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva İSESKO-nun Baş Konfransının XII sessiyasında. *Baki, 26 noyabr 2015-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Cinpin ilə görüşü. *Pekin, 10 dekabr 2015-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Pakistan İslam Respublikasının Baş naziri Məhəmməd Navaz Şərif ilə görüşü. *Davos, 21 yanvar 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Macarıstan Respublikasının Baş naziri Viktor Orbanın ölkəmizə rəsmi səfəri çərçivəsində Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın “Macarıstanın Xidmətlərə görə Komandor Xaçı” ordeni ilə təltif olunması mərasimində. *6 mart 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Polşa Respublikasının Baş naziri Beata Şidlo ilə görüşü. *Varşava, 8 iyul 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Yevlaxda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adını daşıyan meydan və prospektin açılışında. *8 aprel 2004-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan-Gürcüstan sərhədində Qazax rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri və rəsmi şəxslər tərəfindən qarşılanması. *15 iyun 2004-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyevanın Siyazan rayon sakinləri ilə görüşü. 20 iyul 2004-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Cavad xanın məzarını ziyarət edir. Gəncə, 19 may 2005-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Yardımlı rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü. 9 sentyabr 2005-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sabirabad şəhərindəki Heydər Əliyev Abidə Kompleksinin qarşısında rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü. 6 oktyabr 2005-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Ucar rayonunda Akademik Zərifə Əliyeva adına Qazıqumlaq kənd xəstəxanasının açılışında. 29 iyun 2006-cı il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyevanın Gədəbəy rayonunun Slavyanka kəndində məskunlaşmış rus icmasının nümayəndələri ilə görüşü. 1 noyabr 2006-cı il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Qəbələ şəhərində görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın adını daşıyan parkda sakinlər arasında. *2 mart 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Neftçala rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü. *23 avqust 2007-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva
Qəbələ şəhərində Müalicə-diaqnostika mərkəzinin açılışı mərasimində.
20 sentyabr 2008-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Xocavənd rayonu
Salakətın kənd tam orta məktəbin müəllimləri ilə görüşü. *4 oktyabr 2008-ci il*

Türk dövlətlərinin dövlət başçıları İlham Əliyev, Abdullah Gül və Nursultan Nazarbayev IX zirvə görüşü zamanı Naxçıvan Respublika Fizioterapiya Xəstəxanası (Duzdağ Fizioterapiya Mərkəzi) ilə tanış olurlar. 3 oktyabr 2009-cu il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və türk dövlətlərinin dövlət başçıları Naxçıvan şəhərində keçirilən IX zirvə görüşündə. 3 oktyabr 2009-cu il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şərəfinə Bakıda ucaldılmış “İstiqlal Bəyannaməsi” abidəsini ziyarət edir. *27 may 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Lerik rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü. *25 iyun 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunda Bilov Su Elektrik Stansiyasının layihəsi ilə tanış olur. *5 oktyabr 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kəngərli rayonunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin abidəsinin açılış mərasimində. *5 oktyabr 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Mingəçevir şəhərinin Günəşli yaşayış massivinə çəkilən qaz xəttinin açılış mərasimində. *14 oktyabr 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ağdam rayonunda məcburi köçkün ailələri üçün salınmış yeni qəsəbənin açılış mərasimində. *11 noyabr 2010-cu il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksinin 2 nömrəli kanat və xizək enişinin açılışı mərasimində. *27 fevral 2011-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sumqayıt Texnologiyalar Parkında yaradılan yeni müəssisələrlə tanış olur. *7 iyul 2011-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Şəki şəhərində Sabit Rəhman adına Dövlət Dram Teatrının təmirə ehtiyacı olan binası ilə tanış olur.

17 noyabr 2011-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Şəki şəhərindəki “Aşağı Karvansaray” kompleksində aparılan təmir-bərpa işləri ilə tanış olur.

17 noyabr 2011-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev
ön cəbhədə hərbiçilər arasında. *21 yanvar 2012-ci il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Gəncə şəhərində dahi
Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin məqbərəsini ziyarət edir.
21 yanvar 2012-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Bakıda Heydər Əliyev Mərkəzinin açılışı mərasimində. *10 may 2012-ci il*

Heydər Əliyev Mərkəzi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Qarabağ, Naxçıvan və İrəvan xanlığının tarixinə dair silsilə əsərlərə görə Tarix İnstitutunun əməkdaşlarına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatını təqdim edir.
Buta sarayı, 25 may 2012-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Şəki şəhərində 423 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış yeni qəsəbənin açılış mərasimində.
9 sentyabr 2012-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Azərbaycan Respublikasının ilk telekommunikasiya peyki – “Azerspace-1”in orbitə çıxarılması prosesini izləyərkən. *8 fevral 2013-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında görülən işlərlə tanış olur. *16 may 2013-cü il*

Bakıda “Alov qüllələri” kompleksi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Xaçmaz Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin açılış mərasimində. *19 iyul 2013-cü il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yenidən qurulan Şəki-Qax-Zaqatala avtomobil yolunun Şəki-Qax hissəsinin açılışı mərasimində.
16 avqust 2013-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışı mərasimində. *18 sentyabr 2013-cü il*

Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev
“Kitabi-Dədə Qorqud”
abidəsi və Dədə Qorqud
parkının açılışı
mərəsimində.
13 dekabr 2013-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Qəbələ rayonunda “Tufan” Dağ-Xizək Yay-Qış İstirahət Kompleksinin birinci mərhələsinin açılışı mərasimində. 3 yanvar 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin yaradılmasının 96-cı ildönümü münasibətilə birgə əməliyyat-taktiki təlimləri izləyərkən. 26 iyun 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyeva paytaxtın Nəsimi rayonunda 23 nömrəli tam orta məktəbin binasının əsaslı yenidənqurmada sonrakı açılış mərasimində.
26 avqust 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Bakıda “Əsrin müqaviləsi”nin 20 illiyinə və “Cənub Qaz Dəhlizi”nin təməlləşdirmə mərasimində.
20 sentyabr 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Xırdalan şəhərində şahmat məktəbinin şagirdləri arasında. 3 oktyabr 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, xanımı Mehriban Əliyeva və ailə üzvləri Bakıda Heydər məscidinin açılış mərasimində. 26 dekabr 2014-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Novruz bayramı münasibətilə keçirilən ümumxalq şənliyində. 19 mart 2015-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Novruz bayramı münasibətilə keçirilən ümumxalq şənliyində. 19 mart 2015-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva
Bayıl bulvarının açılışında. 8 iyun 2015-ci il

“Bakı-2015” birinci Avropa Oyunlarının açılışı mərasiminin gecə
görüntüləri. 12 iyun 2015-ci il

Bizim tariximiz bizim böyük sərvətimizdir. Bizim tariximiz onu göstərir ki, azərbaycanlılar bu torpaqda əsrlər boyu yaşamışlar. Bugünkü Ermənistan tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılıbdır. Çox şadam ki, mənim tövsiyəmlə İrəvan xanlığı haqqında çox sanballı elmi əsər yaradılıb, bir neçə xarici dilə tərcümə edilibdir. Bu əsərlər faktlar, həqiqətlər üzərində yaradılır.

Hesab edirəm, vaxt gəlib çatıb ki, müstəqillik dövrünə həsr edilən sanballı elmi əsər də yaradılsın. Gələnlə biz müstəqilliyimizin 25 illiyini qeyd edəcəyik. Hesab edirəm ki, o vaxta qədər əgər belə sanballı elmi əsər yaradılsa, bayramımıza çox yaxşı töhfə ola bilər.

Prezident
İLHAM ƏLİYEV

AMEA-nın 70 illik yubileyinə
həsr olunmuş ümumi
yığıncaqda nitqindən

9 noyabr 2015-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Şəhidlər Xiyabanında 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinin yad olunması mərasimində.
20 yanvar 2016-cı il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Gəncə şəhərində “İmamzadə” tarixi mədəniyyət abidəsinin yenidənqurma və bərpadan sonra istifadəyə verilməsi mərasimində. *17 fevral 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayının açılışı mərasimində çıxış edir. *3 iyun 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə dayaq blokunun dənizə yola salınması mərasimində. *1 sentyabr 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 42-ci Ümumdünya Şahmat Olimpiadasını açıq elan edir. *1 sentyabr 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rio-de Janeyroda keçirilən XXXI Yay Olimpiya Oyunlarında qalib gəlmiş idmançılarla görüşü. *2 sentyabr 2016-cı il*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 311 nömrəli orta məktəbin yeni binasının açılışında iştirak edir. Bakı, 15 sentyabr 2016-cı il

MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT

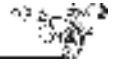
MÜSTƏQİLLİK TARİXİMİZİN İLHAM ƏLİYEV DÖVRÜ

(*Giriş məqaləsi*)

1. İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində: 5 cildə, I cild / tərt. H.Həsənov və b. - Bakı: Azərbaycan, 1997. - 237 s.
2. İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində: 5 cildə, II cild /tərt. H.Həsənov və b. - Bakı: Azərbaycan, 1997. - 264 s.
3. İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində: 5 cildə, IV cild /tərt. H.Həsənov və b. - Bakı: Azərbaycan, 1997. - 480 s.
4. İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində: 5 cildə, V cild /tərt. H.Həsənov və b. - Bakı: Azərbaycan, 1997. - 327 s.
5. İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində: 5 cildə, III cild /tərt. H.Həsənov və b. - Bakı: Azərbaycan, 1998. - 399 s.
6. İlham Əliyev. Böyük siyasətdə: reallıqlar və perspektivlər / bur. məsul : F.Ağamalı. I kitab. Bakı: Qanun, 1999, 336 s.
7. İlham Əliyev. Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazıram. III kitab / bur. məsul F. R. Ağamalı. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001. - 480 s.
8. İlham Əliyev. Biz hər şeyə nail olacağıq /Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul F.R.Ağamalı. - Bakı: Oskar NPM, 2003. - 268 s.
9. İlham Əliyev: Heç bir təzyiq məni öz yolumdan çəkindirə bilməz / Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul F. Ağamalı. - Bakı: OSKAR NPM, 2003. - 236 s.
10. İlham Əliyev. Azərbaycan elminin inkişafına dövlət qayğısı daha da artırılacaqdır. Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycan Respublikasının PREZİDENTİ İlham Əliyevin nitqi. - Bakı: AMEA, 2005. - 16 s.
11. İlham Əliyev: Azərbaycan naminə (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin 31 dekabr 2004-cü il tarixinədək səmərəli fəaliyyəti AzərTAc-ın materialları əsasında) / Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası; tərt. Ç.H.Məmmədova. I kitab: oktyabr, 2003 - mart, 2004. - Bakı: Bəstəkar NPM, 2005. - 342 s.
12. İlham Əliyev: Azərbaycan naminə (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin 31 dekabr 2004-cü il tarixinədək səmərəli fəaliyyəti AzərTAc-ın materialları əsasında) / Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası; tərt. Ç.Məmmədova. II kitab: aprel 2004 - iyul 2004. - Bakı: Bəstəkar NPM, 2005. - 342 s.

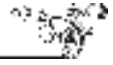
13. İlham Əliyev: Azərbaycan naminə (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin 31 dekabr 2004-cü il tarixinədək səmərəli fəaliyyəti AzərTAc-ın materialları əsasında) / Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası; tərt. Ç.H.Məmmədova. III kitab: iyul, 2004 - oktyabr, 2004. - Bakı : Bəstəkar NPM, 2005. - 342 s.
14. İlham Əliyev: Azərbaycan naminə (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin 31 dekabr 2004-cü il tarixinədək səmərəli fəaliyyəti AzərTAc-ın materialları əsasında) / Demokratik Azərbaycan Dünyası Partiyası; tərt. Ç. Məmmədova. IV kitab: noyabr, 2004 - dekabr, 2004. - Bakı: Bəstəkar NPM, 2005. - 342 s.
15. İlham Əliyev: iqtibaslar və təhlil. - Bakı: Azərbaycan, 2006. - 328 s.
16. İlham Əliyev. Azərbaycanıma inanıram /kitabın müəll. M. Ozerov; rus dilindən tərc. R. Əskər. - Bakı: Azərnəşr, 2007. - 376 s.
17. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı /nəşrə haz. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. - Bakı: 2007, 31 s.
18. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. I kitab: avqust 2003 - oktyabr 2003 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2008. - 424 s.
19. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı. II kitab (2007-2008) / tərt. S.Qəndilov, E.Əhmədov, E.Nəsirov. - Bakı: Azərbaycan, 2008. - 754 s.
20. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyevin andıçmə mərasimində nitqi: 31 oktyabr 2003, 24 oktyabr 2008 = Speech of President İlham Aliyev at the Ceremony of Inauguration : 31 October 2003, 24 October 2008 = Речь Президента Ильхама Алиева на церемонии инаугурации : 31 октября 2003, 24 октября 2008 / Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. - Bakı: CBS-PP MMC, n. i. y. - 63 s. - *Azərbaycan, ingilis, rus dillərində.*
21. Prezident İlham Əliyev: yüksək səviyyədə görüşlər: 2003-2008-ci illər: 3 cildə, I cild / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi - Bakı: 2008. - 516 s.
22. Prezident İlham Əliyev: yüksək səviyyədə görüşlər: 2003-2008-ci illər: 3 cildə, II cild / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. - Bakı: 2008. - 541 s.
23. Prezident İlham Əliyev: yüksək səviyyədə görüşlər: 2003-2008-ci illər: 3 cildə, III cild / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. -

- Bakı: 2008. - 518 s.
24. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. II kitab: oktyabr 2003 - fevral 2004. - Bakı : Azərnəşr, 2009. - 432 s.
25. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. III kitab: fevral 2004 - aprel 2004. - Bakı: Azərnəşr, 2009. - 416 s.
26. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. IV kitab: aprel 2004 - iyun 2004. - Bakı: Azərnəşr, 2009. - 400 s.
27. İlham Əliyev. Sabaha doğru: Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışları əsasında = Towards the future: Compiled on the materials of speeches of Heydar Aliyev, national leader of the Azerbaijani people and Ilham Aliyev. President of the Republic of Azerbaijan = Навстречу грядущему дню: На основе выступлений общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева и Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; bur. məsul V.Süleymanov; red. M.Babayeva. - Bakı: Apostrof, 2009. - 709 s. *Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.*
28. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. V kitab: iyun 2004 - avqust 2004. - Bakı: Azərnəşr, 2010. - 392 s.
29. İlham Əliyev. Mən jurnalistləri vətənpərvərliyə çağırıram. - Bakı: Apostrof, 2010. -269 s.
30. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyev regional təhlükəsizlik haqqında: nitqlər (Prezident İlham Əliyevin Münhen Təhlükəsizlik Konfransının «Təbii sərvətlərin təhlükəsizliyi və dəyişən global güc» mövzusunda müzakirələrində nitqi: Münhen, 5 fevral 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Müdafiə Nazirliyində ordu quruculuğu məsələlərinə həsr olunmuş müşavirədə nitqi: Bakı, 23 fevral 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Etimad Tədbirləri üzrə Müşavirənin üçüncü zirvə toplantısında nitqi: İstanbul, 8 iyun 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Silahlı Qüvvələrin birgə əməliyyat-taktiki təlimində hərbiçilər qarşısında nitqi: Bakı 24 iyun 2010-cu il; Prezident

- İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında nitqi: Nyu-York, 23 sentyabr 2010-cu il) /Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası: ideya müəll. və red. R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərbaycan, 2010. - 50 s.
31. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyevin andiçmə mərasimində nitqi /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. Bakı: CBS, 2010. - 63 s.
32. İlham Əliyev. Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada. Heydər Əliyev və İlham Əliyevin çıxışları /elmi məs. E.Lintner, E. Süleymanov. - Bakı: Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2011. - 436 s.
33. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. VI kitab: sentyabr 2004 - oktyabr 2004 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2011. - 416 s.
34. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. VII kitab: noyabr 2004 - yanvar 2005 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2011. - 406 s.
35. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. VIII kitab: yanvar 2005 - mart 2005 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2011. - 407 s.
36. İlham Əliyev. XXI əsrin humanitar çağırışları (Azərbaycan Respubli-kasının Prezidenti İlham Əliyev və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Dmitri Medvedyevin ümumbəşəri dəyərlər, demokratiya, hüquq, elm və təhsil, mədəniyyət, humanizm və beynəlxalq siyasət mövzusunda məqalələri və çıxışları) /red. R.Mehdiyev, S.Narışkin /D.Medvedyev. - Bakı-Moskva: Terra-İtar-Tass, 2011. - 247 s.
37. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. IX kitab: mart 2005-may 2005 /bur.məsul R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Azər-nəşr, 2012.-408 s.
38. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. X kitab: may 2005 - iyun 2005 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2012. - 407 s.
39. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XI kitab: iyun 2005 - avqust 2005 / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2013. - 399 s.
40. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XII kitab: avqust 2005 - sentyabr 2005 / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-

- nəşr, 2013. - 400 s.
41. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XIII kitab: sentyabr 2005 - oktyabr 2006 / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Azər-nəşr, 2013. - 407 s.
 42. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XIV kitab: oktyabr 2005 - dekabr 2006 / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev.- Bakı: Azərnəşr, 2013. - 399 s.
 43. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı. III kitab (2008 oktyabr-2010) /elmi red. R.Ə.Mehdiyev; tərt. və ön sözün müəllifi U.Ələkbərov /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası.- Bakı: Letterpress, 2013. - 606 s.
 44. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı IV kitab (2011-2013, mart) /elmi red. R.Ə.Mehdiyev; tərt. və ön sözün müəllifi U.Ələkbərov /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2013. - 894 s.
 45. İlham Əliyev. Seçilmiş nitqləri - 2003-2013 /məsl. E.Aslanov, F.Məmmədov; tərc. edəni Rəşad, S.Kərəmov, Xu Fenxua. - Bakı: Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 2013. - 191 s.
 46. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XV kitab: dekabr 2005 - mart 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2014. - 383 s.
 47. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XVI kitab: mart 2006 - may 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev.-Bakı: Azərnəşr, 2014.-375 s.
 48. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XVII kitab: may 2006 - iyun 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2014. - 392 s.
 49. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XVIII kitab: iyun 2006 - avqust 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2014. - 423 s.
 50. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar,

- müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XIX kitab: avqust 2006 - oktyabr 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 391 s.
51. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XX kitab: oktyabr 2006 - noyabr 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 408 s.
52. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXI kitab: noyabr 2006 - dekabr 2006 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev.- Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 392 s.
53. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXII kitab: dekabr 2006 - fevral 2007 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev.- Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 383 s.
54. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXIII kitab: mart 2006 - aprel 2007 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 399 s.
55. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, mü-sahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXIV kitab: aprel 2007- iyun 2007 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 407 s.
56. İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, mü-sahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. XXV kitab. İyun 2007 - avqust 2007. - Bakı: Azər-nəşr, 2015. - 408 s.
57. İlham Əliyev. Azərbaycan tolerantlıq örnəyidir: Çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər/ Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt. N.Məmmədov, C.Əlizadə; ön sözün müəl. M.Qurbanlı. - Bakı: Elm və Təhsil, 2015. - 616 s.
58. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, mü-sahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər / bur. məs. R.Ə.Mehdiyev. XXVI kitab: avqust 2007 - oktyabr 2007. - Bakı: Azər-nəşr, 2016.-400 s.
59. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXVII kitab: oktyabr 2007- dekabr 2007 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər-nəşr, 2016, - 400 s.
60. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsaibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXVIII kitab: dekabr 2007- fevral 2008 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı:

Azərnəşr, 2016. - 416 s.

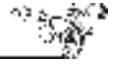
61. İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XXIX kitab: fevral 2008 - aprel 2008 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2016. - 400 s.

* * *

62. Abbasov Vaqif. Liderlik fəlsəfəsi: Türk dünyasının sönməz günəşi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin unudulmaz xatirəsinə ithaf olunur / red. F.Nadir. - Bakı: Təhsil, 2004. - 200 s.
63. Abduləzmov Cavanşir. Vədinə sadıq Prezident / red. İ.Hüseynli. - Bakı: Təhsil, 2006. - 256 s.
64. Abdullayev Vaqif. Müstəqilliyimizin strategiyası / elmi red. İ.Ə.Həbibbəyli. - Bakı: Azərbaycan, 2002. - 416 s.
65. Abdullayev Vaqif. O, böyük siyasətə hazırdır. - Bakı: Azərbaycan, 2000. - 96 s.
66. Abdullayev Vaqif. Sülh və sabitlik Prezidenti / elmi red. R.F.Mustafayev. - Bakı : Təhsil, 2004. - 280 s.
67. Ağamalı Fəzail. Dövlətçiliyimizin İlham Əliyev mərhələsi /F.R.Ağamalı; elmi red. Ə.Əhmədov. - Bakı: OSKAR NPM, 2005. - 304 s.
68. Ağamalı Fəzail. Harmonik inkişafın yüksəliş dövrü / elmi red. Ə.Əhmədov, A.Mənsimli. - Bakı: Ozan, 2008. - 280 s.
69. Axundov, Fərid. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın yeri: elmi-nəzəri baxışlar: siy. e. ü f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqd. ed. diss.-ya. - Bakı: 2010.- 13 s.
70. Andriyanov Viktor. İlham Əliyev. Görkəmli adamların həyatı. (Kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 50 illik yubileyinə ithaf olunur) / H.Mirələmov; tərc. M.Oruc, İ.Qasımzadə; red. İ.Qasımzadə. - Moskva: Molodaya qvardiya, 2007. - 434 s.
71. Aslanova Rəbiyyə. Müasir dövlət və dövlətşünaslıq elmi: Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü işığında / elmi red. R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərnəşr, 2011.- 439 s.
72. Avanqard / bur. məsul. F.Ağamalı; tərc. S.Abbasbəyli, R.Rəhimov. cild 5. - Bakı: Oscar, 2003. - 256 s.
73. Azərbaycan - ABŞ strateji tərəfdaşlığın yeni üfqləri: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi səfəri Vaşinqton, 25-28 aprel 2006-cı il. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi, 2006. - 110 s.
74. Azərbaycan 2003: inkişaf strategiyasında yeni mərhələ.- Bakı: 2005. - 519 s.
75. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Dövlət quruculuğu: peşakar-

- liq, kreativlik və demokratizm. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 240 s.
76. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Humanitar siyasət: qəbul edilən qərarların gələcəyə yönümlülüüyü. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 236 s.
77. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Ordu quruculuğu: təhlükəsizlik və müstəqilliyin zəmanəti. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 160 s.
78. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Xarici siyasət: ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər - beynəlxalq integrasiya və ölkənin nüfuzunun güclənməsi. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 256 s.
79. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: İqtisadiyyat inkişaf və tərəqqi amili kimi. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 276 s.
80. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Regional inkişaf: İnsan amili. Gənclər siyasəti və idman. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 280 s.
81. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Regional inkişaf: modernləşmə və sahəvi ənənələrin qorunması. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 492 s.
82. Azərbaycan bayrağı İst-River sahilində /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; məsləhətçi. A.Nadirov; bur. məsul . V. Süleymanov. - Bakı: Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2009. - 435 s.
83. Azərbaycan XXIX Olimpiya oyunlarında / Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsi. - Bakı: 2008. - 96 s.
84. Azərbaycan İslam Konfransı təşkilatı sıralarında: İslam Konfransı Təşkilatının Kasablanka (1994-cü il), Tehran (1997-ci il), Məkkə (2005-ci il) və Dakar (2008-ci il) Zirvə görüşlərinin və Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 33-cü Bakı sessiyasının (2006-ci il) materialları əsasında = Azerbaijan in the organization of the Islamic Conference: On the basis of the materials of the summits of the Organization of the Islamic Conference Casablanca (1994), Tehran (1997), Mecca (2005), Dakar (2008) and the 33rd Session of Organization of the Islamic Conference Member-Countries Foreign Ministers Board in Baku (2006) = Azerbaidjan dans les rangs de Lorganisation de la Conference Islamique: Sur la base des materiaux des sommets de Organisation de la Conference Islamique de Casablanca (1994), de Teheran (1997), de la Mecque (2005) et de Dakar et de la 33 session du Conseil des Ministres des affaires etrangeres de Bakou (2006) / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: Apostrof, 2008. - 414 s.
85. Azərbaycan Prezidenti/red. V.Yolçiyev.-Bakı:Azərbaycan, 2004.-264s.
86. Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi-15 il = National Olympic Committee of the Republic of Azerbaijan -15 years / baş red. Ç.Hüseynzadə; tərc. L.Hüseynova. - Bakı: 2007. - 462 s. *Azərbaycan və ingilis dillərində*
87. Azərbaycan: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə / tərt. T.Abbasov, A.Fik-

- rətoğlu; məsl. N.Cəfərov; red. Y.Məhəmmədoğlu. Bakı: Oğuzçap, 2012.- 382 s.
88. Azərbaycanda milli siyasət və strateji inkişaf XXI əsrin astanasında: sosial, siyasi və ideoloji aspektlər / Ə. Həsənov; tərt., bur. məsul S.Həsənov, baş red. Y. Rüstəmov, elmi red. Ə. M. Tağıyev; AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu. - Bakı: Yazıçı, 2005.-195 s.
 89. Azərbaycanda olimpiya hərəkatı: daim yüksəlişdə /ideya və ön söz. müəll. R.Mehdiyev; red. Ə. Həsənov; bur. məsul Ç. Hüseynzadə, B.Sadıqov; tərt. İ. Hüseynli və b. Cild I. Bakı: «Azərbaycan» qəzeti redaksiyası, 2013. - 187 s.
 90. Azərbaycanı yeni qələbələrə aparan lider. V kitab. / tərt. ed., ön sözün müəll. S.Cəfərov; red. L.Məmmədova. - Bakı: Şəms, 2006. - 440 s.
 91. Azərbaycanı yeni qələbələrə aparan lider. I kitab: Görüşlər, rəsmi qəbullar, müsahibələr və məqalələr / red. V.Abdullayev. - Bakı: Şəms, 2004. - 536 s.
 92. Azərbaycanın bu günü və gələcəyi /Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul: Fəzail Ağamalı; tərc. S.Abbasbəyli, R.Rəhimov. - Bakı: Oskar, 2003. - 276 s.
 93. Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyinin 10 illiyinə həsr olunmuş «Suverenlik, demokratiya, dövlət idarəçiliyi» mövzusunda elmi sessiyanın materialları (10 oktyabr, 2001-ci il) /red. S.T.Qəndilov və b. /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: 2002. - 163 s.
 94. Azərbaycanın xarici siyasəti 2004: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 816 s.
 95. Azərbaycanın xarici siyasəti 2004: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.M.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə.- Bakı: Garisma MMC, 2009, 1016 s.
 96. Azərbaycanın xarici siyasəti 2005: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.M.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 648 s.
 97. Azərbaycanın xarici siyasəti 2005: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E. Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 688 s.
 98. Azərbaycanın xarici siyasəti 2006: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 848 s.
 99. Azərbaycanın xarici siyasəti 2006: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul

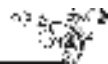
- B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 440 s.
100. Azərbaycanın xarici siyasəti 2007: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 704 s.
101. Azərbaycanın xarici siyasəti 2007: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 1040 s.
102. Azərbaycanın xarici siyasəti 2008: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 816 s.
103. Azərbaycanın xarici siyasəti 2008: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 440 s.
104. Babaoğlu Hikmət. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri /Elmi red. Ə.M.Həsənov; Bakı Dövlət Universiteti. - Bakı: MSA, 2013. - 456 s.
105. Babayev Əlican. İqtisadi inkişafdan modernləşməyə doğru / ön sözün müə. A.Nadirov; elmi red. A.Ələsgərov. - Bakı: Oğuz Eli, 2013.- 197 s.
106. Babayev Qəşəm. İlham Əliyev /red. R.Kazımov. - Bakı: Araz, 2004. - 200 s.
107. Bəhmənli Vəqif. Vətənin İlhamı: Ömürdən reportaj /layih. rəhbəri və ön sözün müə. Ə.Qarayev; red.U.Rəhimov. - Bakı: Çağdaş, 2011. - 310 s.
108. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Gədəbəy rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov; K.Rzazadə; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Gədəbəy Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı: Çarşıoğlu, 2008. - 206 s.
109. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Qazax rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov R.Hüseynov; red. T.Həmid; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Qazax Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı: Çarşıoğlu, 2008. - 284 s.
110. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Şəmkir rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov; N.Veysov; red. T.Həmid; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi; Şəmkir Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı : Çarşıoğlu, 2008. - 272 s.
111. Böyük gələcək / bur. məsul. F.Ağamalı; tərc. S.Abbasbəyli, R.Rəhimov. - Bakı: Oskar, 2003.- 260 s.
112. Böyük vətəndaş İlham Əliyevə ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsilə əlaqədar göndərilən təbriklər /A.A.Səmədov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Un-ti.- Gəncə: Gəncə Poliqrafiya ASC, 2009. - 144 s.

113. Böyük yolun davamçısı / tərt. R.Bəydəmirli; elmi red. E.Nəsibqızı; ön söz: M.Seyidov. - Bakı: Çənlibel, 2006.- 162 s.
114. Böyük yolun davamçısı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin 100 gününə həsr olunur /məsul red. M.Mərdanov; tərt. A.Məmmədova.- Bakı: Çəşioğlu, 2004. - 288 s.
115. Böyük yolun davamçısı: Prezidentin yüz günü / red. L.Hüseynov. - Bakı: Təhsil, 2004. - 304 s.
116. Camalov Yavər. Heydər Əliyevin neft strategiyası davam edir. Əsrin müqaviləsi - 10 / elmi red. T.Məmmədov; red. B.Hüseynli.- Bakı: Qismət, 2004. - 176 s.
117. Cəbiyev Qafar. Yazılan qalacaq/red. T.-Bakı:Elm və təhsil, 2015.-551 s.
118. Cəfəroiv Nizami. Azərbaycan: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyətinin bir illiyinə həsr olunur / D.Osmanlı; Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. - Bakı: Çəşioğlu, 2004. - 160 s.
119. Cəfərov Nizami. Siyasi portret /D.O.Osmanlı; elmi red. N.S.Əhmədli; Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. - Bakı: AzAtaM, 2004. - 76 s.
120. Cəfərov, Nizami. Türk dünyasının yeni lideri / O.Ə.Musayev, D.O.Osmanlı; Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. - Bakı: Çəşioğlu, 2009. - 760 s.
121. Dağkəsəmənli Rafiq. Oğul- ata davamçısı. - Bakı: Nurlan, 2005.-100 s.
122. Dövlət Bayrağı meydanının açılış mərasimi (İzomaterial): Bakı,1 sentyabr 2010-cu il. - Bakı: s.n., 2010. - 51 s.
123. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. 2 kitabda, I kitab (İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin üç illik xronikası). - Bakı: Azərbaycan, 2007. - 942 s.
124. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. 2 kitabda, II kitab (İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin 3 illik xronikası). - Bakı: Azərbaycan, 2008.- 614 s.
125. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı (2008, oktyabr - 2010) /elmi red. R.Mehdiyev; tərt. U.Ələkbərov (ön sözün müə.). E.Nəsirov, E.Əhmədov; Azərb. Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad. Kitab 3. Bakı: Letterpress, 2013. - 606 s.
126. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı (2011 - 2013, mart) /Elmi red. R.Mehdiyev; tərt. U.Ələkbərov (ön sözün müə.), E.Nəsirov, E.Əhmədov; Azərb. Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad. Kitab 4. Bakı: Letterpress, 2013. - 894 s.
127. Dövlətçiliyin, milli maraqların və təhlükəsizliyin Qarantı /Azərb. Resp. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi. - Bakı: Şərq-Qərb, 2015.- 372 s.

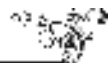
128. Əhədov, Ağamirzə. XXI əsrin lideri. - Bakı: MBM, 2012. - 207 s.
129. Əhmədli, Rəfail. Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi /elmi red. L.Mövsümova, M.Ağayev. - Bakı: Nurlan, 2008. - 360 s.
130. Əhmədov Elçin. Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər/ elmi red. Əli Həsənov; Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2013. - 448 s.
131. Əliyev Həməzə. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafının yeni mərhələsi / İ.Zeynalov. - Bakı: Renesans, 2004. - 58 s.
132. Əsgəroğlu İslam. Siyasət və gerçək uğur / ön sözün müəll. N.M.Əliyeva; red. V.Mövsümov. I kitab: 1994-2003. - Bakı: Araz, 2009. - 224 s.
133. Əsrin müqaviləsi - 10 / elmi red. T.Məmmədov. - Bakı: Qismət, 2004.- 176 s.
134. Fenomen / Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul F.R.Ağamalı. - Bakı : OSKAR NPM, 2004. - 264 s.
135. Hacıyev Allahverdi. Böyük siyasətin uğurlu davamı / red. Z.Məhərrəmov. - Bakı: Nərgiz, 2006. - 104 s.
136. Hacıyev İsmayıl. Naxçıvan Muxtar Respublikası - 90: quruculuq salnaməsi / B.İsmayılov; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi. - Naxçıvan: Əcəmi, 2014. - 157 s.
137. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi: Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları: Lənkəran, 23-24 dekabr 2006 / elmi red. və ön sözün müəllifi: A.İsgəndərov. - Bakı: Azərbaycan, 2007. - 280s.
138. Heydər Əliyev mənim həyatımda /məsl. və ön sözün müəllifi R.Mehdiyev. - Bakı: Təhsil, 2005. - 372 s.
139. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr /red. M.Rzayev, V.Məmmədov. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2013. - 272 c.
140. Hər şey qələbə üçün: kitab-albom /Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti; haz. A.Rəhimov; bur. məs. Z.Abdullayev; layihənin müəll. və tərt. A.Qurbani. - Bakı: OL MMC, 2014.- 175 s.
141. Həsənov Əli. Avrasiya zirvələri: Azərbaycandan baxış: məqalələr toplusu / X.Niyazov Məsl. S Dəmirəl, A. Suver. - Bakı: 2013.- 246 s.
142. Hüseynov Aydın. Müstəqil Azərbaycan-20: iqtisadi inkişaf yolu. - Bakı: Azərbaycan, 2011. - 328 s.
143. Hüseynov Həsən. Heydər Əliyev Azərbaycanın tarixi, İlham Əliyev bu tarixin davamıdır / red. Ə. Əhədov. - Bakı: Araz, 2004. - 330 s.
144. Xalqa həsr olunan illər /Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika

- Komitəsi. - Bakı: 2013. - 525 s.
145. Xalqa həsr olunan illər. - Bakı: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2015. - 515 s.
146. Xudiyev, İ. Müstəqil Azərbaycan / red. M. Qaçayev. - Bakı: 2005. - 100 s.
147. 20 ilin təntənəsi: milli siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət / red. Ü.Məmmədli. - Bakı: Şərq-Qərb, 2011. - 178 s.
148. XXI əsrin parlaq günəşi (Azərbaycan dövlətinin müstəqillik dövrünün İlham Əliyevlə bağlı qısa tarixi) / tərt.-müəll. Y.Fərəcov, İ.Əzizxanov; red.V.Süleymanov, S.Orucov. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2007. - 192 s.
149. İqtisadiyyat və neft: Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasının reallaşmasında İlham Əliyevin xidmətləri / red. N.Süleymanov. - Bakı: Nurlan, 2004. - 234 s.
150. İlham Əliyev 8 il hakimiyyətdə: elmi-praktik konfransın materialları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin səkkizillik fəaliyyətinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları) / Sumqayıt şəhər İcra Hakimiyyəti, Yeni Azərbaycan Partiyası, Sumqayıt Şəhər Təşkilatı; bur. məsul R.Müzəffərli; ön söz E.Əzizov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2011. - 306 s.
151. İlham Əliyev bu günün və gələcəyin uğur faktorudur / tərt. F. Ağamalı. - Bakı: Azərbaycan, 2001. - 552 s.
152. İlham Əliyev Daşkəsəndə. 31 oktyabr 2006-cı il: İzomaterial. /AzərTAc. - Bakı: 2006. - 63 s.
153. İlham Əliyev və Azərbaycanın neft diplomatiyası: Biblioqrafik göstərici. - Bakı: 2009. - 43 s.
154. İlham Əliyevin 5 illik Prezidentlik fəaliyyəti və Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti: sosioloji tədqiqat noyabr-dekabr 2008 /Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası; red. C.Cabbarlı; lay. rəhb. E.Süleymanov. - Bakı: Avcıya, 2009. - 188 s.
155. İlham Əliyevin Prezidentliyinin 365 günü və vətəndaş cəmiyyəti: sosioloji tədqiqat: sentyabr-dekabr 2004 = Civil society and 365 days of İlham Aliyev's presidency: Sociological survey: September-December 2004 = 365 дней президентства Ильхама Алиева и гражданское общество: социологическое исследование: сентябрь-декабрь 2004 / Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası; Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası. - Bakı: Polygraphic Production, 2004. - 488 s. *Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.*
156. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyasəti /tərt. H. Bağirov. Bakı: Şərq-Qərb, 2008. - 399 s.

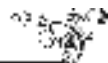
157. İlham Əliyev Şəmkirdə: 1 noyabr 2006-cı il. - Bakı: Çarşıoğlu, 2006. - 103 s.
158. İlham Əliyev: təltiflər / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. - Bakı: 2011. - 415 s.
159. İlham Əliyevin son 6 ayda Prezidentlik fəaliyyəti və Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyəti = Presidency of Ilham Aliyev for the last 6 months and status of civil society in Azerbaijan / Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası; tərc.: L.Qafarlı, N.Bağirova. - Bakı: CBS Polygraphic Production, 2005.-95 s. *Azərbaycan, ingilis və rus dillərində*
160. İmanlı M.N. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu, əsas insan haqları və azadlıqlarının təmini məsələləri /elmi red. F. Ələsgərov. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2006. - 208.
161. Kazımlı, Xan hüseyin. Böyük siyasətin davamı. I cild. - Bakı: Nurlar, 2007. - 687 s.
162. Kazımlı Xan hüseyin. Böyük siyasətin davamı. II cild. - Bakı: Nurlar, 2007. - 671 s.
163. Kazımlı Xan hüseyin. Böyük siyasətin davamı. III cild. - Bakı: Nurlar, 2007.- 740 s.
164. Kazımlı Xan hüseyin. Böyük siyasətin davamı. IV cild. - Bakı: Nurlar, 2008. - 671 s.
165. Kazımlı Xan hüseyin. Böyük siyasətin davamı. V cild. - Bakı: Nurlar, 2008. - 670 s.
166. Qənbərov Miri. Minilliyin zirvəsində: Publisistik məqalələr, müsahibələr, xatirələr, rəylər / red. və tərt. İ.Əmənyullayev. - Bakı: MBM, 2004. - 360 s.
167. Qəndilov Seyfəddin. Dövlətçilik təfəkkürü, idarəçilik məharəti /red. Ə.Həsənov; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2009. - 432 s.
168. Qocatürk Nəriman. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası /elmi red. Ə. Əhmədov. - Bakı: Nurlan, 2008. - 471 s.
169. Quliyev, İbrahim. Milli ideologiya dövlətimizin əsasıdır.- Bakı: Hərbi nəşriyyat, 2000. – 79 s.
170. Quliyev, İbrahim. Sabaha inamla və İlhamla / elmi red. A.Mirzəzadə. - Bakı: Təhsil, 2003. - 144 s.
171. Qurbani Abdulla. Olimpiya məşəli /red. V.H.Əliyev. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2003. - 340 s.
172. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi /elmi red. M.N.Mirzəyev, red. E.M.Lətifova. - Bakı: Təhsil, 2005. -136 s.
173. Mahmudov, Yaqub. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. - Bakı:

- Təhsil, 2011. - 548 s.
174. Mahmudov Yaqub. İlham Əliyev - Azərbaycan dövlətçiliyinin parlaq gələcəyi. - Gülüstan, 2003. - Xüsusi buraxılış.
 175. Mahmudov Yaqub. İlham Əliyev və Azərbaycan tarix elmi /elmi red.Y.Gözəlova. - Bakı: Turxan NPB, 2014. - 478 s.
 176. Mahmudov Yaqub. İlham Əliyev: Yeni Prezident, yeni lider / Siyasət zirvəsində. - Bakı: 2004. - 439 s.
 177. Mahmudov Yaqub. Seçilmiş əsərləri / elmi red. Y.Gözəlova. IX cild. - Bakı: Təhsil, 2011. - 575 s.
 178. Mehdiyev Ərəstun. Əsrin müqaviləsi: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı/ AMEA, Bakıxanov adına Tarix İnstitutu: Elmi redaktor və ön sözün müəllifi Y.Mahmudov - Bakı: Turxan, 2014. - 245 s.
 179. Mehdiyev Ramiz. İlham Əliyev: iqtibaslar və təhlil /tərt. E.Aslanov, F.Məmmədov, C.Osmanlı; elmi red., ön sözün müəll. - Bakı: Azərbaycan, 2006. - 328 s.
 180. Mehdiyev Ramiz. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşünərkən / red. A.Aslanov, V.Musayev. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008. - 792 s.
 181. Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti = Defining the strategy of tomorrow: course towards modernization = Определяя стратегию развития: курс на модернизацию /Red.A.Ə.Aslanov, V.Musayev, D.M.İsmayılov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008.- 216 s. *Azərbaycan, rus və ingilis dillərində.*
 182. Mehdiyev Ramiz. İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış /red. Ə.Həsənov; burax. məs. B. Sadıqov. - Bakı: 2010. - 413 s.
 183. Mehdiyev Ramiz. İnkişafın Azərbaycan modeli / red. Ə.Həsənov; bur. məsul B.Sadıqov. - Bakı: «Azərbaycan» qəzeti, 2010. - 204 s.
 184. Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: məqalələr, çıxışlar, müsahibələr. I cild: İyun 1971 - iyun 2001 /red. A.Aslanov, V.Musayev. - Bakı: XXI əsr-YNE, 2006. - 624 s.
 185. Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: məqalələr, çıxışlar, müsahibələr. II cild: yanvar, 2002 - dekabr, 2006 /red. A.Aslanov, V.Musayev. - Bakı: XXI əsr YNE, 2007. - 672 s.
 186. Mehdiyev Ramiz. Yeni siyasət: inkişafa doğru /ön söz müəll. R. Aslanova; burax. məsul və tərt. ed. B. Sadıqov. I cild. - Bakı: 2008.-581 s.
 187. Mehdiyev Ramiz. Yeni siyasət: inkişafa doğru. II cild. - Bakı: 2008. - 343 s.
 188. Məhərrəməzadə Əlibala. Prezident İlham Əliyevin iqtisadi və siyasi strategiyası / elmi red. T.Məmmədov; red. A.Məhərrəmli. - Bakı: Araz, 2010. - 500 s.
 189. Məmmədkərimov, Zeynəddin. Milyon insanların sevimli oğlu /red.

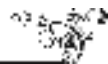
- A.İsabəyli. - Bakı: Şirvannəşr, 2003. - 80 s.
190. Məmmədov Məhərrəm. III Respublika: milli inkişaf modeli və strategiyası. - Bakı: Nurlan, 2008. - 200 s.
191. Milli lider və müstəqil dövlətçilik / M.Yusifov; bur. məsul : Qafar Əliyev; red. Çingiz Hüseynzadə. - Bakı: Nurlan, 2005. - 212 s.
192. Mirzə Valeh. Azərbaycan dövlətçiliyinin qoşa qanadı. I kitab. - Bakı: Təhsil, 2003. - 192 s.
193. Mirzəyev Ramiz. Əsrin müqaviləsindən başlanan yol.- Bakı: 2000.-74 s.
194. Mirzəzadə Aydın. Azərbaycan, zaman, inkişaf /red. E.Əsgərova, R.Cəfərov. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2008. - 608 s.
195. Mirzəzadə, Reyhan. Azərbaycançılıq və vətənpərvərlik məfkurəsi / red. M. Ələkbərli. Bakı: Zərdabi LTD, 2016.- 663 s.
196. Müasir Azərbaycan: dövrün baxışında /bur. məsul B.Sadiqov. I cild. - Bakı: Oskar NPM, 2011. - 528 s.
197. Müasir Azərbaycan: dövrün baxışında /bur. məsul B.Y.Sadiqov. II cild. - Bakı: Oskar NPM, 2011. - 352 s.
198. Müstəqil Azərbaycan - 20. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2011. - s. 640.
199. Nəsimov Elşən. Siyasət: mövqelər, baxışlar, təhlillər, nəzəriyyələr, ideyalar, təkliflər, proqnozlar /elmi və elmi-publisistik məqalələr toplusu. I cild. - Bakı: Elm və Təhsil, 2009. - 496 s
200. Nəsimov Elşən. Siyasət: nəzəriyyələr, mövqelər, baxışlar, təhlillər, ideyalar, təkliflər, proqnozlar / elmi və elmi-publisistik məqalələr toplusu.II cild. - Bakı: Elm və Təhsil, 2010. - 599 s.
201. Niyazov Xəlid. Fəthin yolu (Siyasi portret) / red., ön sözün müəllifi N.Cəfərov. - Bakı: Oskar, 2013. - 384 s.
202. Ozerov Mixail. İlham Əliyev: Azərbaycana inanıram /rus dilindən tərc. R. Əskər. - Bakı : Azərnəşr, 2007. - 376 s.
203. Özünü doğrultmuş varislik / tərt. D. Xəlilova; red. T. Budaqov. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2005. - 135 s.
204. Prezident İlham Əliyev / bur. məsul. R.Mehdiyev; elmi red. Ə.Həsənov; tərt. T.Əhmədov, H.Musayev, E.Qədirli. - Bakı: CBS Polygraphic Production, 2004. - 366 s.
205. Prezident İlham Əliyev və Azərbaycanda təhsilin inkişafı, 2003-2008 /tərt. Y.Əliyev; bur. məsul və ön sözün müə. M.Mərdanov. Bakı: 2008. - 694 s.
206. Prezident İlham Əliyev və idmanımızın 5 ili: kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dövlət rəhbəri olaraq fəaliyyətinin 5 illiyinə həsr olunur /Azərb. Resp. Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi; tərt. ed. Q.Mehdiyev. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008.-123 s.

207. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət 2003-2008: 2 cildə: Cild 1. Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr / lay. rəh. və baş məsl. Ə. Qarayev; Azərbaycan Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; Azərbaycan Resp. Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; Azərb. Dövlət Teleqraf Agentliyi; tərt. L.Məmmədova, M.Əhmədov, Ə.Eyvazov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 951 s.
208. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət 2003-2008: 2 cildə: Cild I. Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr / tərt. L.Məmmədova, M.Əhmədov; lay.rəhb. Ə.Qarayev; Azərbaycan Resp. Mədə. və Turizm Naz. - Bakı: İdeal-Print, 2008. - 480 s.
209. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008: 2 cildə, I cild : Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr. / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; layihənin rəh. Ə.M.Qarayev; bur. məsul: S.Y.Məmmədaliyeva, T.Mehdiyev, Ə.Vəliyev; tərt. L.A.Məmmədova, M.N.Əhmədov, Ə.Eyvazov. II nəşr əlavə və dəyişikliklərlə. - Bakı: İdeal-Print, 2010. - 506 s.
210. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008: 2 cildə, II cild: Təbriklər, qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; layihənin rəh. Ə.M.Qarayev; bur. məsul: S.Y.Məmmədaliyeva, T.Mehdiyev, Ə.Vəliyev; tərt. L.A.Məmmədova, M.Əhmədov, Ə.Eyvazov. II nəşr, əlavə və dəyişikliklərlə. - Bakı: İdeal-Print, 2010. - 538 s.
211. Prezident: beş il: 2003-dən 2008-dək Azərbaycan Prezidenti fotolarla 5 il /Milli qəhrəman Çingiz Mustafayev adına fond; red. heyəti: V.Mustafayev. - Bakı: ANS-Press, 2008. - 227 s.
212. Sabaha doğru: Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışları əsasında /Heydər Əliyev İrsinin Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: Apostrof, 2009. - 709 s.
213. Seyidov Mirkazım. İnamdan doğulan İlham. - Bakı: Şirvannəşr, 2004. - 500 s.
214. Seyidov Mirkazım. İnamlı, İlhamla sabaha doğru /elmi məsləhətçi və ön sözün müəll. İ.Həbibbəyli; red. N.Cəfərov. II kitab. - Novosibirsk, 2013. - 471 s.
215. Seyidov Mirkazım. İnamlı, İlhamla sabaha doğru. -. Bakı: Adiloğlu, 2003.214 s.
216. Səlimxanlı Dəyanət. Diplomatiyadan siyasi olimpə qədər yol bu yol İlham Əliyevin yoludur /red. E.Mehdizadə; məsl. N.Heydərov. - Bakı:

- Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2003. - 144 s.
217. Səmədov Abutalıb. Prezident İlham Əliyev. I cild. Dəyanət / elmi red. S.Ş.Nuriyev. - Bakı: 2007, 423 s.
218. Səmədov Abutalıb. Prezident İlham Əliyev. II cild . İnkişafın Azərbaycan yolu: «Narıncı» fəlakətdən qurtuluş / bur. məsul R.Ə.Mehdiyev; elmi red. Ə.M.Həsənov. - Bakı: 2007. - 462 s.
219. Sərdarov Vüqar. Hüquqi dövlətin qurucusu / red. və ön sözün müə. N.Cəfərov. - Bakı: Elm və təhsil, 2013.-187 s.
220. Siyasət zirvəsində (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin siyasi fəaliyyəti, nitqləri, müsahibələri və çıxışları əsasında) / tərt. E.Nəsimov; elmi red. S.M.Qəndilov. - Bakı: Yurd NPB, 2004. - 439 s.
221. Siyasi ləyaqət nümunəsi 50: kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 50 yaşının tamam olmasına həsr olunur /red. hey. məsl. B.Budaqov; tərt. ed. A.Fikrətoğlu, T.Abbasov, S.Abbasov. - Bakı: Zərdabi NPM, 2011. - 301s.
222. Siyasi olimpə doğru: məqalələr toplusu («525-ci qəzet»də dərc olunan, siyasi xadim İlham Əliyevin fəaliyyətindən bəhs edən məqalələr, analitik materiallar və şərhlər) /red. R.Məcidi; ön sözün müə. R.Hüseynov. - Bakı: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2003. - 430 s.
223. Təbrizi, Qulammirzə. Müdriklik fəlsəfəsi (Böyük Britaniyanın Edinburq Universitetinin professoru Qulamrza Səbri Təbrizi Prezident İlham Əliyev haqqında) /tərt. nəşrə haz. və red. Q.Piriyev; Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurası, Ana dili fondu. - Bakı: Turan evi, 2006. -272 s.
224. Tuncay Bəxtiyar. XXI əsrin perspektivləri: Azərbaycandan baxış /elmi red. N.Əhmədli; Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. - Bakı: AzAtaM, 2003. - 89 s.
225. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda 5 il: 2008-2013 Aprel /Azərb. Resp. Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası; red. S.Alişarlı; tərt. ed. N.Məmmədova. - Bakı: QHT, 2013. - 107 s.
226. Yeni Azərbaycan - Yeni Lider / Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul F.R.Ağamalı. - Bakı: Oskar NPM, 2003. - 252 s.
227. Yeni əsrdə yeni lider / elmi red. Q. Mehdiyev; red. Q.Əfəndiyev. - Bakı: Araz, 2002. - 238 s.
228. 135 illik yol /elmi məsl. və ön söz. müə. Ə.Həsənov; bur. məsul V.Süleymanov; tərt. M.Babayeva və b. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: Apostrof, 2010. - 234 s.
- * * *
229. Ильхам Алиев. Парламентские выборы - 2015 (Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева на первом заседании Милли Медж-

- лиса Азербайджанской Республики пятого созыва): позиции и мнения = Parlament seçkiləri - 2015 : mövqelər və rəylər / Центр Стратегических Исследований; сост.: Т. Аллахъярова, Н.Махмудов, А.Мамедов. - Bakı: Aston-Print, 2015. - 232 с. *Azərbaycan, rus, ingilis dillərində.*
230. Агамалы Фазаиль. Президент - Реформатор /ред. Э.Алиева. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2010. - 288 с.
231. Андриянов, Виктор. Ильхам Алиев / Г.Мираламов - Москва: Молодая гвардия, 2007. - 396 с.
232. Взаимодействие культур в условиях глобализации: материалы международной научной конференции, посвященной памяти общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева /РАН, Ин-т Филос.; Ин-т Филос., Социол. и Права НАН Азерб. Факультет Глобальных Процессов МГУ им. М.В.Ломоносова; Рос. Филос. Общество Представительство Фонда Гейдара Алиева в РФ; под общей ред. Н.Мамедова, А.Чумакова; сост. и ответ. ред. А.Гезалов, И.Мамед-заде; ред. кол. Т.Ахмедова и др.; предисл. Л. Алиева. - Москва: Канон +, 2010. - 510 с.
233. Гасанов Али. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики.- Баку: Зардаби ИПО, 2014.-672 с.
234. Зенькович Николай. Ильхам Алиев: Взгляд из Москвы. -Баку: Яуза, 2008.-512 с.
235. Кулиев, Руфат. Глобализация мировой экономики и Азербайджан. - Баку, 2011. - 320 с.
236. Магеррамзаде Алибала. Экономическая и политическая стратегия Президента Ильхама Алиева / науч. ред. Т. Мамедов; ред. А.Магеррамли; конс. З.Самедзаде. - Баку: Элм и Тахсил, 2010. - 360 с.
237. Махмудов Ягуб. Победное шествие идей Гейдара Алиева / пер. с англ. Э.Лятифовой; науч. ред. А. Гасанов; ред. Е. Гезалова, Н. Мамедова, Г. Талыбова. - Баку: Təhsil, 2012. - 680 с.
238. Мехтиев Рамиз. Десять лет изменившие Азербайджан: 2003-2013. - Москва: Гриф и К, 2013. - 244 с.
239. Мехтиев, Рамиз. Определяя стратегию будущего: курс на модернизации. - Баку: Шарг-Гарб, 2008. - 216 с.
240. Музаффарли Назим. Рейтинг Азербайджана в международных сравнительных исследованиях / науч. ред. Э.Исмаилов; Институт Стратегических Исследований Кавказа (ISSC). - Баку: Кавказ, 2006. - 495с
241. Озерев Михаил. Ильхам Алиев: Я верю в мой Азербайджан. - Москва: Бослен, 2007. - 352 с.
242. Президент Ильхам Алиев: многотомник /сост. Н.Мамедов; гл.

- конс. С.Т.Абдиев; Фонд поддержки политики тюркоязычных государств. Т.1. - Бишкек: Бийиктик, 2011. - 1002 с.
243. Президент Ильхам Алиев: многотомник /сост. Н.Мамедов; гл. конс. С.Т.Абдиев; Фонд поддержки политики тюркоязычных государств. Т.2. - Бишкек: Бийиктик, 2011. - 755 с.
244. Президент Ильхам Алиев: многотомник/сост. Н.Мамедов; гл. конс. С.Т.Абдиев; Фонд поддержки политики тюркоязычных государств. Бакинская фирма «Femina». Т.3. - Бишкек: Бийиктик, 2011. - 760 с.
245. Султанов Чапай. Сквозь призму шахмат.-Баку:Чашыоглы,2009.-372 с.
246. Цыганов Олег. Ильхам Алиев: Открытый мир /сост. А.В.Караев; перевод на англ. «Первая Переводческая Компания». - Москва: Хроникер, 2008. - 291 с.
247. Черняевский Станислав. Десять лет истории Азербайджана: 2003-2013 год. - Москва: Флинта, 2013. - 400 с.
- * * *
248. Azerbaijan oil in the world policy /I.Aliyev, G.Gasanov, trans. G.Bayramov. - Baku: Azerbaijan, 1997.- 438 p. *ingilis dilində*
249. Azerbaijan: etat leader du sud Caucase /Soppelsa J. - Paris: A2C Medias, 2015. - 189 p. *ingilis dilində*.
250. Cemilli Elnur. ABD'nin Güney Kafkasya Politikası / ed. Q. Şükürov.- Istanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.- 192 s. - *türk dilində*
251. Greym's Vilson. İlham: Bir Cümhurbaşkanının portreti. - İstanbul: 2011. - 510 s. - *türk dilində*
252. Aliyev İlham. Azerbajdzsán és Európa Energiabiztonsága: műsahibəsi və nitqləri / trans. G. Kárpáti. – Budapest: 2009. - 32 p. - *Macar, Azərbaycan və ingilis dillərində*
253. Aliyev İlham. Humanitarian Challenges of the XXI Century /D.A Medvedev; ed. S.Naryshkin, R.A.Mehdiyev. - Baku- Moscow: Teppa: ITAP-TACC, 2011. - 246 p.- *ingilis dilində*.
254. İlham Aliyev - National Leader of Azerbaijan /foreword. I.H.Aliyev; comp. E.Madatli; translation. Z.U.Kan.- Islamabad: s.n., 2008. - 262 p. *ingilis dilində*
255. Kocaturk Nerman. İlham Aliyev: İpek yolu uygarlığı Azərbaycan diplomasisi / edt. A.Ahmetov; ön söz. H. Kılıç.- İstanbul: İmak Ofset, 2009. - 373 s. -*türk dilində*
256. Michałowski Witold. Rzecz o Hejdarze Alijewie / tłum. Cz. Seniuch; red. B. Walicka.- Warszawa: Wydawnictwo Fundacja Odysseum, 2008.- 155 s. - *polyak dilində*.
257. Mitrică Minodor. Renașterea Azerbaigeanului.- București: Intact, 2002.- 256 p. *rumun dilində*.

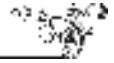
258. Mitrică Minodor. The Revival of Azerbaijan. - București: Editura Paideia, 2003.- 255 p. *ingilis dilində*.
259. Nuriyev Elxan. The South Caucasus at the Crossroads: conflicts, Caspian Oil and Great Power Politics. - Berlin: LIT, 2007. - 370 p. *ingilis dilində*.
260. Orujov H. Heydar Aliyev and national policy in Azerbaijan/editor A.Abdullayev, S.Seyidov. Baku: Sharg-Garb, 2002. - 352 p. - *ingilis dilində*.
261. Steadfast position / trans. V.Amirova; comp. N.Ibrahimov; ill. N.Babayev.- Baku: Azerbaijan, 1994.- 40 p. *ingilis dilində*.
262. The presidential elections of Azerbaijan republic in documents: october, 15. 2008 /Association for civil society development in Azerbaijan. - Baku: ACSDA, 2008. - 108 s. *ingilis dilində*
263. Vilson G. İlham Aliev: Bir Cümhurbaşkanının portreti. - İstanbul: 2011. - 510 s. *türk dilində*.
264. Words of Wisdom / preface by M.Aliyeva; Heydar Aliyev Foundation. Vol. 2: October 1998-2003 October.- Baku: Chashioglu, 2009.- 400 p.- *ingilis dilində*
265. Words of Wisdom / preface by M.Aliyeva; Heydar Aliyev Foundation. Vol. 1: June 1993-1998 October / preface by M. Aliyeva.- Baku: Chashioglu, 2009.- 371 p. *ingilis dilində*

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ VƏ İQTİSADİ İSLAHATLAR

1.1. Siyasi və hüquqi islahatlar

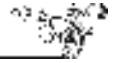
266. İlham Əliyev. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev III Beynəlxalq Humanitar Forumun açılış mərasimində çıxışı //Xalq qəzeti.-2013.-1 noyabr.
267. İlham Əliyev. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Azərbaycan.- 2009. - 13 may.
268. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin andıçmə mərasimində nitqi // Xalq qəzeti. – 2003. - 01 noyabr.
269. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm /tərt. S.M.Qəndilov, E.İ.Əhmədov, E.X.Nəsirov. 2 kitabda, I kitab. - Bakı: Azərbaycan, 2007.- 942 s.
270. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm /tərt. S.M.Qəndilov, E.İ.Əhmədov, E.X.Nəsirov. 2 kitabda, II kitab. - Bakı: Azərbaycan, 2008. - 754 s.
271. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı. III kitab (2008 oktyabr-2010) /elmi red. R.Ə.Mehdiyev; tərt. və ön sözün müəllifi U.Ələkbərov; tərt. E.Nəsirov, E.Əhmədov; Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2013. - 606 s.
272. İlham Əliyev. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərinin icmalı IV kitab (2011-2013, mart) /elmi red. R.Ə.Mehdiyev; tərt. və ön sözün müəllifi U.Ələkbərov; tərt. E.Nəsirov, E.Əhmədov /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2013. - 894 s.
273. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyevin andıçmə mərasimində nitqi: 31 oktyabr 2003, 24 oktyabr 2008 = Speech of President İlham Aliyev at the Ceremony of Inauguration: 31 October 2003, 24 October 2008 = Речь Президента Ильхама Алиева на церемонии инаугурации: 31 октября, 2003, 24 октября 2008 / Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. - Bakı: CBS-PP MMC, n. i. y. - 63 s. - *Azərbaycan, ingilis, rus dillərində.*
274. İlham Heydər oğlu Əliyev. Tərcümeyi-hal.... – www.prezident.az
275. Adilov, Nadir. Müasir beynəlxalq hüquq və Azərbaycan Respublikası

- qanunvericiliyində uşaq hüquqlarının müdafiəsi: nəzəri və praktiki məsələlər/Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyası; Avrasiya Hüquqşünaslar Assosiasiyası; Azərbaycan Hüquqşünaslar Birliyi.-Bakı: 2010.- 288 s.
276. «Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009-2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 6 fevral 2009-cu il... www.president.az
277. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının hesabatı... Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi saytı... www.msk.gov.az
278. Azərbaycan Respublikasında dövlət qeydiyyatına alınmış siyasi partiyalar haqqında məlumat... Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi saytı... www.msk.gov.az
279. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 28 dekabr, 2006-cı il /Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rəsmi saytı... www.justice.gov.az
280. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı /nəşrə haz. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. - Bakı: 2007. - 31 s.
281. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. №1880, 28 dekabr, 2006-cı il, Bakı şəhəri / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
282. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
283. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının tətbiqinin üçüncü ilinin nəticələrinə həsr olunmuş konfransın materialları: 14 may 2010-cu il /tərt. A.Səfixanlı; Z.Əliyev; red. E.Süleymanova. - Bakı: Oğuz eli, 2010. - 320 s.
284. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının tətbiqinin dördüncü ilinin nəticələri. - Bakı: Poliqraf, 2011.-351 s.
285. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 yanvar, 2006-cı il, № 352 /Azərbaycan Respublikası

- Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
286. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində və Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 28 oktyabr 2008-ci il, Bakı şəhəri, № 705-IIIQD /Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
287. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinə dəyişiklik və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 16 dekabr 2008-ci il... www.prezident.az
288. Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 27 iyul, 2007-ci il / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
289. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 13 dekabr, 2007-ci il / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası...www.e-qanun.az
290. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı /Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az
291. Böyük yolun davamçısı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Prezidentlik fəaliyyətinin 100 gününə həsr olunur /məsul red. M.Mərdanov; tərt. A.Məmmədova.- Bakı: Çapaşoğlu, 2004. - 288 s.
292. Cəbrayilov, Rafael. Azərbaycan Respublikasında hüquq islahatları / elmi red. M.F.Məlikova. - Bakı: 2014. - 304 s.
293. «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 30 sentyabr, 2009-cu il... www.prezident.az
294. «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 13 fevral 2014-cü il... www.prezident.az
295. «Ədliyyə orqanlarının inkişafı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 17 avqust tarixli 446 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 27 dekabr, 2012-ci il. № 799 / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası... www.e-qanun.az

qanun.az

296. «Əlillərin hüquqları haqqında» Konvensiyanın Fakültativ Protokoluna qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 2 oktyabr, 2008-ci il / Milli Məclisin rəsmi saytı... www.meclis.gov.az
297. Gələcək 10 il: Azərbaycanda demokratik islahatların başlıca istiqamət və məqsədləri / Azərbaycan naminə: ictimai forum. I cild. - Bakı: Adiloğlu, 2006. - 368 s.
298. Gələcək 10 il: Azərbaycanda demokratik islahatların başlıca istiqamət və məqsədləri / Azərbaycan naminə: ictimai forum. II cild. - Bakı: Adiloğlu, 2006. - 368 s.
299. Xarici İşlər Nazirliyinin illik hesabatı... 11.12.2015. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin saytı... www.mfa.gov.az
300. İmanlı M.N. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu, əsas insan haqları və azadlıqlarının təmini məsələləri /elmi red. F.M.Ələsgərov. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2006. - 208 s.
301. «İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya»nın Fakültativ Protokolunun təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 2 dekabr 2008-ci il /Milli Məclisin rəsmi saytı... www.meclis.gov.az
302. «Konstitusiya məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 10 aprel 2007-ci il... www.president.az
303. Qocayev, Xaliq. Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual qanunvericiliyi sferasında beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası: h. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-y: İxtisas: 5603.01 - Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları. - Bakı: 2015.
304. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan – 2003-2008: zaman haqqında düşüncələr. – Bakı: Şərq-Qərb, 2009. - 240 s.
305. Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti = Defining the strategy of tomorrow: course towards modernization = Определяя стратегию развития: курс на модернизацию / red. A.Ə.Aslanov, V.Musayev, D.M.İsmayılov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008. - 216 s. *Azərbaycan, ingilis, rus dillərində.*
306. Mehdiyev Ramiz. İkili standartların dünya nizami və müasir Azərbaycan. - Bakı: Şərq-Qərb, 2015. - 224 s.
307. Mehdiyev Ramiz. XXI əsrdə milli dövlətçilik. - Bakı: XXI - Yeni Nəşrlər Evi, 2003. 248 s.
308. Məhərrəməzadə Əlibala. Prezident İlham Əliyevin iqtisadi və siyasi strategiyası / elmi red. T.Məmmədov; red. A.Məhərrəmli; rəy. Z.Ə.Səmədzadə, A. Bayramov. - Bakı: Araz, 2010. - 500 s.

309. «Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 10 aprel, 2007-ci il... www.prezident.az
310. Məhkəmə quruluşunda bəzi dəyişikliklər, hakimlərin ümumi sayı və məhkəmələrin ərazi yurisdiksiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 09 avqust, 2010-cu il... www.president.az
311. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» və «Konstitusiyaya məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 8 may, 2007-ci il... www.prezident.az
312. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında», «Vətən uğrunda həlak olanların xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında» və «Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 2008-ci il 16 dekabr tarixli 741-IIIQD nömrəli Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı şəhəri, 13 fevral, 2009-cu il... www.prezident.az
313. Müasir global siyasi proseslər və milli dövlət ideyası /AMEA, Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu; red. Ə.Tağıyev.-Bakı:Səda,2006.-286 s.
314. «Nüvə terrorçuluğu əməlləri ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 2 dekabr 2008-ci il / meclis.gov.az- Milli Məclisin rəsmi saytı
315. 15 oktyabr, 2008-ci il prezident seçkilərinin nəticələri /Mərkəzi Seçki Komissiyası. İnformasiya Mərkəzi... <http://infocenter.gov.az>
316. «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 1 aprel, 2008-ci il... www.prezident.az
317. «Prokurorluq haqqında», «Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında» və «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 20 oktyabr, 2009-cu il... www.prezident.az
318. Səlimov Elşad. Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaşların şəraf və ləyaqətinin müdafiəsinin Konstitusion - hüquqi təminatı: h. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.02 - Konstitusiyaya hüququ; Bələdiyyə hüququ. - Bakı: 2012.
319. Sərdarov Vüqar. Hüquqi dövlətin qurucusu /red.və ön sözün müəllifi

- Nizami Cəfərov. - Bakı: Elm və təhsil, 2013. - 187 s.
320. Sultanov E. Prokurorluq hər zaman dövlətçiliyin və qanunçuluğun keşiyindədir // Respublika. – 2013. - 28 sentyabr.
321. Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 28 iyul, 2007-ci il / Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazası...www. e-qanun.az
322. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda 5 il: 2008-2013 Aprel /Azərb. Resp. Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası; red. S.Alışarlı; tərt. ed. N.Məmmədova. - Bakı: QHT, 2013. - 107 s.

1.2. İqtisadi islahatların davam etdirilməsi

323. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. II kitab: oktyabr 2003 - fevral 2004. - Bakı : Azər nəşr, 2009. - 432 s.
324. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «The Business Year» nəşrinə müsahibəsindən. 15 may 2014-cü il... [http:// az.strategiya.az/chap.php?id=8935](http://az.strategiya.az/chap.php?id=8935)
325. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına dövlət qayğısı = State Care to the Development of Entrepreneurship in Azerbaijan / tərt. M.Əlisoy; red.M.Seyidov, S.Mikayılqızı. - Bakı: Ziya, 2012. - 192 s. *Azərbaycan və ingilis dillərində.*
326. Babayev Əlican. İqtisadi inkişafdan modernləşməyə doğru /elmi red. A.K.Ələsgərov. - Bakı: Oğuz eli, 2013. - 197 s.
327. Baxışov Namiq. Dövlətin makroiqtisadi sabitliyinə büdcə xərclərinin təsirinin modelləşdirilməsi (Azərbaycan Respublikası təmsalında): i. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.13. - İqtisadiyyatın riyazi və instrumental metodları. - Bakı: 2008.
328. Bayramov V. Həyata keçirilən proqramlar ölkəmizdə regionların iqtisadi inkişafını sürətləndirir //Xalq qəzeti. 2016. - 08 yanvar.
329. Hacıəliyev E. Regionların tarazlı inkişafına xidmət edən siyasət. 11 Oktyabr 2015-ci il. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php? mod=3&id=80290>
330. Həsənova Pəri. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda təbii inhisarların fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları: i. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2014.

331. Hüseynov Aydın. Müstəqil Azərbaycan-20: iqtisadi inkişaf yolu. - Bakı: Azərbaycan, 2011. - 328 s.
332. Hüseynov Rafiq. Azərbaycan Milli iqtisadi modeli: nəzəriyyə və praktika /elmi red. A.Ələsgərov /AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. - Bakı: Elm, 2015. - 466 s.
333. Hüseynova Arzu. Azərbaycanda innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi: i. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5306.01 - Texnoloji innovasiyalar iqtisadiyyatı . - Bakı: 2016.
334. İqtisadi müstəqilliyi müəyyən edən uğurlu siyasətin bəhrələri. 01 mart 2014-cü il. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=35166>.
335. İmanov Telman. Müasir iqtisadi şəraitdə istehsal vasitələri bazarının formalaşması və inkişafı problemləri: i. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2015.
336. İnkişafın Azərbaycan modeli /ideya müəl. və ön sözün müəl. R.Mehdiyev; red. Ə.Həsənov; bur. məsul B.Sadıqov. - Bakı: «Azərbaycan» qəzeti, 2010. - 204 s.
337. İnsan amili və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi...anl.az/el/Kitab/2015/qm_ina.pdf
338. İslamova, Xoşqədam. Azərbaycan Respublikasının aqrar siyasəti (1991-2008-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2013.- 26 s.
339. İsrailov, Həsən. Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının inkişaf problemləri və perspektivləri: i. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat - Bakı: 2014.
340. Kərimov Qüdrət. Sabitlik, iqtisadi inkişaf və sosial rifah strategiyası. 15 Oktyabr 2015-ci il. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=80652>
341. Qurbanov Təriyel. Müstəqillik dövründə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf tarixi və onun xüsusiyyətləri (1991-2010-cu illər): i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5307.01 - İqtisadi nəzəriyyə. - Bakı: 2013.
342. Qurbanova Tünzalə. Azərbaycanda maliyyə siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri aspekti: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.01 - İqtisadi nəzəriyyə. - Bakı: 2007.
343. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan - 2003-2008: zaman haqqında düşünərkən. - Bakı: Şərq-Qərb, 2009. - 240 s.
344. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. - Bakı: XXI - Yeni Nəşrlər Evi, 2005. - 464 s.
345. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. - Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2000. - 288 s.

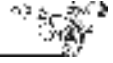
346. Nadirov Asəf. Azərbaycan iqtisadiyyatının daima yüksələn müstəqillik dövrü / elmi red. Ə.X.Nuruyev. - Bakı: CBS Polygraphic Production, 2012. - 359 s.
347. Nəcəfov Zakir. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı: i.ü.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-y. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (makroiqtisadiyyat); 08.00.13 - İqtisadiyyatın riyazi və instrumental üsulları. - Bakı: 2011.
348. Nuriyev Cümşüd. Azərbaycan Respublikasında siyasi sabitlik ölkədə aparılan aqrar islahatlar kontekstində: siy.ü.e. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas:23.00.02 - Siyasi institutlar, etnosiyasi kofliktologiya, milli və siyasi proseslər. - Bakı: 2010.
349. Nuriyev Əli. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları /elmi red. Z.Ə.Səmədzadə, İ.H.Aliyev, C.D.Qocayev /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası; Regional iqtisadi və sosial araşdırmalar İnstitutu. - Bakı: Avropa, 2013. - 418 s.
350. Səfərov Səttar. Heydər Əliyev kursu yeni keyfiyyət halında: iqtisadiyyat, siyasət, dinamizm, perspektivlər. - Bakı: Azərneşr, 2005. - 504 s.
351. Səfərov Səttar. 10 il müstəqillik və iqtisadiyyat. - Bakı: Azərneşr, 2001. - 328 s.
352. Sultanov, Məzahir. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşmasında beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının rolu: i.ü. fəls. i.ü.d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. 53.08.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2013.
353. Şəkəraliyev Arif. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyinin 20 illiyinə ithaf olunur /elmi red. M. X. Meybullayev.- Bakı: İqtisad Universiteti, 2011.- 542 s.
354. Şəkəraliyev Arif. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər /elmi red. M.X.Meybullayev. - Bakı: İqtisad Universiteti, 2009.-415 s.
355. Vəliyev Dünyamalı. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası /elmi red. A.Nadirov; rəyçi. S.Xəlilov, A.Musayev. - Bakı: Adiloğlu, 2008. - 426 s.

1.3. Kadr siyasəti

356. «Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanlarında dövlət qulluğunun rəhbər vəzifələrinin tutulması üçün ehtiyat kadrların formalaşdırılması Qaydaları». Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 27 iyul tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

357. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
358. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya haqqında Əsasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 3 iyun tarixli 247 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
359. «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
360. Hüseynova Nazənin. Dövlət qulluğu və kadr siyasəti /elmi red. Ə.Abdullayev. - Bakı: Adiloğlu, 2013. - 476 c.
361. İsmayılov Süleyman. Azərbaycanda dövlət qulluğunun və idarəetmə sisteminin keçmişi, bu günü və perspektivləri. Bakı, 2013.
362. Kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin hazırlanması problemləri: müasir vəziyyət, beynəlxalq təcrübə və yeni aqrqr təhsil modeli: beynəlxalq konfransın materialları: (14-16 may, 2009) /Azərbaycan Resp. Kənd Təsər. Nazirliyi; Azərbaycan Döv. Aqrar Un-ti; red. R.S.Kərimova. - Gəncə: 2009. - 124 s.
363. Mahmudova Gülnaz. Azərbaycan Respublikasının dövlət ali təhsil sistemində humanitar sahələr üzrə kadr hazırlığı (1991-2005-ci illər): t. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya.İxtisas: 5503.02 /AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu. - Bakı: 2016.
364. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan - 2003-2008: zaman haqqında düşünərkən. - Bakı: Şərq-Qərb, 2009. - 240 s.
365. Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: məqalələr, çıxışlar, müsahibələr: 2 kitabda /red. A.Aslanov, V.Musayev. II cild. - yanvar 2002- dekabr 2006. - Bakı: XXI əsr-Yeni Nəşrlər Evi, 2007. - 671 s.
366. Məmmədov Oruc. Dövlət qulluqçularının əlavə təhsilinin hüquqi tənzimlənməsi: /elmi red. A.M.Qasımov.- Bakı: Elm və təhsil, 2013. - 187 s.
367. Muradov Allahyar. Azərbaycanda elmi-texniki kadr potensialının formalaşması və istifadəsi: iqt. e. n. a. dər. al. üçün təq. ol. dis-ya: 08.00.05 /AMEA, İqtisadiyyat İn-tu.- Bakı: 2003
368. Yanq Ronald. Azərbaycanda kadrların idarə edilməsinə müasir yanaşma - insan inkişafı = Unlocking the human potential a new approach to HRM for the Civil Service of Azerbaijan / A.Gilmor, G.D.Quliyeva; tərc. A.A.Qədirli. - Bakı: Ozan, 2005. - 448 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
369. www.president.az/articles/10997
370. www.csc.gov.az.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİ İNKİŞAFI

2.1. Sənaye sahələrinin inkişafı

371. Aliyev İsa. «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının tətbiqi: «Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin İnkişaf Proqramı» /Y.Ə.Məmmədov; elmi red. A.Ə.Rüstəmov, H.Rüstəmbəyov, A.Ələkbərov; AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. - Bakı: Avropa, 2014. -134 s.
372. Aslanzadə İlham. Dövlət innovasiya siyasətinin formalaşması və sənaye sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri: i. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 5312.01 /AMEA, İqtisadiyyat İn-tu. - Bakı: 2013.
373. Azərbaycan tarixi // Bakı.- 2014. - 13 mart.
374. Baytak Sedat. Azərbaycanda sənaye məhsullarının keyfiyyətinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi: i. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 5311.01 /AMEA, İqtisadiyyat İn-tu.- Bakı: 2016.
375. Əliyev Natiq. Azərbaycan neft və qaz sənayesi XXI əsrin astanasında = Azerbaijan oil and gas industry on the eve of the XXI century, ARDNŞ. - Bakı: 1999. - 8 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
376. Əliyev Natiq. Azərbaycanın sənaye və yanacaq-enerji kompleksinin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri / red. N.Məmmədov. - Bakı: Azərbaycan, 2006. - 72 s.
377. Əliyev Şəfa. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri /elmi red. Ə.İ.Bayramov. - Bakı: Elm və Təhsil, 2012. - 196 s.
378. Əliyev Tərbiz. Rəqabət qabiliyyətli sənayedə sahibkarlığın inkişafı.- Bakı: Avropa, 2013. -76 s.
379. Hüseynov, Tofiq. Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq / elmi red. H.B.Allahverdiyev; AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. - Bakı: Elm, 2009. - 380 s.
380. Quliyev Rüstəm. Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin sənaye siyasəti: i. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (komplekslərin, sahələrin və müəssisələrin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsi). Bakı: 2011.
381. Qurbanzadə Ağazeynal. XXI əsr: dayanıqlı inkişafın aqrar-sənaye klaster faktoru. - Bakı: Kooperasiya, 2015. - 215 s.
382. Məmmədov, Ziya. Heydər Əliyev və Azərbaycan dəmiryolları. - Bakı: Azərnaşr, 1999. - 304 s.

383. Mustafayev Şahin. Azərbaycan iqtisadiyyatı son 10 ildə olan və dayanıqlı inkişaf dövrü. Azərbaycan vergi jurnalı. 2015. - №4, s.27.
384. Mustafayev Şahin. İnkişafın Azərbaycan modeli: Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi yüksəliş strategiyası ölkəmizin inkişaf etmiş dövlətlər sırasına qoşulmasına hesablanmışdır // Azərbaycan. – 2010. – 15 oktyabr.
385. Nuriyeva Nüşabə. Yeyinti sənaye məhsullarının keyfiyyətinin idarə olunmasının təkmilləşməsinin əsas istiqamətləri: i. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya: İxtisas: 5312.01 / AMEA, İqtisadiyyat İn-tu. - Bakı: 2014.
386. Səfərov Cəmil. Sənaye istehsalının əsasları.- Bakı: İSN mərkəzi, Xəzər Universiteti, 2015. - 283 s.
387. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci illiyinə həsr olunmuş «İnvestisiya qoyuluşlarının siyasi aspektləri və iqtisadi səmərəliliyi» mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları: məruzə və çıxışlar: 5-6 may 2015-ci il /tərt. ed.: S.A.Əmirxanov, N. R.Axundova, A.V.İsgəndərova; red. İ.M.Abbasov. - Bakı: Biznes Universiteti 2015.-589 s.
388. Yəhyayeva Aynurə. Sənaye sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyası və onun səmərəliyinin artırılması istiqamətləri: i. ü. f.d. dər. almaq üçün təq. ol. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Un-ti. - Bakı: 2009.
389. www.azerbaijan.az.portali
390. www.lib.aliyevheritage.org/az/2292858.htm.

2.2. Tikinti və infrastrukturun genişlənməsi

391. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi 1 oktyabr 2014-cü ilədək olan əlavə və dəyişikliklərlə.- Bakı: Qanun, 2014. - 95 s.
392. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi. - Bakı: Qanun, 2012. - 96 s.
393. Azərbaycan Respublikasının tikintiyə dair sənədlər toplusu / bur. məsul E.M.Əfəndiyev. - Bakı : Hüquq ədəbiyyatı, 2015. - 136 s.
394. Bayramov Vəqif. Azərbaycan iqtisadiyyatı son 10 ildə: uğurlar və perspektivlər // Xalq qəzeti. – 2013. - 9 oktyabr.
395. Dövlət qayğısı səhiyyə işçilərinə ikiqat bayram sevinci yaşadır. 17 iyun 2015... <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=72162>.
396. Heydər Əliyev Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidənqurulması layihəsinin banisidir /Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti - Bakı: Mütərcim, 2013. - 128 s.
397. Həsənov Tapdıq. Rayon və şəhərlərin planlaşdırılması /Y.S.Kərimli; elmi

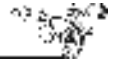
- red. V.Ə.Əfəndiyev.- Bakı: Kooperasiya, 2014. - 329 s.
398. Xəlilov Abuhüseyn. Firma iqtisadiyyatı və sahibkarlıq: tikinti biznesində / A.X.Nəbiyev; elmi red. C.S.Xəlilov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Un-ti.- Bakı: MBM, 2014. - 311 s.
399. İqtisadiyyat və Sənaye Naziri Şahin Mustafayevin Trend agentliyinə müsahibəsi. 14 fevral 2014... <http://news.milli.az/economy/247693.html>
400. Mehdiyev Xəyyam. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil. – Bakı: İdealPrint, 2015.-113 s.
401. Məmmədova Fidan. İnfrastruktur sistemlərinin inkişafının dövlət proqramlaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2016.
402. Nuriyev Eldar. Azərbaycanın inkişafında tikinti kompleksinin rolu /red. M.Süleymanov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2011. - 294 s.
403. Rüstəm Kamal. Azərbaycan müasir tikinti sənaye kompleksinə malikdir // Azərbaycan.- 2014. - 10 aprel.
404. Rüstəm Kamal. Azərbaycan müasir tikinti sənaye kompleksinə malikdir . «Azərbaycan» qəz., 10 aprel 2014;
405. Tikintiyə dair sənədlər toplusu / bur. məsul E.M.Əfəndiyev. - Bakı : Hüquq ədəbiyyatı, 2014. - 60 s.
406. Vəliyev A. Tikinti sektorunun inkişaf səviyyəsi iqtisadi rifahın ən mühüm göstəricilərindən biridir. <http://jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=349>

2.3. Kənd təsərrüfatında dinamik dəyişikliklər

407. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2008-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasda giriş nitqi // Azərbaycan. – 2008. - 12 yanvar.
408. 2015-ci ilin Azərbaycan Respublikasında «Kənd təsərrüfatı ili» elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı... <http://cls.az/az/19/post/1754>
409. Abbasov İsmət. Aqrar sahə dinamik inkişafdadır //Respublika. – 2010. 30 oktyabr.
410. Abbasov İsmət. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı / buraxılışa məsul T.Hüseynov. - Bakı: Elm və təhsil, 2010.- 590 s.
411. Abbasov İsmət. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı /bur. məsul T.Hüseynov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 712 s.
412. Aqrar sahədə müasir inkişaf modeli. 14 may 2012... <http://jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=373>; <http://sesqazeti.az/az/news/main/309923>
413. Atakişiyev Müşfiq. Sürətli inkişafı təmin edən təkmil konsepsiya //

- Azərbaycan. – 2006. - 11 fevral.
414. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)... <http://www.preslib.az>
415. Azərbaycan rəqəmlərdə - 2009 // Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı: 2009. -269 s.
416. Azərbaycan respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı... http://senaye.gov.az/az/normativ-e_programs/region_development
417. Cavadov Natiq. Müasir şəraitdə aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin əsas istiqamətləri. i.ü.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. - Bakı: 2012.
418. Əliyev Aqşin. Ümumdünya ticarət təşkilatının Azərbaycanın kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2016.
419. Əsədov Heydər. Aqrar islahatların müasir mərhələsi: konseptual əsaslar və strateji prioritetlər. 1 noyabr 2014-cü il. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=52901>
420. Heydər Əliyev aqrar islahatları sosial-iqtisadi inkişafımızın strateji istiqamətlərindəndir. 10 aprel 2014... <http://sia.az/ru/news/health/403253-heyder-eliyev-aqrar-islahatlari-sosial-iqtisadi-inkisafimizin-strateji-istiqametlerindendir>
421. İbrahimov, Müslüm. Azərbaycan Respublikasının aqrar sektorunda struktur islahatlarının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin əsas istiqamətləri: i.ü. e. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2014.
422. İlham Əliyev və müasir aqrar siyasət /layihə rəhb. E.R.İbrahimov; tərt. Ə.M.Babaşov. - Bakı: Azərneşr, 2013. - 936 s.
423. İlham Heydər oğlu Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası torpaq-əkinçi münasibətlərində yeni dövrün başlanğıcını qoydu // Respublika. – 2006. - 31 oktyabr.
424. İslamova Xoşqədam. Azərbaycan Respublikasının aqrar siyasəti (1991-2008-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2013.
425. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının elmi əsasları... <http://www.science.gov.az/news/open/2361>
426. Qurbanzadə Ağazeynal. XXI əsr: dayanıqlı inkişafın aqrar-sənaye klaster faktoru. - Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı, 2015. - 216 s.
427. Mustafayev Şahin. Dayanıqlı inkişafı təmin edən siyasət. 09 oktyabr 2015... <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=80116>

428. Mustafayev Şahin. İqtisadiyyat və Sənaye Naziri Şahin Mustafayevin Trend agentliyinə müsahibəsi. 14 fevral 2014... <http://news.milli.az/economy/247693.html>
429. Nuriyev Cümşüd. Siyasi sabitlik və aqrar islahatlar / elmi red. Ə.T.Əsgərov; AMEA İnsan Hüquqları İnstitutu. - Bakı: Qanun, 2006. - 408 s.
430. Şabanova Könül Zakir qızı. Azərbaycan kənd təsərrüfatında ipoteka münasibətlərinin formalaşması və inkişafı istiqamətləri: i. ü.fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. Bakı: 2014.
431. Vəliyev, Akif. Azərbaycanda torpaqdan istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri: i.ü.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı - Bakı: 2015.

432. Алиев Иршад. Исторические этапы сельского хозяйства Азербайджана и перспективы его развития. - Баку: Ишыг, 2004. - 381 с.

2.4. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı

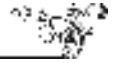
433. Ağakışiyeva Təhminə. Kompüter texnologiyaları və qlobalıq // Dirçəliş XXI əsr /AMEA Dövlət quruculuğu və beynəlxalq münasibətlər İnstitutu. - 2011. - №160-161.
434. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan) təsdiq edilməsi haqqında» 11 avqust 2010-cu il 1056 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 31 avqust 2010-cu il, № 8 (158), maddə 731.
435. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin yaradılması haqqında» 2004-cü il 20 fevral tarixli 94 nömrəli Sərəncamı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 29 fevral 2004-cü il, №2, maddə 95.
436. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 5 fevral tarixli «Elektron hökumət» portalı haqqında Əsasnamə»nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə» Fərmanı // Xalq qəzeti. – 2013. - 6 fevral.
437. Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 31 mart 2012-ci il, № 3, maddə 229.
438. «Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair

- 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya»nın təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı // Azərbaycan. – 2014. - 3 aprel.
439. «Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 avqust 2009-cu il Sərəncamı // Azərbaycan. – 2009. -18 avqust.
440. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində kibernetika və informatika sahəsində əldə olunmuş elmi-texniki nailiyyətlər (1991-2011-ci illər). - Bakı: Elm, 2012. - 244 s.
441. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti: informasiya və kommunikasiya texnologiyaları: statistik məcmuə - 2014. - Bakı: 2014. - 161 s.
442. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti: informasiya və kommunikasiya texnologiyaları: statistik məcmuə - 2015. - Bakı: 2015. - 161 s.
443. E-hökumət. <http://mincom.gov.az/fealiyyet/it/e-gov/>.
444. Əliyev Rasim. İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri /R.Mahmudov; elmi red. F.Yusifov; AMEA, İnformasiya Texnologiyaları İn-tu. - Bakı: 2010. - 60 s.
445. Əliyev, Rasim. Yerətrafi orbitdə milli peykimizin olması həm də qürur mənbəyidir / 14.06.2011... <http://ictnews.az/read-467-news-1.html>
446. İlham Əliyev Azərbaycanın ilk «Azerspace-1» telekommunikasiya peykinin orbitə buraxılması prosesini izləmişdir... <http://www.president.az/articles/7257>.
447. İnformasiya cəmiyyəti... <http://mincom.gov.az/fealiyyet/it/e-cemiyet>.
448. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunun dinamik inkişafı ölkə iqtisadiyyatının sürətli artımına təkan verir // Xalq qəzeti. – 2015. - 25 sentyabr.
449. İnternet. <http://mincom.gov.az/fealiyyet/it/internet>.
450. Qloballaşan dünyada informasiya hamı üçün. - Bakı: Şərq-Qərb, 2009. - 480 s.
451. Səfərov Paşa. Azərbaycanda kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı // GeoStrategiya.-2013.- №2.(mart-aprel).

2.5. Gömrük siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi

452. İlham Əliyev. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasındakı nitqi // Respublika.- 2016. - 12 yanvar.
453. Azərbaycan gömrüyü: tarixi ənənələr və müasirlik: Müstəqil Azərbaycan Respublikasında Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmasının 15 illiyinə həsr

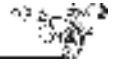
- olunur /Azərbaycan Respub. Gömrük Xidməti; baş red. Y.M.Mahmuov; red. hey. A.Ə.Əliyev, Ə.C.Hacıadə, C.Ə.Bəhramov və b. - Bakı: Elm, 2007. - 220 s.
454. Azərbaycan gömrüyü tarixi sərvətlərin keşiyində /red. Yusif Şeyxov. - Bakı: Azərbaycan, 2002, - 97 s.
 455. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Naxçıvan Şəhər Gömrük İdarəsinin açılışında iştirak etmişdir // Azərbaycan. – 2012. -31 may.
 456. «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində proseduraların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2011-ci il 25 fevral tarixli Fərmanı // Xalq qəzeti. – 2011. - 26 fevral.
 457. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturu və Əsasnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. - Bakı: Qanun, 2007. - 8 s.
 458. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» 2008-ci il 11 noyabr tarixli Fərmanı // Azərbaycan. – 2008. - 12 noyabr.
 459. Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişaf Proqramı // Respublika. – 2007.- 2 fevral.
 460. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Qanunvericiliyi. 3 cildə. I cild. - Bakı: Ozan, 2009. - 702 s.
 461. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Qanunvericiliyi. 3 cildə. II cild. - Bakı: Ozan, 2009. - 871 s.
 462. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Qanunvericiliyi. 3 cildə. III cild. - Bakı: Oğuz eli, 2009. - 682 s.
 463. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi // Respublika.- 2011. - 20 sentyabr.
 464. Azərbaycan və ABŞ gömrük xidmətləri arasında əməkdaşlıq əlaqələri genişlənir // Gömrükçü.-2006.- № 12 (33).
 465. Azərbaycanın gömrük xidməti fəaliyyətini ölkənin inkişaf strategiyasına uyğun qurur // Azərbaycan. – 2012.- 25 yanvar.
 466. Bakıda Dünya Gömrük Təşkilatının «Qlobal qalxan» Proqramı çərçivəsində təlim keçirilir // Azərbaycan. – 2012. - 12 iyun.
 467. Əliyev, Vüqar. Azərbaycan Respublikasının Gömrük işi sferasında Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və inkişaf meyilləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2014.
 468. Heydərov, Kəmaləddin. Heydər Əliyev və Azərbaycanda gömrük

- sisteminin təkamülü: iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası üzrə. - Bakı: Ozan, 2000. - 256 s.
469. Quliyev, Rəfət. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi: Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişafı (1991-2014) / elmi red. İ.Hacıyev; AMEA, A.A.Bakıxanov ad. Tarix İn-tu.- Bakı: Turxan NPB, 2015. - 448 s.
470. Quliyev Rəfət. Azərbaycan gömrüyü: əməkdaşlıq meridianları // AMEA Beynəlxalq münasibətlər İnstitutu //Dirçəliş XXI əsr.-, 2008. - № 122-123. - s.349-350.
471. Mehdiyev Səfər. Azərbaycanın gömrük xidməti fəaliyyətini ölkənin inkişaf strategiyasına uyğun qurur // Azərbaycan. – 2012. - 25 yanvar.
472. Məhərrəmov Amil. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında gömrük siyasətinin formalaşması və inkişaf perspektivləri: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. - Bakı: 2010.
473. Nuriyev Cümşüd. Azərbaycanın gömrük tarixi. - Bakı: Qarabağ, 2007. - 143 s.
474. Şəkəreliyev Arif. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi /elmi. red. M.X.Meybullayev.- Bakı: Azərnəşr, 2006. - 228 s.
475. Şərifov Samir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda məruzə // Respublika. – 2016.- 12 yanvar.
476. Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Avropa Regionu Gömrük Xidməti Rəhbərlərinin konfransı (2-3 fevral 2006). - Bakı: 2006. - 62 s.

2.6. Vergi siyasəti

477. İlham Əliyev. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasındakı nitqi //Respublika.- 2016.-12 yanvar.
478. İlham Əliyev. Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin açılışında nitqi //Azərbaycan.- 2011. - 13 sentyabr... <http://www.president.az/articles/31>
479. Abbasov Gürşad. Vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquq: h. e. n. al. dər. a. üçün təq. ed. dis.-ya. İxtisas: 12. 00. 10. /Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: 2009. - 180 s.
480. Aliyev İsa. Keçid dövrü iqtisadiyyatında vergi sisteminin təşəkkülü və inkişafı problemləri Azərbaycan Respublikası materialları əsasında): i.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının

- iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (kənd təsərrüfatı. Bakı: 2005.
481. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi... <http://www.azstat.org/ME Search/details>
482. «Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 12 sentyabr tarixli 992 nömrəli Sərəncamı // Respublika.- 2005.- 13 sentyabr.
483. «Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 20 oktyabr tarixli 1384-ivqd nömrəli qanununun tətbiqi və «Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və bu qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 30 avqust tarixli 393 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Xalq qəzeti.- 2015.- 8 dekabr.
484. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (15 yanvar 2015-ci il tarixdək olan əlavə və dəyişikliklərlə). - Bakı: Digesta, 2015. - 311 s.
485. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2 fevral 2015-ci il tarixinədək olan əlavə və dəyişikliklərlə). - Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2015.- 413 s.
486. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi 2000-2015 /Azərbaycan Vergilər Nazirliyi. - Bakı: 2015. - 305 s.
487. Əyyubov Veysəl. Büdcə və vergi sistemi. - Bakı: Elm, 2004. - 244 s.
488. Hüseynli Telman. Xarici-iqtisadi fəaliyyətdə vergi siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri: i. ü fəls. d-ru al. dər. a. üçün təq. ol. dissya. İxtisas: 08.00.10. / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Döv. İqt. Un-ti. - Bakı: 2010. - 165 s.
489. Xankişiyev Aslan. Büdcə-vergi siyasəti /elmi red. M.Ataşiyev; red. İ.Əhmədova, S.Abbasova. - Bakı: MBM, 2010. 83 s.
490. Məmmədov, F. Azərbaycanda beynəlxalq standartlara cavab verən vergi sistemi qurulmuşdur // Azərbaycanın vergi jurnalı.- 2015.- №2 (122).
491. Müstəqil Azərbaycanın vergi sistemi: 20 il 1991-2011 /Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi, 2011. - 207 s.
492. Sadıqov R. Azərbaycanın vergi sistemində mütərəqqi yeniliklər tətbiq olunacaq // Vergilər.- 2015.- 23 noyabr.
493. Şərifov Samir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda məruzə //Respublika.-2016.-12 yanvar.
494. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 83-cü ildönümünə

- həsr edilmiş «Heydər Əliyev və vergi siyasəti» mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları: 11 may 2006-cı il /red. A. F. Musayev. - Bakı: 2006. - 119 s.
495. Vergi mədəniyyəti /A.F.Musayev, A.Q.Qəhrəmanov; elmi red. T.Ə.Bün-yadov; Azərbaycan Un-ti; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi. - Bakı: 2010. - 343 s.
496. «Vergi Partnyorluğu forması» və «Vergi Partnyorluğu Sazişinin bağ-lanması Qaydaları»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 13 iyul tarixli 190 nömrəli qərarı... [http:// www.cabmin.gov.az/?/az/pressreliz/view / 1059](http://www.cabmin.gov.az/?/az/pressreliz/view/1059).
497. Vergilər Nazirliyi... [http:// www.taxes.gov.az/modul.php?name= sta-tistika](http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika)
498. Vergilər Nazirliyi. İnternet Vergi İdarəsi... [http://www.e-taxes. gov.az](http://www.e-taxes.gov.az).

2.7. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr

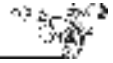
499. Abbasov Çingiz. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları /red. Ə.X.Nuriyev; rus dilindən tərc. ed. A.Q.Rəhmanov; Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad.; Geostrategji Araşdırmalar Mərkəzi; Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondu.- Bakı: Elm, 2005. - 252 s.
500. ABŞ-ın məşhur «Journal of Commerce» jurnalında Bakı Limanından bəhs edən məqalə dərc edilib // Azərbaycan.- 2015.- 1 dekabr.
501. Ağayev Sultanağa. Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri /elmi red. B.Ə.Əhmədov; Azərbaycan Dövlət İqtisad Un-ti, Azərbaycan Dövlət Neft Akad. - Bakı: Elm, 2007. - 376 s.
502. Avrasiya zirvələri: Azərbaycandan baxış: məqalələr toplusu /Ə.Həsənov, X.Niyazov. - Bakı: 2013. - 246 s.
503. Ayhan Güney. Enerji sektoruna əsaslanan regional inteqrasiyanın nəzəri və praktiki məsələləri (Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə əlaqələri timsalında): i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.01 İqtisadi nəzəriyyə. - Bakı: 2010.
504. Azərbaycan Respublikası xarici ticarətinin gömrük statistikas. Hesabat dövrü: 01.01.2014-31.12.2014... <http://www.customs.gov.az/>
505. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanun-vericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planının təsdiq edilməsi barədə» 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamı //Azərbaycan.- 2006.- 5 avqust.

506. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri yeni mərhələdə... <http://arxiv.az/az/azerbaijannews.az/7778314/Azerbaijanin+xarici+iqtisadi+elaqeleri+yeni+merhelede>.
507. Azərbaycanın xarici ticarəti: statistik məcmuə // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı: 2015. – 260 s.
508. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası /elmi red. A.Nadirov. – Bakı: Adiloğlu, 2008. – 426 s.
509. Azərbaycanın statistik göstəriciləri – 2015 /Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Rəsmi nəşr. – Bakı: 2015. – 814 s.
510. Babayev, Tural. Azərbaycanın xarici ticarət potensialının genişləndirilməsində investisiya amilinin rolu: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. – Bakı: 2014.
511. Bağirov, Firdovsi Azərbaycanda xarici investisiyaların formalaşması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5301.01 - Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi. Bakı: 2015.
512. «Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı» Qapalı Səhmdar Cəmiy-yətinin yaradılması ilə bağlı «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bəzi fərmanlarında və sərəncamlarında dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 16 sentyabr 2015-ci il tarixli Fərmanı // Azərbaycan. 2015.- 19 sentyabr.
513. Bayramov Vaqif. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri genişlənir // Xalq qəzeti.- 2015.- 9 aprel.
514. Bayramov Vaqif. TAP layihəsi: Yeni dövrün strateji qərarı // Xalq qəzeti.-2013.- 15 iyul.
515. Bəşirov Arif. Azərbaycanın xarici əlaqələrində sosial-siyasi münasibətlər / H.Həmidov; elmi red. və ön sözün müəll. V.Həbiboglu, Ə.Tağıyev. – Bakı: Qartal, 2003. – 233 s.
516. Çəngizi Keçeklu. Müasir şəraitdə İran və Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5310.01 - Dünya iqtisadiyyatı.- Bakı: 2015.
517. Diplomatiya və iqtisadiyyat /A.Xankişiyev, S.Mehdiyev; elmi red. Y.Mahmudov; red. M.Salahov. – Bakı: Elm-təhsil, 2003. – 264 s.
518. Emir-İlyasova Esmə. Dünya iqtisadiyyatına integrasiya şəraitində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5310.01- Dünya iqtisadiyyatı.- Bakı: 2013.
519. Ələkbərova Fatimə. Azərbaycanın bank sistemi dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5301.01 - Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi. Bakı: 2015.
520. Əliyev Şəfa. Azərbaycanın Rusiya ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin problemləri və perspektivləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-

- ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (ticarət). - Bakı: 2013.
521. Əliyeva S. Yanvar-avqust aylarında xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 17,6 milyard ABŞ dolları həcmində olmuşdur // Xalq qəzeti.- 2015.- 14 noyabr.
522. Həbibbəyli Ərəstü. Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya ilə xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.14 - Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı: 2006.
523. Həmidov Həbil. Azərbaycan və İpək Yolu. Tarix və müasirlik / elmi red. R.Mirzəzadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu. - Bakı: Təknur, 2009. - 158 s.
524. Xankişiyev Aslan. Diplomatiya və iqtisadiyyat / S.Mehdiyev; elmi red. Y.M.Mahmudov; red. M. Salahov. - Bakı: Elnur-P, 2003. - 264 s.
525. İsaqov Həkim. Azərbaycan Respublikasının Böyük İpək Yolumun bərpa-sında iştirakı (1991-2005-ci illər) /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /layihə rəhbəri Y.Mahmudlu; red.Q.Ə.Əliyev.-Bakı: Şərq-Qərb, 2011.-284 s.
526. Kazımov Rəşad. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinin geoiqtisadi aspektləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.14 - Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı: 2011.
527. Kərimov Cəlil. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar /A. Orucov, H. İsmayılov; elmi red. M.Məmmədov, F.Rəhimli; Azərbaycan Dövlət Neft Akad.; Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. - Bakı: 2012. - 387 s.
528. Qafarov Şamil. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma / elmi red. Ş.M.Muradov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi: Bakı Dövlət Universiteti. - Bakı: 2005. - 631 s.
529. Qələndərova Ümmühəbibə. Azərbaycanın Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri və onun inkişaf perspektivləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.14 - Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı: 2005.
530. Qənbərov Fuad. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin edilməsinin xarici iqtisadi amilləri: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5307.01 - İqtisadi nəzəriyyə; 5310.01- Dünya iqtisadiyyatı.- Bakı: 2014.
531. Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasəti: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli: elmi-praktiki konfransın materialları. 04 iyun 2010, Bakı-Azərbaycan /hazır. və elmi məsl. S.Qəndilov; elmi red. Z.F.Məmmədov; Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası; Türkiyə və Orta İdarəetmə İn-tu; Sankt- Peterburq Dövlət İqtisadiyyat və Maliyyə Un-ti; Türkiyə

Cümhuriyyəti Mərmərə Un-ti. - Bakı: 2010. - 424 s.

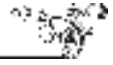
532. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətləri I beynəlxalq konqres (Bakı, 02-05 may): materiallar. I hissə / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyi; Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi; Türkiyə Cümhuriyyəti Başnazirliyi Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi Başqanlığı-TİKA; Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası-ASK; Azərbaycan-Türk Sənayeçi və İşadamları Beynəlxalq Cəmiyyəti-TÜSİAB; Qafqaz Universiteti, Çağ Öyrətim. - Bakı: Qafqaz Universiteti, 2007. - 490 s.
533. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər I beynəlxalq konqres (Bakı, 02-05 may): materiallar. II hissə / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyi; Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi; Türkiyə Cümhuriyyəti Başnazirliyi Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi Başqanlığı-TİKA; Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası-ASK; Azərbaycan-Türk Sənayeçi və İşadamları Beynəlxalq Cəmiyyəti-TÜSİAB; Qafqaz Universiteti, Çağ Öyrətim. - Bakı: Qafqaz Universiteti, 2007. - 915 s.
534. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər I beynəlxalq konqres (Bakı, 02-05 may): materiallar. III hissə / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi; Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyi; Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi; Türkiyə Cümhuriyyəti Başnazirliyi Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi Başqanlığı-TİKA; Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar Təşkilatları Milli Konfederasiyası-ASK; Azərbaycan-Türk Sənayeçi və İşadamları Beynəlxalq Cəmiyyəti-TÜSİAB; Qafqaz Universiteti, Çağ Öyrətim. - Bakı: Qafqaz Universiteti, 2007. - 1355 s.
535. Quliyev Rofət. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi. Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişafı (1991-2014). -Bakı: Turxan, NPB, 2015.- 460 s.
536. Qurbanov Vasif. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə xarici-iqtisadi əlaqələrinin səmərələşdirilməsi və inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri. i.ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5304.01 - İqtisadi fəaliyyət növləri. - Bakı: 2015.
537. Malların idxalı və ixracına dair göstəricilər: yanvar-sentyabr. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi. Baş Hesablama Mərkəzi. - Bakı, 2015, 914 s.
538. Məhərrəmov Amil. İqtisadi diplomatiya /layihə rəhb. Ə.Hüseynli. - Bakı: Adventa MMC, 2013. - 386 s.

539. Məmmədov Z.S. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri. - Bakı: Kooperasiya, 2004. - 201 s.
540. Nəbibəyli Ziyadxan. Beynəlxalq hüquq, idarəçilik və iqtisadiyyat. - Bakı: 2010. - 297 s.
541. Vəliyev Dünyamalı. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiyası: Təmayüllər, problemlər, perspektivlər /elmi red. A.Musayev; Azərbaycan Universiteti. - Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2006. - 242 s.
542. <http://arxiv.az/az/azerbaijannews.az/7778314/Azerbaijanin+xarici+iqtisadi+elaqeleri+yeni+merhelede>.
543. http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=294&Itemid=184&lang=az.
544. http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=322:olke-iqt-yon-inv&catid=42:foreign-investments&Itemid=196&lang=az.
545. <http://www.gomap.az/info/Description.aspx?idlo=56&lvo=3&pID=1518745>

* * *

546. Доклады Бакинского Международного симпозиума «Азербайджан в международных экономических взаимосвязях» (20-22 октября 1994 года) - Баку: 1995.
547. Кулиев Руфат. Глобализация мировой экономики и Азербайджан. - Баку, 2011. - 318 с.
548. Материалы первого Азербайджано-Российского экономического форума «Азербайджано-Российские торгово-экономические отношения: тенденции и перспективы их развития». - Баку: Нурлан, 2004. - 120 с.

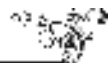
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGIONLARININ İNKİŞAF STRATEGİYASI

3.1. Regionların iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı

549. Abşeron, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 98 s.
550. Ağcabədi, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 119 s.
551. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Regional inkişaf: İnsan amili. Gənclər siyasəti və idman. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 280 s.
552. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Regional inkişaf: modernləşmə və sahəvi ənənələrin qorunması.-Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 492s.
553. Azərbaycan Regionları. Statistik məcmuə. – Bakı: 2013.
554. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf və Sənaye Nazirliyi Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Cari Arxivi. 2015.
555. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı. – Bakı: 2009.
556. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2009-cu il 14 aprel tarixli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nı təsdiq etmişdir) /tərt. ed. T.Əhmədov; Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: Nurlar, 2009. - 183 s.
557. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı «Dövlət Proqramı»nın icrasının ikinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin yekun nitqindən irəli gələn vəzifələrin Zərdab rayonunda həyata keçirilməsinə həsr edilmiş elmi-praktik konfransın materialları /Zərdab Rayon İcra Hakimiyyəti; Elmi İnnovasiyalar Mərkəzi. - Bakı: Elm, 2011. - 78 s.
558. Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). - Bakı: Nurlan, 2004.- 185 s.
559. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf (2004-2008-ci illər) proqramı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 2004, №2, s.337-338.
560. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər)... /Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası. Elektron biblioqrafik göstərici. <http://www.preslib.az/bibliography.html>

561. Azərbaycan. - 2014, 15 aprel.
562. Azərbaycan.- 2013. - 15 fevral.
563. Azərbaycan.- 2014. - 8 may.
564. Azərbaycan.- 2014. -5 aprel.
565. Azərbaycanın regionları: yeni inkişaf dövrü: 3 cildə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi, AzərTAc. I cild. - Bakı: n. y., 2014.
566. Bağirov, Nurlan. Azərbaycanda regional inkişaf proqramlarının hazırlanması və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya.İxtisas; 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (regional iqtisadiyyat). - Bakı: 2007.
567. Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı (2014-2016): statistik məcmuə /Azərbaycan Respub. Dövlət Statistika Komitəsi; bur. məs., haz. və ümumi rəhb. H.Bağirov. - Bakı: 2014. -197 s.
568. Bakı: yeni inkişaf dövrü /Azərbaycan Prezidentinin Katibliyi. 2 cildə, I cild. - Bakı: 2013. - 367 s.
569. Bakı: yeni inkişaf dövrü /Azərbaycan Prezidentinin Katibliyi. 2 cildə, II cild. - Bakı: 2013. - 400 s.
570. Bərdə, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 103 s.
571. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Gədəbəy rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov; K.Rzazadə; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi; Gədəbəy Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı: Çarşıoğlu, 2008. - 206 s.
572. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Qazax rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov R.Hüseynov; red. T.Həmid; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi; Qazax Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı: Çarşıoğlu, 2008. - 284 s.
573. Biz Azərbaycanı sevirik: 2006-2008-ci illərdə Şəmkir rayonunda keçirilən konfransların materialları /tərt. İ.Əhmədov; N.Veysov; red. T.Həmid; Regionların İnkişafı İctimai Birliyi; Şəmkir Rayon İcra Hakimiyyəti. - Bakı: Çarşıoğlu, 2008. - 272 s.
574. Cəlilov Ərəstun. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının prioritetləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2015.
575. Füzuli, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr / Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 101s.
576. Gəncə, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr / Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 183 s.
577. Gəncəni dəyişdirən doqquz səfər. - Gəncə: 2009. - 192 s.

578. Goranboy, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 91 s.
579. Göyçay, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 91 s.
580. Hacıyeva Nəcibə. Azərbaycanda regional inkişaf və milli iqtisadi mənafehlərin reallaşdırılması: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5307.01 - İqtisadi nəzəriyyə. - Bakı: 2015.
581. Həkimova Yeganə. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizminin rolunun artırılması: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5301.01 - Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi. - Bakı: 2016.
582. Xaçmaz, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 93 s.
583. İlham Əliyev cənablarının 2003-cü il 5 oktyabr Gəncə, 12 oktyabr Sumqayıt şəhərlərinə səfərlərindən qısa fotoreportaj = Короткий фоторепортаж о поездках премьер-министра Азербайджанской Республики, г-на Ильгاما Алиева в города Гянджа и Сумгаит, состоявшихся соответственно 5 и 12 октября 2003 года = The short photo-report about visit of the prime minister of Azerbaijan Republic Mr. İlham Aliyev to Gandja and Sumgayit cities on 05 and 12 October 2003 accordingly. - Bakı: 2003. - 92 s. *Azərbaycan, rus, ingilis dillərində*
584. İlham Əliyev Gədəbəydə: 1 noyabr 2006-cı il.-Bakı:Çaşıoğlu,2006.-87 s.
585. İlham Əliyev Şəmkirdə: 1 noyabr 2006-cı il.-Bakı:Çaşıoğlu, 2006.-103 s.
586. Kürdəmir, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 139 s.
587. Qax, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 115 s.
588. Qəndilova Nigar. Azərbaycan Respublikası mərkəzi şəhər və rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində bələdiyyələrin rolu: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5304.01 - İqtisadi fəaliyyət növləri. Bakı: 2014.
589. Quba, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 117 s.
590. Quliyeva Ulduz. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi-mədəni əlaqələrində Sumqayıtın iştirakı (1991-2005-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2015.
591. Qusar, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 113 s.
592. Lerik: tərəqqi və yüksəlişə doğru: topla (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Lerikə səfərləri) / tərt. H.Vəliməmmədov, Ə.Bayramov. H.Abbasov; red. H.Vəliməmmədov. - Bakı: Apostrof Çap Evi, 2011. - 311 s.

593. Lənkəran, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 120 s.
594. Masallı, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 127 s.
595. Mehdiyev Teymur. Azərbaycan Respublikası regionlarında ekoloji-iqtisadi proseslərin qiymətləndirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 -Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2013.
596. Mehrəliyev E.S. Azərbaycan Respublikasında demografik proseslərin regional təhlili. - Bakı: Elm, 2003. - 236 s.
597. Məhyəddinqızı Şəlalə. Azərbaycanın İsveçrəsi (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Qəbələyə səfərləri) / red. M.Quliyev, N.Kərimli. - Bakı: Nasir, 2008. - 304 s.
598. Mikayılova Nurəngiz. Bələdiyyələrin Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda aqrar sahənin iqtisadi inkişafında rolunun artırılması istiqamətləri: i.ü. üzrə fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. - Bakı: 2014.
599. Mingəçevir, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 95 s.
600. Modernləşmə və sosial-iqtisadi inkişafın regional problemləri mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları: məqalələr və tezislər - Bakı: Mega-H, 2009. - 492 s.
601. Müasir Azərbaycan dövrün baxışında. I cild. - Bakı: 2011. - 528 s.
602. Müasir Azərbaycan dövrün baxışında. II cild. - Bakı: 2011. - 352 s.
603. Regional iqtisadiyyatın idarə edilməsi ...www.unec.edu.az/application-n/uploads/.../2420az.pdf
604. Regional inkişaf uğurlu siyasi nəticələri. – Bakı: 2014. - 233 s.
605. Regional inkişafın iki ili: Nailiyyətlər və perspektivlər /Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi.- Bakı: İsmayıl, NPM, 2006. 154 s.
606. Regional sosial iqtisadi inkişaf: tarixi faktlar, reallıqlar və inkişaf meyilləri (Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin rayonlara səfərləri zamanı çıxışlarının şərh) /elmi məsl. T.N.Əliyev.- Bakı: İdeal print, 2010. - 307 s.
607. Regional sosial iqtisadi inkişaf: tarixi faktlar, reallıqlar və inkişaf meyilləri /elmi məsl. T.N.Əliyev. - Bakı: İdeal print, 2010. - 307 s.
608. Regionların inkişafı dövlətin mədəni-iqtisadi inkişafının özəyidir...- <http://az.trend.az/azerbaijan/society/2367975.html>
609. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı. (2004-2008-ci illər) İyul-2006. - Bakı: 2006. - 448 s.
610. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Aprel-2007. -

- Bakı: 2007. - 516 s.
611. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Yanvar-2007. - Bakı: 2007. - 525 s.
612. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2009-2013-cü illər): statistik məcmuə /Azərbaycan Resp. Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2014. - 509 s.
613. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı (2014-2018-ci illər): statistik məcmuə /Azərbaycan Resp. Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2014. - 578 s.
614. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı. Statistik məcmuə. Yanvar-2014. - Bakı: 2014. - 509 s.
615. Rəhimov Mikayil. Regionun investisiya potensialından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri (Aran iqtisadi rayonu təmsalında): i. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı. -Bakı: 2014.
616. Rzayev, İmran. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər /elmi red. və ön söz. Q.N.Manafov. - Bakı: Elm, 2010.- 464 s.
617. Sabirabad, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr: /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 99 s.
618. Səlimov Zaur Qaffar oğlu. Azərbaycan Respublikasında regionların inkişaf strategiyası (1991-2008): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2014.
619. Sumqayıt, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 143 s.
620. Şabran ölkə mətbuatında - 2007 - 2011 (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin bölgəyə səfərləri) /tərt. ed. A.Tağıyev; red. Ç.Məmmədov. - Bakı: Şirvanəşr, 2011. - 222 s.
621. Şamaxı, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 127 s.
622. Şəki, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 145 s.
623. Şəmkir, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 123 s.
624. Şərqi Azərbaycanın regionları: statistik məcmuə / Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi. - Bakı: 2013. - 780 s.
625. Şirvan, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 143 s.
626. Tovuz, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 113 s.
627. Ucar, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 99s.

628. www.economy.com.az
629. www.economy.gov.az.
630. Zaqatala, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 143 s.

3.2. Naxçıvan Muxtar Respublikası yeni inkişaf mərhələsində

631. Abbasov Teymur. Aqrar bazarın formalaşmasının regional problemləri (Naxçıvan Muxtar Respublikasının materialları əsasında): i.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi - Bakı: 2011.
632. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının sahələri və iqtisadi rayonları üzrə prioritet istiqamətlər. <http://anfes.gov.az/files/Prioritet%20istiqametler.pdf>
633. Elektron Naxçıvan-5. Nəticələr və vəzifələr (25-26 iyun 2010-cu il): beynəlxalq simpoziumun materialları /Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Universiteti; elmi red. A. Kazımov. - Naxçıvan: Qeyrət, 2011.- 104 s.
634. Əhmədov Nazim. Naxçıvan iqtisadiyyatının prioritetləri: iqtisadi artım, dinamik inkişaf: monoqrafiya / red. N. R. Quliyev. - Bakı: Sabah, 2008.-432 s.
635. Hacıyev İ.M. «Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991-2011-ci illər). Naxçıvan: Əcəmi, NPB, 2011, 272 s.
636. Hacıyev İsmayıl. Naxçıvan Muxtar Respublikası-90: quruculuq salnaməsi /B.İsmayılov; Azərb. Resp. NMR. Ali Məclis. - Naxçıvan: Əcəmi, 2014.- 157 s.
637. 2004-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının yekunları haqqında. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2005. -76 s.
638. 2008-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi / Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi. -Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2009. - 34 s.
639. 2015-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. – Naxçıvan: 2016.
640. Məmmədov M.Y. Naxçıvan MR-də ictimai-siyasi proseslər (1988-2005-ci illər). - Bakı: Şirvanneşr, 2005. - 208 s.
641. Naxçıvan Muxtar Respublikası-90 /Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi. - Naxçıvan: Əcəmi, 2014. 101 s.
642. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90: quruculuq salnaməsi. – Naxçıvan: DİA nəşr-tı, 2014. – 184 s.
643. Naxçıvan Muxtar Respublikası. - Bakı: Elm, 2001. - 220 s.
644. Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndiril-

- məsinə dair əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı... <http://www.president.az/articles/16963>
645. Naxçıvan Muxtar Respublikası - 85 / Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2009. - 104 s.
 646. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlıq/ Naxçıvan Muxtar Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi.- Naxçıvan: Qızıl Dağ MMC, 2009. - 182 s.
 647. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 49 s.
 648. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 63 s.
 649. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kəngərli rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 53 s.
 650. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Naxçıvan şəhəri. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008.- 91 s.
 651. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 73 s.
 652. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 29 s.
 653. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şahbuz rayonu. - Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2008. - 66 s.
 654. Naxçıvan, 2003-2013: hədəflər, inkişaf, nəticələr /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. . - Bakı: 2013. - 99 s.
 655. Naxçıvan: tarixi gerçəklik, müasir durum, inkişaf perspektivləri: 9-10 iyun 2006-cı ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları /AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, AMEA Naxçıvan bölməsi, Naxçıvan Dövlət Universiteti; red. heyəti: Y.M.Mahmudov.-Bakı: Təhsil, 2006.-504 s.
 656. Şərq qapısı. – 2013. 7 iyun.
 657. Şərq qapısı. – 2015. - 2 yanvar.
 658. Şərqin qapısı Naxçıvan diyarı: sosial-iqtisadi oçerk / red. N.Cəfərov, Ə.Qasimov və b. I cild. - Bakı: Azərbaycan, 2006. - 340 s.
 659. Vəzirov Həbib. Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi inkişafı: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5311.01- Müəssisələrin təşkili və idarə olunması. - Bakı: 2015.
 660. <http://statistik.nmr.az/news/2014-cu-il.pdf>.
 661. <http://ststistika.nmr.az/news/2015-ci-il.pdf>.

IV FƏSİL. YANACAQ-ENERGETİKA SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFI

4.1. Neft siyasəti

662. Atakişiyev, Müşviq. Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəlişi.- Bakı: Azərbaycan, 2004. - 264 s.
663. Bəhramov Cəbi. Azərbaycan nefti /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. - Bakı: 2010. - 352 s. *Azərbaycan və ingilis dillərində*
664. Davamlı inkişaf haqqında hesabat /SOCAR Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti. - Bakı: ARDNŞ, 2014. - 115 s.
665. Əliyev, Natiq. Azərbaycan neft-qaz sənaye kompleksinin perspektiv inkişafının idarə edilməsi problemləri. iqt.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. - Bakı: 2008.
666. Əliyev Natiq. Neft sənayesinin intibah dövrü / Azərbaycan Resp. Sənaye və Energetika Nazirliyi. - Bakı: Qanun, 2013. - 119 s.
667. Əliyev Ramil. Neftqazçıxarma sənayesində sahibkarlığın inkişafının sosial-iqtisadi problemləri: monoqrafiya /elmi red. İ.Aliyev, Ə.Həsənov; AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. - Bakı: Elm, 2010. - 230 s.
668. <http://nevos.day.az/econpmy299280/html>
669. İki sahil. – 2014. - №25. Xüsusi buraxılış.
670. İllik hesabat /Azərbaycan Resp. Dövlət Neft Fondu. - Bakı: Azərbaycan Resp. Dövlət Neft Fondu, 2014. - 156 s.
671. İsayev Ağahəydr. Neft sənayesinin texniki - iqtisadi problemlərinin nəzəri və təcrübi tədqiqi: i.ü.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. - Bakı: 2009.
672. Mehdiyev Ərəstun. Əsrin müqaviləsi: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu; ön söz, elmi red. Y.Mahmudov. - Bakı: Turxan, 2014. - 248 s.
673. Mehrəliyev Eybalı. Beynəlxalq siyasətdə neft amili /red.C.Məmmədov; Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, «Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət» kafedrası. - Bakı: Mütərcim, 2005.- 48 s.
674. Məmmədova Samirə. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın neft və neft məhsulları bazarının formalaşması xüsusiyyətləri: i. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (sənaye). - Bakı: 2009.
675. Məqalələr toplusu /Himayədar Humanitar Tərəqqi İctimai Birliyi; Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzi; layihənin

- rəhbəri H. Rizvanqızı; red. İ.Məmmədli. - I cild. - Bakı: 2008. - 200 s.
676. Nəsimova Əsmər. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və ABŞ-ın Qafqaz Siyasəti (1991-2008-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5507.01. Beynəlxalq münasibətlər tarixi. - Bakı: 2014.
677. www.anespress.com.
678. Yüzbaşova G. Azərbaycanın neftqaz strategiyası: Problemlər və proqnozlar / Z.Abdullayev. - Bakı: Nurlan, 2006.- 755 s.
- * * *
679. Алиев Акиф. Всё о нефти: воспоминания, интервью и выступления в СМИ / сост. Х.Гурбанова. - Баку: Оскар, 2013. -283 с.
680. Миришли Фуад. Век Азербайджана: развитие национального хозяйства в условиях глобализации мировойэкономики / науч. ред. Л. В. Пронченко. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: ИСЭПИМ, 2010. - 497 с.
681. Нефть Баку ключ к победе: славное прошлое яркое будущее /рук. З.Самедзаде; над проектом раб. А.Самедзаде и др. - Баку: Letterpress, 2015. - 438 с.
682. Нефтяная летопись Азербайджана: каталог: посвящается 20-летию «Контракта века» - Баку, 2014. - 260 с.
683. Султанов Чапай.. Нефтегазовые стратегии и политика в XXI веке. - Баку: Нурлан, 2008. -704 s.

4.2. Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycan Respublikasının rolu

684. Azərbaycan. – 2011. - 14 yanvar.
685. Azərbaycan. - 2011. - 26 oktyabr.
686. Azərbaycan. – 2013. - 18 dekabr.
687. Azərbaycan. – 2014. - 26 fevral.
688. Azərbaycan. – 2015. -13 fevral.
689. Azərbaycan. – 2016. - 1 mart.
690. Azərbaycan. – 2016. - 18 may.
691. Azərbaycan.- 2013. - 27 iyun.
692. Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında /tərc. C.Ağayev, Ş.Ələsgərov; red.B.Abbasov, A.Eyvazov. - Bakı: Azərbaycan Resp. Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi, 2015. - 287 s.
693. Bakı - Tbilisi - Ceyhan boru kəməri: Qərbə açılan neft pəncərəsi /Heydər Əliyev Fondu; Mərkəzi Asiya - Qafqaz İnstitutu; İpək Yolu Araşdırmalar proqramı; red. S.F.Starr, S.E.Kornell / - Bakı: Mərkəzi Asiya - Qafqaz İnstitutu - İpək Yolu Araşdırmalar proqramı, 2006. - 174 s.
694. BP Azərbaycanda Davamlı inkişaf haqqında hesabat 2010 /ön sözün müəl. R.Cavanşir. - Bakı: Max-Offset, 2010. - 56 s.

695. BP Azərbaycanda. Davamlı inkişaf haqqında hesabat. 2013 /ön sözün müə. Q.Birrell. - Bakı: Max Offset, 2014. - 56 s.
696. BP Azərbaycanda: Davamlı inkişaf haqqında hesabat 2011 /ön sözün müə. Q.Birrell. - Bakı: Max Offset, 2013. - 56 s.
697. BP Azərbaycanda: Davamlı inkişaf haqqında hesabat 2012 /ön sözün müə. Q.Birrell. - Bakı: Max Offset, 2013. - 52 s.
698. Həsənov Əli. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasəti və onun başlıca istiqamətləri // GeoStrategiya. – 2013. -, №6(18). - s.3-8.
699. Həsənov Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan, 2005. - s.684.
700. Həsənov Əli. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti /elmi red. Ə.Abdullayev; red. M.Abdullayev; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2011. - 440 s.
701. Xalq qəzeti. – 2012. - 18 iyun.
702. Xalq qəzeti. – 2015. - 7 fevral.
703. Xəlilov Qədir. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin ekoloji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili qanunvericilik problemləri. - Bakı: Elm və təhsil, 2009. - 391 s.
704. İki sahil. – 2014. - №25, xüsusi buraxılış.
705. Quliyev Samir. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və Qafqazda təhlükəsizlik problemləri (1991-2008-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2015.
706. Mehdiyev Ərəstun. Əsrin müqaviləsi: Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu; ön söz, elmi red. Y.Mahmudov. - Bakı: Turxan, 2014. - 248 s.
707. Sadıqov Əfsər. Enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq institutları: beynəlxalq hüquqi məsələlər. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2009. - 202 s.
708. Sadıqov Əfsər. Beynəlxalq enerji hüququ enerji təhlükəsizliyinin təminat sistemi kimi. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2012. - 325 s.
709. Səlimov Şirxan. Beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycan nefti məsələsi: siy.e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya.İxtisas: Beynəlxalq münasibətlər. - Bakı: 2007.
710. Şərq qəzeti. – 2015. - 14 mart; Зеркало. – 2013. - 29 января.
* * *
711. Азербайджанские известия. – 2015. - 31 июля.
712. Азербайджанские известия. – 2016. - 12 мая.
713. Азербайджанские известия. – 2016. - 15 марта.
714. Азербайджанские известия. – 2016. - 28 апреля.
715. Бакинский рабочий. – 2012. - 21 ноября.

4.3. Digər enerji sahələrinin inkişafı

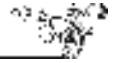
716. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı // Azərbaycan. – 2004. - 22 oktyabr (№ 246).
717. Ekoloji problemlərin həllində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri əhəmiyyətli rol oynayır // Xalq qəzeti. -2015. - 10 noyabr.
718. Enerjidaşıyıcılar: imkanlar, perspektivlər /elmi red. A.F.Vusayev, Q.Ə.Məmmədov. - Bakı: Nafta-Press, 2006. - 297 s.
719. Əliyev, Natiq. Azərbaycanın sənaye və yanacaq-enerji kompleksinin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri / red. N.İ.Məmmədov. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2006. - 72 s.
720. Hacıyev İsmayıl. Naxçıvan Muxtar Respublikası - 90: quruculuq salnaməsi /B.İsmayılov; Azərb. Resp. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclis. - Naxçıvan: Əcəmi, 2014. - 157 s.
721. Xalq qəzeti. – 2010. - 19 fevral.
722. İbrahimov Ramid. Azərbaycanın alternativ enerji mənbələri: mövcud vəziyyət, əsas prioritetlər və perspektiv imkanlar // [http://www. bizim yol. info/ news/ 61753.html](http://www.bizim yol.info/news/61753.html).
723. Kərimov Kərim. Azərbaycanın neft-qaz potensialı. Bakı: Oğuz eli, 2012. - 871 s.
724. Məlikov Rüşad. Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun sürətli inkişaf prioritetləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (komplekslərin, sahələrin və müəssisələrin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsi). - Bakı: 2010.
725. Nurəliyeva Rəhimə. Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri. - Bakı: Azər nəşr, 2010. - 222 s.
726. Sadıqov, Əfsər. Beynəlxalq enerji hüququ enerji təhlükəsizliyinin təminat sistemi kimi. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2012. - 325 s.
727. Yaşıl inkişaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. - Bakı: 2014.- 144 s.
728. Yusifov Elman. Alternativ enerji mənbələri / N.İsayeva; red. M.Salmanov. - Bakı: NAT MMC, 2009. - 46 s.
- * * *
729. Миришли Фуад. Век Азербайджана: развитие национального хозяйства в условиях глобализации мировой экономики / науч. ред. Л. В. Пронченко. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: ИСЭПИМ, 2010. - 497 с.

V FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL İNKİŞAFI

5.1. Əhalinin sosial rifahı. Demografik vəziyyət.

730. Abbasov Rəşad. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin dövlət tənzimlənməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (kənd təsərrüfatı). - Bakı: 2009.
731. Abdallı Həcər. Azərbaycan: müstəqilliyimizin sosial-siyasi problemləri / elmi red. Ə.Tağıyev; red. H.Dayızadə. - Bakı: 2005. - 238 s.
732. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Humanitar siyasət: qəbul edilən qərarların gələcəyə yönümlülüüyü. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 236 s.
733. Azərbaycanda ipoteka sistemi: real vəziyyətin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. - Bakı: 2013. - 92 s.
734. Azərbaycanda səhiyyə, sosial təminat və mənzil şəraiti. - Bakı: 2014. - 270 s.
735. Azərbaycanın demografik inkişafın xüsusiyyətləri və perspektiv meylləri. - Bakı: Səda, 2007. - 242 s.
736. Azərbaycanın ərzaq balansları, 2015: statistik məcmuə /Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi; məcmuənin üm. rəhb. H. Bağirov. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2015. - 89 s.
737. Cahangirov Nazim. Əhalinin sosial müdafiəsində qiymət amilindən istifadənin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - «Ümumi iqtisadiyyat»- Bakı: 2015.
738. Dövlət Struktura Komitəsinin məlumatları (hesablama müəllifindir).
739. Hacıyev, Nəriman. Elektron hökumətin təşkilinin maliyyə mənbələrinin təhlili və onun səmərəliliyinin artırılması yolları: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01- Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2014.
740. Həsənov Vəkil. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının tarixi (1905-2005-ci illər) / Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azər nəşr, 2005. - 451 s.
741. Həsənzadə Səidə. Əlillərin sosial müdafiəsi sahəsində hüquq islahatlarının əsas istiqamətləri: monoqrafiya / elmi red. M.N.Əliyev; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. - Bakı: Təknur MMC, 2009. - 120 s.
742. Xalq qəzeti. – 2015. - 23 oktyabr.
743. İbrahimov İsmayıl. Azərbaycan Uşaq Fondunda: 1988-2005. - Bakı: Nafta Press, 2006. - 298 s.
744. İbrahimova Aytəkin. Azərbaycan dövlətinin sosial funksiyasının konstitusiyə hüquqi aspektləri: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya.

- İxtisas: 5607.01 - Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ. Bakı: 2015.
745. İlham Əliyevin 5 illik Prezidentlik fəaliyyəti və Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti: sosioloji tədqiqat noyabr-dekabr, 2008 /Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası; red. C.Cabbarlı; lay. rəhb. E.Süleymanov. - Bakı: AVCIYA, 2009. - 188 s.
746. İsmayılov Radik. Qloballaşma prosesində Azərbaycanın inkişafının bəzi sosioloji aspektləri: siy. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 22.00.01 - Sosiologiyanın nəzəriyyəsi, metodologiyası və tarixi. - Bakı: 2009.
747. Qasımova Elmira. Yeni iqtisadi şəraitdə kənd əhalisinin maddi rifah halının yüksəldilməsi problemləri (Azərbaycan Respublikasının Muğan-Salyan bölgəsinin materialları üzrə): iqt. e. n. a. dər. iddiası üçün olan dis-ya. İxtisas: 08.00.05 / Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İn-tu. - Bakı: 2000.
748. Qəhrəmanov Eldar. Sosial işin əsasları (Əillərin hüquqları haqqında» Konvensiyanın Fakültativ Konvensiyanın Protokoluna qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuşların sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu) /Y.P.Əhmədov; elmi red. R.O.Məmmədova; Azərbaycan Universiteti. - Bakı: B-Print, 2014. - 488 s.
749. Quliyeva Nərgiz. Mütəqillik illəri Azərbaycan ailəsi / AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu; elmi red. A.Ə.Məmmədov. - Bakı: Elm, 2006. - 94 s.
750. Mehbalıyev Səttar. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi /R.İsgəndərov. - Bakı: Çapaşloğlu, 2002. - 544 s.
751. Məmmədov İlham. Azərbaycan Respublikasının əhalisi (tarixi-demoqrafik tədqiqat (1991-2009): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2014.

752. Məmmədova Şəfiqə. Azərbaycanda əsas və insan kapitalının təhlili və modelləşdirilməsi: f.-r. e.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 01.01.03 Riyazi-fizika. Bakı: 2008.
753. Mirzəyev Xəqani. Müasir beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda qaçqınların hüquqlarının müdafiəsi: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2010.
754. Muradov Rövşən. Azərbaycan Respublikasında əmək potensialının formalaşması və istifadəsinin sosial-iqtisadi və demografik problemləri: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2015.
755. Muradov Şahbaz. Azərbaycan Respublikası əhalisinin dinamikası və quruluşu: əsas demografik və etno-demografik dəyişikliklər (1997-2007) / Ç.Baxış - Bakı: Elm, 2008. - 235 s.
756. Neft və yoxsulluq / Himayədar Humanitar Təşkilatının nəzdindəki Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzi; tərt.-müə. A.Muradov; red. İ.Məmmədli. - Bakı: Azərbaycan, 2006. - 148 s.
757. Orucova Aynur. Azərbaycan Respublikasında rifahın integral göstəricilərinin modelləşdirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5302.01 - Ekonometriya. - Bakı: 2014.
758. Regional sosial iqtisadi inkişaf: tarixi faktlar, reallıqlar və inkişaf meyilləri/elmi məsl. T.Əliyev; çapa hazır. L.Babayev. - Bakı: İdeal print, 2010. - 308 s.,
759. Rəcəbli Hadi. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin transformasiyası və komporativ təhlili. - Bakı: Gənclik, 2003. - 373 s.
760. Rəcəbli Hadi. Sabitlikdən sosial rifaha: elmi-publisistik məqalələr / elmi red. Ə. Əhmədov. - Bakı: MBM, 2013. - 280 s.
761. www.mlsp.gov.az
762. www.mlsp.gov.az/pages/5/30
763. www.undp.org/content/dam/azerbaijan/docs/9.pdf
764. www.undp.org/content/dam/azerbaijan/docs/8.pdf
765. www.yap.org.az
766. Yeni Tərəqqi illəri 2003-2011. – Bakı: 2011.

5.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial məsələlərinin həlli

767. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Akt №01, 20 iyun 2005; Akt №02, 13 avqust 2005; Akt №03, 26.08.2005; Akt №07, 26.08.2005; Akt №09, 02.09.2005; Akt №12, 13.02.09.2005; Akt №17-18, 02.09.2005; Akt №19, 02.09.2005; Akt №21, 02.09.2005;

- Akt №22, 2.09.2005; Akt №24, 14.09.2005; Akt №29, 10.10.2005; Akt №30, 10.10.2005; Akt №32, 10.10.2005; Akt №33, 10.10.2005; Akt №35-36, 10.10.2005; Akt №38, 24.10.2005
768. Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köç-in İşləri üzrə Dövlət Komitəsi. http://garabagh.net/content_256_az.htm
769. Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köç-in İşləri üzrə Dövlət Komitəsi. http://garabagh.net/content_300_az.htm
770. Xalq qazeti. - 2015. - 29 avqust.
771. Qaçqın və məcburi köçkünlərə Prezident qayğısı (2003-2013). – Bakı: 2013.
772. Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə dövlət qayğısı, 2003-2013: /Azərbaycan Resp. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. - Bakı: 2013. - 173 s.
773. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin rifahı naminə = For the Welfare of Refugees and Internally Displaced Persons: 3 cildə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. I cild. - Bakı: 2013. - 416 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
774. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin rifahı naminə = For the Welfare of Refugees and Internally Displaced Persons: 3 cildə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. II cild. - Bakı: 2013. - 398 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
775. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin rifahı naminə = For the Welfare of Refugees and Internally Displaced Persons: 3 cildə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. III cild. - Bakı: 2013. - 280 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
776. Mirzəzadə Aydın. Qarabağ düyünü. - Bakı: Azərbaycan, 2012. - 550 s.
777. www.refugees-idps-committee.gov.az

5.3. Dövlət-vətəndaş münasibətləri. ASAN xidmət

778. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının icrasına həsr olunmuş konfransda yekun nitq. 04 fevral 2014-cü il.
779. İlham Əliyev. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında yekun nitq. 10 yanvar 2016-cı il.
780. Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 sentyabr 2012-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
781. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 sentyabr tarixli 2421 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə

dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı»nın və «Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı»nın müvafiq bəndləri ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinə həvalə edilmiş tədbirlərin (2014-cü il üzrə) icrası ilə bağlı Hesabat... [www/vxida.gov.az](http://www.vxida.gov.az)

782. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 aprel 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
783. Bayramov V. «ASAN xidmət» vətəndaşla dialoq göstəricisinə görə dünyanın xidmət mərkəzləri arasında liderdir //Xalq qəzeti. – 2015. - 01 sentyabr.
784. «Elektron hökumət» portalı haqqında «Əsasnamə»nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2013-cü il tarixli 813 sayılı Fərmanı
785. Ələkbərov T. Müasir dövlət idarəçiliyində elektron hökumətin rolu... www.yenixeber.com
786. Məmmədov, Yaşar. Bazar münasibətləri şəraitində sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı və ərazi üzrə təşkilinin təkmilləşdirilməsi (Azərbaycan Respublikasının sosial infrastruktur sahələri olan ticarət, məişət, mədəniyyət, maarif və səhiyyə obyektləri təmsalında): iqt. e.n. a. dər. almaq üçün təqdim edilmiş dis-nın avtoreferatı. İxtisas: 08.00.04. - Bakı: 1996.
787. Nəhmətova B.A. Elektron dövlət antikorupsiya siyasətinin tərkib hissəsi kimi: beynəlxalq təcrübə, problemlər və həllər // İnformasiya cəmiyyəti problemləri. – 2015. - №1. - s. 72-80.
788. <https://www.e-gov.az>
789. www.asan.gov.az
790. [www.facebook.com e/gov. az](https://www.facebook.com/e/gov.az)

5.4. Səhiyyənin inkişafı

791. Azərbaycan səhiyyəsi: uğurlar və perspektiv vəzifələr «AzərTAc». 18 fevral 2013... <http://sehiyye.gov.az/metbuat/660-azrbaycan-shiyyisi-uurlar-v-perspektiv-vziflr-azrtac.html> 329
792. Azərbaycanda həkimlərin sayı açıqlanıb. 15 sentyabr 2015. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=78632>
793. Azərbaycanda səhiyyə və sosial təminat: 2007: Statistik məcmuə /Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi; Məcmuənin ümumi

- rəhb. A.Vəliyev; Məcmuənin haz. məsul şəxs H.Bağırov, A.Məmmədov, S.Antyuxina; ingilis dilinə tərcümə G. Xəlilova.-Bakı: Səda, 2007.-398 c.
794. Azərbaycanca səhiyyə və sosial təminat: 2008: Statistik məcmuə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi; Məcmuənin ümumi rəhb. A.Vəliyev; Məcmuənin haz. məsul şəxs H.Bağırov, A.Məmmədov, S.Antyuxina; İngilis dilinə tərcümə G. Xəlilova. - Bakı: Səda, 2008. - 354 s.
795. Cəfərov Tofiq. Naxçıvan Muxtar Respublikasında səhiyyənin inkişafı: 1828-2002-ci illər: monoqrafiya / Yenidən işlənmiş və əlavə edilmiş II nəşri. - Bakı: Mütərcim, 2011. - 472 s.
796. Dövlət qayğısı səhiyyə işçilərinə ikiqat bayram sevinci yaşadır. 17 iyun 2015... <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=72162>
797. Əliyeva Aynur. Heydər Əliyev fondu və Azərbaycan Respublikasında təhsil və səhiyyənin inkişafı: t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2011.
798. Nəzərov İlkin. Azərbaycanın səhiyyə sektoru: mövcud vəziyyət və inkişaf perspektivləri: biznes imkanlarının qiymətləndirilməsi və inkişafı baxımından: yekun hesabat / ön sözün müəll. A.Erentok; Azərbaycan-Türkiyə İş Adamları birliyi. - Bakı: ATİB, 2009. - 71 s.

5.5. Gənclər siyasəti

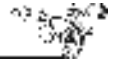
799. İlham Əliyev. Azərbaycan Gənclərinin VII Forumunun iştirakçılarına müraciət (2 iyun 2014-cü il) // Xalq qəzeti. – 2014. - 3 iyun.
800. Azərbaycan.- 2015. - 23 dekabr.
801. «Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə» Dövlət Proqramı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 7 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
802. «Azərbaycan gəncliyi dövlət proqramı (2005-2009-cu illər)». Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 30 avqust tarixli 982 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
803. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi haqqında Əsasnamənin, nazirliyin strukturunun təsdiq edilməsi və aparatının işçilərinin say həddinin müəyyən edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2006-cı il tarixli Fərmanı.
804. Azərbaycanın gənclər siyasəti (Azərbaycan Gənclərinin Forumunun yekun toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri) /tərt. ed. T.İ.Əliyev; elmi red. F.Şahbazlı, A.Əhmədov. - Bakı: Aspoliqraf, 2012. - 285 s.
805. Cəfərov Həməzə. Azərbaycanda gənclər hərəkəti (XX əsr). - Bakı: Nurlan,

2009. - 458 s.
806. Cəfərov Həmzə. Azərbaycanda gənclər hərəkatı yeni inkişaf mərhələsində (1990-2007-ci illər). - Bakı: Adiloğlu, 2007. - 224 s.
807. «Dövlət gənclər siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 29 iyul 1999-cu il.
808. «Gənclər siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
809. Hacıyev Rəhman. Azərbaycan gəncliyinin himayədarı. - Bakı: Aspoliqraf, 2014. - 175 s.
810. 2007-ci ilin «Gənclər ili» elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncamı.
811. 2015-2025-ci illərdə «Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı... <http://www.president.az/articles/14132>
812. Kazım Ülvi. Qloballaşma dövründə gənclər siyasətinin aspektləri /red. P.Şükür. - Bakı: MTR group, 2015. - 142 s.
813. Müstəqillik dövründə gənclik: müsabiqəli tələbə elmi konfransının materialları (Bakı, 29 aprel, 2005, Qafqaz Universiteti). - Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriyyatı, 2005. - 316 s.
814. Respublika.- 2013.- 20 sentyabr. (Rəhimov A.)
815. <http://az.apa.az/news/396224>
816. <http://edu.gov.az/upload/file/xaricde-tehsil-dovlet-proqrami.pdf>
817. <http://www.live.az/index.php?newsid=2805>
818. <http://www.mys.gov.az/events/youth/20080804055645577.html>
819. <http://www.president.az/>
820. <http://www.president.az/articles/3802>
821. www.azerbaijani.com/content_1598_az.html

5.6. Gender siyasəti

822. İlham Əliyev. Avropa Şurasına üzv dövlətlərin gender bərabərliyinə həsr olunmuş VII konfransının iştirakçılarına (24 may 2010-cu il) // Azərbaycan. – 2010. - 25 may.
823. Ağayeva, Kifayət. Azərbaycanda gender məsələləri. - Bakı: Təhsil Nazirliyi və Qərb Universiteti, 2014. – 416 s.
824. Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Tədbirlər Proqramı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 15 sentyabr tarixli 211 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – 2006. - 30 sentyabr, № 9, s. 2053-2056.
825. Azərbaycan qadını naminə. Bakı, Heydər Əliyev İrsini Araşdırma

- Mərkəzi, 2010. - s.108
826. Azərbaycan qadınları haqqında maraqlı faktlar... <http://www.marja.az/makro/statistic/item/102738-azərbaycan-qadınları-haqqında-maraqlı-faktlar.html>
 827. Azərbaycan Respublikası Hökumətinin BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının Universal Dövri İcmal mexanizmi üzrə 2-ci dövrü məruzəsinin layihəsi... <http://www.mfa.gov.az/?options=content&id=636>
 828. Azərbaycan Respublikası Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin Göstəriciləri. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2010.
 829. Azərbaycan Respublikasında qadın sahibkarlığın inkişafı. - Bakı: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, 2014.
 830. Azərbaycan Respublikasında Məişət Zorakılığının Qarşısının Alınmasına dair Qanunvericilik Toplusu. – Bakı: 2012.
 831. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 6 fevral 2006 // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 28 fevral, 2006-cı il, №2. - s.248
 832. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamənin, Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi və aparatının işçilərinin say həddinin müəyyən edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 9 avqust 2006 // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – 2016. - 31 avqust, №8. - s.1762.
 833. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 9 avqust tarixli 444 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir... http://e-qanun.az/files/framework/data/12/c_f_12320.htm
 834. Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin cari arxivi. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin «Qadın problemləri və gender məsələləri» şöbəsinin 2008-ci il üçün hesabatı, v.7.
 835. Azərbaycan Respublikasının BMT-nin «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyası üzrə 4-cü dövrü hesabatı, s.31; Azərbaycanda qadınların qərar qəbuletmədə iştirakı, s.1.... // <http://scfwca.gov.az:gender/laz%C4%B1ml%C4%B1%20ststistika.pdf>
 836. Azərbaycan Respublikasının BMT-nin «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyası üzrə 4-cü dövrü hesabatı (2008).
 837. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. 2013-cü il

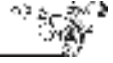
- üzrə fəaliyyət haqqında Hesabat.- Bakı: 2014.
838. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) -10 il. - Bakı: Vəfa Print, 2013.- 412 s.
839. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericilikdə təsbiti. - Bakı: Qanun, 2003. – 58 s.
840. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, qanunlarından, normativ aktlarından qadınlarla, onların hüquqları ilə bağlı olan müddəalar: toplu /bur. məsul Mədəniyyət İşçiləri Müstəqil Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsinin sosial-iqtisadi şöbəsi. - Bakı: Ziya, 2009. - 87 s.
841. Azərbaycan üzrə Strategiya. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının İdarə Heyəti tərəfindən 30 aprel 2014 tarixində təsdiq olunmuş sənədi, s. 62... <http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/azerbaijan-country-strategy-azeri.pdf>
842. Azərbaycanda gender bərabərliyinin qanunverici əsasları /tərt. R.İbrahimbəyova, İ.Fərzəliyev. - Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş nəşri. - Bakı: Səda, 2007. - 168 s.
843. Azərbaycanda gender büdcəsinin tətbiqi üçün iqtisadi, siyasi, sosial və institusional bazanın təhlili üzrə tədqiqat / İ.Əhmədov, A.Mehdiyev, M.Bağırzadə, K.Aslanlı. - Bakı: ACİ-YF, 2008.
844. Azərbaycanda gender münasibətləri: meyillər və cəhdlər. - Bakı: BMTİP, 2007.
845. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2010-cu il üzrə illik məruzənin qısa icmal). - Bakı: Qanun, 2011.
846. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2009-cu il üzrə illik məruzənin qısa icmal). - Bakı: Qanun, 2010.
847. Azərbaycanda qadın məsələsi: XX əsrin 90-cı illərindən bu günə qədər: məqalələr toplusu / red. heyəti: Ə.S.Abasov; elmi red. Ə.S.Abasov; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, Müasir ailə tədqiqatları İB. - Bakı: Təknur MMC, 2012. - 386 s.
848. Azərbaycanda qadın məsələsi: tarix və müasirlik: XIX əsrin sonu -XX əsrin əvvəli / Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu. - Bakı: «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2006. - 272 s.
849. Azərbaycanda qadınlar və kişilər 2000 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 56 s.
850. Azərbaycanda qadınlar və kişilər 2003 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 96 s.
851. Azərbaycanda qadınlar və kişilər 2005 / Azərbaycan Respublikasının

- Statistika Komitəsi. - Bakı: - 240 s.
852. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2006 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 240 s.
853. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2007 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 282 s.
854. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2008 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 309 s.
855. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2009 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 315 s.
856. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2010 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 318 s.
857. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2011 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 316 s.
858. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2012 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 162 s.
859. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2013 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 176 s.
860. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2014 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 182 s.
861. Azərbaycanca qadınlar və kişilər 2015 / Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi. - Bakı: - 190 s.
862. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri 2014: Statisrik məcmuə / Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2014. - 560 s.
863. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri 2015: Statisrik məcmuə / Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2015. - 470 s.
864. Azərbaycanın dövlət qurumlarında çalışanların 28,5 faizi qadınlardır... <http://teleqraf.com/news/60227>
865. Bakıda Azərbaycan qadınlarının IV qurultayı keçirilmişdir // Azərbaycan. - 2013
866. BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün növ formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyasının tələblərinin (Konvensiyanın 10, 11, 12, 13, 14-cü maddələri) Azərbaycanda icra vəziyyəti ilə bağlı alternativ monitoring hesabatı (ilkin variant). - Bakı: «Konstitusiya» Araşdırmalar Fondu və «Qadınlar Arasında Həmrəylik» İctimai Birliyi, 2013.
867. Demokratik cəmiyyətdə gündəlik zorakılıqla mübarizə üzrə Respublika Kompleks Proqramı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 25 yanvar tarixli 17 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir... http://e-qanun.gov.az/files/framework/data/12/f_12861.htm
868. Erkən nikahlar ailələrin möhkəmliyini zəiflədir // Qadın və Cəmiyyət.- 2013.- №3.- s. 11 (11-14).

869. Əkbərov C. Sağlamlığın qorunması əsas prinsiplərdəndir // İki sahil.- 2015.- 22 yanvar.
870. Gender Bərabərliyi və Qadın Təşəbbüsləri İctimai Birliyi. Rüblük Bülleten (1) № 2. Oktyabr, Noyabr, Dekabr 2009.
871. Gender Bərabərliyi və Qadın Təşəbbüsləri İctimai Birliyi. Rüblük Bülleten (1) № 2. Oktyabr, Noyabr, Dekabr 2009.
872. «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 10 oktyabr 2006-cı il // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. - 2006. - 30 noyabr, №11. - s. 2315-2319.
873. «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1 oktyabr, 2007-ci il // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – 2007. - 30 noyabr, №11. - s.2737-2741
874. Hüseynova Hicran. Azərbaycan Respublikasında ailə, qadın və uşaq məsələlərinin inkişaf perspektivləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər ser.- 2009.- №3. - s. 66.
875. Hüseynova Hicran. Qadınlarımızın əldə etdikləri uğurlar bizi çox sevindirir //Səs. – 2015. - 6 mart.
876. Xalqa həsr olunan illər. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013.- 525 s.
877. «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»...
878. Qadın iştirakçılığı və stereotiplər // Qadın və cəmiyyət.- 2013.- Bülleten №2.
879. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında konvensiya. Azərbaycan Respublikasının ilkin, ikinci və üçüncü dövrü birgə hesabatları üzrə Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsinə dair Komitənin yekun qeydləri və tövsiyələri. Bakı: GNS POLİQRAF, 2007.
880. «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı // Azərbaycan. – 2006. - 22 dekabr.
881. Qəhrəmanova Sədaqət. Milli gender strategiyasında yeni yanaşmaya ehtiyac var. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini ilə müsahibə // Qadın və cəmiyyət.- 2013. - Bülleten №1.
882. Quluzadə Zümrüd. Gender Azərbaycanda /BMT-nin Əhali Fondu (UNFPA). - Bakı: 2006. - 324 s. *Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.*
883. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respub-

- likasının Qanunu. 22 iyun, 2010-cu il //Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – 2010. - 31 oktyabr, №10. - s.2097-2107
884. Mirzəzadə Rəna. Multikulturalizm siyasəti və Şərq-Qərb müxtəlifliyi: gender, din və mənəviyyat /elmi məsl. İ.R.Məmmədşadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. - Bakı: Təknur MMC, 2012. - 160 s.
885. Mirzəzadə Rəna. Multikulturalizm siyasəti: din və gender dialoqunda / elmi məsl. İ.Məmmədşadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. - Bakı: Təknur MMC, 2013. - 168 s.
886. Müstəqil Azərbaycan - 20 il: dövlət ailə, qadın və uşaq siyasəti: məqalələr toplusu / M.Əliyeva; red. heyəti: H.Hüseynova; Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu.-Bakı: Nurlar NPM, 2012.-504 s.
887. Nəcəfova S., Səfiyev S. Azərbaycanın qeyri-hökumət qadın təşkilatları. - Bakı, Şirvanəşr, 2003, s.3; Azərbaycanda 200-ə yaxın qeyri-hökumət qadın təşkilatı fəaliyyət göstərir... <http://ru.salamnews.org/az/news/read/79856/azerbaycanda-200-e-yaxin-qeyri-houmlkuumlmet-qadin-teshkilati-fealiyyet-goumlsterir/>
888. Nəzərov İlkin. Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində Azərbaycanın əldə etdiyi nəticələrin və gəlir yoxsulluğunun azaldılması üzrə uzunmüddətli, dayanıqlı siyasətə dair baxışların təhlili... http://cled.az/pdf/reports/Review%20of%20Azerbaijan%20achievements%20in%-20reducing%20poverty_Final%20Report_I.Nazarov_az.pdf
889. Salahova E. Qadınlar elmin müxtəlif sahələrini fəth edir / «Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərin inkişafı» mövzusunda dəyirmi masanın materialları (14 mart 2012-ci il). - Bakı: Aspoliqraf, 2012. -151 s.

* * *

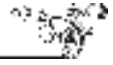
890. Пятый периодический доклад, представленный Правительством Азербайджанской Республики в Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин ООН, 11 марта 2013 г. - 52 с.

5.7. Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlər

891. Abşeron yarımadasında təbii daş yataqlarının səmərəli istifadəsi və inkişafı Dövlət Proqramının (2003-2006-cı illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 13 iyun 2003-cü il. Qanun toplusu, №1242.
892. Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpası... www.heydar-aliyev-foundation.org

893. Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı //Azərbaycan.- 2006.-. 29 sentyabr.
894. Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi: normativ-hüquqi aktlar toplusu: 25 noyabr 2006-cı ilə qədər olan əlavə və dəyişikliklərlə. I cild / tərt. Ş.Xuduoğlu, C. Nuriyev, F. Ağazadə. - Bakı: Qanun, 2006.-760 s.
895. Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi: normativ-hüquqi aktlar toplusu: 25 noyabr 2006-cı ilə qədər olan əlavə və dəyişikliklərlə. II cild / tərt. Ş.Xuduoğlu, C. Nuriyev, F. Ağazadə. - Bakı: Qanun, 2006. - 884 s.
896. Azərbaycan.- 2015. - 3 may, №114.
897. Bayramov, K.B. Təbiətdən istifadənin iqtisadi və ekoloji problemləri. – Bakı: 2011.
898. Bədəlov, H. Meşələrin bərpa edilməsinə və artırılmasına dair Milli Proqram (2003-2008-ci illər) uğurla başa çatdırıldı // Xalq qəzeti.- 2009. - 15 mart.
899. Ekoloji problemlərin həllində inkişaf mərhələsi // Bizim Yol. – 2015. - 10 yanvar.
900. Ələkbərov Arif. Azərbaycan Respublikasında ekoloji tarazlığın regional tənzimlənməsinin iqtisadi aspektləri i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. - Bakı: 2009.
901. Heydər Əliyev Fondu və İDEA İctimai Birliyi «Ağacların kəsilməsinə yox!» birgə proqramına başlayır? 5 may 2014... [www. ideacampaign.org](http://www.ideacampaign.org)
902. Heydər Əliyev Fondu və İDEA İctimai Birliyinin təşəbbüsü ilə Nərimanov rayonu ərazisində ağacəkmə aksiyası keçirilmişdir... AzərTAC, 27 iyun 2014.
903. Hüseynov Arif. Azərbaycanda təbiətdən istifadənin səmərəlilik və ekoloji təhlükəsizlik mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01-Ümumi iqtisadiyyat.-Bakı: 2014.
904. Hüseynov Sakit. Ekologiyanın fəlsəfi və hüquqi məsələləri / R.M.Sarıyev; elmi red. A.M.Şükürov. - Bakı: Təknur MMC, 2007. - 216 s.
905. Xasayeva, Günel. Əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququ: beynəlxalq standartlar və dövlətdaxili qanunvericilik: h. ü. fəls. d-ru al. dər. a. üçün təq. ed. diss-nın avtoreferatı.İxtisas: 12.00.10 /G. A. Xasayeva; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: 2010. - 30 s.
906. Xəzər dənizinin çirkənlənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 20 iyun 2007-ci il, № 2244 //Azərbaycan. – 2007. - 21 iyun.

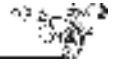
907. İbrahimov İslam. Ətraf mühitin iqtisadiyyatı /Bakı Biznes Universiteti. - Bakı: 2015. - 357 s.
908. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyasəti /bur. məsul və tərt. ed. H. Bağırov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008. - 399 s.
909. Qənbərov Daşqın. Beynəlxalq ekoloji standartlar və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2009.
910. Qurbanzadə Ağazeynal. Ekologiya: sosial- iqtisadi əsasları / elmi red. Z.Məmmədov. - Bakı: Elm, 2010. - 159 s.
911. Mükərrəmoğlu M. Dünyanın gələcək inkişafı ekoloji problemlərin həllindən asılıdır // Xalq qəzeti. – 2009. - 17 aprel.
912. Nəbibəyli, Z. Ekologiya və fəvqəladə hallar. Bakı, 2012, 380 s.
913. Pur Riza Samir. Ekoloji faktorları nəzərə almaqla Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının modelləşdirilməsi: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5307.01 - İqtisadi nəzəriyyə. - Bakı: 2016.
914. Səfərov Azər Tofiq oğlu. Kür-Araz çayları hövzəsinin ekoloji mühafizəsinin beynəlxalq - hüquqi problemləri: h. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. - İxtisas: 5603.01 - Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları. - Bakı: 2014.
915. Su ehtiyatlarının hüquqi idarəçilik və mühafizə aspektləri //Ədalət.- 2010.- 16 sentyabr.
916. III Beynəlxalq «Tullantıdan sənətə» sərgisi [www. heydar-aliyev-foundation.org](http://www.heydar-aliyev-foundation.org)
917. Ümumilli lider Heydər Əliyevin 86 illik yubileyinə həsr olunmuş «Ətraf mühitin indiki və gələcək nəsillər naminə mühafizəsi» adlı elmi konfransın materialları /Azərbaycan Resp. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi; YAP Gənclər Birliyi. - Bakı: Mütərcim NPM, 2009. - 430 s.
918. Yaqubzadə M. Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri layihəsi ölkəmizdə həyata keçirilən sosial yönümlü siyasətin nəticəsidir // Xalq qəzeti.- 2011. - 09 yanvar 2011.
919. Zəngin E.M. Davamlı inkişafa əsaslanan ekoloji siyasətin həyata keçirilməsində Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığı (müasir dövr): 23.00.04 /Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Bakı: 2011. - 40 s.

5.8. İdman və Olimpiya hərəkəti

920. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. Zirvəyə aparan yol: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bədən tərbiyəsi və idmanla bağlı nitqləri, çıxışları, qəbulları, görüşləri və müsahibələri: (1993-2009-

- cu illər) /nəşrə haz. Q.Mehdiyev; ön sözün müəll. A. Rəhimov. - Bakı: CBS, 2009. - 575 s.
921. Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi 20 il. - Bakı: 2012. - 455 s.
922. Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi 15 il = National Olympic Committee of the Republic of Azerbaijan - 15 years / baş red. Ç. Hüseynzadə; red. heyəti: C. Rəhmanov; tərc. L. Hüseynova. - Bakı: 2007. - 462 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində.*
923. Azərbaycan.- 2015.- 25 iyun, №135, s.1; [http://files.preslib.az/site/olympia/ gl3_2.pdf](http://files.preslib.az/site/olympia/gl3_2.pdf)
924. Azərbaycanda olimpiya hərəkəti: daim yüksəlişdə (kitab müasir Azərbaycan dövlətinin banisi Ulu Öndər Heydər Əliyevin əbədiyaşar xatirəsinə və Milli Olimpiya Komitəsinin yaranmasının 20-ci, Azərbaycanda Olimpiya hərəkətinin inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasının 15-ci ildönümünə ithaf edilir) /ideya rəh. və ön söz. müəll. R.Mehdiyev; tərt. İ.Hüseynli və b.; red. Ə.Həsənov; bur. məsul Ç.Hüseynzadə, B.Sadiqov. Cild I. - Bakı: «Azərbaycan» qəzeti redaksiyası, 2013. - 187 s.
925. AzərTac, 28 iyun 2015-ci il; http://files.preslib.az/site/olympia/gl3_2.pdf
926. AzərTac, 29 iyun 2015-ci il; http://files.preslib.az/site/olympia/ gl3_2.pdf
927. Bədən tərbiyəsi və idmanla bağlı hüquqi sənədlər: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, dövlət proqramları, qərarlar və normativlər: 1994-2008-ci illər /Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi. - Bakı: Avropa, 2008. - 256 s.
928. Əliyev İlham. Azərbaycanda Olimpiya Hərəkəti. - Bakı: 2002. - 39 s.
929. Əliyev, Akif. Müstəqil Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi (1991-2006): Dərs vəsaiti / N.Əsgərova; red. R.Binnətli; Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası. - Bakı: 2007.-187 s.
930. Həsənov Yusifəli. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq idman və turizm əlaqələri sistemində: (1991-2005-ci illər) / elmi red. S.A.Sayadov; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 206 s.
931. Hüseynzadə Çingiz. Azərbaycan Respublikasının Milli Olimpiya Komitəsi - 20 il = National Olympic Committee of the Republic of Azerbaijan - 20 years / C.Rəhmanov; tərc. L.C.Hüseynova. - Bakı: 2012. - 454 s. *Azərbaycan və ingilis dillərində.*
932. Hüseynzadə Çingiz. Heydər Əliyev və Azərbaycanda Olimpiya hərəkəti: Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin 10 illik yubileyinə həsr olunub / C.Rəhmanov. - Bakı: 2002. - 43 s.
933. Xalq qəzeti. – 2014. - 24 iyun, №134, s.1; http://files.preslib.az/site/olympia/gl3_2.pdf

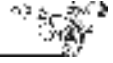
934. Xalq qəzeti. – 2015. - 19 iyun, №130, s.3; http://files.preslib.az/site/olympia/gl3_2.pdf
935. İsmayılova Elmira. Azərbaycan-Türkiyə idman-turizm əlaqələri (1991-2008-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5502.01. - Ümumi tarix. - Bakı: 2014.
936. Quliyev Dilqəm. Azərbaycanın idman tarixində Heydər Əliyev mərhələləri: 1969-1982, 1993-2003 /red. M.Q.Fərzəliyev. - Bakı: Təknur, 2013. - 239 s.
937. Quliyev Dilqəm. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı: 1991-2011 /Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası. - Bakı: Mütərcim, 2012. - 214 s.
938. Qurbani Abdulla. Olimpiya məşəli /red. V. Əliyev. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2003. - 340 s.
939. Olimp (İlham Əliyevin müdafiə etdiyi idman siyasətinin özəllikləri ilə bağlı məqalələr) / Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul F. Ağamalı. - Bakı : Oskar NPM, 2003. - 252 s.
940. 10 il öncə başlanan yol: sənədli publistika /Azərbaycan Resp. Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi; ideya müəll. A. Rəhimov; red. T. Quliyev. - Bakı: 2007. - 250 s.
941. Prezident İlham Əliyev və idmanımızın 5 ili: kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dövlət rəhbəri olaraq fəaliyyətinin 5 illiyinə həsr olunur /Azərb. Resp. Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi; tərt. ed. Q.Mehdiyev.-Bakı: Şərq-Qərb, 2008.-123 s.
942. Zirvəyə aparan yol: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bədən tərbiyəsi və idmanla bağlı nitqləri, çıxışları, qəbulları, görüşləri və müsahibələri: (1993-2009-cu illər) /Azərbaycan Resp-nın Gənclər və İdman Nazirliyi; ön söz A.Rəhimov.- Bakı: CBS, 2009.- 575 s.
943. www.mdi.gov.az/files/uploader/iqtisadi_inkisaf.doc
944. www.tehsilproblemleri.com/?p=1829
945. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/sport/37305>
946. <http://www.mys.gov.az/docs/sport/>
947. <http://www.mys.gov.az/news/20160302052000284.html>
948. <http://www.olimpnews.az/288/get+Az%C9%99rbaycan+Olimpiya+Oyunlar%C4%B1nda#.VqoMQpqLTs0>
949. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Q%C4%B1%C5%9F_Olimpiya_Oyunlar%C4%B1nda
950. <https://www.noc-aze.org/az/about/history/>

951. http://azertag.az/xeber/Azərbaycanda_sahmatin_inkisafi_ile_bagli_Dovlet_Proqraminin_yekunlari_muzakire_olunub-932006

* * *

952. Агасиев Абиль Медико-социальная и экономическая эффективность санаторно-курортной помощи и пути её повышения: дис. ... д-ра филос. по мед. Специальность: 14.00.33 /Азерб. Респ., Азерб. Гос. Ин-т Усовершенствования врачей им. А.Алиева. - Баку: 2011.-160 с.
953. Бабаев Фаик. Рахманов Ф.П. Социальное развитие и народное благосостояние (на материалах Азербайджанской ССР). - Баку: 1990.
954. Гусейнова Алмаз. Экономика и демографические процессы в Азербайджане /науч. ред. М. Мамедов, С. Ягубов.- Баку: 2013.-176 с.
955. Джавадов Фахраддин. Научное обоснование, внедрение и оценка эффективности оптимальной модели медицинского обеспечения нефтяников в условиях экономических реформ в Азербайджанской Республике: дис.д-ра. мед.наук. Специальность: 14.00.33 /Азерб.гос.ин-т.усовершенствования врачей им.А.Алиева. - Баку, 2006. - 289 с.

VI FƏSİL. ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

6.1. Elm

956. İlham Əliyev. Azərbaycan elminin inkişafına dövlət qayğısı daha da artırılacaqdır. Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycan Respublikasının PREZİDENTİ İlham Əliyevin nitqi. - Bakı: AMEA, 2005. - 16 s.
957. A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyi münasibəti ilə nəşr olunur) tərt. G.Məmmədova; red. Y.Mahmudov, C.Bəhramov, E.Məhərrəmov. - Bakı: Təhsil, 2005. - 64 s.
958. AMEA 2008-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, 2009, s.4, 33.
959. AMEA 2009-cu ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, 2010.
960. AMEA 2010-cu ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, 2011, s.4.
961. AMEA 2014-cü ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı: 2015.
962. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 2004-cü ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. - Bakı: Elm, 2005. - 256 s.
963. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası-70. – Bakı: Elm, 2015.
964. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2008-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. - Bakı: Elm, 2009. - 307 s.
965. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2010-cu ildəki fəaliyyəti və respublikanın digər elm və təhsil müəssisələrində yerinə yetirilmiş elmi tədqiqat işlərinin əsas nəticələri haqqında hesabat. Bakı: Elm, 2011. 285s.
966. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2011-ci ildəki fəaliyyəti və respublikanın digər elm və təhsil müəssisələrində yerinə yetirilmiş elmi tədqiqat işlərinin əsas nəticələri haqqında hesabat. - Bakı: Elm, 2012. - 336 s.
967. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. - Bakı: Azərbaycan, 2007.- 883 s.
968. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, VII c. - Bakı: Elm, 2003. - 676 s.
969. Azərbaycan. – 2015. - 10 noyabr.
970. Azərbaycanda elm siyasəti...http://www.azerbaijans.com/content_606_az.html
971. Azərbaycanda elmin problemləri və inkişaf perspektivləri /Fikrət Əliyev, Ş.Ağayev; red.C.Məmmədli. - Bakı: Elm, 2011. -150 s.
972. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə /ümumi rəhb. A.Vəliyev; bur. məsul A.Məmmədov; Azərbaycan Resp. Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2011. - 468,
973. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə Azərbaycan Resp. Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı: 2014. - 498 s.

974. Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyinin 10 illiyinə həsr olunmuş «Süverenlik, demokratiya, dövlət idarəçiliyi» mövzusunda elmi sessiyanın materialları (10 oktyabr, 2001-ci il) /red. S.T.Qəndilov /Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: 2002. - 163 s.
975. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasının 20 illiyinə həsr olunmuş «Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elmi innovasiyanın rolu» beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları: 24- 25 noyabr 2011-ci il. - Bakı: Elm, 2011. - 545 s.
976. Bağirova Sevinc. Azərbaycan Respublikası ali təhsil sistemi beynəlxalq əlaqələrdə (1991-2006-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2012.
977. Bayramov Qurban. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi /elmi red. İ. M. Hüseynova. - Bakı: Təhsil, 2004. - 264 s.
978. Bədəlov, Əliqismət. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı elmi şəkildə əsaslandırılmış dövlət proqramları... <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/61084>
979. Bizim Prezident. – TV plus, 2013, oktyabr, s.130; s.131; s.132; s.133 (Xüsusi buraxılış).
980. Camalan Ahmet. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında təhsil əlaqələri (1991-2010): t. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis-ya. İxtisas: 5503.02 / AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu. - Bakı: 2014.
981. Elmin innovativ inkişafının təminatı. - Sumqayıt: Bilik Poliqrafiya Mərkəzi, 2014. - 199 s.
982. Əbilov Aydınxan. Heydər Əliyev məktəbi: elmi-kütləvi məqalələr /red. E.Əfəndiyev və b. - Bakı: MBM, 2013. - 123 s.
983. Əhmədov Hümeyr. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin modernləşdirilməsi: ped. e. ü. fəls. d-ru e. dər. üçün təqdim ed. diss-ya. - Bakı: 2011.
984. Əhmədova Salatın. Heydər Əliyev və ədəbi-tarixi proses / red. T.Kərimli. - Bakı: Elm, 2013. - 156 s.
985. Fətəliyev Təhmasib. Elektron elm: beynəlxalq qurumlar, təşəbbüslər və hüquqi baza /M. Hacırahimova; elmi red. Z.Cəbraylova; AMEA, İnformasiya Texnologiyaları İn-tu. - Bakı: 2010. - 92 s.
986. Gərgin iş, uğurlu nəticələr //Elm. – 2015.- 8 may.
987. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan folklorşünaslığının aktual problemləri: Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunur /AMEA, Folklor İn-tu; elmi red. M.Kazımoğlu (İmanov); tərt. K.Əliyev. Bakı: Nurlan, 2013. - 190 s.

988. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Bibliografiya / tərt. A. Əliyeva-Kəngərli, G. Bağırova - Bakı: 2009.
 989. Humanitar elmlərin müasir durumu və ədəbiyyatşünaslığın nəzəri - metodoloji məsələləri: Beynəlxalq elmi konfransın materialları (Bakı, dekabr, 2010) /red. M.Kərimov, Y.Borev, Elçin, Ş. Alışanlı. - Bakı: Elm, 2010. - 553 s.
 990. Mahmudov Yaqub. İlham Əliyev və Azərbaycan tarix elmi /elmi red. Y.Gözəlova. - Bakı: Turxan, 2014. - 478 s.
 991. Mehdiyev, Arif. Heydər Əliyev Azərbaycan alimlərinin ilhamvericisidir. – «Elm» qəzeti, Xüsusi buraxılış. - Bakı: 2003
 992. Mehdiyev Ramiz. İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış /red. Ə.Həsənov; bur. məs. B.Sadiqov. - Bakı: 2010. - 413 s.
 993. Məhərrəmov, Aytən. Azərbaycan Respublikası tarixinin tarixşünaslığı (1991-2006-cı illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2015
 994. Məmmədov Nazim. Heydər Əliyev və Dağlıq Qarabağın tarixi / elmi məs. Y.M.Mahmudov; AMEA, A.A.Bakıxanov ad. Tarix İn-tu.- Bakı: ADPU, 2012. - 220 s.
 995. Məmmədov Fərhad. Azərbaycanda araşdırma və beyin mərkəzləri: yaranması, inkişafı və perspektivləri /red. A.Məmmədov; Azərbaycan Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. - Bakı: Caspian Links, 2013. - 348 s.
 996. Məmmədova Şəraban. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri: fil. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis-nın avtoreferatı. İxtisas: 5716.01 /Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Un-ti.- Naxçıvan: 2014. - 24 s.
 997. Muxtari Hafizəli. Təhsil - sosial institut kimi: müasir inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri f.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 22.00.04 - Sosial struktur, sosial institutlar və proseslər - Bakı: 2011.
 998. Muradov Şahbaz. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı: Elm, 2004. - 656 s.
 999. Müstəqillik illərində Azərbaycanda innovasiyanın inkişafı /AMEA, Elmi İnnovasiyalar Mərkəzi. - Bakı: 2011. - 225 s
 1000. Şahidov Əhməd. İlham Əliyev və Azərbaycan elmi... <http://www.azxeber.com/news/38216.htm>
 1001. Şərifova Salidə. Ədəbi prosesə nəzəri baxış: 2006-2007-ci illərin tənqidi məqalələri /red.B.Nəbiyev. - Bakı: Elm, 2008. - 216 s.
- * * *
1002. Гулиев Гасан. Научная стратегия малых стран: Поиски Азербайджанской модели /ред. Ф. Гурбанов. - Баку: Текнур, 2007. -152 с

6.2. Təhsil

1003. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2014-cü ildə görülmüş işlərə dair hesabatı.
1004. Azərbaycan.- 2007.- 12 aprel.
1005. Azərbaycan. – 2007. - 5 sentyabr.
1006. Azərbaycan.- 2008.- 1 fevral.
1007. Azərbaycanda orta təhsil sisteminin Cənubi Qafqaz, Baltik və Şərqi Avropa ölkələri ilə müqayisəli tədqiqi. - Bakı: 2010. - 54 s.
1008. Azərbaycanda təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans...
1009. Baxşəliyev Fərid. Heydər Əliyev və Azərbaycanın təhsil sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətləri (problemin öyrənilməsinin müqayisəli-tarixi təcrübəsi): ped. e. üzrə fəls. d-ru e. dər. a. üçün təq. ol. dis.: 13.00.01 /F. R. Baxşəliyev ; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Un-ti. - Bakı: 2009. - 153 s.
1010. Boloniya prosesi kontekstində Azərbaycan təhsili: elmi-praktik konfransın materialları: 15 dekabr 2007-ci il /elmi red. Ə.Ə. Ağayev; Qafqaz Universiteti; Naxçıvan Dövlət Universiteti. - Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriyyatı, 2008. - 100 s.
1011. Əhmədov Hümeyr. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası /elmi red. Ə. Ağayev; elmi məsl. Z. Qaralov, A. Mehrabov, F. Rüstəmov. - Bakı: Elm, 2010. - 799 s.
1012. Əliyeva Sevinc. Azərbaycanda təhsil sisteminin optimallaşdırılmasının sosioloji əsasları: f.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. 22.00.01 - Sosiologiyanın nəzəriyyəsi, metodologiyası və tarixi. - Bakı: 2008.
1013. Əsgəroğlu İslam. Təhsil quruculuğu və yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, perspektivlər, problemlər /red. V. Mövsümov. - Bakı: 2012. - 860 s.
1014. Heydər Əliyev və milli qiymətləndirmə sistemimiz /Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası; tərt. ed. R. Novruzov.- Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 51 s.
1015. Hümətov Əsrəf. Təhsilimizin tərəqqisi yolunda. - Bakı: Elm və təhsil, 2014. - 270 s.
1016. Xələfov Əsrəf, Aslan Knyaz. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində //Kitabşünaslıq və informasiya. - 2012, №2 (8).
1017. İsmayılova Nigar. Müstəqillik illərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafı /elmi red. Ə. Ağayev. - Bakı: Mütərcim, 2013. - 164 s.
1018. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr / Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu; tərt. Ə. Abbasov, İ. Cavadov; elmi red. A. Mehrabov. - Bakı: Mütərcim, 2011. - 344 s.
1019. Quliyev İsgəndər. Təhsilimiz uğurlu əllərdə... <http://www.azadin->

form.az/news/a-89423.html

1020. Mahmudov Müdafiə. Bolonya prosesi və Azərbaycan /elmi red. F.A.Rüstəmov. - Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2008. - 340 s
1021. Mahmudova Gülnaz. Azərbaycan Respublikasının dövlət ali təhsil sistemində humanitar sahələr üzrə kadr hazırlığı (1991-2005-ci illər): t. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 5503.02 /AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu.- Bakı: 2016.
1022. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsil tarixi. III cild: Müstəqillik illəri /elmi red. F. Qədirov; red. G.Ə.Mehdiyeva, L.İmaməliyeva. - Bakı: Təhsil, 2011. - 672 s.
1023. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsil tarixi. IV cild : Müstəqillik illərində ali təhsil /elmi red. F. Qədirov; red. G.Ə.Mehdiyeva, L.İmaməliyeva. - Bakı: Təhsil, 2012. - 912 s.
1024. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsili dünən, bu gün, sabah. - Bakı: Təhsil, 2006. - 300 s.
1025. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsili: gələcəyə baxış. – Azərbaycan-2020: inkişafın yeni hədəfləri. - Bakı: 2012.
1026. Mərdanov, Misir. Azərbaycan təhsili: İslahatların uğurlu nəticələri. 2009-2010-cu illər. Bakı, Şərq-Qərb, 2010.
1027. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. –Bakı: Çarşıoğlu, 2009. – 526 s.
1028. Milli müstəqilliyimizin yetirməsi: 1992-2012 /Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası. - Bakı: Şərq-Qərb, 2012. - 271 s.
1029. Müasir cəmiyyətdə təhsilin sosiologiyası.- Bakı: Təknur, 2014. -156 s.
1030. Prezident İlham Əliyev və Azərbaycanda təhsilin inkişafı, 2003-2008 /tərt. Y.Əliyev; bur. məs. və ön sözün müəll. M.Mərdanov. - Bakı: 2008. - 694 s.
1031. Səmədov A.A. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı /red. S.C.Şükürov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Un-ti. - Gəncə: 2010. - 498 s.
1032. Şirzadova Mehriban. Müstəqil Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixi: ped. e. n. al. dər. a. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 13.00.01 / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Beynəlxalq Un-ti. - Bakı: 2008. -173 s.
1033. Tağıyev İlqar. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycanda təhsil / elmi red. H.M.Hacıyeva. - Bakı: Zərdabi NPM, 2014. - 312 s.
1034. <http://edu.gov.az/az/page/72/302>
1035. <http://edu.gov.az/az/page/83/587>
1036. <http://www.president.az/articles/2750>

6.3. Elm və təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr

1037. AMEA-nın 2002-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, 2003.
1038. AMEA-nın 2005-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, 2006.
1039. AMEA-nın 2008-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı: 2009.
1040. AMEA-nın 2010-cu ildəki fəaliyyəti və Respublikanın digər elm və təhsil müəssisələrində yerinə yetirilmiş elmi, elmi-tədqiqat işlərinin əsas nəticələri haqqında hesabat. Bakı: 2011.
1041. AMEA-nın 2010-cu ildəki fəaliyyəti və Respublikanın digər elm və təhsil müəssisələrində yerinə yetirilmiş elmi, elmi-tədqiqat işlərinin əsas nəticələri haqqında hesabat. – Bakı: 2011.
1042. AMEA-nın 2014-cü ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı: 2015.
1043. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası-60. – Bakı: 2005.
1044. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası-70. Bakı, 2015.
1045. Azərbaycan Respublikası: 1991-2001 /Y.Mahmudov, F. Abdullazadə və b.; red. R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: XXI- YNE, 2001. - 280 s.
1046. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2013-cü ildə görülmüş işlərə dair hesabatı.
1047. Azərbaycanda «Ömür boyu təhsil» və «Yaşlıların təhsili»: Seminar-müzakirələrin materialları /tərt. V.Baxşəliyev, N.İsmayılov; red. Q. Təbiətoğlu. - Bakı: Təhsil EİM, 2005. - 132s.
1048. Bağırova Sevinc Ramiz qızı. Azərbaycan Respublikası ali təhsil sistemi beynəlxalq əlaqələrdə (1991-2006-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. Bakı: 2012.
1049. Əhmədov Ərrəhman. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri) / elmi red. O. B. Sultanov. - Bakı: Elm və Təhsil, 2009 . - 403 s.
1050. Əliyev Həməzə. XXI əsr: Azərbaycan - MDB ölkələri: humanitar əlaqələr, 1991-2005-ci illər /elmi red. S.Sayadov; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Ulu, 2008. - 316 s.
1051. Qloballaşma və Azərbaycanda təhsilin aktual problemləri: beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları: (20-22 noyabr 2003-cü il) /nəşrə məs. şəxs. K. D. Hüseynov. - Bakı: Beynəlxalq Universitet, 2003. - 188 s.
1052. Mərdanov Misir. Azərbaycan təhsil tarixi. IV cild : Müstəqillik illərində ali təhsil / elmi red. F. Qədirov; red. G.Ə.Mehdiyeva, L.İmaməliyeva. - Bakı: Təhsil, 2012. - 912 s.
1053. Şərq və Qərb: ortaq mədəni dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr: Aida İmanquliyeva-70 /AMEA; red. A. Əsədova.- Bakı: Elm, 2009.-143 s.
1054. Təhsil islahatları: beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə dəstək /Ə.

Ağayev və b. - Bakı: MBM, 2007. - 35 s.

1055. Təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr // 525-ci qəzet. – 2012. - 3 mart.

1056. Zairova Xanım. Azərbaycan - alman ədəbi əlaqələri müasir filoloji kontekstdə / elmi red. və ön söz. müəll. C.Məmmədova. - Bakı: Mütərcim, 2015. - 215 s.

* * *

1057. Ильхам Алиев: наука играет большое значение в развитии Азербайджана...10.11.2015 / <http://fnkaa.ru/>

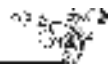
1058. Инновация, качество образования и развитие: материалы II Международной научной конференции /под общей ред. А.Заманова; ред. кол. М.Марданов и др. - Баку: 2012. - 270 с.

VII FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MƏNƏVİ-MƏDƏNİ İNKİŞAF

7.1. Mədəniyyətin inkişafı

1059. «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 12 yanvar 2004-cü il.
1060. «Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair» Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust 2008-ci il. 2961 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur... [www. prezident.az](http://www.prezident.az)
1061. «Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı». Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 oktyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
1062. «Azərbaycan Respublikasında kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2007-ci il tarixli Sərəncamı.
1063. «Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 19 fevral 2007-ci il // Azərbaycan. – 2007. - 21 fevral, №38.
1064. «Azərbaycan teatrı 2009-2019-cu illərdə» Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 18 may tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. [archive...www. http://president. az/articles](http://archive...www.http://president.az/articles)
1065. Adil Abdulla, Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər /elmi red. və ön sözün müəll. A.Paşazadə. - Bakı: Qismət, 2007. - 108 s.
1066. Ağazadə R.R. Azərbaycan memarlığı inkişaf yollarında / Y.İbrahimli; elmi red. E.Ə.Qasımsadə. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 383 s.
1067. AR MTN-nin illik hesabatı, 2007-ci il.- Bakı: E.L. nəşr-tı, 2008.- 98 s.
1068. AR MTN-nin illik hesabatı, 2013-cü il.- Bakı: Təhsil, 2014.- 96 s.
1069. AR MTN-nin illik hesabatı. 2011. – Bakı: Xatun-Plyus, 2012.- 100 s.
1070. AR MTN illik hesabatı. 2008.- Bakı: Nağıl evi, 2009.- 90 s.
1071. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında: rəqəmlər və faktlar /lay.rəhb.Ə.Qarayev; tərc. S.Məmmədova. I və II cild. - Bakı: Nurlar, 2007. - 820 s.
1072. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin (ARMTN) illik hesabatı. 2004-cü il. Bakı: 2005.
1073. Azərbaycan Respublikası mədəniyyət və turizm Nazirliyinin illik hesabatları. 2006-cı il, - Bakı: 2007.
1074. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik

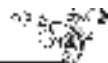

hesabatları. 2014-cü il.- Bakı: 2015.

1075. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik Hesabatı 2013. - Bakı: Təhsil, 2014.-96 s.
1076. Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti. - Bakı: Nağıl evi, 2003. - 232 s.
1077. Azərbaycanın böyük mədəni irsi və UNESCO... <http://m.baki-xeber.com/14896.html>
1078. Cəbbarlı Nərgiz. Yeni nəsil ədəbiyyatı. Ədəbi tənqid, ədəbi portretlər, dünya ədəbiyyatı /red. G. Şəmsəddin. - Bakı: Elm, 2006. - 380 s.
1079. Dadaşov, Aydın. Müstəqillik dövrünün dramaturgiyası /elmi red. Z.Əsgərli. - Bakı: Nağıl evi, 2005. - 216 s.
1080. Qarayev Əbülfəz. Mədəni inkişaf: 10 ilin uğurlu mənzərəsi // Mədəniyyət.- 2013.- 20 sentyabr.
1081. Əliyev Zamiq. Heydər Əliyev: Səhnəarxası görüşlər /red. M.Soltan; Azərbaycan Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. - Bakı: Vektor, 2013. - 123 s.
1082. Əliyeva Nurlana. Müstəqillik ərəfəsi və mədəni inqilab dəyərləri. - Bakı: Azərnəşr, 2008. - 367 s.
1083. Əmrahoğlu Arif. Ədəbiyyatımız, mənəviyyatımız /red. K.Əliyev. - Bakı: Elm və təhsil, 2010.
1084. Humanizm və xeyirxahlıq missiyası (Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti). - Bakı: Nurlan, 2007. - 175 s.
1085. Xələfov Abuzər. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi / elmi red. T.Musayeva. - Bakı: Azərnəşr, 2006.- 312 s.
1086. 20 ilin təntənəsi: milli siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət (Azərbaycanın 1991-2011-ci illərdə siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət sahəsində qazandığı uğurlar) /red. Ü.Məmmədli.-Bakı: Şərq-Qərb, 2011. - 178 s.
1087. Qarayev Əbülfəz. Mədəni inkişaf: 10 ilin uğurlu mənzərəsi // Respublika. - 2013.-18 sentyabr. - № 204. - s. 5-6.
1088. Qurbanova Kəmalə. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət tarixindən (1991-2012): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi - Bakı: 2015
1089. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 21 dekabr 2012-ci il.
1090. Məmmədov Həbil. Azərbaycan Respublikası ilə Şərqi Avropa ölkələri arasında mədəni əlaqələr (1991-2008-ci illər): t.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5502. 01 - Ümumi tarix. - Bakı: 2013.
1091. Məmmədov İlqar. Mənəvi dəyərlərin fəlsəfi təhlili və Azərbaycan reallıqları: fəls. e. n. a. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 09.00.11 / BDU. - Bakı: 2002.

1092. MTN-nin illik hesabatı, 2013-cü il.
1093. New Baku Post №59 (111 07.08.2013), s.10; Toğrulu xatırlayarkən, №60 (112 14.08.2013), s.10; «525-ci» qəzet, 12 noyabr, 2014-cü il, №205 (4222), 6 s. Sənəddə iz qoyan sənətkar – professor Oqtay Babazadə, 13 noyabr 2014-cü il, №206 (4223), 6 s.
1094. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət 2003-2008: 2 cildə, I cild. Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr / lay. rəh. və baş məsl. Ə. Qarayev; Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; Azərbaycan Resp. Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; Azərb. Dövlət Teleqraf Agentliyi; tərt. L.Məmmədova, M.Əhmədov, Ə.Eyvazov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013.- 951 s.
1095. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət, 2003-2008. 2 cildə, II cild. Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr / lay. rəhb. və baş məsl. Ə. Qarayev; Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; Azərbaycan Resp. Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; Azərb. Dövlət Teleqraf Agentliyi; tərt. L.Məmmədova, M.Əhmədov, Ə.Eyvazov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 623 s.
1096. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət. 2 cildə, I cild.- Bakı: İdeal-Print, 2008.- 506 s.
1097. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008: 2 cildə, I cild : Qəbullar, nitqlər, çıxışlar, görüş və mərasimlər, səfərlər, müsahibələr /lay rəhb. baş məsl. Ə.M.Qarayev; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; bur. məsul: S.Y.Məmmədəliyeva, T.Mehdiyev, Ə.Vəliyev; tərt. L.A.Məmmədova, M.N.Əhmədov, Ə.Eyvazov. II nəşr əlavə və dəyişikliklərlə. - Bakı: İdeal-Print, 2010. - 506 s.
1098. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008: 2 cildə, II cild: Təbriklər, qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar / lay rəhb. baş məsl. Ə.M.Qarayev; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası; bur. məsul: S.Y.Məmmədəliyeva, T.Mehdiyev, Ə.Vəliyev; tərt. L.A.Məmmədova, M.Əhmədov, Ə.Eyvazov. II nəşr, əlavə və dəyişikliklərlə. - Bakı: İdeal-Print, 2010.- 538 s
1099. Şərq və Qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi - mədəni əlaqələr: Beynəlxalq elmi konfransın materialları /red.A.Axundov, V.Məmmədəliyev, N.Şəmsizadə. - Bakı: Elm, 2004. - 157 s.
1100. Şərq və Qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi mədəni əlaqələr. Professor Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq İbn-ül-Ərəbi simpoziumunun materialları (9 - 11 oktyabr, 2009, Bakı) /red.N.Paşayeva. - Bakı: Elm, 2010. - 624 s.

7.2. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması

1101. Abbasov Namiq. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər /elmi red. M.Süleymanlı. - Bakı: Təknur MMC, 2009. - 444 s.
1102. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatı 2012. - Bakı: Nağıl Evi, 2013.-124 - s.
1103. «Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 2014-cü il tarixli Fərmanı. «Azərbaycan» qəzeti, 2014, 19 dekabr.
1104. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları: 4-5 oktyabr 2012-ci il. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 544 s.
1105. Bəhmənli Vaqif. Vətənin İlhamı: ömürdən reportaj (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2003-2011-ci illərdə həyata keçirilən mədəniyyət və turizm siyasətinin əsas istiqamətləri və əldə olunmuş nəticələr) / lay. rəhb. və ön sözün müəll. Ə.Qarayev; red. U.Rəhimoglu. - Bakı: Çağdaş As, 2011. - 310 s.
1106. «Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı». Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 27 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir // Azərbaycan.- 2013.- 28 dekabr.
1107. Qarayev, Əbülfəz. Mədəni inkişaf: 10 ilin uğurlu mənzərəsi // Mədəniyyət.- 2013.- 20 sentyabr.
1108. Qarayev, Əbülfəz. Ölkəmiz mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzinə çevrilib //Mədəniyyət. - 2015.- 15 aprel.
1109. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolunun gücləndirilməsi... <http://els.az/category/projects/2015/>
1110. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət. 2 cildə, II cild.- Bakı: İDEA-PRİT, 2008. - 568 s.
1111. www.anspress.com

7.3. Multikulturalizm siyasəti

1112. İlham Əliyev. Bakı İkinci Beynəlxalq Humanitar Forumda iştirak etməsi // Azərbaycan. – 2012. - 5 oktyabr.
1113. İlham Əliyev. XXI əsrin Humanitar çağırışları / D.Medvedyev - Bakı- Moskva. İTAP TACC, 2011, 247 s.
1114. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları /Bakı Beynəl-

- xalq Multikulturalizm Mərkəzi; red hey. K.Abdulla; tərt. M.Nağısoylu, F.Ələkbərov, Ə.Bağırov, İ.Quliyev. I kt. - Bakı: Mütərcim, 2016. - 288 s.
1115. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. – Bakı: Qanun, 2006. - 65 s.
1116. Azərbaycan. 2011. - 28 may.
1117. Azərbaycan.- 2016. - 10 yanvar.
1118. Azərbaycanda tolerantlıq ənənəsi. - Bakı: Nurlan, 2015. - 160 s.
1119. Bakı Beynəlxalq Humanitar forumunun materialları. – Bakı: Şərq-Qərb, 2013.- 544 s.
1120. Bakıda İSESCO Baş Konfransının XII sessiyasının açılışı olub // Azərbaycan. – 2015. - 27 noyabr.
1121. Dinlərarası dialoq: Qarşılıqlı anlaşımadan birgə əməkdaşlığa doğru. Beynəlxalq Konfrans. Bakı, 6-7 noyabr 2009. – Bakı: 2009. - 224 s.
1122. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq: çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər /Azərbaycan Resp. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; ön söz M. Qurbanlı; bur. məsul S.Salahlı (Aran). - Bakı: Elm və təhsil, 2015.- 502 s.
1123. Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər /Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; red. H.Orucov; tərt. G.İsmayılov. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2007. - 399 s.
1124. III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forum... www.yap.org.az
1125. III Ümumdünya mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu uğurla başa çatmışdır // Azərbaycan.- 2013. - 1 noyabr.
1126. IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu ərəfəsində dəyirmi masa /Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi; red. K.Abdullayev və b. - Bakı: Mütərcim, 2015.- 74 s.
1127. IV Beynəlxalq Humanitar forum... www.azertag.az.
1128. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. – Bakı: XXI - Yeni Nəşrlər Evi, 2005. - 464 s.
1129. Mirzəzadə Rəna. Multikulturalizm siyasəti və Şərq-Qərb müxtəlifliyi: gender, din və mənəviyyət /elmi məsl. İ.Məmmədzadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. - Bakı: Təknur MMC, 2012. - 160 s.
1130. Mirzəzadə Rəna. Multikulturalizm siyasəti: din və gender dialoqunda /elmi məsl. İ.Məmmədzadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. - Bakı: Təknur MMC, 2013. - 168 s.
1131. Multikultural təhlükəsizlik: II virtual dəyirmi masa, 2015. - Bakı: Mütərcim, 2015. - 75 c.
1132. Niftiyev Niyaz. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm /elmi red. İ.Abbasov. Bakı: Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2015.-408 s.
1133. Prezident İlham Əliyev İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan

dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransının nümayəndələrini qəbul etmişdir... AzərTac, v.2.

1134. Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirə xidməti təsis edilmişdir // Бакинский рабочий. – 2014. - 28 февраля.
 1135. Ümumdünya-mədəniyyətlərarası–Dialog-Forumunun Programı... azerbaijan.travel/az/news-view/1/1375-II .
- * * *
1136. Ильхам Алиев. В мировом масштабе возникает новый формат, связанный с гуманитарными вопросами // Бакинский рабочий. – 2012. - 5 октября.
 1137. Ильхам Алиев. Интервью президента Азербайджана Ильхам Алиева информационному телеканалу «Россия 24», «АзерТадж».
 1138. Абдуллаев Кемаль. Азербайджанской мультикультурализм может многое дать системе общечеловеческих ценностей // Бакинский рабочий. – 2014. - 30 декабря.
 1139. Азербайджан является единственной страной в мире, где никогда не было признаков антисемитизма // Мир литературы.- 2013. - июль, 2013.
 1140. Архив Министерства Культуры и Туризма Азербайджанской Республики. Baku Process. The power of intercultural Dialogue in a diverse world. –Bakı: 2015, 44 p.
 1141. Мультикультурализм – основа нашего общества // Неделя. – 2013. - 8 февраля.
 1142. Рзаева Роида. Постмодерн и мультикультурализм: междисциплинарный дискурс / науч. ред. М. И. Билалов. - Баку: Елм и тахсил, 2015. - 298 с.
 1143. Состоялась конференция в палате лордов Великобритании «Перспективы европейского мультикультурализма: межрелигиозный диалог и азербайджанская модель толерантности // Бакинский рабочий. – 2012. - 8 ноября.

7.4. Dövlət-din münasibətləri

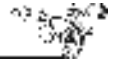
1144. İlham Əliyev. Azərbaycan tolerantlıq örnəyidir: Çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər/ Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt. N.Məmmədov, C.Əlizadə; ön sözün müəll. M.Qurbanlı. - Bakı: Elm və Təhsil, 2015. -616 s.
1145. Azərbaycan Respublikasında dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən rəsmi sənədlər. Bakı: Elm və təhsil, 2015.

1146. Azərbaycan. - 1998. - 10 dekabr.
1147. Azərbaycan Respublikasında din - dövlət münasibətlərini tənzimləyən rəsmi sənədlər / Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. Bakı: 2005. - 38 s.
1148. Ələkbərova Nigar. Din azadlığı: beynəlxalq standartlar və dövlətdaxili qanunvericilik müqayisəli təhlil: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5603.01 - Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları. - Bakı: 2016
1149. Həsənlı Anar. Müasir şəraitdə Azərbaycanda dini-mədəni dəyərlərin inkişaf xüsusiyyətləri. - Bakı: NurArt, 2014.-144 s.
1150. <http://scwra.gov.az/pages/181/>
1151. <http://scwra.gov.az/pages/95/>
1152. <http://scwra.gov.az/pages/191/>
1153. <http://az.trend.az/azerbaijan/society /2401148.html>.
1154. http://www.azerbaijan.az/portal/General/Religion/traditionReligion_a.html?traditionReligion_03
1155. www.comtakt.az/docs/2015/politics/020900105826 az
1156. <http://www.president.az/articles/13038>
1157. <http://scwra.gov.az/pages/96>

7.5. Mətbuatın inkişafı

1158. Aslanov Aslan. Müasir dünyanın informasiya şəbəkəsində AzərTAc-ın yeri: təşəkkül tarixi və inkişaf mərhələləri / elmi red. Y.Mahmudov; ön söz müəll. Ə. Həsənov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2011.-229 s.
1159. Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi – AzərTAc ...www.azertag.az
1160. Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin AzərTAc adlandırılması haqqında. www.president.az/articles/14427.
1161. Azərbaycan Prezidenti - İlham Əliyev www.president.az
1162. Azərbaycan. – 2003. - 1 noyabr.... www.azerbaijan-news.az
1163. Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı yerli və beynəlxalq qanunlar kontekstində: Bakıda keçirilən Beynəlxalq konfransın materialları: 19-20 noyabr, 2007-ci il / Söz Azadlığını Müdafiə Fondu. - Bakı: 2007. - 191 s.
1164. Babaoğlu Hikmət. İnfoimperializm və media. - Bakı: MSA, 2013.-192 s.
1165. Bəşirli Aynur. Azad mətbuatın çərçivəsində. «The New York Times» Azərbaycandan. Nə? Nə zaman? Necə? / elmi red. Y.M.Mahmudov; red. D.Vəkilova. - Bakı: Şərq-Qərb, 2007. - 224 s.
1166. Qloballaşan dünyada informasiya hamı üçün. - Bakı: Şərq-Qərb, 2009. - 480 s.

1167. Quliyev F. Kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadiyyatı. - Bakı: Elm və təhsil, 2013.-186 s.
1168. Məzanlı İ. KİV millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi. - Bakı: Renessans, 2014.- 623 s.
1169. Zeynalova Aytəkin. Mətbuat dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi (müasir Azərbaycan mətbuatının materialları əsasında). Siyasi elmlər üzrə fəl.doktoru diss-nın avtr. - Bakı: 2015.- 34 s.
1170. www.ajb.az/site/KIV_haqqinda_qanun.pdf
1171. <http://kivdf.gov.az/menu/151/Konsepsiya/>

7.6. Turizmin inkişaf etdirilməsi

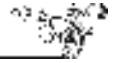
1172. «Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyası. – Bakı: 2012.
1173. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı: 2014.
1174. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatı. 2012, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı: 2013.
1175. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatı. 2014, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı: 2015.
1176. Azərbaycan.- 2010. - 7 aprel.
1177. Əliyeva Nailə. Azərbaycanın regionlarında turizmin inkişafı və əhalinin məşğulluğunun təmin olunması: i. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (əmək iqtisadiyyatı). - Bakı: 2010
1178. Həsənov Arzu. Azərbaycanda regional turizmin inkişafı: problemlər, perspektivlər. - Bakı: Avropa, 2012. -368 s.
1179. Həsənov Yusifəli. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq idman və turizm əlaqələri sistemində: (1991-2005-ci illər) / elmi red. S. A. Sayadov; AMEA, A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 206 s.
1180. Xalq qəzeti. – 2014. - 11 fevral.
1181. Məmmədov Elşən. Azərbaycanda turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı - Bakı: 2013.
1182. Mikayılov Fərhad. İqtisadi inkişafda turizmin rolu: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan. - Bakı: QHT, 2013. -133 s.
1183. Mirzəyev Nurlan. Meqapolisdə turizm sənayesinin formalaşması və inkişafı. Bakı şəhərinin meqapolis perspektivləri / elmi red. R.S.Səfərov; red. M.M.Mirzəliyeva. - Bakı: Nurlan, 2014. - 135 s.

1184. Soltanova Həbibə. Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı.
- Bakı: BDU, 2015. - 476 s.
1185. <http://mct.gov.az/about-tourism>) (<http://ekoturizm.az/home.htm>)
1186. http://mct.gov.az/styles/doc/hesabat_2014.pdf
1187. <http://mct.gov.az/upload/1446100065mto.pdf>)
1188. <http://president.az/articles/17442>
1189. <http://tourism.edu.az/2015/index.php/haqq-m-zda/ati-r-q-ml-rd>
1190. <http://www.e-qanun.az/framework/1615>
1191. <http://www.stat.gov.az/source/tourism/>
1192. [http://www.stat.gov.az/source/tourism/ az/Gelme-getme_turizm2014.pdf](http://www.stat.gov.az/source/tourism/az/Gelme-getme_turizm2014.pdf)
1193. http://www.stat.gov.az/source/tourism/az/Gelme-getme_turizm2013.pdf

7.7. Beynəlxalq mədəni əlaqələr

1194. İlham Əliyev. Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında giriş nitqi, 18 iyul, 2013-cü il // Azərbaycan.- 2013.- 19 iyul.
1195. AR MTN beşillik fəaliyyətinə dair hesabat. 2006-2010. Bakı: 2011.
1196. AR MTN-nin 2011-ci ilə dair hesabatı... www.mct.gov.az.
1197. AR MTN-nin 2013-cü ilin I yarısına dair hesabatı // www.nct.gov.az.
1198. AR MTN-nin beşillik fəaliyyətinə dair hesabat. 2006-2010.
1199. AR MTN-nin ilk hesabatı. 2009-cu il. - Bakı, Nağıl evi, 2010.
1200. AR MTN-nin illik hesabatı. 2010-cu il, 2011.
1201. AR MTN-nin illik hesabatı. 2011-ci il... www.gov.az.
1202. Azərbaycan kinosunun 2008-2018-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur... www.prezident.az
1203. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin (AR MTN) beşillik fəaliyyətinə dair hesabat. 2006-2010. – Bakı: Xatun Plyas, 2011.- 104 s.
1204. Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir... www.palitranevs.az
1205. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 yanvar 2011-ci il tarixli Sərəncamı. // Azərbaycan.- 2011ə.- 22 yanvar.
1206. Azərbaycan.- 2011.- 8 aprel.
1207. Azərbaycan.- 2013.- 21 sentyabr.

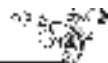
1208. Qarayev Əbülfəz. Mədəni inkişaf: 10 ilin uğurlu mənzərəsi //Mədəniyyət.- 2013.- 20 sentyabr.
1209. Qarayev Əbülfəz. Ölkəmiz mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzinə çevrilib //Mədəniyyət. - 2015. - 15 aprel.
1210. «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2012-ci ildə təsdiq olunmuşdur... [www. president.az./ articles/7392](http://www.president.az/articles/7392).
1211. Məmmədov Zaur. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə mədəni əlaqələri (2003-2010-cu illər): t.ü. f. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 5503.02 / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: 2015.
1212. Məmmədov Habil. Azərbaycan-Şərqi Avropa ölkələri arasında mədəni əlaqələr (1991-2008). - Bakı: 2013. - 338 s.
1213. Məmmədov Habil. Azərbaycan-Şərqi Avropa: mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın tarixi / elmi red. A.Ə.Rəcəbli. - Bakı: Mütərcim, 2008. - 311 s.
1214. Polad - Gürcüstanın dostu /tərt. L.Əliyeva; red. V.Asatiani; tərc. ed. L.Çavqalova; «Mədəniyyətlər Dialoqu - XXI» Assosiasiyası; Gürcüstan - Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti; M. F. Axundov ad. Azərbaycan Mədəniyyəti Muzeyi. - Tbilisi: İntellekti, 2015. - 133 s.
1215. Şərq və Qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr : Professor Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbn-ül-Ərəbi Simpoziumunun materialları: Bakı, 9-11 oktyabr, 2009 / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası; red. heyəti: V.M.Məmmədaliyev; tərc. N.Koltaş; red. N.A.Paşayeva. - Bakı: Elm, 2010. - 624 s.
1216. Vəliyev Sahib. Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələri kontekstində mədəni irsin qorunması və təbliği problemləri: sən. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis.-ya.İxtisas: 24.00.01 /Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Döv. Mədəniyyət və İncəsənət U-ti. - Bakı: 2010.
1217. YUNESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyası ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 15 sentyabr 2005-ci il.
1218. [www. mfa.gov.az /content 556/](http://www.mfa.gov.az/content/556/)

7.8. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla mənəvi birliyin möhkəmləndirilməsi

1219. İlham Əliyev. Dünya Azərbaycanlılarının III qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. 5 iyul 2011.
1220. Azərbaycan diaspor təşkilatları üçün sənədlər və məlumatlar toplusu / Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi; bur. məsul N.İbrahimov. I kitab / tərt.: N.Qurbanov, E.Miraləm. - Bakı:

- Şirvannəşr, 2008. - 308 s.
1221. Azərbaycan diasporu: böyük yolun başlanğıcı / Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt. N.Qurbanov, R.Hüseynov, E.Miraləm; bur. məsul N.İbrahimov. - Bakı: Çarşıoğlu, 2006. - 208 s.
1222. Azərbaycan diasporu: Ensiklopedik məlumatlar toplusu.- Bakı: 2012. - 643 s.
1223. Azərbaycan diasporuna dövlət qayğısı.- Bakı: Çarşıoğlu, 2003.-304 s.
1224. Azərbaycan diasporuna dövlət qayğısı: Müasir mərhələ /bur. məsul, ön söz. N.İbrahimov; tərt. N.Qurbanov, R.Hüseynov, E.Miraləm; Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi. - Bakı: Çarşıoğlu, 2006. - 171 s.
1225. Azərbaycan diasporuna dövlət qayğısı. /Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi; bur. məsul N.İbrahimov. III kitab /tərt. N.Qurbanov, E.Miri. III nəşri. - Bakı: Adiloğlu, 2009. - 284 s.
1226. Babanlı Yəhya. Azərbaycan diasporunun dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında rolu (1991-2011): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2015.
1227. Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I forumu: Bakı, 9 mart 2007-ci il, Heydər Əliyev adına Saray = Первый всемирный форум руководителей Азербайджанских и турецких диаспорских организаций: Баку, 9 марта 2007 г., Дворец имени Гейдара Алиева / Azərbaycan Respublikası «Kitab» cəmiyyəti və TEKFEN (Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin nitqi). - Bakı: İndigo, 2007. - 274 s. *Azərbaycan, rus dillərində.*
1228. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı (9-10 noyabr 2001-ci il).- Bakı: 2002, 350 s.; Dünya Azərbaycanlılarının II qurultayı. Bakı, 16 mart 2006-cı il; Dünya Azərbaycanlılarının III qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. 5 iyul 2011.
1229. Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı: Bakı şəhəri, 16 mart 2006-cı il (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin «Dünya Azərbaycanlılarının həmrəyliyi sahəsində fəaliyyətinə görə bir qrup ictimai xadimin təltif edilməsi haqqında» sərəncamları, dövlət başçısının Qurultaydakı nitqi, nümayəndə və qonaqların çıxışları, qəbul olunmuş sənədlər və digər materiallar) / Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt.: N.Qurbanov, R.Hüseynov, E.Miraləm; bur. məsul N.İbrahimov. - Bakı: Çarşıoğlu, 2006. - 192 s.
1230. Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı: Bakı. 5 iyul 2011-ci il / Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt. L.Həmzəyeva; red. N.Qurbanov, E.Miraləm; bur. məsul N.İbrahimov. -

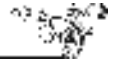

- Bakı: Adventa MMC, 2011. - 240 s.
1231. Ələkbərov, Faiq. Milli ideologiya probleminə tarixi-fəlsəfi baxış /AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. I hissə / elmi red. Ə.S.Abasov, Ə.M.Tağıyev; red. Ş.Məmmədova. - Bakı: Təknur, 2011. - 408 s.
1232. <http://www.olaylar.az/news/diaspora/100330>
1233. Hüquqi dövlətdə KİV və Məhkəmə Hakimiyyəti: beynəlxalq konfrans = Presse und Justiz im Rechtsstaat: die Internationale Konferenz = Mass Media, the Judiciary and the Rule of Law: international Conference = СМИ и судебная власть в правовом государстве: международная конференция. - Bakı: 2004. - 556 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
1234. Xalq qəzeti. – 1998. - 25 dekabr.
1235. Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatları Koordinasiya Şurasının illik toplantısı.- Bakı: Yurd, 2008, 155 s.
1236. Qurultaya hesabat. - Bakı: Adventa, 2011, 296 s.
1237. Məcidov V.H. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu. - Bakı: Qartal, 2001. - 360 s.
1238. Məmmədov Emin. Azərbaycan diasporunun formalaşması və inkişafında dövlətin rolu: 23.00.02 / Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: 2011. - 24 s.
1239. Paşayeva, Qənirə. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətində diaspora problemləri. s.ə. üzrə f.d. elmi dər. almaq üçün təqd.ed.diss. avtoreferatı. - Bakı: 2009. - 24 s.
1240. Seyidbəyli Məryəm. Azərbaycanlılar psixoloji baxımdan öz vətənlərindən kənarda yaşamağa üstünlük vermirlər //Olaylar. - 2014. - 21 avqust.
1241. Seyidbəyli Məryəm. Rusiya Federasiyasında Azərbaycan diasporunun formalaşması və inkişafı (1988-2007): t.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 07.00.02 - Vətən tarixi - Bakı: 2011.
1242. http://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Azerbaycanin_diaspor_t_eskilatlarinin_fealiyyetinin_guclendirilmesi_ile_bagli_Serencam_imzalamisdir-179026
1243. <http://www.olaylar.az/news/diaspora/100330>
- * * *
1244. Гулиев Фарид. Диаспоральная политика Гейдара Алиева и её успешное продолжение (1993-2011 гг.): дис-я д-ра филос. по истории: 5503.02 /НАН Азерб., Ин-т. Истории им. А.А.Бакиханова. - Баку, 2014.
1245. Диалог культур в условиях глобализации: материалы Бакинского форума, посвященного памяти Гейдара Алиева / М. К.Керимов и др.; сост., отв. ред.: А.А.Гезалов, И.Р. Мамедзаде; авт. предисл.

Л.И.Алиева; под общ. ред.: Н.М.Мамедова, А. Н. Чумакова; редкол. Т.Т.Ахмедова и др.- Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 2012.- 616 с.

1246. Сеидбейли Мариам. Азербайджанская диаспора в России: особенности, тенденции формирования и развития (1988-2010 гг.) /науч. ред. Я.Махмудов; НАНА, Ин-т Истории им. А.А.Бакиханова. - Баку: Шарг-Гарб, 2011. - 576 с.
1247. Сергей Р. Миграция и Диаспорастроительство в Постсоветском Азербайджане. - Баку: Сабах, 2014. -165 с.
1248. Thor Heyerdahl: Beyond borders, beyond seas-links to Azerbaijan /editor B.Blair ; trans. S. Suleymanova. - Istanbul: Mega print, 2011. - 187 p.

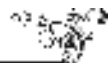
VIII FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ

8.1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və hədəfləri

1249. Abdullayev Vaqif. Müstəqilliyimizin strategiyası / elmi red. İ.Ə.Həbibbəyli. - Bakı: Azərbaycan, 2002. - 416 s.
1250. Axundov F.R. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın yeri: elmi-nəzəri baxışlar: s. e. ü f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqd. ed. diss.-ya. - Bakı: 2010.
1251. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Xarici siyasət: ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər - beynəlxalq integrasiya və ölkənin nüfuzunun güclənməsi. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. 256 s.
1252. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xarici siyasət fəaliyyətinin xronikası... <http://www.preslib.az/xsiyaset.html>
1253. Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada: Heydər Əliyev və İlham Əliyevin çıxışları /elmi məs. E.Lintner, red. E.Süleymanov /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: 2011. - 436 s.
1254. Azərbaycan və Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri: statistik məcmuə /Azərbaycan Resp. Döv. Statistika Komitəsi; məcmuənin ümumi rəhbəri Arif Vəliyev. - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013.- 227 s.
1255. Azərbaycan.- 2012. - 5 oktyabr.
1256. Azərbaycanın xarici siyasəti 2004: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E. Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 816 s.
1257. Azərbaycanın xarici siyasəti 2004: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.K.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009, 1016 s.
1258. Azərbaycanın xarici siyasəti 2005: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov, B.K.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 648 s.
1259. Azərbaycanın xarici siyasəti 2005: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 688 s.
1260. Azərbaycanın xarici siyasəti 2006: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.M.Məmmədyarov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 848 s.
1261. Azərbaycanın xarici siyasəti 2006: sənədlər məcmuəsi /Azərbaycan Res-

- publikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. Bakı: Garisma MMC, 2008. - 440 s.
1262. Azərbaycanın xarici siyasəti 2007: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədov; bur. məsul B.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 704 s.
1263. Azərbaycanın xarici siyasəti 2007: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. E.Məmmədov; bur. məsul B.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 1040 s.
1264. Azərbaycanın xarici siyasəti 2008: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədov, B.K.Həsənov. I hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 656 s.
1265. Azərbaycanın xarici siyasəti 2008: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədov, B.K.Həsənov. II hissə. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 440 s.
1266. AzərTac-ın xəbər bülleteni, 7 iyul 2014-cü il.
1267. Babaoğlu Hikmət. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu. elmi red. Əli Həsənov. - Bakı: 2009. - 328 s.
1268. Babaoğlu Hikmət. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri : dərslik /H. Babaoğlu; elmi red. Ə.M.Həsənov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: MSA, 2010. - 455 s.
1269. Əliyev Telman. Azərbaycanı dünyaya tanıdan böyük insan / məsləhətçi, ön söz və elmi red. H. Həsənov; red. Q. Piriye. - Bakı: Oğuz Çap, 2013. - 225 s.
1270. Hacıyeva Tamilla. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsində Milli Məclisin fəaliyyəti (1993-2008): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2014.
1271. Həsənov Əli. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. - Bakı: 2016.
1272. Həsənov Əli. Azərbaycanın geosiyasəti.- Bakı: Zərdabi NPM, 2015. - 1056 s.
1273. Həsənov Əli. Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri /A.Vəliyev. - Bakı: Azərbaycan, 2007. - 248 s.
1274. Həsənov Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. - Bakı: Azərbaycan, 2005. - 631 s.
1275. <http://www.president.az/articles/17924>
1276. Xalq qəzeti. - 2012. - 22 sentyabr.
1277. Qocaturk Nərman. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası /elmi red. Ə.Əhmədov. - Bakı: Nurlan, 2008. - 471 s.
1278. Məmmədov, Habil. Azərbaycan-Şərqi Avropa: mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın tarixi. - Bakı: Mütərcim, 2008. - 319 s.

1279. Muxtarov Anar. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığının formalaşması və inkişafında Heydər Əliyev faktoru: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2012.
1280. Səlimxanlı Dəyanət. Diplomatiyadan siyasi olimpə qədər yol bu yol İlham Əliyevin yoludur /red. E.Mehdizadə; məsl. N.Heydərov. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2003. - 144 s.
1281. Ulu Öndər Heydər Əliyevin irsi və politologiyanın aktual problemləri: Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə və İnstitutun «Heydər Əliyev Məktəbi»nin 5 illik fəaliyyətinə həsr edilmiş ümumrespublika elmi-praktik konfransının materialları /AMEA, Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu, «Heydər Əliyev Məktəbi»; red. hey. İ. Məmmədşad və b. - Bakı: ADPU, 2012. - 293 s.
1282. Yusifzadə Aida. Azərbaycan Respublikası və müasir dövrün qlobal siyasi prosesləri: siy. e. ü .e. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5908.01 - siyasət nəzəriyyəsi - Bakı: 2014.

* * *

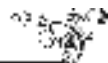
1283. Гасанов Али. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Учебник. Второе издание, дополненное. – Баку: Zardabi LTD, 2013.

8.2. Dünyanın aparıcı dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq kursunun davam etdirilməsi

1284. İlham Əliyev. XXI əsrin humanitar çağırışları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Dmitri Medvedyevin məqalələri və çıxışları) /red. R.Mehdiyev, S.Narişkin. - Bakı - Moskva: Terra-İtar-Tass, 2011. - 247 s.
1285. Adıgözəlov Zaur. Azərbaycan Respublikasının Avropa ölkələri ilə siyasi əlaqələri (1991-2006) /elmi red. Ə.M.Həsənov. - Bakı: CBS PP, 2015. - 200 s.
1286. Azərbaycan - ABŞ strateji tərəfdaşlığın yeni üfüqləri: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi səfəri, Vaşinqton, 25-28 aprel 2006-cı il. - Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi, 2006.- 110 s.
1287. Azərbaycan bayrağı İst-River sahilində /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; məsləhətçi. A.Nadirov; bur. məsul . V.Süleymanov; yaradıcı heyətin rəh. F.Babayev; dilçi-red. M.Babayeva; dizayn. E.İsmayılov. - Bakı: Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2009.- 435 s.
1288. Azərbaycan. – 2014. - 18 iyul.

1289. AzərTac, 2004. - 25 avqust.
1290. AzərTac, 14 dekabr, 2004-cü il
1291. AzərTac, 22 yanvar 2004-cü il.
1292. AzərTac, 24 sentyabr, 2004-cü il.
1293. AzərTac, 29 yanvar 2007-ci il.
1294. AzərTac, 8 mart, 2006-cı il.
1295. Bağırılı Vüqar. Azərbaycan Respublikasında və ABŞ-da Prezidentlik institutu müqayisəli-hüquqi tədqiqat: h. ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. 5607.01 - Konstitusiya hüququ, bələdiyyə hüququ. - Bakı: 2014.
1296. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətədək /R. Ulusel; elmi red. N.Cəfərov; red. S.Süleymanlı; Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi. - Bakı: İdeal-Print, 2010. - 609 s.
1297. Həsənov Əli. Avrasiya zirvələri: Azərbaycandan baxış: məqalələr toplusu /Xalid Niyazov; məsləhətçilər S.Dəmirəl, A.Suver.- 2013. - 246 s.
1298. Həsənov Əli. Azərbaycanın geosiyasəti.- Bakı: Zərdabi NPM, 2015. - 1056 s.
1299. Xalq qəzeti. – 2007. - 15 fevral.
1300. Xalq qəzeti. – 2009. - 17 iyul.
1301. Xalq qəzeti. – 2012. - 5 fevral.
1302. Xalq qəzeti. – 2013. - 13 avqust.
1303. Xalq qəzeti. – 2015. - 22 yanvar.
1304. Xalq qəzeti. – 2016. - 1 aprel.
1305. Respublika. – 2014. - 27 fevral.
1306. Səfərov Pərviz. Azərbaycan Respublikası Rusiya-İran və Türkiyənin geosiyasi maraqlarında /elmi red. M.C.Qasımlı. - Bakı: Elm və təhsil, 2011. - 263 s.
1307. Süleymanov Elxan. Azərbaycan 10 il Avropa Şurasında. - Bakı: Xəzər, 2011. - 45 s.
1308. <http://newtimes.az/az/events/1909/>
1309. <http://president.az/articles/8942/print>
1310. <http://www.mfa.gov.az/files/file/%C9%99Azərbaycan-Yaponiya.pdf>
1311. http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan_-_Birlesmis_Kralliq_munasibetleri.pdf
1312. <http://www.president.az/articles/14081>
1313. <http://www.president.az/articles/18246>

8.3. Qonşu ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr. Regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi siyasəti

1314. Azərbaycan. – 2015. - 24 fevral.
1315. Azərbaycan. – 2016.- 28 may.
1316. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar: məqalələr toplusu /Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Azərbaycan-Türkiyə İş Adamları Birliyi.- Bakı: CBS, 2011.- 157 s.
1317. Azərbaycan-Türkiyə: bir millət, iki dövlət: vahid diaspor: Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatları Rəhbərlərinin I Forumu /Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt.: N.Qurbanov, R.Hüseynov, E.Miraləm; bur. məsul N.İbrahimov. - Bakı: Çarşıoğlu, 2007. - 120 s.
1318. AzərTac, 13 aprel, 2004-cü il.
1319. AzərTac, 5 avqust 2004-cü il.
1320. AzərTac, 26 yanvar 2005-ci il.
1321. AzərTac, 21 fevral 2006-cı il.
1322. AzərTac, 28 iyul 2006-cı il.
1323. Əhmədov Ərrəhman. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri) / elmi red. O. B. Sultanov. - Bakı: Elm və Təhsil, 2009. - 403 s.
1324. Əliyev Həmzə. Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə münasibətləri. - Bakı: Renessans, 2005. - 164 s.
1325. Əliyev, Həmzə. XXI əsr: Azərbaycan - MDB ölkələri: humanitar əlaqələr (1991-2005) /Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu /red. H.Əliyev, S.Sayadov. - Bakı: Ulu, 2008. - 315 s.
1326. Heydər Əliyev: Gürcüstan və Azərbaycan xalqlarının dostluğu dünyada nümunədir /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: CBS, 2011. - 270 s.
1327. Həmidov Həbil. İpək Yolu və Azərbaycanın strateji maraqları (tarix və müasirlik) / elmi red. Ə.Tağıyev; AMEA, Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İn-tu. - Bakı: Gənclik, 2007. - 143 s.
1328. Xalq qəzeti. – 2008. - 4 iyul.
1329. Xalq qəzeti. – 2013. - 14 avqust.
1330. Xalq qəzeti. – 2015. - 7 noyabr.
1331. Quliyeva Mehriban. Xəzəryanı dövlətlərin siyasi əməkdaşlığının beynəlxalq-hüquqi forma və istiqamətləri: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5603.01 Beynəlxalq hüquq; İnsan haqları. - Bakı:

2015.

1332. Seyidova Şərqiyyə. Türkiyə-Azərbaycan - bir ürəkdə iki can: publisistik məqalələr / red. H.Məlikzadə. - Bakı: Araz, 2006. - 294 s.
1333. Vəliyev, Aqşin. Azərbaycanın istehlak bazarının formalaşmasında MDB ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin rolu: iqt. e. n. a. dər. al. üçün təq. ol. dis-ya : 08.00.05 / Azərbaycan Dövlət İqtisad Un-ti. - Bakı: 2002.
1334. <http://www.president.az/articles/14566>

8.4. Dünyanın müxtəlif güc mərkəzləri ilə iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi sahəsində tərəfdaşlıq münasibətlərinin dərinləşməsi

1335. APA İnformasiya Agentliyi, 22 iyun, 2013-cü il...
1336. APA İnformasiya Agentliyi, 28 noyabr, 2013-cü il...
1337. Azərbaycan Respublikası - Belçika Krallığı: 1992-2012 (Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Belçikanın dövlət və hökumət nümayəndələri ilə görüşlərinin mətnləri, bu ölkəyə səfərləri zamanı etdikləri çıxışlar) /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi /elmi məsl. F.Blanşar, E.Süleymanov; red. G.Nəsibov, İ.Muxtarova. - Bakı: Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2012. - 350 s. Azərbaycanın xarici siyasəti - 2004: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.. Məmmədیارov, B.K.Həsənov. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 816 s.
1338. Azərbaycanın xarici siyasəti - 2005: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədیارov, B.K.Həsənov. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 648 s.
1339. Azərbaycanın xarici siyasəti - 2006: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədیارov, B.K.Həsənov. I hissə. - Bakı : Garisma MMC, 2008. - 848 s.
1340. Azərbaycanın xarici siyasəti - 2007: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədیارov, B.K.Həsənov. - Bakı: Garisma MMC, 2008. - 704 s.
1341. Azərbaycanın xarici siyasəti - 2008: sənədlər məcmuəsi / Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi; red. heyəti: E.M.Məmmədیارov, B.K.Həsənov. - Bakı: Garisma MMC, 2009. - 656 s.
1342. AzərTac, 14 iyun 2014-cü il.
1343. AzərTac, 18 mart, 2015-ci il.
1344. AzərTac, 29 fevral, 2016-cı il.
1345. Həsənov Əli. Azərbaycanın geosiyasəti. - Bakı: Zərdabi NPM, 2015. - 1056 s.

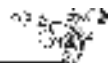

1346. Hüseynova T. Azərbaycan Respublikasının Körfəz Ölkələri Əməkdaşlıq Şurasının üzvü olan dövlətlərlə münasibətləri. - Bakı: Elm və təhsil, 2015. - 178 s.
1347. Xalq qəzeti. - 2014. - 29 iyun.
1348. İmanova Samirə. Rumıniya-Azərbaycan münasibətləri (1991-2011): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5502.01 - Ümumi tarix. - Bakı: 2014
1349. Qasimov Emil. Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropa dövlətləri ilə əlaqələri (elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində. 1991-2005-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2014
1350. Mahmudova Ofelya. Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin beynəlxalq xüsusi hüquqi tənzimlənməsi: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. 12.00.03 -Mülki hüquq; ailə hüququ; mülki proses; sahibkarlıq hüququ; beynəlxalq xüsusi hüquq. - Bakı: 2011.
1351. Məhərrəmov Sona. Azərbaycan Respublikasının Almaniya Federativ Respublikası ilə əlaqələri (1991-2011-ci illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5502.01. - Ümumi tarix. - 2014.
1352. Məmmədov, Zaur. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə mədəni əlaqələri (2003-2010-cu illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2015.
1353. Pakayin Möhsün. Heydər Əliyev və İranla daimi dostluğa əsaslanan baxış /red və ön sözün müəll. H.İsaxanlı. - Bakı: Xəzər Universiteti, 2014.- 112 s.
1354. Ruintən Sevinc. Azərbaycanın müstəqil türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələri: t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 07.00.03 - Ümumi tarix. - Bakı: 2007.
1355. Səfərova İlahə. Azərbaycan-Pakistan münasibətləri (1991-2006): t.ü. fəls.d-ru a.dər.al. üçün təq. ed.diss-ya. İxtisas: 5502.01- Ümumi tarix. - Bakı: 2010.
1356. Trend İnformasiya Agentliyi, 21 yanvar, 2016-cı il.
* * *
1357. Гасымлы Муса. Украинско-азербайджанские политические отношения: история и современность /О.Р.Купчик, А.У.Дамиров.- Киев: ИД Дмитрия Бурого, 2012.- 160 с.
1358. Гулиев Ариф. Украина-азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия. - Харьков: Факт, 2014. - 656 с.
1359. Гурбанова Сона. Гейдар Алиев и внешнеполитический курс Азербайджанской Республики /науч. ред. Я.М.Махмудов; ред. Дж.А.Бахрамов; НАН Азерб. Ин-т истории им. А. А. Бакиханова. - Баку: Шарп-Гарб, 2010. - 58 с.

8.5. Beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlər

1360. Abbasova Rəna. Azərbaycanda və Avropa birliyində sığorta hüquq münasibətlərini tənzim edən qanunvericiliyin tətbiqinin nəzəri və praktiki aspektləri: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5608.01 - Mülki hüquq, ailə hüququ, sahibkarlıq hüququ, beynəlxalq xüsusi hüquq. - Bakı: 2014.
1361. Abdullayev Mehdi. Cinayət prosesində insan hüquqlarının müdafiəsi: Avropa Şurasının standartları və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2005
1362. Adıgözəlov Zaur. Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı ölkələri: siyasi əlaqələr (1991-2006): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2013.
1363. Avropa Şurası: Azərbaycanda qondarma siyasi məhbus problemi-qərəzli yanaşmalar /İnsan Hüquqları Üzrə İctimai Şura; burax. məs. Ə.Qafarlı. - 2008. - 40 s.
1364. Azərbaycan - NATO: tərəfdaşlıqdan başlanan yol: 1994-2009 = Azerbaijan - NATO : road beginning from partnership: 1994-2009 = Azerbaidjan - OTAN: le debut du partenariat: 1994-2009 / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi / məsl. A.Nadirov AMEA-nın həqiqi üzvü; A.Həsənlı, T.Məmmədli, İ.Muxtarova, G. Nəsimov. - Bakı : Apostrof, 2009. - 342 s. *Azərbaycan, ingilis və fransız dillərində.*
1365. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq... <http://www.mfa.gov.az/content/737>
1366. Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada: Heydər Əliyev və İlham Əliyevin çıxışları /elmi məs. E.Lintner, E.Süleymanov; Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. - Bakı: Heydər Əliyev İrsinin Araşdırma Mərkəzi, 2011. 436 s.
1367. Azərbaycan və Avropa Şurası /tərt. S.Yusifova. - Bakı: Avrasiya Press, 2009. - 240 s.
1368. Azərbaycan. – 2004. - 28 may.
1369. Azərbaycan. – 2005. - 20 may.
1370. Azərbaycan. – 2006. - 30 noyabr.
1371. Azərbaycan. – 2013. - 26 oktyabr.
1372. Azərbaycan. – 2014. - 10 sentyabr.
1373. Azərbaycan. – 2016. - 28 may.
1374. Azərbaycan-YUNESKO: insan hüquqlarına əsaslanan tərəfdaşlıq / BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı, YUNESKO üzrə Azərbaycan Resp. Milli Komissiyası, Azərbaycan Resp. İnsan hüquqları üzrə

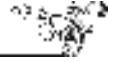
- Müvəkkili (Ombudsman); tərt. ed. R.Rumzadə; ön söz müəl. və red. E.Süleymanova.- Bakı: 2014. - 287 s.
1375. AzərTac, 29 aprel, 2004-cü il.
1376. AzərTac, 8 dekabr, 2005-ci il.
1377. AzərTac, 23 may, 2006-cı il.
1378. Bakı-Brüssel: Azərbaycan-Avropa İttifaqı münasibətləri /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; elmi məsl. F.Blanşar, E.Süleymanov. - Bakı: Heydər Əliyev İrsinin Araşdırma Mərkəzi, 2011. - 404 s.
1379. Bayramov Şahin. Avropa İttifaqının qonşuluq siyasəti və Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına integrasiyası problemləri: i.ü.fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.14 - Dünya iqtisadiyyatı. - Bakı: 2011
1380. Bədəlov Rəhman. Azərbaycanın Avropa seçimi: problemlər, perspektivlər: məqalələr toplusu. - Bakı: Qanun, 2010. - 144 s.
1381. Binnətova (Ülvi) Almaz. Müdriklik işığında. Azərbaycan 2008-2009-cu illərdə YUNESKO səhifələrində /elmi red. A.Əlizadə. - Bakı: Nurlan, 2009. - 135 s.
1382. Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan Dövlətlər və digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi /Aİ- Azərbaycan Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi. - Bakı: 2002. - 133 s.
1383. Eyvazova Samirə. Avropa İttifaqının yeni qonşuluq siyasəti və Azərbaycan Respublikası: iqtisadi əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi problemləri: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5603.01 - Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları. - Bakı: 2013.
1384. Əhmədov Aqil. İslam Konfransı Təşkilatı və Azərbaycan Respublikası (1991-2006): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2013.
1385. Əhmədov Elçin. Azərbaycan Respublikasının Avroatlantik Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq İnstitutları ilə münasibətləri: siy.e.ü. e. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5901.01. - Beynəlxalq münasibətlər. - Bakı: 2015.
1386. Xalq qəzeti. – 2004. - 24 sentyabr.
1387. Xalq qəzeti. – 2008. - 2 iyul.
1388. Xalq qəzeti. – 2010. - 2 dekabr.
1389. Xalq qəzeti. – 2012. - 6 may.
1390. Xalq qəzeti. – 2014. - 29 iyun.
1391. Xalq qəzeti. – 2014. - 12 oktyabr.
1392. Xalq qəzeti. – 2015. - 17 oktyabr.
1393. Mehdiyev Aqşin. Azərbaycan Avropa Şurasında 2001-2005. - Bakı: Elm

- və təhsil, 2011. - 246 s.
1394. Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. - Bakı: Qanun, 2013. - 264 s.
1395. Məmmədov Novruz. Xarici siyasətin Azərbaycan modeli: məqalələrdən seçmələr: 1997-2011. - Bakı: Çəşioğlu, 2012. - 462 s.
1396. NATO-da hərbi-siyasi islahatlar və Azərbaycan Respublikası / elmi red. M.B.Fətəliyev. - Bakı: Yeni Poliqrafist MMC, 2012. - 279 s.
1397. Nuriyeva Günay. Azərbaycan qanunvericiliyi və Avropa sosial xartiyası əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi haqqında: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq.- Bakı: 2010.
1398. Süleymanov Elxan. Avropa İttifaqı və Azərbaycan: strateji tərəfdaşlığa doğru / elmi red. R.Sevdimaliyev. - Bakı: 2011. - 112 s.
1399. Türk dünyasının birliyi ideyası və Heydər Əliyev: araşdırma /Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası, «Türk Dünyası İnfo» İB; elmi red. N.Cəfərov; tərt.-red. Ş.Əliyev; red. Ə.Qoşalı; lahiyə rəhbəri D.Osmanlı. - Bakı: Elm və təhsil, 2011. - 161 s.
1400. Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası TÜRKPİA: hesabat 2010 /TÜRKPİA-nın fəaliyyətdə olan sədri O.Əsədov. - Bakı: Milli Məclis, 2010. -161 s.
1401. Vəliyev Adil. Azərbaycan-Avropa Şurası: demokratiya və insan hüquqları sahəsində əməkdaşlıq /elmi red. Ə. Həsənov; Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad.- Bakı: Elm, 2006. - 236 s.
1402. Vəliyev Adil. Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı və insan hüquqlarının qorunması sahəsində Avropa Şurasının fəaliyyəti. - Bakı: 2005. - 181 s.
1403. <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=8089440>
1404. http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/7
1405. <http://www.mfa.gov.az/>
1406. <http://www.mfa.gov.az/content/552724>

* * *

1407. Ильхам Алиев. Гуманитарные вызовы XXI века (Статьи и выступления Президента Российской Федерации Д.А.Медведева и Президента Азербайджанской Республики И.Г.Алиева на разных мероприятиях.) / под ред. С.Наришкина, Р.Мехтиева. - Москва: Баку: Терра, ИТАР ТАСС, 2011. - 247 с.
1408. Гусейнов, Фархад. Геополитические аспекты сотрудничества Европейского Союза и Азербайджанской Республики: 23.00.04 /М-во Образования Азерб. Респ., БГУ.- Баку: 2011. - 47 с.
1409. Зейналова, Судаба. Азербайджано-Германские отношения в контексте интеграции Азербайджана в Европейское сообщество /науч. ред. Т. А. Мусаева. - Баку: Мутарджим, 2008. - 76 с.

1410. Мамедзаде, Наргиз. Взаимоотношения Азербайджанской Республики со славянскими странами СНГ и Восточной Европы /науч.ред. А.Касумов. - Баку: Ганун, 2006. - 200 с.

8.6. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində Azərbaycanın xarici siyasəti

1411. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. XIX kitab: yanvar, 1999 - aprel, 1999 /bur. məsul R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərənşr, 2006. - 528 s.
1412. Abdallı Həcər. Dağlıq Qarabağ: Azərbaycanı erməni təcavüzü və beynəlxalq təşkilatların mövqeyi: tarix və müasirlik / elmi red. Ə.Tağıyev; red. H.Həmidov. - Bakı: 2009. - 274 s.
1413. Abdullayev Əsgər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü və Heydər Əliyevin sülh strategiyası / elmi red. M. Cəlilov. - Bakı: Elm, 1999. - 160 s.
1414. Abdullayev Əsgər. Qarabağ faciəsi / elmi red. Ə.Əliyev; baş red. İ.Səfərov; Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərb. Döv. İqt. Un-ti. - Bakı: 2016. - 227 s.
1415. Abdullayev Əsgər. Azərbaycanı qarşı erməni təcavüzü və xarici havadarlıq /elmi red. M.F.Cəlilov. - Bakı: İqtisad Universiteti, 2004. - 216 s.
1416. APA İnformasiya Agentliyi, 22 yanvar, 2016-cı il.
1417. Aslanova Fəridə. Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində erməni vandalizmi 1991-2010-cu illər: t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2014.
1418. Azərbaycan Respublikası: 1991-2001 /Y.Mahmudov, F.Abdullazadə və b.; red. R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: XXI- YNE, 2001. - 280 s.
1419. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası.... http://e-qanun.az/files/framework/data/19/f_19722.htm
1420. Azərbaycan Respublikasının Milli təhlükəsizlik konsepsiyası... <http://e-qanun.az/?internal=view&docid=13373&doctype=0>
1421. Azərbaycan.-2006. - 30 noyabr.
1422. Azərbaycan. – 2009.- 18 noyabr.
1423. Azərbaycan. – 2014. - 10 sentyabr.
1424. AzərTac, 24 sentyabr, 2004-cü il.
1425. Əhmədov , Elçin. Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər /elmi red. Ə.Həsənov; Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad.- Bakı:

- Letterpress, 2013. - 448 s.
1426. Əliyev Anar. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminin həlli beynəlxalq təşkilatların etno-siyasi münaqişələri tənzimləmələri kontekstində: t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 07.00.07 /AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu. - Bakı: 2010.
1427. Hacıyev Sabir. Erməni təcavüzünün ifşasında Azərbaycan Respublikası diplomatiyasının rolu. İxtisas: 23.00.01 - «Siyasətin nəzəriyyəsi, siyasi elmin tarixi və metodologiyası; siy.e.ü. fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş diss-ya. - Bakı: 2012.
1428. Həsənov Əli. Azərbaycanın geosiyasəti. – Bakı: 2015.
1429. Xalq qəzeti. – 2016. - 4 fevral.
1430. İbayev Vəfaədin. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində / elmi red. L.H. Hüseynov. - Bakı: Elm, 2006. - 696 s.
1431. İkitərəfli bu format çərçivəsində 2007-ci ildən 2014-cü ilədək Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri arasında 17 görüş keçirilmişdir. 2008-ci il iyunun 5-də Sankt-Peterburqda, noyabrın 2-də Moskvada, 2009-cu il yanvarın 28-də Sürixdə, mayın 7-də Praqada, iyunun 4-də Sankt-Peterburqda, iyulun 17-18-də Moskvada, oktyabrın 8-9-da Kişinyovda, noyabrın 22-də Münhendə, 2010-cu il yanvarın 25-də Soçidə, iyunun 17-də Sankt-Peterburqda, oktyabrın 27-də Həştərxanda, 2011-ci il martın 5-də Soçidə, iyunun 24-də Kazanda, 2012-ci il yanvarın 25-də Soçidə, 2013-cü il noyabrın 19-da Vyanada, 2014-cü il avqustun 10-da Soçidə, sentyabrın 4-də Nyu-Portda, oktyabrın 27-də Parisdə, 2015-ci il dekabrın 19-da Berndə keçirilmiş görüşlərdə heç bir irəliləyiş olmayıb.
1432. İsmayılov Füzuli. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tarixi kökləri və müasir dövr. - Bakı: İnformasiya texnologiyaları, 2009.-266 s. Qarabağa qayıdacağıq = We Will Return to Garabakh = Мы вернемся в Карабах (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2010-cu il iyulun 6-da Bakıda «Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması» İctimai Birliyinin mərkəzi qərargahının açılışında nitqi)/ tərt. E.İ.Əhmədov; red. V.Fətəliyeva; lay. müəl. B.Səfərov. - Bakı: Letterpress, 2010. - 92 s. *Azərbaycan, ingilis və rus dillərində.*
1433. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan xalqının İrəvan və ətrafındakı torpaqlara tarixin varislik hüququ bərpa olunmalıdır /elmi red. V.Qafarov, İ.Niftəliyev, N.Məmmədzadə. - Bakı: Turxan, 2015. - 68 s. *Azərbaycan, rus və ingilis dillərində.*
1434. Mahmudov Yaqub. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər (Ermənistan-

- Azərbaycan Dağlıq Qarabağ müharibəsinin həllinə dair Azərbaycan Respublikasının mövqeyi) /Kərim Şükürov.-Bakı: Təhsil, 2005.-380 s.
1435. Mahmudov Yaqub. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /K.Şükürov. - Bakı: Təhsil, 2009. - 144 s.
1436. Mehdiyev Qafar. İşğal və «məskunlaşdırma» fitnəkarlığı. - Bakı: QHT nəşriyyatı, 2014. - 112 s.
1437. Məmmədov Nazim. Heydər Əliyev və Dağlıq Qarabağın tarixi / elmi məsl. Y. Mahmudov; AMEA, A.A.Bakıxanov ad. Tarix İn-tu.- Bakı: ADPU, 2012. - 220 s.
1438. Məmmədova Həvvə. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində: t. ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 07.00.02 / AMEA, Naxçıvan Bölməsi. - Naxçıvan: 2011. - 51 s.
1439. Mirzəzadə Aydın. Qarabağ düyünü.- Bakı: Azərbaycan, 2012.-550 s.
1440. Muradova B.Ə. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınmasında ATƏT-in rolu. siy.e. ü. f. d. elmi dər. almaq üçün təqd. ed.dis.-ya. İxtisas: 07.00.02 - Bakı: 2009.
1441. Müzəffərli Nazim. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar / E. İsmayılov; ön söz F. Starr; Qafqazın Strateji Tədqiqatları İn-tu. - Bakı: Qafqaz, 2010.
1442. Paşayeva Qənirə. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Avropa Təhlükəsizliyinə başlıca təhdid kimi: siy.e.ü. e. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 55904.01. - Siyasi institutlar və sistemlər. - Bakı: 2015.
1443. Sadıqov Həsənbala. Erməni məsələsi: xəyanəti, deportasiyanı, soyqırımını və işğalı pərdələyən yalan: 20 illik Müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı, Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin əziz xatirəsinə ithaf olunur / elmi red. İ. Hacıyev; red. R.Y.Sadıqova. - Bakı: Adiloğlu, 2012. - 573 s.
1444. Şixəliyev Emin. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi sivilizasiyalararası münasibətlər kontekstində / elmi red. İ.M.Hacıyev; AMEA Naxçıvan Bölməsi, Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu. - Bakı: Elm və Təhsil, 2011. - 324 s.

* * *

1445. Ильхам Алиев. Гуманитарные вызовы XXI века (Статьи и выступления Президента Российской Федерации Д.А.Медведева и Президента Азербайджанской Республики И.Г.Алиева на разных мероприятиях.) / под ред. С.Наришкина, Р.Мехтиева. - Москва: Баку: Терра, ИТАР ТАСС, 2011. - 247 с.

1446. Алиев Намик. Международное право и Карабахский конфликт. - Москва: Вече, 2013. - 175 с.
1447. Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский конфликт и приднестровский конфликт: современное состояние и перспективы урегулирования: Материалы Международной научно-практической конференц: (Кишинев, Республика Молдова, 1 июня 2012 года) /Акад. Публичного Управления при Президенте Респ. Молдова; Посольство Азерб. Респ. и Респ. Молдов; Центр стратегических исслед. при Президенте Азерб. Респ.; Ин-т общественных политик Респ. Молдова; науч. ред. Н.Г.Алиев; ответ. за вып. О. Балан. - Кишинэу: Акад. Публичного Управления при Президенте Респ. - Молдова: 2012. - 128 с.
1448. Гасанов Гасан. Азербайджан-Европа: на пути к интеграции (Выступления и доклады Г.А.Гасанова на форумах, конференциях и заседаниях 1992-1997 гг.) /ред. Н.А.Ахундов. - Баку: Абилов, Зейналов и сыновья, 2003. - 154 с.
1449. Гасанов Гасан. Письма в Совет Безопасности ООН. Письма постоянного представителя Азербайджанской Республики при ООН Гасана Гасанова на имя представителя Совета Безопасности ООН 1992-1993гг. - Баку: Зия - Нурлан, 2004. - 302с.
1450. Исторические факты о деяниях армян на Азербайджанской земле. - Бишкек: Изд-во Мегамедиа, 2009. - 304 с.
1451. Крюгер Хейко. Нагорно-Карабахский конфликт: правовой анализ: /перевод с английского издания. - Баку: Спрингер Баку Университети, 2012. - 215 с.
1452. Мамедов Ибрафил. Об истории, исконной земле и горькой судьбе азербайджанцев изгнанных из нынешней Республики Армения /ред. Дж.Бахрамов, Г.Гасанов. - Баку: Гисмет, 2009.-376 с.
1453. Мамедов Хакан Байрам оглы. Территориальный фактор в межгосударственных конфликтах с позиции новых аспектов принципа территориальной целостности и права наций на самоопределение на современном этапе : монография / Х. Б. Мамедов. - Баку: Элм и Тахсил, 2009. - 384 с.
1454. Марджанлы Муса. Нагорно-карабахская проблема с позиций геополитики: аналитический ракурс. СПб: ООО Книжный Дом, 2009. - 32 с.
1455. Махмудов Ягуб. Гарабах: Реальная история, факты, документы: настоящая книга- победительница II Международного конкурса государств-участников СНГ»Искусство Книги», проведенного в Москве в 2005 году /К.К.Шукуров, пер. на рус. яз.: С.Зейналова,

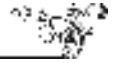
- И.Нифталиев. - Баку: Тахсил, 2011. - 377 с.
1456. Махмудов Ягуб. Историческая правопреемственность Азербайджанского народа на Иреван и прилегающие территории должна быть восстановлена. - Баку: Турхан, 2015. - 68 с.
1457. Мустафаева Наджиба. Принципы международного права и Нагорного-Карабахский конфликт /науч. ред. Р.Ф.Мамедов.- Баку: 2014. - 107 с.
1458. От Майендорфа до Астаны: принципиальные аспекты армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. - Москва: 2010. - 55 2 с.
1459. Помпеев Юрий Александрович. Карабахский дневник. Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 2010.- 415 с.
1460. Рабочий визит президента Российской Федерации Владимира Путина в Азербайджан: 21-22 февраля 2007. - Баку: Аз Рос Проминвест ММС, 2006. - 228 с.
1461. Сборник документов ООН по Армяно-Азербайджанскому Нагорно-Карабахскому конфликту. – Баку: 2009. - 367 с.

IX FƏSİL.
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ
VƏ MÜDAFİƏ QÜDRƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

9.1. Milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

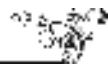
1462. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyev regional təhlükəsizlik haqqında: nitqlər (Prezident İlham Əliyevin Münhen Təhlükəsizlik Konfransının «Təbii sərvətlərin təhlükəsizliyi və dəyişən global güc» mövzusunda müzakirələrində nitqi: Münhen, 5 fevral 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Müdafiə Nazirliyində ordu quruculuğu məsələlərinə həsr olunmuş müşavirədə nitqi: Bakı, 23 fevral 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Etimad Tədbirləri üzrə Müşavirənin üçüncü zirvə toplantısında nitqi: İstanbul, 8 iyun 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin Silahlı Qüvvələrin birgə əməliyyat-taktiki təlimində hərbcilər qarşısında nitqi: Bakı 24 iyun 2010-cu il; Prezident İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında nitqi: Nyu-York, 23 sentyabr 2010-cu il) /Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası; ideya müəl. və red. R.Ə.Mehdiyev. - Bakı: Azərbaycan, 2010. - 50 s.
1463. Azərbaycan.- 2004.- 6 avqust, №181; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 2004-cü il, №8, maddə 602. 745
1464. Cahangirli Cahangir. Regional təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında Azərbaycan - Türkiyə münasibətlərinin yeri və rolu. İxtisas: 5901.01 - «Beynəlxalq münasibətlər»: siy. e. ü. fəls. d.ru e. dər. almaq üçün təqdim edilmiş diss. avtoreferatı. - Bakı: 2013. - 28 s.
1465. Daha azad mühitdə: hər kəs üçün inkişaf, təhlükəsizlik və insan hüquqları: BMT Baş Katibinin hesabatının qısa icmalısı /Məsləhətçi: F.Abbasadə; Tərcümə: A.Əzimova; Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi. - Bakı: 2005. - 16 s.
1466. Din və ictimai təhlükəsizliyin aktual problemləri /lay. elmi rəhb. A.Mustafayeva; elmi red. V.Məmmədov; tərt. G.İbrahimova, E.Rəcəbov, A.Qurbanova, N.Fərəcova; AMEA, İnsan Hüquqları İn-tu. - Bakı: Elm və təhsil, 2013. - 277 s.
1467. Dövlətçiliyin, milli maraqların və təhlükəsizliyin Qarantı /Azərbaycan Resp. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi. - Bakı: Şərq-Qərb, 2015. - 372 s.
1468. Eyvazov Elçin. Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizlik sisteminin formalaşması problemləri: i.ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis. ya. İxtisas: 5311.01 /AMEA, Naxçıvan Bölməsi. - Naxçıvan, 2013. - 158 s.
1469. Əhmədov Elçin. Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik

- və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər /red. Ə.Həsənov; Azərbaycan Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: Letterpress, 2013. - 452 s.
1470. Əliyev Elnur. Qloballaşma şəraitində dövlət suverenliyinin beynəlxalq-hüquqi problemləri: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2010.
1471. Əliyev Ədalət. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin formalaşması və inkişafı: i.ü. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. Bakı: 2014.
1472. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin ekoloji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili qanunvericilik problemləri /Q.R.Xəlilov; elmi məsl. R.Mustafayev, R.Məmmədov. - Bakı: Elm və təhsil, 2009. - 391 s.
1473. Həsənov Əli. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti /elmi red. Ə. Abdullayev; red. M. Abdullayev, V.Səlimov; Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında DİA.- Bakı: Letterpress, 2011. - 437 s.
1474. Həsənov Əli. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinə konseptual yanaşma. 15 mart 2012. <http://az.strategiya.az/old/?m=xeber&id=235>
1475. Həsənov Əli. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti. Azərbaycan, 2010, 4 may.
1476. Həşimov Davud. Siyasi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi (Azərbaycan Respublikasının materialları əsasında): siy. e. ü. fəls. d-ru elmi dər. al. üçün təq. ol. diss-ya. İxtisas: 23.00.02 /Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad.- Bakı: 2010. - 136 s.
1477. İsayev Ramin. Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin global enerji təhlükəsizliyi sisteminə inteqrasiyası məsələlərinin tədqiqi: i.ü.fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 08.00.05 - Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (komplekslərin, sahələrin və müəssisələrin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsi); 08.00.14 - Dünya iqtisadiyyatı - Bakı: 2012.
1478. Kosayev Arzuman. Qloballaşma və milli təhlükəsizlik: sosiol. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya.: 20.00.01 / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: 2010. - 148 s.
1479. Qasimov Cəlal. Milli təhlükəsizliyin əsasları (Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın milli təhlükəsizlik sisteminin formalaşması və inkişafında rolu). - Bakı: MTN-nin H.Əliyev ad. Akad., 2015. - 407 s.
1480. Qasimov Ədalət. Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hallarla mübarizə sisteminin təşəkkülü və inkişafı (1991-2010-cu illər): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. - Bakı: 2013.
1481. Məmmədov Nüsrəddin. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi /elmi red. F.F.Mustafayev, P.Tanrıverdi. - Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2005. - 310 s.

1482. Mikayılova Sevda. Azərbaycanın keçid dövründə iqtisadi təhlükəsizlik problemləri və milli mənafeələr: iqt. e. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. d diss-ya. İxtisas: 08.00.01 /Azərbaycan Resp. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İn-tu.- Bakı: 2010.
1483. Milli Şəffaflıq Sisteminin qiymətləndirilməsi. Azərbaycan 2014-cü il. - Bakı: 2014. -194 s.
1484. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: (29 iyun 2004-cü il, № 712-IIQ : əlavə və dəyişikliklər). - Bakı: Qanun, 2013. - 27 s.
1485. Milli təhlükəsizlik haqqında: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi. - Bakı: 2004. - 21 s.
1486. Novruzov Rövşən. XXI əsr... Azərbaycan dövlətçiliyinin təhlükə mənbələri. Milli təhlükəsizlik kontekstində: 5 cildə, I cild. / elmi red. M. Quluzadə, Z. Məmmədov. - Bakı: Nur-A, 2005. - 492 s.
1487. Novruzov Rövşən. XXI əsr... Azərbaycan dövlətçiliyinin təhlükə mənbələri. Milli təhlükəsizlik kontekstində: 5 cildə, II cild /elmi red. M. Quluzadə, Z. Məmmədov.- Bakı: Planet-Press, 2005. - 440 s.
1488. Pirişev Abbas. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik. - Bakı: ADU, 2005. - 545s.
1489. Süleymanov Əsədullah. Xəzərin milli sektorlara bölünməsi prinsipində regional təhlükəsizlik problemi siy. e. ü. fəls. d-ru e. dər. a. üçün təq. ed. dis-ya: 23.00.04 / Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akad. - Bakı: 2011. - 157 s.
1490. Şükürov Xaliq. Beynəlxalq terrorçuluq və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi: h.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya: fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 12.00.10 - Beynəlxalq hüquq. - Bakı: 2010.
1491. Təhlükəsizlik sektoruna parlament nəzarəti: qaydalar, mexanizmlər və görülən işlər /red. və aparıcı müəll. H. Born, Philipp Fluri, Anders B. Johnson; redaktə ed. Oliver Wates; red. İ. İbrahimli; tərc. F. Abiyev, A. Kazımov; Parlamentlər-arası İttifaq (IPU), Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarətin Cenevrə Mərkəzi (DCAF). - Bakı: İPU, 2003. - 211 s.
1492. Vəliyev Elxan. Milli təhlükəsizlik anlayışı və qloballaşma prosesi: siy. e. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis-ya. İxtisas: 5901.01 /AMEA, İnsan Hüquqları Üzrə Elmi-Tədqiqat İn-tu.- Bakı: 2014. - 159 s.
1493. Vəliyev Rövşən. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və milli təhlükəsizlik problemləri: siy. e. n. al. dər. a. üçün təq. ed. dis. İxtisas: 23.00.04. /Azərbaycan Respub. Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik

Akad. - Bakı: 2006. - 153 s.

1494. Yusifzadə Şəhla. Ərzaq təhlükəsizliyinin dövlət tənzimlənməsi problemləri: i.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat. - Bakı: 2015.
1495. Zahirova Vüsalə. Dövlətin xarici siyasətində hərbi təhlükəsizlik məsələləri. İxtisas 5901.01 - Beynəlxalq münasibətlər: siy.e. ü. fəls. dokt. diss. avtoreferatı. - Bakı: 2015. - 29 s.
1496. www.mdi.gov.az/%2Ffiles%2Fuploader%2Ftahlukasizlik_konsepsiyasi.doc&usg=AFQjCNEXjMSU9HaDI5FC9wo1a3iEPsbBQg&bvm=bv.118443451,d.bGs... (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytın məlumatları)
1497. <http://president.az/articles/17160> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənaye nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1498. http://www.azerbaijans.com/content_524_az.html
1499. <http://www.mns.gov.az/az/pages/174-439.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1500. <http://www.mns.gov.az/az/pages/175.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1501. <http://www.mns.gov.az/az/pages/176.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1502. <http://www.mns.gov.az/az/pages/178.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1503. <http://www.mns.gov.az/az/pages/180.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1504. <http://www.mns.gov.az/az/pages/183.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1505. <http://www.mns.gov.az/az/pages/47-122.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1506. <http://www.mns.gov.az/az/pages/47-123.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1507. <http://www.mns.gov.az/az/pages/47-124.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1508. <http://www.mns.gov.az/az/pages/47-125.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
1509. <http://www.mns.gov.az/az/pages/47-126.html> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatları)
- * * *
1510. Гасанов Али. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. - Баку: Зардаби ИПО, 2014. - 672 с.

1511. Исмаилов Гамлет Исмаил оглы. Гаранты национальной безопасности: о настоящих бойцах невидимого фронта / ред. И. Исмаилов.- Баку: MBM, 2010.- 160 с.
1512. Наджафгулиев Рафиг. Административно-правовой статус беженцев и вынужденных переселенцев в Азербайджанской Республике /науч.ред. А.И.Берлач. Баку: MBM, 2015. - 204 с.
- 1513.Раджабли А. Национальные интересы и международная безопасность. - Баку: Китаб аләми, 2004.

9.2. Ölkənin müdafiə qüdrətinin gücləndirilməsi

1514. Azərbaycan 2013-2003: əsrə bərabər illər: Ordu quruculuğu: təhlükəsizlik və müstəqilliyin zamanəti. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 160 s.
1515. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası: Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2010-cu il 8 iyun tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir /bur. məsul E.M.Əfəndiyev.- Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010. - 35 s.
1516. Azərbaycan. – 2010. - 17 iyun, № 128; <http://www.mod.gov.az/index2.php?content=qanun/qanunvericilik/qanunvericilik> // (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəsmi saytından)
1517. Əliyeva Almaz. NATO-da hərbi-siyasi islahatlar və Azərbaycan Respublikası /elmi red. M.B.Fətəliyev.-Bakı:Yeni Poliqrafist MMC, 2012.-279 s.
1518. Həsənlı Emin. Azərbaycanca ordu quruculuğu müasir mərhələdə. <http://news.tent.az/news/69645>
1519. <http://az.apa.az/news/366943>
1520. <http://news.lent.az/news/69645>
1521. <http://virtualaz.org/last/35779>
1522. http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Army/army_02_a.html
1523. http://www.azerbaijans.com/content_1690_az.html
1524. http://www.fhn.gov.az/newspaper/?type=view_news&news_id=372 (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin rəsmi saytından)
1525. <http://www.mod.gov.az/index2.php?content=beynalexalq/1> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəsmi saytından)
1526. <http://www.mod.gov.az/index2.php?content=beynalexalq/2> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəsmi saytından)
1527. <http://www.mod.gov.az/index2.php?content=beynalexalq/4> (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin rəsmi saytından)
- * * *
1528. Гасанов Али. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. - Баку: Зардаби ИПО, 2014. - 672 с.

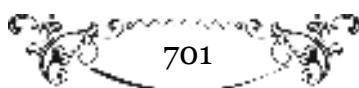

1529. Исмаилов Гамлет. Гаранты национальной безопасности: о настоящих боях невидимого фронта / ред. И. Исмаилов.- Баку: MBM, 2010.- 160 с.
1530. Раджабли А. Национальные интересы и международная безопасность. - Баку: Китаб алэми, 2004.

9.3. Fövqəladə hallarla mübarizəsinin dövlət sisteminin yaradılması və inkişafı

1531. «Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2006-cı il 511 nömrəli Fərmanı // Azərbaycan.- 2006.- 30 dekabr; «Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2008-ci il 709 nömrəli Fərmanı.
1532. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin cari arxivi, nazirliyin 2007-ci ilin yekunlarına həsr edilmiş kollegiya yığıncağının materialları.
1533. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin fəaliyyətinin təşkil edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 fevral 2006-cı il 375 nömrəli Fərmanı // Azərbaycan.- 2006.- 1 mart.
1534. Fəaliyyətinin hər bir anında ali dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş Fövqəladə Hallar Nazirliyi Azərbaycan xalqının təhlükəsizliyinin etibarlı təminatçısı kimi öz şərəfli missiyasını bundan sonra da var gücü ilə davam etdirəcəkdir // Azərbaycan.- 2015. - 16 dekabr.
1535. Fövqəladə hallara qarşı mübarizədə nazirlik öz işini müasir dövrün tələblərinə uyğun qurmağa çalışır // Təhlükəsiz Həyat.- 2006.- № 02 (08).
1536. <http://arxiv.az/az/azertag.az/3016723/Kur+ve+Araz+caylarında+bash+ve+rmish+dashqinlarla+elaqedar+ziyan+cekmiş+26+min+709+aileye+19+milyon+9+min+manat+yardım+odenilmişdir>
1537. İlham Əliyev baş vermiş zəlzələnin nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı görülən tədbirlərlə tanış olmaq üçün təbii fəlakət bölgəsində səfərdə olmuşdur / <http://www.president.az/articles/4823>

1538. Оджагов Г.О. Методологические основы прогнозирования обстановки и разработки мероприятий позаблаговременной подготовки системы защиты и жизнеобеспечения населения при чрезвычайных ситуациях в районах, насыщенных радиационно, пожарно и химически опасными объектами. Диссертация по соисканию ученой степени доктора технических наук в форме научного доклада. –Баку: 1997. - 73 с.

X FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ SİSTEMİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

10.1. Çoxpartiyalı sisteminin təkmilləşdirilməsi

1539. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində nitq, 2006-cı il 2 oktyabr // Azərbaycan.- 2006. - 3 oktyabr.
1540. İlham Əliyev. Mətbuat Şurasının yeni binasının açılışında nitq, 22 iyul, 2010-cu il.. www.prezident.az/articles/495
1541. Allahyarova Tahirə. Azərbaycanda siyasi partiyalar: seçkidən seçkiyə / F.Məmmədov; elmi red. E.Nuriyev; Azərbaycan Resp. Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.- Bakı: CBS-PP MMC, 2010. - 146 s.
1542. Azərbaycanda 2010-cu il parlament seçkiləri: daha demokratik daha şəffaf. Beynəlxalq konfransın materialları. – Bakı: 2010.
1543. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 2012-ci il, №05, maddə 414.
1544. Böyük gələcək /Ana Vətən Partiyasının Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi və Mətbuat Xidməti; bur. məsul: Fəzail Ağamalı; tərc. S.Abbasbəyli, R. Rəhimov. Bakı: Oskar, 2013. - 260 s.
1545. Əsgərova Cəmalə. Müstəqillik dövründə Azərbaycanda çoxpartiyalı sistemin yaranması (1991-2008): t.ü. fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ed. diss-ya. İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi. Bakı: 2014.
1546. Hacıyev Ceyhun. Azərbaycan Respublikasında siyasi partiyaların seçki prosesində iştirakı xüsusiyyətləri: siy. e. ü. fəls. dok. diss-ya. İxtisas: 23.00.02 /Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. - Bakı: 2010.
1547. Mirzəzadə A.B. Azərbaycan Respublikasında çoxpartiyalı sistemin formalaşması xüsusiyyətləri. - Bakı: Azərnəşr, 2001. - 268 s.
1548. Siyasi partiyalar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu.
1549. www.mediaforum.az.2010.07.13
1550. www.president.az/articles/13323

10.2. YAP Azərbaycan cəmiyyətinin aparıcı siyasi qüvvəsi kimi

1551. İlham Əliyev. İnkişafımız məqsədimiz. III kitab. Bakı: Azərnəşr, 2009.
1552. Əhmədov, Ə. Yeni Azərbaycan Partiyası. – Bakı: 2013.
1553. Həsənov Əli. Yeni Azərbaycan Partiyası: yaranması, formalaşması və əsas fəaliyyət istiqamətləri / A.B.Mirzəzadə - Bakı: Azərbaycan, 2002. -

200 s.

1554. Xudiyev Nizami. Xalq və dövlət naminə: YAP dünəninin, bu günün, sabahın partiyasıdır /elmi red. F.Şahbazlı, Ə.Əhmədov. - Bakı: Elm və təhsil, 2014.- 648 s.
1555. Muradlı Arzuman. Heydər Əliyev Partiyası: Yeni Azərbaycan Partiyası-20 / red. İ.Rüstəmov. - Bakı: Elm və təhsil, 2012. - 629 s.
1556. YAP, 2009.
1557. YAP, 2010.
1558. YAP, 2014.
1559. YAP. Tarixi Arayış. <http://www.yap.org.az>.
1560. Yeni Azərbaycan Partiyası 2006. - Bakı: Nurlan, 2006. - 28 s.
1561. Yeni Azərbaycan Partiyası 2007. - Bakı: ALF group design, 2006. - 60 s.
1562. Yeni Azərbaycan Partiyası... <http://www.yap.org.az/az/>
1563. Yeni Azərbaycan Partiyası: Azərbaycanın dünəni, bu günü və gələcəyi. Bakı: Azərbaycan, 2002. - 468 s.
1564. Yeni Azərbaycan. – 2015. - 10 dekabr.
1565. <http://www.yap.org.az>.

10.3. Üçüncü sektorun inkişafı

1566. Azərbaycan QHT sektoru dövlət müstəqilliyinin 20 ilində: məqalələr və müsahibələr toplusu /Azərbaycan Resp.Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatına Dövlət Dəstəyi Şurası. - Bakı: Avrasiya Press, 2011.- 342 s.
1567. Azərbaycan Milli Qeyri-Hökumət Təşkilatları Forumu: vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda 10 il / red. S.Alışarlı. - Bakı: Avrasiya Press, 2008. - 444 s.
1568. Azərbaycan Respublikasında QHT-lərin vəziyyəti haqqında Milli Hesabat. – Bakı: 2010.
1569. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: 1995.
1570. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu. - 2004. - № 1.
1571. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu. -2001. - № 9.
1572. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına (QHT) Dövlət Dəstəyi Şurası. Bakı: 2008. - 34 s.
1573. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası. – Bakı: 2008.
1574. Azərbaycan. – 2006. - 3 oktyabr.
1575. Azərbaycanda Bələdiyyələr: Reallıqlar perspektivlər / «Vətəndaş Cəmiyyəti Uğrunda» Müstəqil Məsləhət və Yardım Mərkəzi; lay. rəhb. və ön

- söz. E.İsmayılov; tərt. R.Hüseynzadə. - Bakı: Max Print, 2009. - 93 s.
1576. Bayramov Qalib. QHT və bələdiyyə qanunvericiliyində informasiya azadlığı və ictimai iştirakçılıq məsələləri. - Bakı: 2013.-80 s.
1577. Heydər Əliyev və qanunçuluq: çıxışlar, nitqlər, müraciətlər, müsahibələr, bəyanatlar, fərmanlar. I. Kitab /red. və ön sözü müəll. X. Vəliyev. - Bakı: Adiloğlu, 2008. - 431 s.
1578. Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: 13 iyun 2000-ci il, № 894-IQ. - Bakı: Qanun, 2011. - 19 s.
1579. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda 5 il: 2008-2013 Aprel /Azərbaycan Resp. Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası /red. S.Alışarlı; tərt. ed. N Məmmədova Bakı: QHT, 2013. - 107 s.
1580. <http://azertag.az/xeber/819577>
1581. <http://www.e-qanun.az/framework/3527>
1582. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az>

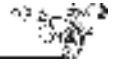
XI FƏSİL. HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAFINDA ROLU

11.1. Fondun təhsil və səhiyyə sahəsində fəaliyyəti

1583. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Azərbaycan. – Bakı: 2007.
1584. Azərbaycan müəllimi. – 2009. - 6 mart.
1585. Budaqova, S. Ümid qapısı, mərhəmət ünvanı /elmi məsləhətçi Y.Mahmudov; elmi red. C.Bəhramov. - Bakı: Elm və təhsil, 2011. - 259 s.
1586. Ələkbərov Anar. Heydər Əliyev fondunun təmsalında Azərbaycanda xeyriyyə fond siyasəti : siy. e. ü. fəls. d. a. dər. a. üçün təq. ol. dis-nın avtoreferatı. İxtisas: 23.00.02. /AMEA İnsan Hüquqları Üzrə Elmi-Tədqiqat İn-tu. - Bakı, 2009. - 18 s.
1587. Ələkbərov Anar. Mehriban. - Bakı: 2014. - 242 s.
1588. Əliyeva Aynur. Heydər Əliyev Fondu və Azərbaycan Respublikasında Təhsil və səhiyyənin inkişafı: t. ü. fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis-ya. İxtisas: 07.00.02 / Azərbaycan Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU. - Bakı: 2011. - 179 s.
1589. heydar-aliyev-foundation.org, azertag.com, 09.01.2014.
1590. heydar-aliyev-foundation.org, sesqazeti.az, 20.09.2010, Iftar Dinner hosted for beneficiaries of Edhi homes, onepakistan.com.pk.
1591. heydar-aliyev-foundation.org, trend.az, 06.09.2010.
1592. heydar-aliyev-foundation.org.
1593. Heydər Əliyev Fondu - 10 il elektron resurs: bibliografiya /Azərbaycan Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Milli Kitabxanası; tərt. M.Vəliyeva, M.İbrahimov; bur. məsul K.Tahirov. - Bakı: M.F.Axundov ad. Milli Kitabxana, 2014. -585 s.
1594. Heydər Əliyev Fondu / ön söz: Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti M.Əliyeva. - Bakı: 2006. – 129 s. *Azərbaycan, ingilis dillərində.*
1595. Heydər Əliyev Fondu /Miniatür kitab muzeyi. - Bakı:2012. - 295 s.
1596. Heydər Əliyev Fondu /ön söz: Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti M.Əliyeva. - Bakı: Heydər Əliyev Fondu, 2009. - 225 s.
1597. Heydər Əliyev fondu 5 il: bibliografik göstərici /Azərbaycan Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, M.F.Axundov ad. Azərb. Milli Kitabxanası; tərt. M.Vəliyeva, M.İbrahimova; ixtisas red. və bur. məsul. K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva. - Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası . - 2009. - 232 s.
1598. Heydər Əliyev Fondu. Elm və təhsil... <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/56/>

1599. Heydər Əliyev Fondu. Səhiyyə. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/57/S%C9%99hiyy%C9%99>
1600. Heydər Əliyev Fondu. Sosial. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/74/Sosial>
1601. Heydər Əliyev Fondu: 2004-2005 /ön söz: H.Əliyev Fondunun Prezidenti M. Əliyeva. - Bakı: 2005. - 103s.
1602. Heydər Əliyev Fondu: 2004-2007. - Bakı: 2007. - 48 s.
1603. Humanizm və xeyirxahlıq missiyası /ideya və ön sözün müəll. Ə.Eyvazov; elmi red. S.Eyvazova; tərt. S.Hüseynov. - Bakı: Nurlan, 2007.-175 s.
1604. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. Kitab I /tərt. H.Paşayev, A.Qasımov. - Bakı: Şəms, 2005. - 192 s.
1605. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. Kitab II /tərt. A.Qasımov. - Bakı: Şəms, 2006. - 208 s.
1606. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. Kitab III /tərt. S.Cəfərov; elmi red. A.Naxçıvanlı.- Bakı: Şəms, 2006. - 192 s.
1607. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. Kitab IV /tərt. Ə.Əliyev.- Bakı: Şəms, 2007. - 212 s.
1608. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. Kitab V /tərt. Ş.Əhmədov.- Bakı: Şəms, 2007. - 160 s.
1609. Kamalqızı Rəfiqə. Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb // Səs. – 2010.- 13 avqust; publika.az, 24 fevral, 2014; www xalq qazeti.com, 12.05.2014.
1610. Mehriban Əliyeva olduğu kimi /red. T.Şahbazov; «Gənc Liderlər» Uşaq Təşkilatı.- Bakı: Gənc Liderlər, 2008. - 96 s.
1611. Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə. 2 cildə, I cild /elmi red. A.H.Naxçıvanlı. - Bakı: 2014. - 412 s.
1612. Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə. 2 cildə, II cild /elmi red. A.H.Naxçıvanlı. - Bakı: 2014. - 388 s.
1613. mehriban-aliyeva.org, 11.05.2006.
1614. mehriban-aliyeva.org, 24.02.2014; apa.az, 04 sentyabr, 2013.
1615. «Nezavisimaya» qazeta 2 sentyabr tarixli nömrəsində Heydər Əliyev Fondunun Ulyanovsk şəhərindəki məktəb binasının əsaslı təmiri ilə əlaqədar məqalə dərc edib, heydar-aliyev-foundation.org.
1616. Seyidov Mirkazım. Əbədiyyət məbədi: (Heydər Əliyev Fondunun beş illiyinə həsr olunur) - Bakı: Elm və təhsil, 2010. - 544 s. *Azərbaycan, rus və ingilis dillərində.*
1617. Səmədov Vəlif. Leyla Əliyeva: «Xocalıya Ədalət!» Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model. 3 cildə, I cild /R.Vəlizadə; ön sözün müəll. R.Hüseynov; baş elmi məsl. A. Mustafayeva; elmi red. İ.Quliyev,

- C.Bəhramov; red. İ.Məmmədova, S. Sadıxqızı; AMEA, İnsan Hüquqları İn-tu; «Xocalıya Ədalət!» Beynəlxalq Təbliğat və Məlumatlandırma Kampaniyası; «Kaspian İzvestiya» Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi. - Bakı: 2014. - 341 s.
1618. Səmədov Vasif. Leyla Əliyeva: «Xocalıya Ədalət!» Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model. 3 cildə, II cild /R.Vəlizadə; ön sözün müəll. R.Hüseynov; baş elmi məsl. A.Mustafayeva; elmi red. İ.Quliyev, C.Bəhramov; red. İ.Məmmədova, S.Sadıxqızı; AMEA, İnsan Hüquqları İn-tu; «Xocalıya Ədalət!» Beynəlxalq Təbliğat və Məlumatlandırma Kampaniyası; «Kaspian İzvestiya» Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi. - Bakı: 2014. - 373 s.
1619. Səmədov Vasif. Leyla Əliyeva: «Xocalıya Ədalət!»: Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model: 3 cildə, III cild /R.Vəlizadə; ön sözün müəll. R.Hüseynov; baş elmi məsl. A. Mustafayeva; elmi red. İ.Quliyev, C.Bəhramov; red. İ.Məmmədova, S. Sadıxqızı; AMEA, İnsan Hüquqları İn-tu; «Xocalıya Ədalət!» Beynəlxalq Təbliğat və Məlumatlandırma Kampaniyası; «Kaspian İzvestiya» Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi. - Bakı: 2014. - 476 s.
1620. AzerTac, 13 may 2009.
1621. azertag.com... 04.09.2013.

11.2. Fondun milli mədəniyyətin inkişafında rolu

1622. «Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 10 mart 2014-cü il.
1623. Azərbaycan.- 2004. - 11 may.
1624. Azərbaycan.- 2005. - 3 fevral.
1625. Azərbaycan.- 2005. - 7 aprel.
1626. Azərbaycan.- 2005. - 25 aprel.
1627. Azərbaycan.- 2005. - 28 dekabr.
1628. Azərbaycan.- 2009. - 21 mart.
1629. Azərbaycan.- 2009. - 19 mart.
1630. Azərbaycan.- 2009. - 30 mart.
1631. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatları. 2008-ci il. – Bakı: 2009.
1632. «Azərbaycan» qəzeti. 2013, 19 iyul.
1633. «Azərbaycan» qəzeti. 2014, 14 may.
1634. Xoşməramlı səfir. 5 kitabda.- Bakı: Şəms, 2005- 2007.

1635. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. I kitab /tərt. H.Paşayev, A.Qasımov. - Bakı: Şəms, 2005. - 192 s.
1636. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. II kitab /tərt. A.Qasımov. - Bakı: Şəms, 2006. - 208 s.
1637. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. III kitab /tərt. S.Cəfərov; elmi red. A.Naxçıvanlı.- Bakı: Şəms, 2006. - 192 s.
1638. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. IV kitab /tərt. Ə.Əliyev.- Bakı: Şəms, 2007. - 212 s.
1639. Xoşməramlı səfir: Mehriban Əliyeva. V kitab /tərt. Ş.Əhmədov.- Bakı: Şəms, 2007. - 160 s.
1640. Salahova Z. Ən ülvî məramlarla, «Azərbaycan» qəzeti. 14 may.
1641. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ struktur](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/struktur)
1642. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 104/ fəaliyyət](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/104/fəaliyyət)
1643. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 104/ fəaliyyət](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/104/fəaliyyət)
1644. [www.heydar-foundation.org/az/content/blog/ 77/ nəşrlər](http://www.heydar-foundation.org/az/content/blog/77/nəşrlər)
1645. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 99/ kitabxana](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/99/kitabxana)
1646. [www.heydar-foundation.org/az/content/blog/ 77/ nəşrlər](http://www.heydar-foundation.org/az/content/blog/77/nəşrlər)
1647. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 104/ fəaliyyət](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/104/fəaliyyət)
1648. [www.heydar-aliyev-baundation.org/az/content/blog/ 119/ Azərbaycanın təbliği](http://www.heydar-aliyev-baundation.org/az/content/blog/119/Azərbaycanın_təbliği)
1649. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 120/ Azərbaycanın təbliği](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/120/Azərbaycanın_təbliği)
1650. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ struktur](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/struktur)
1651. [www.president.az /dokuments/ decrees](http://www.president.az/dokuments/decrees)
1652. [www.president.az /necus/ speechs](http://www.president.az/necus/speechs)
1653. [www.heydar-aliyev-baundation.org/az/content/blog/ 119/ Azərbaycanın təbliği](http://www.heydar-aliyev-baundation.org/az/content/blog/119/Azərbaycanın_təbliği); [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 120/ Azərbaycanın təbliği](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/120/Azərbaycanın_təbliği)
1654. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 66/ konfranslar](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/66/konfranslar)
1655. [www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/ 79/ tərəfdaşlar](http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/79/tərəfdaşlar)
1656. [www.president.az /necus/ speechs](http://www.president.az/necus/speechs)

11.3. Fondun milli mənəvi dəyərlərin təbliği sahəsində fəaliyyəti

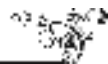
1657. «Arşın mal alan» filmi haqqında / heydar-aliyev-foundation.org
1658. Adcı Murad. Türk və dünya: munis tariximiz / ruscadan tərc. ed. T. Hacıyev ; Heydər Əliyev Fondu. - Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 2006. - 256 s.
1659. Ağazadə Rüşad. Azərbaycan memarlığı inkişaf yollarında / Y.M.İbra-

- himli; elmi red. E.Ə.Qasımzadə. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 383 s.
1660. Avropa Parlamentinin mənzil-iqamətgahında Azərbaycan mədəniyyəti günləri... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1661. Azərbaycan xalçaları /Heydər Əliyev Fondu; Azərbaycan Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Lətif Kərimov ad. Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi. - Bakı: 2010. - 20 s.
1662. Bakıda birinci Beynəlxalq Aşıq Festivalının təntənəli açılış mərasimi olub... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1663. Behcətür-Ruh. - Bakı: Heydər Əliyev Fondu, 2013. - 86 s.
1664. Berlində Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsinin 20-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirilmişdir / iqtisadiyyat.com
1665. Buxarestdə «Qara Yanvar - Azərbaycanı müstəqilliyə aparan yol» adlı konfrans. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/66/3705/Buxarestd>
1666. Buxarestdə «Yeni beynəlxalq kontekstdə Azərbaycanın geosiyasi önəmi» mövzusunda elmi konfrans... <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/>
1667. Bursada beynəlxalq elmi konfrans.. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/66/3640/Bursada-beyn%C9%99lxalq-elmi-konfrans>
1668. Cavad xanın ölümündən 208 il ötür. 04.01.2012 / Milli.az
1669. Comərd Qəssab türbəsi / heydar-aliyev-foundation.org
1670. Des bardes d'Azerbaïdjan en concert à Reims et Châlons, lunion.presse.fr, 14 octobre 2012
1671. Gəncə qapıları / heydar-aliyev-foundation.org
1672. Gəncədə Məhsəti Gəncəvi Mərkəzi / heydar-aliyev-foundation.org
1673. Gəncədə Nizami Gəncəvi Muzeyi / heydar-aliyev-foundation.org
1674. Həbil Əliyev adına uşaq musiqi məktəbi / heydar-aliyev-foundation.org
1675. Heydər Əliyev Fondu. Azərbaycanın təbliği. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/119/Az%C9%99rbaycan%C4%B1n-t%C9%99bli%C4%9Fi>
1676. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə təmir edilən Romanın Kapitolini Muzeyinin «Filosoflar zalı»nın açılışı olub... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1677. Heydər Əliyev Fondunun layihəsi çərçivəsində hazırlanmış «Azərbaycan» nəşrinin təqdimat mərasimi olub ... <http://yeniazərbaycan.com>
1678. Heydər Əliyev Fondunun saytı - heydar-aliyev-foundation.org
1679. Heydər Əliyev Fondunun saytı-heydar-aliyev-foundation.org
1680. İlham Əliyev Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksinin ərazisində

- aparılan tikinti-quruculuq işləri ilə tanış olmuşdur, 07 sentyabr 201....www.president.az
1681. İlham Əliyev Parisdə Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir... www.president.az
1682. İlham Əliyev Şamaxı Cümə məscidində aparılan bərpa və yenidənqurma işləri ilə tanış olmuşdur....www.president.az
1683. İsmayılov H. Xoş məram və məqsədlər elçisi / Dirçəliş, 2007, №114-115, s.33-41.
1684. Kərim Məcnun. Azərbaycan musiqi alətləri / elmi red. F. Bədəlbəyli; red. A.Qurbanov; məsl. Z.Səfərova və b. Heydər Əliyev Fondu. - Bakı: İndigo, 2010. - 193 s.
1685. Qala arxeoloji etnoqrafik muzey kompleksi /Heydər Əliyev Fondu. - Bakı: 2009. - 32 s.
1686. «Qala festivalı» – 2014... [http:// heydar-aliyev-foundation.org](http://heydar-aliyev-foundation.org)
1687. Qarabağ Muğam Mərkəzi... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1688. Qəbələ şəhərində məscid ... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1689. Qurbanlı Mübariz. Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi qlobal təşəbbüslər Azərbaycanın dünyada tolerantlıq və multikulturalizm ünvanı kimi tanınmasına mühüm töhfə verib... <http://scwra.gov.az/vnews/884/>
1690. Leyla Əliyeva: Tolerantlıq Azərbaycan xalqı üçün hər hansı nailiyyət deyildir: bu, normadır, bu, həyat tərzidir ... [http:// trend.az](http://trend.az), 4 Aprel 2014
1691. Londonda «Azərbaycan xalçaları ilə nağıllar aləminə» sərgisi... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1692. Mehriban Aliyeva – With Azerbaijan at Heart: the First Lady Reaches Out For a Better World, cfi.co
1693. Moskvada Mirzə Fətəli Axundzadənin abidəsi / heydar-aliyev-foundation.org
1694. Muğam ensiklopediyası /Heydər Əliyev Fondu; baş red. M.Əliyeva; red. hey. A.Babayev və b.; haz. G.Abdullazadə və b. - Bakı: Heydər Əliyev Fondu, 2008. - 215 s.
1695. Müharibə və tarixi-mədəniyyət abidələrimiz: işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində xanəqahlar, pirlər, ziyarətgahlar /Heydər Əliyev Fondu; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları İnstitutu. - Bakı: 2006. - 63 s.
1696. Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyi ilə bağlı nəşrlər ... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1697. Parisdə «Dini tolerantlıq: Azərbaycanda birgə yaşamaq mədəniyyəti» mövzusunda konfrans.. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/66/4028/Paris>

1698. Səttarova C. Milli-mənəvi yüksəlişə xidmət edən nəcib missiya // Azərbaycan.-2012. - 26 avqust.
1699. Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan... <http://heydar-aliyev-foundation.org>
1700. Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası / Abbasova və b.; red. hey. E.Abbasova və b.; red. S.Ağababayeva, T.Dadaşova; bur. məsul Ə.Güləliyev; Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. - Bakı: Şərq-Qərb, 2008. - 239 s.
1701. Versal Sarayı / heydar-aliyev-foundation.org
* * *
1702. Культура и культурные шедевры Азербайджана - уникальное послание будущим поколениям: о деятельности первой леди Азербайджана, посла доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО, президента Фонда Гейдар Алиева, Президента Фонда Друзей Культуры Азербайджана, депутата Милли Меджлиса Мехрибан ханум Алиевой / М-во Культуры и Туризма Азерб. Респ.; Международной Совет Азерб. Нац. Комитет; авт. пр. Л.Кязимова; сост. Л.М.Ахмедов, А.Эйвазов. Перераб., переведенное и доп. изд. - Баку: Чинар-Чап, 2009. - 796.
1703. Курбанов Афад. Мехрибан Алиева и ее роль в современном Азербайджане = Müasir Azərbaycanda Mehriban Əliyevanın rolu / P. A. Курбанов. - Москва: МГИУ, 2010. - 368 с. *Azərbaycan, ingilis dillərində*
1704. Фонд Гейдара Алиева: 2004-2007. - Баку: 2007. - 48 с.
* * *
1705. Heydar Aliyev Foundation / foreword M. Aliyeva.-Baku: 2009.-103 p.
1706. Heydar Aliyev foundation the life and activities of Heydar Aliyev / Heydar Aliyev Foundation.- Baku: 2012. - 225 p.
1707. Heydar Aliyev Foundation: 2004-2007. - Baku: 2007. - 48 p.
1708. Marino «offre» Roma ai paperoni stranieri / iltempo.it
1709. New revivers of mugham /Heydar Aliyev Foundatione. - Baku: 2007. - 20 p.
1710. Perche. Des subventions venues d'Azerbaïdjan, le-perche.fr, 22/01/2014
1711. War against Azerbaijan targeting cultural heritage: The series of «The true facts about Garabagh» /Ministry of Foreign Affairs Republic of Azerbaijan / Heydar Aliyev Foundation. - Baku: 2007. - 280 p.
1712. Hommage à la tolérance, grands-reportages.com, 11 décembre 2013

MÜNDƏRİCAT

ELMI REDAKTORDAN.....	7

MÜSTƏQİLLİK TARİXİMİZİN İLHAM ƏLİYEV DÖVRÜ <i>(Giriş məqaləsi - AMEA-nın müxbir üzvü Y.M.Mahmudov).....</i>	10

I FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ VƏ İQTİSADİ İSLAHATLAR.....	31

1.1. Siyasi və hüquqi islahatlar <i>(t.ü.f.d. L.Ə.Hüseynova)</i>	31
1.2. İqtisadi islahatların davam etdirilməsi <i>(t.ü.f.d. İ.V.Niftəliyev).....</i>	48
1.3. Kadr siyasəti <i>(t.ü.f.d. K.N.İsmayilov).....</i>	58

II FƏSİL.

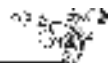
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİ İNKİŞAFI	72

2.1. Sənaye sahələrinin inkişafı <i>(t.ü.f.d. C.Ə.Bəhramov)</i>	72
2.2. Tikinti və infrastrukturun genişlənməsi <i>(t.ü.f.d. İ.V.Niftəliyev).....</i>	81
2.3. Kənd təsərrüfatında dinamik dəyişikliklər <i>(t.ü.f.d. İ.V.Niftəliyev).....</i>	88
2.4. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı <i>(t.ü.f.d. R.Ə.Quliyev)</i>	96
2.5. Gömrük siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi <i>(t.ü.f.d. R.Ə.Quliyev)</i>	105
2.6. Vergi siyasəti <i>(t.ü.f.d. R.Ə.Quliyev)</i>	114
2.7. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr <i>(t.ü.f.d. R.Ə.Quliyev).....</i>	124

III FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGIONLARININ İNKİŞAF STRATEGİYASI <i>(t.ü.e.d. Ə.Q.Qasımov)</i>	134

3.1. Regionların iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı.....	134
3.2. Naxçıvan Muxtar Respublikası yeni inkişaf mərhələsində	145

IV FƏSİL.**YANACAQ-ENERGETİKA SAHƏLƏRİNİN****İNKİŞAFI 155**

- 4.1. Neft siyasəti (*t.ü.f.d. C.Ə.Bəhramov*) 155
- 4.2. Avropanın enerji təhlükəsizliyində
Azərbaycan Respublikasının rolu
(*t.ü.f.d. C.Ə.Bəhramov, t.ü.f.d. Ə.B.Mehdiyev*) 165
- 4.3. Digər enerji sahələrinin inkişafı (*t.ü.f.d. C.Ə.Bəhramov*) 177

V FƏSİL.**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ****SOSIAL İNKİŞAFI 186**

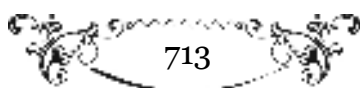
- 5.1. Əhalinin sosial rifahı. Demografik vəziyyət
(*t.ü.e.d. Ə.Q.Qasımov*) 186
- 5.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial
məsələlərinin həlli (*t.ü.e.d. Q.Ə.Hacıyev*) 196
- 5.3. Dövlət-vətəndaş münasibətləri. ASAN xidmət
(*t.ü.f.d. K.N.İsmaylov*) 207
- 5.4. Səhiyyənin inkişafı (*t.ü.f.d. İ.V.Niftəliyev*) 220
- 5.5. Gənclər siyasəti (*t.ü.f.d. K.N.İsmaylov*) 226
- 5.6. Gender siyasəti (*t.ü.f.d. K.N.İsmaylov*) 239
- 5.7. Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlər
(*t.ü.f.d. L.Ə.Hüseynova*) 256
- 5.8. İdman və Olimpiya hərəkəti (*t.ü.f.d. N.N.Məmmədşadə*) 266

VI FƏSİL.**ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFI****(*t.ü.f.d. T.S.Kərimova-Koçayeva*) 275**

- 6.1. Elm 275
- 6.2. Təhsil 286
- 6.3. Elm və təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr 297

VII FƏSİL.**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA****MƏNƏVİ-MƏDƏNİ İNKİŞAF.....307**

- 7.1. Mədəniyyətin inkişafı (*t.ü.f.d. N.R.Axundova*) 307
- 7.2. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması (*t.ü.f.d. N.R.Axundova*) 315
- 7.3. Multikulturalizm siyasəti (*t.ü.f.d. S.A.Qurbanova*) 323
- 7.4. Dövlət-din münasibətləri (*t.ü.f.d. İ.Z.Əliyev*) 335

7.5. Mətbuatın inkişafı (<i>t.ü.f.d. E.Ə.Vəliyev</i>).....	344
7.6. Turizmin inkişaf etdirilməsi (<i>t.ü.f.d. İ.Z.Əliyev</i>).....	353
7.7. Beynəlxalq mədəni əlaqələr (<i>t.ü.f.d. N.R.Axundova</i>).....	364
7.8. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla mənəvi birliyin möhkəmləndirilməsi (<i>t.ü.e.d. M.H.Seyidbəyli</i>)	376

VIII FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ

XARİCİ SİYASƏTİ (*t.ü.e.d., professor Ə.M.Həsənov*).....

8.1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və hədəfləri.....	385
8.2. Dünyanın aparıcı dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq kursunun davam etdirilməsi	394
8.3. Qonşu ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr. Regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi siyasəti	406
8.4. Dünyanın müxtəlif güc mərkəzləri ilə iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi sahəsində tərəfdaşlıq münasibətlərinin dərindənəlməsi	416
8.5. Beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlər	422
8.6. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində Azərbaycanın xarici siyasəti.....	439

IX FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ

TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

VƏ MÜDAFİƏ QÜDRƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

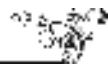
9.1. Milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi (<i>t.ü.f.d. N.N.Məmmədşadə</i>).....	449
9.2. Ölkənin müdafiə qüdrətinin gücləndirilməsi (<i>t.ü.f.d. N.N.Məmmədşadə</i>).....	460
9.3. Fövqəladə hallarla mübarizəsinin dövlət sisteminin yaradılması və inkişafı (<i>t.ü.f.d. Ə.İ.Qasımov</i>)	471

X FƏSİL.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ

SİSTEMİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....

10.1. Çoxpartiyalı sisteminin təkmilləşdirilməsi (<i>t.ü.e.d. Ə.Q.Qasımov</i>).....	480

10.2. YAP Azərbaycan cəmiyyətinin aparıcı siyasi qüvvəsi kimi (<i>t.ü.e.d. Ə.Q.Qasimov</i>).....	490
10.3. Üçüncü sektorun inkişafı (<i>t.ü.f.d. İ.Z.Əliyev</i>)	501

XI FƏSİL.

HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAFINDA ROLU.....

510

11.1. Fondun təhsil və səhiyyə sahəsində fəaliyyəti (<i>t.ü.f.d. C.Ə.Bəhramov</i>).....	510
11.2. Fondun milli mədəniyyətin inkişafında rolu (<i>t.ü.f.d. N.R.Axundova</i>)	515
11.3. Fondun milli mədəni dəyərlərin təbliği sahəsində fəaliyyəti (<i>t.ü.f.d. L.Ə.Hüseynova</i>).....	529

Əlavə: FOTOSƏNƏDLƏR

541

MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT

(*fil.ü.f.d. Z.İ.Əliyeva, t.ü.f.d. A.S.Rüstəмова*)

589

MÜNDƏRİCAT

712

**AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ
TARİXİ
(2003-2016)**

2-ci cild

Format 70x100 ¹/₁₆. F.ç.v. 44,75.

Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi